

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

**Η Πρόληψη της Νεανικής Παραβατικότητας μέσω των
Προγραμμάτων της Κοινωνικής Ανάπτυξης**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Της Ιουλίας Λαμπράκη

Επιβλέπων Καθηγητής
Αντώνης Μαγγανάς

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής
Ιάκωβος Φαρσεδάκης
Ιωάννα Τσίγκανου

Αθήνα, Απρίλιος 2011

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους καθηγητές της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής για την υποστήριξη και την καθοδήγηση που μου παρείχαν καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της μελέτης.

Καταρχάς, θα ήθελα να ευχαριστήσω ολόψυχα τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Αντώνη Μαγγανά για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές του, που συνέβαλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής. Ο κ Μαγγανάς ήταν πάντα κοντά μου όταν χρειαζόμουν τη γνώμη και τη συμβουλή του για να με κατευθύνει, να με καθησυχάσει και να με υποστηρίξει. Άκουγε πάντα υπομονετικά τη γνώμη μου δίνοντάς μου τη δυνατότητα να εκφράσω τις σκέψεις και τους προβληματισμούς μου. Επιπλέον, θα ήθελα να καταθέσω ότι η επιστημονική συμβολή του κ. Μαγγανά στην Αντεγκληματική Πολιτική συντέλεσε καθοριστικά στην επιλογή του θέματος της διατριβής. Η διδασκαλία του στην Αντεγκληματική Πολιτική με βοήθησε να κατανοήσω ότι η Εγκληματολογία δεν είναι μια θεωρητική επιστήμη που εξαντλείται σε θεωρητικολογίες, αλλά πρόκειται για μια επιστήμη που είναι εφαρμόσιμη στη διαχείριση κοινωνικών φαινομένων με άμεσο αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή. Για το λόγο αυτό, επέλεξα να μελετήσω ένα θέμα της «εφαρμοσμένης» Εγκληματολογίας φιλοδοξώντας να συμβάλλω στον εμπλουτισμό της σχετικής βιβλιογραφίας και στην πρόοδο της επιστήμης.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη για τις πολύτιμες συμβουλές και την υποστήριξή του. Με συγκίνηση θυμάμαι τα πρώτα μου χρόνια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας όταν παρακολουθούσα τις παραδόσεις Εγκληματολογίας του κ. Φαρσεδάκη που με ενέπνευσαν να αγαπήσω και να ασχοληθώ με την επιστήμη της Εγκληματολογίας. Η μεταδοτικότητα, η προσήλωση και η συνέπειά του στην επιστήμη αποτελεί πρότυπο για μας τους νεότερους επιστήμονες να συνεχίσουμε με την ίδια πίστη την προαγωγή της επιστήμης. Για τους λόγους αυτούς, νιώθω ιδιαίτερη τιμή και χαρά που η συγκεκριμένη διατριβή ολοκληρώνεται με τη

δική του συμβολή.

Με την ολοκλήρωση της διατριβής, θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από τα βάθη της καρδιάς μου την κ. Ιωάννα Τσίγκανου για την απλόχερη υποστήριξη, τις συμβουλές και την καθοδήγησή της σε όλα τα στάδια της διατριβής που τη χρειάστηκα. Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω την απεριόριστη εκτίμησή μου στο πρόσωπό της για το ήθος και την επιστημονική της σκέψη, όπως και για την αμεσότητα και τη μεταδοτικότητα που τη διακρίνει στη διδασκαλία των γνώσεών της. Ο δυναμισμός και η επιστημονική της κατάρτιση με ενέπνευσαν να διευρύνω το πεδίο των δυνατοτήτων, των στόχων και των προσδοκιών μου και να εξελιχθώ επιστημονικά. Με την ευκαιρία αυτή, την ευχαριστώ θερμά για την εμπιστοσύνη που μου επιδεικνύει όλα αυτά τα χρόνια, καθώς και για την ουσιαστική στήριξη σε κάθε μου επιστημονικό βήμα.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους φορείς με τους οποίους συνεργάστηκα για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας, τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως και τη Στατιστική Υπηρεσία και τη Διεύθυνση Πληροφορικής της Ελληνικής Αστυνομίας για τη διάθεση στατιστικών στοιχείων.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους δικούς μου ανθρώπους για την υπομονή και την υποστήριξη που μου παρείχαν όλα τα χρόνια στην πραγματοποίηση του στόχου μου, η επίτευξη του οποίου απαιτούσε πολύ κόπο, χρόνο και υπομονή.

Ιουλία Λαμπράκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	1
Περιεχόμενα.....	3
Περίληψη.....	7
Εισαγωγή.....	9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

1.1. Η νεανική παραβατικότητα.....	18
1.2. Η φαινομενολογία της νεανικής παραβατικότητας.....	22
1.3. Η ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας.....	32
1.3.1. Προσεγγίσεις ατομικών παραγόντων.....	32
α) Βιολογικοί Παράγοντες.....	33
β) Ψυχολογικοί Παράγοντες.....	34
γ) Φύλο και Ηλικία.....	35
1.3.2. Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις.....	38
A) Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	38
B) Εμπειρικές προσεγγίσεις της νεανικής παραβατικότητας	52
Συμπεράσματα Πρώτου Κεφαλαίου.....	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

2.1. Κράτος και κοινωνική πολιτική: Το κοινωνικό κράτος.....	64
2.2. Η κοινωνική ανάπτυξη.....	72
2.2.1. Κοινωνική ανάπτυξη και κοινωνική πολιτική	72
2.2.2. Η κοινωνική ανάπτυξη για ανηλίκους.....	74
2.3. Το τοπικό επίπεδο άσκησης κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης: ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης.....	80

2.4. Η κοινωνική πολιτική στην ελληνική πραγματικότητα	83
Συμπεράσματα Δεύτερου Κεφαλαίου	87

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ

3.1. Η αντεγκληματική πολιτική και η προληπτική λειτουργία της	89
3.1.1. Εννοιολογικός επικαθορισμός των όρων και μορφές της αντεγκληματικής πολιτικής.....	89
3.1.2. Η πρόληψη του εγκλήματος.....	91
3.2. Κοινωνική και αντεγκληματική πολιτική.....	96
3.3. Οι σύγχρονες διεθνείς τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους.....	99
3.3.1. Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών.....	99
3.3.2. Το νομοθετικό πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους.....	103
Συμπεράσματα Τρίτου Κεφαλαίου.....	112

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΛΗΨΗ & ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

4.1. Η κοινωνική πρόληψη του εγκλήματος	115
4.2. Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσο πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας.....	122
4.2.1. Η εμφάνιση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης.....	122
4.2.2. Θεωρητική προσέγγιση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης.....	125
4.3. Επισκόπηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης.....	134
4.3.1. Προγράμματα που απευθύνονται στην οικογένεια	136
4.3.2. Προγράμματα που αφορούν το θεσμό και τη λειτουργία του σχολείου.....	140
4.3.3. Προγράμματα προώθησης της απασχόλησης.....	153
4.3.4. Προγράμματα κοινοτικής δράσης	154
4.3.5. Προγράμματα λήψης μέτρων κοινωνικής πολιτικής.....	158
4.3.6. Προγράμματα αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου	159
4.3.7. Λοιπά προγράμματα.....	163
4.4. Κοινωνική πρόληψη και κοινωνική ανάπτυξη: Η ελληνική εμπειρία	165

Συμπεράσματα Τέταρτου Κεφαλαίου.....	174

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ.....	175

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΣΚΟΠΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1. Οριοθέτηση αντικειμένου έρευνας	182
1.2. Μεθοδολογία.....	186
1.3. Προβλήματα/ Περιορισμοί ερευνητικής διαδικασίας.....	204

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

2.1. «Ανάγνωση» των δεδομένων ως προς το φορέα υλοποίησης.....	212
2.1.1. Ο ρόλος των ΟΤΑ στην άσκηση της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής.....	212
2.1.2. Ο σχεδιασμός και τα στάδια υλοποίησης των προγραμμάτων.....	217
2.1.3. Η φυσιογνωμία των φορέων παροχής προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης.....	223
2.1.4. Η καταγραφή των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης και η διασύνδεσή τους με το τοπικό πλαίσιο υλοποίησης.....	228
2.1.5. Η διαδικασία λειτουργίας των προγραμμάτων	240
2.1.6. Η στελέχωση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης	241
2.2. «Ανάγνωση» των δεδομένων ως προς το περιεχόμενο των προγραμμάτων.....	245
2.2.1. Προαγωγή υγείας, συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική υποστήριξη.....	245
2.2.2. Πρόληψη ναρκωτικών	248
2.2.3. Πρόληψη της παραβατικότητας.....	252
2.2.4. Υποστήριξη της εκπαίδευσης/ πρόληψη μαθησιακών δυσκολιών.....	254
2.2.5. Κοινωνική ένταξη/ πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού.....	256
2.2.6. Διαχείριση του ελεύθερου χρόνου.....	259
2.2.7. Ευαισθητοποίηση/ κινητοποίηση της κοινότητας.....	262

2.3. Η αξιολόγηση των προγραμμάτων.....	263
2.3.1. Ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης.....	264
2.3.2. Ανταποκρισιμότητα των προγραμμάτων στην κοινότητα.....	267
2.3.3. Επίτευξη στόχων/ επιτυχία προγραμμάτων.....	271
2.3.4. Ο προληπτικός ρόλος των προγραμμάτων.....	278
2.4. Προβλήματα/ δυσκολίες στην υλοποίηση των προγραμμάτων.....	280
2.5. Προτάσεις.....	284

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ.....	289

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	297

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Οδηγός Συνέντευξης.....	314

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Ποσοτικά Στοιχεία Ερωτώμενων.....	318

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Αναλυτική Κατάσταση των Προγραμμάτων των Δήμων της Έρευνας.....	321

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙV

Αναλυτική Περιγραφή Επιμέρους Δράσεων των Δήμων.....	328

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.....	345
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	357
Ηλεκτρονική βιβλιογραφία	382

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων απασχολεί ιδιαίτερα τόσο την επιστημονική κοινότητα όσο και ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο, καθώς τα τελευταία χρόνια παρατηρείται διεθνώς μια ποσοτική και, κυρίως, ποιοτική διαφοροποίηση στα αδικήματα που διαπράττονται από ανηλίκους. Αντίστοιχα, στην προσπάθεια να επιτευχθεί μια αποτελεσματικότερη διαχείριση του φαινομένου εντάσσονται στις νομοθεσίες ανηλίκων τα εναλλακτικά του εγκλεισμού μέτρα, οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης, της κοινωνικής διαμεσολάβησης, καθώς και στρατηγικές κοινωνικής πρόληψης της παραβατικότητας που προβλέπουν παρεμβάσεις με έμφαση στο τοπικό επίπεδο.

Τα τελευταία χρόνια, η αντεγκληματική πολιτική, υπό την επιρροή των τάσεων στην κοινωνική πολιτική που κλίνουν προς συμμετοχικά/ κοινοτικά μοντέλα διακυβέρνησης, τα οποία παραχωρούν χώρο στην ιδιωτική πρωτοβουλία για συνεργασία με τον κρατικό μηχανισμό και ανάγουν το τοπικό πλαίσιο της κοινότητας σε χώρο από κοινού προάσπισης και διεκδίκησης της ασφάλειας, προσανατολίζεται προς τις μεθόδους της κοινωνικής πρόληψης. Σε αυτές, κεντρική θέση κατέχει η κοινωνική ανάπτυξη που αποτελεί μια ολιστική προσέγγιση στην πρόληψη του εγκλήματος συνδυάζοντας κοινωνικές, αναπτυξιακές και κοινοτικές παρεμβάσεις. Η κοινωνική πρόληψη μέσω των πρακτικών της κοινωνικής ανάπτυξης επικεντρώνεται στον προσδιορισμό και στην αντιμετώπιση των παραγόντων του κοινωνικού περιβάλλοντος που ευνοούν την εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών. Μάλιστα, οι παρεμβάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης αξιολογούνται από τη διεθνή εμπειρία ως εξαιρετικά αποτελεσματικές, όχι μόνο ως προς τη μείωση της παραβατικής συμπεριφοράς, αλλά επιπλέον και ως προς τη μείωση του οικονομικού κόστους, σε σχέση με τα υπόλοιπα μέτρα περιστολής του εγκλήματος.

Η έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο της διατριβής κατέδειξε ότι τα εν λόγω προγράμματα έχουν αναπτυχθεί και στη χώρα μας σε ικανοποιητικό βαθμό. Συγκεκριμένα, καταγράφηκε ένας σημαντικός αριθμός υλοποιούμενων παρεμβάσεων σε τοπικό επίπεδο που πληρούσε τα κριτήρια των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης. Μεταξύ αυτών ορισμένα είχαν αναπτύξει αξιόλογη δράση, ενώ παράλληλα συγκέντρωναν το ενδιαφέρον της τοπικής κοινότητας για συμμετοχή σε αυτά. Τα συγκεκριμένα στοιχεία δείχνουν ότι ανάλογες παρεμβάσεις μπορεί να αναπτύξουν αξιοσημείωτη δυναμική στο μέλλον. Εντούτοις, η έρευνα κατέδειξε ότι η

υλοποίηση και η ανάπτυξη παρόμοιων παρεμβάσεων δυσχεραίνεται από τα πολύπλευρα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και σχετίζονται, κατά κύριο λόγο, με ζητήματα συντονισμού και σχεδιασμού της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής στην ελληνική κοινωνία. Κατά συνέπεια, στη μελλοντική προοπτική των προγραμμάτων χρειάζεται να ληφθεί σοβαρά υπόψη η διευθέτηση των συγκεκριμένων παραμέτρων.

Κατά την υλοποίηση των σχετικών παρεμβάσεων είναι σημαντικό να συνεκτιμάται το γεγονός ότι τα αποτελέσματα από την επένδυση σε προγράμματα πρόληψης για τη μείωση της παραβατικότητας, δεν μπορούν να γίνουν άμεσα ορατά. Η κοινωνική ανάπτυξη ως μακροπρόθεσμη στρατηγική πρόληψης χρειάζεται χρόνο προκειμένου να επιτύχει αλλαγές στη στάση του κοινού, στις κοινωνικές δομές και τελικά να περιορίσει την παραβατικότητα. Παράλληλα, χρειάζεται σαφής οριοθέτηση του προσανατολισμού και του εύρους των στρατηγικών πρόληψης, ώστε ο παρεμβατικός χαρακτήρας των προγραμμάτων να μην αποτελέσει πρόσχημα για την ένταση των πολιτικών του κοινωνικού ελέγχου και της επιτήρησης. Η επιτυχής διαχείριση των δυσχερειών, η βελτίωση του καθεστώτος σχεδιασμού, οργάνωσης και υλοποίησης και ο ανθρωποκεντρικός προσανατολισμός των προγραμμάτων μπορούν να δημιουργήσουν αξιόλογες προοπτικές για το μέλλον τους στη χώρα μας.

Λέξεις κλειδιά: νεανική παραβατικότητα, πρόληψη, κοινωνική ανάπτυξη, Ελλάδα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Εισαγωγή στο θέμα

Η πρόληψη αναγνωρίζεται διεθνώς ως η καταλληλότερη προσέγγιση για τη διαχείριση της νεανικής παραβατικότητας. Μάλιστα, η κοινωνική πρόληψη που δίνει έμφαση στην ενίσχυση των θεσμών κοινωνικοποίησης και λαμβάνει συμμετοχικό κοινοτικό χαρακτήρα θεωρείται η πλέον αποτελεσματική. Μια σχετικά νέα τάση στις μεθόδους κοινωνικής πρόληψης αποτελεί η κοινωνική ανάπτυξη που, μέσα από κοινωνικές, αναπτυξιακές και κοινοτικές παρεμβάσεις, επιχειρεί μια ολιστική προσέγγιση στο φαινόμενο της νεανικής παραβατικότητας.¹ Η βασική της παραδοχή είναι ότι στην εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς συμβάλλουν παράγοντες του οικογενειακού, σχολικού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος του ανήλικου, οι οποίοι μπορεί να προληφθούν μέσα από έγκαιρες και κατάλληλες παρεμβάσεις.

Τα τελευταία χρόνια, λοιπόν, παρατηρείται διεθνώς μια κινητοποίηση προς την υιοθέτηση των μεθόδων της κοινωνικής ανάπτυξης που, σε πολλές περιπτώσεις, φαίνεται ότι αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της διεθνούς προσπάθειας για την πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας. Οι διεθνείς οργανισμοί (Ο.Η.Ε., Συμβούλιο Ευρώπης)² και η ερευνητική εμπειρία συγκλίνουν στο ότι η αντεγκληματική πολιτική που σχεδιάζεται για ανήλικους πρέπει να προσανατολίζεται στην κοινωνική πρόληψη και στη λήψη μέτρων (πρωτογενών και δευτερογενών) κοινωνικής πολιτικής, ανάπτυξης, προαγωγής της ψυχικής και κοινωνικής υγείας. Κατά συνέπεια, σε διεθνές επίπεδο δίνεται έμφαση στην προώθηση προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης, ώστε να δημιουργηθεί ένα ισχυρό πλέγμα υπηρεσιών ικανών να προωθήσουν την κοινωνική ευημερία και ανάπτυξη. Υπογραμμίζεται, με αυτόν τον τρόπο η στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ αντεγκληματικής και κοινωνικής πολιτικής.

Κατά την ανασκόπηση της πορείας της ζωής του ανήλικου μέχρι την εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς φαίνεται πως αποτελεί κεντρικό σημείο η διαδικασία κοινωνικοποίησης και οι παράγοντες που επιδρούν σε αυτήν και προσδιορίζουν την εξέλιξή της. Η εμπειρία έχει δείξει ότι η παραβατικότητα των ανηλίκων είναι, συνήθως, περιστασιακή και ότι οι σχετικές παρεκκλίσεις αποδυναμώνονται όταν παρέλθει η εφηβική ή μετεφηβική ηλικία και επέλθει η

¹ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 4/1999, σελ. 392-399, σελ. 394.

² Πιτσελά, Α. (2001), *Δίκαιο ανηλίκων, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής - Διεθνή και Ευρωπαϊκά*, Σάκουλα, Αθήνα, σελ. 196.

ωρίμανση της προσωπικότητας.³ Το γεγονός, άλλωστε, ότι η ανάπτυξη των νεαρών ατόμων βρίσκεται σε εξελικτικό στάδιο και η προσωπικότητά τους δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί γεννά ελπίδες ότι μέσα από έγκαιρες παρεμβάσεις σε διάφορους τομείς της προσωπικής, οικογενειακής και κοινωνικής τους ζωής μπορεί να προληφθούν αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές.⁴

Λαμβάνοντας υπόψη τον παροδικό χαρακτήρα της νεανικής παραβατικότητας, όπως συνοπτικά και για λόγους οικονομίας τον περιγράψαμε παραπάνω, οι κατευθυντήριες γραμμές που τίθενται σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο ορίζουν το πλαίσιο σχεδιασμού των προγραμμάτων πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Οι παρεμβάσεις πρόληψης αρχίζουν από την πρώιμη παιδική ηλικία⁵ με προγράμματα που εμπλέκουν τον ανήλικο, την οικογένεια, το σχολείο και άλλους βασικούς θεσμούς, υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο (συμμετοχικό κοινοτικό πρότυπο),⁶ στοχεύουν στην «ενεργοποίηση»⁷ και υπευθυνοποίηση της κοινότητας και απαιτούν «συνδυασμένη δράση»⁸ για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής. Η τελευταία παράμετρος υπογραμμίζει το ρόλο της τοπικής κοινότητας και των τοπικών φορέων στη διαδικασία της διαμόρφωσης και υλοποίησης των προγραμμάτων, καθώς καλούνται να αναγνωρίσουν τις τοπικές ανάγκες και τους καταλληλότερους τρόπους προσέγγισής τους. Επιπλέον, στις διαδικασίες πρόληψης της παραβατικότητας θεωρείται απαραίτητη η κινητοποίηση και αξιοποίηση των νέων, οι οποίοι πρέπει να αντιμετωπίζονται ως δυναμικά και ισότιμα μέλη από την κοινωνία. Ιδιαίτερη σημασία δε αποδίδεται στους φορείς κοινωνικοποίησης για την επιτυχή διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων.⁹ Προς αυτήν την κατεύθυνση, οι παρεμβάσεις πρέπει να προσανατολίζονται στην εξασφάλιση της ευημερίας της κοινωνίας και της οικογένειας μέσα από τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας και συγκεκριμένα μέσα από την παροχή ευκαιριών εκπαίδευσης, την κατάλληλη ιατρική και ψυχική φροντίδα της υγείας, τη διατροφή, τη στέγαση, την πρόληψη της κατάχρησης ναρκωτικών και οιοπνευματωδών ποτών

³ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 91.

⁴ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 11.

⁵ Βλ. σχετικά, Hawkins, D. (1996), *Delinquency and Crime: current theories*, Cambridge University Press, Cambridge.

⁶ Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 19.

⁷ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 275-276.

⁸ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ. 130.

⁹ Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 156.

και αντικοινωνικών συμπεριφορών.¹⁰ Με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται η μείωση των κινήτρων, των αναγκών και των ευκαιριών διάπραξης παραβάσεων.¹¹ Στο πλαίσιο άσκησης της πρόληψης, τα Μ.Μ.Ε. πρέπει να διασφαλίζουν στα νεαρά άτομα πρόσβαση στην πληροφόρηση προβάλλοντας παράλληλα θετικά πρότυπα. Όπως γίνεται κατανοητό, η εν λόγω μορφή πρόληψης προτείνει μια ολιστική προσέγγιση στη νεανική παραβατικότητα που λαμβάνει υπόψη όλες τις πλευρές που συνθέτουν το πλαίσιο εμφάνισής της.

2. Σκοπός διατριβής

Ο προσανατολισμός στην κοινωνική πρόληψη, στην ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης, που έλαβε η αντεγκληματική πολιτική για ανηλίκους στις περισσότερες χώρες τα τελευταία χρόνια, που μάλιστα χαράσσεται και ενισχύεται από τους διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς, αποτέλεσε την αφορμή για να στραφεί το επιστημονικό ενδιαφέρον προς τη μελέτη των πρακτικών της κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσων πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Η αντεγκληματική πολιτική συνιστά τον «εφαρμοσμένο», «πρακτικό» κλάδο της Εγκληματολογίας, καθώς αναδεικνύει την εφαρμοσιμότητά της και διαχωρίζει το σκοπό της από αυτόν της «επιστήμης για την επιστήμη». Η Εγκληματολογία αποτελεί μια εφαρμοσμένη επιστήμη που δεν περιορίζεται στη θεωρητικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων, αλλά προχωράει μέσα από την επιστημονική θεωρία και εμπειρικά τεκμηριωμένες πρακτικές σε προτάσεις για την επιτυχή διαχείριση του εγκληματικού φαινομένου και τη διασφάλιση της προστασίας του κοινωνικού συνόλου. Η πρόληψη δε, συγκεκριμένα, αποτελεί εκείνο τον κλάδο της αντεγκληματικής πολιτικής που χαρακτηρίζεται από ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό, καθώς δε χρησιμοποιεί κατασταλτικές μεθόδους που αφενός καταστρατηγούν τα ανθρώπινα δικαιώματα και αφετέρου έχουν περιορισμένη αποτελεσματικότητα ως προς τη μείωση της εγκληματικότητας. Ειδικά, στην περίπτωση της παραβατικότητας των ανηλίκων που, συνήθως, έχει παροδικό χαρακτήρα, συνίσταται από «ελαφράς» μορφής αδικήματα, όπως αντικοινωνικές συμπεριφορές και οι πιθανότητες διακοπής της «σταδιοδρομίας» είναι μεγαλύτερες, τα μέτρα της πρόληψης κρίνονται ως τα πλέον

¹⁰ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 137. Βλ. επίσης σχετικά, Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, Σημειώσεις μαθήματος, Πάντειο Πανεπιστήμιο και Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), *Building a safer society: strategic approaches to crime prevention*, University of Chicago Press, Chicago, όπως αναφέρεται στο Crawford, A. (1998) *Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices*, Longman, London, σελ. 22.

¹¹ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 129.

κατάλληλα. Η εφαρμοσμένη διάσταση της αντεγκληματικής πολιτικής, ο χαρακτήρας και η καταλληλότητα της πρόληψης για την παραβατικότητα των ανηλίκων σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην ελληνική βιβλιογραφία δεν έχουν διερευνηθεί μέχρι σήμερα συστηματικά ή έχουν διερευνηθεί, σε περιορισμένη κλίμακα, τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης από την εγκληματοπροληπτική προοπτική, συντέλεσαν στην επιλογή του θέματος της διατριβής.

Πιο συγκεκριμένα, η παρούσα διατριβή έχει ως σκοπό να μελετήσει τα προγράμματα και τις παρεμβάσεις που εντάσσονται στο χώρο της κοινωνικής πρόληψης και ειδικότερα συνδυάζουν στοιχεία κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσου πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Το αντικείμενο μελετάται ως προς δύο προσεγγίσεις τη θεωρητική που αποσαφηνίζει το εννοιολογικό πλαίσιο και λαμβάνει υπόψη τους παράγοντες που επιδρούν στην εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς, τις έγκαιρες παρεμβάσεις προληπτικού χαρακτήρα που εντάσσονται στο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής και την εμπειρική που αποσκοπεί στο να αποτυπώσει τα προγράμματα και τις παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται στη χώρα μας. Προς την επίτευξη του εν λόγω σκοπού, διερευνώνται τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης που απευθύνονται στους ανηλίκους και στην οικογένεια και υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο στη χώρα μας. Δεδομένης της θεωρητικής παραδοχής ότι τα συγκεκριμένα προγράμματα αποτελούν μέσα κοινωνικής πρόληψης της παραβατικότητας, διερευνώνται τα αντίστοιχα ερευνητικά ερωτήματα που μπορούν να αποτυπώσουν την κατάσταση των συγκεκριμένων προγραμμάτων στην Ελλάδα. Μέσα από τη διερεύνηση των ερωτημάτων, η διατριβή φιλοδοξεί να αποτυπώσει το είδος, τους όρους και το περιεχόμενο των σχεδιαζόμενων και υλοποιούμενων δράσεων, το εύρος ανάπτυξης, το πλαίσιο λειτουργίας (στρατηγικό σχεδιασμό, διασύνδεση με τοπικές ανάγκες, δίκτυο συνεργασίας, ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης, εκτίμηση της αποτελεσματικότητας και ανταποκρισιμότητας των προγραμμάτων, προβλήματα και προοπτικές) και το εύρος συνάρτησής τους με το ευρύτερο πλαίσιο άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής.

Το αρχικό ζητούμενο αφορά την ύπαρξη προγραμμάτων που να συγκεντρώνουν *κοινοτικές, αναπτυξιακές και κοινωνικές παρεμβάσεις*.¹² Το εύρος

¹² Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

των συγκεκριμένων παρεμβάσεων περιλαμβάνει κοινοτικές δράσεις¹³ που βασίζονται στη συμμετοχή του κοινού (συμμετοχικό πρότυπο),¹⁴ στην κινητοποίηση και στη συσπείρωση της κοινότητας για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων σε τοπικό επίπεδο (δράσεις γειτονιάς, εθελοντισμού, ελεύθερου χρόνου, πολιτιστικές και αθλητικές), προγράμματα κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης, που στοχεύουν στην προστασία του κοινωνικού συνόλου, στην κάλυψη αναγκών, στη διασφάλιση παροχών και στην πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων (παρεμβάσεις στην εργασία, στην εκπαίδευση, σε θεσμούς κ.α.),¹⁵ καθώς και παρεμβάσεις που επικεντρώνουν τη δράση τους στη διαδικασία ανάπτυξης¹⁶ και κοινωνικοποίησης των παιδιών και τους παράγοντες που επιδρούν σε αυτήν.

Όπως φαίνεται από το σκοπό της διατριβής, πρόκειται για διερευνητική μελέτη του συγκεκριμένου πεδίου, που σε συνέπεια προς τις αντίστοιχες μελέτες, εξετάζει ερευνητικά ερωτήματα σε σχέση με την υπό διερεύνηση κατάσταση, τα οποία μας επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων, την εκ νέου αξιολόγησή της, καθώς και την παραγωγή ιδεών και υποθέσεων σχετικά με τη μελλοντική προοπτική της.¹⁷ Ωστόσο, η μελέτη δεν θα αρκестεί μόνο στη διερεύνηση, αλλά παράλληλα θα επιχειρήσει μια περιγραφική και ερμηνευτική προσέγγιση που θα μας επιτρέψει να προχωρήσουμε στην εκτίμηση της γενικότερης κατάστασης που επικρατεί σε σχέση με τα προγράμματα ως προς τις παραμέτρους που αναφέραμε παραπάνω.¹⁸ Η ανάλυση των συγκεκριμένων όρων επιχειρεί να αποτυπώνει τον προσανατολισμό της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους στη χώρα μας, το γενικό πλαίσιο σχεδιασμού και υλοποίησης των δράσεων, ενώ παράλληλα επιτρέπει τις συγκρίσεις με τα διεθνή δεδομένα από άλλες χώρες που υλοποιούν αντίστοιχες πολιτικές και δράσεις, καθώς και μια εκτίμηση ως προς τις μελλοντικές προοπτικές τους. Η διερεύνηση του εν λόγω πεδίου, αποτελεί το έναυσμα για την έναρξη του διαλόγου ως προς την ένταξη και τη συμβολή των εν λόγω δράσεων στην ελληνική

¹³ Ιατρίδης, Δ. (2004), Τσαούσης, Δ. (επιμέλεια), *Σχεδιασμός κοινωνικής πολιτικής: θεωρία και πράξη του κοινωνικού σχεδιασμού*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 87.

¹⁴ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 14.

¹⁵ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 30.

¹⁶ Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 150-151.

¹⁷ Robson, C. (συγγρ.), Μιχαλοπούλου, Κ. (επιστ. επιμ.), Καλυβά, Φ. (επιμ. μετάφρασης), Νταλάκου, Β., Βασιλικού Κ. (μετάφραση) (2007), *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 70.

¹⁸ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 70.

αντεγκληματική πολιτική, καθώς και για την προαγωγή της επιστημονικής σκέψης προς αυτήν την κατεύθυνση.

3. Δομή της διατριβής

Στα κεφάλαια που ακολουθούν αναπτύσσεται αναλυτικά η πρακτική της κοινωνικής ανάπτυξης και των προγραμμάτων της ως μέσου πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Ο συγκεκριμένος στόχος επιτυγχάνεται μέσα από τη θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση του υπό μελέτη πεδίου. Προκειμένου να γίνει πιο κατανοητή η δομή της διατριβής, παραθέτουμε μια συνοπτική περιγραφή των κεφαλαίων και των αντίστοιχων ενότητων και υποενότητων τους.

Η διατριβή αποτελείται από δύο μέρη: τη θεωρητική και την εμπειρική προσέγγιση. Στο πρώτο μέρος που αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια με επιμέρους ενότητες επιχειρείται μια θεωρητική προσέγγιση στις έννοιες που πραγματεύεται η διατριβή. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η προσέγγιση της νεανικής παραβατικότητας μέσα από τις αντίστοιχες ενότητες που μελετούν την εννοιολογική οριοθέτηση, τη φαινομενολογία (ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των αδικημάτων που διαπράττονται από ανηλίκους) και την ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας τόσο ως προς τους ατομικούς παράγοντες όσο και ως προς τις επιδράσεις των κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραγόντων. Στην ερμηνεία της παραβατικότητας γίνεται αναφορά τόσο σε θεωρίες όσο και σε έρευνες που εξετάζουν τη σύνδεση και επίδραση συγκεκριμένων παραγόντων στη συμπεριφορά των ανηλίκων με έμφαση σε εκείνες που συνδέουν την παραβατική συμπεριφορά με κοινωνικούς παράγοντες, καθώς εκεί έγκειται το θεωρητικό υπόβαθρο και η επιχειρηματολογία της κοινωνικής ανάπτυξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, μελετώνται οι έννοιες της κοινωνικής πολιτικής και της κοινωνικής διάστασης του κράτους. Συγκεκριμένα, αναλύονται οι έννοιες του κράτους πρόνοιας, της κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης, το τοπικό επίπεδο άσκησης και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στο σχεδιασμό και στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης. Παράλληλα, μελετάται η ελληνική πραγματικότητα ως προς έννοιες αυτές.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην αντεγκληματική πολιτική και στην κοινωνική πρόληψη του εγκλήματος και αποτελείται από επιμέρους ενότητες που αφορούν: την αντεγκληματική πολιτική και την προληπτική λειτουργία της, τον εννοιολογικό επικαθορισμό των όρων και τις μορφές της αντεγκληματικής πολιτικής,

την εννοιολογική προσέγγιση της πρόληψης, μια συγκριτική και ιστορική προσέγγιση μεταξύ κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς και τις σύγχρονες διεθνείς τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους (το ρόλο των διεθνών οργανισμών στη διαμόρφωσή τους και το νομοθετικό πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους).

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται οι έννοιες της κοινωνικής πρόληψης και των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσου πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Επιπλέον, γίνεται μια επισκόπηση των προγραμμάτων και παρεμβάσεων πρόληψης (οικογένεια, σχολείο, απασχόληση, ελεύθερος χρόνος, κοινότητα) που εφαρμόζονται διεθνώς, καθώς και αντίστοιχων ερευνών που αξιολογούν την αποτελεσματικότητά τους. Τέλος, συνοψίζονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν ως προς τα θέματα που μελετήθηκαν στα κεφάλαια του πρώτου μέρους.

Το δεύτερο μέρος της διατριβής αφορά την εμπειρική προσέγγιση του θέματος μέσα από την έρευνα που διεξήχθη προς μελέτη της ελληνικής πραγματικότητας σε σχέση με τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης και αποτελείται από δύο κεφάλαια. Αρχικά, γίνεται μια εισαγωγή για την οριοθέτηση του αντικειμένου της έρευνας στην οποία περιγράφουμε το σκοπό και τη μεθοδολογία της έρευνας, διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα προς διερεύνηση, ενώ παράλληλα περιγράφονται τα προβλήματα και οι περιορισμοί της ερευνητικής διαδικασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται, με ποιοτικού τύπου εργαλεία, τα δεδομένα της έρευνας ως προς το φορέα υλοποίησης και ως προς το περιεχόμενο των προγραμμάτων. Στην ενότητα που αφορά το φορέα υλοποίησης εξετάζεται η φυσιογνωμία των οργανισμών/ φορέων που υλοποιούν προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης και αυτών στους οποίους υλοποιήθηκε η έρευνα, γίνεται καταγραφή των προγραμμάτων που υλοποιούνται και διερευνάται η διασύνδεσή τους με το τοπικό πλαίσιο υλοποίησής τους, ενώ επιπλέον παρατίθενται στοιχεία που αφορούν τον τρόπο λειτουργίας και τη στελέχωσή τους. Όσον αφορά την ενότητα που προσεγγίζει τα προγράμματα ως προς το περιεχόμενό τους, περιλαμβάνει μια επισκόπηση των προγραμμάτων σε θεματικές κατηγορίες που αντιστοιχούν στην προαγωγή της υγείας, στη συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική υποστήριξη, στην πρόληψη των ναρκωτικών, στην πρόληψη της παραβατικότητας, στην υποστήριξη της εκπαίδευσης/ πρόληψη μαθησιακών δυσκολιών, στην κοινωνική ένταξη/ πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού, στη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου και στην ευαισθητοποίηση της

κοινότητας. Η τρίτη ενότητα εξετάζει το ζήτημα της αξιολόγησης των προγραμμάτων ως προς την ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης, την ανταποκρισιμότητα των προγραμμάτων στην κοινότητα, την επίτευξη των στόχων/ επιτυχία και τον προληπτικό ρόλο τους. Στην τέταρτη ενότητα παρατίθενται τα προβλήματα και οι δυσκολίες που ανακύπτουν στην υλοποίηση των προγραμμάτων. Τέλος, η τελευταία ενότητα αφορά τις προτάσεις και τη μελλοντική προοπτική των προγραμμάτων. Το δεύτερο μέρος κλείνει με τη σύνοψη των συμπερασμάτων της ανάλυσης και μια συζήτηση επί των ευρημάτων της έρευνας μέσα από την οποία απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στη σχετική ενότητα που αφορούσε την οριοθέτηση του αντικειμένου της έρευνας.

Εν κατακλείδι, η διατριβή ολοκληρώνεται με τη σύνοψη των γενικών συμπερασμάτων που προκύπτουν από τη βιβλιογραφική και εμπειρική μελέτη των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσου πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Συγκεκριμένα, γίνεται μια συνολική κριτική για την κοινωνική ανάπτυξη, έτσι όπως εφαρμόζεται τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Επιπλέον, παρατίθενται προτάσεις και ζητήματα που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στο σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής πρόληψης για ανηλίκους. Τέλος, επισημαίνονται οι κίνδυνοι που απορρέουν από την υλοποίηση παρεμβάσεων πρόληψης που παρεκκλίνουν από τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα και μετατρέπονται σε μέσα επιτήρησης και ελέγχου. Η κριτική στάση απέναντι στα ερευνητικά δεδομένα επιτρέπει μια αντικειμενική εκτίμηση της κατάστασης και μπορεί να συμβάλει στην προαγωγή της επιστημονικής σκέψης και στην εξέλιξη του διαλόγου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στο πρώτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε τη νεανική παραβατικότητα μέσα από τρεις ενότητες που μελετούν αντίστοιχα την έννοια και τον ορισμό της, τη φαινομενολογία ως προς τα ποσοτικά μεγέθη και την ποιοτική εικόνα των πράξεων που τη συνθέτουν, καθώς επίσης και την ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας μέσα από θεωρητικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις του φαινομένου. Η θεωρητική αποσαφήνιση των όρων που συνθέτουν το περιεχόμενο της παραβατικότητας ανηλίκων αποτελεί προαπαιτούμενο για την κατανόηση των κοινωνικών προεκτάσεων και την ανάδειξη των καταλληλότερων τρόπων διαχείρισης του φαινομένου.

1.1. Η νεανική παραβατικότητα

Η νεανική παραβατικότητα αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο κοινωνιολογικό και εγκληματολογικό ενδιαφέρον όσον αφορά το πλαίσιο εμφάνισης και τους τρόπους διαχείρισής του. Πρόκειται για ένα φαινόμενο, το οποίο αναφέρεται στην εμπλοκή ανηλίκων ατόμων σε πράξεις, οι οποίες είτε ενέχουν μια κοινωνική απαξίωση είτε, ακόμη περισσότερο, επισύρουν συγκεκριμένες ποινές. Κάθε κοινωνία χαρακτηρίζεται από ένα σύστημα αξιών και κανόνων που ρυθμίζει την οργάνωση και τη λειτουργία της, καθώς και τη συμβίωση των ατόμων που τη συνθέτουν σε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο. Υπό αυτή την έννοια, ως παραβατικές χαρακτηρίζονται όλες εκείνες οι συμπεριφορές που παραβαίνουν έναν κανόνα συμπεριφοράς που είναι βασικός για μια ορισμένη κοινωνική ομάδα και προκαλούν αντιδράσεις αποδοκιμασίας, που μπορεί να λάβουν είτε επίσημες (κυρώσεις) είτε ανεπίσημες μορφές.¹⁹ Στο σχήμα αυτό, τα μέλη της κοινωνίας συναινούν μέσα από ένα *σιωπηρό κοινωνικό συμβόλαιο* ως προς την τήρηση συγκεκριμένων κανόνων που θεωρούνται απαραίτητοι για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας, το κοινό συμφέρον και τη συνέχιση της κοινής συμβίωσης (συναινετικό πρότυπο).²⁰

¹⁹ Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ 35. Βλ. επίσης σχετικά, Downes, D. & Rock, P. (2007), *Understanding Deviance: A guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford, σελ 21.

²⁰ Δασκαλάκης, Η. (1985), *Η Εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ.

Ωστόσο, αν εξετάσουμε την έννοια της παραβατικότητας από τη σκοπιά των θεωριών της κοινωνικής αντίδρασης βλέπουμε ότι δεν είναι η εσωτερική ιδιότητα (ποιότητα) της συμπεριφοράς που την χαρακτηρίζει ως τέτοια, αλλά η σημασία που της αποδίδεται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο από την οποία και απορρέει η επίσημη κοινωνική αντίδραση.²¹ Η παραβατική συμπεριφορά, στην περίπτωση αυτή, δεν εξετάζεται τόσο ως προς αυτό καθεαυτό το περιεχόμενο της πράξης όσο ως προς τον αντίκτυπο που έχει η πράξη αυτή στο κοινωνικό σύνολο εξαιτίας της σημασίας που της αποδίδεται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, όπως ιδιαίτερα εκφράζεται από τους επίσημους και ανεπίσημους μηχανισμούς κοινωνικής αντίδρασης. Υπό την έννοια αυτή, η πράξη της παράβασης αποτελεί μια κοινωνική «κατασκευή» που χαρακτηρίζεται ως τέτοια από τις κοινωνικές ομάδες που κατέχουν την εξουσία στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο (συγκρουσιακό πρότυπο).²²

Όπως γίνεται κατανοητό, το τι ορίζεται κάθε φορά από το νόμο ως έγκλημα και παράβαση, εξαρτάται από το εκάστοτε κοινωνικό και χρονικό πλαίσιο στο οποίο εμφανίζεται η πράξη, ενώ ανάλογα με τη βαρύτητα που καταλογίζεται σε αυτήν απορρέει και η αντίστοιχη κοινωνική αντίδραση (ανεπίσημη και επίσημη). Τόσο το συναινετικό όσο και το συγκρουσιακό πρότυπο δεν είναι ικανά από μόνα τους, ως μονοδιάστατες προσεγγίσεις, να ερμηνεύσουν την κοινωνική αντίδραση σε μια πράξη, καθώς δε λαμβάνουν υπόψη ότι στοιχεία σύγκρουσης και συναίνεσης ενυπάρχουν σε όλες τις κοινωνίες και ότι ο βαθμός συναίνεσης ή σύγκρουσης ανάμεσα στα μέλη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας είναι εκείνος που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το τι ορίζουν οι εκάστοτε ποινικοί νόμοι ως έγκλημα.²³ Συνεπώς, οι κοινωνικά αποδοκιμαστές συμπεριφορές δεν είναι ίδιες σε όλες τις εποχές και όλες τις κοινωνίες, αλλά ανάλογα με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο ποινικοποιούνται-με διαφορετική βαρύτητα²⁴-και αποποινικοποιούνται διαφορετικές συμπεριφορές σε αντιστοιχία προς τις κοινωνικές εξελίξεις.²⁵ Για το λόγο αυτό, στον ορισμό της

47 και Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), ό. π., σελ. 46.

²¹ Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 18-19 και Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), ό. π., σελ. 46.

²² Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 18-19 και Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), ό. π., σελ. 46. Βλ. επίσης σχετικά, Λάζος, Γ. (2007), *Κριτική εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα και Lea, J. (2002), *Crime & modernity: continuities in left realist criminology*, Sage, London.

²³ Φαρσεδάκης, Ι. (1996), *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 17.

²⁴ Βλ. σχετικά με την έννοια της βαρύτητας του εγκλήματος, Cusson, M. (2002), *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, μετάφραση Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Η., Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα, σελ. 31.

²⁵ Τσίγκανου, Ι. (2003), «Εγκλημα και “επικινδυνopoίηση” στην κοινωνία της “διακινδύνευσης”, των κοινωνικών ανισοτήτων και της διαφοράς», στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα –*

έννοιας του εγκλήματος πρέπει να συνεκτιμώνται οι κοινωνικοπολιτικές συγκυρίες και οι αντιλήψεις της εκάστοτε κοινωνίας σε μια δεδομένη χρονική στιγμή σχετικά με τις πράξεις που υπάγονται στην έννοια του εγκλήματος.

Στο πλαίσιο αυτής της λογικής, το περιεχόμενο της έννοιας της παραβατικότητας των ανηλίκων²⁶ δεν οριοθετείται στον αυστηρά νομικό ορισμό των πράξεων που εντάσσονται σε αυτήν, αλλά αναφέρεται επιπλέον σε συμπεριφορές με κοινωνικές προεκτάσεις που μπορεί να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στη ζωή του ανήλικου, όπως και στο σύνολο της κοινωνίας. Στο συγκεκριμένο εννοιολογικό επικαθορισμό δεν υπάρχει πρόθεση επέκτασης του πεδίου δράσης του κοινωνικού ελέγχου, αλλά αντιθέτως, επειδή το περιεχόμενο της νεανικής παραβατικότητας που αποτυπώνεται στις στατιστικές αφορά, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, ελαφράς μορφής αδικήματα²⁷ (Βλ. *Ενότητα 1.2. Η φαινομενολογία της νεανικής παραβατικότητας*), ο προσανατολισμός της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους στρέφεται προς την πρόληψη των συγκεκριμένων συμπεριφορών, των οποίων συνήθως, προηγούνται ευρύτερης μορφής και μικρότερης βαρύτητας αντικοινωνικές συμπεριφορές. Συνεπώς, στην περίπτωση των ανηλίκων, ο ορισμός της έννοιας της παραβατικότητας συναρτάται με το νομικό ορισμό των πράξεων που έχουν αναχθεί σε εγκλήματα, την ποιοτική εμφάνισή τους στις επίσημες στατιστικές, δηλ. το είδος των αδικημάτων που υπερεκπροσωπούνται, τα αναπτυξιακά γνωρίσματα της ανηλικότητας, καθώς και το σύνολο των συμπεριφορών που θεωρούνται από τις εκάστοτε κοινωνίες σε συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο ως παραβατικές, στοιχεία που συνολικά συνθέτουν και συνδιαμορφώνουν τον προσανατολισμό της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους.

Συνεκτιμώντας τις συγκεκριμένες συνθήκες και διαδικασίες εμφάνισης στον

Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 1385-1404.

²⁶ Για τους ανηλίκους, χρησιμοποιείται σκόπιμα ο όρος παραβατικότητα αντί για εγκληματικότητα, καθώς ο πρώτος κρίνεται ως λιγότερο στιγματιστικός. Ο όρος παραβατικότητα, θα λέγαμε, ότι πλησιάζει περισσότερο στον ορισμό που δίνεται στο εγκληματικό φαινόμενο από τις κοινωνικές επιστήμες και δεν περιορίζεται τόσο σε αυτόν που δίνεται από το Ποινικό Δίκαιο. Έτσι, σύμφωνα με το Ποινικό Δίκαιο το έγκλημα ορίζεται ως κάθε πράξη που τιμωρείται από το Ποινικό Νόμο. Στην επιστήμη της Εγκληματολογίας, όμως, το έγκλημα αποτελεί ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο με βαθύτερους προσδιοριστικούς παράγοντες και κοινωνικές προεκτάσεις. Βλ. Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό.π., σελ. 12. Βλ. επίσης, σχετικά Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γ. (1997), *Κοινωνικές αξίες των παραβατικών και των μη παραβατικών*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, σελ. 12-13.

²⁷ Βλ. επίσης σχετικά, Κουράκης, Ν. (2006), *Έκταση και ποιότητα της νεανικής παραβατικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα: Οι επιπτώσεις από τη δυσλειτουργία των θεσμών*, στο <http://www.niotho-asfalisi.gr/na/>, σελ. 34 και Bottrell, D., Armstrong, D., France, A. (2010), "Young People's Relations to Crime: Pathways across Ecologies", *Youth Justice* (2010), Vol. 10(1): 56-72, σελ. 61-63.

ορισμό της, η παραβατικότητα των ανηλίκων αναφέρεται, συνήθως, σε ένα σύνολο συμπεριφορών που θεωρούνται ως παραβατικές. Πρόκειται για κοινωνικά ή/ και ποινικά αποδοκιμαστέες συμπεριφορές, που κυμαίνονται από απλές αντικοινωνικές συμπεριφορές²⁸ μέχρι και ποινικά επιλήψιμες. Σε αυτές συγκαταλέγονται οι επιθετικές, εκφοβιστικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές, η σχολική βία ή ο σχολικός εκφοβισμός (bullying),²⁹ μια σειρά από ευκαιριακά – περιστασιακά εγκλήματα, όπως κλοπές, διαρρήξεις, φθορές ξένης ιδιοκτησίας, βανδαλισμοί, επικίνδυνη οδήγηση και παραβάσεις ΚΟΚ, ορισμένες παρεκκλίνουσες συμπεριφορές,³⁰ όπως η χρήση ουσιών και η κατάχρηση αλκοόλ, αλλά και

²⁸ Ο όρος «αντικοινωνική» συμπεριφορά συχνά συναντάται στη βιβλιογραφία με το θετικό όρο «προ-κοινωνική συμπεριφορά» (prosocial behavior) που αναφέρεται σε «μορφές συνεργασίας μεταξύ δύο ή περισσότερων πλευρών (άτομα, ομάδες, κοινωνικά συστήματα) που έχουν τους ίδιους ή συμπληρωματικούς στόχους και προσπαθούν να τους επιτύχουν με αρμονία». Αρτινοπούλου, Β. (2001), *Βία στο σχολείο: έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*, Μεταίχμιο, Αθήνα, σελ. 16.

²⁹ Οι επιθετικές, αντικοινωνικές και εκφοβιστικές συμπεριφορές συναντώνται, συνήθως, υπό τον όρο *bullying* στη διεθνή βιβλιογραφία, ο οποίος έχει συνδεθεί σε μεγάλο βαθμό με το χώρο του σχολείου και τη βία μεταξύ των μαθητών. Για το λόγο αυτό, η ελληνική απόδοση του όρου συναντάται στις έννοιες «σχολική βία» ή «σχολικός εκφοβισμός».

Συγκεκριμένα, η έννοια του σχολικού εκφοβισμού αναφέρεται «στη βία που ασκείται από και σε βάρος μαθητών του δημοτικού σχολείου έως 12 ετών και περιλαμβάνει επανειλημμένες αρνητικές πράξεις βίας, όπως χτύπημα, κλοσιές, απειλές, πειράγματα, σεξουαλικά υπονοούμενα κ.ά.». Όπως βλέπουμε, στο σχολικό εκφοβισμό εντάσσονται διάφορες μορφές βίας: σωματικής, ψυχολογικής, σεξουαλικής, λεκτικής. Αρτινοπούλου, Β. (2001), *ό.π.*, σελ. 14-15.

Ένας άλλος παρεμφερής ορισμός του σχολικού εκφοβισμού αναφέρεται σε μια επαναλαμβανόμενη λεκτική ή φυσική συμπεριφορά που έχει διάρκεια μέσα στο χρόνο και χαρακτηρίζεται από μια σχέση άνισης δύναμης και εξουσίας ανάμεσα στα άτομα που λαμβάνει χώρα. Olweus, D. (1994) “Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program” στο Huesman, L. R., *Aggressive behavior: Current perspectives*, Plenum, New York, σελ. 97-130.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ορισμός της Ειδικής Επιτροπής Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΕΒ), που δίνει έμφαση στον ομαδικό χαρακτήρα του *bullying* αποδίδοντάς τον όρο στην ελληνική γλώσσα ως «ομαδική βία», η οποία αναφέρεται στην άσκηση διαφόρων μορφών επιθέσεων: λεκτική, ψυχολογική, σωματική και σεξουαλική βία. «Ο μαθητής που μειονεκτεί σε κάτι ή υπερτερεί σε κάτι σε σχέση με τους άλλους μαθητές ή ανήκει σε διαφορετική πολιτισμική ομάδα θυματοποιείται υποβαλλόμενος κατ’ επανάληψη σε αρνητικές επιθετικές ενέργειες ή απειλές από περισσότερους μαθητές που έχουν σχηματίσει ομάδα». Μάλιστα, αναφέρεται και μια νέα μορφή ομαδικής βίας με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας, το “cyber bullying”. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμέλεια Έκδοσης) (2010), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία*, Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΕΒ), Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 28.

Βλ. επίσης σχετικά με σχολική βία ενδεικτική βιβλιογραφία, Elsea, M., Rees, J. (2001), “At what age are children likely to be bullied at school?”, *Aggressive Behavior*, Vol. 27: 419-429, Cunningham N. J. (2007), “Level of Bonding to School and Perception of the School Environment by Bullies, Victims, and Bully Victims”, *Journal of Early Adolescence*, (November 2007), Vol. 27 (4): 457-478, Πανούσης, Γ. (2008), «Ενδοσχολική βία: Χωρίς όρια και χωρίς ορίζοντα;», *Περιοδικό Αστυνομική Ανασκόπηση*, Ιούλιος-Αύγουστος 2008, Smith P. K., Sharp, S. (1994), *School bullying: insights and perspectives*, Routledge, London, Rigby, K. (2003), *Bullying in school: and what to do about it*, Jessica Kingsley Publishers, London και Smith, P. K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., Slee, P. (1999), *The nature of school bullying: a cross-national perspective*, Routledge, London.

³⁰ «Ως παρεκκλίνουσα ορίζεται εκείνη η συμπεριφορά που παραβιάζει έναν κανόνα που διέπει μια κοινωνική ομάδα και εγείρει αντιδράσεις αποδοκιμασίας». Becker, H. S. (2000), *Οι περιθωριοποιημένοι: μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης*, μετάφραση Κουτζόγλου, Α., Μπουρλιάσκος, Β. Γ.Ι., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 59 και Βλ. επίσης, Κουκουτσάκη, Α. (2002),

σοβαρότερα εγκλήματα, όπως η σωματική επίθεση, η σεξουαλική επίθεση, αδικήματα που εμπíπτουν στους ειδικούς νόμους περί ναρκωτικών και λιγότερο συχνά εγκλήματα κατά της ζωής, όπως ανθρωποκτονίες. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, οι όροι νεαρός ή ανήλικος θα χρησιμοποιούνται εναλλακτικά με αναφορά σε πρόσωπα ηλικίας έως 18 ετών, όπως ορίζει η ελληνική νομοθεσία ανηλίκων.³¹ Προκειμένου να γίνουν κατανοητές όλες οι διαστάσεις που συνθέτουν το φαινόμενο, οι επόμενες ενότητες πραγματεύονται τα ζητήματα της φαινομενολογίας και της ερμηνείας της παραβατικότητας των ανηλίκων.

1.2. Η φαινομενολογία της νεανικής παραβατικότητας

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται διεθνώς μια διαφοροποίηση στην παραβατικότητα των ανηλίκων τόσο ποιοτική όσο και ποσοτική. Εμφανίζονται νέες μορφές παραβατικής συμπεριφοράς, που τις περισσότερες φορές, φαίνεται να είναι απόρροια του συνδυασμού της συνεχούς ποινικοποίησης συμπεριφορών και των κοινωνικών αλλαγών που ευνοούν την εμφάνιση νέων αντικοινωνικών συμπεριφορών από τους νέους. Μεταξύ των νέων μορφών οι βανδαλισμοί και τα βίαια εγκλήματα, όπως οι σωματικές βλάβες κατέχουν κεντρική θέση, με πολύ μικρότερη, ωστόσο, συχνότητα. Σε κάποιες χώρες, μάλιστα, η κατοχή όπλων, οι ληστείες και οι σεξουαλικές επιθέσεις γνωρίζουν μεγάλη έξαρση μεταξύ των νέων. Θα λέγαμε ότι, σε πολλές περιπτώσεις οι νέες αυτές μορφές αδικημάτων είναι εναρμονισμένες με τις γενικότερες κοινωνικές συνθήκες και αντικατοπτρίζουν, ακριβώς, το κοινωνικό πλαίσιο της εμφάνισής τους. Μάλιστα, ο χαρακτήρας των πράξεων (π.χ. βανδαλισμοί) υποδηλώνει περισσότερο μια μορφή αντίδρασης και πολλές φορές διαμαρτυρίας των νέων στις κοινωνικές αλλαγές που επιτελούνται. Η βιβλιογραφία, άλλωστε, συνδέει την παραβατική συμπεριφορά των νέων με την υιοθέτηση αξιών ως αντίδραση στη δυσλειτουργία των κοινωνικών θεσμών.³²

Χρήση ναρκωτικών – ομοφυλοφιλία: Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου, Εκδόσεις Κριτική – Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

³¹ Ως ανήλικα ορίζονται από την νομοθεσία τα άτομα ηλικίας από 8-18 ετών. Βλ. Άρθρο 1 του Ν 3189/2003 του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα.

³² Βλ. σχετικά, Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γ. (1997), *Κοινωνικές αξίες των παραβατικών και των μη παραβατικών*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.

Βλ. επίσης σχετικά, Κουράκης, Ν. (1999), *Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία: θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα (Juvenile delinquents and society: a study of the fundamental values, institutions and juvenile delinquency in Greece)*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα και Κουράκης, Ν. (2000), «Παραβατικότητα εφήβων και αξίες στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Π., Τσαμπάρη, Δ., Τσίγκανου, Ι., Φρονίμου, Ε. (2000) *Εγκληματίες και Θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αφιέρωμα στη μνήμη του Η. Δασκαλάκη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών

Η παραβατικότητα των νέων συνίσταται στο μεγαλύτερο μέρος της από πράξεις, οι οποίες συνάδουν με τον αυθορμητισμό της ηλικίας και ως ένα βαθμό μπορούν να ερμηνευθούν από αυτήν, χωρίς ωστόσο, να θεωρούνται και αμελητέες. Έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η παραβατικότητα των ανηλίκων συνίσταται από «αυθόρμητες» πράξεις πριν από τη διάπραξη των οποίων οι ανήλικοι δεν αναλογίζονται τις συνέπειες του νόμου, «πράξεις αντίδρασης» σε καταστάσεις που τους πιέζουν και τους οδηγούν σε συναισθηματικό αδιέξοδο ή πρόκειται για πράξεις που διαπράττονται με επίγνωση των συνεπειών και οι οποίες αποτελούν μέρος της «λήψης ρίσκου» (risk taking) και της διασκέδασης των νέων.³³ Επιπρόσθετα, η παραβατικότητα δεν αποτελεί απαραίτητα επιλογή ή αδυναμία αυτοελέγχου, αλλά συχνά μπορεί να αποτελεί ρίσκο που λαμβάνουν οι ανήλικοι συνειδητά προκειμένου να αποτελέσουν μέρος μια ομάδας συνομηλίκων. Μάλιστα, πολλές από τις πράξεις που εντάσσονται στην παραβατικότητα των ανηλίκων δε γίνονται αντιληπτές από τους ίδιους ως τέτοιες. Η χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών με τους συνομηλίκους ως πράξη δεν έχει βλαπτικές συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο, οπότε το όλο ρίσκο έγκειται στο να μη γίνει αντιληπτή από τις δικτικές αρχές. Οι συγκεκριμένες πράξεις διαπράττονται, συνήθως, ως μέρος της διασκέδασης των ανηλίκων όταν «βαριούνται» την καθημερινότητά τους. Επιπλέον, η εμπλοκή σε καβγά και η άσκηση βίας αποτελούν, σε ορισμένες περιπτώσεις, τρόπους υπεράσπισης του εαυτού απέναντι σε λεκτικές ή σωματικές επιθέσεις που, σε διαφορετική περίπτωση, μπορεί να μην εκδηλώνονταν.

Οι διαστάσεις της παραβατικότητας που εμπνέουν ανησυχία σχετίζονται με το περιεχόμενο των πράξεων, τον τρόπο και τη συχνότητα διάπραξής τους. Τα βίαια εγκλήματα και η συχνή εμπλοκή σε κάθε είδους παραβατικές πράξεις αποτελούν ενδείξεις μιας κατάστασης που διαφοροποιείται από την «αναμενόμενη» νεανική παραβατικότητα και χρήζει περαιτέρω διερεύνησης και ανάλυσης. Τέτοιες τάσεις παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες και, ιδίως, στις ΗΠΑ.³⁴ Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι, κατά το σχολικό έτος 2005-2006, το 38% των δημοσίων σχολείων στις ΗΠΑ ανέφερε στην αστυνομία τουλάχιστον ένα βίαιο περιστατικό.³⁵ Μια προσεκτική ποιοτική ανάλυση του κοινωνικού πλαισίου

Ερευνών, Αθήνα.

³³ Bottrell, D., Armstrong, D., France, A. (2010), ό.π., σελ. 61-63.

³⁴ Βλ. σχετικά, Jenson, J. M. (2010) "Advances in Preventing Childhood and Adolescent Problem Behavior", *Research on Social Work Practice* (2010), Vol. 20(6): 701-713, σελ. 702.

³⁵ U.S. Department of Education (2007) στο Jenson, J. M. (2010), ό.π., σελ. 702.

εμφάνισης των συμπεριφορών που συνίσταται στη μελέτη των κοινωνικών δομών, θεσμών, μεταβολών και του ευρύτερου οικονομικού, πολιτικού και πολιτιστικού πλαισίου σε συνάρτηση με το υπάρχον σύστημα ποινικής δικαιοσύνης μπορεί να δώσει ικανοποιητικές ερμηνείες του φαινομένου και να προχωρήσει περαιτέρω το διάλογο για τη λειτουργία των μηχανισμών της αντεγκληματικής πολιτικής.

Στην Ελλάδα, οι νέες τάσεις στις μορφές παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων εμφανίζονται με πιο αργούς ρυθμούς με αποτέλεσμα η συνολική εικόνα της συμπεριφοράς αυτής να κυμαίνεται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Το συγκεκριμένο γεγονός μπορεί να συνδεθεί, σε κάποιο βαθμό, με το ρόλο που ακόμη επιτελεί η οικογένεια στην ελληνική κοινωνία ως βασικός θεσμός κοινωνικοποίησης λειτουργώντας αποτρεπτικά στην παραβατικότητα των ανηλίκων. Προκειμένου να σχηματίσουμε μια ενδεικτική εικόνα των ποσοτικών διακυμάνσεων και του είδους των αδικημάτων που διαπράττονται από ανηλίκους, επεξεργαστήκαμε τα στοιχεία της στατιστικής της αστυνομίας που αφορούν τους ανηλίκους γνωστούς δράστες και τα στοιχεία της δικαστικής στατιστικής που αφορούν τους καταδικασθέντες ανηλίκους από το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης για τα έτη από το 1990 έως το 2009. Ο πίνακας που ακολουθεί αποτυπώνει τις διαχρονικές τάσεις της παραβατικότητας των ανηλίκων σε σχέση με τους γνωστούς δράστες της αστυνομίας και τους καταδικασθέντες από το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης.³⁶

³⁶ Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης χρησιμοποιήθηκαν για τα στοιχεία που αφορούν τους ανήλικους γνωστούς δράστες, οι Ετήσιες Στατιστικές Επετηρίδες της Ελληνικής Αστυνομίας (Έτη 1990-2009: Πίνακας 31: Δράστες αδικημάτων, γνωστοί το μήνα βεβαίωσης του αδικήματος, κατά τάξεις ηλικιών και κατά γενικές κατηγορίες αδικημάτων), καθώς και (για ορισμένα έτη) τα στοιχεία της Στατιστικής της Δικαιοσύνης (Πίν. 3: Διαπράξαντες αδικήματα), Πηγή: Διεύθυνση Πληροφορικής Ελληνικής Αστυνομίας. Για τη συλλογή των στοιχείων που αφορούν τους ανηλίκους καταδικασθέντες, χρησιμοποιήθηκε η Στατιστική της Δικαιοσύνης (Έτη 1990-2008: Πίνακας 6: Καταδικασθέντες ανήλικοι και μετεφηβικής ηλικίας, κατά κατηγορίες αδικημάτων, ηλικία, φύλο και γεωγραφικό διαμέρισμα), Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή. Στη Στατιστική της Δικαιοσύνης τα στοιχεία αναφέρονται για τα έτη 1990-2004 σε άτομα ηλικίας 7-17 ετών και για τα έτη 2005-2008 αναφέρονται σε άτομα ηλικίας 8-18 ετών (σύμφωνα με τη νέα νομοθεσία Ν. 3189/2003). Στη Στατιστική της Αστυνομίας, τα στοιχεία αναφέρονται για τα όλα έτη 1990-2009 σε άτομα ηλικίας 7-17 ετών.

Πίνακας 1: Γενικό σύνολο γνωστών δραστών – καταδικασθέντων ανηλίκων ανά έτος

	Γενικό Σύνολο		Σύνολο Καταδικασθέντων ανά φύλο				Καταδικασθέντες επί το σύνολο των γνωστών δραστών (%)
	Γνωστοί δράστες (N)	Καταδικασθέντες (N)	Άρρεν	%	Θήλυ	%	
1990	15298	6809	6547	96,2	262	3,8	44,5
1991	18535	6317	6118	96,8	199	3,2	34,1
1992	20332	7964	7710	96,8	254	3,2	39,2
1993	18882	6095	5884	96,5	211	3,5	32,3
1994	16530	5469	5268	96,3	201	3,7	33,1
1995	17061	6388	6144	96,2	244	3,8	37,4
1996	17940	5666	5432	95,9	234	4,1	31,6
1997	20599	7278	6982	95,9	296	4,1	35,3
1998	20387	4964	4726	95,2	238	4,8	24,4
1999	21834	4106	3839	93,5	267	6,5	18,8
2000	23372	3844	3575	93,0	269	7,0	16,4
2001	25249	4500	4203	93,4	297	6,6	17,8
2002	24938	4422	4116	93,1	306	6,9	17,7
2003	21603	3872	3604	93,1	268	6,9	17,9
2004	22829	3951	3745	94,8	206	5,2	17,3
2005	24991	4439	4156	93,6	283	6,4	17,8
2006	25268	3749	3592	95,8	157	4,2	14,84
2007	22622	2495	2377	95,3	118	4,7	11,03
2008	22480	2408	2297	95,4	111	4,6	10,71
2009	19196	-	-	-	-	-	-

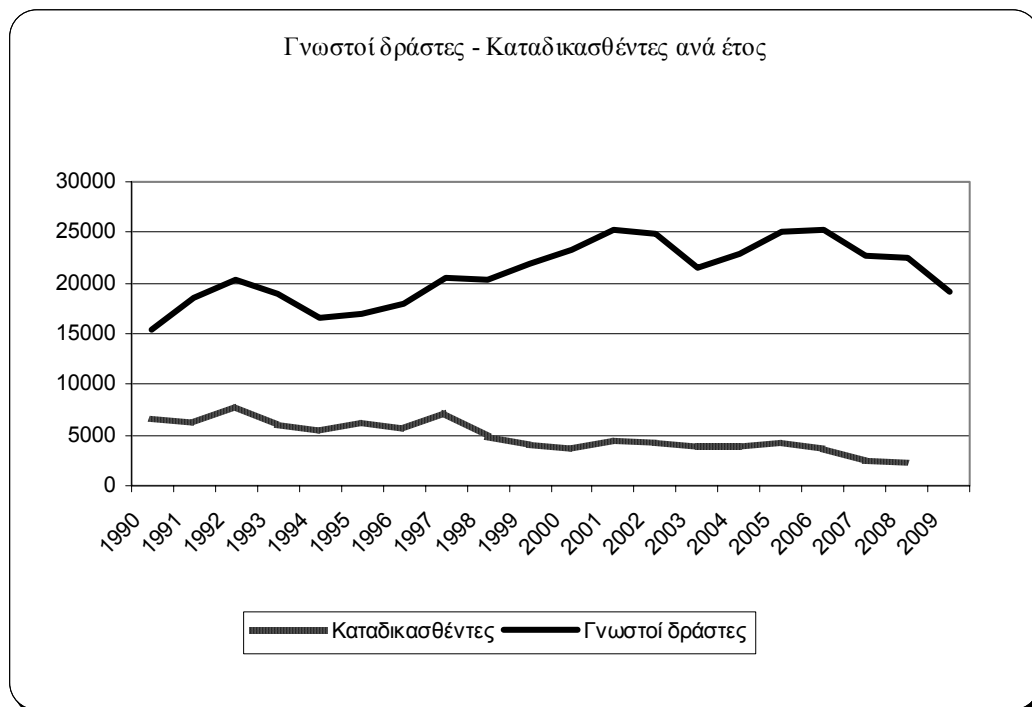
Πηγές: 1) Γνωστοί δράστες: α) Πίνακας 31 των Ετήσιων Στατιστικών Επετηρίδων της Ελληνικής Αστυνομίας, Διεύθυνση Πληροφορικής Ελληνικής Αστυνομίας και β) Πίνακας 3: Διαπράξαντες αδικήματα, Στατιστική της Δικαιοσύνης, ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2) Καταδικασθέντες: Πίνακας Καταδικασθέντες ανήλικοι και μετεφηβικής ηλικίας, κατά κατηγορίες αδικημάτων, ηλικία, φύλο και γεωγραφικό διαμέρισμα, Στατιστική της Δικαιοσύνης, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Αναφορικά με τους γνωστούς δράστες των αδικημάτων, η εικόνα της παραβατικότητας των ανηλίκων από ποσοτικής άποψης, θα λέγαμε ότι, παρουσιάζει διακυμάνσεις με αυξητική τάση, η οποία γίνεται, κυρίως, αισθητή από το 1997 και έπειτα, οπότε αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός των γνωστών δραστών (20.599 δράστες αδικημάτων) σε σχέση με το μέσο όρο (~17.797 δράστες αδικημάτων) των προηγούμενων ετών (1990-1996). Από το 1997 έως το 2001 παρατηρείται σταθερή αύξηση στον αριθμό των γνωστών δραστών, ενώ από το 2002 και έπειτα, σημειώνονται αυξομειώσεις που, ωστόσο διατηρούν τα νούμερα σε υψηλά επίπεδα σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Αξιοσημείωτη διαφοροποίηση στα ποσοτικά μεγέθη παρατηρούμε το 2009, καθώς σημειώνεται σημαντική μείωση στον αριθμό των γνωστών δραστών (19.196) σε σχέση με το μέσο όρο (~23.518 δράστες) των τελευταίων δέκα ετών (1999-2008).

Όσον αφορά την ένδικη παραβατικότητα που προκύπτει από τους καταδικασθέντες ανηλίκους, η εικόνα δεν είναι ίδια με αυτήν των γνωστών δραστών

των βεβαιωθέντων αδικημάτων της αστυνομίας, αλλά ακολουθεί αρκετά διαφορετική τάση. Ο αριθμός των καταδικασθέντων χαρακτηρίζεται από αυξομειώσεις καθ' όλη τη διάρκεια των ετών, ενώ όπως παρατηρούμε από το 1998 και έπειτα σημειώνει αισθητή μείωση. Ειδικότερα, από το 2000, ο αριθμός των καταδικασθέντων ακολουθεί πτωτική τάση, με μικρές αυξομειώσεις, ενώ το 2008 ο αριθμός των καταδικασθέντων είναι σχεδόν κατά 2,5 φορές μικρότερος σε σχέση με το μέσο όρο (5.378) του αριθμού των ανηλίκων καταδικασθέντων της προηγούμενης δεκαετίας (1990-1999). Εξετάζοντας τη μεταβλητή του φύλου στο συνολικό αριθμό των καταδικασθέντων ανηλίκων, παρατηρούμε ότι το ποσοστό της συμμετοχής των αγοριών καταλαμβάνει κατά μέσο όρο το 95% της ένδικης παραβατικότητας των ανηλίκων για τα έτη 1990-2008. Από την άλλη πλευρά, το ποσοστό της συμμετοχής των κοριτσιών αντιστοιχεί στο 5% κατά μέσο όρο. Εντούτοις, με μια προσεκτικότερη *ανάγνωση* παρατηρούμε ότι από το 1996 σημειώνεται μια μικρή αύξηση στον αριθμό των καταδικασθέντων κοριτσιών, που γίνεται πιο αισθητή μεταξύ 1999-2005, ενώ από το 2006 και έπειτα τα ποσοστά επανέρχονται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα που δεν ξεπερνούν το μέσο όρο (5%) όλων των ετών.

Γράφημα 1: Γενικό σύνολο γνωστών δραστών – καταδικασθέντων ανηλίκων ανά έτος

Τέλος, όσον αφορά τις διαχρονικές τάσεις στο σύνολο των καταδικασθέντων

επί το σύνολο των γνωστών δραστών, η γενική εικόνα που προκύπτει είναι ότι οι τάσεις ακολουθούν καθοδική πορεία, η οποία από το 1998 και έπειτα γίνεται σημαντικά αισθητή προσεγγίζοντας το 2005 ποσοστά υποδιπλάσια σε σχέση με τις αρχές της δεκαετίας του '90. Μάλιστα, η πτωτική τάση γίνεται ακόμη πιο αισθητή αν δούμε ότι το 2008 τα ποσοστά των καταδικασθέντων επί του συνόλου των γνωστών δραστών είναι κατά 4 φορές μικρότερα σε σχέση με το 1990 (10,71% έναντι του 44,51%) και σαφώς περιορισμένα σε σχέση με το μέσο όρο των προηγούμενων δέκα ετών 1998-2007 (10,71% έναντι του μέσου όρου 17,40%).

Συνοψίζοντας το σχολιασμό για την ποσοτική διαχρονική εικόνα της νεανικής παραβατικότητας παρατηρούμε ότι, σε γενικές γραμμές, στα στατιστικά στοιχεία της αστυνομίας η παραβατικότητα εμφανίζει αυξητικές τάσεις την τελευταία δεκαετία με αισθητή μείωση το 2009, ενώ στην ένδικη παραβατικότητα χαρακτηρίζεται από καθοδικές τάσεις. Παρομοίως, το ποσοστό των καταδικασθέντων επί του συνόλου των γνωστών δραστών εμφανίζει αισθητή μείωση διαχρονικά. Η συγκυρία αυτή μπορεί να ερμηνευτεί, ως ένα βαθμό, ως απόρροια των γενικότερων εξελίξεων στις τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους που, σε συνέπεια προς την αρχή της ελάχιστης παρέμβασης, δίνουν προτεραιότητα στις εξωδικαστικές διευθετήσεις και στα εναλλακτικά της φυλάκισης μέτρα.³⁷ Επιπλέον, μπορεί να ερμηνευτεί ως συνάρτηση της εφαρμογής των διατάξεων του Νόμου 3189/2003 και της αντίστοιχης εισαγωγής ευνοϊκότερων ρυθμίσεων για τη διευθέτηση της παραβατικότητας των ανηλίκων.³⁸

Για την σφαιρικότερη κατανόηση της φαινομενολογίας της παραβατικότητας των ανηλίκων είναι σημαντικό να συνεκτιμηθεί η ποσοτική εικόνα με μια ποιοτική προσέγγιση στο είδος των αδικημάτων και τη διαχρονική τους πορεία. Στους πίνακες που ακολουθούν (2 & 3) έχουν περιληφθεί τα αδικήματα που αποτυπώνουν αντιπροσωπευτικότερα την ποιοτική εικόνα της παραβατικότητας ανηλίκων. Όπως φαίνεται από τους πίνακες, οι βασικότερες κατηγορίες αδικημάτων που διαπράττονται από ανηλίκους αφορούν, ως επί το πλείστον, τους ειδικούς ποινικούς νόμους -κυρίως τις παραβάσεις ΚΟΚ και τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί

³⁷ Βλ. σχετικά με τις νέες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους, ενδεικτικά, Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Μαγγανάς, Α. (2000), «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 5/2000, σελ. 553-561, Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόκληση της εγκληματικότητας*, ό.π. και Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Αρτινοπούλου, Β. (2007), *Κοινωνική διαμεσολάβηση*, Σημειώσεις μαθήματος, Τμήματος Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα κ.ά.

³⁸ Βλ. σχετικά, Ν. 3189/2003 (ΦΕΚ Α' 243/21.10.2003).

ναρκωτικών-, ακολουθούν τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, της αλητείας και επαιτείας και οι σωματικές βλάβες.³⁹ Οι δύο τελευταίες κατηγορίες αδικημάτων (η αλητεία και επαιτεία και οι σωματικές βλάβες) εμφανίζονται με αντίστροφη σειρά στις στατιστικές της αστυνομίας, δηλ. πρώτα οι σωματικές βλάβες και έπειτα το αδίκημα της επαιτείας και αλητείας.

Πίνακας 2: Γνωστοί δράστες ανήλικοι κατά κατηγορίες αδικημάτων

	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΓΝΩΣΤΩΝ ΔΡΑΣΤΩΝ	ΠΑΡΑΒΑΣΕΙΣ ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΟΙΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ					ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ						ΛΟΙΠΑ ΑΔΙΚΗΜΑΤΑ	
		ΣΥΝΟΛΟ		Νομ. περί αντ/των	Παραβ. άλλων ειδ. Ποιν. νόμων	Νομ. περί ναρκωτ.	ΣΥΝΟΛΟ		Εγκλ. κατά της ιδιοκτης.	Σωμ. Βλάβες	Επαιτεί α και αλητεία	Εγκλ. κατά της ζωής	ΣΥΝΟΛΟ	
	(N)	(N)	(%)				(N)	(%)					(N)	(%)
1990	15298	13484	88,1				1813	11,9	863	764	28	36	1	0,01
1991	18535	16289	87,9				2245	12,1	1233	815	29	50	1	0,01
1992	20332	17680	87,0	16857	381	33	2651	13,0	1589	873	36	23	1	0,00
1993	18882	16337	86,5				2545	13,5	1530	775	88	33	0	0,00
1994	16530	13997	84,7	13075	445	28	2533	15,3	1466	843	105	31	0	0,00
1995	17061	14878	87,2	14013	484	45	2183	12,8	1204	763	61	44	0	0,00
1996	17940	15946	88,9	14913	409	220	1994	11,1	884	778	206	40	0	0,00
1997	20599	18018	87,5	16584	585	479	2581	12,5	1136	778	470	41	0	0,00
1998	20387	17906	87,8	16510	534	449	2481	12,2	1140	725	393	43	0	0,00
1999	21834	19249	88,2	17898	459	410	2585	11,8	1284	692	384	31	0	0,00
2000	23372	21339	91,3	20152	487	334	2030	8,7	1089	453	325	29	3	0,01
2001	25249	23337	92,4	22296	452	267	1911	7,6	1026	336	360	23	1	0,00
2002	24938	23086	92,6	22191	395	255	1845	7,4	1100	311	210	19	7	0,03
2003	21603	19904	92,1	19191	347	237	1683	7,8	988	357	76	20	16	0,07
2004	22829	21402	93,7	20596	542	160	1423	6,2	903	278	23	16	4	0,02
2005	24991	23357	93,5	21999	1044	180	1631	6,5	937	395	32	21	3	0,01
2006	25268	23494	93,3	21598	1549	224	1752	6,8	909	317	25	29	22	0,09
2007	22622	20298	93,1	17525	2475	188	2319	7,1	1091	276	41	17	5	0,02
2008	22480	19643	92,9	14732	4435	312	2798	7,4	1420	307	34	25	39	0,17
2009	19196	16871	92,7	12736	3536	363	2286	7,7	1534	312	89	20	39	0,20

Πηγές: α) Πινάκας 31 των Ετήσιων Στατιστικών Επετηρίδων της Ελληνικής Αστυνομίας, Διεύθυνση Πληροφορικής Ελληνικής Αστυνομίας και β) Πίνακας 3: Διαπράξαντες αδικήματα, Στατιστική της Δικαιοσύνης, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Όπως φαίνεται από τον πίνακα των γνωστών δραστών, οι παραβάσεις των ειδικών ποινικών νόμων υπερεκπροσωπούνται στο σύνολο των βεβαιωθέντων

³⁹ Σε αυτό συνηγορούν και τα πορίσματα άλλων μελετών. Βλ. ενδεικτικά, Κουράκης, Ν. (2006), Έκταση και ποιότητα της νεανικής παραβατικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα: Οι επιπτώσεις από τη δυσλειτουργία των θεσμών, ό.π., Κουράκης, Ν. (1999), Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία: θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα (Juvenile delinquents and society: a study of the fundamental values, institutions and juvenile delinquency in Greece), Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 113 και Κουράκης, Ν. (2000), «Παραβατικότητα εφήβων 1983-1996: Συμπεράσματα μιας έρευνας», Ποινική Δικαιοσύνη 2/2000, σελ 185.

αδικημάτων (90,07% έναντι του 9,97% για τα αδικήματα του Ποινικού Κώδικα και του 0,3% για τα υπόλοιπα αδικήματα κατά μέσο όρο για τα έτη 1990-2009) με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση να αντιστοιχεί στα αδικήματα της νομοθεσίας περί αυτοκινήτων. Όσον αφορά τα ποσοτικά μεγέθη, στις παραβάσεις των ειδικών ποινικών νόμων παρατηρείται αυξητική τάση, η οποία σταθεροποιείται από το 2001, ενώ από το 2007 και έπειτα παρατηρείται μείωση που γίνεται ιδιαίτερα αισθητή το 2009 (16.871 γνωστοί δράστες έναντι 21.510 δραστών κατά μέσο όρο για τη δεκαετία 1999-2008). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικόνα στις παραβιάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών (χρήση, εμπορία, καλλιέργεια και κατοχή ναρκωτικών), στις οποίες από το 1996 παρατηρείται απότομη ανοδική τάση, η οποία σταθεροποιείται με μικρές διακυμάνσεις τα έτη 2000-2007, ενώ μετά το 2000 παρατηρείται πτωτική τάση. Ωστόσο, η εικόνα αυτή αντιστρέφεται τα έτη 2008-2009 οπότε σημειώνεται αξιοσημείωτη αύξηση στις παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών. Η εμπλοκή των νέων στα αδικήματα περί ναρκωτικών είναι ενδεικτική των κοινωνικών προεκτάσεων της συγκεκριμένης συμπεριφοράς και μπορεί να συνδεθεί με τάσεις «απόσυρσης» των νέων από την κοινωνική ζωή.⁴⁰

Η επόμενη κατηγορία αδικημάτων που αντιστοιχεί στα αδικήματα του Ποινικού Κώδικα ακολουθεί με μεγάλη διαφορά, καθώς η συμμετοχή των ανηλίκων στο σύνολό τους κυμαίνεται κατά μέσο όρο στο 9,97% για τα έτη 1990-2009. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση εντοπίζεται στα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, ακολουθούν οι σωματικές βλάβες και το αδίκημα της επαιτείας και αλητείας, ενώ στα εγκλήματα κατά της ζωής η συμμετοχή των ανηλίκων είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαχρονική εικόνα στα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, τα οποία χαρακτηρίζονται από αυξομειώσεις, ενώ τα έτη 2008-2009 σημειώνουν σημαντική αύξηση (1.420 και 1.534 δράστες, αντίστοιχα σε σχέση με το μέσο όρο των τελευταίων 10 ετών 1999-2008 που διαμορφώνεται σε ~1.075 δράστες).

⁴⁰ Κουράκης, Ν. (2006), *Έκταση και ποιότητα της νεανικής παραβατικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα: Οι επιπτώσεις από τη δυσλειτουργία των θεσμών*, ό.π, σελ. 25.

Πίνακας 3: Καταδικασθέντες ανήλικοι κατά κατηγορίες αδικημάτων

	Γενικό Σύνολο	Παραβ. ειδικ. ποιν. νόμων		Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας		Επαιτεία και αλητεία		Σωματικές βλάβες		Κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα		Εγκλήματα κατά της ζωής		Λοιπά αδικήματα	
		(N)	(%)	(N)	(%)	(N)	(%)	(N)	(%)	(N)	(%)	(N)	(%)	(N)	(%)
1990	6809	5464	80,2	859	12,6	17	0,2	226	3,3	93	1,4	20	0,3	130	1,9
1991	6317	5300	83,9	735	11,6	27	0,4	149	2,4	34	0,5	4	0,1	68	1,1
1992	7964	6600	82,9	917	11,5	172	2,2	119	1,5	45	0,6	8	0,1	103	1,3
1993	6095	5169	84,8	613	10,1	48	0,8	118	1,9	43	0,7	8	0,1	96	1,6
1994	5469	4510	82,5	691	12,6	39	0,7	84	1,5	32	0,6	4	0,1	109	2,0
1995	6388	5083	79,6	901	14,1	65	1,0	93	1,5	46	0,7	17	0,3	183	2,9
1996	5666	4245	74,9	907	16,0	123	2,2	94	1,7	39	0,7	11	0,2	247	4,4
1997	7278														
1998	4964	3768	75,9	692	13,9	301	6,1	54	1,1	25	0,5	9	0,2	115	2,3
1999	4106	2987	72,7	637	15,5	313	7,6	50	1,2	29	0,7	9	0,2	81	2,0
2000	3844	2863	74,5	552	14,4	236	6,1	65	1,7	30	0,8	12	0,3	86	2,2
2001	4500	3450	76,7	610	13,6	259	5,8	50	1,1	26	0,6	9	0,2	96	2,1
2002	4422	3470	78,5	611	13,8	165	3,7	34	0,8	24	0,5	14	0,3	104	2,4
2003	3872	2981	77,0	597	15,4	188	4,9	33	0,9	13	0,3	3	0,1	57	1,5
2004	3951	3196	80,9	565	14,3	34	0,9	52	1,3	12	0,3	8	0,2	84	2,1
2005	4439	3522	79,3	721	16,2	37	0,8	40	0,9	16	0,4	13	0,3	90	2,0
2006	3749	2940	78,4	639	17,0	12	0,3	40	1,1	21	0,6	4	0,1	93	2,5
2007	2495	2155	86,4	255	10,2	4	0,2	24	1,0	17	0,7	3	0,1	37	1,5
2008	2408	2033	84,4	269	11,2	5	0,2	30	1,2	6	0,2	3	0,1	62	2,6

Πηγή: Καταδικασθέντες: Πίνακας Καταδικασθέντες ανήλικοι και μετεφηβικής ηλικίας, κατά κατηγορίες αδικημάτων, ηλικία, φύλο και γεωγραφικό διαμέρισμα, Στατιστική της Δικαιοσύνης, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Η ίδια εικόνα προκύπτει και από τον πίνακα των καταδικασθέντων σχετικά με το είδος αδικημάτων στο οποίο συγκεντρώνεται η μεγαλύτερη συμμετοχή των ανηλίκων. Οι παραβάσεις των ειδικών ποινικών νόμων, που συγκεντρώνουν κατά μέσο όρο το 79,6% του ποσοστού των καταδικασθέντων, διαχρονικά παρουσιάζουν μικρές αυξομειώσεις που δεν αποκλίνουν κατά πολύ από το μέσο όρο. Όσον αφορά τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, μετά το 1998 εμφανίζουν σημαντική μείωση, η οποία αποτυπώνεται περισσότερο στα έτη 2007-2008, οπότε και σημειώνεται μείωση σχεδόν κατά 2,5 φορές σε σχέση με το μέσο όρο (654 αδικήματα) όλων των ετών. Τέλος, καθοδική τάση παρατηρείται και στις επόμενες κατηγορίες αδικημάτων που ακολουθούν: επαιτείας και αλητείας, σωματικές βλάβες, κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα και εγκλήματα κατά της ζωής, στα οποία τα ποσοστά συμμετοχής των ανηλίκων είναι ιδιαίτερος χαμηλά.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο να πούμε ότι, συνεκτιμώντας τα παραπάνω στοιχεία, οι διαστάσεις της νεανικής παραβατικότητας στη χώρα μας δεν είναι ιδιαίτερα ανησυχητικές. Στην Ελλάδα, η βίαιη συμπεριφορά των νέων γίνεται κυρίως

αντιληπτή στους αθλητικούς χώρους (γήπεδα), ενώ οι συμμορίες ανηλίκων έχουν συνήθως περιστασιακό χαρακτήρα.⁴¹ Να αναφέρουμε, ωστόσο, ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρούνται αυξημένα, σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες, κρούσματα ομαδικής βίας στα σχολεία μεταξύ των μαθητών, τα οποία διακρίνονται σε επιθετικές, σεξουαλικές και λεκτικές συμπεριφορές που σε ορισμένες περιπτώσεις λαμβάνουν ανησυχητικές διαστάσεις.⁴² Για το λόγο αυτό, χρειάζεται μια ποιοτική αξιολόγηση των στοιχείων, με έμφαση σε επιμέρους αδικήματα που είτε πρωτοεμφανίζονται στις στατιστικές είτε αυξάνονται σε αριθμό και μπορούν να ερμηνευτούν συνεκτιμώντας τη λειτουργία των θεσμών, το αξιακό σύστημα⁴³ των νέων, την ποινικοποίηση νέων πράξεων και την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας, εν γένει.⁴⁴ Τέλος, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όσον αφορά τη νεανική παραβατικότητα παρατηρείται σε γενικές γραμμές αύξηση στον αριθμό των εγκλημάτων βίας, αύξηση στον αριθμό των υποτρόπων και στη συμμετοχή των κοριτσιών στην παραβατικότητα.⁴⁵ Οι συμμορίες έχουν περιστασιακό χαρακτήρα στις περισσότερες χώρες, ενώ θεωρείται ανησυχητική η εκδήλωση κοινωνικών συμπεριφορών, όπως ρατσιστικής και ξενοφοβικής βίας που μπορεί να εξελιχθούν σε παραβατικές εφόσον δεν προληφθούν εγκαίρως.

Κλείνοντας το κεφάλαιο να επισημάνουμε ότι, κατά την *ανάγνωση* των εγκληματολογικών στατιστικών καλό είναι να έχουμε υπόψη τους περιορισμούς που ενέχουν τα στοιχεία ως «μια συμβολική αναπαράσταση των ιδιοτήτων-χαρακτηριστικών του χωροχρονικά προσδιορισμένου εγκληματικού φαινομένου»⁴⁶ που χρειάζεται να τοποθετείται σε συγκεκριμένο κοινωνικό και χρονικό πλαίσιο προκειμένου να γίνει κατανοητή. Παράλληλα, η ακρίβεια των στοιχείων αναφορικά

⁴¹ Κουράκης, Ν. (2006), *Για να νιώθουμε ασφαλείς σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών: Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*, ό. π., σελ. 10.

⁴² Βλ. σχετικά, Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμελήτης Έκδοσης) (2010), ό.π.

⁴³ Βλ. σχετικά, Κουράκης, Ν. (1999), *Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία: θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα (Juvenile delinquents and society: a study of the fundamental values, institutions and juvenile delinquency in Greece)*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Βλ. επίσης, Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γ. (1997), ό. π..

Κουράκης, Ν. (2000), «Παραβατικότητα εφήβων και αξίες στη σύγχρονη Ελλάδα» στο Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Π., Τσαμπαρλή, Δ., Τσίγκανου, Ι., Φρονίμου, Ε. (2000) *Εγκληματίες και Θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αφιέρωμα στη μνήμη του Η. Δασκαλάκη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, σελ. 15-21.

⁴⁴ Βλ. σχετικά, Κουράκης, Ν. (1999), ό. π., σελ. 35.

⁴⁵ Συνάντηση Εμπειρογνομόνων, που διοργανώθηκε από τη Γαλλική Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Παρίσι 19-20.10.2000 στο Κουράκης, Ν. (2006), *Για να νιώθουμε ασφαλείς σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών: Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*, ό. π., σελ. 34-35.

⁴⁶ Τσίγκανου, Ι. (2009), «Η γνώση μας για το έγκλημα μέσα από δευτερογενείς πηγές και ποσοτικοποιήσεις: Ουσιαστικά ζητήματα και μεθοδολογικοί περιορισμοί», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος: Η διαχείριση των ποσοτικών δεδομένων στην εγκληματολογική έρευνα*, 129, Β' 2009: 5-31, σελ. 15.

με το μέγεθος της εγκληματικότητας που απεικονίζουν βάλλεται από συγκεκριμένους περιορισμούς που απορρέουν από την ύπαρξη του «σκοτεινού» αριθμού της εγκληματικότητας που δεν υποπίπτει στην αντίληψη των διωκτικών αρχών με αποτέλεσμα τα αδικήματα που εκπροσωπούνται στο σύνολο των διαπραχθέντων εγκλημάτων να ποικίλουν ανάλογα με τη θεατότητα,⁴⁷ τη βαρύτητα, το είδος του εγκλήματος και τη συχνότητα καταγγελίας από τα θύματα.⁴⁸ Από την άλλη πλευρά, η ποινικοποίηση ή αποποινικοποίηση συμπεριφορών και πράξεων αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την ανάγνωση των στατιστικών στοιχείων, καθώς, συμβάλλει στην υπερεκπροσώπηση ή υποεκπροσώπηση, αντίστοιχα, συγκεκριμένων αδικημάτων στην γενική εικόνα της εγκληματικότητας. Ειδικά στην περίπτωση συγκριτικών μελετών για τις τάσεις της εγκληματικότητας, η μελέτη της εκάστοτε νομοθεσίας από κοινού με μελέτες κοινωνιολογίας του εγκλήματος είναι ιδιαιτέρως χρήσιμες στην ερμηνευτική προσέγγιση των στοιχείων. Για τους λόγους αυτούς, στη διαμόρφωση της εικόνας για τη διαχρονική πορεία της παραβατικότητας χρειάζεται να συνεκτιμηθούν και τα πορίσματα των ερευνών *αυτοομολογούμενης ενοχής* (ή *αυτοεξομολόγησης*) και των ερευνών *θυματοποίησης* που, με τους δικούς τους περιορισμούς, συμβάλλουν σε μια πιο ολοκληρωμένη εκτίμηση της κατάστασης.⁴⁹

1.3. Η ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας

Η ερμηνεία της νεανικής παραβατικής συμπεριφοράς αποτελεί κεντρικό σημείο πολλών θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων, που προέρχονται από διάφορους επιστημονικούς χώρους. Παρακάτω, θα επιχειρηθεί μια συνοπτική παρουσίαση των επικρατέστερων θεωριών και ερευνών που επιχειρούν να ερμηνεύσουν την παραβατική συμπεριφορά από τη δική της σκοπιά η καθεμία.

1.3.1. Προσεγγίσεις ατομικών παραγόντων

Οι πρώτες αιτιώδεις συσχετίσεις του εγκληματικού φαινομένου, βάσει

⁴⁷ Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π. σελ 85

⁴⁸ Φαρσεδάκης, Ι. (1996), ό.π., σελ. 153-154. Βλ. επίσης σχετικά, Τσίγκανου, Ι. (2009), ό.π., σελ. 15., Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 112, Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 15 και Καλίτσης, Θ. (2009), «Αστυνομική στατιστική: μια διαδικασία συλλογής ποσοτικών δεδομένων για την εγκληματικότητα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος: Η διαχείριση των ποσοτικών δεδομένων στην εγκληματολογική έρευνα*, 129 Β' 2009: 101-109.

⁴⁹ Φαρσεδάκης, Ι. (1996), ό. π., σελ. 155. Βλ. επίσης σχετικά, Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 40-46.

εμπειρικών δεδομένων, βασίστηκαν, κυρίως, σε ατομικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με αυτές τα αίτια της εγκληματικής συμπεριφοράς πρέπει να αναζητηθούν στα ιδιότυπα ατομικά χαρακτηριστικά του εγκληματία.⁵⁰ Ειδικότερα, μελετούν την επίδραση των βιολογικών και ψυχολογικών/ ψυχοπαθολογικών παραγόντων, καθώς και των ατομικών γνωρισμάτων του φύλου και της ηλικίας στην εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς.⁵¹

α) Βιολογικοί παράγοντες

Οι θεωρίες που ερμηνεύουν την παραβατική συμπεριφορά μέσα από βιολογικές προσεγγίσεις είναι επηρεασμένες από τις απόψεις που επικράτησαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα με την εμφάνιση της Ιταλικής Θετικής Σχολής όταν επιχειρήθηκε να ερμηνευτεί το εγκληματικό φαινόμενο ως απόρροια των ιδιαίτερων βιολογικών χαρακτηριστικών του εγκληματία.⁵² Ο Gall⁵³ (1758-1828) προγενέστερος των ιταλών θετικιστών ήταν από τους πρώτους που επιχείρησε μέσα από ανατομικές έρευνες να συνδέσει περιοχές του εγκεφάλου με την ανθρώπινη και συγκεκριμένα με την εγκληματική συμπεριφορά. Οι συγκεκριμένες θεωρίες θεωρούν την επίδραση του βιολογικού παράγοντα ως καθοριστικού στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών, ενώ δε συνυπολογίζουν την επίδραση των παραγόντων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ειδικότερα, οι έρευνες που επιχειρούν να συνδέσουν τη νεανική παραβατικότητα με βιολογικούς παράγοντες εξετάζουν, συνήθως, παράγοντες που συνδέονται με γενετικές και χρωμοσωματικές ανωμαλίες, μεταλλάξεις των γονιδίων, οργανικές και ενδοκρινολογικές δυσλειτουργίες, κληρονομικούς παράγοντες, τη σωματική τυπολογία και τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας ως προς την επίδραση που έχουν στη συμπεριφορά του ατόμου.⁵⁴ Η μελέτη των χρωμοσωμάτων είναι συνήθης στις προσεγγίσεις αυτές. Ο G. Mendel ήταν αυτός που πρώτος συσχέτισε τον 19^ο αιώνα την επιθετικότητα με εσφαλμένο ζεύγος χρωμοσωμάτων.⁵⁵ Επιπλέον, η αγγλίδα ιατρός Patricia Jacobs σε έρευνες που διεξήγαγε σε κρατούμενους φυλακών

⁵⁰ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 37.

⁵¹ Βλ. σχετικά, Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα και Χάιδου, Α. (1996), *Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 23.

⁵² Βλ. σχετικά, Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), ό. π., σελ. 87.

⁵³ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 23. Βλ. επίσης σχετικά, Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), ό. π., σελ. 87.

⁵⁴ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 37, Πανούσης, Γ. (1988), *Φυσιογνωμική: μια σύγχρονη εγκληματολογική προσέγγιση*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα και Adler, F., Mueller, G., Laufer, William S. (1998), *Criminology: the shorter version*, 3rd ed., McGraw-Hill, Boston, Mass., σελ. 91.

⁵⁵ Ζαραφώνιτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 72.

διαπίστωσε ασυνήθεις συνδυασμούς χρωμοσωμάτων.⁵⁶ Άλλες έρευνες κάνουν συγκρίσεις μεταξύ μονοζυγωτικών και διζυγωτικών διδύμων προκειμένου να μελετήσουν την επίδραση των βιολογικών παραγόντων στην παραβατική συμπεριφορά. Ο K. Christiansen (1974) μελετώντας στη Δανία 3.586 ζεύγη διδύμων διαπίστωσε ότι η ταύτιση της παραβατικής συμπεριφοράς ήταν υπερδιπλάσια στα μονοζυγωτικά αδέλφια (52% έναντι 22%), δηλαδή 2,4 φορές μεγαλύτερη από τα διζυγωτικά.⁵⁷ Επιπλέον, οι έρευνες που μελετούν την κληρονομικότητα της παραβατικής συμπεριφοράς εξετάζουν το κατά πόσο η συγκεκριμένη συμπεριφορά κληρονομείται.⁵⁸ Οι σχετικές έρευνες πραγματοποιούνται, συνήθως, σε υιοθετημένα παιδιά και εξετάζουν τη σχέση της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων που υιοθετήθηκαν σε πολύ μικρή ηλικία από μη συγγενείς με εκείνη των φυσικών τους γονέων. Οι Hutchings και Mednick⁵⁹ μελέτησαν τα αρχεία των υιοθεσιών της Κοπεγχάγης των ετών 1924-1947. Διαπίστωσαν ότι τα παιδιά, που ούτε ο φυσικός ούτε ο θετός τους πατέρας είχε συμμετοχή στην εγκληματικότητα εμπλέκονταν σε παραβατικές συμπεριφορές σε μικρότερο ποσοστό (13,5%) σε σχέση με τα παιδιά που μόνο ο φυσικός πατέρας ή και οι δύο πατέρες είχαν ανάλογη εμπλοκή (20% και 24,5%, αντίστοιχα). Τέλος, η επιθετικότητα ερμηνεύεται από ορισμένες θεωρίες ως αποτέλεσμα εσωτερικής παρόρμησης που ενυπάρχει στο άτομο και εξωτερικεύεται ανεξάρτητα από τις επιδράσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος μέσα από την εκδήλωση της εγκληματικής συμπεριφοράς.⁶⁰

β) Ψυχολογικοί παράγοντες

Οι θεωρίες που συνδέουν τους ψυχολογικούς παράγοντες με την ερμηνεία της παραβατικής συμπεριφοράς στηρίζονται στην υπόθεση ότι τα άτομα που παρουσιάζουν ψυχολογικές «ανωμαλίες» δεν έχουν την ικανότητα του αυτο-ελέγχου ούτε της διάκρισης μεταξύ αξιόποινης ή μη πράξης (ψυχοαναλυτική προσέγγιση).⁶¹ Συνεπώς, οι ψυχικές διαταραχές ή ανωμαλίες και τα χαρακτηριστικά της

⁵⁶ Ζαραφωνίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 72.

⁵⁷ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 39.

⁵⁸ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 36.

⁵⁹ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 40.

⁶⁰ Βλ. σχετικά Lorenz, K. (1978), *Επιθετικότητα*, μετάφραση Χατζηνικολή, Δ., εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα και Παπαδάτος, Π. (1980), *Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

⁶¹ Hollingsworth, D. (1982), "The impact of Neuropsychology and Dysfunction on child development", στο Dutilleul, F., Foust, C., Webster, R. (1982), *Early Childhood Intervention and Juvenile Delinquency*, Lexington Books, D.C. Health and Company, Massachusetts, σελ. 41 και Adler, F., Mueller, G., Laufer, William S. (1998), ό.π., 78. Βλ. επίσης, Ζαραφωνίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 76.

προσωπικότητας, όπως η επιθετικότητα, συνδέονται με την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών. Στο πεδίο αυτό έχουν διεξαχθεί, επίσης, αρκετές έρευνες. Μια έρευνα των Lindqvist & Allebeck⁶² στη Στοκχόλμη μελέτησε ένα δείγμα ατόμων το οποίο έπασχε από σχιζοφρένεια και βρισκόταν υπό ιατρική παρακολούθηση για 14 χρόνια. Τα αποτελέσματα της σύγκρισης του συγκεκριμένου δείγματος ατόμων με δείγμα των κατοίκων της περιοχής έδειξαν ότι τα άτομα που έπασχαν από σχιζοφρένεια είχαν μεγαλύτερη εμπλοκή στο έγκλημα σε σχέση με τους υπόλοιπους. Επιπλέον, τα εγκλήματα βίας της ομάδας αυτής ήταν τέσσερις φορές περισσότερα από εκείνα του πληθυσμού της περιοχής. Ωστόσο, οι συσχετισμοί της παραπάνω προσέγγισης αντικρούστηκαν, καθώς οι Sutherland & Cressey διέψευσαν μέσα από ερευνητικά δεδομένα τη θεωρία της ψυχοπαθητικής προσωπικότητας.⁶³ Να αναφέρουμε, επίσης, ότι ο A. Aichhorn⁶⁴ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα συνδέει τη διαμόρφωση της αντικοινωνικής προσωπικότητας με τη μίμηση από το παιδί της συμπεριφοράς των γονέων του. Επιπλέον, ο Ericson υπογραμμίζει τη σημασία της εφηβείας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, καθώς και τη σημασία της υποστήριξης του εφήβου από το οικογενειακό περιβάλλον κατά τα «ξεσπάσματα» της περιόδου αυτής. Κατ' αυτόν, μια άλλη παράμετρος που διαδραματίζει ρόλο είναι η αντίδραση της κοινωνίας απέναντι σε ανάλογες συμπεριφορές και ο χαρακτηρισμός του εφήβου ως παραβατικού ατόμου, στοιχεία τα οποία μπορεί να λειτουργήσουν στιγματιστικά και στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης να τον οδηγήσουν στην εσωτερίκευση της ταυτότητας του εγκληματία και τελικά στην υιοθέτηση της παραβατικής συμπεριφοράς. Τέλος, ο δείκτης ευφυΐας (I.Q.) μελετήθηκε, μεταξύ άλλων, από τους Wolfgang, Figlio & Sellin⁶⁵ στην έρευνα της Φιλαδέλφειας (1972), χωρίς ωστόσο να θεμελιωθεί κάποια ισχυρή σχέση ευφυΐας και εγκληματικής συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, διαπίστωσαν ότι ο δείκτης ευφυΐας της πλειοψηφίας των συλληφθέντων ήταν 101, ενώ των μη συλληφθέντων ήταν 108.

γ) Φύλο & Ηλικία

Το γεγονός ότι οι άνδρες υπεραντιπροσωπεύονταν ανέκαθεν στις επίσημες στατιστικές της δικαιοσύνης σε σχέση με τις γυναίκες έχει σαν αποτέλεσμα πολλές έρευνες να συσχετίζουν το φύλο με την εμφάνιση ή μη παραβατικής συμπεριφοράς,

⁶² Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ 79.

⁶³ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ 82.

⁶⁴ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 112.

⁶⁵ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ 82.

καθώς και την ένταση και τη συχνότητά της.⁶⁶ Η γυναικεία εγκληματικότητα διαφοροποιείται τόσο ποσοτικά από εκείνη των ανδρών, εφόσον κυμαίνεται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα, όσο και ποιοτικά ως προς τα είδη των αδικημάτων που χαρακτηρίζονται ως μικρότερης βαρύτητας.⁶⁷ Η εικόνα αυτή, παραδοσιακά, συνδεόταν με διαφορές τόσο στη σωματική διάπλαση των δύο φύλων (η σωματική διάπλαση των ανδρών τους επιτρέπει τη διάπραξη βαρύτερων αδικημάτων) όσο και στη διαφορετική κοινωνικοποίηση στους ρόλους των δύο φύλων. Σήμερα, ωστόσο, υπό την επίδραση της φεμινιστικής εγκληματολογίας, η ερμηνεία της περιορισμένης σωματικής δύναμης της γυναίκας καταρρίπτεται, και τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην εγκληματικότητα συνδέονται με την κοινωνικοποίηση και τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, όπως και με μια σειρά κοινωνικών παραγόντων που αφορούν την αναπαράσταση της γυναίκας και της γυναικείας εγκληματικότητας.⁶⁸ Τα τελευταία χρόνια, άλλωστε, παρατηρείται μια αύξηση στα ποσοστά της γυναικείας εγκληματικότητας, η οποία φαίνεται ότι είναι συνάρτηση αφενός της αλλαγής της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία και αφετέρου της διαφορετικής αντιμετώπισής της από το σύστημα απονομής δικαιοσύνης.⁶⁹ Το γεγονός ότι η εγκληματικότητα των γυναικών αφορά, κυρίως, τη μικροεγκληματικότητα (όπως αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας) έρχεται να επιβεβαιώσει το ρόλο που της αποδίδεται από την κοινωνία. Έτσι, η γυναικεία εγκληματικότητα φαίνεται ότι διακρίνεται από μικρότερη «θεατότητα» σε σχέση με εκείνη των αντρών, ενώ αντίστοιχα στερεότυπα, φαίνεται ότι επικρατούν και κατά τις διαδικασίες αντιμετώπισης της γυναίκας από το σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Ειδικά, αν σκεφτεί κανείς τους περιορισμούς που χαρακτηρίζουν τις στατιστικές της εγκληματικότητας, όπως αναφέραμε παραπάνω (*Βλ. Ενότητα 1.2. Η φαινομενολογία της νεανικής παραβατικότητας*), γίνεται αντιληπτό ότι η εικόνα της γυναικείας εγκληματικότητας, όχι μόνο δεν ανταποκρίνεται στις πραγματικές διαστάσεις της, αλλά επιπλέον ταυτίζεται με ή/ και συντηρεί το παραδοσιακό κοινωνικό στερεότυπο του ρόλου της γυναίκας στην κοινωνία.

Ο ρόλος της ηλικίας είναι μια άλλη παράμετρος που έχει μελετηθεί σε πολλές

⁶⁶ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 265.

⁶⁷ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 84. Βλ. επίσης, Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 265.

⁶⁸ Vold, G., Bernard, T., Snipes, J. (1998), *Theoretical Criminology*, 4th edition, Oxford University Press, New York, σελ. 275. Βλ. επίσης Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984), σελ. 118.

⁶⁹ Θεοδοροπούλου, Μ. (2009), «Η γυναίκα ως δράστης και η αντιμετώπισή της από το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος: Η διαχείριση των ποσοτικών δεδομένων στην εγκληματολογική έρευνα*, 129 Β' 2009: 125-156, σελ. 125.

έρευνες ως προς την έναρξη και τη διακοπή της παραβατικής συμπεριφοράς. Κάποιες από αυτές υποστηρίζουν ότι η πρώιμη εμπλοκή στην παραβατικότητα συνδέεται με μεγαλύτερες πιθανότητες υποτροπής. Μια από αυτές είναι εκείνη των Mannheim & Wilkins,⁷⁰ που μελέτησαν ανηλίκους που είχαν τοποθετηθεί σε ιδρύματα τύπου Borstal της Αγγλίας το διάστημα 1946-1947. Από αυτούς που είχαν κριθεί ένοχοι σε ηλικία μικρότερη των 12 ετών, το 65% υποτροπίασε κατά το διάστημα της παρατήρησης. Από αυτούς που καταδικάστηκαν για πρώτη φορά σε ηλικία 13-15, υποτροπίασε το 54%, ενώ από αυτούς που καταδικάστηκαν για πρώτη φορά σε ηλικία 16-21 ετών, υποτροπίασε το 46%. Άλλες έρευνες, όπως εκείνη των Glueck⁷¹ διατύπωσαν την άποψη ότι η εγκληματικότητα δεν αποτελεί δείγμα παρατεταμένης υποτροπής, αλλά εξαρτάται από τη διαδικασία ωρίμανσης της προσωπικότητας. Συγκεκριμένα, διαπίστωσαν ότι οι μισοί από τους ανηλίκους παραβάτες του δείγματος που μελετούσαν έπαψαν να απασχολούν την ποινική δικαιοσύνη μετά την ηλικία των 25-31 ετών, όταν δηλαδή είχε επέλθει η ωρίμανση της προσωπικότητας.

Παρά το γεγονός ότι ο συσχετισμός της εγκληματικής συμπεριφοράς με βιολογικούς παράγοντες δεν έχει θεμελιωθεί επιστημονικά και καμία θεωρία δεν συνδέει κατά τρόπο πειστικό το έγκλημα με βιολογικής προέλευσης παράγοντες, εντούτοις, οι ατομικές προσεγγίσεις τυγχάνουν υποστήριξης μέχρι και στις μέρες μας, ιδίως από τους κατέχοντες την εξουσία, καθώς απαλλάσσουν την κοινωνία από την ευθύνη και αποδίδουν στην ιδιαίτερη βιολογική σύσταση του ατόμου την αποκλειστική ευθύνη για τις πράξεις του. Οι ατομικές θεωρίες είναι μονοδιάστατες, εφόσον δε λαμβάνουν υπόψη το κοινωνικό περιβάλλον εμφάνισης του εγκλήματος, καθώς και τις διαδικασίες δόμησης και αναδόμησης του περιεχομένου του. Η ντετερμινιστική προσέγγιση στην ερμηνεία του εγκλήματος που αγκιστρώνεται στους βιολογικούς παράγοντες δε συνάδει με το δυναμικό χαρακτήρα του εγκλήματος ως κοινωνικού φαινομένου προσδιοριζόμενου από το συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο στο οποίο εκδηλώνεται. Συνεπώς, οι ατομικές ερμηνείες υστερούν σημαντικά στην ικανοποιητική ερμηνεία της εγκληματικής συμπεριφοράς, ενώ παράλληλα ενέχουν τον κίνδυνο να χρησιμοποιηθούν για μια στοχευμένη προς συγκεκριμένα άτομα αντεγκληματική πολιτική με ολέθριες κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις.

⁷⁰ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ 88.

⁷¹ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 88.

1.3.2. Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

Η επίδραση των κοινωνικών παραγόντων στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών έχει μελετηθεί εκτενώς από τη βιβλιογραφία. Μεταξύ άλλων, ο παράμετροι που έχουν συνδεθεί με την παραβατικότητα είναι η κοινωνική τάξη, οι οικονομικοί παράγοντες, οι περιβαλλοντικοί και γεωγραφικοί παράγοντες, οι κοινωνικές αλλαγές (π.χ. αστικοποίηση και μετανάστευση), καθώς και η επίδραση των βασικότερων φορέων κοινωνικοποίησης στους οποίους ανήκει η οικογένεια, το σχολείο, οι φίλοι, η εργασία και τα Μ.Μ.Ε.

Α) Θεωρητικές προσεγγίσεις

Θεωρία της ανομίας

Σύμφωνα με τη *θεωρία της ανομίας* του Merton,⁷² που συγκαταλέγεται μεταξύ των θεωριών «ώθησης ή πίεσης» και αποτελεί εξέλιξη των αναλύσεων περί ανομίας του Durkheim, η παραβατική συμπεριφορά προκύπτει από το χάσμα μεταξύ κοινωνικά αποδεκτών στόχων και διαθέσιμων μέσων ή αλλιώς ευκαιριών για την επίτευξη των στόχων αυτών. Οι νέοι που ανήκουν σε χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις βιώνοντας την αποστέρηση από την έλλειψη των μέσων για να επιτύχουν τους κοινωνικά αποδεκτούς στόχους αντιδρούν, υπό την πίεση αυτή, είτε απορρίπτοντας τους πολιτιστικούς στόχους ή τα νόμιμα μέσα (απόσυρση ή τυπολατρεία) είτε χρησιμοποιώντας παράνομα μέσα για την επίτευξη των στόχων (νεωτερισμός) είτε ανατρέποντας και υποκαθιστώντας τα μέσα και τους στόχους με άλλα (επαναστατική στάση).⁷³ Έτσι, η παραβατικότητα των νέων ερμηνεύεται μέσα από τη συμμόρφωση ή μη στους κοινωνικά αποδεκτούς στόχους και τα κοινωνικά αποδεκτά μέσα που χαρακτηρίζουν την εκάστοτε κοινωνική δομή.

Η κριτική που ασκείται στη θεωρία της ανομίας αφορά τα διάφορα επίπεδα ερμηνείας της εγκληματικότητας που στρέφονται γύρω από ένα περιορισμένο πλαίσιο μέσων, ευκαιριών και στόχων που αντιστοιχεί στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, χωρίς να λαμβάνει υπόψη άλλους κοινωνικούς παράγοντες που συνδέονται με αυτήν, όπως το τι ορίζει κάθε φορά η νομοθεσία ως έγκλημα, καθώς και τον τρόπο αντιμετώπισης των συγκεκριμένων τάξεων από το σύστημα απονομής ποινικής

⁷² Merton, R. K. (1968), *Social theory and social structure*, (enlarged. ed.), Free Press, New York.

Βλ. επίσης, σχετικά Downes, D. & Rock, P. (1988), ό. π, σελ 119.

⁷³ Adler, F., Mueller, G., Laufer, W. (1998), ό.π., σελ. 112.

δικαιοσύνης.⁷⁴ Με τον τρόπο αυτό, αφενός η εγκληματικότητα περιορίζεται στις κατώτερες τάξεις και αφετέρου για την ερμηνεία της προαπαιτείται ένα κυρίαρχο σύστημα κοινωνικών αξιών, η συμμόρφωση στο οποίο έχει «προστακτικό» χαρακτήρα.⁷⁵

Υποπολιτισμικές θεωρίες

Οι υποπολιτισμικές θεωρίες είναι επηρεασμένες από τη θεωρία της ανομίας του Merton, όσον αφορά το σχήμα κοινωνικά αποδεκτοί στόχοι-διαθέσιμα μέσα για την επίτευξή τους και ερμηνεύουν, κυρίως, τη συμπεριφορά των ανηλίκων που προέρχονται από κατώτερες κοινωνικές τάξεις και είναι μέλη συμμοριών. Οι συγκεκριμένες θεωρίες υποστηρίζουν ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα της συμμετοχής του ατόμου σε μια υποπολιτισμική ομάδα και της υιοθέτησης από την πλευρά του της υποκοουλτούρας (subculture)⁷⁶ που μοιράζεται η συγκεκριμένη ομάδα. Ο Α. Cohen υποστηρίζει ότι η παραβατικότητα αποτελεί

⁷⁴ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 158 και Λάζος, Γ. (2007), *Κριτική εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 98-100.

⁷⁵ Βλ. περισσότερα σχετικά με την κριτική της θεωρίας της ανομίας Λάζος, Γ. (2007), ό. π., σελ. 98-100.

⁷⁶ Η υποκοουλτούρα αναφέρεται σε ένα «κοινωνικό σύστημα αξιών και συμπεριφοράς, το οποίο είναι διαφορετικό και αποτελεί μέρος του ευρύτερου ή κεντρικού συστήματος αξιών», Wolfgang, M., Ferracuti, F. (1995), *Η υποκοουλτούρα της βίας: Προς μια ολοκληρωμένη θεωρία στην Εγκληματολογία*, μετάφραση Μηλιώνη, Φ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Επίσης, ο Αστρινάκης αναφέρει για την έννοια της υποκοουλτούρας: Η υποκοουλτούρα αναφέρεται σε «ένα υποσύνολο πολιτισμών συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων, στρωμάτων ή ομάδων. Οι υποκοουλτούρες είναι συμβολικά συστήματα τα οποία από την άποψη της σύστασής τους αποτελούνται από κοινωνικές αξίες τις οποίες επιλέγουν ή/ και επανερμηνεύουν σύμφωνα με τις κοινωνικές εμπειρίες των μελών τους από τις ενυπάρχουσες στο ισχύον αξιακό σύστημα, από κοινωνικά ή συλλογικά νοήματα, τα οποία δημιουργούν και επεξεργάζονται τα μέλη τους και από μια ιδιόμορφη αισθητική ή νοοτροπία ζωής, η οποία ταυτόχρονα εκφράζει και επεξεργάζεται την υποκείμενη θεματική της συλλογικότητας, δηλ.. τις κεντρικές ανησυχίες και τα ενδιαφέροντα των μελών της, τις επιλεγμένες κοινωνικές αξίες και τα καινοφανή κοινωνικά νοήματα». Οι υποκοουλτούρες/ υποπολιτισμοί επιλέγουν και αναδεικνύουν ή επανερμηνεύουν σύμφωνα με τις κοινωνικές εμπειρίες των μελών τους ορισμένες κοινωνικές αξίες από τα ήδη υπάρχοντα πρότυπα του ισχύοντος αξιακού συστήματος. Έτσι, η έννοια μπορεί να έχει διττή σημασία: α) Υποκοουλτούρα είναι η οργανωμένη διάταξη κοινωνικών σχέσεων, η συλλογική (και ομαδική) μορφή κοινωνικής οργάνωσης -αποσπασμένη από την κοινωνική δομή (φορμαλιστική προοπτική) και β) Η υποκοουλτούρα αναφέρεται σε ένα σύνολο κοινωνικών νοημάτων (ουσιώδης προοπτική)», Αστρινάκης, Α., Στυλιανούδη, Λ. (1996), *Χέβυ μέταλ, ροκαμπίλι και φανατικοί οπαδοί: νεανικοί πολιτισμοί και υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 16-35.

Βλ. περισσότερα για υποκοουλτούρα Cohen, A. (1955), *Delinquent boys: The culture of the gang*, Free Press, New York, Clinard, B. & Meier, F. (1979), *Sociology of Deviant Behavior* (5th ed.), Holt Rinehart and Winston, New York, σελ. 7, Αστρινάκης, Α. (1990), *Παρεκκλίνοντες υποπολιτισμοί και στυλ της νεολαίας της εργατικής τάξης: βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωσή τους*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα και Αστρινάκης, Α. (2003), «Σύγχρονη ουσιώδης ελληνική έρευνα στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης – Διεύρυνση σημείων θεωρητικής συσσώρευσης» στον Τμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαργακοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 121-146.

συνέπεια των δυσχερειών που συναντούν τα παιδιά που ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις κατά την κοινωνικοποίησή τους, καθώς εσωτερικεύουν τους κανόνες, τις αξίες και τα πρότυπα της μεσαίας τάξης, στη βάση των οποίων κοινωνικοποιούνται από το σχολείο που, όμως, έρχονται σε αντίφαση με αυτά της οικογένειάς τους.⁷⁷ Έτσι, νιώθουν απογοήτευση για την κοινωνική τους τάξη και αντιδρούν με την απόρριψη των αστικών κανόνων συμπεριφοράς και την αποδοχή εγκληματικών κανόνων συμπεριφοράς στο πλαίσιο της υποπολιτισμικής ομάδας. Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά στο πλαίσιο της ομάδας βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τις αξίες και τους κανόνες της, καθώς αποτελεί τη δική της κουλτούρα. Από την άλλη πλευρά, ο Miller υποστήριξε ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα του ιδιαίτερου αξιακού συστήματος της κατώτερης τάξης, που έρχεται σε σύγκρουση με το κυρίαρχο σύστημα, χωρίς να αποτελεί αντίδραση σε αυτό, αλλά εκδήλωση της ιδιαίτερης κουλτούρας που την χαρακτηρίζει.⁷⁸

Τέλος, η θεωρία των διαφορικών ευκαιριών των R. Cloward και L. Ohlin επηρεασμένη από τις θεωρίες της ανομίας του Merton, του διαφορικού συγχρωτισμού και της κοινωνικής αποδιοργάνωσης ερμηνεύει τη συμμετοχή των ανηλίκων σε συμμορίες και τη σταδιοδρομία τους σε αυτές μέσα από τις παράνομες ευκαιρίες που τους παρέχονται για εξέλιξη.⁷⁹ Συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι για την επίτευξη των κοινωνικά αποδεκτών στόχων υπάρχουν δύο τύποι μέσων: τα νόμιμα που διατίθενται στην «αξιοπρεπή κοινωνία» και τα παράνομα που διατίθενται στις φτωχογειτονιές.⁸⁰ Επομένως, το είδος των εγκλημάτων που διαπράττουν οι νεαροί είναι απόρροια της πρόσβασης που έχουν στα παράνομα μέσα στον κόσμο των συμμοριών. Με τον τρόπο αυτό, η συμπεριφορά τους δεν αποτελεί αντίδραση στους στόχους της μεσαίας τάξης, αλλά μια προσπάθεια επίτευξης των συγκεκριμένων στόχων με παράνομα μέσα. Οι υποπολιτισμικές θεωρίες δεν καταφέρνουν να εξηγήσουν επαρκώς την παραβατική συμπεριφορά, καθώς αφενός το ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται στις κατώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις αγνοώντας τα εγκλήματα που διαπράττονται από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα και αφετέρου θεωρούν δεδομένη τη συμφωνία ως προς τους κοινωνικά αποδεκτούς στόχους ανάμεσα στη μεσαία και την κατώτερη τάξη.⁸¹ Επιπλέον, στην ερμηνεία της παραβατικότητας των ανηλίκων των

⁷⁷ Cohen, A. (1955), ό. π., όπως αναφέρεται στο Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 160.

⁷⁸ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 176.

⁷⁹ Adler, F., Mueller, G., Laufer, W. (1998), ό.π., σελ. 139.

⁸⁰ Λάζος, Γ. (2007), ό. π., σελ. 101.

⁸¹ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 185.

χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, οι εν λόγω θεωρίες δε λαμβάνουν υπόψη ότι ορισμένα άτομα παρόλο που βιώνουν το χάσμα μεταξύ αποδεκτών στόχων και διαθέσιμων μέσων, εντούτοις δεν εμπλέκονται σε παραβατικές πράξεις.

Θεωρίες πολιτισμικής παρέκκλισης

Οι θεωρίες της πολιτισμικής παρέκκλισης αναζητούν τα αίτια της εγκληματικής συμπεριφοράς στο ιδιαίτερο αξιακό σύστημα των κατώτερων κοινωνικών τάξεων που διαφοροποιείται από αυτό της επικρατούσας μεσαίας κοινωνικής τάξης. Με τον τρόπο αυτό, το έγκλημα εμφανίζεται, καθώς οι παραβάτες συμμορφώνονται προς ένα σύστημα κανόνων, που ταυτίζεται με τις επικρατούσες αξίες στη δική τους κοινωνική τάξη και το οποίο μπορεί να βρίσκεται σε σύγκρουση με τους κανόνες του επικρατούντος συστήματος. Οι θεωρίες του διαφορικού συγχρωτισμού και της πολιτισμικής σύγκρουσης αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης. Η *θεωρία του διαφορικού συγχρωτισμού*,⁸² όπως αναπτύχθηκε από τον Sutherland (1939) και αργότερα από τον Cressey (1970) είναι επηρεασμένη από τη θεωρία της *κοινωνικής αποδιοργάνωσης*⁸³ ως προς τις συνθήκες εμφάνισης του εγκλήματος (περιβάλλον) και εντάσσεται στις *θεωρίες μάθησης ή κοινωνικοποίησης*. Σύμφωνα με αυτήν, η παραβατική συμπεριφορά είναι *αποτέλεσμα της κανονικής εκμάθησης κανόνων και αξιών* και μαθαίνεται κατά τον ίδιο τρόπο που μαθαίνεται και κάθε άλλη κοινωνικά συμβατική συμπεριφορά μέσα από την επαφή με άλλους ανθρώπους, την επικοινωνία και την κοινωνική αλληλεπίδραση στο πλαίσιο μιας ομάδας.⁸⁴ Ο διαφορικός συγχρωτισμός συνιστά μια αιτιώδη διαδικασία που οδηγεί στην παραβατικότητα και καθορίζεται από τη διάρκεια, τη συχνότητα και την ένταση των επαφών με παραβατικά άτομα. Το στοιχείο που καθορίζει την εμπλοκή ή μη του ατόμου σε παραβατικές συμπεριφορές συναρτάται από το εάν οι επιρροές που δέχεται από το περιβάλλον του τείνουν περισσότερο προς κοινωνικά συμβατικές συμπεριφορές που ευνοούν τη συμμόρφωση στους νόμους ή προς συμπεριφορές που έρχονται σε αντίθεση με αυτούς. Συνεπώς, στο πλαίσιο της θεωρίας του διαφορικού συγχρωτισμού, η πολιτισμική σύγκρουση, που προκύπτει από το χάσμα ανάμεσα στον τρόπο κοινωνικοποίησης του ατόμου και τους κοινωνικά αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς, εφόσον η συγκεκριμένη

⁸² Βλ. σχετικά, Λάζος, Γ. (2007), ό. π., σελ. 102-103, Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 114, Adler, F., Mueller, G., Laufer, W. (1998), ό. π., σελ. 124 και Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 190.

⁸³ Βλ. περισσότερα στο Shaw, C. & McKay, H. (1969), *Juvenile delinquency and urban areas* (Rev. ed.), The University of Chicago Press, Chicago.

⁸⁴ Λάζος, Γ. (2007), ό. π., σελ. 102.

κοινωνικοποίηση διέπεται από κανόνες που έρχονται σε αντίθεση με το κοινά αποδεκτό σύστημα αξιών, αποτελεί τη βασική αιτία εκδήλωσης της παραβατικής συμπεριφοράς.

Η κριτική που έχει ασκηθεί σε αυτήν την προσέγγιση έγκειται στο ότι τα εμπειρικά δεδομένα δεν στοιχειοθετούν πάντα κάποια άμεση σύνδεση του συγχρωτισμού με την παραβατική συμπεριφορά, χωρίς ωστόσο, να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο επιδρά στην παραβατική ή μη συμπεριφορά του. Επιπλέον, δεν εξηγεί επαρκώς τις διαδικασίες δημιουργίας του συστήματος αξιών συγκεκριμένων πολιτισμικών ομάδων ούτε το γεγονός ότι ορισμένα άτομα, ενώ εκτίθενται σε κανόνες συμπεριφοράς που συγκρούονται με τους κοινωνικά αποδεκτούς, εντούτοις τελικά συμμορφώνονται προς κοινωνικά συμβατικές συμπεριφορές.⁸⁵ Ωστόσο, η θεωρία του διαφορικού συγχρωτισμού αποτελεί μια από τις σημαντικότερες θεωρίες στην προσέγγιση και ερμηνεία της εγκληματικής συμπεριφοράς που διαμόρφωσε ένα νέο ρεύμα σκέψης στην εγκληματολογία. Η συμβολή της έγκειται στη δυνατότητά της να εξηγήσει την εμπλοκή οποιουδήποτε ατόμου στην εγκληματικότητα μέσα από τους μηχανισμούς της μάθησης της συμπεριφοράς σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Η θεωρία κατάφερε να ερμηνεύσει την εγκληματική συμπεριφορά και των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, που μέχρι τότε δεν είχε τύχει επιστημονικής ανάλυσης και ερμηνείας. Στο πρίσμα των ιδεών της θεωρίας ερμηνεύτηκε από τον Sutherland το έγκλημα του «λευκού κολάρου» που αναφερόταν στα εγκλήματα που διέπρατταν άτομα που ανήκαν στην ανώτερη κοινωνικοοικονομική τάξη εκμεταλλευόμενα την κοινωνική και επαγγελματική τους θέση.⁸⁶ Στην περίπτωση αυτή, οι εγκληματίες του «λευκού κολάρου» μαθαίνουν την εγκληματική συμπεριφορά στο πλαίσιο των επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους και των διαδεδομένων παράνομων πρακτικών του επιχειρηματικού χώρου, όπως την μαθαίνουν και οι εγκληματίες που προέρχονται από κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Η διαφορά μεταξύ τους έγκειται αφενός στο περιβάλλον μάθησης της συμπεριφοράς και αφετέρου στην αντιμετώπιση των δύο κατηγοριών εγκληματιών από το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης. Οι δραστηριότητες των εγκληματιών του «λευκού κολάρου», εξαιτίας της θέσης τους στην κοινωνία, γίνονται λιγότερο αντιληπτές από τις διωκτικές αρχές, ενώ ακόμη και

⁸⁵ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 195.

⁸⁶ Βλ. σχετικά, Sutherland, E. (1983), *White Collar Crime: The uncut version*, Yale University Press, New Haven, London. Βλ. επίσης, Λάζος, Γ. (2007), ό. π., σελ. 103, Λάζος, Γ. (2001), *Οικονομικό Έγκλημα*, Σημειώσεις μαθήματος, Πάντειο Πανεπιστήμιο και Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ 113.

όταν υποπέσουν στην αντίληψή τους τυγχάνουν ευνοϊκότερης μεταχείρισης από το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης χάρις στην ισχύ και την εξουσία που διαθέτουν και τις οποίες χρησιμοποιούν προκειμένου να αποποιηθούν τις ποινικές συνέπειες. Όπως βλέπουμε από τα παραπάνω, στη θεωρία του διαφορικού συγχρωτισμού, οι διαδικασίες μάθησης ανάγονται σε καθοριστικούς παράγοντες στην ερμηνεία της παραβατικής συμπεριφοράς. Μάλιστα, η εφαρμογή της σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια καθιστά τη σημασία της θεωρίας ακόμη μεγαλύτερη ανάγοντάς την σε μια από τις πιο αξιόλογες θεωρητικές προσεγγίσεις της σύγχρονης εγκληματολογικής και κοινωνιολογικής σκέψης.

Όσον αφορά τη θεωρία της *πολιτισμικής σύγκρουσης*, αποτελεί την άλλη σημαντική θεωρία ερμηνείας της εγκληματικής συμπεριφοράς ως πολιτισμικής παρέκκλισης. Σύμφωνα με αυτήν, το έγκλημα είναι απόρροια *«των συγκρούσεων που προκαλούνται από τη συμμετοχή του ατόμου σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, οι οποίες αξιολογούν διαφορετικούς κανόνες συμπεριφοράς για τις ίδιες περιστάσεις»*.⁸⁷ Η συγκεκριμένη θεωρία αναδύθηκε στην αμερικάνικη κοινωνία της δεκαετίας του '30 που χαρακτηριζόταν από έντονη πληθυσμιακή ποικιλομορφία εθνικής, φυλετικής και θρησκευτικής φύσεως εξαιτίας των μεταναστευτικών ρευμάτων που δεχόταν. Έτσι, ο Sellin δίνει έμφαση στη σημασία των πολιτισμικών επιρροών στην εκδήλωση μιας συμπεριφοράς και θεωρεί το έγκλημα ως αποτέλεσμα της υπακοής του ατόμου σε κανόνες διαφορετικούς από τους θεσμοθετημένους. Στο πλαίσιο κάθε κοινωνικής ομάδας αναπτύσσεται ένας συγκεκριμένος κώδικας συμπεριφοράς, κανόνων και αξιών που θεωρείται σημαντικός για τη συνέχιση της ομάδας, ενώ η παράβασή του προκαλεί αντιδράσεις αποδοκιμασίας. Η συμμετοχή του ατόμου σε πολλές κοινωνικές ομάδες που ανταποκρίνονται σε διαφορετικούς τομείς της ζωής του (οικογένεια, σχολείο, εργασία, θρησκεία) και διέπονται από διαφορετικούς κανόνες μπορεί να δημιουργήσει πολιτισμική σύγκρουση, καθώς η κάθε ομάδα μπορεί να αξιολογεί διαφορετικά τη διαχείριση της ίδιας κατάστασης. Συνεπώς, η συμπεριφορά του ατόμου είναι συνάρτηση της αξιολόγησης από την πλευρά του της κατάστασης και της αντίδρασης των ομάδων σε τυχόν παράβαση του κανόνα. Η τελική συμπεριφορά του θα προκύψει από την αξιολόγηση αυτή και από το ποιους κανόνες έχει αποδεχτεί ο ίδιος. Υπό αυτήν την έννοια, η εγκληματική συμπεριφορά δεν αποτελεί παρά ανταπόκριση σε διαφορετικό σύστημα αξιών και κανόνων από το

⁸⁷ Sellin, T.(2003), *Πολιτισμική σύγκρουση και έγκλημα*, μετάφραση Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Η., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα. Βλ. επίσης, Χάϊδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 217.

επικρατούν και κατ' επέκταση, το έγκλημα δεν καθορίζεται από την ποιότητα της συμπεριφοράς, αλλά από το χαρακτηρισμό που του δίνουν όσοι έχουν την εξουσία.

Θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου

Οι θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικοί δεσμοί⁸⁸ (*social bonds*) διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη ή μη παραβατικών συμπεριφορών, καθώς οι άνθρωποι μαθαίνουν από μικρή ηλικία να υπακούουν και να συμμορφώνονται προς τους νόμους και τους κοινωνικούς κανόνες, ανεξάρτητα από το εάν συμφωνούν ή όχι με το περιεχόμενό τους, ενώ η παράβασή τους είναι απόρροια της χαλάρωσης των δεσμών τους με αυτούς ή της εξουδετέρωσης της ισχύος τους. Οι συγκεκριμένες θεωρίες επικεντρώνονται στην ανάπτυξη μηχανισμών που ενισχύουν το δεσμό του ατόμου με κοινωνικούς θεσμούς (οικογένεια, σχολείο, κοινωνία) και ευνοούν τη συμμόρφωση προς τους κοινωνικά αποδεκτούς κανόνες, τις αξίες και τα πρότυπα.⁸⁹ Κατά τη θεωρία του κοινωνικού ελέγχου ή των κοινωνικών δεσμών του Hirschi, ο δεσμός του ατόμου υφίσταται ως προς: α) την αφοσίωση σε πρόσωπα αναφοράς (γονείς, φίλοι, σχολείο), β) τη δέσμευση σε κοινωνικά αναγνωρισμένους στόχους, γ) τη συμμετοχή σε συμβατικές δραστηριότητες και δ) την αποδοχή των κοινωνικών κανόνων (κοινές αξίες και κανόνες συμπεριφοράς).⁹⁰ Έτσι, η κατάλληλη κοινωνικοποίηση συμβάλλει στην ανάπτυξη μηχανισμών αυτοελέγχου και εσωτερικής αυτοσυγκράτησης στο άτομο, παράγοντες που μπορούν να δράσουν προληπτικά στην εμφάνιση της παραβατικότητας. Αντιθέτως, οι ασθενείς δεσμοί με την κοινωνία οδηγούν στη μη παραδοχή των καθιερωμένων κοινωνικών αξιών και κανόνων που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και κατ' επέκταση στην απόρριψη και στην παράβασή τους. Συγκεκριμένα, τα πορίσματα έρευνας⁹¹ του Hirschi σε μαθητές της Καλιφόρνια κατέδειξαν ότι οι στενοί δεσμοί με τους γονείς και η επιτυχία στο σχολείο μπορούσαν να αποτρέψουν τους ανηλίκους από την εμπλοκή σε παραβατικές συμπεριφορές. Επιπλέον, η ενασχόληση με δημιουργικές δραστηριότητες μπορούσε να συμβάλει στην αποδοχή κοινωνικά συμβατικών συμπεριφορών, ενώ όσο λιγότερο πίστευαν οι ανήλικοι στην υπακοή των νόμων,

⁸⁸ Οι κοινωνικοί δεσμοί αναφέρονται «στην αποδοχή από το άτομο των κοινωνικών κανόνων και στον προσανατολισμό του ατόμου προς τους κανόνες αυτούς», Λαμπροπούλου, Ε. (1994), *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 106.

⁸⁹ Adler, F., Mueller, G., Laufer, W. (1998), ό.π., σελ. 166.

⁹⁰ Hirschi, T. (1969), *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley, όπως αναφέρεται στο Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό.π., σελ. 106-107.

⁹¹ Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 215.

τόσο ευκολότερα οδηγούνταν στην παράβασή τους. Η συμβολή της θεωρίας του Hirschi θεωρείται σημαντική, καθώς καταφέρνει να ερμηνεύσει την εγκληματική συμπεριφορά όλων των κοινωνικών τάξεων και δεν επικεντρώνεται μόνο στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, όπως προηγούμενες θεωρίες. Εντούτοις, αδυνατεί να λάβει υπόψη τους παράγοντες του κοινωνικού περιβάλλοντος που μπορεί να επηρεάζουν τη διαδικασία δέσμευσης του ατόμου σε συγκεκριμένους θεσμούς και πρόσωπα, όπως και το γεγονός ότι υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην εμπλοκή στην παραβατικότητα και στην έκταση της δέσμευσης.⁹² Αυτό σημαίνει, ότι δεν ευθύνεται πάντα η χαλαρή δέσμευση για την παραβατική συμπεριφορά, αλλά συχνά η συγκεκριμένη συμπεριφορά οδηγεί σε χαλαρούς δεσμούς με την οικογένεια, το σχολείο και το ευρύτερο περιβάλλον. Επιπλέον, λαμβάνει ως δεδομένη την ύπαρξη ενός ενιαίου συστήματος αξιών και κανόνων στην κοινωνία αποδεκτού από όλα τα μέλη της, στο πλαίσιο του οποίου εξετάζεται η δέσμευση ως προς αυτό και η συνεπαγόμενη παραβατικότητα.

Από την άλλη πλευρά, η *θεωρία της εξουδετέρωσης* των G. Sykes και D. Matza, που χρησιμοποιήθηκε, κατεξοχήν, για να ερμηνεύσει τη νεανική παραβατικότητα, ερμηνεύει την παραβατική συμπεριφορά μέσα από τις διαδικασίες της κοινωνικής μάθησης.⁹³ Σε συνέπεια προς τις θεωρίες μάθησης, θεωρεί ότι η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται, όπως και η συμβατική συμπεριφορά, μέσα από τη συναναστροφή με άλλα άτομα και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Οι νέοι παραβαίνουν τους κανόνες, επειδή χαλαρώνει ο κοινωνικός έλεγχος και οδηγούνται σε μια συμπεριφορά τυχαία και απρόβλεπτα ανάλογα με το ποιες τάσεις θα επικρατήσουν, κοινωνικά συμβατικές ή εγκληματικές.⁹⁴ Ωστόσο, οι νέοι αφενός γνωρίζουν τους κανόνες και τις αξίες της κοινωνίας, τις οποίες μπορεί και να αποδέχονται και αφετέρου γνωρίζουν ότι η παράβασή τους αποτελεί αδίκημα κατά το νόμο, θεωρούν, όμως, ότι ο νόμος δεν είναι εφαρμόσιμος στην περίπτωσή τους. Έτσι, αναπτύσσουν «τεχνικές εξουδετέρωσης» (αποποίηση της ευθύνης, άρνηση της βλάβης, αμφισβήτηση του θύματος, επίκριση των επικριτών και επίκληση υψηλότερων ιδανικών) εκλογικεύοντας και δικαιολογώντας τη συμπεριφορά τους, πράγμα που τους επιτρέπει να απελευθερωθούν από τους ηθικούς καταναγκασμούς και τους ωθεί στην παραβατικότητα. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης θεωρίας,

⁹² Λαμπροπούλου, Ε. (1994), σελ. 109-110.

⁹³ Matza, D. (1964), *Delinquency and drift*, with a new introduction by the author, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J, (reprint 1990, 1999), σελ. 33.

⁹⁴ Matza, D. (1964), ό. π., σελ. 33. Βλ. επίσης, Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ 111.

υπογραμμίζεται ότι οι υποπολιτισμικές ομάδες των νέων δεν έχουν διαφορετικό σύστημα αξιών από το κυρίαρχο, αλλά στο κυρίαρχο σύστημα αξιών ενυπάρχουν τόσο οι συμβατικές όσο και οι *υπόγειες* αξίες, οι οποίες δεν γίνονται φανερά αποδεκτές, εντούτοις αποτελούν μέρος της διαδικασίας εκμάθησης των κανόνων από τους νέους. Η συμβολή της συγκεκριμένης θεωρίας στην εγκληματολογική σκέψη είναι σημαντική, καθώς μέσα από την αναγνώριση του κυρίαρχου συστήματος αξιών και τις τεχνικές εξουδετέρωσης της ισχύος του, καταφέρνει να ερμηνεύσει την τυχαία εμπλοκή όλων των κοινωνικών ομάδων στην παραβατικότητα.⁹⁵ Το συγκεκριμένο θεωρητικό σχήμα εξηγεί τη διακοπή της παραβατικής σταδιοδρομίας των ανηλίκων με τη μετάβασή τους στην ενηλικίωση, εφόσον πρόκειται για την αποδοχή ενός συστήματος την ισχύ του οποίου δεν απέρριπταν, αλλά εξουδετέρωναν εκλογικεύοντας τις πράξεις τους. Εντούτοις, η συγκεκριμένη θεωρία πρέπει να διασφαλίζει σε κάθε περίπτωση την προϋπόθεση ότι η εξουδετέρωση της ισχύος του επικρατούντος συστήματος αξιών προηγείται της παραβατικής πράξης, διαφορετικά η αξία της θεωρίας περιορίζεται σημαντικά.

Με αφετηρία τις θεωρίες του ελέγχου έχουν πραγματοποιηθεί και πρόσφατα έρευνες, οι οποίες συνδέουν την επίδραση του χαμηλού αυτοελέγχου στην παραβατική συμπεριφορά. Ενδεικτικά, αναφέρουμε μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε το διάστημα 2000-2001 στο Βανκούβερ του Καναδά σε άστεγους νέους που είχαν εγκαταλείψει το σπίτι ή είχαν διωχθεί από αυτό, ήταν άνεργοι, δεν είχαν σταθερή στέγη και περνούσαν το χρόνο τους στους δρόμους.⁹⁶ Τα αποτελέσματα της έρευνας, σε συνέπεια με τη θεωρία ελέγχου, έδειξαν ότι ο χαμηλός αυτοέλεγχος συνδεόταν με εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, βίαια εγκλήματα, τη χρήση ναρκωτικών και τη γενικότερη εγκληματικότητα. Εντούτοις, η έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι χρειάζεται περισσότερη διερεύνηση του εν λόγω πεδίου, η οποία να εξετάζει την επίδραση του χαμηλού αυτοελέγχου σε διαφορετικές συμπεριφορές και σε διαφορετικούς πληθυσμούς.

Θεωρία της ετικέτας

Η θεωρία της *αλληλεπίδρασης* ή της *ετικέτας* (*χαρακτηρισμού*) χρησιμοποιεί τη θεωρία της *συμβολικής αλληλεπίδρασης*, που βασίζεται σε μια φαινομενολογική

⁹⁵ Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 105-106.

⁹⁶ Baron, S. (2003), "Self-Control, Social Consequences, and Criminal Behavior: Street Youth and the General Theory of Crime", *Journal of Research in Crime and Delinquency* (November 2003), Vol. 40 (4): 403-425.

προσέγγιση του κοινωνικού περιβάλλοντος, προκειμένου να ερμηνεύσει την εγκληματική συμπεριφορά.⁹⁷ Ο Mead, βασικός εκπρόσωπος της σχολής της συμβολικής αλληλεπίδρασης, αντιλαμβάνεται τη συμπεριφορά του ανθρώπου ως προϊόν της διαρκούς αλληλεπίδρασής του με τα ερεθίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος.⁹⁸ Σύμφωνα με τη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η κάθε κοινωνία χαρακτηρίζεται από ένα σύστημα συμβόλων με το οποίο αξιολογούνται οι συμπεριφορές και οι πράξεις των ατόμων. Οι νοηματοδοτήσεις που προκύπτουν από το συγκεκριμένο σύστημα επιτρέπουν την ερμηνεία της πραγματικότητας μέσα από ένα κοινά αποδεκτό κώδικα επικοινωνίας. Έτσι, η αντίδραση των άλλων σε μια συμπεριφορά, και όχι αυτό καθεαυτό το περιεχόμενο αυτής, είναι που καθορίζει τη σημασία της και μαθαίνει στο άτομο το πώς αυτή προσλαμβάνεται από τους άλλους. Κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης, το παιδί μαθαίνει τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές και τους κανόνες μέσα από τους μηχανισμούς αποδοκιμασίας ή επιδοκιμασίας που χρησιμοποιούν οι φορείς που επιτελούν το συγκεκριμένο ρόλο. Το παιδί, στην προσπάθειά του να γίνει αποδεκτό από τα πρόσωπα της οικογένειάς του, προσαρμόζει ανάλογα τη συμπεριφορά του ώστε να κερδίσει την επιδοκιμασία τους. Τα πρόσωπα αυτά είναι οι «σημαντικοί άλλοι» (significant others) στη ζωή του, που του παρέχουν ένα πλαίσιο κοινωνικά αποδεκτής συμπεριφοράς και ρόλων, στο οποίο το παιδί ανταποκρίνεται. Όσο μεγαλώνει ο άνθρωπος και γίνεται φορέας και άλλων κοινωνικών σχέσεων, πέρα από την οικογένειά του, η προσαρμογή της συμπεριφοράς του είναι συνάρτηση της αλληλεπίδρασης με το «γενικευμένο άλλο» (generalized other), δηλ. το σύνολο της κοινωνίας. Συνεπώς, η συμπεριφορά του ατόμου δεν είναι προϊόν ελεύθερης βούλησης ούτε, όμως, αυτόματα και αντανakλαστική αντίδραση, αλλά είναι συνάρτηση των εξωτερικών ερεθισμάτων του κοινωνικού περιβάλλοντος και της σημασίας που αποδίδει το άτομο σε αυτά σύμφωνα με το σύστημα νοηματοδοτήσεων που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη κοινωνία.⁹⁹ Η τελική συμπεριφορά που θα εκδηλωθεί θα είναι απόρροια της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το συγκεκριμένο περιβάλλον.

⁹⁷ Becker, H. S. (2000), *Οι περιθωριοποιημένοι: μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης*, μετάφραση Κουτζόγλου, Α., Μπουρλιάσκος, Β. Γ.Ι., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 59.

Βλ. επίσης σχετικά, Lemert E. (1972), *Human deviance, social problems, and social control*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., Erikson, K. (1986), *Wayward Puritans: a study in the sociology of deviance*, Macmillan, New York και Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 18.

⁹⁸ Βλ. σχετικά, Mead, G. (1934), *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago. Βλ. επίσης σχετικά, Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 18 και Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 110.

⁹⁹ Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 18 και Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 110.

Κατά τον ίδιο τρόπο, η εγκληματική συμπεριφορά δε χαρακτηρίζεται από μια εσωτερική ιδιότητα που την αναγάγει σε τέτοια, αλλά ο χαρακτηρισμός μιας συμπεριφοράς εξαρτάται από τη σημασία που της αποδίδεται σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο.¹⁰⁰ Η νομοθεσία, η οποία αντικατοπτρίζει τις σημασιοδοτήσεις μιας δεδομένης κοινωνίας σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, ποινικοποιεί ορισμένες συμπεριφορές που ορίζει ως εγκλήματα, οι οποίες σε μια άλλη κοινωνία ή σε μια άλλη χρονική στιγμή μπορεί να μη θεωρούνται ποινικά επιλήψιμες. Επιπλέον, η νομοθεσία ορίζει ως εγκλήματα εκείνες τις συμπεριφορές, τις οποίες συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων με πολιτική επιρροή και εξουσία επιλέγουν να αναγάγουν σε εγκληματικές προς ίδιον συμφέρον. Κατ' αυτήν την έννοια, οι κρατούσες κοινωνικές ομάδες κατασκευάζουν το έγκλημα, στις αρχές του αξιακού τους συστήματος, με τη θέσπιση κανόνων που ανάγουν σε παράβαση ορισμένες συμπεριφορές και με την εφαρμογή των κανόνων αυτών σε ορισμένα άτομα που στιγματίζονται ως παραβατικά. Το έγκλημα, συνεπώς, δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της κοινωνικής αντίδρασης στην πράξη του ατόμου που χαρακτηρίζεται ως παραβάτης. Η *ετικέτα* του εγκληματία που αποδίδεται στα άτομα που διαπράττουν πράξεις, οι οποίες έχουν οριστεί ως τέτοιες μέσα από τις διαδικασίες που περιγράψαμε παραπάνω, λειτουργώντας μέσα από τους μηχανισμούς της αλληλεπίδρασης, επιδρά στην εσωτερίκευση της ταυτότητας του εγκληματία από τα συγκεκριμένα άτομα. Με τον τρόπο αυτό, ερμηνεύεται και η δευτερογενής παρέκκλιση, δηλαδή η περαιτέρω εμπλοκή του ατόμου στην εγκληματικότητα. Το άτομο που *στιγματίζεται* από την κοινωνική αντίδραση ως εγκληματίας αλληλεπιδρώντας με το κοινωνικό περιβάλλον εσωτερικεύει την ταυτότητα του εγκληματία που του αποδίδεται και εντάσσεται σε ομάδες ατόμων που φέρουν τον ίδιο χαρακτηρισμό με αποτέλεσμα να συνεχίσει την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά του (αυτοεκπλήρωση προφητείας/ self-fulfilling prophecy).¹⁰¹ Οι διαδικασίες αυτές οδηγούν τελικά το άτομο στην περιθωριοποίηση και την ολοκληρωτική απομάκρυνσή του από την κοινωνία.

Η συμβολή της θεωρίας της ετικέτας στην εγκληματολογική σκέψη είναι πολύ σημαντική, καθώς επισημαίνει τη σημασία των διαδικασιών του επίσημου κοινωνικού ελέγχου στην κατασκευή του εγκλήματος και του εγκληματία, καθώς και στην περαιτέρω σταδιοδρομία του στην εγκληματικότητα. Επιπλέον, υπογραμμίζει τη

¹⁰⁰ Βλ. σχετικά περαιτέρω, Spector, M., Kitsuse, J. (2001), *Constructing social problems*, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J., Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 18, Λάζος, Γ. (2007), ό. π., σελ. 104-109 και Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 110.

¹⁰¹ Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 116.

σημασία της κοινωνικής αντίδρασης (επίσημης και άτυπης) στον τρόπο που το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και στην τελική συμπεριφορά του. Μια εγκληματική συμπεριφορά που δε θα είχε γίνει αντιληπτή από τους φορείς απονομής της δικαιοσύνης δε θα είχε καμία επίπτωση στην *ταυτότητα* του ατόμου και κατ' επέκταση στη θέση και στις σχέσεις του με τους άλλους στην κοινωνία.¹⁰² Πρόκειται για το σκοτεινό αριθμό της εγκληματικότητας που αναφέρεται στα άτομα που έχουν διαπράξει κάποιο αδίκημα χωρίς να γίνουν αντιληπτά και χωρίς ποτέ να υποστούν τις συνέπειες (ποινικές και κοινωνικές) για την πράξη τους. Η επισήμανση αυτή έχει εξαιρετική σημασία στην κοινωνιολογική προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου. Ωστόσο, η θεωρία της ετικέτας ερμηνεύει, κυρίως, τη δευτερογενή παρέκκλιση, ως απόρροια του στιγματισμού του ατόμου ως εγκληματία από τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο. Η αδυναμία της έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι δεν μπορεί να ερμηνεύσει τους λόγους για τους οποίους οδηγείται κάποιος στη διάπραξη μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς που η νομοθεσία χαρακτηρίζει ως έγκλημα. Η συγκεκριμένη αδυναμία φαίνεται ότι δεν αποτελεί παράβλεψη, αλλά μια συνειδητή επιλογή στη θεωρία της ετικέτας, η οποία δεν ενδιαφέρεται για την πορεία του ατόμου πριν την διάπραξη του εγκλήματος, αλλά το ενδιαφέρον της ξεκινάει ακριβώς εκεί που τελειώνει το αντίστοιχο του αιτιοκρατικού προτύπου και επικεντρώνεται στις διαδικασίες χαρακτηρισμού συγκεκριμένων πράξεων ως εγκλημάτων και συγκεκριμένων ατόμων ως εγκληματιών, καθώς και στο ρόλο των επίσημων φορέων άσκησης του κοινωνικού ελέγχου στην κατασκευή του εγκλήματος και στην παραγωγή εγκληματιών. Πρόκειται, συνεπώς, για μια θεωρία, η οποία απομακρύνεται κατά πολύ από το ερμηνευτικό πρότυπο και εκτείνεται σε διαδικασίες θεώρησης του εγκλήματος που σχετίζονται με τις κοινωνικές σχέσεις και αλληλεπιδράσεις και το ρόλο των μηχανισμών απονομής της δικαιοσύνης σε αυτές.

Νεότερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις της παραβατικότητας

Μεταξύ των νεότερων ερμηνευτικών προσεγγίσεων της εγκληματικής συμπεριφοράς εντάσσονται οι συγκρουσιακές θεωρίες του εγκλήματος, καθώς και οι θεωρήσεις της κριτικής εγκληματολογικής οπτικής. Οι θεωρίες σύγκρουσης προχωρούν παραπέρα τον προβληματισμό που τέθηκε από τη θεωρία της ετικέτας σε σχέση με το ρόλο των νόμων στην εγκληματοποίηση συμπεριφορών αναζητώντας το περιεχόμενο του ορισμού του εγκλήματος στις σχέσεις σύγκρουσης στην κοινωνία. Η

¹⁰² Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 21 και Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 118-121.

συναίνεση που, το συναινετικό πρότυπο προαπαιτεί ως προς το αξιακό σύστημα το οποίο πρέπει να διαφυλάσσεται μέσα από την τήρηση συγκεκριμένων κοινωνικών κανόνων, φαίνεται ότι για τη θεωρία της σύγκρουσης δεν υφίσταται. Οι συγκρούσεις, τα κοινωνικά προβλήματα και το έγκλημα αποτελούν την απόδειξη αυτού. Εάν υπήρχε συναίνεση ως προς τη θεσμοθέτηση και την τήρηση συγκεκριμένων νόμων, τότε το κοινωνικό σύνολο δε θα είχε αντιρρήσεις και δε θα αντιδρούσε παραβιάζοντας τους νόμους. Συνεπώς, οι νόμοι αντικατοπτρίζουν τα συμφέροντα συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων που έχουν την εξουσία και την πολιτική επιρροή να επηρεάσουν τις διαδικασίες ποινικοποίησης συγκεκριμένων πράξεων.¹⁰³ Οι έχοντες της εξουσίας και τη δύναμη δρουν προς όφελος των συμφερόντων τους επιδιώκοντας να κρατήσουν όσους δεν έχουν δύναμη και εξουσία σε *μειονεκτική θέση* και ποινικοποιώντας πράξεις και συμπεριφορές που βρίσκουν εφαρμογή, κυρίως, στη δική τους περίπτωση. Για το λόγο αυτό, το περιεχόμενο των πράξεων που χαρακτηρίζονται ως εγκλήματα αλλάζει ανάλογα με την κοινωνία, τη χρονική συγκυρία και τα αντίστοιχα συμφέροντα όσον διαθέτουν τη δύναμη να επηρεάσουν τις διαδικασίες ποινικοποίησής τους. Επομένως, η έννοια του εγκλήματος δε διαθέτει αντικειμενική υπόσταση αλώβητη από εξωτερικές επιδράσεις, ανεξάρτητη από το χωροχρονικό πλαίσιο εμφάνισής του. Αντιθέτως, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με αυτές τις συνιστώσες από όπου και αντλεί κάθε φορά το περιεχόμενό της. Υπό αυτό το πρίσμα, οι νόμοι δεν εκφράζουν παρά τις δυνάμεις εξουσίας που κυριαρχούν σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο.

Η *ριζοσπαστική, κριτική ή μαρξιστική θεωρία (radical/critical/marxist)* είναι επηρεασμένη από τη θεωρία της σύγκρουσης ως προς την κυρίαρχη θέση ότι οι νόμοι δημιουργούνται από τους έχοντες εξουσία προκειμένου να προστατεύουν τα συμφέροντά τους.¹⁰⁴ Κατά την κριτική εγκληματολογία, στην κοινωνία υπάρχει μια κυρίαρχη τάξη, η καπιταλιστική, η οποία χρησιμοποιεί το νόμο με τρόπο που να διασφαλίζει τα συμφέροντα και την περιουσία της και ορίζει ως έγκλημα κάθε συμπεριφορά που απειλεί το καθεστώς αυτό. Συνεπώς, το έγκλημα είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, η εμφάνιση του οποίου συναρτάται άμεσα με τις υπάρχουσες

¹⁰³ Quinney, R. (1969), *Crime and Justice in Society*, Little Brown, Boston, σελ. 26-30. Βλ. επίσης σχετικά, Chambliss, W. (1999), *Power, politics, and crime*, Westview Press, Boulder, Colo., Muncie, J. (2006), *Criminology*, London, Sage και Vold, G., Bernard, T. (1986), *Theoretical criminology, 3rd edition*, Oxford University Press, New York.

¹⁰⁴ Βλ. σχετικά ενδεικτικά, Taylor, I., Walton, P., Young, J. (1988), *The new criminology: for a social theory of deviance*, Routledge, London, Quinney, R. (1969), ό.π., Chambliss, W., Seidman, R. (1982), *Law, order and power*, 2nd ed., Addison & Wesley, Reading, MA. και Λάζος, Γ. (2007), ό.π., σελ. 115.

κοινωνικές δομές και το υπάρχον σύστημα απονομής της δικαιοσύνης και συγκεκριμένα είναι απόρροια της ταξικής καπιταλιστικής κοινωνίας, του καπιταλιστικού οικονομικού και πολιτικού συστήματος και των οικονομικών ανισοτήτων που αυτά συνεπάγονται.¹⁰⁵ Οι συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ των διάφορων κοινωνικών ομάδων ορίζουν τις διαδικασίες *δόμησης* και *αποδόμησης* της έννοιας του εγκλήματος, το τελικό περιεχόμενο του οποίου αποτυπώνεται στη νομοθεσία.

Οι θεωρίες της κριτικής εγκληματολογίας θέτουν μια άλλη διάσταση στην προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου που απομακρύνεται κατά πολύ από το συναινετικό πρότυπο των κοινωνικών σχέσεων και αναγάγει τη δημιουργία των κοινωνικών προβλημάτων και ειδικότερα του εγκλήματος σε προϊόντα κατασκευής από τη νομοθεσία που θεσμοθετούν όσοι διαθέτουν εξουσία και επιρροή.¹⁰⁶ Η σημαντικότερη συμβολή της προσέγγισής είναι ότι εμπλέκει στις διαδικασίες δόμησης του εγκλήματος το σύστημα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και τις δυνάμεις εξουσίας στην κοινωνία προσθέτοντας μια άλλη οπτική στην παραδοσιακή εγκληματολογική σκέψη.

Πολυπαραγοντικές θεωρίες

Οι παραπάνω θεωρίες επικεντρώνονται περισσότερο σε ένα μεμονωμένο παράγοντα, που κατ' αυτές είναι καθοριστικός στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών. Υπάρχουν, όμως και άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις, που θεωρούν το συνδυασμό θεωριών και παραγόντων ως επιτυχέστερη προσέγγιση στην ερμηνεία της παραβατικής συμπεριφοράς. Η θεωρία του Elliott (*integrated theory*)¹⁰⁷ εντάσσεται στις πολυπαραγοντικές θεωρίες και ερμηνεύει την παραβατικότητα συνδυάζοντας τις θεωρίες της ανομίας, του ελέγχου και της κοινωνικής μάθησης. Στο πλαίσιο αυτό, η παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων ερμηνεύεται ως απόρροια της συγκυρίας ότι το άτομο αποτυγχάνει να επιτύχει τους κοινωνικά καθορισμένους στόχους, οι δεσμοί του είναι πιο ισχυροί με παραβατικές ομάδες, οι οποίες κατ' επέκταση έχουν και μεγαλύτερη επίδραση στη συμπεριφορά του.

Μια άλλη προσέγγιση που συνδυάζει στοιχεία από διάφορες θεωρίες είναι του

¹⁰⁵ Lea, J. (2002), *Crime & modernity: continuities in left realist criminology*, Sage, London, σελ. 6. Βλ. επίσης, Χάιδου, Α. (1996), ό. π., σελ. 233. Βλ. επίσης σχετικά, Carrington K., Hogg, R. (2002), *Critical criminology: issues, debates, challenges*, Willan Pub., Cullompton, Devon, U.K.

¹⁰⁶ Βλ. σχετικά περαιτέρω, Λάζος, Γ. (2007), ό. π., σελ. 115.

¹⁰⁷ Elliott, D., Huizinga, D., Ageton, S. (1985), *Explaining Delinquency and Drug Use*, Sage publications, Beverly Hills, California, σελ. 65.

Braithwaite (theory of reintegrative shaming),¹⁰⁸ που συνδυάζει τις θεωρίες ετικέτας, υποκουλτούρας, ανομίας, ελέγχου, διαφορικού συγχρωτισμού και κοινωνικής μάθησης προκειμένου να ερμηνεύσει την παραβατική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, η θεωρία χρησιμοποιεί την έννοια της διαπόμπευσης στην οποία αποδίδει διττή λειτουργία: η διαπόμπευση αφενός μπορεί να λειτουργήσει με τρόπο που να στιγματίσει και να περιθωριοποιήσει το άτομο από την κοινωνία και αφετέρου μπορεί να λειτουργήσει έτσι ώστε να τον εντάξει σε αυτήν.¹⁰⁹ Όσο πιο ισχυροί είναι οι δεσμοί του ατόμου με την κοινωνία τόσο πιο πολλές πιθανότητες έχει να μην εισπράξει τη λεγόμενη «στιγματιστική διαπόμπευση» που θα τον οδηγήσει σε παραβατικές συμπεριφορές.

Β) Εμπειρικές προσεγγίσεις της νεανικής παραβατικότητας

Οι εμπειρικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στην ανάπτυξη παραβατικών συμπεριφορών από ανηλίκους, επιδίδονται στον προσδιορισμό της επίδρασης των παραγόντων κοινωνικοποίησης και του κοινωνικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανήλικου και συγκεκριμένα στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών. Οι προσεγγίσεις που μελετούν την επίδραση των παραγόντων κοινωνικοποίησης στην παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων επικεντρώνονται στη μελέτη των βασικότερων φορέων κοινωνικοποίησης μεταξύ των οποίων η οικογένεια, το σχολείο, οι παρέες συνομηλίκων και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ενώ οι προσεγγίσεις που μελετούν την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος αναζητούν αιτιώδεις σχέσεις για την εμπλοκή στην παραβατικότητα στους όρους και στις συνθήκες του περιβάλλοντος στο οποίο αναπτύσσεται ο ανήλικος.

α) Η οικογένεια

Η σύνδεση του οικογενειακού παράγοντα με την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερευνών και κατέχει ιδιαίτερη θέση στη βιβλιογραφία.¹¹⁰ Η οικογένεια αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη

¹⁰⁸ Braithwaite, J. (1989), *Crime, shame and reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁰⁹ Vold, G., Bernard, T., Snipes, J. (1998), ό. π., σελ. 306-307.

¹¹⁰ Βλ. ενδεικτικά μεταξύ άλλων: Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 54, Ζαραφωνίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 128, Glueck, S. & E. (1940), *Juvenile delinquents grown up*, The Commonwealth Fund, New York, Mc Cord, W. & J., Zola, I. (1959), *Origins of Crime*, Columbia University Press, New York, Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 90, Hirschi, T. & Gottfredson, M. (1994), *The generality of deviance*, Transaction Publishers, U.S.A., σελ. 48, Gullotta, T., Adams, G., Montemayor, R. (1998), *Delinquent violent youth: Theory and Interventions*, Sage, U.S.A., σελ. 54, Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2001), *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία: ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*, Gutenberg,

διαμόρφωση της ώριμης και αυτόνομης προσωπικότητας του παιδιού. Στο πλαίσιο της οικογένειας το παιδί μαθαίνει τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, τις αξίες, τους κοινωνικούς κανόνες, τα πρότυπα των ρόλων, καθώς και την ικανότητα να αναπτύσσει κοινωνικές σχέσεις. Συνεπώς, η οικογένεια καθορίζει τη στάση ζωής που θα υιοθετήσει το παιδί. Έτσι, οικογένειες που διαπνέονται από ισχυρούς δεσμούς στοργής και αγάπης, που εμπνέουν ασφάλεια και ηρεμία, δημιουργούν υγιείς και ανεξάρτητες προσωπικότητες. Τα παιδιά που προέρχονται από «υγιή» οικογενειακά περιβάλλοντα είναι λιγότερο πιθανό να εμπλακούν σε παραβατικές και παρεκκλίνουσες συμπεριφορές. Αντιθέτως, οι οικογένειες που χαρακτηρίζονται από χαλαρούς δεσμούς, έλλειψη σεβασμού, έλλειψη φροντίδας και στοργής, οικογενειακές διαμάχες, ενδοοικογενειακή βία και οι διασπασμένες οικογένειες (όχι μόνο δομικά, αλλά κυρίως, λειτουργικά) συνθέτουν μια μη υποστηρικτική οικογενειακή ζωή και δημιουργούν ένα πλαίσιο ανασφάλειας που «σπρώχνει το παιδί έξω από το σπίτι» καθιστώντας το ευάλωτο σε εξωτερικούς κινδύνους.¹¹¹ Επιπλέον, το οικογενειακό ιστορικό χρήσης ναρκωτικών, η εγκληματικότητα των γονέων, το μέγεθος της οικογένειας, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση και οι συνθήκες διαβίωσης της οικογένειας μπορεί να αυξήσουν τους παράγοντες “κινδύνου” για τα παιδιά.¹¹² Άλλωστε, οι μη αποτελεσματικές πρακτικές διαχείρισης της οικογένειας (η ελλιπής γονική επίβλεψη, η γονική απόρριψη, η γονική πειθαρχία, η ανεκτικότητα των γονέων) έχουν αναδειχθεί από πολλές έρευνες ως καθοριστικές στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών από τα παιδιά.¹¹³ Η σύνδεση του οικογενειακού παράγοντα με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από τους ανηλίκους, όπως γίνεται αντιληπτό, είναι σαφώς επηρεασμένη από τις θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου, και κυρίως, από τη θεωρία των κοινωνικών δεσμών του Hirschi σύμφωνα με

Αθήνα, Κατσιγάρκη, Ε. (2004), *Οικογένεια & Παραβατικότητα*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, Wu, P. & Kandel, D. (1995), “The roles of Mothers and Fathers in Intergenerational Behaviour Transmission: The Case of Smoking and Delinquency” στο Kaplan, H. (1995), *Drugs, Crime, and Other Deviant adaptation: Longitudinal Studies*, Plenum Press, New York.

¹¹¹ Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 90. Βλ. επίσης σχετικά, Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ. 54 και Ζαραφωνίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 128.

¹¹² Βλ. Hirschi, T. & Gottfredson, M. (1994), ό. π., σελ. 48. Βλ. επίσης, Wu, P. & Kandel, D. (1995), “The roles of Mothers and Fathers in Intergenerational Behaviour Transmission: The Case of Smoking and Delinquency”, στο Kaplan, H. (1995), *Drugs, Crime, and Other Deviant adaptation: Longitudinal Studies*, Plenum Press, New York, σελ. 49.

¹¹³ Gullotta, T., Adams, G., Montemayor, R. (1998), *Delinquent violent youth: Theory and Interventions*, Sage, U.S.A., σελ. 54.

την οποία η παραβατική συμπεριφορά καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη χαλάρωση των δεσμών με το οικογενειακό περιβάλλον.¹¹⁴

Η επιρροή της παραμέτρου της οικογένειας στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών από τους ανηλίκους έχει μελετηθεί εκτενώς. Σε μια διαχρονική έρευνα, οι Glueck¹¹⁵ μελέτησαν 500 αγόρια που είχαν επιδείξει παραβατική συμπεριφορά σε σύγκριση με 500 αγόρια που δεν είχαν καμία ανάλογη εμπλοκή σε διάστημα 10 ετών στη Βοστώνη. Όσον αφορά το ρόλο της οικογένειας, κατέληξαν μεταξύ άλλων σε αξιοσημείωτα συμπεράσματα. Η γενική εικόνα που προκύπτει είναι πως το οικογενειακό περιβάλλον των παιδιών που επεδείκνυαν παραβατική συμπεριφορά ήταν λιγότερο θετικό απ' ό,τι εκείνο της ομάδας ελέγχου. Επισημαίνεται η έλλειψη στοργής προς τα παιδιά, ειδικά όσον αφορά τους πατέρες, η έλλειψη των κατάλληλων συνθηκών διαβίωσης, η απουσία οικογενειακής σταθερότητας και ασφάλειας για την ανάπτυξη των παιδιών. Το οικογενειακό περιβάλλον των γονέων των ανηλίκων που είχαν εμπλοκή στην παραβατικότητα παρουσίαζε μεγαλύτερα ποσοστά πνευματικής καθυστέρησης, συναισθηματικών διαταραχών, συγκρούσεων μεταξύ των γονέων, αλκοολισμού και εγκληματικότητας. Επιπλέον, στο 70% των περιπτώσεων των ανηλίκων με παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, οι γονείς κατέφευγαν σε εσφαλμένα και αυστηρά μέτρα τιμωρίας για να επιτύχουν την πειθαρχία τους, ενώ η παντελής απουσία επίβλεψης ήταν πολύ πιο συχνή στους ανηλίκους που εμπλέκονταν στην παραβατικότητα παρά σε αυτούς που δεν είχαν καμία εμπλοκή. Σε νεότερη έρευνά τους, οι Glueck διαπιστώνουν ότι το 65% των περιπτώσεων που ερευνήθηκαν παρουσίαζαν ως κύρια αιτιώδη προϋπόθεση παραβατικότητας την αστάθεια του οικογενειακού περιβάλλοντος και τις αναποτελεσματικές πρακτικές των γονέων. Εκτός από τους οικογενειακούς παράγοντες, οι Glueck συνέδεσαν την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων με άσχημες συνθήκες διαβίωσης, κακή σχολική επίδοση, απόρριψη του σχολείου και της εργασίας, επιθετικότητα προς το κοινωνικό περιβάλλον και συναισθηματική αστάθεια.¹¹⁶

Άλλη μια από τις ιστορικές έρευνες που μελετούν την επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στην παραβατικότητα των ανηλίκων είναι εκείνη των Mc Cord & Zola,¹¹⁷ οι οποίοι μελετώντας δείγμα αγοριών κατέληξαν στα εξής

¹¹⁴ Βλ. σχετικά, Hirschi, T. (1969), *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley.

¹¹⁵ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 56.

¹¹⁶ Glueck, S. & E. (1940), *Juvenile delinquents grown up*, The Commonwealth Fund, New York, σελ. 5-14.

¹¹⁷ Mc Cord, W. & J., Zola, I. (1959), *Origins of Crime*, Columbia University Press, New York.

συμπεράσματα: Η αδιαφορία των γονέων και η αυστηρή πειθαρχία αποτελούν κοινούς παράγοντες μεταξύ των ανηλίκων που εμπλέκονται σε παραβατικές συμπεριφορές, χωρίς ωστόσο να εξηγούν επαρκώς από μόνες τους τη γένεση της παραβατικής συμπεριφοράς. Κατά τους Mc Cord, η συμπεριφορά και η προσωπικότητα των γονέων προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό την παραβατική συμπεριφορά των παιδιών τους. Τα παιδιά που είχαν γονείς με εγκληματικό παρελθόν είχαν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν και τα ίδια σε παραβατικές πράξεις.

Επιπροσθέτως, η εμπειρία της οικονομικής αποστέρησης ή της φτώχειας στην ηλικία της ανάπτυξης αποτελεί έναν παράγοντα που έχει μελετηθεί εκτενώς ως προς το εάν αυξάνει τον κίνδυνο συμμετοχής των νέων στην παραβατικότητα. Η οικονομική αποστέρηση καθεαυτή δεν οδηγεί το άτομο στην παραβατικότητα. Το σημείο σύνδεσής της με την εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς αναζητείται στο ότι καλλιεργεί ορισμένους όρους που μπορεί να οδηγήσουν σε αυτή. Η αποστέρηση των υλικών αγαθών μπορεί να δημιουργήσει ψυχολογική πίεση και αισθήματα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που με τη σειρά τους μπορεί να οδηγήσουν σε συναισθηματική και κοινωνική αστάθεια. Στη μελέτη του παράγοντα της οικονομικής αποστέρησης στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών είναι εμφανής η επιρροή από τις θεωρίες πίεσης ή ώθησης και ειδικότερα από τη θεωρία της ανομίας του Merton, σύμφωνα με την οποία, η παραβατική συμπεριφορά προκύπτει από το χάσμα μεταξύ κοινωνικά αποδεκτών στόχων και διαθέσιμων μέσων για την επίτευξη των στόχων αυτών.¹¹⁸ Οι περισσότερες μελέτες που έχουν γίνει στο συγκεκριμένο πεδίο συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά που μεγάλωσαν σε οικογένειες χαμηλού εισοδήματος έχουν λιγότερη πρόσβαση σε μέσα, όπως εκπαίδευση, με παρεπόμενες συνέπειες τη φτώχη ακαδημαϊκή επίδοση, τα προβλήματα στο σχολείο και τα εργασιακά αδιέξοδα. Η έρευνα του Πανεπιστημίου του Cambridge¹¹⁹ σε ένα από τα στάδια αξιολόγησης των πορισμάτων της, το 1982, έδειξε ότι τα ανήλικα αγόρια που συγκέντρωναν τα παρακάτω χαρακτηριστικά είχαν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε παραβατική συμπεριφορά:

- Προέλευση από χαμηλού εισοδήματος οικογένεια. Από τα 93 αγόρια που είχαν το χαρακτηριστικό αυτό, το 33,3% εκδήλωσε παραβατική συμπεριφορά.

¹¹⁸ Βλ. σχετικά, Merton, R. K. (1968), *Social theory and social structure*, (enlarged. ed.), Free Press, New York.

¹¹⁹ Cambridge Study in Delinquent Development (1961-1981) στο West, D. J. (1982), *Delinquency: Its roots, careers and prospects*, Heinemann, London, σελ. 29-30.

- Προέλευση από πολυμελή οικογένεια (πάνω από τέσσερα παιδιά). Από τα 99 αγόρια, το 32,3% εκδήλωσε παραβατική συμπεριφορά.
- Γονείς που δεν ανταποκρίνονταν επαρκώς στα γονεϊκά τους καθήκοντα. Από τα 96 αγόρια, το 32,3% εκδήλωσε παραβατική συμπεριφορά.
- Γονείς με ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς. Από τα 103 αγόρια, το 37,9% εκδήλωσε παραβατική συμπεριφορά.

β) Το σχολείο

Το σχολείο αποτελεί, μετά την οικογένεια ή και από κοινού με αυτήν, ένα βασικό φορέα κοινωνικοποίησης. Ο ρόλος του σχολείου θεωρείται καθοριστικής σημασίας στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών από τους μαθητές και μάλιστα συνδέεται με πλήθος παραγόντων που επισημαίνονται ως επιβαρυντικοί ως προς την εκδήλωση των συγκεκριμένων συμπεριφορών. Το «σκασιαρχείο», οι αδικαιολόγητες και συνεχείς απουσίες από το σχολείο, η χαμηλή σχολική επίδοση, η ανάρμοστη συμπεριφορά, η αρνητική στάση απέναντι στο σχολείο και τη μάθηση συνδέονται με αυξημένες πιθανότητες συμμετοχής σε παραβατικές συμπεριφορές.¹²⁰ Η σύνδεση μεταξύ της εκπαιδευτικής εμπειρίας και της εγκληματικότητας γίνεται μέσα από διάφορα θεωρητικά παραδείγματα. Στο πλαίσιο της θεωρίας του ελέγχου, για παράδειγμα, η χαμηλή ακαδημαϊκή επίδοση μπορεί να εμποδίσει τη σύνδεση των παιδιών με τους συμβατικούς κανόνες αποκόπτοντάς τα από τους εσωτερικούς ελέγχους που αποθαρρύνουν την εγκληματική συμπεριφορά.¹²¹ Αντιθέτως, μαθητές που δοκιμάζουν υψηλή σχολική επίδοση και αισθάνονται συνδεδεμένοι με το σχολείο τους είναι λιγότερο πιθανό να εκδηλώσουν παραβατική συμπεριφορά, καθώς υποστηρίζονται από διάφορους προστατευτικούς παράγοντες, όπως τις υψηλές προσδοκίες που έχει η κοινωνία γι' αυτούς, τους θετικούς δεσμούς με τους γονείς και την οικογένεια και τη συναναστροφή με «καλές» παρέες.

Οι Glueck¹²² διερεύννησαν μεταξύ άλλων και τη σχέση μεταξύ σχολικής επίδοσης και παραβατικής συμπεριφοράς. Διαπίστωσαν ότι διπλάσιοι οι ανήλικοι με παραβατική συμπεριφορά σε σχέση με τους ανηλίκους που δεν εμπλέκονταν σε αντίστοιχες συμπεριφορές βρίσκονταν τουλάχιστον δύο τάξεις χαμηλότερα από

¹²⁰ Βλ. ενδεικτικά μεταξύ άλλων: Gullotta, T., Adams, G., Montemayor, R. (1998), ό. π., σελ. 70, Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 68, Αρτινοπούλου, Β. (2001), ό.π., Sampson, R. & Laub, J. (1993), *Crime in the making: pathways and turning points through life*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, σελ. 99 και Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2001), ό. π., σελ. 140.

¹²¹ Βλ. σχετικά, Hirschi, T. (1969), *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley.

¹²² Glueck, S. & E. (1940), ό. π., σελ. 10-11.

εκείνη που θα έπρεπε να βρίσκονται με βάση την ηλικία τους. Οι αδικαιολόγητες απουσίες (το 64% του δείγματος έκανε αδικαιολόγητες απουσίες) και η χαμηλή επίδοση ήταν, επίσης, χαρακτηριστικά των ανηλίκων που επεδείκνυν παραβατικές συμπεριφορές. Η διακοπή της φοίτησης από το σχολείο ήταν απόρροια τόσο οικονομικών δυσχερειών της οικογένειας που ανάγκαζαν τους ανηλίκους να εργαστούν όσο και της δικής τους επιθυμίας.

Νεότερες έρευνες υπογραμμίζουν τη σημασία της απομάκρυνσης του ανήλικου από το σχολείο (σκασιαρχείο, αποβολές, κλπ) στην εμπλοκή σε παραβατικές πράξεις.¹²³ Η απουσία από το περιβάλλον του σχολείου παρέχει στον ανήλικο περισσότερο ελεύθερο χρόνο στο «δρόμο» καθιστώντας τον πιο επιρρεπή σε παραβατικές συμπεριφορές. Συνακόλουθα, η αποχή από τα μαθήματα δημιουργεί μαθησιακά κενά και μεγαλώνει την απόσταση του ανήλικου από το εκπαιδευτικό περιβάλλον, το οποίο συχνά εγκαταλείπει οριστικά. Ο αποκλεισμός από το σχολείο, η διαχείριση περισσότερου ελεύθερου χρόνου και η απουσία ακαδημαϊκών εφοδίων αποτελούν μερικές από τις παραμέτρους που συνθέτουν το σχήμα των θεωρητικών προσεγγίσεων που συνδέουν το σχολείο με την παραβατικότητα.

γ) Οι παρέες συνομηλίκων

Ο ρόλος των φίλων, της παρέας και γενικά των συνομηλίκων στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών από τους ανηλίκους έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερευνών. Οι περισσότερες από αυτές μελετούν τις νεανικές συμμορίες μέσα από τα θεωρητικά σχήματα των υποπολιτισμικών προσεγγίσεων¹²⁴. Η παραβατικότητα των ανηλίκων στο πλαίσιο της ομάδας συνομηλίκων μπορεί να ερμηνευτεί, επίσης, μέσα από το θεωρητικό σχήμα της συμβολικής αλληλεπίδρασης που αντιλαμβάνεται τη συμπεριφορά του ανήλικου ως προϊόν της διαρκούς

¹²³ Bottrell, D., Armstrong, D., France, A. (2010), ό.π., σελ. 67. Βλ. επίσης σχετικά ενδεικτική βιβλιογραφία, Ribeaud, D., Eisner, M. (2010), "Risk factors for aggression in pre-adolescence: Risk domains, cumulative risk and gender differences – Results from a prospective longitudinal study in a multi-ethnic urban sample", *European Journal of Criminology* (2010), 7(6) 460–498, Catalano, R. F., Haggerty, K. P., Oesterle, S., Fleming, C. B., & Hawkins, J. D. (2004) "The importance of bonding to school for healthy development: Findings from the Social Development Research Group", *Journal of School Health* (2004), 74(7): 252-261, Olweus, D. (1994), "Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program" στο Huesman, L. R., *Aggressive behavior: Current perspectives*, Plenum, New York, Haines, K. and Case, S. (2004), "Promoting Prevention: A Multi-agency Initiative to Prevent Youth Offending Through Consultation in Swansea Schools", *Youth Justice*, 2004, Vol. 4(2): 117-132, Cunningham N. J. (2007), ό.π., Αρτινοπούλου, Β. (2001), ό.π. και *Εμπειρίες που αναφέρονται στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμελήτης Έκδοσης)* (2010), ό.π.

¹²⁴ Ζαραφωνίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 121-128. Βλ. επίσης σχετικά, Cohen, A. (1955), ό. π., Αστρινάκης, Α., Στυλιανούδη, Λ. (1996), ό. π. και Αστρινάκης, Α. (1990), ό. π.

αλληλεπίδρασής του με τα ερεθίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος.¹²⁵ Ο νέος άνθρωπος έχουν ανάγκη να ανήκουν και να γίνονται αποδεκτοί στις ομάδες συνομηλίκων.¹²⁶ Για το λόγο αυτό, συχνά υιοθετούν συμπεριφορές που γίνονται αποδεκτές στο πλαίσιο των συγκεκριμένων ομάδων. Στην περίπτωση αυτή, η αναγνώριση του νεαρού ατόμου από την παρέα του, τους σημαντικούς άλλους, αποτελεί σημαντικό παράγοντα υιοθέτησης της κουλτούρας και της συμπεριφοράς της. Με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται η ένταξη στην ομάδα και η ενίσχυση του αισθήματος του «ανήκειν» σε μια ομάδα συνομηλίκων.

Οι έρευνες καταδεικνύουν πως οι περισσότεροι νεαροί παραβάτες έχουν φίλους, επίσης, παραβάτες και μάλιστα στις περισσότερες παραβατικές πράξεις δρουν από κοινού με αυτούς.¹²⁷ Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι οι νέοι που είναι μέλη συμμοριών εμπλέκονται, συνήθως, πιο συχνά σε παραβατικές πράξεις σε σχέση με τους συνομηλίκους τους που δεν έχουν αντίστοιχη εμπλοκή. Η έρευνα των Shaw και McKay¹²⁸ επιβεβαιώνει το συσχετισμό αυτό καταδεικνύοντας ότι πάνω από το 80% των συλληφθέντων ανηλίκων έδρασαν από κοινού με φίλους. Επιπλέον, οι Glueck διαπίστωσαν ότι οι ανήλικοι που εκδήλωναν παραβατικές συμπεριφορές αναζητούσαν παρέες ομοίων τους. Η συναναστροφή με συνομηλίκους που επιδεικνύουν παραβατική συμπεριφορά μπορεί να έχει περαιτέρω συνέπειες τόσο στη σχολική επίδοση όσο και την παραβατική συμπεριφορά. Παρόμοιοι συσχετισμοί της παρέας συνομηλίκων με την παραβατική συμπεριφορά επιβεβαιώνονται και από νεότερες έρευνες.¹²⁹ Μάλιστα, κάποιες από αυτές προχωρούν ένα βήμα πιο πέρα το συσχετισμό και συνδέουν γενικά την ποιότητα των σχέσεων των παιδιών με τους φίλους τους με την εκδήλωση αντικοινωνικών ή και παραβατικών συμπεριφορών ή με την εμπειρία της θυματοποίησης.¹³⁰

¹²⁵ Βλ. σχετικά, Mead, G. (1934), *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago.

¹²⁶ Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 87.

¹²⁷ West, D. & Farrington, D. (1973), *Who becomes delinquent?*, Heinemann, London, σελ. 155.

Βλ. επίσης, Gullotta, T., Adams, G., Montemayor, R. (1998), ό.π., σελ. 68 και Sampson, R. & Laub, J. (1993), ό. π., σελ. 104.

¹²⁸ Βλ. σχετικά, Shaw, C. & McKay, H. (1969), *Juvenile delinquency and urban areas* (Rev. ed.), The University of Chicago Press, Chicago.

¹²⁹ Βλ. σχετικά, Elliot, D.S. & Ageton, S.S. (1980) στο Hawkins, D. (1996), ό. π. , σελ. 33. Βλ. επίσης, σχετικά, Ribeaud, D., Eisner, M. (2010), "Risk factors for aggression in pre-adolescence: Risk domains, cumulative risk and gender differences – Results from a prospective longitudinal study in a multi-ethnic urban sample", *European Journal of Criminology* (2010), 7(6) 460–498 και Cunningham N. J. (2007), ό.π.

¹³⁰ Βλ. σχετικά, Ribeaud, D., Eisner, M. (2010), "Risk factors for aggression in pre-adolescence: Risk domains, cumulative risk and gender differences – Results from a prospective longitudinal study in a

δ) Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης

Τέλος, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης θεωρείται ότι μπορεί α συμβάλλουν στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών.¹³¹ Η επίδραση των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών βασίζεται στην υπόθεση ότι η έκθεση των παιδιών στη βία μπορεί να συμβάλλει στην εκμάθηση και δημιουργία ανάλογων προτύπων συμπεριφοράς (θεωρία της εκμάθησης).¹³² Η έκθεση στη βία της τηλεόρασης έχει συνδεθεί με την αύξηση της επιθετικότητας και της βίας, την «ανοσία» στη βία, καθώς και την αύξηση του φόβου του εγκλήματος. Επίσης, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια (video games) μπορούν να συμβάλλουν και αυτά με τη σειρά τους στην αύξηση της επιθετικότητας.¹³³

ε) Άλλοι παράγοντες

Κάποιοι επιπλέον παράμετροι που συνδέονται από τη βιβλιογραφία με την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών σχετίζονται με παράγοντες του περιβάλλοντος χώρου¹³⁴ (εκβιομηχάνιση, αστικοποίηση, υποβάθμιση και αποδιοργάνωση των περιοχών), κοινωνικές αλλαγές (μετανάστευση, κοινωνική κινητικότητα), καθώς και με άλλους κοινωνικούς παράγοντες (ανεργία, επαγγελματική αστάθεια¹³⁵ ή έλλειψη επαρκών επαγγελματικών προσόντων), οι οποίοι θεωρούνται ως παράγοντες που ενδέχεται να διαμορφώσουν συνθήκες που ευνοούν την εμφάνισή τους παραβατικών συμπεριφορών.¹³⁶ Στο πλαίσιο αυτών των θεωριών, η εθνική προέλευση¹³⁷ έχει συσχετιστεί με την παραβατική συμπεριφορά. Ο

multi-ethnic urban sample”, *European Journal of Criminology* (2010), 7(6) 460–498, Cunningham N. J. (2007), ό.π. και Haines, K. and Case, S. (2004), ό.π.

¹³¹ Βλ. σχετικά, Ζαραφώνιτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 138, Λαμπροπούλου, Ε. (1999), *Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας: Η περίπτωση της βίας και της εγκληματικότητας*, β' εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 73 και Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 89.

¹³² Λαμπροπούλου, Ε. (1999), ό. π., σελ. 73.

¹³³ Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (2010), «Η γένεση βίαιης και επιθετικής στάσης στην παιδική και εφηβική ηλικία», σελ. 218-219 και Γλαρέντζου, Ε., Καραγιάννη, Α., Κοταλακίδης, Γ., Τζέλφε-Ανέστη, Σ. Χαράμης, Π. (2010), «Σχολικές ομάδες κακοποίησης μαθητών/ μαθητριών-Ενδείξεις μιας ανιχνευτικής ερευνητικής προσέγγισης», σελ. 40, στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμέλεια Έκδοσης) (2010), ό. π.

¹³⁴ Βλ. σχετικά, Ζαραφώνιτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 142.

¹³⁵ Ο Villars (1973) διαπίστωσε στην έρευνά του ότι το 83% των ανηλίκων με παραβατική συμπεριφορά άλλαζε συνεχώς εργασία σε αντίθεση με όσους δεν επεδείκνυν ανάλογες συμπεριφορές, Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 81.

¹³⁶ Waters, T. (1999), *Crime & Immigrant Youth*, Sage Publications, Thousands Oaks, California, σελ. 6. Βλ. επίσης, Short, J. (1997), *Poverty, Ethnicity, and Violent Crime*, Westview Press, U.S.A.

¹³⁷ Hawkins, D., Laub, J., Lauritsen, J. (1998), “Race, Ethnicity and Serious Juvenile Offending” στο Loeber, R. & Farrington, D. (1998) *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Sage publications, Thousand Oaks, California, σελ. 30 και Ζαραφώνιτου, Χ. (1995), ό.π., σελ. 135.

συσχετισμός έγκειται στο ότι οι περισσότεροι μετανάστες έχουν χαμηλά εισοδήματα και ζουν σε άσχημες συνθήκες διαβίωσης. Επιπλέον, τα παιδιά των μεταναστών εσωτερικεύουν δύο διαφορετικές πολιτιστικές ταυτότητες, της οικογένειάς τους και της χώρας υποδοχής. Οι αντιφάσεις μεταξύ των δύο διαφορετικών πολιτισμών ενδέχεται να προκαλέσουν στα παιδιά συναισθήματα απογοήτευσης, σύγχυσης και πολιτισμικές συγκρούσεις στις αξίες και τους κανόνες συμπεριφοράς. Η συγκεκριμένη ερμηνευτική προσέγγιση πραγματοποιείται μέσα από τα θεωρητικά σχήματα της θεωρίας της ανομίας¹³⁸ και των υποπολιτισμικών θεωριών.¹³⁹

Το πιο γνωστό θεωρητικό πλαίσιο μελέτης της επίδρασης των περιβαλλοντικών παραγόντων στην παραβατική συμπεριφορά των νέων μελετάται μέσα από τις “οικολογικές” προσεγγίσεις, που εξετάζουν τη σχέση που ανθρώπου με το περιβάλλον του.¹⁴⁰ Οι οικολογικές προσεγγίσεις άνθισαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στο πλαίσιο της Σχολής του Σικάγου. Συγκεκριμένα, οι C. Shaw & H. McKay¹⁴¹ μέσα από τη θεωρία των ζωνών συνέδεσαν την υποβαθμισμένη περιοχή, τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης, καθώς και τις χωροταξικές αλλαγές στην περιοχή με την εγκληματική συμπεριφορά. Η βασική υπόθεση της θεωρίας τους ήταν ότι τα υψηλότερα ποσοστά εγκληματικότητας συγκεντρώνονταν γύρω από το κέντρο των μεγαλουπόλεων, όπου απουσίαζε η στοιχειώδης κοινωνική αλληλεγγύη, οι αξίες και ο κοινωνικός έλεγχος με αποτέλεσμα να αναπτύσσονταν παρεκκλίνουσες αξίες και παραβατικές συμπεριφορές. Τα πορίσματα της έρευνάς τους δεν υποστήριζαν ότι υπήρχε σύνδεση μεταξύ της οικονομικής κατάστασης και της εγκληματικής συμπεριφοράς, αλλά ότι ορισμένες κοινωνικές δομές μπορεί να αποτελέσουν τα αίτια σχηματισμού υποπολιτισμικών ομάδων, οι οποίες με τη σειρά τους μπορεί να οδηγήσουν στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών. Η εγκληματική συμπεριφορά των ανηλίκων στις συνοικίες του Σικάγου ερμηνεύτηκε, συνεπώς, ως αποτέλεσμα της επιρροής των συντρόφων τους που εμπλέκονταν σε παραβατικές συμπεριφορές και του κοινωνικού περιβάλλοντος (γειτονιάς) μέσα στην οποία ζούσαν. Παρά τις αδυναμίες της θεωρίας που έγκεινται στο ότι επικεντρώνεται στην εγκληματικότητα των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων αγνοώντας την εγκληματικότητα των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων, εντούτοις, η συμβολή της

¹³⁸ Βλ. σχετικά, Merton, R. K. (1968), *Social theory and social structure*, (enlarged. ed.), Free Press, New York.

¹³⁹ Βλ. σχετικά, Cohen, A. (1955), ό. π.

¹⁴⁰ Morris, T. (1958), *The criminal area: A Study in Social Ecology*, Routledge & Kegan Paul, London, σελ. 1. Βλ. σχετικά, Ζαραφωνίτου, Χ. (1995), ό. π. σελ. 144.

¹⁴¹ Shaw, C. & McKay, H. (1969), ό. π.

είναι σημαντική, καθώς μέσα από αυτήν υποστηρίχθηκε για πρώτη φορά ότι ο εγκληματίας δεν αποτελούσε ιδιότυπη περίπτωση, αλλά ήταν ένας άνθρωπος, όπως όλοι οι άλλοι.

Η σύνδεση του περιβάλλοντος με την παραβατικότητα των ανηλίκων προκύπτει και από νεότερες έρευνες, οι οποίες συνδέουν την απουσία ευκαιριών απασχόλησης στον ελεύθερο χρόνο με τη διάπραξη παραβατικών συμπεριφορών.¹⁴² Οι νέοι αναφέρουν σε έρευνες ότι, συχνά, εμπλέκονται σε παραβατικές συμπεριφορές, επειδή βαριούνται και δεν έχουν τι να κάνουν στον ελεύθερο χρόνο τους. Η απουσία εγκαταστάσεων και δραστηριοτήτων για δημιουργική απασχόληση, ψυχαγωγία και αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου αποτελεί μια σημαντική παράμετρος που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο στην ερμηνεία της παραβατικότητας όσο και στο σχεδιασμό των παρεμβάσεων για την πρόληψή της. Για το λόγο αυτό, πολλές από τις παρεμβάσεις πρόληψης, όπως θα δούμε παρακάτω, στρέφονται προς αυτήν την κατεύθυνση και μάλιστα θεωρούνται πολύ αποτελεσματικές, καθώς αντί να επικεντρώνονται στο πρόβλημα και σε συγκεκριμένα άτομα, ενισχύουν με θετικό τρόπο τους ανηλίκους και μάλιστα απευθύνονται στο σύνολό τους.

¹⁴² Bottrell, D., Armstrong, D., France, A. (2010), ό.π., σελ. 63.

Συμπεράσματα Πρώτου Κεφαλαίου

Η παραβατικότητα των ανηλίκων αναφέρεται σε μια σειρά συμπεριφορές που κυμαίνονται από αντικοινωνικές, επιθετικές και εκφοβιστικές συμπεριφορές που εκδηλώνονται σε μεγάλο βαθμό στο χώρο του σχολείου μεταξύ μαθητών έως και συμπεριφορές, οι οποίες ανάγονται σε αδικήματα και για τα οποία προβλέπονται κυρώσεις. Το μεγάλο εύρος των συμπεριφορών που θεωρούνται ως παραβατικές αποκτά νόημα αν κοιτάξει κανείς τις στατιστικές που αφορούν την παραβατικότητα των ανηλίκων. Η εικόνα που απεικονίζεται είναι ενδεικτική της ποιότητας των αδικημάτων των ανηλίκων. Στην πλειοψηφία τους πρόκειται για παραβάσεις ΚΟΚ, αδικήματα κατά της περιουσίας, παραβάσεις των νόμων περί ναρκωτικών, βανδαλισμούς, ενώ σε μικρότερο ποσοστό εμφανίζονται σοβαρότερα αδικήματα, όπως επιθέσεις και εγκλήματα κατά της ζωής. Παράλληλα, οι αντικοινωνικές και εκφοβιστικές συμπεριφορές, τύπου *bullying*, μπορεί να μην αποτελούν ποινικά αδικήματα, εντούτοις η εμφάνισή τους παραπέμπει σε συνθήκες που ευνοούν αφενός την περαιτέρω εμπλοκή των ανηλίκων σε παραβατικές συμπεριφορές και αφετέρου τη δημιουργία προβλημάτων στην ομαλή λειτουργία του περιβάλλοντος εμφάνισής τους (π.χ. του σχολείου). Με την έννοια αυτή, οι συγκεκριμένες συμπεριφορές εντάσσονται στην παραβατικότητα των ανηλίκων συνθέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα πλαίσιο ποικιλομορφίας στις εκφάνσεις που μπορεί να λάβουν οι παραβατικές συμπεριφορές. Ταυτόχρονα, το στοιχείο της παροδικότητας που διακρίνει τις συγκεκριμένες συμπεριφορές των ανηλίκων υποδεικνύει το χαρακτήρα των συμπεριφορών και τον προσανατολισμό που πρέπει να λάβουν οι δράσεις αντεγκληματικής πολιτικής.

Κλείνοντας το κεφάλαιο να πούμε ότι, αναφορικά με την ερμηνεία της παραβατικότητας ανηλίκων, έχουν διατυπωθεί θεωρίες και εμπειρικές συσχετίσεις από διάφορες εγκληματολογικές σχολές. Οι συσχετισμοί που επιχειρούνται από αυτές δεν επιβεβαιώνονται πάντα επιστημονικά με ακρίβεια, εντούτοις όλες οι θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις συμβάλλουν στον εγγύτερο προσδιορισμό της ερμηνείας της παραβατικότητας των ανηλίκων και μάλιστα αυτές που επιχειρούν κοινωνικά προσανατολισμένες πολυπαραγοντικές προσεγγίσεις. Μεταξύ αυτών, οι θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου και της κοινωνικοποίησης φαίνεται ότι συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη εμπειρική τεκμηρίωση. Το έγκλημα αποτελεί ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο που συνδέεται με πλειάδα παραγόντων και κατά συνέπεια καμία από τις

θεωρίες που απομονώνουν μεμονωμένους παράγοντες δεν μπορεί να δώσει μια ικανοποιητική εξήγηση που να καθορίζει την εμφάνισή του. Η μονοδιάστατη ερμηνεία της παραβατικότητας δεν μπορεί παρά να ενέχει σοβαρούς κινδύνους στιγματισμού, περιθωριοποίησης, επέκτασης της παρέμβασης και του ελέγχου συγκεκριμένων ατόμων και ομάδων. Συνεπώς, η σύνδεση μεμονωμένων παραγόντων με παραβατικές συμπεριφορές, χωρίς διερεύνηση του ευρύτερου πλαισίου εμφάνισής τους και χωρίς να λαμβάνει υπόψη επικαιροποιημένα ερευνητικά δεδομένα δεν μπορεί να συμβάλλει στην ερμηνευτική προσέγγιση του φαινομένου με επιστημονικό τρόπο. Αυτό που χρειάζεται προκειμένου να προσεγγίσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο τις συνθήκες που ευνοούν την εμφάνισή του εγκλήματος είναι η συνθετική και διεπιστημονική οπτική, που μας επιτρέπει μια περισσότερο ολοκληρωμένη και λιγότερο επισφαλή μελέτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιχειρείται η προσέγγιση των εννοιών της κοινωνικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, εξετάζονται οι βασικές έννοιες με τις οποίες αυτή συνδέεται, με κεντρική εκείνη του κράτους και των κοινωνικών διαστάσεων που αυτό εμφορείται ως «κράτος πρόνοιας» ή «κοινωνικό κράτος», τα πρότυπα κοινωνικής πολιτικής (προνοιακά μοντέλα), τα επίπεδα άσκησης της κοινωνικής πολιτικής με έμφαση στο ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης, η έννοια της κοινωνικής ανάπτυξης και μάλιστα ο ρόλος των δεικτών ευημερίας στην επίτευξη των στόχων της, καθώς και η θέση της κοινωνικής πολιτικής στην ελληνική πραγματικότητα.

2.1. Κράτος και κοινωνική πολιτική: Το κοινωνικό κράτος

Η κοινωνική διάσταση στη λειτουργία του κράτους υπήρχε από αρχαιοτάτων χρόνων μέσα από τη μέριμνα που αυτό επεδείκνυε προς τους άπορους και κοινωνικά αδύναμους. Όσον αφορά τις ιστορικές καταβολές του, το *κράτος πρόνοιας*¹⁴³ ως συγκροτημένη έννοια με συγκεκριμένο περιεχόμενο έρχεται στο προσκήνιο της κοινωνικής ζωής κατά το 19^ο αιώνα, όταν η ανάγκη για κρατικό παρεμβατισμό στις κοινωνικές ανισότητες και στα προβλήματα -απότοκα της βιομηχανικής επανάστασης- γίνεται επιτακτική προκειμένου να εξομαλυνθούν οι κοινωνικές συγκρούσεις και να διασφαλιστεί η κοινωνική συνοχή.¹⁴⁴ Συγκεκριμένα, οι απαρχές του κράτους πρόνοιας εντοπίζονται στην Αγγλία και στη Γερμανία, όπου κατά τη βιομηχανική επανάσταση αναδύεται η ανάγκη για τη διασφάλιση της κοινωνικής προστασίας της εργατικής τάξης μέσα από την κρατική παρέμβαση. Παράλληλα, η ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος και η δημιουργία του αστικού κράτους οδήγησαν στην αναγκαιότητα για διεύρυνση της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους τόσο σε θέματα εργασίας όσο και σε θέματα κοινωνικής προστασίας. Στα χρόνια που ακολούθησαν, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, το κράτος πρόνοιας γνώρισε τη μεγαλύτερη άνθησή του («χρυσή εποχή»), ενώ η αντίληψη περί κοινωνικής

¹⁴³ Βλ. σχετικά, Titmuss R. (1963), *Essays on "The welfare state"*, 2nd ed., Unwin University Books, London, Ashford, D. (1988), *The emergence of the welfare states*, Basil Blackwell, Oxford, Deakin, N. (1987), *The politics of welfare*, London, Methuen, Ewald, F. (2000), *Ιστορία του κράτους πρόνοιας*, μετάφραση Κορασίδου, Μ., Gutenberg, Αθήνα και Pierson, C., Castles, F. (2000), *The welfare state: a reader*, Polity Press, Cambridge.

¹⁴⁴ Σταθόπουλος, Π. (1996), *Κοινωνική πρόνοια: Μια γενική θεώρηση*, 2^η έκδοση, Εκδ. Έλλην, Αθήνα, σελ. 145.

λειτουργίας του κράτους μέσα από τις έννοιες του «κοινωνικού κράτους», «κράτους πρόνοιας» ή «κράτους ευημερίας» (welfare state) επικράτησε και εξαπλώθηκε στις περισσότερες χώρες.¹⁴⁵ Κατά την περίοδο αυτή, συγκροτήθηκε ένα σύστημα κοινωνικής προστασίας και αναπτύχθηκαν οργανωμένα συστήματα κοινωνικού σχεδιασμού που δεν αφορούσαν μόνο την εργατική τάξη, αλλά στόχευαν στην ευημερία όλων των πολιτών.¹⁴⁶

Αν θέλαμε να δώσουμε έναν ορισμό στο κράτος πρόνοιας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αναφέρεται σε μία «*δεδομένη ιστορικά μορφή οργανωμένης και διευρυμένης κάλυψης ενός φάσματος κοινωνικών αναγκών, με κύριο χαρακτηριστικό της, τη διευρυμένη κοινωνική λειτουργία του κράτους και την ευθύνη του για την κοινωνική προστασία των πολιτών και την επίτευξη της ευημερίας τους*».¹⁴⁷ Ο θεσμός της κοινωνικής πρόνοιας βασίζεται στην εγγύηση για προστασία που παρέχει το κράτος στους πολίτες ως προς τους κινδύνους που μπορεί να διακυβεύσουν την πρόσβασή τους σε κοινωνικά αγαθά και δικαιώματα. Η συγκεκριμένη αντίληψη, επομένως, πρεσβεύει ότι στις σύγχρονες κοινωνίες, η ευημερία του συνόλου των πολιτών μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την κοινωνική λειτουργία του κράτους. Έτσι, η πολιτεία αναλαμβάνει την ευθύνη για τη χάραξη της πολιτικής, στρατηγικών παρέμβασης και τη λήψη μέτρων για την κάλυψη των βασικών ανθρώπινων αναγκών και την πρόληψη και αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων.¹⁴⁸

Παράλληλα, με την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους, και κυρίως, κατά την περίοδο ακμής του εμφανίζεται άλλη μια πτυχή του, η έννοια της *κοινωνικής πολιτικής*.¹⁴⁹ Η κοινωνική πολιτική αποτελεί μια πολυδιάστατη έννοια που αναφέρεται τόσο στις κοινωνικές όσο και τις οικονομικές διαστάσεις των σύγχρονων κοινωνιών και ασχολείται με την εύρεση μορφών κοινωνικής παρέμβασης για την κάλυψη των αναγκών σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, καθώς και για τη

¹⁴⁵ Βλ. σχετικά, Αγγελίδης, Μ. (1993), *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική: η σύγχρονη προβληματική*, επιμέλεια έκδοσης Γετίμης, Π., Γράβαρης, Δ., Θεμέλιο, Αθήνα, Lee, P., Raban, C. (1988), *Welfare theory and social policy: reform or revolution?*, Sage, London, Ashford, D. (1988), *The emergence of the welfare states*, Basil Blackwell, Oxford και Ewald, F. (2000), ό.π.

¹⁴⁶ Σκαμνάκης, Χ. (2006), *Ο ρόλος των φορέων της αυτοδιοίκησης στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής: η περίπτωση των φορέων Αχαΐας*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 54.

¹⁴⁷ Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, Σημειώσεις μαθήματος, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σελ. 48.

¹⁴⁸ Σταθόπουλος, Π. (1996), ό. π., σελ. 35.

¹⁴⁹ Βλ. σχετικά, Titmuss, R. M. (1974), *Social policy: an introduction*, New York, Pantheon Books, Hill M. and Bramley G. (1986), *Analysing social policy*, Basil Blackwell, Oxford, Hill, M. (1986), *Understanding social policy*, 2nd ed., Basil Blackwell, Oxford, Lee, P., Raban, C. (1988), *Welfare theory and social policy: reform or revolution?*, Sage, London, Marshall, T. H. (1967), *Social policy: in the twentieth century*, Hutchinson University Library, London.

διασφάλιση αξιοπρεπών όρων διαβίωσης για το σύνολο των ατόμων. Πιο συγκεκριμένα, βασικοί στόχοι της κοινωνικής πολιτικής είναι η καταγραφή, η ιεράρχηση και η κάλυψη κοινωνικών κινδύνων και αναγκών, καθώς και η εξατομικευμένη φροντίδα μέσα από ρυθμίσεις, παροχές και προνοιακές υπηρεσίες σε τομείς, όπως, η υγεία, η απασχόληση, η στέγαση, η παιδική μέριμνα, η ενίσχυση της οικογένειας, η προστασία της τρίτης ηλικίας, καθώς και η υποστήριξη ατόμων με αναπηρίες.¹⁵⁰ Σύμφωνα με το εναρμονισμένο ευρωπαϊκό σύστημα στατιστικών κοινωνικής προστασίας (ESSPROS), ο όρος «κοινωνική πολιτική» αναφέρεται στο σύνολο των παροχών σε χρήμα ή σε είδος από προγράμματα κοινωνικής προστασίας που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση ενός καθορισμένου συνόλου κινδύνων και αναγκών.¹⁵¹ Αν και οι ανάγκες προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις τρέχουσες κάθε φορά κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες, εντούτοις, κάποιες από αυτές έχουν διαχρονικό χαρακτήρα και χρειάζεται να διασφαλίζονται σε κάθε κοινωνία. Για το λόγο αυτό, οι διεθνείς οργανισμοί μέσα από διεθνείς συνθήκες, όπως ο Χάρτης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ,¹⁵² μεριμνούν για τη διασφάλιση μιας σειράς από κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία αποτυπώνονται ρητά στα αντίστοιχα κείμενα.

Οι παρεμβάσεις της κοινωνικής πολιτικής προσανατολίζονται ανάλογα με το πρότυπο κοινωνικής πρόνοιας που υιοθετούν. Τα επικρατέστερα μοντέλα που συναντάμε στη βιβλιογραφία και συνδέονται με την άσκηση κοινωνικής πολιτικής στο πλαίσιο του κράτους πρόνοιας είναι το υπολειμματικό και το θεσμικό/αναδιανεμητικό.¹⁵³ Σύμφωνα με το υπολειμματικό πρότυπο, η κάλυψη των αναγκών αποτελεί, κατά κύριο λόγο, ατομική ευθύνη των πολιτών, με την υποστήριξη της οικογένειας και της τοπικής κοινότητας (ατομοκεντρική προσέγγιση). Στο πλαίσιο αυτό, η κρατική παρέμβαση είναι περιορισμένη και απευθύνεται μόνο σε αυτούς που τη χρειάζονται πραγματικά για την αποφυγή της κοινωνικής εξαθλίωσης. Πρόκειται για μια επιλεκτική μορφή κάλυψης αναγκών από το κράτος για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των ατόμων που δεν μπορούν να τις καλύψουν με ατομική τους πρωτοβουλία και χρειάζονται βοήθεια για να το επιτύχουν. Με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται η οικονομία των πόρων προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Το

¹⁵⁰ Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 19.

¹⁵¹ http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/situation_in_europe/c10141_en.htm, Ημερομηνία πρόσβασης 21/02/2010.

¹⁵² Βλ. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης των Ηνωμένων Εθνών στο <http://www.unric.org/el/index>.

¹⁵³ Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κράτος πρόνοιας: Ιστορική εξέλιξη – σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 24.

συγκεκριμένο πρότυπο συναρτάται με τις έννοιες του ατομικισμού και του ανταγωνισμού, εκφράζοντας τις *νεοφιλελεύθερες απόψεις* για την κοινωνική και οικονομική οργάνωση και το ρόλο του κράτους.¹⁵⁴ Επιπλέον, λειτουργεί, κυρίως, «κατασταλτικά» και όχι προληπτικά, ενώ με την επιλεκτική κάλυψη αναγκών συμβάλλει στο στιγματισμό των αποδεκτών της κοινωνικής αρωγής. Στον αντίποδα του υπολειμματικού προτύπου, το θεσμικό/ αναδιανεμητικό πρότυπο έχει ως βασική θέση την εγκαθίδρυση θεσμών για την καθολική κάλυψη των αναγκών από ένα διευρυμένο κράτος πρόνοιας, με αναδιανεμητικές πολιτικές που έχουν ως στόχο τη μείωση των ανισοτήτων, την ενίσχυση του αισθήματος συλλογικής ευθύνης και τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Η καθολική κάλυψη των αναγκών γίνεται στη βάση ενός φάσματος κοινωνικών δικαιωμάτων, ενώ παράλληλα αποφεύγεται ο στιγματισμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και ενισχύεται η πρόληψη.

Η εμπειρία έδειξε ότι κανένα από τα παραπάνω πρότυπα από μόνα τους δεν είναι ικανό να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στις ανάγκες των σύγχρονων κοινωνιών. Ήδη, από τη δεκαετία του '70 και έπειτα, το κράτος πρόνοιας και η κρατική παρέμβαση που αυτό πρέσβευε τέθηκαν υπό αμφισβήτηση τόσο ως προς την

¹⁵⁴ Ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί μια προσέγγιση στην οικονομία, με προεκτάσεις στην κοινωνική πολιτική, που υποστηρίζει την ανάπτυξη της οικονομίας μέσα από τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς, τη μεγιστοποίηση του ρόλου του ιδιωτικού τομέα στους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνίας και τον αντίστοιχο περιορισμό του ρόλου και της παρέμβασης του κράτους στους εν λόγω τομείς. Συνεπώς, ο οικονομικός νεοφιλελευθερισμός δίνει προτεραιότητα στην αγορά και υπογραμμίζει τη σημασία του περιορισμού του κρατικού παρεμβατισμού για την ανάπτυξη της οικονομίας. Οι ιδέες του νεοφιλελευθερισμού για στην οικονομία προεκτείνονται και επηρεάζουν τις αντίστοιχες στην κοινωνική πολιτική. Η βασική θέση αφορά την κριτική για το κράτος πρόνοιας ως πολυδάπανου μηχανισμού που αφενός ξοδεύει αλόγιστα χρήματα υπέρ της καθολικής κάλυψης των αναγκών και αφετέρου δημιουργεί παθητικά άτομα καλλιεργώντας παράλληλα την εξάρτηση από τις υπηρεσίες πρόνοιας. Για τους λόγους αυτούς, ο νεοφιλελευθερισμός στην κοινωνική πολιτική έχει ως αφετηρία το άτομο προτείνοντας τη δημιουργία και την υποστήριξη ενεργών ατόμων – πολιτών για την κάλυψη των αναγκών τους μέσα από τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης στο ελάχιστο και μόνο για την υποστήριξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Επιπρόσθετα, ο θεσμός της οικογένειας και τα ανεπίσημα δίκτυα φροντίδας στην κοινωνία (συγγενών, φίλων, γειτόνων) μπορούν να συμβάλλουν εφόσον λειτουργούν σωστά, ενώ ο εθελοντισμός κατέχει σημαντική θέση στην κάλυψη αναγκών, στην καλλιέργεια της αλληλεγγύης και της κοινωνικής συνοχής. Στο σχήμα αυτών των σχέσεων, υπογραμμίζεται η σημασία της ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών και η παροχή τους μόνο σε ευπαθείς πληθυσμούς, για λόγους κοινωνικής ειρήνης και συνοχής. Έτσι, μπορεί να επιτευχθεί η ευημερία στην κοινωνία. Συνεπώς, ο νεοφιλελευθερισμός με αφετηρία την περιορισμένη κρατική παρέμβαση στην οικονομία και στην κοινωνία γενικά, υποστηρίζει ότι το κράτος μπορεί να έχει υποστηρικτικό ρόλο στην ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία θα πλαισιώνεται από τον εθελοντισμό και τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα φροντίδας. Στη εποχή μας, δεδομένων της αποδυνάμωσης του εθνικού κράτους και των διαστάσεων της παγκοσμιοποίησης και των υπερεθνικών πολιτικών, η συγκεκριμένη προσέγγιση φαίνεται ότι βρίσκει υποστηρικτές και εφαρμογή στην κοινωνική πολιτική, η οποία απομακρύνεται από τον παρεμβατισμό του εθνικού κράτους και διαπνέεται από τις αρχές του ανταγωνισμού της παγκόσμιας αγοράς. Βλ. σχετικά Στασινοπούλου, Ο. (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, Σημειώσεις μαθήματος, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σελ. 36 και 54. Βλ. επίσης και την άποψη που εκφράζεται στο Ετζιόνι, Α. (1999), *Η κοινωνία της υπευθυνότητας: κοινωνικότητα και ατομισμός*, μετάφραση Γανιάρη, Α. επιστημονική επιμέλεια Μανιάτης, Γ., εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σελ. 11-44.

επίτευξη των στόχων όσο και ως προς την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων.¹⁵⁵ Παράλληλα, ο κοινωνικός διάλογος στράφηκε στην αναποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους ως προς την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, την «εξάρτηση» των ατόμων προς τις υπηρεσίες φροντίδας και τον οικονομικά ασύμφορο χαρακτήρα του. Στα χρόνια που ακολούθησαν την περίοδο της «κρίσης»,¹⁵⁶ η στενή έννοια του κράτους πρόνοιας, όπως τη περιγράψαμε παραπάνω, αποδυναμώθηκε ιδεολογικά. Η καθολική κάλυψη αναγκών, η προστασία του κοινωνικού συνόλου και η διευρυμένη κοινωνική λειτουργία του κράτους εξέφραζαν ένα ιδεολογικό σύστημα που δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα και συνεπώς δεν ήταν λειτουργικό. Στο πλαίσιο αυτών των ιδεολογικών αμφισβητήσεων, αναδείχθηκε ένα άλλο πρότυπο κοινωνικής πολιτικής, το *μικτό ή νέο πλουραλιστικό πρότυπο*.¹⁵⁷ Το πλουραλιστικό πρότυπο, αναπτύχθηκε μετά την κρίση του διευρυμένου κράτους πρόνοιας στις δεκαετίες του '70 και '80. Το συγκεκριμένο πρότυπο προτείνει τη σύμπραξη και την από κοινού παρέμβαση κράτους, ιδιωτικού τομέα, οικογένειας και κοινωνίας πολιτών με στόχο τη μείωση των δαπανών και την αύξηση της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας των υπηρεσιών.

Σήμερα, δεδομένων των σύγχρονων συνθηκών, ο ρόλος του κράτους στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής έχει διαφοροποιηθεί πλήρως ως προς τις λειτουργίες του.¹⁵⁸ Συγκεκριμένα, παρατηρείται διευρυμένη τάση για περιορισμό της κρατικής παρέμβασης με παράλληλη έμφαση στα συνεργατικά σχήματα που στοχεύουν στην ενεργό συμμετοχή πολλαπλών συντελεστών παροχής υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο.¹⁵⁹ Έτσι, σήμερα δε μιλάμε για κράτος πρόνοιας, αλλά για κοινωνία πρόνοιας στην οποία η κοινότητα και η συμμετοχή των πολιτών αποτελούν κεντρικά σημεία.¹⁶⁰ Σε αυτό το σχήμα άσκησης κοινωνικής πολιτικής, το περιεχόμενο του κοινωνικού

¹⁵⁵ Σταθόπουλος, Π. (1996), ό. π., σελ. 185, Βλ. επίσης σχετικά, Pierson, C., Castles, F. (2000), *The welfare state: a reader*, Polity Press, Cambridge και Ewald, F. (2000), ό.π.

¹⁵⁶ Βλ. σχετικά, Ρομπόλης, Σ., Χλέτσος, Μ. (1995), *Η κοινωνική πολιτική μετά την κρίση του κράτους πρόνοιας*, εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα.

¹⁵⁷ Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 57.

¹⁵⁸ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 70.

¹⁵⁹ Καραγκούνης, Β. (2008), *Κοινοτική εργασία και τοπική ανάπτυξη*, Εκδ. Τόπος, Αθήνα, σελ. 62.

¹⁶⁰ Βλ. σχετικά, Στασινοπούλου, Ο. (2006), *Κράτος πρόνοιας: Ιστορική εξέλιξη – σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, ό.π., Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., Παρασκευόπουλος, Χ. (2001), «Κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνία πολιτών και δημόσια πολιτική: Συλλογική δράση και δημόσια αγαθά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 106, Γ' 2001: 43-65, Στραβοσκούφης, Θ. (2006), «Κοινωνική ανάπτυξη, κοινωνία πολιτών και ΜΚΟ. Ένας διαδραστικός θεσμικός μηχανισμός», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 120, 2006: 93-133.

κράτους εκφράζεται μέσα από την έννοια του «προνοιακού πλουραλισμού»¹⁶¹ και η κάλυψη των αναγκών επιδιώκεται μέσα από έννοιες, όπως, της *κοινωνίας της φροντίδας* (caring society)¹⁶² και της *κοινωνίας πολιτών* (civil society) που συνιστούν το λεγόμενο «τρίτο τομέα».¹⁶³ Η κοινωνία πολιτών αποτελεί το βασικό φορέα δράσης στο πλαίσιο του πλουραλιστικού συστήματος που, μέσα από μη κρατικές δομές, διεκδικεί κοινά συμφέροντα προς την κάλυψη συλλογικών αναγκών που προκύπτουν στην κοινωνία, η κάλυψη των οποίων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη συνέχιση και την «επιβίωσή» της.¹⁶⁴ Ο εθελοντισμός και η ενεργός συμμετοχή της κοινωνίας κατέχουν ιδιαίτερη θέση στις λειτουργίες του τρίτου τομέα. Συγκροτημένες μορφές της κοινωνίας πολιτών συνιστούν οι *εθελοντικές οργανώσεις*¹⁶⁵ και οι *Μη*

¹⁶¹ Στασινοπούλου, Ο. (1996), *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής: Από το Κράτος Πρόνοιας στον «Νέο» Προνοιακό Πλουραλισμό: φροντίδα και γήρανση - η σύγχρονη πλουραλιστική πρόκληση*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα., σελ. 58

¹⁶² Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κράτος πρόνοιας: Ιστορική εξέλιξη – σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, ό. π., σελ. 135-142.

¹⁶³ Ο τρίτος τομέας ονομάζεται κατ' αυτόν τον τρόπο διότι έχει ενδιάμεσο χαρακτήρα εφόσον δεν ανήκει ούτε στην αγορά ούτε στο κράτος, παρόλο που επηρεάζεται από τη λειτουργία τους και ουσιαστικά συνιστά ένα τρίτο σύστημα. Ο συγκεκριμένος όρος, συνήθως, αναφέρεται σε έναν ανεξάρτητο τομέα, στον εθελοντικό τομέα, στο μη κερδοσκοπικό τομέα και στην κοινωνική οικονομία. Συγκεκριμένα, ο τρίτος τομέας «*συγκροτείται από ένα πολύμορφο πλήθος οργανώσεων, μη-κυβερνητικού και μη-κερδοσκοπικού χαρακτήρα που επιδιώκουν την παροχή υπηρεσιών για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών και την υπεράσπιση δικαιωμάτων, ασκώντας συχνά πίεση στο κράτος για την αναγνώριση αναγκών και δικαιωμάτων*», Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 66-67.

¹⁶⁴ Η κοινωνία πολιτών αναφέρεται σε «*ένα σύνολο ποικίλων μη κυβερνητικών θεσμών αρκετά ισχυρών ώστε να αντισταθμίζουν το κράτος και που, ενώ δεν το εμποδίζουν να εκπληρώσει το ρόλο του ως εγγυητή της ειρήνης και διαιτητή μεταξύ μεγάλων συμφερόντων μπορούν, ωστόσο, να το εμποδίσουν να ιεραρχήσει και να εκμηδενίσει το υπόλοιπο της κοινωνίας*», Βλ. σχετικά, Gellner. E, (1996), *Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοί της: Συνθήκες ελευθερίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 48. Ένας άλλος ορισμός που αποδίδει το πρακτικό περιεχόμενο της κοινωνίας πολιτών την ορίζει ως «*το σύνολο των θεσμών, των άτυπων ομάδων, των μη κυβερνητικών οργανώσεων, που μέσα από την οικογένεια, το κράτος και την αγορά οι άνθρωποι συμπράττουν με θεσμική υπόσταση σε καθεστώς εκούσιας δράσης και ελευθερίας προς όφελος των χρηστών κοινών τους ενδιαφερόντων μέσα στο πλαίσιο της δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας που τη χαρακτηρίζει η εμπιστοσύνη, η αλληλεγγύη, η συνεργασία και η ανοχή*», Στραβοσκούφης, Θ. (2006), «Κοινωνική ανάπτυξη, κοινωνία πολιτών και ΜΚΟ. Ένας διαδραστικός θεσμικός μηχανισμός», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 120, 2006: 93-133. Βλ. επίσης σχετικά, Παρασκευόπουλος, Χ. (2001), «Κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνία πολιτών και δημόσια πολιτική: Συλλογική δράση και δημόσια αγαθά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 106, Γ' 2001: 43-65, Schnapper, D. (2000), *Η κοινωνία των πολιτών: δοκίμιο πάνω στην ιδέα του σύγχρονου έθνους*, μετάφραση - πρόλογος Παπαδοπούλου Δ., Gutenberg, Αθήνα, Gellner. E, (1996), *Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοί της. Συνθήκες ελευθερίας*, Παπαζήσης, Αθήνα και Μουζέλης, Ν. (1997), «Τι είναι η κοινωνία των πολιτών: Πολυσημικότητα και πολλαπλότητα», *Το Βήμα*, Δημοσίευση 14/12/1997, <http://www.tovima.gr/opinions/article>.

¹⁶⁵ Οι εθελοντικές οργανώσεις, με βάση την αρχή του εθελοντισμού, παρέχουν υπηρεσίες αφίλοκερδώς προς την κοινωνία, σε οργανωμένα πλαίσια που στοχεύουν στην κοινωνική φροντίδα, στην κάλυψη αναγκών των ανθρώπων, χωρίς διακρίσεις και με σεβασμό στη διαφορετικότητα. Βλ. σχετικά, Anheir, H., Kendall, J. (2000), «Trust and voluntary organizations: Three theoretical approaches», LSE's Center for Civil Society, *Civil Society Working Paper*, No 5, February, Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 66, Στραβοσκούφης, Θ. (2006), ό. π. σελ. 108 και Kuhnle, S. Selle, P. (1997), *Government and voluntary organizations: a relational perspective*, Avebury, Aldershot Hants, England.

Κυβερνητικές Οργανώσεις (στο εξής ΜΚΟ).¹⁶⁶ Οι ΜΚΟ αποτελούν την πιο ευρέως αναγνωρισμένη και αναπτυγμένη μορφή της κοινωνίας πολιτών. Συγκεκριμένα πρόκειται για ιδιωτική ένωση ανθρώπων με θεσμική αυτονομία από το κράτος και ανθρωπιστικό χαρακτήρα, που χωρίς να έχει σκοπό το κέρδος επιδιώκει τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και των όρων της κοινωνικής πολιτικής για το σύνολο των μελών της κοινωνίας όσο και για κοινωνικές ομάδες με πιο εξειδικευμένες ανάγκες. Όπως γίνεται αντιληπτό, πρόκειται για κοινωνικές ομάδες ή οργανώσεις με οργανωμένη παρουσία για την προάσπιση κοινών συμφερόντων και την άσκηση πίεσης προς τους κρατούντες την εξουσία μέσα από τη συλλογική δράση. Επίσης, στοχεύουν στην ανάπτυξη συνεργασίας με το κράτος προκειμένου να διασφαλιστεί η παροχή κοινωνικής φροντίδας στην κοινωνία. Μάλιστα μέσα από συντονισμένες προσπάθειες σε διεθνές επίπεδο, επιδιώκεται η συγκρότηση μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών που, μέσα από υπερεθνικά δίκτυα θα διεκδικεί κοινωνικά δικαιώματα και θα προωθεί την υπερεθνική δράση.¹⁶⁷

Όπως γίνεται αντιληπτό, σήμερα, ο διάλογος για την κοινωνική πολιτική και το ρόλο του κράτους πρόνοιας σε αυτήν δεν έχει κοπάσει. Οι σύγχρονες κοινωνίες υπό την επίδραση της παγκοσμιοποίησης και των ιδεών του νεοφιλελευθερισμού, ως προς τις σχέσεις που ορίζουν την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, και με σύγχρονες ανάγκες που απορρέουν από το συγκεκριμένο τρόπο διαμόρφωσης των κοινωνικών δομών αναζητούν ένα νέο σχήμα κοινωνικής πολιτικής. Σε αυτό, προτεραιότητα έχει, όχι η πλήρης εξάλειψη του κρατικού παρεμβατισμού και της πρόνοιας προς την κοινωνία, αλλά η αναδόμηση, η αναδιάρθρωση και η εκ νέου οριοθέτηση του ρόλου, της έκτασης και των όρων παρέμβασης του κράτους στις διαδικασίες σχεδιασμού και ανάπτυξης των στρατηγικών της κοινωνικής πολιτικής. Το πλουραλιστικό μοντέλο, φαίνεται ότι μπορεί να ανταποκριθεί καλύτερα στα σύγχρονα προβλήματα και τις ανάγκες, καθώς ενώ δέχεται επιρροές από νεοφιλελεύθερες απόψεις, αυτές έγκεινται μόνο στον περιορισμό του κρατικού παρεμβατισμού και δεν εκτείνονται ως και στην πλήρη εξάλειψη αυτού και του κράτους πρόνοιας, ενώ παράλληλα προτείνει ένα σχήμα υλοποίησης σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής που συνεπάγεται την ανάπτυξη διαφορετικών δομών του κρατικού και ιδιωτικού τομέα και τη δικτύωσή τους σε

¹⁶⁶ Βλ. σχετικά, Gordenker, L., Weiss T. (2006), "Pluralizing global governance: Analytical approaches and dimensions", σελ. 18-47 στο Weiss T., Gordenker, L. (1996), *NGOs, the UN, and the Global Governance*, Lynne Rienner Publishers, USA και Kuhnle, S. Selle, P. (1997), ό.π.

¹⁶⁷ Βλ. περισσότερα, Παρασκευόπουλος, Χ. (2001), «Κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνία πολιτών και δημόσια πολιτική: Συλλογική δράση και δημόσια αγαθά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 106, Γ' 2001: 43-65.

επίπεδο τοπικών κοινωνιών, σε συνδυασμό με την παροχή εξατομικευμένης προσέγγισης, τη διερεύνηση αναγκών σε τοπικό επίπεδο και την εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης κοινωνικών φαινομένων που πλήττουν την κοινωνική συνοχή και ευημερία. Επιπλέον, μια βασική μέριμνα της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής είναι «να βελτιώσει τους όρους συμμετοχής των ατόμων στο κοινωνικό γίνεσθαι και να εξασφαλίσει τη δυνατότητα συμμετοχής σε αυτό όσων εξαιτίας αντικειμενικών δυσχερειών αδυνατούν να διεκδικήσουν με ίσους όρους τη συμμετοχή τους».¹⁶⁸ Συνεπώς, μεταξύ των σημαντικότερων στόχων της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής συγκαταλέγονται η προστασία από τον κοινωνικό αποκλεισμό¹⁶⁹ και η ενίσχυση των κινήτρων για ενεργή συμμετοχή των πολιτών στην κοινωνικοοικονομική ζωή. Έτσι, τα προγράμματα και οι δράσεις κοινωνικής πολιτικής προσανατολίζονται τόσο στην κάλυψη αναγκών όσο και στην προστασία αγαθών και στην πρόληψη κινδύνων, όπως της κοινωνικής περιθωριοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό ενισχύεται η αντίληψη περί «ενεργού κοινωνίας», που θέτει ως προϋπόθεση για τη λήψη προνοιακών παροχών την ανάληψη υποχρεώσεων και

¹⁶⁸ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 103.

¹⁶⁹ Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού αναφέρεται στην αδυναμία άσκησης των κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτικών δικαιωμάτων και στη διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής. Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί ένα σύνθετο και πολυπαραγοντικό φαινόμενο με πολλές παραμέτρους, ο οποίος φαίνεται να εκφράζει ποικίλες καταστάσεις και φαινόμενα στις σύγχρονες κοινωνίες. Μερικές από τις καταστάσεις που καλύπτονται από την «ομπρέλα» του κοινωνικού αποκλεισμού αφορούν την έλλειψη εισοδήματος και παραγωγικών πόρων για την εξασφάλιση ελαχίστων ορίων αξιοπρεπούς διαβίωσης, την περιορισμένη πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγειονομικής περίθαλψης, την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης, την έλλειψη στέγης, τις κοινωνικές διακρίσεις, την αδυναμία συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και εν γένει στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή. Βλ. σχετικά, Ρομπόλης, Σ., Δημουλάς, Κ. (1998) «Οι εταιρικές σχέσεις στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού», στο Κασιμάτη, Κ. (επιμ.) (1998), *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 151. Βλ. επίσης ενδεικτικά μεταξύ άλλων: Κατσούλης, Η. (επιστημ. υπεύθυνος) (1999), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής: έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο*, συντονιστής Καραντίνος, Δ., επιστημονική επιτροπή Β. Κοτζαμάνης [κ.ά.], επιμέλεια έκδοσης Καραντίνος, Δ., Μαράτου-Αλιπράντη, Α., Φρονίμου, Ε., ΕΚΚΕ, Αθήνα, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) (2006), *Φτώχεια, αποκλεισμός & κοινωνικές ανισότητες: πρακτικά συνεδρίου*, που πραγματοποιήθηκε 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Βλ. εγκληματολογική προσέγγιση στην έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού: Τσίγκανου, Ι. (2002), *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα και Νικολόπουλος, Γ. (2000), «Εγκληματολογικοί προβληματισμοί γύρω από την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού» στο Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Π., Τσαμπαρλή, Δ., Τσίγκανου, Ι., Φρονίμου, Ε. (2000), *Εγκληματίες και Θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αφιέρωμα στη μνήμη του Η. Δασκαλάκη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, καθώς και την προσέγγιση στην έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού από την άποψη των προεκτάσεων στην άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και στην προστασία των έννομων αγαθών: Τσίγκανου, Ι. (2006), «Προστασία Δικαιωμάτων και Έννομων Αγαθών: Όψεις, στάσεις και διαστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα» σε συνεργασία με τους Δασκαλάκη, Κ., Gazon, Ε., Παπλιάκου, Β., Τσαμπαρλή, Δ., Λαμπράκη, Ι. στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) (2006), *Φτώχεια, αποκλεισμός & κοινωνικές ανισότητες: πρακτικά συνεδρίου*, ό. π..

ενεργού δράσης από το κοινωνικό σύνολο (ενεργοποίηση).¹⁷⁰ Στο συγκεκριμένο μοντέλο κοινωνικής πολιτικής, το κράτος διατηρεί ρυθμιστικό και ελεγκτικό ρόλο ως προς τη σύμπραξη φορέων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα και της ευρύτερης κοινωνίας. Όπως θα δούμε και παρακάτω, τα νέα συνεργατικά σχήματα διακυβέρνησης αναπτύσσονται σε τοπικό επίπεδο, καθώς, η κοινότητα αποτελεί τον κατεξοχήν κατάλληλο χώρο για την υλοποίηση παρεμβάσεων τοπικής ανάπτυξης και υπογραμμίζουν την καθοριστικής σημασίας συμμετοχή του πολίτη σε αυτά και την ενίσχυση της κοινωνίας πολιτών.¹⁷¹

2.2. Η κοινωνική ανάπτυξη

2.2.1. Κοινωνική ανάπτυξη και κοινωνική πολιτική

Πριν προχωρήσουμε στη σύνδεση της κοινωνικής ανάπτυξης με την πρόληψη του εγκλήματος, είναι χρήσιμο να δούμε τη θέση της στο ευρύτερο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Η κοινωνική ανάπτυξη αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους στόχους της κοινωνικής πολιτικής, όσον αφορά τον κοινωνικό τομέα. Όπως είδαμε και παραπάνω, η κοινωνική πολιτική στοχεύει στην κατανόηση της δημιουργίας των κοινωνικών προβλημάτων και στην ανάπτυξη στρατηγικών αντιμετώπισής τους. Έτσι, η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός κρατικής παρέμβασης καλείται μέσα από πολιτικές να διασφαλίσει ή να βελτιώσει την ποιότητα ζωής και την ευημερία του συνόλου της κοινωνίας.¹⁷² Η κοινωνική ευημερία αποτελεί το ζητούμενο και της κοινωνικής ανάπτυξης, η οποία επιδιώκει να το επιτύχει μέσα από μέτρα που προωθούν τη διασφάλιση και την παροχή κοινωνικών αγαθών, την ενίσχυση των θεσμών, την κάλυψη αναγκών και την κοινωνική συμμετοχή.

Αναφορικά με το ιστορικό της, η ανάπτυξη ως έννοια προέρχεται από το χώρο της κοινωνικής πολιτικής. Η έννοια χρησιμοποιήθηκε, κυρίως, κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 στους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών και συνδέθηκε αρχικά με την οικονομική ανάπτυξη των κοινωνιών, στην οποία εντάσσονταν η αύξηση στην αποδοτικότητα της παραγωγής, η οικονομική μεγέθυνση, η αναδιανομή και η

¹⁷⁰ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 111.

¹⁷¹ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 19.

¹⁷² Κασιμάτη, Κ. (2002), *Κοινωνικός σχεδιασμός και αξιολόγηση: μέθοδοι και πρακτικές*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 39.

εξάλειψη των ανισοτήτων.¹⁷³ Το συγκεκριμένο περιεχόμενο περιοριζόταν στην οικονομική διάσταση της ανάπτυξης που δεν ήταν ικανή από μόνη της να επιλύσει την πληθώρα των κοινωνικών προβλημάτων. Έτσι, η έννοια διευρύνθηκε αργότερα για να συμπεριλάβει και άλλες διαστάσεις, κοινωνικές και πολιτισμικές, που μεριμνούσαν για μια σειρά κοινωνικών προβλημάτων, όπως: η μείωση των ανισοτήτων και η δικαιότερη κατανομή του πλούτου για την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η αύξηση της συμμετοχής του κοινού στα ζητήματα της κοινωνικής ζωής και η σύνδεση και ενοποίηση των στόχων του κοινωνικού και οικονομικού σχεδιασμού.¹⁷⁴ Αντιστοίχως, τα περισσότερα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης εμφανίστηκαν τις δεκαετίες του '60 και του '70 σε πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης και στις ΗΠΑ με στόχο την πρόληψη και αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Παράλληλα, ο ΟΗΕ, από τη δεκαετία του '70, στο πλαίσιο των προνοιακών παρεμβάσεων και της διευρυνόμενης κοινωνικής λειτουργίας του κράτους, διεύρυνε τη δράση του προς τις αναπτυξιακές πολιτικές με έμφαση στην εξασφάλιση της ευημερίας των πιο φτωχών και ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού, στη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους στη βάση των αρχών της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κατά τη δεκαετία του '80 στο πλαίσιο της αποδυνάμωσης του κράτους πρόνοιας και της έντονης κριτικής που αυτό είχε δεχθεί, ο τομέας της κοινωνικής ανάπτυξης δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος. Οι νεοφιλελεύθερες απόψεις επηρέασαν τον τρόπο διαμόρφωσης του πλέγματος κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης ως προς το ρόλο του κράτους σε αυτό, καθώς και τη θέση των πολιτών στις εν λόγω διαδικασίες. Σε αυτό το νέο πλέγμα σχέσεων που αναδύθηκε από το πλουραλιστικό μοντέλο κοινωνικής πολιτικής, οι παρεμβάσεις κοινωνικής ανάπτυξης δανείζονται στοιχεία τόσο από το νεοφιλελεύθερο πρότυπο που τείνει προς τον ατομικισμό όσο και από το «κοινοτισμό» που βρίσκεται στον αντίποδα αυτού του προτύπου δίνοντας έμφαση

¹⁷³ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 17.

¹⁷⁴ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 51-52. Β. επίσης σχετικά, Τσομπάνογλου Γ. (2007), *Κοινωνική ανάπτυξη και κοινοτική συνοχή: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα και Lippman, L., H., Anderson Moore, K., McIntosh, H. (2009), "Positive Indicators of Child Well-Being: A Conceptual Framework, Measures and Methodological Issues", *Innocenti Working Paper* No. 2009-21, Florence, UNICEF Innocenti Research Centre. Να αναφέρουμε ότι, τη δεκαετία του '90 σε μια προσπάθεια προσδιορισμού της διεθνούς κατάστασης και σχεδιασμού αναπτυξιακών πολιτικών στο πλαίσιο του ΟΗΕ καθιερώθηκε ο όρος «Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης» (Human Development Index), ο οποίος κατατάσσει τις χώρες σε «αναπτυγμένες», «αναπτυσσόμενες» και «υποανάπτυκτες» ανάλογα με μετρήσεις που αφορούν το προσδόκιμο ηλικίας, τον αλφαριθμητισμό, την εκπαίδευση και την ποιότητας ζωής (Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>).

στην κοινοτική ζωή, το κοινό καλό και την κοινωνική υπευθυνότητα.¹⁷⁵ Το σημείο διασταύρωσης των δύο ρευμάτων φαίνεται ότι βρίσκεται αφενός στη θέση τους για τον περιορισμό του κρατικού παρεμβατισμού και αφετέρου στην έμφαση που δίνεται στην ενεργή συμμετοχή και στην υπευθυνοποίηση του πολίτη προς τα κοινωνικά ζητήματα. Ωστόσο, το πλουραλιστικό πρότυπο διαφοροποιείται από νεοφιλελεύθερες ιδέες, καθώς προβάλλει το συλλογικό έναντι του ατομικού και μέσα από τη σύμπραξη δημόσιων, κοινωνικών και ιδιωτικών φορέων αποσκοπεί στη δημιουργία ενός προνοιακού συστήματος με έμφαση στην ανάπτυξη και στην ενεργή συμμετοχή των πολιτών στη διατήρηση και την εξέλιξή του, και όχι στην πλήρη εξάλειψη του κράτους πρόνοιας.

2.2.2. Η κοινωνική ανάπτυξη για ανηλίκους

Όσον αφορά την κοινωνική ανάπτυξη που προσανατολίζεται προς τους ανηλίκους, ο ΟΗΕ έχει ασχοληθεί κατεξοχήν με την κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και της οικογένειας στους βασικούς στόχους της οποίας θέτει την *ενημερία* και την *ενδυνάμωσή* τους (*θετική ανάπτυξη των νέων/positive youth development*).¹⁷⁶ Αρχικά, η έννοια της *ενημερίας των παιδιών* (child well-being)¹⁷⁷ χρησιμοποιήθηκε

¹⁷⁵ Βλ. σχετικά Κοτζιάς, Ν. (1999), «Η κοινοτική θέση του κοινοτισμού και η αντιπαράθεσή του με το νεοφιλελευθερισμό» στο Ετζιόνι, Α. (1999), *Η κοινωνία της υπευθυνότητας: κοινωνικότητα και ατομισμός*, μετάφραση Γανιάρη, Α. επιστημονική επιμέλεια Μανιάτης, Γ., εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σελ. 11-44.

¹⁷⁶ Lippman, L., H., Anderson Moore, K., McIntosh, H. (2009), “Positive Indicators of Child Well-Being: A Conceptual Framework, Measures and Methodological Issues”, *Innocenti Working Paper* No. 2009-21, Florence, UNICEF Innocenti Research Centre.

¹⁷⁷ Η έννοια της *ενημερίας* των παιδιών αναφέρεται σε μια πολυδιάστατη κατάσταση που συναρτάται με μια σειρά από παραμέτρους, η διασφάλιση των οποίων διακηρύσσεται ρητά στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Ο.Η.Ε., 1989). Μεταξύ αυτών, υπογραμμίζεται ότι για την ενημερία των παιδιών απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η διασφάλιση της προστασίας και της φροντίδας του παιδιού από την οικογένεια (συμπεριλαμβανομένης και της διευρυμένης οικογένειας) ως προς τη διατροφή, την υγεία, την εκπαίδευση, την προστασία από την κακοποίηση, τη βία και την εκμετάλλευση. Η οικογένεια αποτελεί τη μονάδα της κοινωνίας και το φυσικό περιβάλλον για την ανάπτυξη και την ευημερία όλων των μελών της, και ιδιαίτερα των παιδιών και για το λόγο αυτό πρέπει να έχει την προστασία και την υποστήριξη που χρειάζεται για να μπορέσει να διαδραματίσει το ρόλο της στην κοινότητα. Επιπλέον, αναγνωρίζεται το δικαίωμα κάθε παιδιού για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής που να επιτρέπει τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή του. Η οικογένεια έχει την ευθύνη να παράσχει, κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του, τον προσανατολισμό και τις κατάλληλες συμβουλές για την άσκηση των δικαιωμάτων τις απαραίτητες για την ανάπτυξη του παιδιού συνθήκες ζωής. Η εκπαίδευση του παιδιού αποτελεί δικαίωμα, το οποίο πρέπει να αποσκοπεί στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και στην πληρέστερη δυνατή ανάπτυξη των χαρισμάτων του και των σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων του. Τέλος, αναγνωρίζεται στο παιδί το δικαίωμα στην ανάπαυση και στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, στην ενασχόληση με ψυχαγωγικά παιχνίδια και δραστηριότητες που είναι κατάλληλες για την ηλικία του και στην ελεύθερη συμμετοχή στην πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή. United Nations. (2009), United Nations Treaty Collection: Status of Treaties: Convention on the Rights of the Child. Ημερομηνία πρόσβασης 2/6/2009, στο <http://treaties.un.org/pages> και στο <http://www.unicef.gr/reports>.

με αναφορά σε θέματα επιβίωσης και οικονομικής στήριξης¹⁷⁸ των παιδιών, ωστόσο, αργότερα αυτή διευρύνθηκε¹⁷⁹ λαμβάνοντας, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '90 και έπειτα, κοινωνικές διαστάσεις και προεκτάσεις που συναρτούνταν με τις ανάγκες, τις συμπεριφορές και τη διαδικασία ανάπτυξης των παιδιών και των νέων, καθώς και τις αντίστοιχες πρακτικές για την καλύτερη πλαισίωσή τους. Πρόκειται για μια θεωρητική διάσταση της κοινωνικής ανάπτυξης που απαγκιστρώνεται από αυτήν καθεαυτή τη μέριμνα για τη διευθέτηση των κοινωνικών προβλημάτων και επικεντρώνεται στην ενδυνάμωση των θετικών στοιχείων, στόχων και συμπεριφορών στα παιδιά, στους νέους, στην οικογένεια και στην κοινωνία.¹⁸⁰ Συγκεκριμένα, η εν λόγω προσέγγιση στοχεύει στην ανάπτυξη και καλλιέργεια θετικών σχέσεων, πεποιθήσεων, συμπεριφορών και δεξιοτήτων στα παιδιά ως εφοδίων για να αναπτυχθούν σε ένα υποστηρικτικό περιβάλλον και να αντεπεξέλθουν ικανοποιητικά στις διάφορες φάσεις της ζωής τους.¹⁸¹ Οι όροι της κοινωνικής ανάπτυξης βασίζονται στις αρχές που διακηρύσσονται στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, οι οποίες θέτουν τις απαραίτητες παραμέτρους προκειμένου να διασφαλιστεί η ευημερία

Βλ. σχετικά με την ευημερία των παιδιών ενδεικτικά, Bornstein, M. H., Davidson, L., Keyes, C. L. M., Moore, K. A., and The Center for Child Well-Being (2002b), *Well-being: Positive Development across the Life Course*, Erlbaum, Mahwah, NJ και Moore, K. A. and Halle, T. G. (2001), "Preventing Problems vs. Promoting the Positive: What do we want for our Children?" στο Hofferth, S., Owens T. (2001), *Children at the Millennium: Where have we come from, where are we going?* Advances in Life Course Research series: JAI Press.

¹⁷⁸ Ben-Arieh, A. (2008), "The Child Indicators Movement: Past, Present, and Future", *Child Indicators Research*, 1(1), 3-16. (2008, 2008, 2005, 2005, 2005, 2007, 2004, 2005).

¹⁷⁹ Rycken, D. S., Salganik, L. H. (2003), *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*, Hogrefe and Huber Publishers, Ashland, OH.

¹⁸⁰ Βλ. Σχετικά, Lerner, R. M. (2005), "Promoting Positive Youth Development: Theoretical and Empirical Bases", Paper presented at the Workshop on the Science of Adolescent Health and Development στο <http://ase.tufts.edu/iaryd/documents/pubPromotingPositive>, Rycken, D. S., Salganik, L. H. (2003), *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*, Hogrefe and Huber Publishers, Ashland, OH, Larson, R. W. (2000), "Toward a Psychology of Positive Youth Development", *American Psychologist*, 55(1), 170-183, Lerner, R. M. (2005), "Promoting Positive Youth Development: Theoretical and Empirical Bases", Paper presented at the Workshop on the Science of Adolescent Health and Development στο <http://ase.tufts.edu>, Lerner, R. M. and Benson, P. L. (2004), *Developmental Assets and Asset-building Communities*, Search Institute, Minneapolis, Lerner, R. M., Lerner, J. V., Phelps, E. and Colleagues (2008), "The Positive Development of Youth", Technical Report, Institute for Applied Research in Youth Development, Medford, Scales, P. C., Benson, P. L., Roehlkepartain, E. C., Hintz, N. R., Sullivan, T. K. and Mannes, M. (2001), "The Role of Neighborhood and Community in Building Developmental Assets for Children and Youth: A National Study of Social Norms among American adults", *Journal of Community Psychology*, 29(6), 703-727, Scales, P. C., and Benson, P. L. (2005), "Prosocial Orientation and Community Service" στο Moore, K. A., Lippman, L. H., *What Do Children Need to Flourish? Conceptualizing and Measuring Indicators of Positive Development*, Springer Science/Business Media, New York.

¹⁸¹ Βλ. σχετικά στα ίδια.

των παιδιών.¹⁸² Επιπρόσθετα, η θεωρητική βάση της θετικής ανάπτυξης των παιδιών συνδυάζει στοιχεία, κατά κύριο λόγο, από την *ψυχοκοινωνική θεωρία* του Erikson¹⁸³ και το *κοινωνικο-οικολογικό μοντέλο* του Bronfenbrenner.¹⁸⁴ Σύμφωνα με την ψυχοκοινωνική θεωρία, η διαδικασία της ωρίμανσης του παιδιού επιτυγχάνεται μέσα από την αλληλεπίδραση με το κοινωνικό περιβάλλον και την ανταπόκριση του παιδιού στις απαιτήσεις του σε οκτώ διαφορετικά στάδια της ανάπτυξής του. Σε κάθε στάδιο ανάπτυξης το παιδί αντιμετωπίζει μια πρόκληση ή κρίση την οποία πρέπει να επιλύσει επιτυχώς προκειμένου να αποκτήσει τις απαιτούμενες δεξιότητες που θα του εξασφαλίσουν την παρούσα ευημερία και τη μελλοντική ανάπτυξη και επιτυχή μετάβαση στην ενηλικίωση. Όσον αφορά το *κοινωνικο-οικολογικό* μοντέλο του Bronfenbrenner, αυτό περιγράφει τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στο παιδί και το περιβάλλον του μέσα από τρεις μονάδες κοινωνικών δομών: το *μικροσύστημα*, το *μεσοσύστημα* και το *εξωσύστημα*. Το μικροσύστημα διαμορφώνεται από τις αλληλεπιδράσεις του παιδιού με οποιοδήποτε κοινωνικό πλαίσιο (οικογένεια, σχολείο, γειτονιά). Οι αλληλοσχετίσεις μεταξύ δύο ή περισσότερων συστημάτων (π.χ. σχολείο και οικογένεια) συνιστούν ένα μεσοσύστημα. Έξω από τις δομές αυτές βρίσκεται το εξωσύστημα που περιλαμβάνει κοινωνικά πλαίσια με τα οποία το παιδί δεν εμπλέκεται άμεσα, αλλά επηρεάζουν ή επηρεάζονται από το περιβάλλον με το οποίο το παιδί έρχεται άμεσα σε επαφή (π.χ. η εργασία των γονέων, οι φίλοι των γονέων, κ.ά. επηρεάζουν έμμεσα το παιδί μέσα από την αλληλεπίδραση με την οικογένειά του). Οι συγκεκριμένες δομές αποτελούν το άμεσο αναπτυξιακό πλαίσιο του παιδιού και διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα λόγω διαφορών στην οικονομία, στην κουλτούρα, στη φυλή/ εθνικότητα, στη θρησκεία, στις πεποιθήσεις, στη νοοτροπία και σε άλλους παράγοντες. Οι κουλτούρες, υποκουλτούρες, οι πεποιθήσεις και οι ιδεολογίες που επηρεάζουν και διαμορφώνουν το άμεσο αναπτυξιακό κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού συνιστούν το *μακροσύστημα*. Τέλος, άλλες θεωρίες που δανείζουν στοιχεία στη θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής ανάπτυξης είναι αυτές του *κοινωνικού κεφαλαίου*, οι οποίες έχουν επισημάνει τη

¹⁸² Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Ο.Η.Ε., 1989), United Nations. (2009), United Nations Treaty Collection: Status of Treaties: Convention on the Rights of the Child, στο <http://treaties.un.org> και στο <http://www.unicef.gr/reports/symb.php>, Ημερομηνία πρόσβασης 2/6/2009.

¹⁸³ Βλ. σχετικά, Erikson, E. H. (1968), *Identity: Youth and Crisis*, Norton, New York και Erikson, E. H. (1990), *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία* (3rd ed.), Καστανιώτης, Αθήνα.

¹⁸⁴ Bronfenbrenner, U. (1979), *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Harvard University Press, Cambridge, MA και Bronfenbrenner, U. (1995), *Developmental Ecology through Space and Time: A Future Perspective*, American Psychological Association, Washington, DC.

σημασία των δεικτών πρόσβασης στα μέσα και της συμμετοχής σε κοινωνικά δίκτυα για την ικανοποίηση των προσωπικών, οικογενειακών και κοινωνικών αναγκών.

Όπως γίνεται κατανοητό, η κοινωνική ανάπτυξη επικεντρώνεται στους *θετικούς δείκτες ευημερίας*.¹⁸⁵ Στη βιβλιογραφία συναντάμε αρκετά θεωρητικά σχήματα με αναφορά σε αυτούς. Μια συνθετική θεωρητική προσέγγιση στους δείκτες ευημερίας των παιδιών πραγματοποιήθηκε από το Διεθνές Κέντρο Ανάπτυξης του Παιδιού (“International Child Development Centre”/ “Innocenti Research Centre”) της UNICEF.¹⁸⁶ Μέσα από την επισκόπηση μιας σειράς από κατηγοριοποιήσεις σε δείκτες ευημερίας που έχουν συνταχθεί κατά καιρούς από ευρωπαϊκούς και διεθνείς φορείς, το Κέντρο προτείνει τα εξής πεδία που αποτελούνται από επιμέρους δείκτες ευημερίας των παιδιών: α) τη σωματική υγεία, ανάπτυξη και ασφάλεια, β) τη γνωστική ανάπτυξη και εκπαίδευση, γ) την ψυχολογική και συναισθηματική ανάπτυξη και δ) την κοινωνική ανάπτυξη και συμπεριφορά. Μάλιστα, προχωρά την κατηγοριοποίηση και διακρίνει ορισμένους επιπλέον δείκτες που αφορούν: α) τις *σχέσεις* του παιδιού με την οικογένεια, τους συνομηλίκους, το σχολείο και την κοινότητα και β) *παράγοντες* από το κοινωνικό περιβάλλον που πλαισιώνει το παιδί στο οποίο εντάσσεται η οικογένεια, οι συνομήλικοι, το σχολείο και το *μακροσύστημα*. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ορισμένα επιπλέον πεδία με δείκτες για τη μέτρηση της ευημερίας των παιδιών που συναντάμε στη σχετική βιβλιογραφία αφορούν τους υλικούς πόρους, την κατοικία και το περιβάλλον, τη συμμετοχή στα κοινά και την εμπλοκή στην κοινωνία, τις διαπροσωπικές σχέσεις, την ασφάλεια, τη συμπεριφορά και τους κινδύνους και την υποκειμενική ευημερία.¹⁸⁷ Ειδικά αναφορικά με τους

¹⁸⁵ «Ως θετικοί δείκτες ευημερίας χαρακτηρίζονται οι ικανότητες, οι δεξιότητες, οι συμπεριφορές, οι ιδιότητες, καθώς και οι σχέσεις και οι κοινωνικές διασυνδέσεις που προωθούν την «υγιή» ανάπτυξη του παιδιού στους διάφορους τομείς της ζωής του», Lippman, L., H., Anderson Moore, K., McIntosh, H. (2009), “Positive Indicators of Child Well-Being: A Conceptual Framework, Measures and Methodological Issues”, *Innocenti Working Paper* No. 2009-21, Florence, UNICEF Innocenti Research Centre, σελ. 4.

¹⁸⁶ Lippman, L., H., Anderson Moore, K., McIntosh, H. (2009), *ό. π.*, σελ. 17-23.

¹⁸⁷ Bradshaw, J., Hoelscher, P., and Richardson, D. (2007), “An Index of Child Well-Being in the European Union”, *Social Indicators Research*, 80, 133-177 και Bradshaw, J., and Richardson, D. (2009), “An Index of Child Well-Being in Europe”, Paper presented at the European Seminar on Child Well-Being Indicators.

Βλ. επίσης ενδεικτικά για Δείκτες ευημερίας του παιδιού: Ben-Arieh, A. (2007), “Multi-National Project for Monitoring and Measuring Children's Well-Being”, στο <http://multinational-indicators.chapinhall.org/domainlist.lasso>, Ημερομηνία πρόσβασης 19/2/2009, Rychen, D. S., and Salganik, L. H. (2003), *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*, Hogrefe and Huber Publishers, Ashland, OH, Land, K. C., Lamb, V. L., and Mustillo, S. K. (2001), “Child and Youth Well-Being in the United States, 1975-1990: Some Findings from a New Index”, *Social Indicators Research*, 56, 241-320, Ministry of Social Development. (2008), “Children and Young People: Indicators of Wellbeing in New Zealand 2008”, Ministry of Social Development, Wellington, New Zealand, Canadian Council on Social Development (2006), “The Progress of

θετικούς δείκτες ευημερίας, αναγνωρίζονται εκτός από τους παραπάνω και ορισμένοι επιμέρους δείκτες που κρίνονται ως εξαιρετικά σημαντικοί για τη θετική ανάπτυξη των νέων. Σε αυτούς συγκαταλέγονται οι δεξιότητες και η παροχή ευκαιριών για την απόκτησή τους, η κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά, η υγιής οικογένεια και οι υγιείς και υποστηρικτικές κοινωνικές σχέσεις, η ακαδημαϊκή επίδοση, η εποικοδομητική εμπλοκή σε δραστηριότητες, η προσκόλληση και ο δεσμός, η επάρκεια (συναισθηματική, κοινωνική, γνωστική, συμπεριφορική, ηθική), ο αυτοπροσδιορισμός, η θετική ταυτότητα του εαυτού, η ικανοποίηση από τον εαυτό, η αναγνώριση της θετικής συμπεριφοράς, οι ευκαιρίες για προ-κοινωνική συμμετοχή και τα θετικά πρότυπα (προ)κοινωνικής συμπεριφοράς.¹⁸⁸ Τα συγκεκριμένα πεδία, με μικρές διαφοροποιήσεις σε αρκετές περιπτώσεις, αναγνωρίζονται στις περισσότερες προσπάθειες που επιχειρούνται διεθνώς για την αποτύπωση των δεικτών ευημερίας των παιδιών. Συνεπώς, η μέριμνα για τη σωματική, γνωστική, ψυχολογική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και η συνεκτίμηση του κοινωνικού περιβάλλοντός του στο οποίο βασικό ρόλο διαδραματίζουν η οικογένεια, το σχολείο και η κοινότητα

Canada's Children and Youth 2006", Canadian Council on Social Development, Belotti, V. (2009), "Survey on Child Well-Being Indicators in Italy", *Paper presented at the European Seminar on Child Well-Being Indicators*, στο http://www.childoneurope.org/activities/indicators/well-being_indicators, Ημερομηνία πρόσβασης 27/2/ 2009.

¹⁸⁸ Βλ. ενδεικτικά σχετικά με θετικούς δείκτες ευημερίας του παιδιού Benson, P. L., Scales, P. C., Hawkins, J. D., Oesterle, S., and Hill, K. G. (2004), "Successful Young Adult Development", The Bill and Melinda Gates Foundation, Catalano, R. F., Berglund, M. L., Ryan, A. M., Lonczak, H. S., and Hawkins, J. D. (1999), "Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs", U.S. Department of Health and Human Services Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation and The National Institute for Child Health and Human Development, Richardson, D., Hoelscher, P., and Bradshaw, J. (2008), "Child Well-Being in Central and Eastern European Countries (CEE) and the Commonwealth of Independent States (CIS)", *Child Indicators Research*, 1(3), 211-250, UNICEF Innocenti Research Centre (2007), "Child Poverty in Perspective: An Overview of Child Well-Being in Rich Countries", *UNICEF Innocenti Research Centre* (2007), Florence, Italy, Eccles, J. S., and Gootman, J. (Eds.). (2002), *Community Programs to Promote Youth Development*, National Academy Press, Washington, DC, Gambone, M. A., Klem, A. M., and Connell, J. P. (2002), "Finding Out What Matters for Youth: Testing Key Links in a Community Action Framework for Youth Development", *Youth Development Strategies Inc. and The Institute for Research and Reform in Education*, Philadelphia, Moore, K. A., and Lippman, L. (2005), "What do Children Need to Flourish? Conceptualizing and Measuring Indicators of Positive Development", Springer, New York, Moore, K. A., and Theokas, C. (2008). Conceptualizing a Monitoring System for Indicators in Middle Childhood. *Child Indicators Research*, 1, 109-128, Moore, K. A., Theokas, C., Lippman, L., Bloch, M., Vandivere, S., and O'Hare, W. (2008), "A Microdata Child Well-Being Index: Conceptualization, Creation, and Findings", *Child Indicators Research*, 1(1), 17-50, Moore, K. A., and Theokas, C. (2008) "Conceptualizing a Monitoring System for Indicators in Middle Childhood", *Child Indicators Research*, 1, 109-128, Barber, B. K., and Olsen, J. A. (1997), "Socialization in context: Connection, regulation, and autonomy in the family, school, and neighborhood, and with peers", *Journal of Adolescent Research*, 12, 287-315, Lippman, L. (2004), "Indicators of Child, Family, and Community Connection", *US Department of Health and Human Services Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation*, Washington, DC, Pollard, E. L., and Lee, P. D. (2003), "Child Well-Being: A Systematic Review of the Literature", *Social Indicators Research*, 61, 59-78.

αποτελούν τους πιο ευρέως αναγνωρισμένους δείκτες για την ευημερία των παιδιών και μάλιστα αποτελούν στόχο όλων των κοινωνικών πολιτικών που απευθύνονται στα παιδιά και στην οικογένεια, όπως αναγνωρίζουν οι διεθνείς πρακτικές και προτάσσουν οι αντίστοιχοι οργανισμοί που μεριμνούν για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών. Μάλιστα, οι δείκτες ευημερίας μπορούν να μετρηθούν μέσα από κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία προκειμένου να σχεδιαστούν στη συνέχεια οι κατάλληλες παρεμβάσεις κοινωνικής πολιτικής που θα μπορέσουν να τους κατευθύνουν και να τους διαχειριστούν με επιτυχία.

Η ανάπτυξη αποτελεί μια δυναμική διαχρονική διαδικασία που συνδέεται με την έννοια της προόδου και της θετικής αλλαγής, και επομένως, με τις ποιοτικές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που απαιτούνται για την επίτευξή της.¹⁸⁹ Σήμερα, ο τομέας της κοινωνικής ανάπτυξης ακολουθώντας τις τάσεις της ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής προσανατολίζεται προς αποκεντρωμένες συμμετοχικές πολιτικές, συνεταιριστικές μορφές οργάνωσης σε όλους τους κοινωνικούς τομείς, καθώς και στην ανάπτυξη ιδιωτικών και εθελοντικών πρωτοβουλιών. Μάλιστα, στη συνδιάσκεψη της Κοπεγχάγης (1995) καθορίστηκαν οι αρχές της κοινωνικής ανάπτυξης που συνίστανται *«στη δικαιοσύνη, στη συμμετοχή, στην αναγνώριση της αξιοπρέπειας και της αξίας του ατόμου, στη μη διάκριση, στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην πρόσβαση σε παγκόσμιο επίπεδο στην υγεία, στη φροντίδα και στην εκπαίδευση, στην ενδυνάμωση, στην ισότητα των φύλων και στη διεθνή συνεργασία»*.¹⁹⁰ Μέσα από αυτές τις αρχές επιδιώκεται να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο παρεμβάσεων, όπου αφενός θα προλαμβάνονται και θα περιορίζονται τα κοινωνικά προβλήματα και αφετέρου θα αντιμετωπίζονται επαρκώς με απώτερο στόχο τον εκσυγχρονισμό των κοινωνιών και την ενίσχυση της κοινοτικής συμμετοχής. Έτσι, στις διαδικασίες ανάπτυξης κεντρική θέση έχουν τόσο η ενεργός συμμετοχή και η ευθύνη των πολιτών όσο και η συνεργασία κράτους και κοινωνίας των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, στο σχεδιασμό προγραμμάτων ανάπτυξης και στην παροχή υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο για την αντιμετώπιση των τοπικών προβλημάτων, μεταξύ των οποίων η πρόληψη της εγκληματικότητας, η προστασία της οικογένειας, η πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού και η μέριμνα

¹⁸⁹ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 35.

¹⁹⁰ Elliot, D. & Mayadas, N. (1999) "Infusing global perspectives into social work practice", στο Link R.J. & Ramanathan C.S (1999), *All our futures: principles and resources for social work practice in a global era*, Brooks Cole, New York, όπως αναφέρεται στο Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 18.

για την κοινωνική ένταξη.¹⁹¹

2.3. Το τοπικό επίπεδο άσκησης κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης:

Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης

Στην ενότητα αυτή, θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τα επίπεδα άσκησης της κοινωνικής πολιτικής με ιδιαίτερη έμφαση στο τοπικό επίπεδο. Όπως είπαμε και παραπάνω, το βασικό ρόλο για το σχεδιασμό και την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής τον έχει επωμιστεί το κράτος. Το κράτος ως εγγυητής της προστασίας, ασφάλειας και ευημερίας της κοινωνίας αναλαμβάνει την υλοποίηση δράσεων που αποσκοπούν στη διασφάλιση των συγκεκριμένων δικαιωμάτων. Η κρατική μέριμνα, ωστόσο, αποτυπώνεται σε πολλά επίπεδα άσκησης κοινωνικής πολιτικής, τα οποία είναι αλληλένδετα και αλληλοτροφοδοτούμενα. Τα επίπεδα άσκησης της κοινωνικής πολιτικής που διακρίνουμε είναι αφενός το υπερεθνικό και παγκόσμιο που ασκείται από υπερεθνικούς και διεθνείς οργανισμούς, αντίστοιχα, και αφετέρου το εθνικό επίπεδο, το οποίο διαχωρίζεται εκ νέου στο κεντρικό, που ασκείται από το κράτος, και στο τοπικό επίπεδο, που ασκείται από την τοπική αυτοδιοίκηση.¹⁹²

Σήμερα, η κοινωνική πολιτική διαμορφώνεται κατά κύριο λόγο σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Ε.Ε.), ενώ η άσκησή της εναπόκειται σε εθνικούς και δη σε τοπικούς φορείς.¹⁹³ Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια υπερεθνική κοινωνική πολιτική, στο πλαίσιο της οποίας, οι γενικές κατευθυντήριες γραμμές χαράσσονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ οι εθνικοί φορείς είναι υπεύθυνοι για την άσκησή της σε εθνικό επίπεδο. Στην περίπτωση που η κοινωνική πολιτική ασκείται από την Ε.Ε., τα θέματα ρυθμίζονται με ήπια νομοθεσία, και κυρίως με συστάσεις και ανακοινώσεις, εφαρμόζοντας την αρχή της επικουρικότητας, σύμφωνα με την οποία το προβάδισμα δίνεται στο εθνικό κράτος και στους φορείς που βρίσκονται πιο κοντά στον πολίτη (όπως, οι ΟΤΑ) για την άσκησή της.¹⁹⁴

Η ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική που διαμορφώνεται είναι προσανατολισμένη στα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, στις ανάγκες και στην προστασία των ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων. Επιπλέον, είναι εμφανής η τάση προς συνεργατικές πρακτικές άσκησης κοινωνικής πολιτικής και στα

¹⁹¹ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 58.

¹⁹² Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 16. Βλ. επίσης Σακελλαρόπουλος Θ. (2001), *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Κριτική, Αθήνα.

¹⁹³ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 135.

¹⁹⁴ Στασινοπούλου, Ο. (1996), ό. π., σελ. 313.

αναπτυξιακά προγράμματα και τις δράσεις που προωθούνται σε επίπεδο Ε.Ε.¹⁹⁵ Στο πλαίσιο της τελευταίας προωθείται η ενεργός συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών και η συνεργασία διαφορετικών «παικτών» σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο για την επίτευξη των στόχων της κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης. Επιπλέον, η ευρεία ανάπτυξη επιδοτούμενων προγραμμάτων από την Ε.Ε. έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την ασκούμενη κοινωνική πολιτική των κρατών μελών, καθώς αποτελεί σημαντική πηγή εξεύρεσης πόρων. Τα εν λόγω προγράμματα αφορούν, ως επί το πλείστον, θέματα απασχόλησης και καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ωστόσο, παρά τη διεύρυνση του ρόλου των υπερεθνικών θεσμών, ο ρόλος των εθνικών κρατών παραμένει καθοριστικής σημασίας στη διαμόρφωση της μορφής και του χαρακτήρα των παρεμβάσεων κοινωνικής πολιτικής.¹⁹⁶ Σε κεντρικό επίπεδο, η κοινωνική πολιτική ασκείται από τα αρμόδια Υπουργεία και τους Δημόσιους Φορείς, ενώ σε τοπικό επίπεδο, ασκείται από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), κυρίως, τους Δήμους και τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση.¹⁹⁷ Όσον αφορά το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης, θεωρείται εξαιρετικής σημασίας στην εφαρμογή της κοινωνικής πολιτικής, καθώς αποτελεί τον τοπικό φορέα υλοποίησης της ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής που σχεδιάζεται κεντρικά από το κράτος και κατανέμεται στους τοπικούς φορείς. Οι κεντρικές πολιτικές αφορούν, συνήθως, κοινωνικά προβλήματα ή καταστάσεις που εμφανίζονται σε εθνικό επίπεδο. Οι δράσεις της κοινωνικής πολιτικής λόγω της εξειδίκευσης και της εγγύτητας προς τον αποδέκτη, απαιτούν αποκεντρωμένη παρέμβαση.¹⁹⁸ Η τοπική αυτοδιοίκηση αναλαμβάνει το ρόλο της ενίσχυσης των μηχανισμών της κοινωνικής πολιτικής που χαράσσεται από το κράτος, τη διαχείριση των τοπικών αναγκών μέσα από παρεμβάσεις στο τοπικό επίπεδο και την ευθύνη της λειτουργίας τους. Το τοπικό επίπεδο αποτελεί το πιο κατάλληλο πλαίσιο για την ανάπτυξη τέτοιων δράσεων, καθώς τόσο τα προβλήματα όσο και οι ανάγκες γίνονται αμεσότερα αντιληπτά με αποτέλεσμα να επιτρέπουν μια πιο έγκαιρη αντιμετώπιση. Έτσι, η τοπική αυτοδιοίκηση είναι σε θέση να ανταποκριθεί αμεσότερα και να προσαρμόσει τις δράσεις της κοινωνικής πολιτικής στις αντίστοιχες

¹⁹⁵ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 63.

¹⁹⁶ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 23.

¹⁹⁷ Αμίτσης, Γ. (2001), *Αρχές οργάνωσης και λειτουργίας του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας: το ελληνικό μοντέλο των κοινωνικών υπηρεσιών και η ευρωπαϊκή εμπειρία*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 97-140.

¹⁹⁸ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 22. Βλ. επίσης σχετικά, Σταθόπουλος, Π. (2000), *Κοινωνική εργασία: Διαδικασία, Μέθοδοι και Τεχνικές παρέμβασης*, Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 65.

τοπικές ανάγκες, ώστε να είναι περισσότερο αποτελεσματικές. Επίσης, στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης ευνοείται η ανάπτυξη άτυπων κοινωνικών δικτύων, η συνεργασία επίσημων και ανεπίσημων φορέων, ο εθελοντισμός και η ενεργή συμμετοχή των πολιτών στα κοινά για αποτελεσματικότερες παρεμβάσεις. Η έκφανση του κοινωνικού κράτους στο τοπικό επίπεδο της κοινότητας διαγράφεται μέσα από τις κοινωνικές υπηρεσίες που παρέχονται από τη τοπική αυτοδιοίκηση. Οι κοινωνικές υπηρεσίες αποτελούν *«ένα σύνολο δραστηριοτήτων, δημόσιων ιδιωτικών και εθελοντικών φορέων που επιδιώκουν τη διατήρηση, τη βελτίωση ή ανταποκρίνονται στις ανάγκες διαβίωσης και κοινωνικής συμμετοχής με απώτερο στόχο τη διασφάλιση της ευημερίας και της ανάπτυξης των μελών της κοινότητας»*.¹⁹⁹

Πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην άσκηση κοινωνική πολιτικής είναι διττός.²⁰⁰ Ο πρώτος αφορά την υλοποίηση της πολιτικής που σχεδιάζεται κεντρικά προσαρμοσμένης στα τοπικά δεδομένα του πλαισίου υλοποίησης. Στην περίπτωση αυτή, ο ρόλος του τοπικού φορέα περιορίζεται στην υλοποίηση των πολιτικών του κράτους χωρίς να διαδραματίζει ρόλο στον καθορισμό τους. Παράλληλα, όμως, η τοπική αυτοδιοίκηση έχει και ένα δεύτερο ρόλο που συνίσταται στο να αναπτύσσει τοπικές πολιτικές, πρωτοβουλίες και δράσεις με γεωγραφικό περιορισμό, ώστε να ανταποκρίνονται αποκλειστικά στο συγκεκριμένο πλαίσιο και στα τοπικά προβλήματα. Οι εν λόγω πολιτικές σχεδιάζονται και υλοποιούνται με κεντρικό φορέα την ίδια, ωστόσο, οι δράσεις τους, συνήθως, προσανατολίζονται στις ευρύτερες πολιτικές που επιτάσσουν οι εθνικοί και ευρωπαϊκοί φορείς.

Μια άλλη λειτουργία που επιτελείται από την τοπική αυτοδιοίκηση αφορά την προώθηση της συμμετοχής των μελών της κοινότητας στη λήψη αποφάσεων σχετικών με τις τοπικές υποθέσεις (διακυβέρνηση/governance).²⁰¹ Πρόκειται για μια διαδικασία που εμπλέκει όλους τους τοπικούς φορείς στη συζήτηση για τα τοπικά ζητήματα, καθώς και στη λήψη αποφάσεων που αφορούν την καταλληλότερη διευθέτησή τους. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα στους ίδιους τους αποδέκτες των τοπικών υπηρεσιών να λαμβάνουν ενεργό μέρος στις διαδικασίες απόφασης και σχεδιασμού των παροχών και να μην είναι παθητικοί αποδέκτες τους. Μέσα από την προώθηση της ενεργού συμμετοχής των μελών της κοινότητας στις δραστηριότητές

¹⁹⁹ Αμίτσης, Γ. (2001), ό.π., σελ. 48.

²⁰⁰ Βλ. σχετικά, Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 115.

²⁰¹ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 127.

της και τη δημιουργία τοπικών δικτύων κοινωνικής αλληλεγγύης επιδιώκεται η ενίσχυση και η προώθηση της κοινωνικής συνοχής, της αλληλεγγύης και του εθελοντισμού και γενικά οι συνεργασίες με εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις για την υλοποίηση των υπηρεσιών. Οι εν λόγω υπηρεσίες λειτουργούν σαν δίκτυ προστασίας για το σύνολο των μελών της τοπικής κοινότητας, καθώς και για την επανένταξη ατόμων που έχουν υποστεί για κάποιο διάστημα τις επιπτώσεις του κοινωνικού αποκλεισμού. Πέρα από τους ιδιωτικούς φορείς, στις διαδικασίες χρειάζεται να συμμετέχουν και επίσημοι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης ως αγωγοί και ρυθμιστές, οι οποίοι θα έχουν την ευθύνη για την οριοθέτηση και διαμόρφωση του πλαισίου, ώστε να είναι αποτελεσματικό και αποδοτικό. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι τοπικοί φορείς χρειάζεται να μεριμνούν, ώστε να μην αναπτύσσονται σχέσεις εξάρτησης των αποδεκτών με τις υπηρεσίες που λαμβάνουν. Μια πολιτική συντονισμένη και αποτελεσματική μπορεί να συμβάλει τελικά στην κοινωνική ανάπτυξη.

2.4. Η κοινωνική πολιτική στην ελληνική πραγματικότητα

Στην Ελλάδα, οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού και συγκρότησης του προνοιακού κράτους μέσα από τη χάραξη μιας κοινωνικής πολιτικής που στηριζόταν στο θεσμικό/ αναδιανεμητικό πρότυπο ξεκίνησαν τη δεκαετία του '80.²⁰² Μέχρι τότε, η κοινωνική πολιτική είχε ευκαιριακό, αποσπασματικό χαρακτήρα, επικεντρωνόταν στην αντιμετώπιση μεμονωμένων προβλημάτων και δεν αποσκοπούσε στο συνολικό σχεδιασμό κοινωνικής πολιτικής για την αντιμετώπιση των παραγόντων που δημιουργούσαν τα κοινωνικά προβλήματα-και επομένως στην κοινωνική ανάπτυξη. Η περιορισμένης έκτασης δράση της χώρας μας στον κοινωνικό τομέα μέχρι τη δεκαετία του '80 οφείλεται σε μια σειρά από παράγοντες. Κατά κύριο λόγο, οι χρονοβόρες και συχνά αλληλοαναιρούμενες διαδικασίες μεταρρύθμισης του συστήματος κοινωνικής προστασίας, η έλλειψη και η μη αξιοποίηση των οικονομικών πόρων, τα προβλήματα στην υλοποίηση των δράσεων, το ανεπαρκές θεσμικό πλαίσιο, η αδύναμη κοινωνία πολιτών, η απουσία στρατηγικού σχεδιασμού σε εθνικό, και κυρίως, σε τοπικό επίπεδο, η γραφειοκρατία που καθιστούσε δύσκολη την υλοποίηση προγραμμάτων και κωλυσιεργούσε τις διαδικασίες, η απουσία εκπαίδευσης και επιστημονικής κατάρτισης για σχεδιασμό προγραμμάτων, καθώς και

²⁰² Στασινοπούλου, Ο. (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 54.

το έλλειμμα στη βιβλιογραφία και στην έρευνα στον τομέα της οργανωμένης και συστηματοποιημένης ανάπτυξης συνιστούν το πλαίσιο άσκησης της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής που καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη τη μεταρρύθμιση του συστήματος και την ανάπτυξη.²⁰³ Ειδικά, όσον αφορά την τοπική ανάπτυξη, ήταν περιορισμένη για δεκαετίες λόγω του περιορισμένου ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης, της εσωστρέφειας της ελληνικής κοινωνίας και της απουσίας συγκροτημένων προσπάθειών οργάνωσης και επίλυσης των τοπικών ζητημάτων.²⁰⁴

Κατά τη δεκαετία του '80 παρατηρείται μια έντονη δραστηριοποίηση στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής ως απόρροια της ενίσχυσης του κοινωνικού ρόλου του κράτους-σε αντίθεση με τις διεθνείς εξελίξεις αμφισβήτησης και συρρίκνωσης της κρατικής παρέμβασης. Παράλληλα, κατά το ίδιο διάστημα αυξήθηκαν σημαντικά οι κοινωνικές δαπάνες. Ειδικά, από τη δεκαετία του '90 και μετά παρατηρούνται εξελίξεις στην ελληνική κοινωνική πολιτική, οι οποίες ακολουθούν τις αντίστοιχες τάσεις-όχι όμως και τους ρυθμούς-που αναπτύσσονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Σήμερα, το βασικό ρόλο για το σχεδιασμό και την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής, αυτόν τον έχει επωμιστεί το κράτος, χωρίς ωστόσο, η εθνική πολιτική να μένει ανεπηρέαστη από το ευρύτερο πλαίσιο που διαμορφώνεται από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα δίνει έμφαση, κυρίως, στους τομείς της υγείας, της κοινωνικής πρόνοιας, της κοινωνικής ασφάλισης, της εκπαίδευσης και της απασχόλησης.²⁰⁵ Ωστόσο, υπό την επίδραση της παγκοσμιοποίησης, η κοινωνική πολιτική και στη χώρα μας διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τουλάχιστον όσον αφορά τους γενικότερους στόχους και κατευθύνσεις, ενώ η άσκησή της εναπόκειται σε εθνικούς και σε τοπικούς φορείς στους οποίους βασικό ρόλο διαδραματίζει η τοπική αυτοδιοίκηση.²⁰⁶ Σε αντιστοιχία με τις διεθνείς εξελίξεις και υπό την επίδραση των πολιτικών που αναπτύσσονται στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προωθείται η συζήτηση για αποκεντρωμένες συμμετοχικές διαδικασίες στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής και οργάνωσης αναπτυξιακών παρεμβάσεων σε τοπικό επίπεδο, καθώς και η αναβάθμιση των τοπικών κοινωνιών.²⁰⁷

²⁰³ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π. σελ. 21. Βλ. επίσης, Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (1995), *Κοινωνική πολιτική και τοπική αυτοδιοίκηση: παρούσα κατάσταση και προοπτικές*, Μελέτη ΚΕΔΚΕ-ΕΕΤΑΑ, Αθήνα, σελ. 56.

²⁰⁴ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 20.

²⁰⁵ Κασσιμάτη, Κ. (2002), ό. π., σελ. 63-64.

²⁰⁶ Βλ. σχετικά με την τοπική αυτοδιοίκηση Αμίτσης, Γ. (2001), ό.π., Μπέσιλα-Βήκα, Ε. (2004) *Τοπική αυτοδιοίκηση*, Σάκκουλας, Αθήνα, Τομαρά-Σιδέρη, Μ. (1999) *Η ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση: κοινότητα βίου - κράτος - πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα.

²⁰⁷ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π, σελ. 184-185.

Έτσι, σήμερα, εκδηλώνεται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τοπική και κοινοτική ανάπτυξη που προσανατολίζεται και εναρμονίζεται με τα προγράμματα της Ε.Ε. Άλλωστε, ο σχεδιασμός των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας γνώρισε μεγαλύτερη ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια με τη χρηματοδότηση προγραμμάτων από την Ε.Ε.

Αντίστοιχα, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στη χώρα μας βρίσκεται σε φάση αλλαγής με στόχο τη σταδιακή ανάληψη λειτουργιών που παραδοσιακά ασκούσαν οι κεντρικοί κρατικοί μηχανισμοί. Οι ρόλοι, οι λειτουργίες και η έκταση της ευθύνης που αναλαμβάνουν οι τοπικοί φορείς αυτοδιοίκησης, καθώς και ο τρόπος οργάνωσης των παρεμβάσεων και των πολιτικών βρίσκονται σε φάση εκ νέου οριοθέτησης.²⁰⁸ Εντούτοις, οι προσπάθειες αυτές συναντούν αρκετές δυσκολίες, οι οποίες είναι συνάρτηση των τρόπων υλοποίησης, του ανεπαρκούς θεσμικού πλαισίου και της απουσίας στρατηγικού σχεδιασμού, κυρίως σε τοπικό επίπεδο, στο οποίο θα μπορούσαν να ενταχθούν οι επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις και τα αναπτυξιακά προγράμματα.²⁰⁹ Έτσι, επιδιώκεται η αναμόρφωση του συστήματος αυτοδιοίκησης και εν γένει ο εκσυγχρονισμός της δημόσιας διοίκησης. Συγκριτικά, μάλιστα, με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, *«η ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση υστερεί σε αρμοδιότητες και ουσιαστικές εξουσίες»*.²¹⁰ Ειδικά, το γεγονός ότι ο ρόλος της αυτοδιοίκησης δεν είναι αυστηρά καθορισμένος στο συνολικό σύστημα κοινωνικής πολιτικής συνεπάγεται την αποσπασματικότητα των δράσεων. Έτσι, φαίνεται ότι χρειάζεται να διευρυνθεί το πλαίσιο των αρμοδιοτήτων που το κράτος παρέχει στην τοπική αυτοδιοίκηση για την ανάπτυξη δομών κοινωνικής πολιτικής και κατ' επέκταση να αναβαθμιστεί ο ρόλος που αυτή μπορεί να διαδραματίσει στις διαδικασίες σχεδιασμού και άσκησης κοινωνικής πολιτικής.

Στους φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας, εκτός από την τοπική αυτοδιοίκηση, εντάσσονται επιπλέον ιδιωτικοί και εθελοντικοί φορείς και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις. Ωστόσο, συγκριτικά με άλλες χώρες, η δραστηριοποίηση των εν λόγω φορέων στην Ελλάδα είναι σημαντικά περιορισμένη. Το ελληνικό μοντέλο άσκησης κοινωνικής πολιτικής βασίζεται, κυρίως, στο

²⁰⁸ Προς την κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων στην ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση, τέθηκε πρόσφατα (1/1/2011) σε εφαρμογή το πρόγραμμα Καλλικράτης (Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης), το οποίο μεταξύ άλλων περιλαμβάνει μεταρρυθμίσεις στη διοικητική διαίρεση της χώρας, στον επανακαθορισμό των ορίων των αυτοδιοικητικών μονάδων, στον τρόπο εκλογής των οργάνων και στις αρμοδιότητές τους (Ν. 3852/2010).

²⁰⁹ Καραγκούνης, Β. (2008), ό.π., Αθήνα, σελ. 197.

²¹⁰ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό.π., σελ. 180.

παραδοσιακό πρότυπο παροχής προνοιακών υπηρεσιών που είναι στενά συνδεδεμένο με τις οικογενειακού τύπου σχέσεις.²¹¹ Το συγκεκριμένο σχήμα διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του δικτύου παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και εν γένει υπηρεσιών φροντίδας στη χώρα μας. Κατ' επέκταση, δεν μπορούμε να μιλάμε ακόμη για οργανωμένη κοινωνία πολιτών, με θεσμικά και κοινωνικά κατοχυρωμένο χαρακτήρα, με σαφείς δικαιοδοσίες και όρια. Επιπρόσθετα, οι όποιες προσπάθειες άσκησης κοινωνικής πολιτικής μέσα από το δίκτυο των κοινωνικών φορέων με την κρατική υποστήριξη έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα και στερούνται βασικής στρατηγικής. Ωστόσο, γίνονται προσπάθειες για την ενεργοποίηση της κοινωνίας πολιτών κατά τα πρότυπα της ευρωπαϊκής πολιτικής. Οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής, του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και της τοπικής αυτοδιοίκησης προσανατολίζονται σε ένα ευρύ φάσμα τομέων παρέμβασης στο οποίο περιλαμβάνονται η αναβάθμιση, η ανάπτυξη και η βελτίωση της ποιότητας και του συντονισμού των κοινωνικών υπηρεσιών, καθώς και η δημιουργία υπηρεσιών φροντίδας στην κοινότητα για την ικανοποίηση ενός ελαχίστου επιπέδου αναγκών, ειδικότερα των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων, καθώς και για τον περιορισμό των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων.²¹² Εντούτοις, ο δρόμος είναι ακόμη μακρύς προς την επίτευξη μιας ικανοποιητικής κοινωνικής πολιτικής που, στο σχεδιασμό και στην άσκηση της οποίας, η κοινωνία πολιτών θα διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο.

²¹¹ Αμίτσης, Γ. (2001), ό.π., σελ. 141.

²¹² Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 20.

Συμπεράσματα Δεύτερου Κεφαλαίου

Η κοινωνική διάσταση του ρόλου του κράτους αποτυπώνεται στο πρότυπο προνοίας που παραχωρεί στο κράτος διευρυμένες λειτουργίες για την κάλυψη αναγκών και την προστασία της κοινωνίας. Το συγκεκριμένο πρότυπο έχει περάσει σε φάση αμφισβήτησης ως προς τη δυνατότητά του να επιτύχει την πλήρη κοινωνική ευημερία. Στις σύγχρονες κοινωνίες, η κοινωνική λειτουργία του κράτους εξακολουθεί να βρίσκεται υπό αμφισβήτηση. Εντούτοις, ο διάλογος για την κοινωνική προστασία που παρέχεται από το κράτος στους πολίτες μέσω της άσκησης κοινωνικής πολιτικής δεν έχει κλείσει, αντιθέτως βρίσκεται ακόμη στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Το ζήτημα της προστασίας του πολίτη και της βελτίωσης της ποιότητας ζωής του εξακολουθεί να είναι στόχος κάθε σύγχρονης κοινωνίας που μέσα από την οργάνωση μηχανισμών παρέμβασης και προστασίας επιδιώκει να προλάβει ή να περιορίσει τους κινδύνους που απειλούν τις παραπάνω παραμέτρους. Οι ανάγκες και τα προβλήματα έχουν εξελιχθεί, όμως οι λόγοι που οδήγησαν στην εμφάνισή τους εξακολουθούν να υφίστανται με αποτέλεσμα η αναγκαιότητα για κρατική προστασία για το σύνολο του κοινωνικού συνόλου, αλλά και για πιο εξειδικευμένες ανάγκες να εξακολουθεί να υφίσταται.²¹³ Σημαντικό μοχλό κίνησης της σχεδιαζόμενης και ασκούμενης κοινωνικής πολιτικής αποτελεί η κοινωνική ανάπτυξη, η οποία ειδικά όσον αφορά το νεαρό πληθυσμό, ανάγεται σε βασικό δικαίωμα που χρειάζεται να διασφαλίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες.

Στην εποχή που διανύουμε, τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς ο προσανατολισμός της κοινωνικής πολιτικής χαράσσεται σε σημαντικό βαθμό από ευρωπαϊκούς φορείς, ενώ τα εθνικά κράτη προσαρμόζουν την κοινωνική πολιτική στις ανάγκες και τα δεδομένα του εθνικού πλαισίου και διοχετεύουν την υλοποίησή τους στην τοπική αυτοδιοίκηση. Επιπλέον, η αποκλειστικότητα που είχε άλλοτε το κράτος στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής έχει περιοριστεί και στο «παιχνίδι» έχει εμπλακεί και ο ιδιωτικός τομέας. Έτσι, η ευθύνη των κοινωνικών υπηρεσιών και παροχών περνά σε σημαντικό βαθμό στη συνεργασία κράτους, ιδιωτικής πρωτοβουλίας, οικογένειας και άλλων δικτύων και φορέων.²¹⁴ Το κράτος πλέον μοιράζεται με τον ιδιωτικό τομέα την ευθύνη για την παροχή ή ακριβέστερα για την

²¹³ Σταθόπουλος, Π. (1996), ό. π., σελ. 31. Βλ. επίσης, Gosta Esping-Andersen, Gallie, D., Myles, J. Hemerijck, A. (2006), *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος/* προλογικό σημείωμα Σακελλαρόπουλος, Θ., επιμέλεια-μετάφραση Οικονόμου, Χ., Διόνικος, Αθήνα.

²¹⁴ Σταθόπουλος, Π. (1996), ό. π., σελ. 187.

υλοποίηση υπηρεσιών προστασίας του κοινωνικού συνόλου και κάλυψης αναγκών κοινωνικής φροντίδας, όπως η απασχόληση, η υγεία, η παιδεία, ο ελεύθερος χρόνος κ.ά. Μάλιστα, η κρατική πολιτική παραχωρεί διευρυμένες αρμοδιότητες στην τοπική αυτοδιοίκηση για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο με γνώμονα τις τοπικές ανάγκες. Ωστόσο, η παρουσία του κράτους είναι καθοριστική στη διαμόρφωση και άσκηση κοινωνικών πολιτικών που στοχεύουν στην κάλυψη των αναγκών και στην κοινωνική προστασία.²¹⁵ Το κοινωνικό κράτος θέτει στις προτεραιότητες την κοινωνική δικαιοσύνη, την κοινωνική αλληλεγγύη, τη συλλογική ευθύνη, τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων και την επίτευξη της ευημερίας και μέσα στο συγκεκριμένο σχήμα συλλογικής δράσης, έχει τη γενική ευθύνη για το σχεδιασμό, την εφαρμογή της πολιτικής και τον έλεγχο των υπηρεσιών.²¹⁶

Στην Ελλάδα, από τη δεκαετία του '80 γίνονται προσπάθειες συγκρότησης κοινωνικού κράτους, ενώ σήμερα η κοινωνική πολιτική βρίσκεται σε φάση εκσυγχρονισμού. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες προεκτείνονται και στο επίπεδο άσκησης της κοινωνικής πολιτικής που περνά σε μεγάλο βαθμό στην τοπική αυτοδιοίκηση, όπου παρατηρούνται αντίστοιχες τάσεις εκσυγχρονισμού και διεύρυνσης αρμοδιοτήτων.

²¹⁵ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 22.

²¹⁶ Σταθόπουλος, Π. (1996), ό. π., σελ. 202.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ

Στις ενότητες που ακολουθούν θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε σφαιρικά το σύστημα της αντεγκληματικής πολιτικής για ανήλικους μέσα από τον εννοιολογικό επικαθορισμό των όρων της, την ανασκόπηση των τάσεων κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής, την προληπτική λειτουργία που αυτή επιτελεί, καθώς και την επισκόπηση των διεθνών τάσεων στην αντεγκληματική πολιτική. Μέσα από την αποσαφήνιση των παραπάνω εννοιών, μπορούν να γίνουν καλύτερα αντιληπτές οι σχέσεις που συνδέουν την κοινωνική με την αντεγκληματική πολιτική και κατ' επέκταση το πλαίσιο σχεδιασμού και άσκησής τους.

3.1. Η αντεγκληματική πολιτική και η προληπτική λειτουργία της

3.1.1. Εννοιολογικός επικαθορισμός των όρων και μορφές της αντεγκληματικής πολιτικής

Στη συγκεκριμένη ενότητα, επιχειρείται ο εννοιολογικός επικαθορισμός των όρων της αντεγκληματικής πολιτικής προκειμένου να γίνουν κατανοητά το περιεχόμενο και το πεδίο δράσης της. Η έννοια της αντεγκληματικής πολιτικής αναφέρεται στο σύνολο των μέτρων που αφορούν την προστασία της κοινωνίας από την εγκληματικότητα, τη φροντίδα για τη μελλοντική εξέλιξη του δράστη και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του θύματος.²¹⁷ Ένας από τους πρώτους ορισμούς που δόθηκε στην αντεγκληματική πολιτική είναι αυτός του Feuerbach που τη χαρακτηρίζει ως «το σύνολο των κατασταλτικών διαδικασιών μέσω των οποίων το κράτος αντιδρά στο έγκλημα»²¹⁸ περιορίζοντάς την έτσι σε έναν αντιδραστικό προς το εγκληματικό φαινόμενο μηχανισμό. Η ανάγκη να συμπεριληφθούν στον ορισμό και άλλες διαδικασίες απάντησης στο εγκληματικό φαινόμενο οδήγησαν στη διεύρυνση του εννοιολογικού πλαισίου της αντεγκληματικής πολιτικής συμπεριλαμβάνοντας σε αυτό «το σύνολο των διαδικασιών μέσω των οποίων το κοινωνικό σώμα οργανώνει τις

²¹⁷ Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό.π., σελ. 3.

²¹⁸ Delmas-Marty, M. (1991), *Πρότυπα & Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής*, μετάφραση και εισαγωγή Χ. Ζαραφωνίτου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ 27.

απαντήσεις του στο εγκληματικό φαινόμενο».²¹⁹ Η αντεγκληματική πολιτική, επομένως, αποτελεί ένα σύστημα βασικών αρχών, που ασκείται από την πολιτεία μέσα από τη χάραξη των κατευθύνσεων και τη λήψη μέτρων για την αποτελεσματικότερη περιστολή του εγκλήματος.²²⁰ Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η συνοχή και η ασφάλεια της κοινωνίας.

Προκειμένου να επιτύχει το συγκεκριμένο σκοπό της, η αντεγκληματική πολιτική χρησιμοποιεί διαφορετικά μέτρα και μέσα ανάλογα με τον προσανατολισμό της. Η παραδοσιακή λειτουργία της αντεγκληματικής πολιτικής αφορά την ποινική πρόληψη που επιτελείται από το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης έπειτα από την παράβαση των νόμων με την ενεργοποίηση των μηχανισμών καταστολής και κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος και την επιβολή κυρώσεων.²²¹ Στη σύγχρονη εκδοχή της, η αντεγκληματική πολιτική έχει διευρύνει το φάσμα των μέσων που χρησιμοποιεί προκειμένου να ελέγξει την έκταση της εγκληματικότητας υιοθετώντας στους κόλπους της μέτρα κοινωνικής πρόληψης,²²² εξωποινικούς θεσμούς που συνίστανται σε εναλλακτικά της φυλάκισης μέτρα (όπως η κοινωφελής εργασία)²²³, εξωδικαστηριακές διευθετήσεις, μέσα επανορθωτικής δικαιοσύνης και αποκατάστασης,²²⁴ κοινωνικής διαμεσολάβησης,²²⁵ ακόμη και καταργητικές τάσεις.²²⁶

Μία από τις πιο σύγχρονες εξελίξεις στο χώρο των ανηλίκων είναι η επανορθωτική δικαιοσύνη, που αποτελεί μια θυματοκεντρική προσέγγιση που επιδιώκει τη συμφιλίωση δράστη και θύματος μέσα από την αποκατάσταση της βλάβης και την αποζημίωση του θύματος.²²⁷ Αποτελεί δε την καλύτερη παρέμβαση

²¹⁹ Delmas-Marty, M. (1991), ό.π., σελ. 28.

²²⁰ Αλεξιάδης, Σ. (1994), «Η αντεγκληματική πολιτική: Προσεγγίσεις και προβληματισμοί», στο Κουράκης, Ν. (επιμ.) (1994), *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 18.

²²¹ Φαρσεδάκης, Ι. (1996), ό.π., σελ. 58-59 και Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό.π., σελ. 65.

²²² Βλ. σχετικά, Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό.π.

²²³ Βλ. περισσότερα, Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 23.

²²⁴ Βλ. σχετικά, Μαγγανάς, Α. (2000), «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 5/2000, σελ. 553-561 και Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαικών συστημάτων*, ό.π.

²²⁵ Βλ. σχετικά, Αρτινοπούλου, Β. (2007), ό.π.

²²⁶ Βλ. σχετικά, με καταργητισμό Hulsman, L., Bernat de Celis, J. (1997), *Άστοχες ποινές: το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση*, εισαγωγή - μετάφραση Νικολόπουλος, Γ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα και *Revue Criminologie* (1992) «Φάκελος: Νέες γνώσεις και νέα ερωτήματα στην εγκληματολογία», Τ. XXV, No 2, σελ. 1-160, Montreal, Les Presses, de l' Université de Montreal, στο Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 36.

²²⁷ Βλ. σχετικά, Μαγγανάς, Α. (2000), «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 5/2000, σελ. 553-561, Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαικών συστημάτων*, ό.π. και Αρτινοπούλου, Β. (2011), «Οι "γκρίζες ζώνες" της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», στο Τιμητικό τόμο

όταν πρόκειται για την ποινική αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας. Στόχο έχει την αφύπνιση και ενδυνάμωση των συναισθημάτων υπευθυνότητας στον ανήλικο για τις πράξεις του. Μια εκδοχή της επανορθωτικής δικαιοσύνης που δεν εμπλέκει τους μηχανισμούς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου αποτελεί η κοινωνική διαμεσολάβηση.²²⁸ Η κοινωνική διαμεσολάβηση είναι μια διαδικασία ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, η οποία διεξάγεται μεταξύ των δύο μερών που αντιμετωπίζουν κάποια διαφωνία ή σύγκρουση κι ενός ουδέτερου διαμεσολαβητή. Η διαδικασία διεξάγεται υπό το συντονισμό του διαμεσολαβητή με την ανάπτυξη του διαλόγου μεταξύ των μερών προκειμένου να ακουστούν οι απόψεις τους, ενώ διακρίνεται από ισότητα και σεβασμό όλων των απόψεων. Στόχος είναι με το πέρας της διαδικασίας τα αντιτιθέμενα μέρη να έχουν επιλύσει τη διαφορά τους και να φτάσουν σε μια συμβιβαστική λύση που θα ωφελεί και τις δύο πλευρές. Η κοινωνική διαμεσολάβηση βρίσκει ιδιαίτερη εφαρμογή στο πλαίσιο του σχολείου για την επίλυση των διαφορών μεταξύ των μαθητών και τη μείωση φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού.²²⁹ Μάλιστα, φαίνεται ότι μπορεί να βελτιώσει τις δεξιότητες επικοινωνίας των παιδιών και τους τρόπους διαχείρισης του θυμού και των διαφορών.

Όπως βλέπουμε, η αντεγκληματική πολιτική διαθέτει μια σειρά από μέσα με τα οποία επιχειρεί να περιστείλει την εγκληματικότητα. Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να δούμε την προληπτική λειτουργία που επιτελούν τα συγκεκριμένα μέσα αντεγκληματικής πολιτικής.

3.1.2. Η πρόληψη του εγκλήματος

Οι αντεγκληματικές πολιτικές φαίνεται ότι έχουν ως αφετηρία την «κοινωνική αντίδραση»²³⁰ σε ένα φαινόμενο που διαταράσσει την κοινωνική συνοχή και απειλεί τη «δημόσια ασφάλεια»,²³¹ όπως είναι το έγκλημα. Οι απαντήσεις στο εγκληματικό

για τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη (2011), Πρακτικά συνεδρίου «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας» που πραγματοποιήθηκε 5-7 Ιουνίου 2008, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 161-189.

²²⁸ Βλ. σχετικά, Αρτινοπούλου, Β. (2007), ό. π., και Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Κοινωνική διαμεσολάβηση: Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*, Συνεργασία: Καλαβρή, Χ., Μιχαήλ, Η., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

²²⁹ Βλ. σχετικά περισσότερο, Αρτινοπούλου, Β. (2007), ό.π. και Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Κοινωνική διαμεσολάβηση: Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*, ό. π.

²³⁰ Δασκαλάκης, Η. (1985), ό. π., σελ. 18.

²³¹ «Η ασφάλεια αποτελεί μια κατάσταση στην οποία δεν υπάρχουν κίνδυνοι και αισθάνεται κανείς ότι δεν απειλείται». Νομικά, ο όρος δημόσια ασφάλεια είναι συνυφασμένος «με την ικανότητα του κράτους να επιβάλλει, μέσω των θεσμών, των οργάνων και των μηχανισμών του, το σεβασμό στην έννομη τάξη και να εμπεδώνει παράλληλα στον κοινωνικό σχηματισμό ένα αίσθημα εμπιστοσύνης και σιγουριάς για την ασφαλή ενάσκηση των δικαιωμάτων του πολίτη και την απόλαυση των έννομων αγαθών του». Βλ.

φαινόμενο έρχονται μέσα από τους μηχανισμούς του κοινωνικού ελέγχου, που ως έννοια αναφέρεται στην ικανότητα της κοινωνίας να αυτορρυθμίζεται στη βάση αρχών και αξιών που η ίδια έχει θέσει.²³² Ο κοινωνικός έλεγχος επιδιώκει, με αυτόν τον τρόπο να εξασφαλίσει τη σύννομη συμπεριφορά, την κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη μέσα από στρατηγικές, θεσμούς και κυρώσεις.²³³ Η συμβατική κοινωνική συμπεριφορά επιτυγχάνεται είτε μέσα από τον «εσωτερικό» έλεγχο, δηλαδή της διαδικασίας εσωτερίκευσης από το άτομο των κοινωνικών κανόνων και αξιών ως απόρροια της «επιτυχούς» κοινωνικοποίησης είτε μέσα από τον έλεγχο, την επιτήρηση και τις κυρώσεις που ασκούνται από τους κοινωνικούς θεσμούς για την επίτευξη αυτής.²³⁴ Οι κυρώσεις εντάσσονται στο πλαίσιο των ποινικών απαντήσεων στο έγκλημα και ενεργοποιούνται μέσα από την παρέμβαση των μηχανισμών του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης επιτελώντας έτσι τη λειτουργία της ποινικής πρόληψης.²³⁵ Οι άλλες δύο μορφές πρόληψης που συναντάμε στη βιβλιογραφία είναι η κοινωνική και η περιστασιακή.

Η ποινική πρόληψη λειτουργεί μέσα από την παρέμβαση του ποινικού συστήματος μετά τη διάπραξη του εγκλήματος με απώτερο στόχο την πρόληψή του στο μέλλον. Συνίσταται στην εφαρμογή του νόμου και την επιβολή ποινικών μέτρων και κυρώσεων και διακρίνεται σε ειδική και γενική ποινική πρόληψη.²³⁶ Η ειδική ποινική πρόληψη αφορά την πρόληψη των εγκλημάτων από μέρους του ατόμου που έχει ήδη εγκληματήσει και την πρόληψη της μελλοντικής του υποτροπής.²³⁷ Τα μέτρα που χρησιμοποιεί η ειδική ποινική πρόληψη συνίστανται σε αυτά της αποτροπής (εκφοβιστική λειτουργία της ποινής), της εξουδετέρωσης ή της αποκατάστασης (επανεκπαίδευσης) του παραβάτη του νόμου.²³⁸ Από την άλλη πλευρά, η γενική ποινική πρόληψη αφορά το ευρύτερο πληθυσμό των ανθρώπων που δεν έχουν διαπράξει έγκλημα και στηρίζεται στη συγκράτησή τους από το έγκλημα μέσα από την

σχετικά, Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 25 και 59, αντίστοιχα.

²³² Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 19.

²³³ Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 76.

²³⁴ Λαμπροπούλου, Ε. (1994), ό. π., σελ. 76-78. Βλ. επίσης, Σπινέλλη, Κ. (1982), *Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων: θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 61.

²³⁵ Σπινέλλη, Κ. (1982), ό. π., σελ. 82. Βλ. επίσης, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 11.

²³⁶ Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό. π., σελ. 35. Βλ. επίσης, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 11.

²³⁷ Φαρσεδάκης, Ι. (1996), ό. π., σελ. 62. Βλ. επίσης, Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό. π., σελ. 35 και Σπινέλλη, Κ. (1982), ό. π., σελ. 82.

²³⁸ Σπινέλλη, Κ. (1982), ό. π., σελ. 82. Βλ. επίσης, Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 22.

επίδραση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης και της λειτουργίας των ποινών²³⁹. Στην περίπτωση αυτή, η ύπαρξη των ποινών λειτουργεί εκφοβιστικά και ανασταλτικά στη διάπραξη εγκληματικών συμπεριφορών. Η διαπαιδαγώγηση του κοινού προς μια σύννομη συμπεριφορά συμβάλλει στην ισχύ των κανόνων και την ενδυνάμωση των στόχων της γενικής ποινικής πρόληψης.

Επιπλέον, η αντεγκληματική πολιτική μπορεί να επιτελέσει τη λειτουργία της κοινωνικής (ή κοινωνικο-ψυχολογικής) πρόληψης.²⁴⁰ Η τελευταία στηρίζεται στην υπόθεση ότι το έγκλημα οφείλεται σε κοινωνικούς παράγοντες και διαπράττεται κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες.²⁴¹ Η κοινωνική πρόληψη μπορεί να χαρακτηριστεί ως μέσο που μειώνει ή προλαμβάνει το μελλοντικό κίνδυνο, δηλαδή την πιθανότητα εμφάνισης του εγκλήματος, της αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς, ευρύτερα, με το να αντιμετωπίζει με επιτυχία τους επιστημονικά αναγνωρισμένους παράγοντες “κινδύνου” που ευνοούν την εμφάνισή τους.²⁴² Η κοινωνική πρόληψη αναπτύσσεται έξω από το ποινικό σύστημα και στην εφαρμογή της αποτελείται από μέτρα όχι ποινικού, αλλά κοινωνικού χαρακτήρα μέσα από τα οποία επιδιώκεται αφενός να προσδιοριστούν και αφετέρου να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά οι κοινωνικοί παράγοντες ή οι συνθήκες που ευνοούν την εμφάνιση του εγκλήματος.²⁴³ Έτσι, οι πρακτικές της δίνουν έμφαση στην κοινωνικοποίηση και στην ενίσχυση του ρόλου των θεσμών κοινωνικοποίησης, καθώς και στην εσωτερίκευση των κοινωνικών κανόνων, που συγκρατούν τα άτομα από παραβατικές συμπεριφορές. Επιπλέον, οι παρεμβάσεις πρόληψης μπορεί να είναι προσανατολισμένες στο δράστη (πρόληψη διάπραξης εγκλημάτων) ή στο θύμα (πρόληψη της θυματοποίησης). Οι παρεμβάσεις για την πρόληψη της θυματοποίησης εμπλέκουν την κοινότητα σε δράσεις για τη μείωση του εγκλήματος (άσκηση

²³⁹ Φαρσεδάκης, Ι. (1996), ό. π., σελ. 62. Βλ. επίσης σχετικά, Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό. π., σελ. 39.

Cusson, M. (2002), *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, μετάφραση Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Η., Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα, σελ. 201.

²⁴⁰ Για την κοινωνική πρόληψη πρώτος έκανε λόγο ένας από τους εκπροσώπους των Ιταλών θετικιστών, ο Ferri, ο οποίος επεσήμανε τη σημασία της λήψης κοινωνικών μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής και υπέδειξε συγκεκριμένα τέτοια μέτρα [βλ. Φαρσεδάκη, Ι. (1996), *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 64-65].

²⁴¹ Σπινέλλη, Κ. (1982), ό. π., σελ. 82. Βλ. επίσης, Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 22 και Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 11-13.

²⁴² Βλ. Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 8. Βλ. επίσης, Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό. π., σελ. 371.

²⁴³ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 17 και Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό. π., σελ. 4.

ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου) ή τη μείωση του φόβου του εγκλήματος.²⁴⁴ Οι εν λόγω προσεγγίσεις της κοινωνικής πρόληψης εντάσσονται στην πρωτογενή κοινωνική πρόληψη.²⁴⁵

Μια άλλη μορφή πρόληψης αναφέρεται στην περιστασιακή (ή τεχνική ή μηχανική) πρόληψη, που στοχεύει στη μείωση των ευκαιριών διάπραξης και τη δυσχέραση του στόχου του εγκλήματος καθιστώντας το έγκλημα πιο δύσκολο, πιο ριψοκίνδυνο ή λιγότερο αποδοτικό για τους πιθανούς δράστες.²⁴⁶ Οι στρατηγικές περιστασιακής πρόληψης έχουν ως αφετηρία την υπόθεση ότι το έγκλημα προκύπτει ως αποτέλεσμα των διαθέσιμων ευκαιριών για τη διάπραξή του. Έτσι, οι προσπάθειες περιστασιακής πρόληψης βασίζονται στην τροποποίηση του περιβάλλοντος και σε όλα τα τεχνικά μέσα που ματαιώνουν την εγκληματική συμπεριφορά και όχι στη βελτίωση της κοινωνίας ή των θεσμών της.²⁴⁷ Συνεπώς, οι στρατηγικές περιστασιακής πρόληψης ανταποκρίνονται καλά σε ορισμένα είδη εγκλημάτων, κυρίως, τα ευκαιριακά και τα λεγόμενα εγκλήματα του δρόμου, όπως τα γκράφιτι, τους βανδαλισμούς, τις επιθέσεις, τις διαρρήξεις και τις κλοπές, ενώ δεν είναι το ίδιο αποτελεσματικές στην διαχείριση των παραγόντων που οδηγούν στις αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι, η πρόληψη εντάσσεται στον τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής με την έννοια ότι έχει ως στόχο να οριοθετήσει το πλαίσιο των προσφορότερων και αποτελεσματικότερων τρόπων αναχαίτισης της εγκληματικότητας και προστασίας της κοινωνίας.²⁴⁸ Οι προσεγγίσεις της πρόληψης επικεντρώνονται σε δύο ζητήματα, τα οποία καθορίζουν και το περιεχόμενό τους. Το πρώτο αφορά τη φύση του μέτρου και τις διαδικασίες ή δομές που επιδιώκει να αλλάξει η λήψη του μέτρου και το δεύτερο τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνεται το μέτρο πρόληψης.²⁴⁹ Η πρόληψη αφορά τόσο τις παραβατικές συμπεριφορές που δεν έχουν εμφανιστεί ακόμη και λειτουργεί με τρόπο ώστε να τις προλάβει πριν εμφανιστούν ή σε πολύ πρώιμο στάδιο όσο και την πρόληψη της επανάληψής τους. Αποτελεί, λοιπόν, μια αμυντική αντίδραση σε μια προσδοκώμενη ή αναμενόμενη

²⁴⁴ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 17.

²⁴⁵ Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό. π., σελ. 6.

²⁴⁶ Τσήτσουρα, Α. (2003), ό. π., σελ. 18.

²⁴⁷ Hughes, G. (1998), *Understanding Crime Prevention: Social Control, risk and late modernity*, Open University Press, Buckingham, σελ. 60.

Βλ. επίσης, Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 66.

²⁴⁸ Βλ. σχετικά Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 1-15.

²⁴⁹ Crawford, A. (1998) ό. π., σελ. 13.

έκβαση, χωρίς, ωστόσο, να υπόσχεται ότι το έγκλημα θα εξαλειφθεί ολοκληρωτικά. Ένας άλλος ορισμός που έχει δοθεί στην πρόληψη και προσιδιάζει περισσότερο σε αυτό της κοινωνικής πρόληψης, αναφέρεται «στο σύνολο των πολιτικών, μέτρων και τεχνικών, εκτός του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, που στοχεύει στη μείωση όλων των ειδών των ζημιών που προκαλούνται από πράξεις οι οποίες ορίζονται από το νόμο ως εγκληματικές».²⁵⁰ Ο συγκεκριμένος ορισμός έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς, αφενός θεωρεί το έγκλημα προϊόν κατασκευής από την ποινική δικαιοσύνη και αφετέρου εντάσσει την πρόληψη στις μεθόδους διαχείρισης που βρίσκονται έξω από τους κόλπους της. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι μηχανισμοί της πρόληψης αποτελούν μέρος μιας αιτιώδους σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα σε αυτούς τους μηχανισμούς και στη διαδικασία του περάσματος στην πράξη, την οποία επιδιώκουν να αποτρέψουν μέσα από την ενεργοποίησή τους.²⁵¹ Συνεπώς, στην πρόληψη του εγκλήματος το όλο θέμα έγκειται στη διττή λειτουργία που αυτή πρέπει να επιτελεί αφενός προβλέποντας μια έκβαση και αφετέρου επεμβαίνοντας στη διαδικασία για να την αλλάξει.

Τέλος, ανάλογα με τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνονται, υπάρχουν τρεις βασικές κατηγορίες μέτρων πρόληψης: *τα πρωτογενή, τα δευτερογενή και τα τριτογενή* μέτρα πρόληψης. Τα μέτρα πρωτογενούς πρόληψης απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό, στο σύνολο των ατόμων και κατευθύνουν τις προσπάθειες στην εξάλειψη των παραγόντων ή συνθηκών που ευνοούν την εμφάνιση του εγκλήματος και στην τροποποίηση των όρων του ευρύτερου φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα από μέτρα αρωγής προκειμένου να περιοριστεί στο ελάχιστο η παραβατική συμπεριφορά.²⁵² Επομένως, η πρωτογενής πρόληψη δεν αποτελεί εξατομικευμένη παρέμβαση, αλλά μια ευρεία στρατηγική πρόληψης, που στοχεύει στο σύνολο του πληθυσμού. Η δευτερογενής παρέμβαση επικεντρώνεται στους πληθυσμούς που βρίσκονται “σε κίνδυνο” (at risk) να οδηγηθούν σε παραβατικές συμπεριφορές εξαιτίας των εγκληματογόνων συνθηκών στις οποίες διαβιούν (εν δυνάμει παραβάτες). Η παρέμβαση αυτή αφορά κυρίως κοινωνικά και διαπαιδαγωγικά μέτρα αρωγής.²⁵³ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πράξη τα όρια μεταξύ των δύο πρώτων παρεμβάσεων συχνά επικαλύπτονται. Τέλος, η τριτογενής παρέμβαση, αντίθετα από

²⁵⁰ Van Dijk, J. (1990), “Crime prevention policy: current state and prospects” στο Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 9.

²⁵¹ Crawford, A. (1998) ό. π., σελ. 19.

²⁵² Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ 125. Βλ. επίσης, Crawford, A. (1998) ό. π., σελ. 14.

²⁵³ Βλ. Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ 125 και Crawford, A. (1998) ό. π., σελ. 14.

τις προηγούμενες μορφές πρόληψης, είναι ένας περισσότερο αντιδραστικός παρά προληπτικός μηχανισμός, εφόσον τίθενται σε ισχύ ποινικές παρεμβάσεις του ποινικού μηχανισμού. Τα τριτογενή μέτρα επιβάλλονται σε συγκεκριμένα άτομα, τα οποία υπό συγκεκριμένες περιστάσεις κρίνονται ως «επικίνδυνα», δηλαδή βρίσκονται σε κατάσταση τέτοια που καθιστά πιθανή την από μέρους τους διάπραξη εγκλήματος στο άμεσο μέλλον.²⁵⁴ Με άλλα λόγια, αφορά άτομα που έχουν ήδη επιδείξει παραβατικές συμπεριφορές και στοχεύει στην κοινωνική τους επανένταξη και στην πρόληψη της υποτροπής, δηλαδή την πρόληψη της διάπραξης και άλλων εγκλημάτων στο μέλλον. Επιπλέον, περιλαμβάνει μέτρα που αφορούν τα θύματα και τη ζημιά που προκλήθηκε σε αυτά από το έγκλημα. Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι, η κοινωνική πρόληψη χρησιμοποιεί πρωτογενή ή δευτερογενή μέτρα παρέμβασης, ενώ τα τριτογενή εναπόκεινται στις αρμοδιότητες του ποινικού συστήματος. Για το λόγο αυτό, στην περίπτωση των ανήλικων, η κοινωνική πρόληψη φαίνεται ότι αποτελεί την πλέον κατάλληλη προσέγγιση για τη διαχείριση της παραβατικότητας.

3.2. Κοινωνική και αντεγκληματική πολιτική

Μια παράλληλη ανασκόπηση στις τάσεις της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής μας επιτρέπει να διακρίνουμε τις ομοιότητες στο προσανατολισμό και το περιεχόμενο των δύο πολιτικών και να αντιληφθούμε τις επιρροές που έχει δεχτεί η αντεγκληματική πολιτική των ανηλίκων από τις τάσεις της ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής. Η ανάδειξη των συγκεκριμένων στοιχείων έχει ιδιαίτερη σημασία στην κατανόηση της σημερινής κατεύθυνσης της αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς στη βάση των διαχρονικών εξελίξεων και της συγκοινωνούσας σχέσης μεταξύ των δύο πολιτικών διαμορφώθηκε ο στρατηγικός προσανατολισμός της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους. Η κοινωνική πολιτική, όπως είδαμε και παραπάνω, επιδιώκει μέσα από την κάλυψη αναγκών και την προστασία της κοινωνίας, την άμβλυνση των κοινωνικών συγκρούσεων και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης. Ο προσανατολισμός αυτός προσιδιάζει σε αυτόν της αντεγκληματικής πολιτικής. Ωστόσο, η κοινωνική πολιτική ως ευρύτερης σημασίας έννοια επιδιώκει τη λήψη μέτρων που αφορούν μια σειρά από τομείς της ζωής του κοινωνικού συνόλου και επιδιώκουν την προστασία του, ενώ, η αντεγκληματική πολιτική επικεντρώνει τη δράση της στην προστασία του κοινωνικού

²⁵⁴ Αλεξιάδης, Σ. (1994), «Η αντεγκληματική πολιτική: Προσεγγίσεις και προβληματισμοί», στο Κουράκης, Ν. (1994) *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, σελ. 21-22.

συνόλου από εγκληματικές συμπεριφορές και για το λόγο αυτό αναπτύσσει πολιτικές που σκοπό έχουν να περιορίσουν ανάλογες συμπεριφορές.

Η αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας ιστορικά έχει περάσει από διάφορες μορφές, οι οποίες άλλοτε προσιδίαζαν στο σύστημα αντιμετώπισης των ενηλίκων και άλλοτε στηρίζονταν στην αντιμετώπιση του νεαρού ατόμου ως «ευάλωτου» μέλους της κοινωνίας και κατ' επέκταση λάμβαναν προστατευτικό, προνοιακό χαρακτήρα.²⁵⁵ Μέσα από την ανασκόπηση προκύπτει ότι, η κοινωνική αντίδραση απέναντι στην παραβατικότητα των ανηλίκων μέχρι και τον 19^ο αιώνα βασίστηκε στην αντίληψη ότι ο ανήλικος αποτελεί μικρογραφία του ενήλικα εγκληματία με αποτέλεσμα η απάντηση στην παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων να είναι αντιδραστική και κατ' επέκταση κατασταλτική και να αφορά τα ιδρυματικά και τα στερητικά της ελευθερίας μέτρα. Η αντίληψη αυτή αρχίζει να υποχωρεί σταδιακά κατά τα τέλη του 19^{ου} με αρχές του 20^{ου} αιώνα υπό την επίδραση των νέων αντιλήψεων που άρχισαν να διαφαίνονται. Η ειδική προσέγγιση και μεταχείριση που χρειάζονται οι ανήλικοι ως πληθυσμιακή ομάδα με τα δικά της χαρακτηριστικά, που διαφέρουν από εκείνα του ενηλικιωμένου πληθυσμού, υπογραμμίστηκε από τον Franz von Liszt στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.²⁵⁶ Επιπλέον, κατά την περίοδο αυτή, εμφανίζεται η επιστήμη της Εγκληματολογίας και η Ιταλική Θετική Σχολή φέρνοντας μαζί τους νέες τάσεις και αντιλήψεις στο χώρο της μεταχείρισης των παραβατών. Οι αντιλήψεις που πρόσβευε η κλασσική σχολή του ποινικού δικαίου σχετικά με τον ανταποδοτικό χαρακτήρα της ποινής σταδιακά υποχωρούν και στο πεδίο της μεταχείρισης των εγκληματιών οι απόψεις επηρεάζονται από την ειδικοπροληπτική αντιμετώπιση των δραστών, μέσω της οποίας επιχειρείται να επιτευχθεί η επανακοινωνικοποίησή τους.

Όλες αυτές οι νέες αντιλήψεις δεν άφησαν ανεπηρέαστο το πλαίσιο αντιμετώπισης των νεαρών παραβατών. Έτσι, το δίκαιο ανηλίκων έλαβε προνοιακό χαρακτήρα και άρχισε να προσδιορίζεται από τις έννοιες της πρόνοιας και της αρωγής επιδιώκοντας αφενός την άσκηση του κοινωνικού ελέγχου και αφετέρου τη

²⁵⁵ Βλ. περισσότερα, Courakis, N. (2003), “A typology of juvenile justice systems in Europe” στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 251-273.

²⁵⁶ Χάιδου, Α. (1990), *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και το εξωτερικό*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 15.

διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων.²⁵⁷ Το «πρότυπο προνοίας» (1900-1960) ως μια θεραπευτική προσέγγιση εφαρμόζε κυρώσεις αόριστης διάρκειας.²⁵⁸ Τότε, (1909) δημιουργήθηκαν και τα πρώτα δικαστήρια ανηλίκων, πρώτα στις Η.Π.Α. και στη συνέχεια στην Αγγλία, όπου καθιερώθηκαν τα πρώτα Juveniles Courts που στη συνέχεια ιδρύθηκαν και στην ηπειρωτική Ευρώπη.²⁵⁹ Έτσι, οι νεαροί παραβάτες άρχισαν να δέχονται μια εξατομικευμένη μεταχείριση διαφορετική από εκείνη των ενηλίκων εγκληματιών. Το «πρότυπο προνοίας» αποσκοπούσε με κοινωνικο-προνοιακές μεθόδους να διαγνώσει τις ανάγκες των ανηλίκων, που δημιουργούσαν τα κοινωνικά προβλήματα και εναπόθετε τις ελπίδες επανακοινωνικοποίησής τους στη θεραπευτική μεταχείριση. Η θεραπευτική προσέγγιση, ωστόσο και οι κυρώσεις αόριστης διάρκειας καλλιεργούσαν το έδαφος για αυθαιρεσίες και καταπατήσεις δικαιωμάτων με αποτέλεσμα να μην εφαρμόζονται ούτε καν τα βασικά δικαιώματα του κατηγορουμένου που ίσχυαν για τους ενήλικους παραβάτες. Έτσι, έχει ασκηθεί έντονη κριτική στο «προνοιακό μοντέλο» παρέμβασης όσον αφορά αφενός τη μη διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αφετέρου την περιορισμένη επίδραση της πρόβλεψης και της μεταχείρισης που αυτό πρέσβευε στην επανακοινωνικοποίηση και την υποτροπή των παραβατών.

Αυτό το κλίμα αυθαιρεσιών και η ανάγκη για δικαιότερη απονομή της δικαιοσύνης και για σεβασμό των δικαιωμάτων των ανήλικων παραβατών οδήγησε στην εμφάνιση του «προτύπου δικαιοσύνης» (1960-1990),²⁶⁰ που απέβλεπε στη δίκαιη μεταχείριση των ανηλίκων μέσα από τη λήψη κρατικών μέτρων που θα τους επέβαλαν τη συμμόρφωση προς τους νόμους. Παράλληλα, άρχισαν να αποδίδονται στους ανήλικους δικονομικές εγγυήσεις, τα ανθρώπινα δικαιώματα του κατηγορούμενου, καθώς και πρόσθετα ιδιαίτερα δικαιώματα ανηλίκων. Το «πρότυπο δικαιοσύνης» έδινε έμφαση στην πράξη παρά στο δράστη και προωθούσε τις έννοιες “due process” (“δέουσα διαδικασία”) και “just deserts” (“δίκαιη ανταπόδοση”).²⁶¹ Ωστόσο, η κριτική του προτύπου δικαιοσύνης έγκειται στο ότι νομιμοποιεί την

²⁵⁷ Πιτσελά, Α. (2002), *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, δ' έκδοση, Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 30.

²⁵⁸ Σπινέλλη, Κ. (1992), *Ελληνικό δίκαιο ανηλίκων, δραστών και θυμάτων: ένας κλάδος υπό διαμόρφωση*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 241.

²⁵⁹ Δασκαλάκης, Η. (1979), «Η μεταχείριση του ανήλικου εγκληματία», *Εκλογή Περιοδικό Κοινωνικών Λειτουργιών Ελλάδος*, Δεκέμβριος 1979, αρ.50, σελ. 5.

²⁶⁰ Σπινέλλη, Κ. (1992), ό. π., 242.

²⁶¹ Hogan, M. (1990), “Youth Crime Prevention & the New Federalism: the Role of Governments”, στο Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra, σελ. 85.

κρατική παρέμβαση στη ζωή του ανήλικου με τις συνεπαγόμενες στιγματιστικές και άλλες συνέπειες.

Σήμερα, φαίνεται ότι κανένα από τα πρότυπα αυτά μεμονωμένα δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση για το σχεδιασμό του πλαισίου αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας. Ήδη, από τη δεκαετία '80-'90, στο πλαίσιο της δυσαρέσκειας από την αναποτελεσματικότητα των παραπάνω προτύπων και υπό την επίδραση των τάσεων της κοινωνικής πολιτικής αναζητήθηκαν εναλλακτικά πρότυπα και μέτρα αντιμετώπισης της παραβατικότητας. Εμφανίστηκε, κατά την περίοδο εκείνη, το «συνθετικό πρότυπο» στην ποινική αντιμετώπιση των ανηλίκων, που αποτελεί συγκερασμό των προτύπων προνοίας και δικαιοσύνης και μάλιστα αποτέλεσε έναν από τους στόχους των «Στοιχειωδών Κανόνων για την Απονομή της Δικαιοσύνης σε Νεαρά Άτομα» που υπάγονται στους κανόνες του Πεκίνου.²⁶² Επιπλέον, εμφανίστηκαν το «συμμετοχικό» ή/ και το «συνεργατικό» πρότυπο που υποστηρίζει την ελαχιστοποίηση των παρεμβάσεων του σύγχρονου κράτους με την παράλληλη μεγιστοποίηση του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου και τη συμμετοχή όλων των πολιτών στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας και δίνει έμφαση σε εξωδικαστηριακές διευθετήσεις μέσω διοικητικών αποφάσεων που λαμβάνονται από υπηρεσίες παρέμβασης.²⁶³ Οι συγκεκριμένες τάσεις εξακολουθούν να διαποτίζουν την αντεγκληματική πολιτική για ανηλίκους, η οποία, όπως θα δούμε παρακάτω, προσανατολίζεται στην υιοθέτηση ενός έντονα κοινωνικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα.

3.3. Οι σύγχρονες διεθνείς τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους

3.3.1. Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών

Από την επισκόπηση των διεθνών τάσεων που επικρατούν στη διαχείριση του φαινομένου της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων δε θα μπορούσε να λείψει η θέση και δράση των διεθνών οργανισμών που χαράσσουν τις γενικές κατευθύνσεις, οι οποίες υιοθετούνται και προσαρμόζονται σε εθνικό επίπεδο. Τις τελευταίες δεκαετίες (1980-1990), οι διεθνείς οργανισμοί των Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν κάνει αξιοσημείωτη πρόοδο στην προστασία των

²⁶² Σπινέλλη, Κ. (1992), ό. π., σελ. 89.

²⁶³ Σπινέλλη, Κ. (1992), ό. π., σελ. 243.

νεαρών ατόμων χαράσσοντας κατευθύνσεις σύγχρονης και πολύπλευρης πολιτικής. Οι πρωτοβουλίες τους έχουν ως στόχο τη χάραξη μιας κοινής εγκληματοπροληπτικής και σωφρονιστικής πολιτικής για τους ανηλίκους σε διεθνές επίπεδο. Προκειμένου η δράση των διεθνών οργανισμών να είναι αποτελεσματική υπάρχει ανάγκη εναρμονισμού της νομοθεσίας των χωρών με τους διεθνείς δεσμευτικούς κανόνες απονομής της δικαιοσύνης για ανηλίκους (Σύμβαση Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, κανόνες Πεκίνου, κ.α.). Γενικά, στο πλαίσιο της ΕΕ προωθείται η συζήτηση για την εύρεση αποτελεσματικών τρόπων πρόληψης του εγκλήματος.

Η πολιτική που διαγράφεται σε κείμενα του Ο.Η.Ε. και του Συμβουλίου της Ευρώπης στηρίζεται σε ορισμένες βασικές αρχές μεταξύ των οποίων οι πιο σημαντικές είναι πρώτιστα οι στρατηγικές πρόληψης, και κατ' εξαίρεση της καταστολής. Η λειτουργία οποιασδήποτε διαδικασίας που αναφέρεται σε ανήλικο πρέπει να διέπεται από τις βασικές αρχές της προαγωγής, του σεβασμού και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών με απώτερο σκοπό την προαγωγή της παγκόσμιας ευημερίας και σταθερότητας.

Οι αρχές αυτές είναι ενσωματωμένες σε διεθνή κείμενα εκ των οποίων τα κυριότερα συνοψίζονται παρακάτω:²⁶⁴

- Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Ο.Η.Ε., 1989, ν.2101/1992).
- Πρότυπο Στοιχειωδών Κανόνων για την απονομή δικαιοσύνης σε νεαρά άτομα – κανόνες του Πεκίνου (Ο.Η.Ε., 1985).
- Στοιχειώδεις κανόνες για την προστασία των ανηλίκων που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους (Ο.Η.Ε., 1990).
- Κατευθυντήριες αρχές για την πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας – κατευθυντήριες αρχές του Ριάντ (Ο.Η.Ε., 1990).
- Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορούν την προστασία των ανηλίκων.

Οι συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφέρουν ρητά ότι η κοινωνική πρόληψη πρέπει να περιλαμβάνει κοινωνικο-οικονομικά μέτρα, εκπαιδευτικά, περιστασιακής πρόληψης και γενικά να προσανατολίζεται σε εναλλακτικά της ποινής μέτρα.²⁶⁵

²⁶⁴ Σπινέλλη, Κ. (1994), «Αντεγκληματική Πολιτική για ανήλικα άτομα: Προβληματισμοί, πρότυπα, προοπτικές», στο Κουράκης, Ν. (1994) *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ 279.

²⁶⁵ Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της*

Στο πλαίσιο της λειτουργίας του ΟΗΕ, ήδη από το 1950 θεσπίστηκε η Επιτροπή Πρόληψης και Ελέγχου του εγκλήματος (Committee on crime prevention and control) και ο Τομέας Πρόληψης του εγκλήματος και ποινικής δικαιοσύνης (Crime prevention and criminal justice branch).²⁶⁶ Μάλιστα, ο Ο.Η.Ε. διενεργεί συνέδρια για την «Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών» κάθε πέντε χρόνια που διαπραγματεύονται θέματα που σχετίζονται με την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων, τη διάθεση των μέσων και τη μεταχείρισή τους με γνώμονα πάντα τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους.

Οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Ο.Η.Ε. του 1990 για την Πρόληψη της Παραβατικότητας των Ανηλίκων,²⁶⁷ γνωστές και ως οι *Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ*, χαρακτηρίζονται από έναν παιδοκεντρικό προσανατολισμό. Αποτελούνται από επτά κεφάλαια που αναφέρονται, αντίστοιχα, στις θεμελιώδεις αρχές, στο πεδίο εφαρμογής, στη στρατηγική πρόληψης, στις διαδικασίες κοινωνικοποίησης, στην κοινωνική πολιτική, στη νομοθεσία και στην απονομή της δικαιοσύνης σε ανηλίκους, καθώς και στην έρευνα. Επιπλέον, αφορούν την ανάπτυξη πολιτικής, το συντονισμό σε πολυεπιστημονική βάση ανάμεσα σε οικονομικούς, κοινωνικούς, υγειονομικούς και εκπαιδευτικούς οργανισμούς και σε υπηρεσίες του συστήματος δικαιοσύνης, οργανώσεις νεολαίας, κοινοτικούς και αναπτυξιακούς φορείς και άλλους συναφείς οργανισμούς σε διάφορα ζητήματα που αφορούν τα παιδιά, τη δικαιοσύνη ανηλίκων και την πρόληψη της παραβατικότητας ανηλίκων. Έτσι, η πρόληψη έχει θεωρηθεί πως πρέπει να αποτελεί μέρος της συνεργασίας όσων έχουν την ευθύνη για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη για την οικογένεια, την υγεία, την εργασία και την κατάρτιση, την κατοικία, τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, το σχολείο και τις κοινωνικές υπηρεσίες, την αστυνομία και την ποινική δικαιοσύνη προκειμένου να διαχειριστούν συνολικά και από κοινού τις συνθήκες και τους παράγοντες που δημιουργούν το έγκλημα.²⁶⁸

Με αυτόν τον τρόπο, δίνεται έμφαση στη στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ αντεγκληματικής και κοινωνικής πολιτικής. Η λογική που υπογραμμίζει αυτήν την έμφαση συνοψίζεται στα εξής: Θεωρείται πως η επιτυχής πρόληψη απαιτεί προσπάθειες από ολόκληρη την κοινωνία και αρχίζει από την πρώιμη παιδική ηλικία

εγκληματολογικής έρευνας, ό. π., σελ. 15.

²⁶⁶ Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 9.

²⁶⁷ Πιτσελά, Α. (2001), ό. π., σελ. 196.

²⁶⁸ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 32.

μέσα από προγράμματα βασισμένα στην κοινότητα.²⁶⁹ Η ευημερία των νέων να αποτελεί το επίκεντρο των προσπαθειών αυτών. Έτσι, διακηρύσσονται τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων, όπως και για την προστασία τους από την εγκατάλειψη, παραμέληση, εκμετάλλευση και κακοποίηση. Η ενασχόληση με νόμιμες και κοινωνικά χρήσιμες δραστηριότητες μπορεί να αποτρέψει τους νέους από αντικοινωνικές συμπεριφορές και να τους εμπνεύσει μια ανθρωπιστική στάση απέναντι στην κοινωνία. Για το σχεδιασμό των παρεμβάσεων είναι σημαντική η επισήμανση ότι η παραβατικότητα των ανηλίκων αποτελεί μέρος της διαδικασίας ωρίμανσης της προσωπικότητας και της ανάπτυξης και ότι αυτή διακόπτεται αυθόρμητα στα περισσότερα άτομα με την ενηλικίωσή τους.²⁷⁰ Επιπλέον, υπογραμμίζεται η σημασία της μείωσης των κινήτρων, των αναγκών και των ευκαιριών διάπραξης παραβάσεων, που θα επιτευχθεί μέσα από τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας και συγκεκριμένα μέσα από την παροχή ευκαιριών εκπαίδευσης, την κατάλληλη ιατρική και ψυχική φροντίδα της υγείας, τη διατροφή, τη στέγαση, την πρόληψη της κατάχρησης ναρκωτικών και οινοπνευματωδών ποτών. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στη λειτουργία των θεσμών και στους φορείς κοινωνικοποίησης για την επιτυχή διαπαιδαγώγηση και κοινωνικοποίηση των νέων.²⁷¹ Προς αυτή την κατεύθυνση, πρέπει να εξασφαλίζεται η ευημερία της οικογένειας, η εκπαίδευση πρέπει να είναι προσιτή σε όλα τα άτομα, ενώ παράλληλα θεωρείται απαραίτητη η δημιουργία υπηρεσιών και προγραμμάτων στην τοπική κοινότητα με την ενεργό συμμετοχή του εθελοντικού τομέα.²⁷² Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δίνεται στα παιδιά, που προέρχονται από οικογένειες, οι οποίες αντιμετωπίζουν προβλήματα που σχετίζονται με απότομος αλλαγές στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή τους και κυρίως στα παιδιά που κατάγονται από οικογένειες εγχώριων μειονοτήτων, μεταναστών και προσφύγων. Οι πρωτοβουλίες κοινωνικής ένταξης των νέων χρειάζεται να γίνουν σε τοπικό επίπεδο. Οι κοινότητες πρέπει να ενθαρρυνθούν να ιεραρχήσουν μια σειρά από μέτρα και παροχές, όπως παροχή στέγης σε άστεγα παιδιά, ειδικά προγράμματα για νεαρούς χρήστες ναρκωτικών, οργανώσεις νεολαίας, εθελοντικές οργανώσεις, ψυχαγωγικές

²⁶⁹ Μαγγανάς, Α. (2004), ό. π., σελ. 14.

²⁷⁰ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π., σελ. 91.

²⁷¹ Τσήτσουρα, Α. (2003), «Εγκληματικότητα και αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης» στο Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003) Δικαιώματα του Ανθρώπου, Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle, Τιμητικός τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Νομική βιβλιοθήκη – Βρυξέλλες, Αθήνα, σελ. 1405-1422.

²⁷² Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, ό. π., σελ. 1-15.

εγκαταστάσεις και υπηρεσίες που ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών που βρίσκονται σε κοινωνικό κίνδυνο. Επιπλέον, τα Μ.Μ.Ε. πρέπει να διασφαλίζουν στα νεαρά άτομα πρόσβαση σε πληροφορίες και υλικό από εθνικές και διεθνείς πηγές στο πλαίσιο άσκησης της πρόληψης. Στις διαδικασίες πρόληψης της παραβατικότητας θεωρείται απαραίτητη η κινητοποίηση και αξιοποίηση των νέων (εθελοντικά ή με αμοιβή), οι οποίοι πρέπει να αντιμετωπίζονται ως δυναμικά και ισότιμα μέλη από την κοινωνία.

Για την επίτευξη των παραπάνω σκοπών καλούνται όλα τα κράτη μέλη των διακρατικών οργανισμών να συνεργαστούν στην έρευνα και στην ανταλλαγή πληροφοριών όσον αφορά τις αποτελεσματικές πολιτικές και στρατηγικές πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Η ενίσχυση των εμπειρικών ερευνών στον τομέα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντική για να εντοπισθούν και να ιεραρχηθούν οι ανάγκες, να σχεδιαστούν οι στρατηγικές πρόληψης και να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητα των ήδη εφαρμοζόμενων προγραμμάτων. Μάλιστα, για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των νέων προτείνεται η σύσταση μιας ανεξάρτητης αρχής, του «Συνηγόρου της νέας γενιάς».

Εκτός από τους παραπάνω οργανισμούς, δημιουργήθηκε και το Διεθνές Κέντρο για την Πρόληψη του Εγκλήματος (International Centre for the Prevention of Crime)²⁷³ με αποστολή την προώθηση των καλύτερων πρακτικών πρόληψης της εγκληματικότητας που εφαρμόζονται διεθνώς. Ασχολείται, έτσι, με την διακρατική ανταλλαγή εξειδικευμένης γνώσης και την πληροφόρηση των κρατών για τις αποδοτικότερες μεθόδους πρόληψης του εγκλήματος. Το Διεθνές Κέντρο επισημαίνει ότι η συνεισφορά των στρατηγικών και προγραμμάτων πρόληψης στη μείωση της εγκληματικότητας είναι σημαντική, καθώς και ότι η πρόληψη της εγκληματικότητας είναι οικονομικά εφικτή και αποδοτική.

3.3.2. Το νομοθετικό πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους

Στη συγκεκριμένη ενότητα έχουμε εντάξει το νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας προκειμένου να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα όσον αφορά τη διαχείριση του φαινομένου. Το νομοθετικό πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους σε εθνικό επίπεδο δε θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστο από τις στρατηγικές που χαράσσονται σε διεθνές

²⁷³ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό.π., σελ 375.

επίπεδο. Στον ευρωπαϊκό χώρο, επιδιώκεται τα τελευταία χρόνια η αναμόρφωση και ο εκσυγχρονισμός του ποινικού δικαίου των ανηλίκων. Ίδιες τάσεις παρατηρούνται στον Καναδά και τη Νέα Ζηλανδία, καθώς οι νομοθεσίες τους προσανατολίζονται στην πρόληψη της παραβατικότητας και στην παράκαμψη της ποινικής διαδικασίας, ενώ στις ΗΠΑ η εικόνα δεν είναι ίδια σε όλες τις πολιτείες με αποτέλεσμα να εκπροσωπούνται τόσο τα κατασταλτικού τύπου μοντέλα όσο και οι πιο ήπιες νομοθεσίες στην αντιμετώπιση της παραβατικότητας ανηλίκων. Η αναμόρφωση προσανατολίζεται αφενός στην πρόληψη των εγκλημάτων και αφετέρου στην έμφαση στην παράκαμψη της ποινικής διαδικασίας (μεσολάβηση, επανόρθωση, αποκατάσταση), στην επίτευξη της υπευθυνότητας, στις δίκαιες και ανθρωπιστικές εξωϊδρυματικές κυρώσεις και στην κοινωνική επανένταξη των νεαρών δραστών μέσα από μέτρα διαπαιδαγώγησης και αρωγής, περιορίζοντας στο ελάχιστο τη συχνότητα επιβολής, αλλά και τη διάρκεια των στερητικών της ελευθερίας κυρώσεων.

Έτσι, στις περισσότερες χώρες (ευρωπαϊκές και άλλες) παρατηρούνται προσπάθειες εναρμόνισης της εθνικής νομοθεσίας με τις επιταγές των διεθνών κατευθυντήριων γραμμών και τις αρχές της ελάχιστης παρέμβασης, χωρίς ωστόσο να λείπουν και οι τάσεις προς κατασταλτικού τύπου πολιτικές αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι οι Σκανδιναβικές χώρες στο πλαίσιο της εγκληματοπροληπτικής πολιτικής χρησιμοποιούν κατά κύριο λόγο εξωϊδρυματικά μέτρα διαπαιδαγώγησης, πρόνοιας και μέριμνας για τους νεαρούς παραβάτες. Μάλιστα, στρέφονται προς την κατάργηση της ειδικής ποινής φυλάκισης για ανηλίκους και των ειδικών καταστημάτων κράτησης. Αντίστοιχα, στην Αγγλία, από τη δεκαετία του '80 η αντιμετώπιση των ανηλίκων βασίζεται στην αρχή της ελάχιστης παρέμβασης και τον περιορισμό των στερητικών της ελευθερίας ποινών με την παράλληλη επένδυση σε προγράμματα κοινωνικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, από το 1998 (Crime and Disorder Act, 1998)²⁷⁴ ξεκίνησε η αναμόρφωση του ποινικού συστήματος των ανηλίκων στην Αγγλία και την Ουαλία μέσα από μια σειρά τροποποιήσεις που προωθήθηκαν και εντάχθηκαν στους τρόπους αντιμετώπισης των ανηλίκων. Ο νόμος είχε ως κύριο στόχο την πρόληψη της παραβατικότητας και της υποτροπής των ανηλίκων μέσα από μέτρα και διατάξεις που αφορούσαν την αντικοινωνική συμπεριφορά και τα επανορθωτικά μέτρα. Ακολούθησαν οι νόμοι του 1999 (Youth Justice and Criminal Evidence Act, 1999) και του 2000 (Act, 2000), που

²⁷⁴ Audit Commission (2004), *Youth justice 2004: A review of the reformed youth justice system*, Criminal Justice National report, Audit Commission, Belmont Press, UK, σελ. 103-104.

έδιναν έμφαση στις πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης για τους νέους που διέπρατταν για πρώτη φορά κάποιο αδίκημα και περιείχαν διατάξεις για την αναμόρφωση των δικαστηρίων ανηλίκων, αντίστοιχα. Ωστόσο, το 2003 ακολούθησαν δύο νόμοι (Criminal justice act 2003 και Anti-social Behaviour Act 2003), οι οποίοι εισήγαγαν αυστηρότερα μέτρα στη νομοθεσία για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων. Ο πρώτος νόμος βασιζόμενος στην έννοια της επικινδυνότητας εισήγαγε τις αόριστες και μακράς διάρκειας ποινές για τους δράστες που κρίνονται ως επικίνδυνοι με σκοπό να ενισχυθεί η δημόσια ασφάλεια. Ο δεύτερος νόμος αφορούσε την αυστηροποίηση της ποινικής νομοθεσίας του 1998 για την αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων εισάγοντας παράλληλα μέτρα για τους γονείς που αποσκοπούσαν στη βελτίωση των γονεϊκών δεξιοτήτων τους για την πρόληψη αντικοινωνικών συμπεριφορών στα παιδιά τους. Τέλος, στη Γαλλία, το δίκαιο ανηλίκων έχει ως στόχο τη διαπαιδαγώγηση των νέων μέσω της ποινής. Ειδικότερα, ιδρύθηκαν «σπίτια» και «γραφεία» δικαιοσύνης στις γειτονιές από το Υπουργείο Δικαιοσύνης για να αντιμετωπίσουν τα μικροπταίσματα και άλλα ζητήματα μέσω εναλλακτικών προσεγγίσεων της δικαιοσύνης. Αναφέρθηκε, χωρίς ωστόσο να αποδειχθεί, ότι όπου εφαρμόστηκαν τα μέτρα αυτά ανακουφίστηκαν τα δικαστήρια και οι υποθέσεις διεκπεραιώθηκαν γρηγορότερα.²⁷⁵ Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και στη Γαλλία μια στροφή προς πολιτικές μηδενικής ανοχής, όσον αφορά την ποινική αντιμετώπιση των νεαρών παραβατών.²⁷⁶

Όσον αφορά το διεθνή χώρο, ο Καναδάς συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών που έχουν επενδύσει περισσότερο στη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής και στα προγράμματα πρόληψης με απώτερο στόχο την ευημερία και την ενίσχυση της ποιότητας ζωής των πολιτών.²⁷⁷ Συγκεκριμένα, στο Κεμπέκ του Καναδά, προτεραιότητα του ποινικού συστήματος αποτελεί η πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς των νέων, γι' αυτό και η κυβέρνηση έχει επενδύσει σε προγράμματα κοινωνικής πολιτικής και πρόληψης. Έτσι, η ποινική αντιμετώπιση των νέων είναι ηπιότερη και αποτελεί το έσχατο μέσο έπειτα από σειρά αποτυχημένων παρεμβάσεων

²⁷⁵ Waller, I. & Welsh, B. (1999), «Πρόληψη της εγκληματικότητας: Ενέργειες, αποτελέσματα, πλεονεκτήματα και συμπεράσματα», *Ποινική Δικαιοσύνη* 4/1999, σελ. 375.

²⁷⁶ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), «Οι μεταμορφώσεις της μηδενικής ανοχής: Το νέο σχέδιο νόμου για τη μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών στη Γαλλία», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2002, σελ. 1197-1199.

²⁷⁷ Βλ. σχετικά, Μαγγανάς, Α. (2010), «Κοινωνικές υπηρεσίες για ανηλίκους: Ένας αποτελεσματικός τρόπος πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Η εμπειρία του Κεμπέκ», *Εγκληματολογία* τεύχος 1 (2010), εξαμηνιαία έκδοση, *Ποινική Δικαιοσύνη*.

κατά τις προηγούμενες παραβατικές συμπεριφορές.²⁷⁸ Το 1994, μάλιστα, το Κεμπέκ συμμετείχε στη δημιουργία του Διεθνούς Κέντρου Πρόληψης του Εγκλήματος (International Centre for the Prevention of Crime), το οποίο ιδρύθηκε για να στηρίζει τα κράτη και τις πόλεις να εφαρμόζουν αποτελεσματικές πρακτικές προσανατολισμένες στη μείωση των παραγόντων “κινδύνου” και της εγκληματικότητας και στην ενίσχυση της ασφάλειας στην κοινωνία. Ωστόσο, στον αγγλόφωνο Καναδά, όσον αφορά τη νομοθεσία για τους ανηλίκους παραβάτες παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μια στροφή προς κατασταλτικού τύπου νομοθεσίες, οι οποίες δε συνάδουν με τη μέχρι σήμερα εικόνα της χώρας στον τομέα αυτό. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι, το 1999 εισήχθη νομοσχέδιο, το οποίο αντιμετώπιζε τον ανήλικο με βάση το πρότυπο του ποινικού συστήματος των ενηλίκων, δηλ. τη βαρύτητα του αδικήματος και όχι με βάση τη μέριμνα για την επανένταξη και υπευθυνοποίησή του.²⁷⁹ Η στροφή αυτή είναι ενδεικτική της απομάκρυνσης από τη μέριμνα για τον ανήλικο στην τιμωρία με βάση τη βαρύτητα της πράξης του. Από την άλλη πλευρά, στις Η.Π.Α., η πολιτική για την αντιμετώπιση των νέων παραβατών είναι κατά κύριο λόγο κατασταλτικού χαρακτήρα.²⁸⁰ Μάλιστα, ορισμένες Πολιτείες προβλέπουν μέχρι και θανατική ποινή στους νέους, ενώ πολλοί νέοι ηλικίας 16-17 ετών δικάζονται από τα δικαστήρια ενηλίκων. Ωστόσο, η εικόνα αυτή δεν είναι ενιαία σε όλες τις πολιτείες και για όλα τα αδικήματα, καθώς για κάποιες παραβάσεις ισχύουν οι αρχές της απεγκληματοποίησης και αποϊδρυματοποίησης, ενώ για εγκλήματα βίας εφαρμόζεται η σκληρή πολιτική. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο κανόνας “των τριών χτυπημάτων” “*three strikes and you are out*” του νόμου “*violent crime control and law enforcement act of 1994*” (νόμος του 1994 για τον έλεγχο των βίαιων εγκλημάτων), που εντάσσεται στη βορειοαμερικανική αντεγκληματική πολιτική. Σύμφωνα με αυτόν το νόμο, οι δράστες βίαιων εγκλημάτων μετά την τέλεση της τρίτης πράξης βίας καταδικάζονται υποχρεωτικά σε ισόβια στέρηση της ελευθερίας, χωρίς τη δυνατότητα κάποτε να αποφυλακιστούν. Στη λογική του συγκεκριμένου νόμου, αφενός δεν εξετάζονται οι συνθήκες τέλεσης της κάθε συγκεκριμένης πράξης και η προσωπικότητα του δράστη και αφετέρου παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας και τα στοιχειώδη ανθρώπινα

²⁷⁸ Μαγγανάς, Α. (2004), *Το Εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη: σεξουαλική εγκληματικότητα, ανήλικοι-θήτες και θύματα, κοινωνική αντίδραση, η μεταχείριση των παραβατικών, σχολιασμός δικαστικών αποφάσεων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 197.

²⁷⁹ Μαγγανάς, Α. (2004), ό. π. , σελ. 188.

²⁸⁰ National Center for Juvenile Justice (1996), *State responses to serious and violent juvenile crime*, Research Report, National Center for Juvenile Justice, U.S.

δικαιώματα. Τέλος, στη Ν. Ζηλανδία είναι πολύ διαδεδομένες οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Συγκεκριμένα, ο Νόμος του 1989 για τα Παιδιά, τους Νέους και τις Οικογένειές τους²⁸¹ εισήγαγε την ιδέα για παρεμβάσεις επανορθωτικής δικαιοσύνης και ομαδικών οικογενειακών συσκέψεων για τη διαχείριση των υποθέσεων των ανηλίκων. Έτσι, όλες οι υποθέσεις ανηλίκων που δεν είναι εφικτό να επιλυθούν από την αστυνομία παραπέμπονται σε συσκέψεις, συμπεριλαμβάνοντας ακόμη και τις υποθέσεις που καταδικάζονται στο δικαστήριο.

Όσον αφορά τη χώρα μας, μεταξύ 1940 και 1955 εισήχθη με τον Ποινικό Κώδικα το «πρότυπο προνοίας», το οποίο στη συνέχεια συγκεράστηκε με στοιχεία «προτύπου δικαιοσύνης». Γενικά, αν θέλουμε να χαρακτηρίσουμε το ελληνικό ποινικό σύστημα μπορούμε να πούμε ότι τείνει προς το τελευταίο, χωρίς ωστόσο να στερείται και στοιχεία προνοιακού χαρακτήρα.²⁸² Με την «αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων» (Ν. 3189/2003)²⁸³ έγιναν τροποποιήσεις σε ορισμένες διατάξεις, οι οποίες κρίνονται εν γένει ως θετικές κινήσεις, εντούτοις αφορούν μόνο την καταστολή και όχι την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων. Το νέο νομοθετικό πλαίσιο στοχεύει στην ηπιότερη αντιμετώπιση των ανηλίκων με την εφαρμογή εξωδρυματικών μέτρων που σκοπό έχουν την επανένταξή τους στην κοινωνία. Κυριαρχεί το στοιχείο της ειδικής πρόληψης και η διαπαιδαγώγηση έχει προτεραιότητα σε σχέση με την ποινή. Με τον όρο ανήλικοι νοούνται τα πρόσωπα που έχουν ηλικία μεταξύ του όγδοου και δέκατου όγδοου έτους (αντί 7-17 έτους, που ίσχυε στην προηγούμενη νομοθεσία). Οι ανήλικοι παραβάτες υποβάλλονται σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα ή σε ποινικό σωφρονισμό. Το νέο νομοθετικό πλαίσιο προβλέπει, συγκεκριμένα, μέτρα διαπαιδαγώγησης άτυπα, ανάθεση επιμέλειας σε ανάδοχη οικογένεια, εξωδικαστική διευθέτηση μέσα από τη συνδιαλλαγή θύματος και δράστη, αποζημίωση του θύματος και επανόρθωση των ζημιών (μέτρα επανορθωτικής δικαιοσύνης), παροχή κοινωνικού εργαζομένου, παρακολούθηση κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων, φοίτηση σε σχολές επαγγελματικής κατάρτισης, παρακολούθηση προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής, κατάργηση της αοριστίας της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα νέων, ενώ ο περιορισμός του νέου σε κατάστημα κράτησης αποτελεί εξαίρεση. Τέλος,

²⁸¹ Becroft, A. (2003), "Youth justice-The New Zealand experience. Past lessons and future challenges", *Paper presented at the Juvenile Justice: From Lessons of the Past to a Road for the Future Conference* convened by the Australian Institute of Criminology, σελ. 4.

²⁸² Σπινέλλη, Κ. (1992), *Ελληνικό δίκαιο ανηλίκων, δραστών και θυμάτων: ένας κλάδος υπό διαμόρφωση*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 244.

²⁸³ Ν. 3189/2003, ΦΕΚ Α' 243/21.10.2003.

ο θεσμός των Επιμελητών Ανηλίκων παραμένει σε ισχύ.

Τον παραπάνω νόμο έρχεται να συμπληρώσει ο Νόμος 3860/2010²⁸⁴ που φέρει τον ενδεικτικό τίτλο: «Βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανηλίκους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων» και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ένταξη των μέτρων της κοινωνικής πρόληψης στην αντεγκληματική πολιτική για ανηλίκους. Ο νέος νόμος αποτελείται από τρία κεφάλαια που αντιστοιχούν σε τροποποιήσεις των διατάξεων του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και του Ν.2298/1995, αντίστοιχα. Οι τροποποιήσεις στις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα έχουν ως στόχο να εναρμονιστεί το ελληνικό δίκαιο με τις διεθνώς τάσεις για περιορισμό του ποινικού σωφρονισμού στα σοβαρά εγκλήματα και σε ανηλίκους μετεφηβικής ηλικίας. Μεταξύ των νέων διατάξεων του Ποινικού Κώδικα, προβλέπεται ότι ο ποινικός σωφρονισμός δεν μπορεί, κατ' αρχήν, να έχει διάρκεια μεγαλύτερη των δέκα ετών ούτε μικρότερη από έξι μήνες, ενώ σε εξαιρετικές περιπτώσεις ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων μπορεί να επιβληθεί περιορισμός μέχρι 15 έτη. Στους ανηλίκους μέχρι το 15ο έτος της ηλικίας τους επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα, ενώ ο περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων επιβάλλεται μόνο σε ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας τους, εφόσον η πράξη τους έχει το χαρακτήρα κακουργήματος και ο ποινικός σωφρονισμός κρίνεται απολύτως αναγκαίος (εφόσον η αξιόποινη πράξη εμπεριέχει στοιχεία βίας, στρέφεται κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας ή τελείται κατ' εξακολούθηση).

Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά τροποποιήσεις στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, οι οποίες προκύπτουν από την αναγκαιότητα προσαρμογής των αντίστοιχων διατάξεων στο χαρακτήρα που έχει λάβει η σύγχρονη παραβατικότητα των ανηλίκων και στοχεύουν στην ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των ανηλίκων (στα δικαστήρια ανηλίκων δεν μπορεί να τηρηθεί η διαδικασία του αυτοφώρου, η προσωρινή κράτηση των ανηλίκων είναι επιτρεπτή μόνο σε εκείνες τις περιπτώσεις που μπορεί να επιβληθεί και ποινικός σωφρονισμός, δηλ. μόνο σε ανηλίκους άνω των 15 ετών, μεταξύ των περιοριστικών όρων που μπορεί να επιβάλλει το δικαστήριο είναι και τα αναμορφωτικά μέτρα, η προσωρινή κράτηση των ανηλίκων δεν μπορεί να διαρκεί για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των έξι μηνών, κ.ά.) και σε αυξημένα προσόντα για τους δικαστές ανηλίκων (ειδική

²⁸⁴ Ν. 3860/2010, ΦΕΚ Α' 111/12.07.2010.

εκπαίδευση, παρακολούθηση επιμορφωτικών σεμιναρίων, κ.ά.).

Το τρίτο κεφάλαιο, περιλαμβάνει τις σημαντικότερες διατάξεις, καθώς προβλέπει τροποποιήσεις του Ν.2298/1995 και την ίδρυση Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου (Νομικού Προσώπου) για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων με σκοπό την ενίσχυση του «προληπτικού δικαίου» των ανηλίκων. Όσον αφορά το σωφρονισμό, μεταξύ άλλων, προβλέπεται, πριν από τη λήψη απόφασης για τον εγκλεισμό του ανήλικου σε ίδρυμα αγωγής για λόγους προληπτικούς και, επειδή, ο ανήλικος διαβιώνει σε κοινωνικό περιβάλλον ατόμων που τελούν καθ' ἑξῆς ή κατ' ἐπάγγελμα αξιόποινες πράξεις, η προηγούμενη υποχρεωτική ακρόαση του ανήλικου από το Δικαστή Ανηλίκων και η συνεκτίμηση της προσωπικής του γνώμης, της προσωπικότητάς του και των κοινωνικών συνθηκών του περιβάλλοντός του (με τη συγκεκριμένη διάταξη εναρμονίζονται τα όρια της ανηλικότητας στο άρθρο 17 ν. 2298/1995, από τα 7 έως 18 που είναι σήμερα, στα 8 έως 18, όπως προβλέπονται στον Ποινικό Κώδικα, άρθρο 121 Ποινικού Κώδικα), ενώ παράλληλα προβλέπεται στην απόφαση ο ακριβής ορισμός της μέγιστης διάρκειας του εγκλεισμού του ανήλικου στο ίδρυμα αγωγής.

Παράλληλα, εισάγονται τροποποιήσεις στο νομοθετικό πλαίσιο (άρθρο 18 ν. 2298/1995) που διέπει τη λειτουργία των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων (ΕΠΑ) στην έδρα κάθε πρωτοδικείου, οι οποίες θα συμπληρωθούν με την προετοιμασία ενός σύγχρονου Κανονισμού Λειτουργίας των Εταιρειών και προσδιορίζεται με μεγαλύτερη σαφήνεια το έργο τους.²⁸⁵ Οι εταιρείες έχουν ως κύριο σκοπό να συμβάλλουν ενεργά στην πρόληψη της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων. Για το σκοπό αυτό παρέχουν υλική, κοινωνική και ψυχολογική στήριξη στους ανηλίκους και τις οικογένειές τους, επαγγελματική κατάρτιση, εκπαίδευση, πολιτιστική καλλιέργεια, ψυχαγωγία και στέγη. Τα μέτρα αυτά προβλέπονται για τους ανηλίκους που διαβιώνουν σε κοινωνικές συνθήκες που του θέτουν σε «κίνδυνο» είτε να θυματοποιηθούν είτε να εμπλακούν σε παραβατικές συμπεριφορές, ανηλίκους για τους οποίους εκκρεμεί δίωξη για αξιόποινη πράξη, όσους έχουν επιβληθεί αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα ή ποινή στερητική της ελευθερίας και όσους έχουν απολυθεί από ίδρυμα αγωγής υγείας, θεραπευτικό κατάστημα ή ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. Επιπλέον, οι Εταιρείες μπορούν να διοργανώνουν επιστημονικές ημερίδες ή συνέδρια και να συμμετέχουν σε έρευνες ή προγράμματα

²⁸⁵ Οι εταιρείες διοικούνται από επταμελές συμβούλιο, η θέση είναι τιμητική και άμισθη και επιλέγονται με βάση τα κριτήρια της ειδικής μόρφωσης και της ευαισθησίας.

για την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων. Όπως γίνεται αντιληπτό, στις διατάξεις αυτές υπογραμμίζεται η σημασία του κοινωνικού περιβάλλοντος του ανήλικου για την ομαλή ανάπτυξη και ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο, ενώ είναι εμφανείς οι προσπάθειες ένταξης των μέτρων της κοινωνικής πρόληψης στη νομοθεσία ανηλίκων.

Μια πολύ αξιόλογη διάταξη του νέου νόμου αποτελεί η ίδρυση αυτοτελούς νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, εποπτευόμενου από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων με την επωνυμία «Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων» (Κ.Ε.Σ.Α.Θ.Ε.Α.).²⁸⁶ Το Συμβούλιο έχει ως έργο: α) το συντονισμό της δράσης των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων πανελλαδικά, β) την ανάπτυξη συνεργασίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο με οργανισμούς και υπηρεσίες, δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς (Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, ερευνητικά και εκπαιδευτικά κέντρα, κοινωνικούς, επιστημονικούς και παραγωγικούς φορείς), καθώς και με μη κυβερνητικές οργανώσεις για την οργάνωση ενός ενιαίου δικτύου πρόληψης της θυματοποίησης και αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων, γ) τη συγκέντρωση καταγγελιών κακοποίησης, παραμέλησης ή εγκατάλειψης ανηλίκων σε συνεργασία με τις υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων και τους συλλόγους γονέων και κηδεμόνων, δ) τη μελέτη θεμάτων θυματοποίησης και παραβατικότητας των ανηλίκων και εισήγηση προτάσεων για την πρόληψη και την αντιμετώπισή τους, ε) την οργάνωση και βελτίωση των θεραπευτικών και αναμορφωτικών μέτρων, στ) την οργάνωση του εθελοντισμού για τη στήριξη των ανηλίκων και την υλοποίηση δράσεων ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης και ζ) την παροχή υπηρεσιών γνωμοδοτικού και συμβουλευτικού χαρακτήρα, τη διατύπωση προτάσεων σε σχέση με την πολιτική για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων, καθώς και την υποβολή ετήσιας έκθεσης για το έργο του. Τέλος, προβλέπεται η ίδρυση αποκεντρωμένης ειδικής υπηρεσίας με την ονομασία «Ειδική Υπηρεσία Προστασίας Ανηλίκων», η οποία θα υποστηρίζει διοικητικά το Κ.Ε.Σ.Α.Θ.Ε.Α.

Τα νέα μέτρα συμπληρώνουν και βελτιώνουν την προηγούμενη νομοθεσία

²⁸⁶ Πρόκειται για ενδεκαμελές Συμβούλιο, η συμμετοχή των μελών του οποίου είναι τιμητική και άμισθη.

ανηλίκων (Ν.2298/1995 και Ν. 3189/2003 αναμόρφωσης της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων) και αποτελούν μια σοβαρή προσπάθεια εκσυγχρονισμού της νομοθεσίας των ανηλίκων και εναρμόνισής της με αυτές που ισχύουν διεθνώς. Η έμφαση που δίνεται στην πρόληψη και ειδικά στον κοινωνικό προσανατολισμό των μέτρων πρόληψης, που λαμβάνει υπόψη τις συνθήκες του κοινωνικού περιβάλλοντος του ανήλικου και στηρίζεται στη συνεργασία πολλών κοινωνικών φορέων, αποτελεί μια εξαιρετικά σημαντική προσπάθεια εναρμόνισής της ελληνικής νομοθεσίας με τις *καλές πρακτικές* που επιτάσσει η διεθνής εμπειρία. Εντούτοις, το ζητούμενο είναι οι εν λόγω διατάξεις να μην παραμείνουν στα «χαρτιά», αλλά να βρουν εφαρμογή στα πεδία για τα οποία προορίζονται. Για το λόγο αυτό, απαιτείται η ανάλογη κρατική οργάνωση, υποδομή και οικονομική υποστήριξη, η στελέχωση των υπηρεσιών με εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό, η κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή, καθώς και μια κεντρική συντονιστική αρχή που θα οργανώνει και θα επιβλέπει τη λειτουργία των υπηρεσιών και προγραμμάτων. Επιπλέον, χρειάζεται να λειτουργήσουν ουσιαστικά οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων και ο θεσμός του Συμβουλίου Πρόληψης της Εγκληματικότητας (ν.1738/1987),²⁸⁷ καθώς και να δημιουργηθεί Διεύθυνση Προστασίας της Νεότητας.²⁸⁸

Συμπερασματικά, να πούμε ότι, παρά τις όποιες αποκλίσεις, οι τάσεις που επικρατούν διεθνώς προσανατολίζονται στην αποφυγή της επαφής των ανήλικων με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και στην ελάχιστη παρέμβαση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Αυτό, πρακτικά σημαίνει ότι το διεθνές πλαίσιο διαχείρισης της νεανικής παραβατικότητας προσανατολίζεται προς την κατεύθυνση του τριπτύχου αποδικαστηριοποίηση-αποεγκληματοποίηση-αποϊδρυματοποίηση με αντίστοιχες εξωδικαστηριακές, εξωποινικές και εξωιδρυματικές παρεμβάσεις.²⁸⁹

²⁸⁷ Σπινέλλη, Κ. (1994), «Αντεγκληματική Πολιτική για ανήλικα άτομα: Προβληματισμοί, πρότυπα, προοπτικές», στο Κουράκης, Ν. (1994) *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 280.

²⁸⁸ Ευστρατιάδης, Σ. (2003), «Οι νέες διατάξεις για την παραβατικότητα των ανηλίκων – μια καινοτομία στο ποινικό σύστημα πηγή νέων δυσχερειών», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2003, σελ. 1178. Βλ. επίσης, Μαγγανά, Α. (2003), «Παραβατική συμπεριφορά ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2003, σελ. 1176 και Τερζόγλου, Μ. (2003), «Ο Ν 3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2003, σελ. 1182.

²⁸⁹ Klein, M. (1976), *The juvenile justice system*, Sage publications, Beverly Hills, California, σελ. 27-28.

Συμπεράσματα Τρίτου Κεφαλαίου

Από τη μελέτη των μέσων της αντεγκληματικής πολιτικής διαφαίνεται η αποτυχία των παραδοσιακών μορφών της να διαχειριστούν το ζήτημα της παραβατικότητας των ανηλίκων. Σήμερα πλέον είναι πιο σίγουρο από ποτέ ότι η ποινική δικαιοσύνη μέσω των κατασταλτικών μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου και των αντιδραστικών αντεγκληματικών πολιτικών έχει αποτύχει ως προς τη μείωση της εγκληματικότητας αφενός και την επανακοινωνικοποίηση των παραβατών αφετέρου με επακόλουθο να τίθενται υπό αμφισβήτηση η προστασία και η ασφάλεια της κοινωνίας.²⁹⁰ Επιπλέον, το οικονομικό κόστος από τα κονδύλια που δαπανώνται στην ποινική δικαιοσύνη είναι δυσβάσταχτα από τα κράτη στερώνοντας οικονομικούς πόρους από άλλους σημαντικούς τομείς, όπως είναι η υγεία και η εκπαίδευση. Ειδικά, τις τελευταίες δεκαετίες, οι τάσεις της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής στρέφονται στην πρόληψη, με έμφαση στις μεθόδους της κοινωνικής πρόληψης, που αρχίζει να κερδίζει έδαφος διεθνώς. Η προσοχή έχει στραφεί στην αναζήτηση και ενίσχυση των προληπτικών μέτρων παρέμβασης, που θα λειτουργήσουν σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης του ανήλικου αποτρέποντάς τον από παραβατικά πρότυπα συμπεριφοράς. Εκεί, φαίνεται πως βρίσκεται το κλειδί για την αποτελεσματικότερη προσέγγιση της παραβατικότητας των ανηλίκων.

Όπως φαίνεται από την παραπάνω ανασκόπηση, η αντεγκληματική πολιτική ακολουθεί παράλληλη πορεία προς τις τάσεις στην κοινωνική πολιτική.²⁹¹ Η σταδιακή υποχώρηση του προνοιακού κράτους με την παράλληλη ανάδειξη και επικράτηση νεοφιλελεύθερων τάσεων αποδυνάμωσαν το ρόλο του κράτους από το αποκλειστικό προνόμιο και, συνεπώς, το μονοπώλιο στην άσκηση κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό, το κοινωνικό κράτος παραχώρησε τη θέση του σε άλλους παράγοντες της κοινωνικής ζωής μεταξύ των οποίων η κοινότητα και ο ιδιωτικός τομέας. Έτσι, η σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, σε αντιστοιχία με το πλουραλιστικό μοντέλο κοινωνικής πολιτικής, προσανατολίζεται σε ένα πλουραλιστικό σχήμα συνεργασίας (partnership approach) της κεντρικής εξουσίας με την τοπική αυτοδιοίκηση, το κοινό, ιδιωτικούς φορείς, κυβερνητικές και μη οργανώσεις για να είναι αποτελεσματική ως προς τους στόχους της.²⁹² Βλέπουμε ότι

²⁹⁰ Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, ό. π., σελ. 1.

²⁹¹ Βλ. σχετικά Dixon, B. (2006), "Development, crime prevention and social policy in post-apartheid South Africa", *Critical Social Policy* (2006) Vol. 26: 169-191.

²⁹² Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 169.

στη συγκεκριμένη αντεγκληματική προσέγγιση, ο ρόλος του κράτους δεν είναι αποκλειστικός, ωστόσο δεν παύει να είναι καθοριστικός. Συγκεκριμένα, το κράτος χρειάζεται να επιτελεί το ρόλο του κεντρικού φορέα χάραξης, σχεδιασμού, και συντονισμού της αντεγκληματικής πολιτικής, ενώ η υλοποίησή της παραχωρείται στην τοπική αυτοδιοίκηση.²⁹³ Γενικά, να πούμε ότι η αντεγκληματική πολιτική για να είναι αποτελεσματική χρειάζεται να εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, οι προσπάθειες για να επιτευχθεί η επιτυχής διαχείριση της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων στρέφονται πλέον προς περισσότερο προληπτικές και λιγότερο αντιδραστικές προσεγγίσεις στις οποίες κεντρικό σημείο αποτελεί η υπευθυνοποίηση του ανήλικου και η διασφάλιση των δικαιωμάτων του. Στο πλαίσιο της προληπτικής λειτουργίας της αντεγκληματικής πολιτικής, η παρέμβαση των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και ο εγκλεισμός αποτελούν έσχατο μέτρο η εφαρμογή των οποίων πρέπει να περιορίζεται στο ελάχιστο, ενώ προτείνεται η χρησιμοποίηση προγραμμάτων για την εξωποινική διευθέτηση των διαφορών που προκύπτουν ως συνέπεια παραβατικών πράξεων. Οι σύγχρονες τάσεις στην αντιμετώπιση των ανηλίκων δραστών μπορούν να συνοψιστούν, γενικά, στην τάση αποφυγής της επαφής των ανηλίκων με το σύστημα της δικαιοσύνης και την ελάχιστη παρέμβαση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, που μεταφράζονται σε προσπάθειες για εξωδικαστηριακές, εξωποινικές και εξωιδρυματικές παρεμβάσεις (αποδικαστηριοποίηση, απεγκληματοποίηση, αποϊδρυματοποίηση).²⁹⁴ Σε κάθε περίπτωση, η ποινική αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων, αν δεν μπορεί να αποφευχθεί, πρέπει να διέπεται από τη βασική κατευθυντήρια αρχή της διαπαιδαγώγησης και από το σεβασμό στα αναγνωρισμένα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και τις εγγυήσεις από το σύνταγμα και τις διεθνείς συμβάσεις. Έτσι, προωθούνται διεθνώς εναλλακτικά μέτρα, ανεπίσημες διευθετήσεις από την αστυνομία, διαμεσολάβηση μεταξύ δράστη και θύματος υπό την επίβλεψη και καθοδήγηση κάποιου ειδικού κ.α. Μέσα από την επισκόπηση των σύγχρονων διεθνών τάσεων στο χώρο της πρόληψης και αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων διαφαίνεται η αναγκαιότητα ενσωμάτωσης των προγραμμάτων κοινωνικής πρόληψης μεταξύ των

²⁹³ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 307.

²⁹⁴ Klein, M. (1976), *The juvenile justice system*, Sage publications, Beverly Hills, California, σελ. 27-28.

αποτελεσματικότερων μέσων για τη μείωση και πρόληψη της νεανικής παραβατικής συμπεριφοράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΛΗΨΗ & ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Στο σημείο αυτό, είναι χρήσιμο να δούμε την έννοια της κοινωνικής ανάπτυξης, τις αρχές και τα προγράμματά αυτής που υλοποιούνται σε διεθνές επίπεδο. Προηγουμένως, όμως, θα προσεγγίσουμε τις έννοιες της κοινωνικής πρόληψης, ευρύτερα, προκειμένου να κατανοήσουμε το πώς εντάσσεται η κοινωνική ανάπτυξη στην κοινωνική πρόληψη, καθώς και το πώς ενσωματώνει τα μέσα αυτής. Έτσι, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τις έννοιες και τις πρακτικές της κοινωνικής πρόληψης και να οριοθετήσουμε με αυτόν τον τρόπο και το αντικείμενο μελέτης μας που αποτελούν τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης.

4.1. Η κοινωνική πρόληψη του εγκλήματος

Η αποτυχία του παραδοσιακού κατασταλτικού μοντέλου αντεγκληματικής πολιτικής δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη νέων τάσεων προληπτικού χαρακτήρα, όπως είδαμε παραπάνω.²⁹⁵ Μεταξύ αυτών, οι παρεμβάσεις της κοινωνικής πρόληψης έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλείς τις τελευταίες δεκαετίες αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο τον προσανατολισμό που πρέπει να λάβει η αντεγκληματική πολιτική προκειμένου να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες και τα δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών. Άλλωστε, προς αυτήν την κατεύθυνση συγκλίνουν οι κατευθυντήριες γραμμές και προτάσεις των διεθνών οργανισμών, όπως είδαμε παραπάνω, χαράσσοντας με αυτόν τον τρόπο το περιεχόμενο της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής.

Η κοινωνική πρόληψη χρησιμοποιεί κοινωνικού χαρακτήρα μέσα για να προσδιορίσει και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους κοινωνικούς παράγοντες ή τις οι συνθήκες που ευνοούν την εμφάνιση του εγκλήματος.²⁹⁶ Συχνά μάλιστα, η έννοια της κοινωνικής πρόληψης ταυτίζεται με άλλες έννοιες που εμπεριέχονται στους κόλπους της, όπως αυτές της κοινοτικής πρόληψης, συμμετοχικής πρόληψης, κοινοτικής ασφάλειας, κοινωνικής ανάπτυξης κ.ά. Οι συγκεκριμένες μορφές αντεγκληματικής πολιτικής συνθέτουν το πλαίσιο των παρεμβάσεων της κοινωνικής

²⁹⁵ Βλ. σχετικά, Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου* ό. π..

²⁹⁶ Βλ. Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό. π., σελ. 6.

πρόληψης. Στην πράξη, το περιεχόμενό τους δε διαφοροποιείται πλήρως, καθώς συχνά μοιράζονται στοιχεία μεταξύ τους. Η διαφορά τους έγκειται, κυρίως, στο βασικό προσανατολισμό των παρεμβάσεων και στο θεωρητικό πλαίσιο ένταξης και ανάλυσής τους. Έτσι, κάποια στοιχεία είναι σταθερά σε όλες της παρεμβάσεις της κοινωνικής πρόληψης και μάλιστα, η ύπαρξή τους συχνά αποτελεί προϋπόθεση για την υλοποίησή τους.

Κατ' αρχήν, η κοινωνική πρόληψη βασίζεται σε μια κοινωνιολογική προσέγγιση που συνδέει την εμφάνιση του εγκλήματος με συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες. Για το λόγο αυτό, οι παρεμβάσεις της κατευθύνονται προς όλους τους βασικούς θεσμούς κοινωνικοποίησης του ατόμου, καθώς και προς το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ανάπτυξής του: οικογένεια, σχολείο, παρέες συνομηλίκων, κοινότητα.²⁹⁷ Οι κυριότεροι στόχοι των παρεμβάσεων είναι η ενδυνάμωση του ρόλου της οικογένειας, η στήριξη των γονέων για να ανταποκριθούν στο ρόλο τους, η ενίσχυση του ρόλου του σχολείου στη μετάδοση κοινωνικών αξιών στα παιδιά και στη στήριξή τους, καθώς και η ενίσχυση του δεσμού των παιδιών με την οικογένεια και το σχολείο. Μάλιστα, η παράλληλη έμφαση στην ευαισθητοποίηση, συσπείρωση και κινητοποίηση της ευρύτερης κοινότητας θεωρείται καταλυτικής σημασίας στην επιτυχή έκβαση των δράσεων, καθώς δρα συμπληρωματικά και υποστηρικτικά στην ενδυνάμωση της λειτουργίας των θεσμών της κοινωνίας και στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης. Η διαχείριση των συγκεκριμένων παραμέτρων σε συνδυασμό με μέτρα κοινωνικής πολιτικής αναγνωρίζονται ως εξαιρετικής σημασίας διαδικασίες πρόληψης της παραβατικότητας των ανηλίκων.

Η αντεγκληματική πολιτική που προσανατολίζεται στις παρεμβάσεις της κοινωνικής πρόληψης πλαισιώνεται από τρεις άξονες: τη συμμετοχή των πολιτών, τη διαιρετικότητα και την αποκέντρωση.²⁹⁸ Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι επιδιώκεται η συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, οργανισμών και φορέων της κοινότητας, εθελοντών και γενικά της ευρύτερης κοινότητας (multi-agency/ partnership approach).²⁹⁹ Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της κοινωνικής πρόληψης εκφράζονται μέσα από το κοινοτικό συμμετοχικό πρότυπο που αναγάγει το τοπικό

²⁹⁷ Βλ. σχετικά, Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό. π., Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., Hawkins, D. (1996), ό. π., Crawford, A. (1998), ό. π.

²⁹⁸ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 278. Βλ. επίσης, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 16-21 και 184.

²⁹⁹ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 9.

πλαίσιο και τη συμμετοχή των πολιτών στην υλοποίηση των πολιτικών σε βασικά στοιχεία κάθε σοβαρής προσπάθειας άσκησης κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής.³⁰⁰ Το τοπικό επίπεδο άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής, συνδέεται άμεσα με την τάση για αποκεντρωμένη κοινωνική πολιτική, όπως αναλύσαμε και παραπάνω. Το κοινοτικό πρότυπο αποτελεί μέρος των μεταβολών που πραγματοποιήθηκαν τόσο στο πολιτικό όσο και στον κοινωνικό χώρο και σηματοδότησαν τις νέες σχέσεις στην άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής.³⁰¹ Πιο συγκεκριμένα, κατά τη δεκαετία του '80 πραγματοποιήθηκαν μια σειρά αλλαγές που αφορούσαν τη διοικητική αποκέντρωση του κράτους και τη σταδιακή παραχώρηση από το τελευταίο στην τοπική αυτοδιοίκηση αρμοδιοτήτων που ιστορικά ασκούσε μόνο το κράτος.³⁰² Η ανάληψη διευρυνμένων αρμοδιοτήτων από τις τοπικές κοινωνίες συνέπεσε με κοινωνικές συγκυρίες και οξυμένα κοινωνικά προβλήματα στα οποία το κράτος δεν μπορούσε να ανταποκριθεί ικανοποιητικά ως προς την επίλυσή τους. Το κράτος αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες και τα προβλήματα που απαιτούσαν προσαρμοσμένη στο τοπικό πλαίσιο προσέγγιση. Έτσι, οι λειτουργίες της αντεγκληματικής πολιτικής εξειδικεύτηκαν για να διαχειριστούν το πρόβλημα της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο μέσα από πολιτικές προσαρμοσμένες στις ιδιομορφίες και στη διαφορετικότητά του.³⁰³ Μάλιστα, η συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική προτάθηκε για πρώτη φορά από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1983 με σύσταση που αφορούσε τη «συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική» σε συνεργασία με τους επίσημους φορείς.³⁰⁴

Το τοπικό επίπεδο άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής είναι άμεσα συνυφασμένο με την κοινότητα ως τον κατεξοχήν χώρο για την ανάπτυξη αποκεντρωμένων μορφών κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής.³⁰⁵ Η κοινότητα

³⁰⁰ Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 19. Βλ. επίσης σχετικά Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 278 και Λαμπροπούλου, Ε. (2003), «Κοινοτισμός και κοινοτική πρόληψη: Το “νέο παράδειγμα” στην αντεγκληματική πολιτική» στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 777-797.

³⁰¹ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 275.

³⁰² Crawford, A. (1999), *The local governance of crime: appeals to community and partnerships*, Oxford University Press, Oxford. 2004 print, σελ. 34.

³⁰³ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 274.

³⁰⁴ Σύσταση (83)7 για τη συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική στο Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 284.

³⁰⁵ Λαμπροπούλου, Ε. (2003), ό.π., σελ. 777-797 και Ετζιόνι, Α. (1999), *Η κοινωνία της*

αποτελεί μια μονάδα του κοινωνικού συστήματος και τη μονάδα παρέμβασης των ευρύτερων πολιτικών που χαράσσονται.³⁰⁶ Πρόκειται για μια τοποθεσία που οριοθετείται γεωγραφικά (περιοχή, συνοικία, γειτονιά) και διέπεται από συγκεκριμένους κανόνες, ήθη και έθιμα.³⁰⁷ Στο πλαίσιο της κοινότητας, οι άνθρωποι αναπτύσσουν σχέσεις, ιδιαίτερους δεσμούς, κοινό σύστημα αξιών και ενδιαφερόντων.³⁰⁸ Η ομογένεια αξιών, παραδόσεων και ενδιαφερόντων δημιουργεί την κοινή ταυτότητα μεταξύ των ατόμων, η οποία με τη σειρά της καλλιεργεί το αίσθημα του «ανήκειν» στην κοινότητα.³⁰⁹ Παράγοντες, όπως το γένος, η εθνικότητα, η ηλικία, κοινωνική τάξη κ.ά. επηρεάζουν το βαθμό της δέσμευσης που έχουν οι άνθρωποι με την κοινότητα. Επιπλέον, στην κοινότητα επιτελούνται μια σειρά από λειτουργίες και δραστηριότητες, όπως η παραγωγή και διανομή καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών, η κατανομή εργασίας, η κοινωνικοποίηση των ατόμων, η κοινωνική συμμετοχή, η κοινωνική αλληλεγγύη και βοήθεια.³¹⁰

Το σύστημα που συγκροτείται εντός της κοινότητας απαρτίζεται από κοινωνικές ομάδες, κοινωνικούς ρόλους, θεσμούς, μηχανισμούς κοινωνικής διαστρωμάτωσης, κοινωνικού ελέγχου- τυπικού και άτυπου- που αποσκοπούν στην αποτελεσματική λειτουργία και στη συνέχεια της κοινότητας.³¹¹ Υπό αυτήν την έννοια, μιλάμε για ένα συναινετικό πρότυπο αξιών, όπου τα μέλη της κοινότητας συσπειρώνονται γύρω από ένα κοινό στόχο.³¹² Ωστόσο, δεν πρέπει να παραλείψουμε και άλλες απόψεις, οι οποίες διακρίνουν στην έννοια της κοινότητας μια πολυμορφία χαρακτηριστικών, η οποία την καθιστά μια πολυσύνθετη «οντότητα» με στοιχεία ανομοιογένειας, σύγκρουσης και διαφορετικότητας συμφερόντων, αναγκών και ταυτοτήτων.³¹³ Κατ' αυτήν την άποψη, σε κάθε παρέμβαση και πρόγραμμα στην κοινότητα πρέπει να αναγνωρίζονται τα αντικρουόμενα συμφέροντα, τα ιδιαίτερα στοιχεία, οι ιδιαιτερότητες και οι σχέσεις των κοινωνικών ομάδων που συγκροτούν τη

υπευθυνότητας: κοινωνικότητα και ατομισμός, μετάφραση Γανιάρη, Α. επιστημονική επιμέλεια Μανιάτης, Γ., εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

³⁰⁶ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 105-106.

³⁰⁷ Sherman L. (1996), "Communities and Crime Prevention", στο National Institute of Justice (1996), "Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising", *A report to the United States Congress, National Institute of Justice*, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland, σελ 3-4.

³⁰⁸ Βλ. Crawford, A. (1998), ό. π., σελ 157.

³⁰⁹ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π. σελ. 24., Βλ. επίσης Crawford, A. (1999), ό. π., σελ. 157.

³¹⁰ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 106.

³¹¹ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 108-109.

³¹² Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 24.

³¹³ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 116.

δεδομένη κοινότητα. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, στόχοι της κοινότητας είναι η αποτελεσματική λειτουργία, η συνέχεια, η ευημερία και η «επάρκεια»³¹⁴. Οι εν λόγω στόχοι είναι δυνατό να επιτευχθούν σε μια κοινότητα που έχει αναπτύξει μηχανισμούς ικανοποίησης των αναγκών του κοινωνικού συνόλου, επίλυσης διαφορών και συγκρούσεων, αυτονομίας ως προς τη συντήρησή της, τρόπους ρύθμισης των κοινωνικών τομέων και φαινομένων, όπως η εγκληματικότητα και οι παραβατικές συμπεριφορές και ανάπτυξης κοινωνικής υποδομής σε ζητήματα απασχόλησης, πρόνοιας, πολιτισμού, αθλητισμού.

Όπως βλέπουμε, στο πλαίσιο της κοινότητας επιτελούνται μια σειρά από κοινοτικές δράσεις και παρεμβάσεις προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της και να εξασφαλιστεί η συνέχειά της. Η καταλληλότητα του χώρου της κοινότητας για την ανάπτυξη παρεμβάσεων ενισχύεται από τη διαπίστωση ότι σε τοπικό επίπεδο αναγνωρίζονται καλύτερα οι ανάγκες και τα κοινωνικά προβλήματα, πολλά από τα οποία συμβάλλουν στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών, έτσι ώστε να προσαρμοστούν οι εκάστοτε πολιτικές στις κοινωνικοδημογραφικές ιδιαιτερότητες του τοπικού πλαισίου υλοποίησης.³¹⁵ Επιπλέον, στο τοπικό επίπεδο μπορεί να αναπτυχθεί η κοινωνική αλληλεγγύη και να προωθηθεί η ενεργή συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές πρόληψης. Η διαιρετικότητα που χαρακτηρίζει το κοινοτικό πρότυπο χαρακτηρίζεται από το τρίπτυχο: κινητοποίηση, ευθύνη και η συμμετοχή του πολίτη και πηγάζει από *«τη συμμετοχή του στην απόλαυση των αγαθών και των ευεργετημάτων του κοινωνικού συμβολαίου, από το δικαίωμά του να διεκδικεί την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών από το πολιτικό σύστημα με αντάλλαγμα την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που του αναλογούν, αλλά και από τη φυσική σύνδεσή του με τον τοπικό χώρο στον οποίο διαβιεί και τον οποίο οφείλει να προστατεύσει και να υπερασπιστεί συλλογικά και ατομικά»*.³¹⁶ Η συμμετοχή των πολιτών, άλλωστε συμβάλλει στην προώθηση του κοινοτικού πνεύματος ενδυναμώνει την έννοια της κοινότητας και το αίσθημα του κοινοτισμού, δηλ. τη δυνατότητα που παρέχει η κοινότητα στα μέλη της *«να επικοινωνήσουν, να αναπτύξουν αίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης και να αναλάβουν πρωτοβουλίες και δράσεις για το κοινό καλό»*.³¹⁷

³¹⁴ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 116.

³¹⁵ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 19.

³¹⁶ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 277-278.

³¹⁷ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 62. Βλ. επίσης σχετικά, Κοτζιάς, Ν. (1999), «Η κοινοτική θέση του κοινοτισμού και η αντιπαράθεσή του με το νεοφιλελευθερισμό» στο Ετζιόνι, Α. (1999), *Η*

Η συμβολή των τοπικών κοινωνιών, απόρροια της δυνατότητά τους να αναπτύσσουν πολιτικές εγγύτητας, είναι καθοριστική στην αυτορρύθμιση και διαχείριση των προβλημάτων σε μικροκοινωνικό επίπεδο.³¹⁸ Μεταξύ των κοινωνικών φαινομένων, η τοπική κοινότητα καλείται να βρει τρόπους ρύθμισης του εγκλήματος που αντιμετωπίζεται ως πολυπαραγοντικό κοινωνικό φαινόμενο, παράγωγο του τοπικού κοινωνικού πλαισίου που απειλεί την ασφάλεια του κοινωνικού συνόλου.³¹⁹ Έτσι, η κοινοτική πρόληψη του εγκλήματος ή η «προσέγγιση των κοινωνικών προβλημάτων» αποσκοπεί στη μείωση της εγκληματικότητας μέσα από τη βελτίωση ή την αλλαγή των γενικότερων κοινωνικών συνθηκών που συμβάλλουν στην εμφάνισή της.³²⁰ Εδώ εντάσσονται και οι αναπτυξιακές (developmental) προσεγγίσεις στην πρόληψη του εγκλήματος, οι οποίες επικεντρώνονται στην πρόληψη της εγκληματικής συμπεριφοράς μέσα από τον περιορισμό των παραγόντων “κινδύνου” που συντρέχουν κατά την αναπτυξιακή ηλικία των παιδιών. Η συμμετοχική διάσταση που δίδεται στην αντεγκληματική πολιτική καθιστά τη δημιουργία και τη διευθέτηση των κοινωνικών προβλημάτων υπόθεση και ευθύνη ολόκληρης της κοινότητας. Για την αποτελεσματική διευθέτηση της εγκληματικότητας και τη διασφάλιση του κοινού αγαθού της ασφάλειας, οι τοπικές κοινωνίες έχουν αναγάγει τον τοπικό χώρο σε υπερασπίσιμο χώρο (defensible area) και διεκδικούν τη συμμετοχή τους στη διαχείρισή του μέσα από την ενεργοποίηση του συνόλου της κοινωνίας.³²¹ Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι ένα σημαντικό μέρος της εγκληματικότητας, που έχει άμεσο αντίκτυπο στην καθημερινότητα των ανθρώπων, αφορά τη μικρο-εγκληματικότητα που τελείται σε τοπικό επίπεδο και συνδέεται με το «φόβο του εγκλήματος»³²² («φόβος της θυματοποίησης»)³²³ αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα

κοινωνία της υπευθυνότητας: κοινωνικότητα και ατομισμός, μετάφραση Γανιάρη, Α. επιστημονική επιμέλεια Μανιάτης, Γ., εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σελ. 11-44.

³¹⁸ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 275.

³¹⁹ Crawford, A. (1998) ό.π., σελ. 9.

³²⁰ Lurigio A.J. & Rosenbaum D.P. (1986), “Evaluation research in community crime prevention. A critical look at the field” στο Rosenbaum D.P. (1986), *Community crime prevention. Does it work?* Sage, σελ. 19-44.

³²¹ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 275-276.

³²² «Ο φόβος του εγκλήματος είναι απόρροια άλλοτε άμεσων ατομικών βιωμάτων και άλλοτε πρόσληψης της εμπειρίας άλλων ατόμων, διαμορφωμένης μέσω διαφόρων καναλιών πληροφόρησης και πλαισιωμένης από ευρύτερες ανησυχίες σχετικά με το σύγχρονο τρόπο ζωής» στο Ζαραφωνίτου, Χ. (2002), *Ο φόβος του εγκλήματος: εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας/ Fear of crime: a criminological approach and inquiry based on an empirical study of the phenomenon within the city of Athens*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 15-17. Βλ. επίσης σχετικά, Τσίγκανου, Ι. (2007), «Ο φόβος του εγκλήματος: δεδομένα και μεθοδολογικά παραλειπόμενα» στο Καφετζής, Π., Μαλούτας, Θ.,

κινητοποίησης της τοπικής κοινότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, η δυνατότητα του τοπικού πλαισίου να ασκεί άτυπες μορφές κοινωνικού ελέγχου μπορεί να δράσει εγκληματοπροληπτικά.³²⁴

Πριν ολοκληρώσουμε την ενότητα, να αναφέρουμε κάποιες επιπλέον μορφές κοινοτικής πρόληψης που συναντάμε στη βιβλιογραφία με θεωρητικές εκβολές στην έννοια της ασφάλειας. Κατά τη δεκαετία του 80' εμφανίστηκαν διάφορες μορφές κοινοτικής πρόληψης που όλες είχαν μια κοινή βάση: τη συμμετοχή των πολιτών, το τοπικό πλαίσιο εφαρμογής τους και την ενίσχυση του αισθήματος ασφάλειας. Η «κοινοτική ασφάλεια»³²⁵ (“community safety”) αποτελεί μια έννοια που χρησιμοποιείται με αναφορά στη διατήρηση του αισθήματος ασφάλειας σε ένα συγκεκριμένο τοπικό πλαίσιο (περιοχή, γειτονιά ή συνοικία). Όπως σε όλες τις μορφές κοινωνικής πρόληψης έτσι και εδώ, το έγκλημα αποτελεί προϊόν της κοινότητας, η ερμηνεία του βασίζεται σε πολυπαραγοντικές προσεγγίσεις και στη διαχείρισή του εμπλέκεται ολόκληρη η κοινότητα. Για την αποτελεσματικότερη διευθέτηση του εγκληματικού φαινομένου απαιτείται η συνεργασία της κοινότητας με τους επίσημους φορείς άσκησης κοινωνικού ελέγχου.³²⁶ Η κοινότητα χρειάζεται να εμπεδώσει το ρόλο και την ευθύνη της στην προληπτική αντεγκληματική πολιτική, ενώ η αστυνομία με μέσα καταστολής μπορεί να πλαισιώνει τις προσπάθειες. Η τοπική κοινότητα είναι εκείνη που διαπιστώνει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει, προτείνει στο κράτος μια ολοκληρωμένη πολιτική ασφαλείας και το κράτος από την πλευρά του παρέχει τα μέσα για την υλοποίησή της. Η συγκεκριμένη προσέγγιση επιδιώκει να εντάξει στα μέσα άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής τους μηχανισμούς του κοινωνικού ελέγχου, τις κρατικές και τις κοινοτικές υπηρεσίες διευρύνοντας τον κοινωνικό ρόλο της αστυνομίας. Με αυτόν τον τρόπο, αποσκοπεί στην εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων σε τοπικό επίπεδο με εναλλακτικούς τύπους δράσεων που στηρίζουν τη συνεργασία της κοινότητας με τις δικαστικές και αστυνομικές αρχές.³²⁷ Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκαν κατά την ίδια περίοδο το λεγόμενο *community policing* και οι «Συμβάσεις Ασφαλείας», οι οποίες αποτελούν

Τσίγκανου, Ι. (2007), *Πολιτική-Κοινωνία-Πολίτες: Αναλύσεις δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας-ESS*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

³²³ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 11.

³²⁴ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 9.

³²⁵ Crawford, A. (1998), ό. π. σελ. 9.

³²⁶ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 313.

³²⁷ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 278-279.

ολοκληρωμένες πολιτικές πρόληψης που συνδυάζουν δράσεις σε κοινοτικό επίπεδο. Επιπλέον, την ίδια περίοδο συγκροτήθηκαν και τα πρώτα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, όπως στην Αγγλία, στη Γαλλία, στο Βέλγιο και στην Ολλανδία, τα οποία στόχευαν κυρίως στην πρόληψη της μικρομεσαίας εγκληματικότητας, όπως τα ναρκωτικά, η βία, η παραβατικότητα ανηλίκων, η εγκληματικότητα μεταναστών και ο κοινωνικός αποκλεισμός.³²⁸

Συμπερασματικά να πούμε ότι, τα παραπάνω πρότυπα εφαρμόστηκαν με επιμέρους διαφοροποιήσεις σε διαφορετικές χώρες και αλλού γνώρισαν ανάπτυξη και αλλού δεν επέτυχαν ως στρατηγικές πρόληψης. Εντούτοις, δε θα πρέπει να ξεχνάμε τη συμβολή τους στη συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική και στην προώθηση της πρόληψης. Η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση των τοπικών ζητημάτων συμβαδίζει με τη διεκδίκηση της ποιότητας ζωής και της ευημερίας που αποτελούν ζητούμενα και προϋποθέσεις των σύγχρονων κοινωνιών. Έτσι, ο πολίτης ως μέλος της κοινότητας των πολιτών δεν αποτελεί παθητικό δέκτη μια πολιτικής που διαμορφώνεται εκ των άνω, αλλά συμμετέχει ενεργά σε αυτήν προτάσσοντας το κοινό συμφέρον για τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι τα παραπάνω πρότυπα βασίζονται σε ένα κοινωνικό συμβόλαιο, το οποίο συχνά δεν έχει τη συναίνεση όλων των μερών της κοινωνίας, αλλά επιβάλλεται σε αυτήν κεντρικά. Γι' αυτό το λόγο, χρειάζεται προσοχή και αυστηρός καθορισμός των ορίων των οποιωνδήποτε παρεμβάσεων πρόληψης, ώστε να μην αναχθούν σε παρεμβάσεις κοινωνικού ελέγχου με τη φαινομενική επικάλυψη της συναίνεσης της ευρύτερης κοινότητας. Ο κατάλληλος συντονισμός και η αξιολόγηση των δράσεων μπορούν να αποτιμήσουν τον τρόπο λειτουργίας και την αποτελεσματικότητά τους ως προς τον προσανατολισμό, τους στόχους και το ρόλο που επιτελούν στο πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής.

4.2. Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσο πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας

4.2.1. Η εμφάνιση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης

Αφού είδαμε τον τρόπο με τον οποίο εντάσσεται η κοινωνική ανάπτυξη στην κοινωνική πολιτική, θα προχωρήσουμε στη σύνδεση των προγραμμάτων της με την

³²⁸ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 286. Βλ. επίσης σχετικά, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π.

πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας. Η κοινωνική ανάπτυξη αποτελεί το ζητούμενο των παρεμβάσεων της κοινωνικής πολιτικής που χαράσσεται για την αντιμετώπιση των αναγκών του ευρύτερου κοινωνικού σχεδιασμού.³²⁹ Με αφετηρία την «επάρκεια» και την ευημερία της κοινότητας, οι παρεμβάσεις κοινωνικής ανάπτυξης αποκρυσταλλώνονται στα κοινωνικά προγράμματα που προσανατολίζονται στη διαχείριση μιας σειράς κοινωνικών παραγόντων με απώτερο στόχο την πρόληψη δυσμενών συνθηκών που συνδέονται με την παρουσία τους στην κοινωνία. Συγκεκριμένα, το σύνολο των δραστηριοτήτων που επιδιώκουν να βελτιώσουν ένα κοινωνικό πρόβλημα ή ορισμένες κοινωνικές συνθήκες συνιστούν τα κοινωνικά προγράμματα.³³⁰ Το πρόγραμμα αποτελεί το κυριότερο μέσο υλοποίησης της πολιτικής που χαράσσεται και αποτελείται από ένα σύνολο δραστηριοτήτων στο οποίο αποτυπώνονται τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού και η αντίστοιχη πολιτική, σχέδιο ή/ και νομοθεσία εφαρμογής. Μέρος των κοινωνικών προγραμμάτων αποτελούν τα προγράμματα κοινωνικής πρόληψης, όπως και εκείνα που δίνουν έμφαση σε συγκεκριμένες παραμέτρους, όπως είναι αυτή της κοινωνικής ανάπτυξης.

Όσον αφορά, λοιπόν, την πρόληψη του εγκλήματος, η κοινωνική ανάπτυξη εντάσσεται στις μεθόδους της κοινωνικής πρόληψης, καθώς δεν χρησιμοποιεί τις στρατηγικές αντίδρασης και αποτροπής που χρησιμοποιεί το ποινικό δίκαιο ή εκείνες της περιστασιακής πρόληψης, αλλά οι παρεμβάσεις πρόληψης επικεντρώνονται στους βαθύτερους παράγοντες που ευνοούν την εμφάνιση της εγκληματικότητας.³³¹ Η κοινωνική ανάπτυξη, όπως και η κοινωνική πρόληψη ευρύτερα, εμφανίστηκε ως απότοκος της κοινωνικής συγκυρίας που συνίστατο αφενός στην αποδυνάμωση της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους και αφετέρου στη δυσαρέσκεια του κοινού προς την αναποτελεσματικότητα της ποινικής δικαιοσύνης να διαχειριστεί επιτυχώς το εγκληματικό φαινόμενο, καθώς και το φόβο του εγκλήματος. Αναφορικά με την ιστορική εξέλιξη της κοινωνικής ανάπτυξης, πριν από το 1970 αρμόδιοι φορείς για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος ήταν η αστυνομία και το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης. Μετά από το 1970, το καθεστώς αυτό αρχίζει να

³²⁹ Ο κοινωνικός σχεδιασμός αναφέρεται στη «διαδικασία που στοχεύει με τρόπο ορθολογικό, με συντονισμένες ενέργειες και πράξεις στην επίλυση του προβλήματος ή του ζητήματος και στην επίτευξη του τελικού στόχου». Θα λέγαμε ότι, ο κοινωνικός σχεδιασμός αποτελεί το μέσο σχεδιασμού των προσφορότερων τρόπων κοινωνικής παρέμβασης προκειμένου να υλοποιηθεί μια κοινωνική πολιτική. Βλ. σχετικά, Κασιμάτη, Κ. (2002), ό. π., σελ. 26 και Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 121.

³³⁰ Rossi, P., H., Lipsey, M., Freeman, H. (2004), *Evaluation: a systematic approach*, 7th ed., Sage publications, Thousand Oaks, Calif., σελ. 17.

³³¹ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 392 και Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό.π., σελ. 6.

διαφοροποιείται διεθνώς ως απόρροια της δυσαρέσκειας του κοινού με την αναποτελεσματικότητα της ποινικής δικαιοσύνης να μειώσει το έγκλημα. Η προσέγγιση της κοινωνικής ανάπτυξης αναδύθηκε στο χώρο της πρόληψης στις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν λόγω του δυσβάσταχτου κόστους των υπηρεσιών της ποινικής δικαιοσύνης και της αναποτελεσματικότητάς τους στη μείωση του εγκλήματος, το ενδιαφέρον στράφηκε σε στρατηγικές πρόληψης που εξέταζαν τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες εμφάνισης του εγκλήματος. Επιπλέον, το έγκλημα άρχισε να απασχολεί ιδιαίτερα ως αστικό φαινόμενο για το οποίο χρειαζόταν να αναζητηθούν πολιτικές πρόληψης ικανές αφενός να προσδιορίσουν τους παράγοντες εμφάνισής του και αφετέρου να περιορίσουν τις αρνητικές του συνέπειες στο κοινωνικό σύνολο.³³²

Το κλίμα που διαμορφώθηκε οδήγησε στη συσπείρωση και στην κινητοποίηση της κοινότητας για την ενίσχυση της ασφάλειας σε τοπικό επίπεδο. Έτσι, την ίδια περίοδο παρατηρείται στις περισσότερες χώρες μια τάση για συμμετοχή των μελών της κοινότητας στις διαδικασίες κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης.³³³ Τότε, εμφανίζονται οι πρώτες προσπάθειες πρόληψης του εγκλήματος μέσα από τις πρακτικές της περιστασιακής πρόληψης, ενώ παράλληλα παρατηρείται ένα αυξημένο ενδιαφέρον του κοινού για ενεργό συμμετοχή στις προσπάθειες αυτές. Έτσι, η κοινότητα αναπτύσσει συλλογική δράση, κοινωνική αλληλεγγύη και δίκτυα συνεργασίας σε μια προσπάθεια προάσπισης των θεσμών και μιας από κοινού διαχείρισης των θεμάτων της καθημερινής τοπικής ζωής. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, ενισχύεται το “αίσθημα του ανήκειν” στην κοινότητα, οι πολίτες αισθάνονται οικείο το περιβάλλον που τους περιβάλλει και παράλληλα αποδυναμώνονται οι κοινωνικές αντιθέσεις και διαμάχες που απορρέουν από τα συγκρουόμενα ή αντιφατικά συμφέροντα.

Ως αποτέλεσμα, αναπτύχθηκαν τα πρώτα μοντέλα συμμετοχής των πολιτών στην κοινοτική ανάπτυξη υπό την ονομασία «εταιρίες κοινοτικής ανάπτυξης» ή «εταιρίες ανάπτυξης γειτονιάς» που φιλοδοξούσαν να εξασφαλίσουν την αυτονομία και την αυτοδιοίκηση στις κοινότητες μέσα από την ενίσχυση του ελέγχου και της πρωτοβουλίας στους πολίτες.³³⁴ Έτσι, ξεκίνησαν πρωτοβουλίες κοινοτικών προγραμμάτων γειτονιάς, που βασιζόνταν στην κινητοποίηση και δράση των πολιτών

³³² Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 286.

³³³ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 159.

³³⁴ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 166.

και αποσκοπούσαν στη μείωση των ευκαιριών διάπραξης του εγκλήματος και στην προάσπιση του αισθήματος ασφάλειας. Το πρόγραμμα “Bonnemaïson” που υλοποιήθηκε στη Γαλλία στις αρχές της δεκαετίας του ’80 αποτελεί ένα από τα πιο γνωστά κοινοτικά προγράμματα που εφαρμόστηκαν σε τοπικό επίπεδο τόσο για την πρόληψη της μικρο-εγκληματικότητας όσο και για την ενίσχυση του αισθήματος ασφάλειας στη γειτονιά.³³⁵ Άλλα δημοφιλή κοινοτικά προγράμματα της εποχής είναι το “Neighbourhood Watch” και το “Safer cities programme”. Το τελευταίο ξεκίνησε για πρώτη φορά στην Αγγλία το 1986 με κύριους στόχους τη μείωση της εγκληματικότητας, του φόβου του εγκλήματος και την ενίσχυση του αισθήματος ασφάλειας και πλαισιώθηκε από ένα σύστημα συνεργασίας φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, της αστυνομίας και εθελοντών.³³⁶ Στην υλοποίηση του συγκεκριμένου προγράμματος επισημάνθηκαν αρκετές δυσκολίες, μεταξύ των οποίων διοικητικά θέματα ανάμεσα στην κεντρική κυβέρνηση και την τοπική αυτοδιοίκηση, καθώς και έλλειψη σαφούς στρατηγικής.

Κατά την ίδια περίοδο, και παράλληλα προς τις παραπάνω εξελίξεις, επιχειρήθηκαν και άλλες προσεγγίσεις πρόληψης που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση των βαθύτερων παραγόντων που ευνοούσαν την εμφάνιση του εγκλήματος, και όχι μόνο την περιστασιακή αποτροπή του. Προτάθηκαν, έτσι, μέτρα κοινωνικής πολιτικής και κοινοτικής ανάπτυξης που θα ενίσχυαν τους κοινωνικούς και οικονομικούς όρους διαβίωσης και θα ενέτειναν τη δημόσια ασφάλεια.

4.2.2. Θεωρητική προσέγγιση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης

Αφού είδαμε το πλαίσιο εμφάνισης και την εξέλιξη της πορείας της κοινωνικής ανάπτυξης, είναι σημαντικό να δούμε πιο αναλυτικά το περιεχόμενο στο οποίο αναφέρεται η έννοια σήμερα. Η κοινωνική ανάπτυξη ως μακροπρόθεσμη στρατηγική πρόληψης του εγκλήματος στοχεύει να διασφαλίσει την ευημερία και να βελτιώσει την ποιότητα της ζωής των παιδιών και της οικογένειας με τη λήψη προληπτικών μέτρων που αναγνωρίζουν και κατευθύνουν τις σύνθετες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές διαδικασίες που συμβάλλουν στην εμφάνιση του εγκλήματος και τη θυματοποίηση.³³⁷ Για το σκοπό αυτό, βασίζεται σε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση (integrated approach) της νεανικής παραβατικότητας που

³³⁵ Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π. , σελ. 47. Βλ. επίσης, Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π. , σελ. 292.

³³⁶ Crawford, A. (1998), ό.π. σελ. 52-58.

³³⁷ Muncie, J. (1999), *Youth and crime: a critical introduction*, Sage, London, σελ. 244.

συνδυάζει θεωρίες κοινωνικοποίησης, κοινωνικού ελέγχου, κοινωνικής μάθησης, διαφορικού συγχρωτισμού, πολιτισμικών διαφορών, καθώς και άλλες προσεγγίσεις κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραγόντων που υποστηρίζονται από την έρευνα.³³⁸ Κατ' αυτήν, οι παρεμβάσεις πρέπει να ικανοποιούν τις μεταβαλλόμενες ανάγκες που προκύπτουν κατά τη διάρκεια των διάφορων εξελικτικών σταδίων της ζωής ενός ατόμου.

Στην κοινωνική πρόληψη, δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην κοινωνικοποίηση και στην παιδεία των ανηλίκων ως διαδικασίες ορόσημα στη ζωή τους για να τους εμπνεύσουν θετικά πρότυπα και στάσεις ζωής.³³⁹ Σύμφωνα με τη θεωρία της μάθησης, η κοινωνικοποίηση, δηλαδή η εκμάθηση των κοινωνικών συμπεριφορών πραγματοποιείται από την οικογένεια, το σχολείο, τη θρησκεία, καθώς και άλλους κοινωνικούς θεσμούς. Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης του ατόμου καθορίζεται από τέσσερις παραμέτρους: α) τις προσλαμβάνουσες ευκαιρίες για εμπλοκή σε δραστηριότητες και την αλληλεπίδραση με τους άλλους, β) το βαθμό εμπλοκής και αλληλεπίδρασης, γ) τις δεξιότητες για συμμετοχή στις δραστηριότητες και στις διαδικασίες αλληλεπίδρασης, δ) την ενίσχυση που προσλαμβάνει από τη συμμετοχή στις δραστηριότητες και στις διαδικασίες αλληλεπίδρασης.³⁴⁰ Εφόσον, τα συγκεκριμένα στάδια ακολουθηθούν με συνέπεια, αναπτύσσεται ένας κοινωνικός δεσμός ανάμεσα στο άτομο και το θεσμό κοινωνικοποίησης που ασκεί άτυπο εσωτερικό έλεγχο ικανό να το συγκρατήσει από παραβατικές συμπεριφορές και να του εμφυσήσει κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές και αξίες (θεωρία ελέγχου).³⁴¹ Στο πλαίσιο αυτό, η αποχή από εγκληματικές πράξεις αποτελεί απόρροια του άτυπου κοινωνικού ελέγχου και της προσαρμογής του ατόμου. Επιπρόσθετα, ο ρόλος της παιδείας είναι ιδιαίτερα σημαντικός στην προσωπική ανάπτυξη και την ευημερία, καθώς εμπνέει στους νέους εκείνες τις αξίες, στάσεις, συμπεριφορές και δεξιότητες που προάγουν την κοινωνική ανάπτυξη. Έτσι, μια παιδεία που καλλιεργεί συναισθήματα αλληλεγγύης και ισότητας προς τους άλλους, κατανόησης προς την διαφορετικότητα στην κουλτούρα, τον πολιτισμό, τη θρησκεία και τις πεποιθήσεις, που καλλιεργεί μια συλλογική κοινωνική συνείδηση, χωρίς προκαταλήψεις, αλλά με

³³⁸ Hawkins, D. (1996), ό. π. , σελ. 155.

³³⁹ Χάιδου, Α. (2003), *Εγκληματολογικά Κείμενα: Ανήλικοι – Ναρκωτικά – Κοινωνικός Έλεγχος*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 39-54.

³⁴⁰ Hawkins, D. (1996), ό. π. , σελ. 156.

³⁴¹ Hirschi, T. (1969), *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley.

σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί να λειτουργήσει κατασταλτικά στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών από τους νέους.

Οι παρεμβάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης συνδυάζουν διαφορετικές προσεγγίσεις κοινωνικής πρόληψης που εντάσσονται σε τρεις βασικές κατηγορίες: κοινοτικής, αναπτυξιακής και κοινωνικής, που στην πράξη, συχνά, δανείζονται στοιχεία η μία από την άλλη.³⁴²

Το μοντέλο της τοπικής ή κοινοτικής ανάπτυξης υπογραμμίζει ότι τα μέλη της κοινότητας συμμετέχουν από κοινού στη διαπίστωση και αντιμετώπιση των κοινοτικών προβλημάτων ή αναγκών. Οι συγκεκριμένες πρωτοβουλίες στηρίζονται στην αυτοβοήθεια και την ικανότητα της κοινότητας να αυτορυθμίζεται και για το λόγο αυτό, είναι γνωστές με τους όρους *κοινοτική ανάπτυξη ή κοινοτική δράση*.³⁴³ Όπως είδαμε παραπάνω, η κοινότητα είναι ο χώρος προέλευσης και ύπαρξης των προβλημάτων, τα οποία στο πλαίσιο αυτής μπορούν να επιλυθούν καλύτερα. Έτσι, οι πολίτες καλούνται να κινητοποιηθούν και να συσπειρωθούν στην επίλυση των προβλημάτων τους. Η συμμετοχή του κοινού (συμμετοχικό πρότυπο) έχει κεντρική θέση στην κοινωνική πρόληψη προκειμένου η αντεγκληματική πολιτική να είναι αποτελεσματική.³⁴⁴ Άλλωστε, η συμμετοχή της κοινότητας στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν τη ζωή της συνάδει με τις αρχές της ελευθερίας και της δημοκρατίας που νομιμοποιούν το ρόλο του κοινού στις παρεμβάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης. Έτσι, η εμπλοκή στις διαδικασίες αυτές αποτελεί υπόθεση ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου, καθώς οι εν λόγω διαδικασίες θα πρέπει να προκύψουν από τις αλλαγές στην ίδια την κοινότητα και στους ανθρώπους που την συνθέτουν.³⁴⁵ Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συμμετοχή στη διαχείριση του εγκληματικού φαινομένου, στις διαδικασίες σχεδιασμού και άσκησης κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης θεωρείται εξαιρετικά σημαντική. Εδώ, εντάσσονται τα κοινοτικά προγράμματα γειτονιάς, όπου το κοινό συνεργάζεται με τους επίσημους φορείς στον εντοπισμό και την αντιμετώπιση των τοπικών προβλημάτων. Το κοινό μπορεί να συμμετέχει μέσα από πλήθος δραστηριοτήτων που εμπλέκουν την οικογένεια, το σχολείο, τη γειτονιά, δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, όπως πολιτιστικές και αθλητικές κ.ά. Η συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες πρόληψης καθιστά τους πολίτες κοινωνούς

³⁴² Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

³⁴³ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 87.

³⁴⁴ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 14.

³⁴⁵ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 158.

και συνυπεύθυνους για τα προβλήματα που εμφανίζονται σε τοπικό επίπεδο και για την αντιμετώπισή τους. Μια αδυναμία της κοινοτικής προσέγγισης έγκειται στο ότι η δράση της κοινότητας εξαντλείται στην αντιμετώπιση των συμπτωμάτων του προβλήματος και δεν εισχωρεί στους βαθύτερους παράγοντες που οδηγούν στην εγκληματικότητα με αποτέλεσμα να μην έχει πάντα την αναμενόμενη επίδραση στη μείωση της εγκληματικότητας. Ωστόσο, παρά την κριτική που έχει ασκηθεί στο κοινοτικό πρόγραμμα που εμπλέκουν τους κατοίκους της γειτονιάς στις παρεμβάσεις πρόληψης και σχετίζεται πρώτιστα με το βαθμό δικαιοδοσίας της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ζητήματα επέκτασης του άτυπου (και μερικές φορές και του επίσημου) κοινωνικού ελέγχου, εντούτοις η συμβολή τους στις μεθόδους της αντεγκληματικής πολιτικής δεν είναι επουσιώδης.

Όσον αφορά την αναπτυξιακή προσέγγιση (*developmental perspective*), στόχος της είναι μια έγκαιρη παρέμβαση σε παράγοντες που ενυπάρχουν στην πορεία ανάπτυξης του παιδιού και οι οποίοι μπορεί να οδηγήσουν τον ανήλικο προς αντικοινωνικές ή παρεκκλίνουσες συμπεριφορές και πιθανόν προς μία χρόνια ή επαναλαμβανόμενη εγκληματικότητα (χρόνιοι εγκληματίες).³⁴⁶ Η προσέγγιση αυτή ερμηνεύει την εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς μέσα από τις θεωρίες του ελέγχου, της εκμάθησης και του διαφορικού συγχρωτισμού. Μάλιστα, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη διαμορφώνεται μέσα από πλήθος διαδικασιών, επικεντρώνεται στη διαχείριση πολλαπλών παραγόντων.³⁴⁷ Συγκεκριμένα, η αναπτυξιακή προσέγγιση υποστηρίζει ότι κατά τη διάρκεια ανάπτυξης του ατόμου οι διάφορες φάσεις της ζωής του αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με αποτέλεσμα οι συμπεριφορές του παρελθόντος να επηρεάζουν και τις μελλοντικές συμπεριφορές³⁴⁸. Για το σκοπό αυτό, η παρέμβαση ξεκινά, κατά το ιδανικότερο, από το σημείο της γέννησης του παιδιού και παρακολουθεί την εξέλιξη του μέσα από την είσοδο του στην οικογένεια, το πέρασμα από το σχολείο, τη δημιουργία σχέσεων με την παρέα και τη δημιουργία δεσμών με την κοινότητα. Τα προγράμματα πρόληψης που εκπορεύονται από αναπτυξιακές προσεγγίσεις προσανατολίζονται στη σωστή ανάπτυξη των παιδιών μέσω παρεμβάσεων που περιορίζουν τους παράγοντες “κινδύνου” και ενισχύουν τους παράγοντες που μπορούν να προστατεύσουν το παιδί

³⁴⁶ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

³⁴⁷ Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), ό. π., όπως αναφέρεται στο Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 22. Βλ. επίσης, σχετικά Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 150.

³⁴⁸ Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 150-151.

και συναρτώνται με τους τρεις βασικότερους φορείς κοινωνικοποίησης - την οικογένεια, το σχολείο και τις παρέες. Η απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων από τους γονείς, η διαχείριση της επιθετικής – υπερδραστήριας συμπεριφοράς, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, καθώς και η θετική επιρροή της παρέας θεωρούνται πολύ σημαντικοί παράγοντες προς αυτήν την κατεύθυνση. Ειδικά όσον αφορά τα νεαρά άτομα, θεωρείται καίριας σημασίας η αναγνώριση των παραγόντων που ευνοούν την ανάπτυξη παραβατικών συμπεριφορών, έτσι ώστε να αντιμετωπιστούν έγκαιρα.³⁴⁹ Σε αυτούς συγκαταλέγονται “παράγοντες κινδύνου” και “προστατευτικοί παράγοντες”, που ωθούν ή συγκρατούν, αντίστοιχα, το άτομο από το έγκλημα.³⁵⁰

Ως “παράγοντες κινδύνου”, προσδιορίζονται εκείνες οι επιρροές που αυξάνουν την πιθανότητα κάποιου για την έναρξη, εμπλοκή, συχνότητα, διάρκεια και συνέχιση της εγκληματικής συμπεριφοράς.³⁵¹ Ως “νέοι σε κίνδυνο” χαρακτηρίζονται εκείνοι που βιώνουν καταστάσεις που ενέχουν πολλαπλούς “παράγοντες κινδύνου”. Έτσι, η κοινωνική ανάπτυξη επιχειρεί να κατευθύνει τους παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Οι παράγοντες “κινδύνου” συνδέονται με αρνητικές εμπειρίες και βιώματα του ατόμου που προέρχονται, όπως είδαμε και παραπάνω, από:³⁵²

- Το οικογενειακό περιβάλλον: μέγεθος οικογένειας, ανεπάρκεια των γονέων στο ρόλο τους, συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια, λειτουργική ή δομική αποδιοργάνωση, μονογονεϊκές οικογένειες, ενδοοικογενειακή βία, εγκληματικότητα των γονέων, ανεπάρκεια οικονομικών πόρων, αποξένωση
- Το περιβάλλον διαμονής: ασταθείς συνθήκες διαμονής, αποδιοργάνωση της γειτονιάς, αυξημένη εγκληματική δραστηριότητα στην περιοχή διαμονής
- Το σχολείο: μειωμένη σχολική επίδοση, σκασιαρχείο, αποβολές, εκδήλωση αντικοινωνικών/ επιθετικών συμπεριφορών (bullying) ή/ και σε ορισμένες

³⁴⁹ Crawford, A. (1998) ό. π. , σελ. 110.

³⁵⁰ Βλ. O' Mahony, P. (2009), “The Risk Factors Prevention Paradigm and the Causes of Youth Crime: A Deceptively Useful Analysis?”, *Youth Justice* (2009) Vol. 9(2): 99–114. Βλ. επίσης, Jenson, J. M. (2010) “Advances in Preventing Childhood and Adolescent Problem Behavior”, *Research on Social Work Practice* (2010), Vol. 20(6): 701-713, σελ. 704.

National Crime Council (2002) *Tackling the Underlying Causes of Crime*. Dublin: Stationery Office, σελ. 30-32.

³⁵¹ Βλ. Hawkins, D. (1996), ό.π., σελ. 81. Βλ. επίσης, National Crime Prevention Strategy (2004), *Calgary's Crime Prevention Through Social Development Network: Youth At Risk*, Mount Royal College, Canada, σελ. 11.

³⁵² Βλ. Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 110-111. Βλ. επίσης σχετικά, Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 80 και National Crime Council (2002), *Tackling the Underlying Causes of Crime*, Stationery Office, Dublin.

περιπτώσεις αρνητικές εμπειρίες του παιδιού στο σχολείο ως θύμα των παραπάνω συμπεριφορών

- Τις παρέες συνομήλικων: η εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών από το παιδί συνδέεται με την παραβατικότητα των φίλων και τη συναναστροφή με παραβατικούς ανηλίκους ή ενήλικες
- Την απασχόληση: ανεπαρκής εκπαίδευση, ελλιπής κατάρτιση, ανεργία
- Την κοινωνικοοικονομική αποστέρηση (φτώχεια)
- Τα ατομικά χαρακτηριστικά: ηλικία, διαφορές φύλου, ανεπαρκές γνωστικό υπόβαθρο, γνωρίσματα της προσωπικότητας, υπερκινητικότητα, υπερδραστηριότητα
- Την πρώιμη έναρξη της παραβατικής συμπεριφοράς, την κατάχρηση αλκοόλ και άλλων ουσιών, καθώς και άλλες αποκλίνουσες συμπεριφορές (κάπνισμα, εγκυμοσύνη σε εφηβική ή νεαρή ηλικία, κ.ά.)
- Τις κοινωνικές αλλαγές: μετανάστευση, αστικοποίηση, δυσκολίες στην κοινωνική ενσωμάτωση, κοινωνικός αποκλεισμός, αποξένωση

Οι παρεμβάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης αναγνωρίζουν και κατευθύνουν τους παράγοντες αυτούς σε κρίσιμα σημεία της ανάπτυξης του ατόμου. Τέτοια σημεία είναι η γέννηση, η προσχολική ηλικία, η μετάβαση από τη μια βαθμίδα εκπαίδευσης στην άλλη, η μετάβαση στην αγορά εργασίας, καθώς και κάθε μετάβαση σε κάποιο επόμενο στάδιο ανάπτυξης. Έτσι, κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης αναγνωρίζονται αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στις συμπεριφορές που εκδηλώνονται σε κάθε αναπτυξιακή φάση του παιδιού (προσχολικής και σχολικής ηλικίας: δημοτικού, γυμνασίου, λυκείου) και τη μετέπειτα κοινωνική του ανάπτυξη.³⁵³

Οι παραπάνω παράγοντες θεωρούνται ως “παράγοντες κινδύνου” που συμβάλλουν στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών από τους νέους.³⁵⁴ Ωστόσο, η ύπαρξή τους δεν καθορίζει την εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών ούτε ερμηνεύει, κατά τρόπο δογματικό τα αίτια εμφάνισής τους.³⁵⁵ Η αναγνώρισή τους στοχεύει στο να μειώσει τις αρνητικές συνέπειες στη ζωή των ανηλίκων από την επίδραση των εν λόγω παραγόντων ενισχύοντας παράλληλα τους βασικούς θεσμούς κοινωνικοποίησης. Συνεπώς, είναι σημαντικό η αναγνώριση των παραγόντων να συνοδεύεται από την εκτίμηση μια σειράς άλλων παραγόντων που αλληλεπιδρούν με

³⁵³ Βλ. Hawkins, D. (1996), ό.π., σελ. 154.

³⁵⁴ Βλ. Hawkins, D. (1996), ό.π., σελ. 152-153.

³⁵⁵ Βλ. σχετικά, O' Mahony, P. (2009), ό. π..

αυτούς και συνθέτουν το πλαίσιο εμφάνισής τους, όπως οι παράγοντες του κοινωνικού περιβάλλοντος, καθώς και το σύστημα απονομής δικαιοσύνης.

Από την άλλη πλευρά, ως “προστατευτικοί παράγοντες” ή “παράγοντες συγκράτησης” θεωρούνται εκείνες οι επιρροές, εσωτερικές ή εξωτερικές, ή εκείνοι οι μηχανισμοί, που βοηθούν τα παιδιά και τα νεαρά άτομα να αντεπεξέλθουν καλύτερα και να γίνονται πιο ανθεκτικά στις δυσμενείς περιστάσεις της ζωής.³⁵⁶ Ορισμένοι από αυτούς μπορεί να είναι η συγκροτημένη και ολοκληρωμένη προσωπικότητα ως απόρροια της επιτυχούς κοινωνικοποίησης του ατόμου, οι δεσμοί με την οικογένεια και το υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον. Επιπλέον, η καλή επίδοση στο σχολείο και οι θετικές σχέσεις με αυτό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ενισχύουν το δεσμό του ατόμου με την κοινωνία.³⁵⁷ Μεταξύ των προσεγγίσεων πρόληψης που προσανατολίζονται στην ενίσχυση των προστατευτικών παραγόντων συγκαταλέγονται οι παρεμβάσεις:³⁵⁸

- ενδυνάμωσης της οικογένειας, υποστήριξης των γονέων στο ρόλο τους και βελτίωσης της γονικής επίβλεψης
- ενίσχυσης του ρόλου του σχολείου, δέσμευσης των παιδιών προς αυτό, που παράλληλα καλλιεργούν το αίσθημα ικανοποίησης και τη θετική σχέση του παιδιού με αυτό και αποσκοπούν στον περιορισμό του σκασιαρχείου και των σχολικών αποβολών
- συνεργασίας των βασικών φορέων κοινωνικοποίησης των παιδιών: οικογένειας – σχολείου

Όπως φαίνεται, οι παρεμβάσεις που στοχεύουν στην ενίσχυση των “προστατευτικών παραγόντων” επικεντρώνονται στην ανάπτυξη θετικών στοιχείων στους νέους και για το λόγο αυτό, συνήθως, δεν απευθύνονται σε συγκεκριμένους πληθυσμούς, αλλά στο σύνολο των ανηλίκων. Η κοινωνική προσέγγιση, επομένως, στοχεύει να μειώσει την επαφή ενός προσώπου με όσο το δυνατόν περισσότερους από τους παράγοντες “κινδύνου” σε πρώιμο στάδιο και παράλληλα να ενισχύσει και να ενδυναμώσει τους “προστατευτικούς παράγοντες” που προάγουν ώριμες στάσεις και συμπεριφορές, οι οποίες αποτρέπουν βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα την εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς.³⁵⁹ Μάλιστα, η παρέμβαση πρέπει να

³⁵⁶ Βλ. National Crime Prevention Strategy (2004), *Calgary's Crime Prevention Through Social Development Network: Youth At Risk*, Mount Royal College, Canada, σελ 11.

³⁵⁷ Βλ. Hawkins, D. (1996), ό. π. , σελ. 153.

³⁵⁸ Βλ. Crawford, A. (1998), ό. π. , σελ 112-115.

³⁵⁹ Sherman, L. (1996), “Thinking about crime prevention”, στο National Institute of Justice (1996),

προσαρμόζεται στην ηλικιακή φάση του παιδιού και τους παράγοντες “κινδύνου” που συνδέονται από τη βιβλιογραφία με αυτήν, ώστε να είναι πιο αποτελεσματική.³⁶⁰

Όσον αφορά την κοινωνική προσέγγιση, αυτή συνδέει τις κοινωνικές ανισότητες και την άνιση κοινωνική κατανομή με την ύπαρξη μη προνομιούχων κοινωνικών τάξεων.³⁶¹ Έτσι, τα προβλήματα στα άτομα που αντιμετωπίζουν κοινωνικές και οικονομικές δυσχέρειες είναι, έως ένα βαθμό, αναμενόμενες καταστάσεις που συναρτώνται με το υπάρχον κοινωνικό καθεστώς, το άγχους και τις στέρησεις που αυτό συνεπάγεται. Οι αναπτυξιακές δυσκολίες των παιδιών και των οικογενειών τους εφόσον έχουν κοινωνική προέλευση μπορούν να εντοπιστούν και να γίνουν στόχος συγκροτημένων κοινωνικών παρεμβάσεων. Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης, εκτός από την άμεση προστασία του κοινωνικού συνόλου μέσα από την κάλυψη αναγκών και την διασφάλιση παροχών, επιδιώκουν και την πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων που προκύπτουν εξαιτίας της μη ικανοποιητικής πρόσβασης σε κοινωνικές παροχές και δικαιώματα, όπως η εργασία και η εκπαίδευση ή της μη ικανοποιητικής λειτουργίας των θεσμών, όπως η οικογένεια και το σχολείο.³⁶² Στη διαδικασία αυτή, κεντρική θέση έχει η δόμηση και αναδόμηση των κοινωνικών δομών και θεσμών με τη συμμετοχή ολόκληρης της κοινότητας. Γενικά, η κοινωνική προσέγγιση αφορά τα προνοιακά μέτρα που λαμβάνονται από το κράτος στο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής (Βλ. αντίστοιχο Κεφάλαιο 2.1.).

Από την άποψη των τριών τύπων προληπτικών μέτρων -πρωτογενών, δευτερογενών και τριτογενών- οι προσεγγίσεις της κοινωνικής ανάπτυξης χρησιμοποιούνται, κυρίως, ως πρωτογενή και δευτερογενή μέτρα πρόληψης. Οι πρωτογενείς παρεμβάσεις απευθύνονται στο σύνολο του πληθυσμού και επικεντρώνονται στην ενίσχυση των προστατευτικών παραγόντων μέσα από τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής που βελτιώνουν την ποιότητα ζωής για το σύνολο των παιδιών και ολόκληρης της κοινωνίας. Από την άλλη, οι δευτερογενείς παρεμβάσεις είναι «στοχοθετημένες», απευθύνονται σε παιδιά και οικογένειες που αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα προβλήματα με σκοπό να τα κατευθύνουν και να προλάβουν τυχόν μελλοντικές παραβατικές συμπεριφορές των ανηλίκων. Οι παρεμβάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης υλοποιούνται μέσα από μακροπρόθεσμα προγράμματα που

Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising, A report to the United States Congress, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland, σελ 2-3.

³⁶⁰ Hawkins, D. (1996), ό. π. , σελ. 21.

³⁶¹ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π. , σελ. 394.

³⁶² Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π. , σελ. 30.

ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες ανάγκες που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της ζωής και υποστηρίζουν όλες τις όψεις της κοινωνικής ζωής του παιδιού.

Στο πλαίσιο των παραπάνω προγραμμάτων, οι νέοι δεν αντιμετωπίζονται με την παραδοσιακή έννοια, δηλαδή ως ευάλωτα μέλη της κοινωνίας, αλλά ενδυναμώνονται, έτσι ώστε να αντιληφθούν τις δυνατότητές τους και να καθορίσουν οι ίδιοι το μέλλον τους. Το αφετηριακό αυτό σημείο απεικονίζει όχι μόνο τη φύση και τον προσανατολισμό της κοινωνικής ανάπτυξης, αλλά και τους ρόλους που διαδραματίζουν σε αυτήν το άτομο και η κοινωνία ευρύτερα. Όπως φαίνεται, επομένως, η κοινωνική ανάπτυξη αποτελεί μια τάση στην κοινωνική πρόληψη που συνδυάζει πολλές επιμέρους μορφές της, όπως το κοινοτικό συμμετοχικό πρότυπο, αποκεντρωμένες παρεμβάσεις, αναπτυξιακές παρεμβάσεις σε καίρια ηλικιακά στάδια, παρεμβάσεις σε θεσμούς, σε κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.³⁶³ Η σύνθεση μεταξύ των τριών προσεγγίσεων (αναπτυξιακής, κοινωνικής, κοινοτικής) φαίνεται ότι μπορεί να συμβάλλει σε επιτυχέστερες στρατηγικές πρόληψης. Ωστόσο, κάτι τέτοιο είναι αρκετά δύσκολο να επιτευχθεί, κυρίως, λόγω της εμβέλειας της συνεργασίας και του οικονομικού κόστους, που μια τέτοια συνεργασία συνεπάγεται. Σε κάθε περίπτωση, η συνεργασία φορέων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, της εκπαίδευσης, της απασχόλησης, των κοινωνικών υπηρεσιών (οικογένειας, ανηλίκων, κ.ά.) και της αστυνομίας μπορεί να αποδώσει καλύτερα στην πρόληψη του εγκλήματος.³⁶⁴

Ανακεφαλαιώνοντας να πούμε ότι, η θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής ανάπτυξης συνάδει με αυτήν της κοινωνικής πρόληψης και έχει ως αφετηρία την υπόθεση ότι το έγκλημα αποτελεί συνάρτηση κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών παραγόντων και γι' αυτό, επιδίδεται στον προσδιορισμό του ευρύτερου κοινωνικού, οικονομικού και πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο ζει και αναπτύσσεται το άτομο.³⁶⁵ Συνεπώς, οι προληπτικές παρεμβάσεις της επικεντρώνονται σε αυτούς ακριβώς τους παράγοντες με στόχο να μειώσουν το έγκλημα³⁶⁶. Ωστόσο, τόσο οι “παράγοντες κινδύνου” όσο και οι παρεμβάσεις που κατευθύνονται σε αυτούς αναζητούνται περισσότερο στην εμπειρική έρευνα και σε εμπειρικά τεκμηριωμένες (evidence based) μεθόδους και πρακτικές παρά σε

³⁶³ Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), ό.π., όπως αναφέρεται στο Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 22.

³⁶⁴ Hughes, G. (1998), ό. π, σελ.77.

³⁶⁵ Crawford, A. (1998) ό. π. , σελ. 18.

³⁶⁶ Lavertue, R., Migneault, I. (2001), *Making our Communities safer for everyone*, Departmental Crime Prevention Policy, Government of Québec, November 2001, σελ 9. Βλ. επίσης, Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό. π., σελ. 371.

μεμονωμένες θεωρίες που ανάγουν σε αιτιολογικούς της παραβατικότητας μεμονωμένους παράγοντες.³⁶⁷ Ο λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό βρίσκεται στο ότι οι συγκεκριμένοι παράγοντες (προστατευτικοί και “κινδύνου”) δεν είναι ανεξάρτητοι από το πλαίσιο (κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό, θεσμικό) εμφάνισής τους, αλλά αντιθέτως προσδιορίζονται από αυτό σε σημαντικό βαθμό. Επομένως, δεν πρόκειται για κάποιο ποιοτικό χαρακτηριστικό των παραγόντων που τους προσδίδει μια συγκεκριμένη ιδιότητα, αλλά μάλλον για ένα συγκυριακό σχήμα που αποτελείται από μια σειρά παραγόντων που αλληλοεπηρεάζονται, αλληλοτροφοδοτούνται και καθορίζουν την εκδήλωση μιας συμπεριφοράς από τους ανηλίκους. Για το λόγο αυτό, πραγματοποιούνται εθνικής και τοπικής εμβέλειας έρευνες με σκοπό αφενός να αναγνωρίσουν παρόμοιους παράγοντες στο πλαίσιο εμφάνισής τους και αφετέρου να προτείνουν την καταλληλότερη παρέμβαση για τη διαχείρισή τους. Συνήθως, πρόκειται για μακροχρόνιες έρευνες, καθώς τόσο η αναγνώριση όσο και η μέτρηση των εν λόγω παραγόντων δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη χρήση καθαρά ποσοτικών εργαλείων, αλλά παράλληλα χρειάζεται και μια σε βάθος χρόνου ποιοτικού τύπου προσέγγιση που θα επιτρέψει μια γενικότερη θεώρηση των πραγμάτων.³⁶⁸

Τα προγράμματα της κοινωνικής ανάπτυξης ποικίλλουν από χώρα σε χώρα και περιοχή σε περιοχή, καθώς πρόκειται για ευέλικτα προγράμματα, που προσαρμόζονται στις τοπικές ανάγκες. Άλλωστε, η ευελιξία των προγραμμάτων αποτελεί προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητά τους. Εντούτοις, σε γενικές γραμμές, τα στοιχεία που περιγράψαμε παραπάνω συνθέτουν τη γενική εικόνα τους. Στο επόμενο κεφάλαιο, παραθέτουμε μια σύντομη επισκόπηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται διεθνώς και αποτυπώνουν ενδεικτικά τον προσανατολισμό και το περιεχόμενό τους.

4.3. Επισκόπηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης

Το παρόν κεφάλαιο περιλαμβάνει μια επισκόπηση στα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται διεθνώς και αναγνωρίζονται από τη βιβλιογραφία ως τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα προγραμμάτων πρόληψης που

³⁶⁷ Farrington, D. P. (2000) “Explaining and Preventing Crime: The Globalization of Knowledge”, *Criminology* 38(1):1–24, σελ. 7.

³⁶⁸ Βλ. σχετικά, Haines, K., Case, S. (2008), “The Rhetoric and Reality of the ‘Risk Factor Prevention Paradigm’ Approach to Preventing and Reducing Youth Offending”, *Youth Justice* (2008), Vol. 8(1): 5–20, σελ. 7–10.

ενσωματώνουν τις προσεγγίσεις της κοινωνικής ανάπτυξης. Σε αυτά έχουν ενταχθεί προγράμματα που απευθύνονται στην οικογένεια, στο σχολείο, κοινοτικής ανάπτυξης, απασχόλησης, λήψης μέτρων κοινωνικής πολιτικής, προστασίας και κοινωνικών παροχών, αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου, καθώς και άλλα προγράμματα (καθοδήγησης, ΜΜΕ, κ.ά). Οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις επιχειρούν να κατευθύνουν τους παράγοντες που αναλύσαμε παραπάνω, οι οποίοι έχουν συσχετιστεί με την εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών από μια σειρά ερευνών. Ενδεικτικά, αναφέρουμε μια μακροχρόνια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Ζυρίχη της Ελβετίας (Zurich Project on the Social Development of Children)³⁶⁹ στα δημόσια σχολεία της πόλης και αφορούσε παιδιά με μέση ηλικία τα 7 έτη που ξεκινούσαν το δημοτικό σχολείο το 2004. Η έρευνα έλαβε χώρα σε τέσσερα στάδια που κάλυπταν διαδοχικά τις ηλικίες των 7, 8 και 9 ετών, ενώ η μεταβλητή που αφορούσε την επιθετική συμπεριφορά μετρήθηκε στην ηλικία των 11 ετών, οπότε και τα παιδιά άλλαζαν εκπαιδευτική βαθμίδα, συμμαθητές και δασκάλους. Η εκτίμηση της επιθετικής συμπεριφοράς βασίστηκε σε αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια από τα παιδιά, τους γονείς και τους δασκάλους που μετρούσαν μια σειρά από αντικοινωνικές συμπεριφορές (bullying/ πειράγματα, κλοπή και καταστροφή ξένων πραγμάτων, φυσική βία, απόρριψη) που λήφθηκαν υπόψη στη συνολική εκτίμηση της συμπεριφοράς.

Οι παράγοντες που εξετάστηκαν αφορούσαν: περιγεννητικούς παράγοντες που συνδέονταν με τη συμπεριφορά της μητέρας (επιλόχεια κατάθλιψη, χρήση ουσιών κατά την εγκυμοσύνη), την προσωπικότητα του παιδιού (κατά πόσο ενέπνεε στους άλλους εμπιστοσύνη-αξιοπιστία, χαμηλός αυτοέλεγχος, προσπάθεια προσέλκυσης των εντυπώσεων), τις κοινωνικές συμπεριφορές και δεξιότητες (επίλυση των διαφορών με επιθετικούς τρόπους, αδυναμία επίλυσης των διαφορών με κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους), σχετικούς με το σχολείο παράγοντες (χαλαροί δεσμοί με το σχολείο, εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών, η σχέση παιδιού-δασκάλου, ο ρόλος του παιδιού στην τάξη), τις σχέσεις με τους συνομηλίκους (δημοτικότητα, απόρριψη, απόσυρση, θυματοποίηση, επιθετική συμπεριφορά φίλων), την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου στο σπίτι, τη δομή της οικογένειας, τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των γονέων (εκπαίδευση, κοινωνικο-

³⁶⁹ Ribeaud, D., Eisner, M. (2010), "Risk factors for aggression in pre-adolescence: Risk domains, cumulative risk and gender differences – Results from a prospective longitudinal study in a multi-ethnic urban sample", *European Journal of Criminology* (2010), 7(6) 460–498.

επαγγελματικό προφίλ, ανεργία, οικονομικές δυσχέρειες, μετανάστευση), τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των γονέων (κατάθλιψη, άγχος, αυτοέλεγχος, εμπειρία σωματικής βίας), τις διαπροσωπικές οικογενειακές σχέσεις (η σχέση του παιδιού με τα αδέρφια, οι σχέσεις των γονέων μεταξύ τους και το γενικότερο κλίμα της οικογένειας), καθώς και το βαθμό ανταπόκρισης των γονέων στο γονεϊκό ρόλο και στη φροντίδα του παιδιού.

Η έρευνα έδειξε ότι οι κυριότεροι παράγοντες “κινδύνου” που συνδέονταν σε σημαντικό βαθμό με την πιθανότητα εκδήλωσης επιθετικών συμπεριφορών ήταν η προηγούμενη επιθετική/ αντικοινωνική συμπεριφορά, ο χαμηλός αυτοέλεγχος των παιδιών και των γονέων, οι προσπάθειες προσέλκυσης των εντυπώσεων/ αναζήτηση ρίσκων, η αναξιοπιστία των παιδιών, το αρσενικό φύλο, η έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων και η επίλυση των διαφορών με επιθετικό τρόπο, η ανεκτικότητα στη βία, οι χαλαροί δεσμοί με το σχολείο και η σχέση παιδιού-δασκάλου, η ανταπόκριση των γονέων στο ρόλο τους (φροντίδα των παιδιών, επίβλεψη, ασταθής συμπεριφορά), η βίαιη συμπεριφορά των φίλων και η απόρριψη των συνομηλίκων, η μειωμένη ενασχόληση με δημιουργικές δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο, η επιθετικότητα των αδελφών, οι σχέσεις στην οικογένεια μεταξύ των αδελφών, των γονέων και το γενικότερο κλίμα στην οικογένεια. Η παρούσα έρευνα δε βρήκε κάποιο στατιστικά σημαντικό βαθμό συσχέτισης μεταξύ των κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών των γονέων και της εκδήλωσης επιθετικής ή παραβατικής συμπεριφοράς από τα παιδιά.

Η παραπάνω μελέτη αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα έρευνας που εξετάζει μια σειρά από παράγοντες που επιδρούν στην παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων. Παρόμοιες έρευνες αποτελούν το πρωτογενές υλικό για το σχεδιασμό και την υλοποίηση παρεμβάσεων που επιδιώκουν να κατευθύνουν τους αναγνωρισμένους παράγοντες και να προλάβουν τις αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές. Όπως θα δούμε, ανεξάρτητα από το βασικό προσανατολισμό των παρεμβάσεων, στην πράξη, τα προγράμματα μοιράζονται κοινά στοιχεία.

4.3.1. Προγράμματα που απευθύνονται στην οικογένεια

Η οικογένεια αποτελεί το βασικό φορέα κοινωνικοποίησης στο πλαίσιο του οποίου αναπτύσσεται το παιδί σωματικά και πνευματικά. Η πρόληψη που απευθύνεται στην οικογένεια επιχειρεί να κατευθύνει με επιτυχία τους παράγοντες “κινδύνου” που συνδέονται με το οικογενειακό περιβάλλον. Στόχος της είναι να

επιτευχθεί η σωστή και ολοκληρωμένη κοινωνικοποίηση των παιδιών, που θα μειώσει τις πιθανότητες να εμπλακούν σε παραβατικές συμπεριφορές. Μάλιστα, όσο πιο έγκαιρα ξεκινούν οι προσπάθειες, πριν εξελιχθούν τα προβλήματα, τόσο αυξάνονται και οι πιθανότητες επιτυχίας τους. Για το λόγο αυτό, οι παρεμβάσεις απευθύνονται σε βρέφη και σε μικρά παιδιά και έχουν μακροπρόθεσμους στόχους. Οι συνήθεις προσεγγίσεις περιλαμβάνουν εκπαίδευση των νέων γονέων στο γονεϊκό ρόλο και στην ανατροφή των παιδιών, συμβουλευτικά προγράμματα, οικογενειακή θεραπεία, προγράμματα επισκέψεων στο σπίτι για στήριξη των γονέων και εκπαίδευση των παιδιών σε δεξιότητες ανάπτυξης σχέσεων.³⁷⁰ Τα προγράμματα αυτά συχνά συνδυάζονται με προγράμματα προσχολικής εκπαίδευσης.

Τα προγράμματα για την οικογένεια διακρίνονται σε αυτά που απευθύνονται σε όλες τις οικογένειες (universal), χωρίς απαραίτητα να αναγνωρίζονται σε αυτές παράγοντες “κινδύνου” και σε αυτά που στοχεύουν σε οικογένειες, οι οποίες συγκεντρώνουν συγκεκριμένους παράγοντες “κινδύνου” (targeted).³⁷¹ Οι οικογένειες που αντιμετωπίζουν προβλήματα παραπέμπονται, συνήθως, από τις κοινωνικές υπηρεσίες προκειμένου να λάβουν κάποια υπηρεσία που αποσκοπεί στην πρόληψη της εμφάνισης ή της επανεμφάνισης της παραβατικής συμπεριφοράς στους ανηλίκους. Παρακάτω συνοψίζονται μερικά από τα προγράμματα που απευθύνονται στην οικογένεια.

ι. Προγράμματα επισκέψεων στο σπίτι (Home Visitation Programs)

Τα συγκεκριμένα προγράμματα απευθύνονται σε οικογένειες με νεογέννητα παιδιά στις οποίες πραγματοποιούνται επισκέψεις στο σπίτι από διάφορους φορείς προκειμένου να διασφαλίσουν ότι το οικογενειακό περιβάλλον και οι συνθήκες διαβίωσης πληρούν τις προϋποθέσεις για την ανατροφή των παιδιών. Οι επισκέπτες μπορεί να είναι νοσοκόμες, κοινωνικοί λειτουργοί, προσχολικοί δάσκαλοι, ψυχολόγοι ή άλλοι ειδικοί που παρέχουν γνωστικές πληροφορίες, συναισθηματική και ψυχολογική στήριξη, πρακτική εκπαίδευση σε θέματα υγείας και κοινωνικές δεξιότητες στους γονείς ή απλά τους παρατηρούν, χωρίς να συμμετέχουν.

Παρόμοια προγράμματα πραγματοποιούνται σε πολλές χώρες. Ένα τέτοιο

³⁷⁰ Dutile, F., Foust, C., Webster, R. (1982), ό. π., σελ. 149.

³⁷¹ Sherman, L. (1996), “Family – Based Crime Prevention”, στο National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*, A report to the United States Congress, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland, σελ. 4-3.
Βλ. επίσης, Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 112.

πρόγραμμα είναι οι «Υγιείς Οικογένειες» (“Healthy Families”)³⁷² που εφαρμόζεται σήμερα σε πολλές περιοχές του Καναδά. Περιλαμβάνει υπηρεσίες επίσκεψης στο σπίτι σε οικογένειες που αναγνωρίζονται από το σύστημα υγείας ότι χρειάζονται βοήθεια. Στην πρώτη επίσκεψη, ο ειδικός κάνει μια δοκιμαστική συζήτηση με τους γονείς κάθε νεογέννητου κατά την οποία εκτιμά αν χρειάζονται τις υπηρεσίες αυτές. Οι συγκεκριμένες ανάγκες κάθε οικογένειας καθορίζουν τη συχνότητα και την ένταση των επισκέψεων στο σπίτι. Ο στόχος είναι να «αποφοιτήσουν» οι οικογένειες από το πρόγραμμα μέσα σε τρία χρόνια από την αρχική επίσκεψη. Το πρόγραμμα στοχεύει στην πρώιμη φροντίδα του βρέφους, στην ανάπτυξη πρακτικών δεξιοτήτων στους γονείς, στην πρόσβαση στην πληροφόρηση και στην ενδυνάμωση του δικτύου προστασίας γύρω από το βρέφος. Το μοντέλο αυτό στοχεύει σε ολόκληρο το σύστημα ανατροφής του παιδιού, το παιδί, την οικογένεια, τη γειτονιά και την κοινότητα που το περιβάλλει. Εφόσον διευθετηθούν τα ζητήματα υγείας και υποστήριξης, οι γονείς ενθαρρύνονται να συμμετάσχουν σε πρόγραμμα σχεδιασμού επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Τα προγράμματα αυτά προβλέπουν και μετέπειτα παρακολούθηση των οικογενειών που τα παρακολουθούν.

Η αξιολόγηση των συγκεκριμένων προγραμμάτων τα εντάσσει μεταξύ των πιο αποτελεσματικών παρεμβάσεων πρόληψης. Όπως υποστηρίζουν ειδικοί που συμμετέχουν στην υλοποίησή τους, οι οικογένειες αποκτούν γνώση για τις υπηρεσίες που τους παρέχονται, βρίσκουν τις πληροφορίες σχετικά με την ανάπτυξη του παιδιού πολύ χρήσιμες και εκτιμούν το γεγονός ότι έχουν κάποιον ειδικό με τον οποίο μπορούν να μιλήσουν. Επιπλέον, μέσα από τα προγράμματα, παρέχεται στήριξη στις οικογένειες που τη χρειάζονται και οι νέοι γονείς βοηθούνται να αναπτύξουν τις δεξιότητες εκείνες που θα προάγουν την υγιή ανάπτυξη των παιδιών τους και θα μειώσουν την πιθανότητα να εμπλακούν στην εγκληματικότητα και στη θυματοποίηση.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ξεκίνησε στην Elmira, στην Νέα Υόρκη, ένα πρόγραμμα αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας των επισκέψεων από νοσοκόμους στο σπίτι.³⁷³ Το πρόγραμμα απευθυνόταν σε 400 έγκυες γυναίκες, που είχαν κάποιο χαρακτηριστικό υψηλού κινδύνου (όπως χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο). Η πειραματική ομάδα που δέχτηκε επισκέψεις στο σπίτι μετά τη γέννηση

³⁷² Makhoul A. (2001), *Healthy Families, Healthy Communities*, National Strategy on Community Safety and Crime Prevention (February 2001), Caledon Institute of Social Policy, Ontario, Canada, σελ. 1.

³⁷³ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό.π., σελ. 374.

του παιδιού έδειξε πάνω από 75% μείωση στην παιδική κακοποίηση και εγκατάλειψη συγκριτικά με αυτήν που δε δέχτηκε (η πειραματική ομάδα συγκέντρωνε 4% ποσοστό παιδικής κακοποίησης έναντι του 19% της ομάδας ελέγχου). Μια παρακολούθηση 13 ετών, όταν τα παιδιά έγιναν 15 ετών, επιβεβαίωσε τη σημαντική μείωση στην παιδική κακοποίηση και εγκατάλειψη.

ii. Προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης γονέων (Parenting education programs και Parent Skills Training)

Τα προγράμματα έγκαιρης παρέμβασης “Head Start”³⁷⁴ είναι από τα πιο γνωστά οικογενειακά προγράμματα που υλοποιούνται στον Καναδά και απευθύνονται, συνήθως, σε χαμηλού εισοδήματος οικογένειες στις οποίες παρέχεται βοήθεια ώστε να επενδύσουν στη συναισθηματική, ψυχολογική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών. Περιλαμβάνουν εκπαίδευση, κατάρτιση και συνεχή υποστήριξη των γονέων με παιδιά που εκδηλώνουν αντικοινωνικές συμπεριφορές. Οι γονείς παραπέμπονται από κοινωνικές υπηρεσίες και η παρακολούθηση είναι προαιρετική. Προκειμένου να είναι πιο αποτελεσματικά τα προγράμματα επιδιώκεται η συνεργασία των οικογενειών με δασκάλους και ειδικούς, ώστε να αναγνωρίσουν τις αλλαγές στα παιδιά και να βοηθήσουν αποτελεσματικά στις συγκεκριμένες ανάγκες τους. Η αξιολόγηση των προγραμμάτων έδειξε ότι ορισμένοι γονείς που συμμετείχαν σε αυτά βελτίωσαν τις γονεϊκές πρακτικές και ανέπτυξαν δεξιότητες που τους επέτρεψαν να αναγνωρίσουν τις αλλαγές στα παιδιά τους. Επιπλέον, μπόρεσαν να μειώσουν τους παράγοντες άγχους με το να βρουν κάποια εργασία. Παράλληλα, ενισχύθηκε η κοινωνική, συναισθηματική και γνωστική ανάπτυξη των παιδιών.

Ένα άλλο πρόγραμμα, το “It's Dad's Work Too”³⁷⁵ εφαρμόζεται στην περιοχή Wodonga, της Αυστραλίας και απευθύνεται σε πατέρες που αντιμετωπίζουν προβλήματα στην άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου, εξαιτίας της παραβατικής συμπεριφοράς των ιδίων, ενδοοικογενειακής βίας, κατάχρησης αλκοόλ ή άλλων ουσιών. Το πρόγραμμα βασίζεται στην υπόθεση ότι τα ακατάλληλα γονεϊκά πρότυπα ρόλων στην οικογένεια προδιαθέτουν τα παιδιά στην παραβατικότητα και την κατάχρηση αλκοόλ ή άλλων ουσιών. Απευθύνεται, κυρίως, σε πρώην φυλακισμένους και επιδιώκει να τους στηρίξει κατά την επιστροφή τους στην οικογένεια και την

³⁷⁴ National Crime Prevention Strategy (2004), *Calgary's Crime Prevention Through Social Development Network: Youth At Risk*, Mount Royal College, Canada, σελ. 25.

³⁷⁵ Balabin, K. (1990), “Family Care/Parenting Support Model: Parenting: It's Dad's Work Too!”, στο Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra, σελ.197.

κοινωνία, ώστε να ενισχυθούν οι ικανότητές τους στο γονεϊκό ρόλο μέσα από την προσωπική ανάπτυξη, την ανάπτυξη δεξιοτήτων στη διαχείριση του θυμού και την ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους, ώστε να αποτελέσουν κατάλληλα πρότυπα για τα παιδιά τους. Η αποτελεσματικότητα του προγράμματος, βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της αξιολόγησης, ωστόσο η στήριξη πρώην κρατουμένων και η ανάπτυξη γονεϊκών δεξιοτήτων δεν μπορεί παρά να κριθούν ως σημαντικά μέτρα με άμεση θετική επίπτωση και στην ανάπτυξη των παιδιών τους.

Όσον αφορά την πληροφόρηση και εκπαίδευση των γονέων σε θέματα που σχετίζονται με τη χρήση ναρκωτικών, ένα αξιολογικό πρόγραμμα αποτελεί το “Preparing for the Drug Free Years”,³⁷⁶ που διδάσκει στους γονείς δεξιότητες και τρόπους επικοινωνίας με τα παιδιά τους με σκοπό να τους δώσουν τα κατάλληλα εφόδια για να αντιστέκονται στις αρνητικές επιρροές των συνομηλίκων τους.

Τέλος, όλα τα προγράμματα υπογραμμίζουν τη σημασία που έχει ο δεσμός ανάμεσα στην οικογένεια και στο σχολείο για την πρόληψη της παραβατικότητας. Η σχέση αυτή ξεκινάει από τη στιγμή που οι γονείς εμπιστεύονται τη φροντίδα των παιδιών τους στο νηπιαγωγείο και αργότερα στο σχολείο και είναι καθοριστική για την αποτελεσματικότερη πρόληψη και αντιμετώπιση δυσμενών καταστάσεων.

4.3.2. Προγράμματα που αφορούν το θεσμό και τη λειτουργία του σχολείου

Το σχολείο και το εκπαιδευτικό σύστημα ευρύτερα συγκαταλέγονται μεταξύ των πιο σημαντικών θεσμών κοινωνικοποίησης, που μαθαίνουν στα παιδιά τους κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς και τα καθοδηγούν να αναπτύξουν γνωστικές δεξιότητες. Το σχολείο, εκτός από την εκπαιδευτική λειτουργία που επιτελεί, θεωρείται πως πρέπει να λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να ανταποκρίνεται στις μεταβαλλόμενες ανάγκες των μαθητών. Η σχέση με το σχολείο συνδέεται εκτενώς από τη βιβλιογραφία με την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών, ενώ υπογραμμίζεται η σημασία των δεσμών του παιδιού με το σχολείο στην πρόληψη παρόμοιων συμπεριφορών.³⁷⁷ Συγκεκριμένα, ο χώρος του

³⁷⁶ Catalano, R. (2004), *Developmental Prevention in Schools: Seattle Social Development and Raising Healthy Children Projects*, Social Development Research Group, School of Social Work, University of Washington, σελ 40.

³⁷⁷ Βλ. σχετικά, Catalano, R. F., Haggerty, K. P., Oesterle, S., Fleming, C. B., & Hawkins, J. D. (2004), “The importance of bonding to school for healthy development: Findings from the Social Development Research Group”, *Journal of School Health* (2004), 74(7): 252-261.

σχολείου συνδέεται με τη σχολική βία ή αλλιώς το σχολικό εκφοβισμό (bullying) μεταξύ των μαθητών, όπως είδαμε και παραπάνω³⁷⁸, υπόθεση στην οποία συνηγορούν τα αποτελέσματα ουκ ολίγων ερευνών.

Μια σχετική έρευνα πραγματοποιήθηκε στα σχολεία μιας αστικής περιοχής στις ΗΠΑ και μελετούσε τις διαφορές μεταξύ των παιδιών (11-15 ετών) που εμπλέκονταν σε επιθετικές, αντικοινωνικές και εκφοβιστικές συμπεριφορές (bullying) είτε ως δράστες είτε ως θύματα από τα υπόλοιπα που δε σχετίζονταν με κάποιο τρόπο με αυτές.³⁷⁹ Προκειμένου να γίνουν οι σχετικές συγκρίσεις, η έρευνα χρησιμοποίησε αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια που εξέταζαν (με το μοντέλο των «προστατευτικών» παραγόντων/ παραγόντων «κινδύνου») τις αναπαραστάσεις των παιδιών για το σχολείο, το βαθμό του δεσμού τους με αυτό, καθώς και τις εμπειρίες τους σχετικά με τις επιθετικές/ αντικοινωνικές/ εκφοβιστικές συμπεριφορές.

Τα συμπεράσματα της έρευνας έδειξαν ότι, οι μαθητές που ανέφεραν χαμηλά ποσοστά εμπλοκής σε παρόμοιες συμπεριφορές (είτε ως δράστες είτε ως θύματα) είχαν πιο ισχυρούς δεσμούς με το σχολείο, ενώ και οι αναπαραστάσεις που είχαν γι' αυτό και τους κανόνες του ήταν πιο θετικές. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δράστες είχαν πιο ισχυρούς δεσμούς με το σχολείο σε σχέση με τους μαθητές που ήταν θύματα των πράξεών τους, οι οποίοι συγκέντρωναν επιπλέον παράγοντες “κινδύνου” (παραβατικούς φίλους, ιστορικό παραβατικών συμπεριφορών), ήταν λιγότερο δημοφιλείς και πιο μοναχικοί. Οι μαθητές που αντιλαμβάνονταν το σχολικό περιβάλλον ως υποστηρικτικό, προστατευτικό και ότι προωθούσε τις ακαδημαϊκές και κοινωνικές δεξιότητες είχαν πιο ισχυρούς δεσμούς με το σχολείο.

Η έρευνα, σε συνέπεια με το θεωρητικό υπόβαθρο της κοινωνικής ανάπτυξης, υπογραμμίζει τη σημασία του δεσμού με το σχολείο στην πρόληψη προβληματικών συμπεριφορών στους ανηλίκους. Τα πορίσματα της έρευνας συμπληρώνονται από προτάσεις σχετικά με τις καταλληλότερες παρεμβάσεις για τα παιδιά -δράστες και θύματα των επιθετικών συμπεριφορών. Οι παρεμβάσεις πρέπει να ενισχύσουν τη δέσμευσή τους προς τις ακαδημαϊκές και συμπεριφορικές προσδοκίες, το αίσθημα του ανήκειν στην επικρατούσα κουλτούρα των συνομηλίκων και στο σχολικό

Βλ. επίσης, Olweus, D. (1994), “Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program” στο Huesman, L. R., *Aggressive behavior: Current perspectives*, Plenum, New York και Haines, K. and Case, S. (2004), ό.π.

³⁷⁸ Βλ. σχετικά, Αρτινοπούλου, Β. (2001), ό.π., Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Κοινωνική διαμεσολάβηση: Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*, ό.π. και Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμέλεια Έκδοσης) (2010), ό.π.

³⁷⁹ Cunningham N. J. (2007), ό.π.

περιβάλλον παρέχοντας παράλληλα κοινωνικές δεξιότητες και ευκαιρίες προς το σκοπό αυτό, ώστε οι ανήλικοι να αισθάνονται φυσικά και συναισθηματικά ασφαλείς στο σχολείο.

Στα ίδια συμπεράσματα κατέληξε και άλλη μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην πόλη Swansea της Ουαλίας. Η έρευνα είχε διττό σκοπό: να αναγνωρίσει τους παράγοντες που ευνοούσαν ή δυσχέραιναν την εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών και να αξιολογήσει τις παρεμβάσεις πρόληψης που υλοποιούνταν στο πλαίσιο του προγράμματος “Promoting Prevention”.³⁸⁰ Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιήθηκαν αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια σε δείγμα παιδιών ηλικίας 11-15 ετών.

Το “Promoting Prevention” είναι ένα πρόγραμμα ενδυνάμωσης και συμβουλευτικής, προσανατολισμένο στην ενίσχυση των θετικών στοιχείων που απευθύνεται στο γενικό πληθυσμό των νέων (11-17 ετών). Ειδικότερα, το πρόγραμμα αναγνωρίζει τους νέους που είναι πιο ευάλωτοι σε παράγοντες “κινδύνου” και στη συνέχεια τους παρέχει ένα τοπικό δίκτυο στοχοθετημένων και καθολικών υπηρεσιών, που ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις προσδοκίες τους. Το πρόγραμμα στοχεύει στην πρόληψη και μείωση των παραβατικών συμπεριφορών μέσα από μια σειρά παρεμβάσεις και συνεργασίες στην κοινότητα με επίσημους και εθελοντικούς φορείς (σχολείο, γονείς, εργοδότες, φορείς εκπαίδευσης και κατάρτισης). Έτσι, συνδυάζει ολοκληρωμένες παρεμβάσεις στο σχολείο με στόχο τη βελτίωση των σχολικών επιδόσεων, την ενίσχυση των δεσμών με το σχολείο και τον περιορισμό του σκαριαρχείου και των παραβατικών συμπεριφορών. Οι εν λόγω παρεμβάσεις περιλαμβάνουν οικογενειακές συνεδρίες που δίνουν την ευκαιρία στο παιδί να αποκαταστήσει τη σχέση του με τους *σημαντικούς άλλους*³⁸¹, επίβλεψη από ενήλικες (mentoring) που δίνουν τη δυνατότητα στους νέους να δημιουργήσουν σχέσεις με ενήλικες που τους εμπνέουν θετικά πρότυπα, εναλλακτικό και ευέλικτο σχολικό πρόγραμμα προσαρμοσμένο στις ανάγκες και δυνατότητες των παιδιών, εναλλακτικά σχολεία για μαθητές που κινδυνεύουν ή έχουν ήδη αποβληθεί από το σχολείο παρέχοντάς τους τα απαραίτητα επαγγελματικά και εκπαιδευτικά εφόδια, συνεργασία με το σχολείο, προγράμματα κατάρτισης, επαγγελματικού προσανατολισμού,

³⁸⁰ Haines, K. and Case, S. (2004), ό.π.

³⁸¹ Βλ. σχετικά, Mead, G. (1934), *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago.

διασύνδεσης με την αγορά εργασίας, σχολικούς κανόνες συμπεριφοράς που επικροτούν τη θετική συμπεριφορά, εκπαίδευση και ψυχαγωγία.

Η έρευνα επιβεβαίωσε την υπόθεση ότι η θετική σχέση του παιδιού με το σχολείο αποτελεί προστατευτικό παράγοντα έναντι των παραβατικών συμπεριφορών. Συγκεκριμένα, οι χαμηλές σχολικές επιδόσεις, τα υψηλά ποσοστά σκασιαρχείου και χρήσης ουσιών, οι κακές σχέσεις με τους εκπαιδευτικούς και γενικά η αρνητική σχέση με το σχολείο αποτελούσαν τους κυριότερους παράγοντες “κινδύνου”. Επιπλέον, και η αξιολόγηση του προγράμματος έδειξε ότι η ενίσχυση των δεσμών με το σχολείο συνέβαλε στη μείωση των παραβατικών συμπεριφορών.

Σήμερα, εφαρμόζονται διεθνώς διάφορα προγράμματα που απευθύνονται στο θεσμό του σχολείου και στοχεύουν σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης - παιδικό σταθμό, δημοτικό και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στόχο των παρεμβάσεων αυτών αποτελεί η προσωπική ανάπτυξη, η προστασία και ευημερία των μαθητών μέσα από μια σωστή κοινωνικοποίηση ώστε να γίνουν ενεργοί και παραγωγικοί πολίτες. Τα παιδιά εκπαιδεύονται σε δεξιότητες που τα βοηθούν να αποκτήσουν προσωπική και κοινωνική ευθύνη για τις πράξεις τους, αυτοπεποίθηση, πολιτισμική ταυτότητα, αίσθημα του ανήκειν σε μια κοινότητα, αισθήματα αλληλεγγύης προς τους άλλους, να αναπτύξουν επαγγελματικές δεξιότητες, καθώς και την ικανότητα να δημιουργούν σταθερές σχέσεις με τους άλλους. Για το σκοπό αυτό, υλοποιούνται εκπαιδευτικά προγράμματα και υποστηρικτικές/ συμβουλευτικές υπηρεσίες, που ενθαρρύνουν τη συνεργασία των γονέων με την κοινότητα, ενώ παράλληλα εκπαιδεύουν τους δασκάλους ώστε να αναγνωρίζουν σε κάθε τάξη τα παιδιά που αντιμετωπίζουν μαθησιακές δυσκολίες ή εκδηλώνουν αντικοινωνική συμπεριφορά και να τους παρέχουν την κατάλληλη βοήθεια.

Οι περισσότερες παρεμβάσεις στα σχολεία αφορούν προγράμματα που επικεντρώνονται στα εξής σημεία:³⁸²

- Αλλαγές στις δομές και τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου, δηλαδή αναπροσδιορισμό των κανόνων συμπεριφοράς και αναδιοργάνωση της λειτουργίας των τάξεων. Μέσα από τεχνικές που αυξάνουν τον ενθουσιασμό για μάθηση και το δεσμό με το σχολείο, επιδιώκεται να αυξηθεί η ευελιξία του σχολείου και να καταστεί το σχολικό πρόγραμμα περισσότερο ελκυστικό για τα παιδιά. Οι στόχοι αυτοί

³⁸² Wasserman, G. & Miller, L. (1998), “The prevention of serious and violent juvenile offending”, στο Loeber, R. & Farrington, D. (1998), *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Sage publications, Thousand Oaks, California, σελ. 197.
Βλ. σχετικά, Haines, K. and Case, S. (2004), ό.π.

μπορούν να επιτευχθούν μόνο εάν το προσωπικό του σχολείου, οι γονείς, οι μαθητές και τα μέλη της κοινότητας προσδιορίζουν τα προβλήματα του σχολείου και συνεργάζονται στην αντιμετώπισή τους.

- Αλλαγές στα ίδια τα άτομα, οι οποίες στοχεύουν στη μείωση και πρόληψη της αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς, καθώς και στην αύξηση της σχολικής επίδοσης των μαθητών. Οι παρεμβάσεις αυτές περιλαμβάνουν ενημέρωση των μαθητών σχετικά με τα κοινωνικά ζητήματα, εκπαίδευση και συμβουλευτική σε γνωστικές-συμπεριφοριστικές δεξιότητες που τους διδάσκουν νέους τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς, καθοδήγηση από ενήλικες (mentoring), καθώς και δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου.

Τα περισσότερα προγράμματα περιλαμβάνουν ολοκληρωμένες προσεγγίσεις πρόληψης που συνδυάζουν στοιχεία από διαφορετικές παρεμβάσεις. Το πρόγραμμα “Communities in Schools”³⁸³ συνδυάζει και τα δύο παραπάνω πρότυπα δίνοντας έμφαση στη δημιουργία ενός συστήματος υποστήριξης του μαθητή και της οικογένειάς του. Οι μαθητές μπορούν να επιλέξουν να παρακολουθήσουν μαθήματα δεξιοτήτων, επαγγελματικού προσανατολισμού, επίλυσης διαφορών, καθώς και να προσφέρουν υπηρεσίες προς την κοινωνία στο πλαίσιο του σχολικού προγράμματος μαθημάτων. Η αξιολόγηση του προγράμματος (Urban Institute, 1991-1994) έδειξε ότι το 80% των μαθητών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα παρέμειναν στο σχολείο ή αποφοίτησαν κατά τη διάρκεια των τριών χρόνων της έρευνας και οι μαθητές με χαμηλή απόδοση και ελλιπή παρακολούθηση βελτίωσαν την απόδοσή τους στα μαθήματα. Ωστόσο, η αξιολόγηση δεν ανέφερε αν υπήρχε κάποια επίδραση στην παραβατικότητα των ανηλίκων.

Δύο παρεμβάσεις που υλοποιήθηκαν σε σχολεία με τη συμμετοχή μαθητών εκπαιδευτικών, γονέων και μελών της κοινότητας είναι τα προγράμματα “PATHE” και “CARE”.³⁸⁴ Στόχοι τους ήταν η ενίσχυση του δεσμού με το σχολείο, η ακαδημαϊκή επιτυχία, η αύξηση της αυτοεκτίμησης και των επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Για να επιτευχθούν οι συγκεκριμένοι στόχοι έγιναν αλλαγές στις δομές και στον τρόπο λειτουργίας του σχολείου, αναπροσδιορίστηκε το πρόγραμμα των μαθημάτων, εισήχθησαν μαθήματα δεξιοτήτων, συμβουλευτικά προγράμματα

³⁸³ Australian Institute of Criminology (2002), *What works in reducing young people's involvement in crime?*, Review of current literature on youth crime prevention, Reducing young people's involvement in crime – Project, Report prepared by the Australian Institute of Criminology, Australian Capital Territory Government, σελ. 23.

³⁸⁴ Australian Institute of Criminology (2002), ό. π., σελ. 23.

επαγγελματικού προσανατολισμού, καθώς επίσης προωθήθηκαν και παρεμβάσεις στην οικογένεια που στόχο είχαν να αυξήσουν την επικοινωνία μεταξύ γονέων και παιδιών. Στους μαθητές που παρακολούθησαν τα προγράμματα αυτά παρατηρήθηκε μείωση της παραβατικής συμπεριφοράς, της χρήσης ναρκωτικών και της αποβολής από το σχολείο. Τα προγράμματα συμβουλευτικής συνέβαλαν στην άνοδο της βαθμολογίας και της πιθανότητας αποφοίτησης από το σχολείο. Μάλιστα, στα σχολεία που συμμετείχαν στο πρόγραμμα “CARE” σημειώθηκε μείωση της παραβατικότητας κατά 20% εν συγκρίσει με το σχολείο ελέγχου που είχε αύξηση 11%.

Το 1983 ξεκίνησε ένα πρόγραμμα αντιμετώπισης της παιδικής επιθετικότητας σε 42 δημοτικά σχολεία στη Νορβηγία.³⁸⁵ Το πρόγραμμα παρείχε ενημερωτικό βιβλιαράκι στο προσωπικό του σχολείου σχετικό με την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών προς συνομηλίκους τους, πληροφορίες και συμβουλές προς τους γονείς παιδιών που εκδήλωναν ή εισέπρατταν βίαιη συμπεριφορά και πληροφοριακό βίντεο σχετικό με την παιδική παραβατικότητα και τις επιδράσεις της στην κοινωνία. Τέλος, οι μαθητές συμπλήρωσαν ανώνυμο ερωτηματολόγιο, τα αποτελέσματα του οποίου χρησιμοποιήθηκαν στη δημιουργία των παρεμβάσεων στην οικογένεια και το σχολείο. Μετά από δύο χρόνια το πρόγραμμα είχε μειώσει την παιδική επιθετικότητα κατά 50%. Τα ποσοστά των βανδαλισμών, των κλοπών και του σκασιαρχείου μειώθηκαν, επίσης.

Στην περιοχή Belfort της Γαλλίας ξεκίνησε το 2001 ένα πρόγραμμα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στα σχολεία με σκοπό την πρόληψη της σεξουαλικής κακοποίησης.³⁸⁶ Για το σκοπό αυτό επιστρατεύτηκαν ειδικοί επιστήμονες, οι οποίοι ενημέρωναν τα παιδιά για θέματα σεξουαλικής υγείας και για το σεβασμό που πρέπει να διέπει τις σεξουαλικές τους επαφές. Αν και δεν έχει γίνει επίσημη αξιολόγηση του προγράμματος, εντούτοις η πληροφόρηση των νέων κρίθηκε πολύ σημαντική τόσο από τους ίδιους όσο και από γονείς και εκπαιδευτικούς.

Το πρόγραμμα “Seattle Social Development Project” ξεκίνησε το 1981 σε δημόσια δημοτικά σχολεία των Η.Π.Α. (Σιάτλ, Ουάσινγκτον).³⁸⁷ Οι παρεμβάσεις

³⁸⁵ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό. π., σελ. 374.

³⁸⁶ International Centre for the Prevention of Crime (2005), *Urban Crime Prevention and Youth at Risk*, Compendium of Promising Strategies and Programmes from around the World, Prepared for the 11th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Bangkok, International Centre for the Prevention of Crime, Montréal, Québec, Canada, σελ. 48.

³⁸⁷ Βλ. Gant, F., Grabosky, P. N. (2000), “Preventing adolescent health risk behaviours: Seattle Social Development Project”, στο Gant, F. & Grabosky, P. (2000), *The Promise of Crime Prevention: Second*

βασίζονταν στην υπόθεση ότι η ενίσχυση των δεσμών των νέων ανθρώπων με το σχολείο και την οικογένεια, που αποτελούν προστατευτικούς μηχανισμούς, μπορεί να μειώσει την πιθανότητα να εγκαταλείψουν το σχολείο και να υιοθετήσουν αντικοινωνική ή παραβατική συμπεριφορά. Συνδύαζε επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε δεξιότητες που προήγαγαν το δεσμό του παιδιού με το σχολείο, ανάπτυξη δεξιοτήτων στους γονείς και ανάπτυξη γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων στα παιδιά για την επίλυση προβλημάτων. Στην υλοποίησή του συμμετείχαν τα δημόσια δημοτικά σχολεία του Σιάτλ, τα παιδιά στα οποία εντοπίζονταν παράγοντες “κινδύνου”, οι γονείς και η ευρύτερη κοινότητα. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε από την πρώτη έως την έκτη τάξη του δημοτικού. Έξι χρόνια μετά την παρέμβαση (στην ηλικία των 18 ετών), έγινε η αξιολόγησή του. Για το σκοπό αυτό μελετήθηκαν στατιστικές δικαστηρίων και αναφορές των σχολείων. Από την αξιολόγηση προέκυψε ότι στην ηλικία των 18 ετών, η ομάδα που δέχτηκε την παρέμβαση χαρακτηριζόταν από μεγαλύτερη δέσμευση στο σχολείο, καλύτερες ακαδημαϊκές επιδόσεις, ενώ είχε περιοριστεί η αντικοινωνική συμπεριφορά σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου. Επίσης, συγκέντρωνε χαμηλότερα ποσοστά βίαιης συμπεριφοράς (48,3% έναντι 59,7%), κατανάλωσης αλκοόλ (15% έναντι 25%), λιγότερους περιστασιακούς συντρόφους (49,7% έναντι 61,5%) και λιγότερες εγκυμοσύνες (17,1% έναντι 26,4%) σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου. Αλλά και από την άποψη του οικονομικού κόστους το πρόγραμμα αποδείχθηκε αποτελεσματικό. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι για κάθε ένα δολάριο που επενδύθηκε στο πρόγραμμα εξοικονομήθηκαν 1,79 δολάρια Η.Π.Α., τα οποία επιστράφηκαν στο σύστημα της δικαιοσύνης και στην ενίσχυση των θυμάτων.

Πολλές είναι οι έρευνες που τονίζουν τη σημασία της παρέμβασης στην προσχολική ηλικία για τη γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Στη Γερμανία, το πρόγραμμα “Faustlos”³⁸⁸ για παιδιά του νηπιαγωγείου και του δημοτικού έχει ως στόχο να μειώσει την επιθετική συμπεριφορά και να αναπτύξει κοινωνικές και συναισθηματικές δεξιότητες. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιεί προγράμματα πρόληψης που διαχειρίζονται ψυχολογικά θέματα, όπως η επίλυση προβλημάτων, ο έλεγχος του αυθορμητισμού και η διαχείριση του θυμού. Τα προγράμματα αυτά ενσωματώνονται στα μαθήματα του σχολείου και εφαρμόζονται από εκπαιδευμένους δασκάλους με τη χρήση παιχνιδιών και διαλόγου. Η αξιολόγηση

Edition, Australian Institute of Criminology, Research and Public Policy Series, No. 31, σελ. 36.

³⁸⁸ International Centre for the Prevention of Crime (2005), ό. π., σελ. 51.

του προγράμματος έδειξε σημαντικές αλλαγές στις συναισθηματικές δεξιότητες και στην προ-κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών ηλικίας 6 έως 9 ετών, καθώς και μείωση του άγχους, της εσωστρέφειας και της επιθετικής συμπεριφοράς. Παρόμοιες παρεμβάσεις γίνονται και στις παρέες συνομηλίκων (“Peer Programs”)³⁸⁹ που έχουν άμεσο αντίκτυπο στη συμπεριφορά των μαθητών. Τα συγκεκριμένα προγράμματα επιχειρούν μέσα από ατομικές παρεμβάσεις, όπως οι τεχνικές εκπαίδευσης ή τροποποίησης της συμπεριφοράς και η παροχή συμβουλών να διδάξουν στους μαθητές νέους τρόπους σκέψης και αντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων.

Πολλά είναι τα σχολεία που εντάσσουν στο πρόγραμμα των μαθημάτων την παροχή υπηρεσιών προς την κοινωνία. Παροτρύνουν, έτσι, τους μαθητές να παρέχουν υπηρεσίες σε νοσοκομεία, σε σπίτια ηλικιωμένων ανθρώπων, σε κέντρα φροντίδας παιδιών, καθώς και σε άτομα με ειδικές ανάγκες. Μέσα από τα προγράμματα αυτά παρέχεται η δυνατότητα στους νέους να μάθουν την αξία της προσφοράς και παράλληλα ενισχύονται οι δεσμοί τους με την κοινωνία. Τα αποτελέσματα έρευνας³⁹⁰ που έγινε το 2004 σε δημόσια σχολεία όλων των βαθμίδων στις Η.Π.Α. έδειξαν ότι η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών βελτίωσε την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών (το 82% των μαθητών δημοτικών σχολείων ανέφερε ότι ήταν πολύ σημαντική έναντι του 67% των μαθητών γυμνασίων και 71% των μαθητών λυκείων). Επιπλέον, μειώθηκε η συμμετοχή των μαθητών σε επικίνδυνες συμπεριφορές (62% των μαθητών δημοτικών και γυμνασίων έναντι 55% των μαθητών λυκείων).

Τα παραπάνω προγράμματα απευθύνονται, συνήθως, στο σύνολο των μαθητών των σχολείων στα οποία υλοποιούνται με στόχο την πρωτογενή πρόληψη. Ωστόσο, αρκετά από τα προγράμματα που υλοποιούνται στο σχολείο επικεντρώνονται σε παρεμβάσεις που εξυπηρετούν πιο εξειδικευμένες ανάγκες των παιδιών και περιλαμβάνουν πιο στοχευμένες παρεμβάσεις. Παρακάτω παρατίθενται ορισμένα από αυτά.

i. Προγράμματα συμφιλίωσης/ κοινωνικής διαμεσολάβησης

Τα προγράμματα συμφιλίωσης ή αλλιώς κοινωνικής διαμεσολάβησης προσιδιάζουν στις πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης και υλοποιούνται στο

³⁸⁹ Βλ. Gottfredson, D. (1996), “School-Based Crime Prevention”, στο National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*, A report to the United States Congress, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland, σελ. 5-1.

³⁹⁰ Βλ. Gant, F. & Grabosky, P. (2000), *The Promise of Crime Prevention: Second Edition*, Australian Institute of Criminology, Research and Public Policy Series, No. 31, σελ. 36.

πλαίσιο του σχολείου (“Restorative Justice in Schools”). Στόχος των παρεμβάσεων της επανορθωτικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής διαμεσολάβησης είναι η μείωση της παραβατικής συμπεριφοράς, της επιθετικότητας και της θυματοποίησης και η συμφιλίωση δράστη και θύματος. Με αυτόν τον τρόπο, επιδιώκεται αφενός η ικανοποίηση του θύματος και αφετέρου η κατανόηση από το δράστη των συνεπειών της πράξης και η υπευθυνοποίησή του.

Μια τριετής αξιολόγηση³⁹¹ εθνικής εμβέλειας που πραγματοποιήθηκε από το 2001 έως το 2004 σε σχολεία στην Αγγλία έδειξε ότι οι συνεδρίες επανορθωτικής δικαιοσύνης συνέβαλαν στη συμφιλίωση των δύο μερών (σε ποσοστό 92%), ενώ παράλληλα, οι μαθητές που συμμετείχαν έμειναν ικανοποιημένοι. Συγκεκριμένα, το 89% των μαθητών ικανοποιήθηκε από το αποτέλεσμα, ενώ το 93% θεωρούσε δίκαιη τη διαδικασία και ότι αποδόθηκε δικαιοσύνη. Σε μια επανεξέταση έπειτα από τρεις μήνες, τα στοιχεία έδειξαν ότι μόνο το 4% των συμφιλιώσεων δεν διατηρήθηκε, πράγμα που συνηγορεί στο ότι οι συνεδρίες επανορθωτικής δικαιοσύνης μπορεί να έχουν μακροπρόθεσμα αποτελέσματα.

ii. Εναλλακτικά σχολεία

Μια από τις πρακτικές που χρησιμοποιείται για να ενισχύσει τις ακαδημαϊκές δεξιότητες των ανηλίκων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην συμπεριφορά τους σε βαθμό που δεν τους επιτρέπουν να αναπτύξουν τις ικανότητές τους στα κανονικά σχολεία είναι τα εναλλακτικά σχολεία. Τα συγκεκριμένα σχολεία παρέχουν ένα εξειδικευμένο εκπαιδευτικό περιβάλλον με μικρές τάξεις, μεγάλη αναλογία δασκάλων – μαθητών, εξατομικευμένη διδασκαλία, ενώ αποφεύγεται η ανταγωνιστική αξιολόγηση της απόδοσης των μαθητών.

Μια αξιολόγηση πέντε ετών που πραγματοποιήθηκε στις Η.Π.Α. (“The OJJDP alternative school model”),³⁹² συνέκρινε μαθητές που βρίσκονταν σε κίνδυνο και

³⁹¹ Βλ. Youth Justice Board (2004), *National evaluation of the Restorative Justice in Schools Programme*, Youth Justice Board for England and Wales, London.

³⁹² Kemple, J., Snipes, J. (2000), *Career Academies: Impacts on Students' Engagement and Performance in High School*, Manpower Demonstration Research Corporation, San Francisco, Calif, όπως αναφέρεται στο Coffee, J., Pestrige, S. (2001), *Career Academy Concept*. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, DC: U.S., <http://ojjdp.ncjrs.org/>. Βλ. επίσης σχετικά με την αξιολόγηση των εναλλακτικών σχολείων, Cox, S. (1999), “An Assessment of An Alternative Education Program for At-Risk Delinquent Youth”, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36(3): 323–36, Cox, S., Davison, W., Bynum, T. (1995), “A Meta-Analytic Assessment of Delinquency-Related Outcomes of Alternative Education Programs”, *Crime and Delinquency*, 41(2): 219–34, Duke, D., Muzio, I. (1978), “How Effective Are Alternative Schools? A Review of Recent Evaluation and Reports”, *Teachers College Record* 79: 461–83, Gottfredson, G. (1987), “American Education - American Delinquency”, *Today's Delinquent* 6(1):

παρακολουθούσαν εναλλακτικά σχολεία με άλλους που βρίσκονταν στην ίδια κατάσταση και παρακολουθούσαν τα κανονικά σχολεία. Η έρευνα διαπίστωσε ότι οι πρώτοι: α) ήταν κατά το ένα τρίτο λιγότερο πιθανό να εγκαταλείψουν το σχολείο, β) ήταν πιθανότερο να παρακολουθούν τα μαθήματα και να αποφοιτήσουν από το σχολείο και γ) είχαν περισσότερες ευκαιρίες να επιτύχουν τους ακαδημαϊκούς και επαγγελματικούς στόχους που έθεταν.

Αν και στις Η.Π.Α. τα εναλλακτικά σχολεία έχουν αξιολογηθεί ως αποτελεσματικά, στην Αγγλία τα αποτελέσματα των αξιολογήσεων είναι συγκεχυμένα. Συγκεκριμένα, μια αξιολόγηση των εναλλακτικών σχολείων (Alternative Education Initiatives)³⁹³ έδειξε ότι τα τρία τέταρτα των μαθητών που τα παρακολούθησαν δήλωσαν βελτίωση στη συμπεριφορά τους, ενώ οι μισοί δήλωσαν ότι έλαβαν κάποια προσόντα. Ωστόσο, αρκετοί μαθητές έβλεπαν με κριτική ματιά τα εν λόγω σχολεία, καθώς θεωρούσαν ότι δεν ήταν ισοδύναμα με τα κανονικά σχολεία. Τα περιστατικά παραβατικής συμπεριφοράς αυξήθηκαν από τους μαθητές των εναλλακτικών σχολείων κατά το χρόνο της αξιολόγησης, ωστόσο λιγότεροι μαθητές ήταν υπεύθυνοι για τις πράξεις αυτές σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο. Τα αντικρουόμενα συμπεράσματα στην αξιολόγηση των εναλλακτικών σχολείων επιβεβαιώνουν την αναγκαιότητα προσαρμογής των παρεμβάσεων στο τοπικό πλαίσιο υλοποίησης. Η καταλληλότητα του κάθε προγράμματος συναρτάται από μια σειρά παραμέτρους, όπως το πλαίσιο, ο τρόπος υλοποίησης και το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Συνεπώς, η επιτυχία ενός προγράμματος σε μια δεδομένη περιοχή δε συνεπάγεται απαραίτητα ότι θα έχει την ίδια έκβαση οπουδήποτε εφαρμοστεί, γι' αυτό η υλοποίηση οποιωνδήποτε πρακτικών πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις τοπικές ανάγκες και δυνατότητες.

iii. Προγράμματα ψυχολογικής και κοινωνικής υποστήριξης για παιδιά που αντιμετωπίζουν κοινωνικές δυσκολίες

Το πρόγραμμα “School Age Mothers”³⁹⁴ εφαρμόστηκε στη Βόρεια Ιρλανδία κατά το ακαδημαϊκό έτος 2003/04 και αφορούσε κορίτσια 13-18 ετών, που ήταν

1–65 και Hawkins, J., Wall, J. (1980), *Alternative Education: Exploring the Delinquency Prevention Potential*, Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, DC: U.S.

³⁹³ Home Office (2004), *The role of education in enhancing life chances and preventing offending*, Home Office Development and Practice Report, 2004, σελ. 2.

³⁹⁴ Department of Education (2004), *School Age Mothers Report 2003/04*, Department of Education, Northern Ireland.

έγκυες ή μητέρες και στόχο είχε να τις βοηθήσει να συνεχίσουν και να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους. Για το σκοπό αυτό, το πρόγραμμα παρείχε υποστήριξη στην προσωπική ανάπτυξη των κοριτσιών, υγειονομική περίθαλψη και φροντίδα για τα παιδιά. Στο πρόγραμμα συνεργάζονταν εθελοντές και άλλα μέλη της κοινωνίας. Η αξιολόγησή του έδειξε ότι τα νεαρά κορίτσια βοηθήθηκαν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, ενώ και τα ίδια δήλωσαν ότι έμειναν ικανοποιημένα από τις υπηρεσίες.

Το πρόγραμμα “Together We Light the Way”³⁹⁵ ξεκίνησε το 1991 σε ένα σχολείο στην περιοχή Oshawa, στο Οντάριο του Καναδά. Το σχολείο βρισκόταν σε μια περιοχή με χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, με υψηλά επίπεδα ανεργίας, έντονη πληθυσμιακή κινητικότητα, αυξημένη εγκληματικότητα και ενδοοικογενειακή βία, οι δε τοπικές επιχειρήσεις αποτελούσαν συχνά στόχο βανδαλισμών και εγκλημάτων από τους μαθητές. Επιπλέον, το συγκεκριμένο σχολείο είχε προταθεί να κλείσει επειδή συγκέντρωνε τις χαμηλότερες ακαδημαϊκές επιδόσεις στην περιοχή.

Το πρόγραμμα απευθυνόταν σε παιδιά 4-14 ετών με σκοπό να προλάβει τις αντικοινωνικές συμπεριφορές ενισχύοντας τους προστατευτικούς παράγοντες (επιτυχία στο σχολείο, αίσθημα ασφάλειας, θετικά πρότυπα, σχέσεις οικογένειας – σχολείου και δεσμό με ενήλικες). Για την υλοποίηση του προγράμματος συνεργάστηκαν πολλοί φορείς και πολίτες αναλαμβάνοντας με αυτό τον τρόπο ολόκληρη η κοινότητα την ευθύνη για την ασφάλεια, την εκπαίδευση και την ευημερία των παιδιών. Η αξιολόγηση του προγράμματος έδειξε ότι, όχι μόνο δεν έκλεισε το σχολείο, αλλά μειώθηκε η βία και η επιθετικότητα των μαθητών σε ποσοστό 76% και επιπλέον, βελτιώθηκε η στάση τους απέναντι στο σχολείο, καθώς και η ακαδημαϊκή τους επίδοση.

Τα προγράμματα «παροχής ευκαιριών» (“Quantum Opportunities Programs”)³⁹⁶ εφαρμόστηκαν σε πέντε πολιτείες των ΗΠΑ από το 1989-1993. Παρείχαν σε εφήβους που αντιμετώπιζαν κοινωνικοοικονομικές δυσκολίες εξωσχολικές δραστηριότητες, για τις οποίες προσέφεραν ως κίνητρα κάποια μικρή αμοιβή. Επιπλέον, προσέφεραν υποτροφίες σε όσους αποφοιτούσαν από το λύκειο και προάγονταν σε πανεπιστήμια. Στόχος ήταν να ολοκληρώσουν το λύκειο περισσότεροι νέοι και να γίνουν οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητοι ενήλικες. Μετά από 4 χρόνια, σημειώθηκε μείωση στις αυτό-ομολογούμενες συλλήψεις κατά

³⁹⁵ Βλ. International Centre for the Prevention of Crime (2005), ό.π, σελ. 41.

³⁹⁶ Βλ. Australian Institute of Criminology (2002), ό.π., σελ. 25.

71%, στις αποβολές από το σχολείο (23% η ομάδα στόχου έναντι του 50% της ομάδας ελέγχου), ενώ αποφοίτησαν από το λύκειο περισσότερα παιδιά (63% αντί 42% η ομάδα ελέγχου). Οι νέοι ενθαρρύνθηκαν να τελειώσουν το σχολείο μέσω δραστηριοτήτων, όπως διδασκαλία υποβοηθούμενη από υπολογιστές, ερευνητική διδασκαλία, βοήθεια στο σπίτι, παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, προγραμματισμός εργασίας, ενίσχυση προσωπικότητας και εκπαίδευση σε δεξιότητες που τους βοηθούσαν να αντεπεξέλθουν καλύτερα στις δυσκολίες στη ζωή και το σχολείο.

iv. Προγράμματα για μαθητές που έχουν εκδηλώσει παρεκκλίνουσα συμπεριφορά

Το πρόγραμμα “Ruori”³⁹⁷ ξεκίνησε σε δύο σχολεία στο Ελσίνκι της Φινλανδίας το 2001 και απευθυνόταν σε νέους 11-18 ετών που αντιμετώπιζαν δυσκολίες στη συμπεριφορά και προβλήματα χρήσης ουσιών. Στόχος του προγράμματος ήταν η μείωση των συμπεριφορών αυτών, η ενδυνάμωση των οικογενειών και των οικογενειακών δεσμών, η δημιουργία και ενδυνάμωση της ταυτότητας και των κοινωνικών δεσμών των νέων, η διασφάλιση της προσωπικής υγείας και ευημερίας, η ενίσχυση των προσωπικών στόχων, η αποφοίτηση από το σχολείο και η επιτυχής μετάβαση σε πανεπιστήμια ή στην αγορά εργασίας. Για το σκοπό αυτό, οι νέοι που επισημαίνονταν από το σχολείο ή άλλους φορείς ότι αντιμετώπιζαν προβλήματα συμπεριφοράς συμμετείχαν σε ομαδικές συναντήσεις για 18-24 μήνες υπό την επίβλεψη κάποιου ειδικού. Επιπλέον, το πρόγραμμα περιλάμβανε εκδρομές περιπέτειας και επισκέψεις στην οικογένεια και παρείχε βοήθεια στα μαθήματα του σχολείου και τις εξετάσεις.

Το 83% των νέων βελτίωσε την απόδοση στα μαθήματα, περιόρισε τις απουσίες από το σχολείο, μείωσε την επιθετικότητα και έμαθε να θέτει στόχους. Επιπλέον, όλοι οι συμμετέχοντες κέρδισαν μεγαλύτερο έλεγχο σε όλους τους τομείς της ζωής τους. Το κόστος του προγράμματος ανήλθε σε 3.000 ευρώ ετησίως για κάθε συμμετέχοντα, ποσό που αντιστοιχούσε μόνο στο 5% των ετησίων εξόδων εγκλεισμού ενός νέου.

v. Συνεργασία σχολείου - αστυνομίας

Στο πλαίσιο της συνεργασίας του σχολείου με την αστυνομία υλοποιούνται αρκετές πρωτοβουλίες. Το πρόγραμμα “Safer School partnerships”³⁹⁸ που

³⁹⁷ International Centre for the Prevention of Crime (2005), ό. π., σελ 47.

³⁹⁸ Βλ. Bhabra, S., Hill, E., Ghate D. (2004), *Safer School Partnerships*, National evaluation of the Safer School Partnerships Programme, Youth Justice Board for England and Wales.

εφαρμόζεται στην Αγγλία αποσκοπεί στην επίλυση προβλημάτων και τη μείωση του σκασιαρχείου με τη μεσολάβηση αστυνομικού σε επιλεγμένα σχολεία. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε σχολεία που βρίσκονταν σε περιοχές που είχαν υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας και ενώ κατάφερε να αυξήσει το αίσθημα ασφάλειας μεταξύ των μαθητών δεν είχε και την ανάλογη μείωση στα περιστατικά αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Επιπλέον, πολλοί μαθητές εξέφρασαν την ανησυχία τους μήπως στιγματιστεί το σχολείο τους ως «κακόφημο» εξαιτίας της παρουσίας αστυνομικού.

Αντίστοιχες παρεμβάσεις γίνονται και για την πρόληψη του *σκασιαρχείου* (“Truancy Patrols”)³⁹⁹ με περιπολίες αστυνομικών που σκοπό έχουν να εντοπίσουν τους μαθητές που το «σκάνε» από το σχολείο και να τους επαναφέρουν σε αυτό. Άλλα προγράμματα στοχεύουν στην βελτίωση των σχέσεων του σχολείου με τους γονείς μέσα από τη μεσολάβηση ενός αστυνομικού (π.χ. “Home-School Liaison Officers”). Η έρευνα έχει δείξει ότι προγράμματα αυτά μπορούν να επηρεάσουν την παρακολούθηση των μαθημάτων, ωστόσο, δεν έχουν μεγάλη αποτελεσματικότητα στην πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς. Επιπλέον, η παρουσία των αστυνομικών δημιουργεί προβληματισμό σχετικά με τον ενδεχόμενο στιγματισμό των σχολείων και των μαθητών τους. Στις διαδικασίες ανάπτυξης, οργάνωσης και υλοποίησης πολλών προγραμμάτων πρόληψης συμμετέχουν και οι ίδιοι οι μαθητές (όπως τα προγράμματα “Student-led Crime Prevention” που εφαρμόζονται στις Η.Π.Α.)⁴⁰⁰ Οι νέοι έχουν την ευθύνη για τις δραστηριότητες αυτές και συνεργάζονται με τους εκπαιδευτικούς και την κοινότητα στην υλοποίησή τους. Οι πρωτοβουλίες αυξάνουν την υπευθυνότητα των μαθητών και τις γνώσεις τους στην πρόληψη του εγκλήματος και συμβάλλουν στη μείωση των διενέξεων μεταξύ των μαθητών.

Εν κατακλείδι, τα σχολεία στα οποία η διοίκηση, το προσωπικό και οι μαθητές επικοινωνούν και συνεργάζονται στον προγραμματισμό της λειτουργίας τους, ενισχύουν το αίσθημα του ανήκειν στους μαθητές και γνωρίζουν λιγότερες αναταραχές. Γενικά, η έρευνα έχει δείξει ότι τα στοιχεία που συμβάλλουν θετικά στην ακαδημαϊκή επίδοση των μαθητών είναι:⁴⁰¹ οι μικρές τάξεις, η κατανομή των μαθητών σε τάξεις σύμφωνα με την απόδοσή τους στα μαθήματα και όχι την ηλικία τους, τα προγράμματα που ενισχύουν τις ικανότητες, η υποβοηθούμενη από

³⁹⁹ Βλ. Holden, T. (2004), *The role of education in enhancing life chances and preventing offending*, Home Office Development and Practice Report, Holden McAllister Partnership and Richard Lloyd.

⁴⁰⁰ Βλ. U.S. Department of Education (2000), *Student-led Crime Prevention: A Real Resource With Powerful Promise*, U.S. Department of Education, Office of elementary and secondary education www.ed.gov/offices/OESE/SDFS/.

⁴⁰¹ Βλ. Australian Institute of Criminology (2002), ό. π., σελ. 22.

υπολογιστή διδασκαλία, η συνεργασία μεταξύ των μαθητών και η διδασκαλία των μαθημάτων σε παιδιά μικρότερων τάξεων από μαθητές μεγαλύτερων τάξεων.

4.3.3. Προγράμματα προώθησης της απασχόλησης

Τα προγράμματα που προωθούν την απασχόληση βασίζονται στην υπόθεση ότι η αύξηση των προοπτικών απασχόλησης μπορεί να επιδράσει ανασταλτικά στην εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς. Έτσι, επιδιώκουν να αυξήσουν τις ευκαιρίες απασχόλησης μέσα από τη δημιουργία θέσεων εργασίας, να βελτιώσουν την επαγγελματική κατάρτιση και να μειώσουν τα επίπεδα ανεργίας των νέων. Τα προγράμματα αυτά ενδείκνυνται και για πρώην κρατούμενους στο πλαίσιο της κοινωνικής τους επανένταξης.

Τα προγράμματα απασχόλησης είτε επιδιώκουν να αυξήσουν την παραγωγικότητα του εργατικού δυναμικού μέσω της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής του κατάρτισης είτε επιδιώκουν να μειώσουν το κόστος της απασχόλησης που βαρύνει τους εργοδότες παρέχοντάς τους κίνητρα να ανοίξουν επιχειρήσεις σε φτωχές γειτονιές, που χαρακτηρίζονται από χαμηλή απασχόληση και υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο θέσεις εργασίας.⁴⁰²

Το 1998 ξεκίνησε στη Φλόριντα ένα πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης στη μαγειρική (“Culinary Education and Training Program”).⁴⁰³ Το πρόγραμμα απευθύνεται σε νέους που βρίσκονται σε κίνδυνο και τους παρέχει εξειδικευμένες γνώσεις και πρακτική εκπαίδευση στη μαγειρική ενισχύοντας την επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Οι νέοι που συμμετέχουν στο πρόγραμμα είναι μεταξύ 16–18 ετών με τουλάχιστον 9 χρόνια σχολικής εκπαίδευσης και συνήθως είτε έχουν διαπράξει ένα μη βίαιο έγκλημα είτε έχουν εγκαταλείψει το σχολείο είτε είναι σε κίνδυνο να το εγκαταλείψουν. Παραπέμπονται δε στο πρόγραμμα από διάφορες κοινωνικές υπηρεσίες ως μια τελευταία ευκαιρία πριν τους επιβληθούν αυστηρότερες ποινές από το δικαστήριο ανηλίκων. Μετά το πέρας του εκπαιδευτικού προγράμματος, οι νέοι λαμβάνουν κάποιο πιστοποιητικό παρακολούθησης που τους επιτρέπει είτε να μουν

⁴⁰² Βλ. Bushway S. & Reuter P. (1996), “Labor Markets and Crime Risk Factors” στο National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*, A report to the United States Congress, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland, σελ. 6-2.

⁴⁰³ Βλ. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (2001), *Culinary Education and Training Program for At-Risk Youth*, OJJDP Fact Sheet, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, April 2001.

στην αγορά εργασίας είτε να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Όσοι ενδιαφέρονται να εργαστούν βοηθούνται στην εύρεση εργασίας, ενώ οι νέοι που επιθυμούν να συνεχίσουν τις σπουδές υποστηρίζονται να συνεχίσουν για άλλα 2 χρόνια κατάρτισης στη μαγειρική και τους παρέχεται οικονομική ενίσχυση κατά το διάστημα αυτό. Στο πρόγραμμα συνεργάζονται επαγγελματικοί σύμβουλοι από τους οποίους παρακολουθείται η πρόοδος των νέων, καθώς και επιχειρήσεις που τους προσφέρουν τη δυνατότητα πρακτικής εξάσκησης. Το πρόγραμμα αξιολογείται ως αρκετά αποτελεσματικό από το σύστημα δικαιοσύνης της Φλόριντα, που αναγνωρίζει ότι, όχι μόνο εξυπηρετεί ως εναλλακτικό της φυλάκισης μέτρο, αλλά επιπλέον, δίνει τη δυνατότητα στους νέους που βρίσκονται σε κίνδυνο να αποκτήσουν επαγγελματική κατάρτιση και να γίνουν παραγωγικά μέλη της κοινωνίας.

4.3.4. Προγράμματα κοινοτικής δράσης

Η κοινότητα αποτελεί το βασικό πλαίσιο ανάπτυξης των προγραμμάτων πρόληψης και τον κεντρικό άξονα για αποτελεσματικές προληπτικές παρεμβάσεις, όπως είδαμε παραπάνω. Η επιρροή που έχει η κοινότητα στους νέους είναι σημαντική και συνδέεται τόσο με τη σύστασή της, δηλαδή τους ανθρώπους που ζουν σε αυτήν όσο και με τη διαμόρφωση των χώρων και τις υπηρεσίες που προσφέρει στους νέους. Η υποβάθμιση της περιοχής λόγω της φυσικής εικόνας (π.χ. σπασμένα τζάμια) δίνει την εικόνα αποδιοργάνωσης της περιοχής. Οι γειτονιές αυτές αποξενώνουν το άτομο από το περιβάλλον του. Αντιθέτως, όταν οι γειτονίες είναι δομημένες εμπνέουν ασφάλεια στους κατοίκους τους και ενισχύουν τους άτυπους κοινωνικούς δεσμούς. Οι κοινοτικές προσεγγίσεις επιδιώκουν να αυξήσουν την κινητοποίηση, τη δράση και την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα ζητήματα που αφορούν την κοινότητα, να αυξήσουν τη γνώση του κοινού για το εγκληματικό φαινόμενο και, επιπλέον, να παρέχουν προστασία και υποστήριξη για τα θύματα. Επιχειρείται με αυτόν τον τρόπο η συσπείρωση του κοινού, η ενίσχυση και ενδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών και η αναδόμηση της κοινότητας από τους ανθρώπους που ζουν σε αυτήν σε μία από κοινού προσπάθεια αντιμετώπισης του εγκλήματος. Η κοινοποίηση των πρωτοβουλιών πρόληψης συμβάλλει στο να καθίσταται ζήτημα όλων η πρόληψη του εγκλήματος. Οι συλλογικές αυτές παρεμβάσεις στοχεύουν στο να επιτευχθεί και να ενισχυθεί η μακροπρόθεσμη ευημερία ολόκληρης της κοινότητας. Οι προσεγγίσεις αυτές περιλαμβάνουν εναλλακτικά πρότυπα οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας, προγράμματα δράσης πολιτών (όπως περιπολίες πολιτών), συνεργασία

κοινού και αστυνομίας, προγράμματα δράσης για τους νέους, δημιουργική επίλυση των προβλημάτων, εκπαιδευτικές καμπάνιες του κοινού μέσω των M.M.E., και συντονισμένες κοινοτικές παρεμβάσεις που στοχεύουν στη βελτίωση των κοινωνικών υπηρεσιών και την ενίσχυση των κοινωνικών παροχών (π.χ. υπηρεσίες πρόνοιας, υγειονομική περίθαλψη, στέγαση, εισοδηματική ασφάλεια κ.α.).

Μεταξύ των δημοφιλέστερων προγραμμάτων της κοινότητας περιλαμβάνονται τα προγράμματα γειτονιάς. Τα προγράμματα της γειτονιάς (“Neighbourhood Watch Programs”)⁴⁰⁴ αποτελούν μια από τις πιο γνωστές παρεμβάσεις κινητοποίησης των πολιτών. Ένα από αυτά εφαρμόζεται στην Τασμανία της Αυστραλίας και στοχεύει να μειώσει την ευκαιριακή εγκληματικότητα, όπως διαρρήξεις, σε περιοχές με υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας. Το πρόγραμμα βασίζεται στη συνεργασία των κατοίκων της περιοχής με την αστυνομία, η οποία τους εκπαιδεύει σε βασικές τεχνικές πρόληψης του εγκλήματος. Η εμπειρία έχει δείξει ότι η πρωτοβουλία αυτή μειώνει την περιστασιακή εγκληματικότητα και το φόβο του εγκλήματος και αυξάνει την ασφάλεια μεταξύ των πολιτών. Παράλληλα, ενισχύει τους άτυπους κοινωνικούς δεσμούς και αυξάνει την αναφορά των διαπραττομένων εγκλημάτων στην αστυνομία.

Ένα από τα πιο επιτυχή παραδείγματα κοινοτικού προγράμματος είναι και το “Centro Sister Isolina Ferre”.⁴⁰⁵ Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 1968 σε μια πολύ φτωχή κοινότητα ονόματι Ponce, στο Πουέρτο Ρίκο. Η στρατηγική του Centro βασίστηκε στην ιδέα ότι η διαχείριση του εγκλήματος και της βίας απαιτεί την ανάπτυξη της κοινότητας συνολικά και ότι παρά τη φτώχεια που τη χαρακτηρίζει, η κοινότητα έχει τη δυνατότητα να βελτιωθεί και να καλύψει τις ανάγκες της. Σε μια μελέτη αναφέρεται ότι τα ποσοστά του εγκλήματος μεταξύ της νεολαίας στο Centro μειώθηκαν κατά 50%. Η επιτυχία του Centro αποδίδεται στο ευρύ πεδίο του, να διαχειρίζεται όλα τα κοινωνικά προβλήματα από την υγειονομική περίθαλψη μέχρι τις ευκαιρίες απασχόλησης, ενώ ενσωματώνει και τοπικές προσπάθειες περιστασιακής πρόληψης του εγκλήματος, όπως οι περίπολοι των πολιτών.

Το πρόγραμμα “Stay Alive”⁴⁰⁶ ξεκίνησε το 2002 με σκοπό να μειώσει τις ανθρωποκτονίες, οι οποίες ήταν σε έξαρση και αφορούσαν ως επί το πλείστον νέους

⁴⁰⁴ Βλ. Vincent, K. (1990), “Tasmanian Position Paper: Juvenile Crime and Crime Prevention”, στο Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra, σελ. 44.

⁴⁰⁵ Βλ. John Howard Society (1995), *Crime Prevention Through Social Development: A Literature Review*, The John Howard Society of Alberta, σελ. 6-7.

⁴⁰⁶ Βλ. International Centre for the Prevention of Crime (2005), ό.π., σελ. 8.

ανθρώπους είτε ως δράστες είτε ως θύματα στις φτωχογειτονιές της πόλης Belo Horizonte στην Βραζιλία. Βασίστηκε στην κινητοποίηση και την ενεργό συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής στη μείωση της εγκληματικότητας και του φόβου του εγκλήματος. Το πρόγραμμα παρείχε κοινωνική υποστήριξη σε νέους, εκπαίδευση για τις συνέπειες των ναρκωτικών, εκπαίδευση στην πρόληψη των σεξουαλικά μεταδιδόμενων ασθενειών, επαγγελματική κατάρτιση και δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, όπως τέχνες, αθλήματα, υπολογιστές. Έπειτα από τρεις μήνες εφαρμογής του προγράμματος σημειώθηκε 47% μείωση στις ανθρωποκτονίες, 65% μείωση στις αποπειραθείσες ανθρωποκτονίες και 46% μείωση στις διαρρήξεις φούρνων. Η επιτυχία του προγράμματος αποδίδεται στην πολύπλευρη προσέγγιση και τη συμμετοχή των μελών της κοινότητας στην υλοποίησή του.

Άλλο ένα γνωστό κοινοτικό πρόγραμμα “Bonnemaison”⁴⁰⁷ άρχισε να εφαρμόζεται το 1988 στη Βικτόρια της Αυστραλίας. Σε συνεργασία με κοινωνικούς λειτουργούς ανέπτυξε πρωτοβουλίες που απευθύνονταν στο σύνολο των ανηλίκων της κοινότητας και στόχευαν τόσο στην πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς όσο και της θυματοποίησης. Αρχικά, επιστρατεύτηκαν μαθητές (student information officers) που με μια συμβολική αμοιβή αναλάμβαναν να ενημερώνουν τους υπόλοιπους μαθητές και τους γονείς τους για τις δραστηριότητες πρόληψης που λάμβαναν χώρα στην κοινότητα. Δημιουργήθηκαν μπαρ (“No Wine Bar”) ως εναλλακτικές προτάσεις διασκέδασης που προσέφεραν μόνο μη αλκοολούχα κοκτέιλ και στα οποία έπαιζαν μουσική μουσικά συγκροτήματα παιδιών (“Garage bands”). Μετά τη διασκέδαση, οι νέοι συνοδεύονταν από κοινωνικούς λειτουργούς κατά τη μεταφορά στα σπίτια τους με κοινοτικά λεωφορεία ή τρένα. Στους νέους που επεδείκνυαν αντικοινωνική συμπεριφορά δεν επιτρεπόταν η είσοδος, ενώ η συμπεριφορά τους αναφερόταν στους γονείς τους. Τέλος, μια άλλη πρωτοβουλία σε συνεργασία με τους ιδιοκτήτες των τοπικών κινηματογράφων ήταν η *έκπτωση στα εισιτήρια* σε μαθητές, σε άνεργους και σε όσους λάμβαναν κρατικά επιδόματα.

Το πρόγραμμα “Tandem”⁴⁰⁸ ξεκίνησε το 1982 στο Montreal, στο Quebec και στόχευε στην κινητοποίηση και ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα ασφάλειας της πόλης με απώτερο στόχο να μειώσει το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών. Από το 2002, το πρόγραμμα “Tandem” ενσωματώθηκε στο νέο πρόγραμμα κινητοποίησης

⁴⁰⁷ Urjadko, V. (1990), “Community Based Corrections: A Social Problem Approach”, στο Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra, σελ. 130-134.

⁴⁰⁸ Βλ. International Centre for the Prevention of Crime (2005), ό.π., σελ. 11

των πολιτών (“Programme de soutien à l’action citoyenne en sécurité urbaine”) του Montreal. Επιστρατεύτηκαν τοπικοί συνεργάτες για την κινητοποίηση και ενημέρωση του κοινού σε θέματα ασφάλειας, όπως το πώς να προστατεύουν την περιουσία τους. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στις ανάγκες των νέων και στην ενημέρωσή τους σχετικά με την επίλυση των διενέξεων και την προσωπική ασφάλεια. Οι παρεμβάσεις αυτές συνδύασαν πρακτικές περιστασιακής πρόληψης και κοινωνικής ανάπτυξης. Από το 1982 που ξεκίνησε το πρόγραμμα έως σήμερα, οι διαρρήξεις στα σπίτια έχουν μειωθεί κατά 50%, ενώ το 80% των πολιτών έχει αλλάξει τις συνήθειες ασφαλείας προκειμένου να προφυλάξει την περιουσία του.

Το πρόγραμμα “Nightravens”⁴⁰⁹ ξεκίνησε το 1993 στη Νορβηγία με σκοπό την πρόληψη της βίας και του εγκλήματος. Αφετηριακό σημείο του προγράμματος αποτέλεσε η συνήθεια των νέων να βγαίνουν έξω τα Σαββατοκύριακα και να καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες αλκοόλ με αποτέλεσμα να προκαλούν φασαρίες, βίαια επεισόδια και φόβο στους κατοίκους της περιοχής. Στο πρόγραμμα συμμετέχουν ενήλικες που αναλαμβάνουν εθελοντικά να κάνουν νυχτερινές περιπολίες τα Σαββατοκύριακα, έτσι ώστε να προλαμβάνουν περιστατικά βίας και εγκλήματος και παράλληλα να συμβάλλουν στην αύξηση του αισθήματος ασφάλειας στους δρόμους. Στοχεύουν, έτσι, να δημιουργήσουν ένα ασφαλές περιβάλλον και να ενθαρρύνουν τους νέους να τους προσεγγίσουν, εφόσον αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα. Οι πολίτες εκπαιδεύονται σε θέματα ναρκωτικών, ψυχολογίας των νέων και πρώτων βοηθειών. Ωστόσο, δεν παρεμβαίνουν σε επικίνδυνες καταστάσεις, αλλά μόνο παρατηρούν, παρέχουν πληροφορίες και επικοινωνούν με την αστυνομία εφόσον συμβεί κάποιο περιστατικό. Το πρόγραμμα έχει πραγματοποιηθεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως στη Δανία, στη Σουηδία, στη Σλοβακία και στην Ισπανία και αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα συνεργασίας ιδιωτικού και δημόσιου τομέα στην πρόληψη του εγκλήματος. Οι επίσημες στατιστικές της αστυνομίας καταγράφουν 88% μείωση του εγκλήματος κατά τα Σαββατοκύριακα και 50% μείωση της συνολικής εγκληματικότητας στην περιοχή, πράγμα που δείχνει ότι η παρουσία των ενηλίκων στους δρόμους βοηθάει στην μείωση της εγκληματικότητας.

Το πρόγραμμα “HALT” στην Ολλανδία στοχεύει στους νέους που διαπράττουν βανδαλισμούς. Αφορά συνεργασία μεταξύ Αστυνομίας, Εισαγγελίας,

⁴⁰⁹ Βλ. International Centre for the Prevention of Crime (2005), ό.π, σελ. 24.

Δημοτικών Αρχών, θυμάτων και κοινότητας με σκοπό οι νεαροί δράστες να αποκαταστήσουν τις ζημιές που προξένησαν και να βοηθηθούν στην εύρεση εργασίας, στη στέγαση και την εκπαίδευσή τους. Μετά από ένα χρόνο η ομάδα των νέων που παρακολούθησε το πρόγραμμα έπαψε να συμμετέχει σε βανδαλισμούς (κατά 63% έναντι 25% της ομάδας ελέγχου).⁴¹⁰

Τα προγράμματα κινητοποίησης του κοινού αν και έχουν θετικά αποτελέσματα ως προς την ενίσχυση των κοινωνικών δεσμών, εντούτοις γεννούν προβληματισμό ως προς το ότι αφενός ενδέχεται να θέσουν σε κίνδυνο την προσωπική ασφάλεια του κοινού και αφετέρου μπορεί να οδηγήσουν σε αυθαιρεσίες ως προς τη λειτουργία του ρόλου του.

4.3.5. Προγράμματα λήψης μέτρων κοινωνικής πολιτικής

Ο Καναδάς, και ειδικά το Κεμπέκ, αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα στην άσκηση συντονισμένης πρόληψης που βασίζεται στη συνεργασία του δικτύου των φορέων της κοινότητας και χρησιμοποιεί πρωτοβουλίες τόσο περιστασιακής πρόληψης όσο και προσεγγίσεων κοινωνικής ανάπτυξης.⁴¹¹ Έχει δομήσει ένα ολόκληρο σύστημα υπηρεσιών κοινωνικής ανάπτυξης και παροχών που προσφέρει πολλές ευκαιρίες να εξεταστούν αφενός οι παράγοντες που συμβάλλουν στην εμφάνιση της νεανικής παραβατικότητας και αφετέρου να στηριχθούν οι νέοι και οι οικογένειές τους στην αντιμετώπισή τους. Το σύστημα των υπηρεσιών συνδυάζει⁴¹²: α) κοινωνικές υπηρεσίες υποστήριξης αποτελούμενες από επιστημονικό προσωπικό, που αποσκοπούν στην στήριξη των παιδιών και των οικογενειών που αντιμετωπίζουν κοινωνικές και ψυχολογικές δυσκολίες, β) υπηρεσίες κατοικίας, που απευθύνονται σε οικογένειες με περιορισμένο εισόδημα παρέχοντάς τους στέγαση, επιδοτούμενη κατοικία και δάνεια, γ) υπηρεσίες εισοδηματικής ασφάλειας, που παρέχουν άμεση οικονομική ενίσχυση σε άτομα και οικογένειες που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσχέρειες, δ) υπηρεσίες που στοχεύουν στην εκπαίδευση, οι οποίες ενισχύουν τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες και την κοινωνική/ ψυχολογική υποστήριξη για τα παιδιά που «μειονεκτούν», ε) υπηρεσίες απασχόλησης, που περιλαμβάνουν πρωτοβουλίες

⁴¹⁰ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό. π, σελ. 374.

⁴¹¹ Βλ. σχετικά, Μαγγανάς, Α. (2010), ό.π.

⁴¹² Βλ. Government of Québec (2001), *Departmental Crime Prevention Policy: Making our Communities safer for everyone*, Government of Québec, November 2001, σελ. 10-14. Βλ. επίσης, Canadian Council on Social Development (1994), *Crime Prevention Through Social Development: A Discussion Paper for Social Policy Makers and Practitioners*, Canadian Council on Social Development & Canadian Criminal Justice Association, 1984, σελ. 6-8.

δημιουργίας θέσεων εργασίας, προετοιμασία και κατάρτιση για την είσοδο στην αγορά εργασίας και στ) υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης ή κοινοτικά προγράμματα υγείας, που περιλαμβάνουν την πρόληψη ασθενειών και την προαγωγή της υγείας και στοχεύουν στις μειονεκτούσες οικογένειες. Επιπλέον, οι παρεμβάσεις αυτές περιλαμβάνουν προγράμματα εκπαίδευσης στη σεξουαλική μετάδοση του ιού του HIV, καθώς και στην πρόληψη της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης. Στις διαδικασίες ενίσχυσης των κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών, η συνεργασία του δημοσίου τομέα με τον ιδιωτικό είναι πολύ σημαντική. Στον Καναδά, μάλιστα, φαίνεται πως οι ιδιωτικές επιχειρήσεις εμπλέκονται πρόθυμα στις διαδικασίες πρόληψης του εγκλήματος και δη στην υλοποίηση προγραμμάτων περιστασιακής πρόληψης. Έτσι, προωθούνται πρωτοβουλίες, που αποσκοπούν στην πρόληψη των κλοπών στα καταστήματα (π.χ. ιδιωτική αστυνομία), τις οποίες χρηματοδοτούν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις. Επιπλέον, ο ρόλος της αστυνομίας στο Κεμπέκ είναι πολύ σημαντικός, κυρίως όσον αφορά την περιστασιακή πρόληψη (π.χ. περιπολίες, επιτήρηση κ.α.). Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια επεκτείνεται και σε πρωτοβουλίες κοινωνικής ανάπτυξης.

Τέλος, στη διάδοση της γνώσης για την πρόληψη του εγκλήματος και την υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης έχουν συμβάλει τα πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα που διεξάγουν έρευνες στο πεδίο αυτό, καθώς και η κυβέρνηση με τη συνεχή χρηματοδότηση των πρωτοβουλιών.

4.3.6. Προγράμματα αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου

Ο αθλητισμός και η ψυχαγωγία αποτελούν το αντικείμενο πολλών προγραμμάτων πρόληψης που στοχεύουν στη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου (recreation programs). Τα εν λόγω προγράμματα προωθούν τη θετική ανάπτυξη των νέων (positive youth development programs) και συνήθως απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό των νέων⁴¹³. Οι θεωρητικές εκβολές των συγκεκριμένων παρεμβάσεων βρίσκονται στη σύνδεση της συμμετοχής στις εν λόγω δραστηριότητες με την προαγωγή της υγείας και την υγιή στάση ζωής ευρύτερα. Οι δραστηριότητες περιλαμβάνουν τον αθλητισμό, στην εθελοντική ενασχόληση με τη μουσική, την τέχνη, το χορό, τη συμμετοχή στην κατασκήνωση, καθώς και άλλες

⁴¹³ Βλ. σχετικά, Hage, S. M., Romano, J. L., Conyne, R. K. Kenny, M., Matthews, C., Schwartz, J. P., Waldo, M. (2007) "Best Practice Guidelines on Prevention Practice, Research, Training, and Social Advocacy for Psychologists", *The Counseling Psychologist* (July 2007) Vol. 35(4): 493-566, σελ. 517.

ενασχολήσεις.⁴¹⁴

Τα προγράμματα αναψυχής λαμβάνουν χώρα συνήθως μετά το σχολείο, τα Σαββατοκύριακα ή κατά τη διάρκεια των σχολικών διακοπών και παρέχουν στους νέους ένα ασφαλές μέρος για να περάσουν δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο τους με συνομηλίκους και ενήλικες. Οι οπαδοί τους υποστηρίζουν ότι τα προγράμματα αυτά μπορούν μέσα από τη δημιουργική δραστηριότητα να αυξήσουν την αυτοεκτίμηση των νέων, να βελτιώσουν τη σωματική και ψυχική υγεία και να συμβάλλουν στην ευημερία τους. Επιπλέον, οι νέοι μαθαίνουν να λαμβάνουν πρωτοβουλίες και να θέτουν ομαδικούς στόχους, να επιλύουν προβλήματα, να συνεργάζονται και να επιδεικνύουν υπεύθυνη κοινωνική συμπεριφορά, που συμβάλλει στη μείωση της παραβατικής συμπεριφοράς. Οι πολιτιστικοί, αθλητικοί και ψυχαγωγικοί χώροι της κοινότητας δίνουν την ευκαιρία στους νέους να συμμετέχουν σε προγράμματα αναψυχής που αξιοποιούν δημιουργικά το χρόνο και ενδυναμώνουν τους κοινωνικούς δεσμούς. Η έλλειψη τέτοιων χώρων και προγραμμάτων στρέφει τους νέους σε μη δημιουργικές ασχολίες, όπως την τηλεόραση, τα τηλεοπτικά παιχνίδια (video games) ή τους δρόμους.

Ένα πρόγραμμα στον Καναδά που απευθύνεται σε ηλικίες 5-15 ετών περιλαμβάνει αθλήματα, μουσική, χορό και προσκοπικές δραστηριότητες για τους νέους που αντιμετωπίζουν κοινωνικά, οικογενειακά ή προσωπικά προβλήματα⁴¹⁵. Η αξιολόγησή του έδειξε ότι οι συλλήψεις έπεσαν κατά 75% εν συγκρίσει με την ομάδα ελέγχου, όπου αυξήθηκαν κατά 67%, παρ' όλο που η επίδραση αυτή παρήλθε 16 μήνες μετά την εφαρμογή του προγράμματος. Επιπλέον, διαπιστώθηκε μείωση στην αντικοινωνική συμπεριφορά που συνεχίστηκε και μετά το πέρας του προγράμματος, καθώς και αύξηση της αυτοεκτίμησης.

Στην Αυστραλία υπάρχει μια σειρά προγραμμάτων αναψυχής, που απευθύνονται, συνήθως, σε νέους ηλικίας 14 έως 19 ετών, που βρίσκονται σε κίνδυνο. Τα προγράμματα κατασκήνωσης “Blue Light Youth Camp”⁴¹⁶ και “Challenge” (Great North-South Walk)⁴¹⁷ παρέχουν στους νέους δραστηριότητες, όπως κωπηλασία, ποδηλασία, αναρρίχηση και άλλες εμπειρίες. Τα προγράμματα

⁴¹⁴ Mason, G. & Wilson, P. (1988), *Sport, recreation and juvenile crime: an assessment of the impact of sport and recreation upon Aboriginal and non-Aboriginal youth*, Australian Institute of Criminology, Canberra, σελ.1.

⁴¹⁵ Βλ. Australian Institute of Criminology (2002), ό.π., σελ. 39.

⁴¹⁶ Βλ. May, R. (1999), *A Youth Crime Prevention Program: Blue Light Youth Camps*, National Overview of Crime Prevention, σελ. 259-262.

⁴¹⁷ Βλ. Urjadko, V. (1990), ό.π., σελ. 133.

αυτά διαρκούν ένα Σαββατοκύριακο ή και περισσότερο και αποσκοπούν στη δημιουργία θετικών σχέσεων μεταξύ των νέων και της κοινότητας, στην πληροφόρηση και επιμόρφωση των νέων, καθώς και στην προτροπή τους να γίνουν ενεργά και δημιουργικά μέλη στην κοινωνία. Ο εξοπλισμός σε ποδήλατα, κανό και ό,τι άλλο χρειάζεται είναι δωρεά από τα μέλη της κοινότητας.

Επιπλέον, η πρωτοβουλία “Kids 'N' Corps”,⁴¹⁸ που εφαρμόζεται στην Τασμανία της Αυστραλίας παρέχει προγράμματα ψυχαγωγίας από επαγγελματίες ή εθελοντές σε κάποιο χώρο συγκέντρωσης για τα άστεγα παιδιά. Στόχος του προγράμματος είναι να βελτιωθούν οι σχέσεις ανάμεσα στα παιδιά και την αστυνομία, καθώς και τους άλλους κοινωνικούς φορείς. Η επιτυχία του συνίσταται στο ότι το κέντρο παρακολουθείται από αρκετά άτομα, ενώ έχει διαπιστωθεί βελτίωση στη συμπεριφορά των νέων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα απέναντι στην αστυνομία.

Το πρόγραμμα “Rip & Tear Theatre”⁴¹⁹ (Τασμανία, Αυστραλία) απευθύνεται σε νέους που βρίσκονται σε κίνδυνο ή σε παραβάτες και τους ενθαρρύνει να γράφουν και να ανεβάζουν θεατρικά έργα. Η πρωτοβουλία φαίνεται πως ενισχύει τις ικανότητες και την αυτοπεποίθησή των συμμετεχόντων και επιπλέον, μειώνει την ανάμειξη στο έγκλημα και την υποτροπή.

Το πρόγραμμα “AUSSIE SPORTSFUN”⁴²⁰ εφαρμόζεται σε σχολεία στην Αυστραλία από το 1986 και δίνει την ευκαιρία σε παιδιά λυκείου ηλικίας 15-18 ετών να λαμβάνουν το ρόλο του προπονητή σε ομάδες στις οποίες παίζουν μικρότερα παιδιά από δημοτικά σχολεία και να τους εκπαιδεύουν σε αθλήματα. Το πρόγραμμα αφορά, κυρίως, παιδιά του δημοτικού που μένουν σπίτι πολλές ώρες ανεπίβλεπτα μετά το σχολείο και σκοπό έχει να τα ενθαρρύνει να συμμετέχουν στον αθλητισμό και τη φυσική δραστηριότητα. Το πρόγραμμα επιβλέπουν ευρύτερα οι εκπαιδευτικοί και τα αποτελέσματα είναι ενθαρρυντικά.

Μια πρωτοβουλία που συνδυάζει δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου με πλήθος άλλων κοινοτικών προγραμμάτων και πρωτοβουλιών κοινωνικής ανάπτυξης είναι τα προγράμματα «Κοινωνικής Ένταξης» (“Youth Inclusion programs”),⁴²¹ που

⁴¹⁸ Vincent, K. (1990), ό. π., σελ. 43.

⁴¹⁹ Australian Institute of Criminology (2002), ό. π., σελ. 39.

⁴²⁰ Oldenhove, H. (1990), “Physical Activities Model Youth Sport ... The Next Step”, στο Halstead, B. (1990), Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra, σελ. 182-183.

⁴²¹ Burrows, M. H. (2003), *Evaluation of the Youth Inclusion Programme*, End of phase one report, Youth Justice Board, London.

ξεκίνησαν το 2000 στις πιο φτωχές γειτονίες της Αγγλίας και της Ουαλίας στοχεύοντας στην πρόληψη της αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων ηλικίας 13 - 16 ετών, που βρίσκονταν σε υψηλό κίνδυνο. Στις γειτονίες αυτές αναγνωρίζονται 50 ανήλικοι που αντιμετωπίζουν προβλήματα που μπορεί να τους οδηγήσουν σε παραβατικές συμπεριφορές και τους δίνεται η δυνατότητα να συμμετέχουν σε δημιουργικές δραστηριότητες. Οι συγκεκριμένοι ανήλικοι προτείνονται από διάφορους κοινωνικούς φορείς, όπως σχολεία, αστυνομία και κοινωνικές υπηρεσίες και η συμμετοχή τους είναι εθελοντική. Μέσα από το πρόγραμμα παρέχεται στους νέους ένα ασφαλές μέρος, όπου μπορούν να μάθουν νέες δεξιότητες, να συνεργαστούν με άλλους σε δραστηριότητες και να λάβουν βοήθεια και καθοδήγηση στην εκπαίδευση και την επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Επιπλέον, οι ειδικοί επιστήμονες που απαρτίζουν το πρόγραμμα, καθώς και οι εθελοντές προάγουν θετικά πρότυπα ρόλων και προσπαθούν να αλλάξουν τη στάση των νέων απέναντι στην εκπαίδευση και το έγκλημα. Το πρόγραμμα αφορά συνήθως εκπαίδευση σε θέματα υγείας και ναρκωτικών, συμβουλευτική, αθλητικές δραστηριότητες, οικογενειακά προγράμματα, ενασχόληση με τις τέχνες, παροχή εργασίας, προσωπική αξιολόγηση και εκπαιδευτικές καμπάνιες στα ΜΜΕ. Εκτός από τους 50 νέους στους οποίους, κυρίως, απευθύνεται το πρόγραμμα, ενθαρρύνονται και όλοι οι νέοι που ζουν στη γειτονιά να συμμετάσχουν. Ένα παράδειγμα τέτοιου προγράμματος αποτελεί το “Splash Cymru”⁴²² που επιδιώκει να απασχολήσει θετικά και δημιουργικά τα παιδιά κατά τις σχολικές διακοπές.

Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης των πρώτων χρόνων εφαρμογής των προγραμμάτων *Κοινωνικής Ένταξης* είναι σημαντικά:⁴²³

- Τα ποσοστά των συλλήψεων για τους 50 νέους που συμμετείχαν ενεργά στις δραστηριότητες του προγράμματος μειώθηκαν κατά 65%.
- Από αυτούς που δεν είχαν εμπλακεί σε παραβατικές συμπεριφορές πριν από το πρόγραμμα, αλλά βρίσκονταν σε κίνδυνο, το 74% δεν συλλήφθηκε μετά το πέρας του προγράμματος.
- Από το σύνολο των νέων που είχαν συλληφθεί πριν το πρόγραμμα, η πλειοψηφία (73%) συνελήφθη για λιγότερα αδικήματα. Το 18% συνελήφθη για περισσότερα αδικήματα και το 8% συνελήφθη για τον ίδιο αριθμό αδικημάτων.

⁴²² Waite, S. (2005), *Splash Cymru*, Youth Justice Board Evaluation Report 2004/05.

⁴²³ Burrows, M. H. (2003), ό. π.

- Η σοβαρότητα των αδικημάτων, επίσης, μειώθηκε.
- Το πρόγραμμα δεν είχε την ίδια αποτελεσματικότητα στην παρακολούθηση των μαθημάτων, καθώς τα ποσοστά απουσίας από το σχολείο μεταξύ των 50 νέων αυξήθηκαν κατά 40%. Ωστόσο, η αύξηση αυτή εξηγήθηκε εν μέρει από τις εναλλακτικές της εκπαίδευσης πρωτοβουλίες που αναπτύχθηκαν και κράτησαν τους “άτακτους” μαθητές μακριά από το σχολείο.
- Όσον αφορά τις αποβολές, οι προσωρινές αποβολές μειώθηκαν κατά 12%, ενώ οι μόνιμες αποβολές μειώθηκαν κατά 27%.

Η επίκριση στα προγράμματα του ελεύθερου χρόνου είναι ότι τα αποτελέσματα από την επίδρασή τους είναι βραχυπρόθεσμα. Εντούτοις, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, οι νέοι απασχολούνται δημιουργικά κατά τη διάρκεια του προγράμματος και δεν περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους σε βλαπτικές ενασχολήσεις.

4.3.7. Λοιπά προγράμματα

Άλλα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης αποτελούν τα προγράμματα «καθοδήγησης» (mentoring programs). Τα εν λόγω προγράμματα επιδιώκουν την ενίσχυση θετικών προτύπων συμπεριφοράς για τα παιδιά και τους νέους μέσα από την συναναστροφή τους με ενήλικες που αποτελούν θετικά πρότυπα.⁴²⁴ Επιδιώκεται, έτσι, η επαφή των ανηλίκων που βρίσκεται σε κίνδυνο με ενήλικους, οι οποίοι προσφέρονται εθελοντικά να τους εμπνεύσουν θετικά κοινωνικά πρότυπα κατά τη μετάβασή τους στην ενηλικίωση. Από την αλληλεπίδραση αυτή μπορεί να δημιουργηθεί κάποια φιλική σχέση εμπιστοσύνης και σεβασμού. Τα προγράμματα αυτά περιλαμβάνουν κάποιες συναντήσεις το μήνα μεταξύ του μέντορα και του ανήλικου, που λαμβάνουν χώρα σε διάφορα μέρη, όπως σπίτι, σινεμά, αθλητικούς χώρους και συναυλίες.

Ένα τέτοιο πρόγραμμα αποτελεί το “Big Brothers/ Big Sisters of America”, που απευθύνεται σε παιδιά ηλικίας 6 έως 18 ετών, τα οποία συγκεντρώνουν παράγοντες “κινδύνου”. Μια αξιολόγηση του προγράμματος, έδειξε ότι έπειτα από ένα χρόνο η πειραματική ομάδα σημείωσε μείωση κατά 46% στην έναρξη της χρήσης ναρκωτικών σε σχέση με τα παιδιά της ομάδας ελέγχου (αυτο-ομολογούμενη εμπλοκή στη χρήση)⁴²⁵. Επιπλέον, σημειώθηκε μείωση κατά 27% στην έναρξη της

⁴²⁴ Σπινέλλη, Κ. (1982), ό. π., σελ. 94.

⁴²⁵ Tierney, J. P., Grossman, B. J., Resch, N. L. (1995), *Making a Difference: An Impact Study of Big Brothers/ Big Sisters*, Public/Private Ventures, Philadelphia, Pennsylvania, όπως αναφέρεται στο Sherman, L.W., Gottfredson, D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P. & Bushway, S. (1998), *Preventing*

χρήσης αλκοόλ, κατά 33% στη συχνότητα βιαιοπραγίας και κατά 52% στο σκασιαρχείο από το σχολείο.

Ένα παρόμοιο πρόγραμμα στη Μεγάλη Βρετανία στοχεύει να μειώσει την εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών σε νέους που «μειονεκτούν» (15–18 ετών) βοηθώντας τους να παραμείνουν στο σχολείο ή σε κάποια εργασία. Μέλη της κοινότητας αναλαμβάνουν εθελοντικά το ρόλο του μέντορα για κάποιον ανήλικο για ένα χρόνο, ενώ παράλληλα ο ανήλικος παρακολουθεί μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης. Μια αξιολόγηση του προγράμματος⁴²⁶ έδειξε ότι το 73% από αυτούς που ολοκλήρωσαν το πρόγραμμα πέρασαν σε κάποιο κολέγιο ή βρήκαν κάποια εργασία και ότι οι συλλήψεις μειώθηκαν κατά 61%. Επιπλέον, οι περισσότεροι νέοι που συμμετείχαν δήλωσαν ότι βοηθήθηκαν να μείνουν μακριά από το αλκοόλ, τα ναρκωτικά, τις φασαρίες και τη συμμετοχή σε συμμορίες.

Επιπλέον, προγράμματα «καθοδήγησης» εφαρμόζονται σε χώρους κατασκήνωσης, όπως τα “Youth Insearch Camps”⁴²⁷ στην Αυστραλία, που απευθύνονται σε παιδιά που προέρχονται από «μειονεκτούν» περιβάλλον. Στο πρόγραμμα συμμετέχουν ενήλικες στο ρόλο του μέντορα, που υποστηρίζουν τα παιδιά να μάθουν τις θετικές αξίες της ζωής και τους αποτρέπουν από τα ναρκωτικά και την παραβατικότητα.

Τέλος, τα M.M.E. μπορούν να συμβάλλουν τόσο στην πρόληψη του εγκλήματος όσο και στην κινητοποίηση του κοινού. Η εθνική διαφημιστική καμπάνια στα M.M.E. “McGRUFF”⁴²⁸ που ξεκίνησε το 1979 στις Η.Π.Α. στόχευε να ενισχύσει τη συμμετοχή του κοινού στην πρόληψη των διαρρήξεων και του εγκλήματος του δρόμου μέσα από τη συνεργασία σε επίπεδο γειτονιάς. Έτσι, προβλήθηκαν διαφημίσεις στην τηλεόραση, το ραδιόφωνο και στις εφημερίδες που παρείχαν σχετική πληροφόρηση. Η καμπάνια συνέβαλε στην αύξηση της πληροφόρησης του κοινού για τους τρόπους προστασίας του από το έγκλημα.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι, τα προγράμματα πρόληψης της

crime, what works, what doesn't, what's promising? A report to the United States congress, National Institute of Justice, Washington DC και στο Australian Institute of Criminology (2002), *What works in reducing young people's involvement in crime?* Review of current literature on youth crime prevention, Australian Institute of Criminology, σελ. 31.

⁴²⁶ Benioff, S. (1997), *A Second Chance. Developing Mentoring and Educational Projects for Young People*, Crime Concern, Swindon, όπως αναφέρεται στο Australian Institute of Criminology (2002), ό.π., σελ. 31.

⁴²⁷ Vincent, K. (1990), ό. π., σελ. 43.

⁴²⁸ Rosenbaum, D. (1986), *Community Crime Prevention: Does it work?*, Sage publications, Beverly Hills, California, σελ. 252.

παραβατικότητας των ανηλίκων που συναντάμε στη διεθνή βιβλιογραφία αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης αντεγκληματικής πολιτικής προσανατολισμένης στις αρχές της αποκέντρωσης, της διαιρετικότητας και της συνεργατικότητας με πλαίσιο υλοποίησης την τοπική κοινότητα. Στόχος των παρεμβάσεων είναι η προαγωγή της ψυχοκοινωνικής υγείας, η ευημερία και η επιτυχής διαχείριση των συνθηκών του κοινωνικού περιβάλλοντος των ανηλίκων. Οι βασικές κατηγορίες προγραμμάτων προέρχονται από το χώρο και των τριών προσεγγίσεων της κοινωνικής ανάπτυξης-κοινωνικής, κοινοτικής και αναπτυξιακής-και αφορούν την οικογένεια, το θεσμό και τη λειτουργία του σχολείου, την προώθηση της απασχόλησης, την κοινοτική δράση, τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής, καθώς και την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου. Όσον αφορά τον πληθυσμό – στόχο, τα προγράμματα πρόληψης απευθύνονται τόσο στο γενικό πληθυσμό των νέων όσο και στους νέους που έχουν εκδηλώσει αντικοινωνικές συμπεριφορές, αντιμετωπίζουν δυσκολίες προσαρμογής στο σχολείο και σε άλλα κοινωνικά πλαίσια ή διαβιώνουν σε συνθήκες, κυρίως του οικογενειακού περιβάλλοντος οι οποίες δυσχεραίνουν την επιτυχή κοινωνικοποίησή τους και ευνοούν την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών. Μεταξύ των βασικών χαρακτηριστικών των προγραμμάτων αναγνωρίζονται η ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής, η ενεργητική εμπλοκή των ανηλίκων, της οικογένειας, του σχολείου και της ευρύτερης κοινότητας στην αναγνώριση των αναγκών, στο σχεδιασμό των κατάλληλων πολιτικών και στην υλοποίησή τους. Τα στοιχεία αυτά από κοινού με την ευαισθητοποίηση, την ενημέρωση και την κινητοποίηση των πολιτών φαίνεται ότι αποτελούν χαρακτηριστικά όλων των προγραμμάτων και ιδιαίτερα αυτών που θεωρούνται ως επιτυχημένα.

4.4. Κοινωνική πρόληψη και κοινωνική ανάπτυξη: Η ελληνική εμπειρία

Η θέση της πρόληψης στο σύστημα αντεγκληματικής πολιτικής της χώρας μας αντικατόπτριζε μέχρι πρόσφατα το περιεχόμενο της παραδοσιακής λειτουργίας της ποινής που συνίστατο στην αποτροπή και την διαπαιδαγώγηση.⁴²⁹ Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, και ειδικότερα τη δεκαετία του '80, διαφάνηκαν οι όψεις της κοινωνικής πρόληψης στο σύστημα της αντεγκληματικής πολιτικής, οι οποίες

⁴²⁹ Βλ. σχετικά, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό.π. σελ. 154, Ζαραφονίτου Χρ. (Chr. Zafonitou) (2003), "New tendencies in prevention policy in Greece", στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1563-1573 και Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό.π.

έχοντας προνοιακό, κυρίως, χαρακτήρα επικεντρώνονταν κατά κύριο λόγο στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων. Συγκεκριμένα, το 1987 συστάθηκε για πρώτη φορά, από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης το Συμβούλιο Πρόληψης της Εγκληματικότητας (ν.1738/1987), το οποίο όμως δε λειτούργησε ουσιαστικά. Κατά τη δεκαετία του '90, οι αντεγκληματικές πολιτικές έλαβαν πιο συστηματοποιημένο χαρακτήρα προκειμένου να ανταποκριθούν στις συνθήκες της συγκεκριμένης περιόδου που χαρακτηριζόταν από τις έντονες κοινωνικές αλλαγές που έφεραν η μαζική είσοδος μεταναστών, η πολυπολιτισμικότητα, η συνεπαγόμενη ανασφάλεια και ο φόβος του εγκλήματος, συνθήκες που αναμφίβολα ευνοούσαν την εμφάνιση των πολιτικών ασφαλείας. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τα προγράμματα αστυνόμευσης «Ασφαλείς πόλεις», «Αστυνομικός της γειτονίας» και «σχολικοί φύλακες» που αποτέλεσαν χαρακτηριστικά παραδείγματα των πολιτικών ασφαλείας της δεκαετίας του '90.⁴³⁰

Αναφορικά με την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων, το 1999 ιδρύθηκε ο θεσμός των Τοπικών Συμβουλίων Πρόληψης της Παραβατικότητας (στο εξής ΤΟΣΠΑ).⁴³¹ Τα ΤΟΣΠΑ αποτελούν ένα σχετικά νέο θεσμό που εμφανίστηκε στις περισσότερες ευρωπαϊκές, αλλά και στις υπόλοιπες χώρες κατά τη δεκαετία του '80 και η σύστασή τους συνάδει με τη γενικότερη ιδέα της εποχής που αναδύθηκε για την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στην πρόληψη του εγκλήματος. Τα ΤΟΣΠΑ λειτουργούν ως αποκεντρωμένες δομές αντεγκληματικής πολιτικής που αποσκοπούν στην πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς και τη μείωση της ανασφάλειας σε τοπικό επίπεδο. Για το λόγο αυτό, η λειτουργία του θεσμού ανατίθεται στους ΟΤΑ, οι οποίοι έχουν την κύρια ευθύνη για τη διαχείριση της παραβατικότητας στο πλαίσιο της τοπικής κοινότητας. Η λειτουργία των ΤΟΣΠΑ συνεπής προς τις αρχές της κοινωνικής πρόληψης της διαιρετικότητας, της αποκέντρωσης και της ανάπτυξης συνεργασίας πολλών κοινωνικών φορέων (οικογένειας, σχολείου, εκκλησίας, τοπικών επιχειρήσεων κ.ά.) προβλέπει την κινητοποίηση, τη συμμετοχή και τη συνεργασία ολόκληρης της κοινότητας στις υλοποιούμενες πρακτικές πρόληψης, οι οποίες στοχεύουν μέσα από μια σειρά από παρεμβάσεις στους παράγοντες του

⁴³⁰ Βλ. σχετικά, Ζαραφονίτου Χρ. (Chr. Zarafonitou) (2003), "New tendencies in prevention policy in Greece", ό.π., σελ. 1565-1566, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 155-156 και Σπινέλλη, Κ. (1994), «Αντεγκληματική Πολιτική για ανήλικα άτομα: Προβληματισμοί, πρότυπα, προοπτικές», στο Κουράκης, Ν. (1994) *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ 280.

⁴³¹ Ν. 2713/1999 και αργότερα προστέθηκε η ΥΑ 3002/1/14-στ' του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, ΦΕΚ Β' 12/14.1.2002.

κοινωνικού περιβάλλοντος των ανηλίκων στην προαγωγή της ψυχοκοινωνικής υγείας και ευημερίας και στην πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς. Ο ρόλος τους είναι γνωμοδοτικός και συμβουλευτικός και η θέση των μελών τους τιμητική και άμισθη,⁴³² ενώ η οργάνωση και η λειτουργία τους γίνεται με απόφαση του Δημάρχου ή Προέδρου της Κοινότητας, έπειτα από πρόταση του οικείου Δημοτικού ή Κοινοτικού Συμβουλίου. Ο θεσμός των ΤΟΣΠΑ είναι ιδιαίτερος σημαντικός, καθώς προσδίδει εγκληματοπροληπτική διάσταση στις κοινωνικές και αντεγκληματικές πολιτικές που υλοποιούνται από την τοπική αυτοδιοίκηση αναδεικνύοντας τη συγγενική σχέση μεταξύ κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής.⁴³³ Ωστόσο, στην Ελλάδα, ο θεσμός δεν έχει λειτουργήσει ακόμη ουσιαστικά και κατ' επέκταση δεν μπορεί να αποτιμηθεί ακόμη το έργο και η συμβολή του στους μηχανισμούς της προληπτικής αντεγκληματικής πολιτικής.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το 2001 συστάθηκε το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την Πρόληψη του Εγκλήματος (Ε.Δ.Π.Ε., EU Crime Prevention Network/ EUCPN), που συντονίζει τη δράση των κρατών στο συγκεκριμένο τομέα και καθιστά ευρύτερα γνωστές τις λεγόμενες «καλές πρακτικές», που εφαρμόζουν οι χώρες μέλη του δικτύου για την πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς.⁴³⁴ Η ανταλλαγή των πρακτικών γίνεται, κυρίως, μέσα από συνέδρια (Best Practice Conferences)⁴³⁵. Το Ε.Δ.Π.Ε., εκτός από τη νεανική παραβατικότητα, εκτείνει τη δράση του σε δύο ακόμη πεδία εγκληματικότητας: την εγκληματικότητα των πόλεων και την εγκληματικότητα που σχετίζεται με τα ναρκωτικά.

Παράλληλα, τη δεκαετία του '90 ιδρύθηκαν οι Εταιρείες Προστασίας

⁴³² Μπέσιλα-Βήκα, Ε (2005), «Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανήλικων», εισήγηση στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα: «Πρόληψη παραβατικότητας ανηλίκων», που πραγματοποιήθηκε στη Νέα Φιλαδέλφεια, στις 3 Οκτωβρίου 2005, εκδ. Φιλελεύθερη Έμφαση, Τριμηνιαία Επιθεώρηση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2005, Τεύχος 25, σελ. 92-95.

⁴³³ Κουράκης, Ν. (2006), *Για να νιώθουμε ασφαλείς σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών: Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα. Βλ. επίσης σχετικά Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 158-162 και Κουράκης, Ν. (2005) «Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας ως μέσο αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας», εισήγηση στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα «Το μέλλον της Ενωμένης Ευρώπης», πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουλίου 2005, Αθήνα.

⁴³⁴ Το Ε.Δ.Π.Ε. (EUCPN) συστάθηκε με την απόφαση του Συμβουλίου 2001/427/JHA το Μάιο του 2001 για την προώθηση της πρόληψης της εγκληματικότητας στα κράτη μέλη της ΕΕ, <http://www.eucpn.org/contact/nations.asp?country=10>, Ημερομηνία πρόσβασης 5/6/2009.

⁴³⁵ Συγκεκριμένα, πραγματοποιείται συνέδριο μια φορά το χρόνο, όπου κάθε χώρα έχει τη δυνατότητα να παρουσιάσει επιτυχημένα ή υποσχόμενα προγράμματα πρόληψης σε συγκεκριμένο πεδίο της εγκληματικότητας. Μάλιστα, το καλύτερο πρόγραμμα κερδίζει βραβείο (European Crime Prevention Award - ECPA).

Ανηλίκων (ΕΠΑ) (άρθρο 18 ν.2298/1995) στο νομοθετικό πλαίσιο των οποίων εισήχθησαν πρόσφατα τροποποιήσεις (Ν. 3860/2010) που προβλέπουν την αναβάθμιση της λειτουργίας τους μέσα από τη δημιουργία ενός σύγχρονου Κανονισμού Λειτουργίας των Εταιρειών.⁴³⁶ Οι ΕΠΑ είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου που εκπροσωπούνται από επταμελές Διοικητικό Συμβούλιο και εποπτεύονται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Η συμμετοχή των μελών στο Δ.Σ. είναι τιμητική και άμισθη, γι' αυτό και τα μέλη του επιλέγονται με τα κριτήρια της ειδικής μόρφωσης και κοινωνικής τους ευαισθησίας. Ο βασικός σκοπός των ΕΠΑ είναι η πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν κοινωνικές δυσκολίες και να συγκεντρώνουν παράγοντες του οικογενειακού τους περιβάλλοντος ή άλλων συνθηκών που μπορεί να οδηγήσουν σε παραβατική συμπεριφορά. Για το λόγο αυτό, οι ΕΠΑ αποσκοπούν στην παροχή υλικής και κοινωνικής στήριξης, επαγγελματικής κατάρτισης, εκπαίδευσης, πολιτιστικής καλλιέργειας, ψυχαγωγίας και στέγης σε ανηλίκους στους οποίους έχουν επιβληθεί αναμορφωτικά μέτρα ή έχουν απολυθεί από ίδρυμα αγωγής ανηλίκων ή κατά των οποίων εκκρεμεί ποινική δίκη για αξιόποινή πράξη, ή διαβιώνουν σε κοινωνικό περιβάλλον που δυσχεραίνει την ανάπτυξή τους ή αντιμετωπίζουν δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής. Επίσης, πρόσφατα (Ν. 3860/2010) ιδρύθηκε αυτοτελές νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, εποπτευόμενο από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων και το συντονισμό της δράσης του δικτύου των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων με την επωνυμία «Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικότητας των ανηλίκων» (Κ.Ε.Σ.Α.Θ.Ε.Α.).⁴³⁷ Το Συμβούλιο, εφόσον λειτουργήσει όπως προβλέπεται, μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στην προληπτική αντεγκληματική πολιτική για ανηλίκους, ενώ παράλληλα μπορεί να αποτελέσει κεντρικό συντονιστικό φορέα των δράσεων πρόληψης που υλοποιούνται σε εθνικό επίπεδο.

Επιπλέον, να αναφέρουμε ότι στον τομέα των ναρκωτικών, κατά τη δεκαετία του '80 πραγματοποιήθηκαν κάποιες αξιόλογες εξελίξεις που αφορούσαν τη θέσπιση της ανάπτυξης προγραμμάτων πρόληψης μέσα από τη λειτουργία του Οργανισμού

⁴³⁶ Οι εταιρείες διοικούνται από επταμελές συμβούλιο, η θέση είναι τιμητική και άμισθη και επιλέγονται με βάση τα κριτήρια της ειδικής μόρφωσης και της ευαισθησίας.

⁴³⁷ Πρόκειται για ενδεκαμελές Συμβούλιο, η συμμετοχή των μελών του οποίου είναι τιμητική και άμισθη.

κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ, ν. 1729/87 για την «καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών, προστασία των νέων και άλλες διατάξεις, όπως συμπληρώθηκε και τροποποιήθηκε με το ν. 2161/1993).⁴³⁸

Τα τελευταία χρόνια, τα προγράμματα πρόληψης που απευθύνονται στο θεσμό του σχολείου γνωρίζουν αυξανόμενη ανάπτυξη στη χώρα μας. Στο πλαίσιο της αναβάθμισης της λειτουργίας και του ρόλου του θεσμού του σχολείου και του σχολικού περιβάλλοντος, το Υπουργείο Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων ίδρυσε το θεσμό των Προγραμμάτων Αγωγής Υγείας.⁴³⁹ Η υλοποίηση των προγραμμάτων Αγωγής Υγείας ξεκίνησε στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση το σχολικό έτος 2000-2001, όταν δημιουργήθηκε το Εθνικό Δίκτυο Αγωγής Υγείας και ιδρύθηκαν οι πρώτοι Συμβουλευτικοί Σταθμοί Νέων.⁴⁴⁰ Το δίκτυο επεκτάθηκε στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση το σχολικό έτος 2001-2002. Τα προγράμματα Αγωγής Υγείας περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα θεματολογίας (εξαρτησιογόνες ουσίες: ναρκωτικά - αλκοόλ – τσιγάρο, διατροφή και διατροφικές συνήθειες, σεξουαλική αγωγή, σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, διαπροσωπικές σχέσεις, ψυχική υγεία, αντιμετώπιση άγχους σχολικού - εργασιακού, προσωπική υγιεινή και υγεία, περιβάλλον, εθελοντισμός, ισότητα των δύο φύλων, κοινωνικός αποκλεισμός, ίσες ευκαιρίες, κυκλοφοριακή αγωγή) και υλοποιούνται με την εθελοντική συνεργασία εκπαιδευτικών που έχουν επιμορφωθεί για το σκοπό αυτό. Ειδικότεροι στόχοι των προγραμμάτων αποτελούν η αλλαγή στάσης και συμπεριφορών των μαθητών, η ενίσχυση των δεξιοτήτων, της υπευθυνότητας, της αυτοεκτίμησης, της αυτοπεποίθησης, της προσωπικότητας και της ικανότητας του μαθητή για την υιοθέτηση θετικών τρόπων και στάσεων ζωής και γενικά η πρόληψη και προαγωγή της υγείας των μαθητών. Για το σκοπό αυτό, επιχειρούνται αλλαγές στο σχολικό περιβάλλον, στις μεθόδους διδασκαλίας και μάθησης μέσα από την ενίσχυση της ποιότητας της επικοινωνίας εκπαιδευτικών και μαθητών, της ανάπτυξης δημιουργικών σχέσεων, της αναγνώρισης της σημασίας της ψυχικής, συναισθηματικής, κοινωνικής και σωματικής υγείας, του σεβασμού της

⁴³⁸ Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 155 και Ζαραφονίτου Χρ. (Chr. Zafonitou) (2003), “New tendencies in prevention policy in Greece”, σελ. 1565, Βλ. περισσότερα για Κέντρα Πρόληψης των Ναρκωτικών στην υποενότητα “2.1.1. Φυσιγνωμία οργανισμών/ φορέων” της παρούσας μελέτης.

⁴³⁹ Βλ. <http://www.ypepth.gr> και ΕΚΤΕΠΝ (2010), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα 2010*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα, σελ. 53-54.

⁴⁴⁰ Η ίδρυση των Συμβουλευτικών Σταθμών Νέων (Σ.Σ.Ν.) έγινε το 1990 (Νόμος 1894/ΦΕΚ 110 τ.Α’/27-8-90, άρθρο 2). Σήμερα λειτουργούν περίπου 18 Σ.Σ.Ν. σε όλη τη χώρα.

διαφορετικότητας, της ισότητας και των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούν τα προγραμμάτων Αγωγής και Προαγωγής της Υγείας βασίζονται κατά κύριο λόγο στην ενεργητική συμμετοχή, στις βιωματικές μεθόδους (δραματοποίηση, θεατρικό παιχνίδι, γράψιμο μιας ιστορίας), στη συμβουλευτική, στη δημιουργική έκφραση (π.χ. ζωγραφική), στη διάλεξη, στην προβολή βίντεο ή ταινίας, κλπ. Η αξιολόγηση των προγραμμάτων αφορά το περιεχόμενο, τις μεθόδους και την ικανοποίηση των συμμετεχόντων από το πρόγραμμα και πραγματοποιείται μέσα από την ομαδική εργασία σε ομάδες και τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων.

Αντίστοιχα, οι Συμβουλευτικοί Σταθμοί Νέων (ΣΣΝ), που επίσης έχουν ιδρυθεί με πρωτοβουλία του Υπουργείου Παιδείας, έχουν σκοπό τη δημιουργία θετικού κλίματος στη σχολική κοινότητα με στόχο την πρόληψη των παραγόντων που ευνοούν την παραβατική συμπεριφορά.⁴⁴¹ Για το σκοπό αυτό, επιδιώκεται η αναγνώριση φαινομένων ενδοσχολικής βίας και αντικοινωνικών συμπεριφορών, η ανάπτυξη της συνεργασίας σχολείου και οικογένειας, μαθητών, εκπαιδευτικών και γονέων, η υποστήριξη δραστηριοτήτων πρόληψης με τη συνεργασία του σχολείου και την ευρύτερη κοινότητα, η εμψύχωση, η στήριξη και η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτών και η συμβουλευτική της οικογένειας. Οι ΣΣΝ έχουν τη δυνατότητα εντοπισμού, διάγνωσης, βραχείας ψυχολογικής παρέμβασης και παραπομπής των περιπτώσεων μαθητών που χρήζουν ιδιαίτερης ψυχολογικής αντιμετώπισης, ενώ μέσα από την εκπαίδευση στις Σχολές Γονέων οι γονείς λαμβάνουν συμβουλευτική και ενημέρωση για να ανταποκριθούν στις ανάγκες του ρόλου τους, υποστηρίζονται στο να αποκτήσουν δεξιότητες και ενδυναμώνονται στο γονεϊκό τους ρόλο γενικότερα.

Στην υλοποίηση των προγραμμάτων Αγωγής Υγείας, το Υπουργείο Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων συνεργάζεται με κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς που δραστηριοποιούνται στο χώρο της πρόληψης ουσιών σε επίπεδο εκπαίδευσης και υποστήριξης των εκπαιδευτικών, καθώς επίσης και στην υλοποίηση των προγραμμάτων.⁴⁴² Τα προγράμματα πρόληψης της χρήσης ουσιών και προαγωγής της υγείας του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (στο εξής ΚΕΘΕΑ) αποτελούν μερικά από αυτά. Τα προγράμματα και οι δραστηριότητες πρόληψης του ΚΕΘΕΑ απευθύνονται στην εκπαιδευτική κοινότητα (μαθητές,

⁴⁴¹ Βλ. σχετικά, www.ssneond.sch.gr.

⁴⁴² ΕΚΤΕΠΝ (2010), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα 2010*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα, σελ. 53-54.

εκπαιδευτικοί, γονείς) όλων των βαθμίδων, στην τοπική κοινωνία, στην οικογένεια και σε πληθυσμούς υψηλού κινδύνου για χρήση ουσιών και έχουν στόχο την πρόληψη της χρήσης ουσιών και των παρεπόμενων επιπτώσεων της συγκεκριμένης συμπεριφοράς (περιθωριοποίηση, κοινωνικός αποκλεισμός, παραβατικές συμπεριφορές) μέσα από την ενεργητική συμμετοχή και τη βιωματικής μάθηση.

Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και στη χώρα μας ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη διερεύνηση της έκτασης και των διαστάσεων της σχολικής βίας μεταξύ των μαθητών, καθώς και για το σχεδιασμό αντίστοιχων προγραμμάτων πρόληψης της βίας και των παραβατικών συμπεριφορών στο χώρο του σχολείου. Μια εξαιρετικά σημαντική πρωτοβουλία είναι η υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής διαμεσολάβησης στα σχολεία.⁴⁴³ Τα προγράμματα έχουν ήδη υλοποιηθεί σε αρκετά σχολεία (Γερμανική Σχολή, 2ο Γυμνάσιο Ασπροπύργου, Πειραματικό Γυμνάσιο Ιωνιδείου, Βαρβάκειο Λύκειο και Δημοτικό Αρμένων Ρεθύμνου) και τα αποτελέσματα από την εφαρμογή τους δείχνουν ήδη θετικές αλλαγές στις στάσεις και στον τρόπο επίλυσης των διαφορών μεταξύ των μαθητών.⁴⁴⁴ Μάλιστα, πρόσφατα ιδρύθηκε το Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικής Διαμεσολάβησης για την προώθηση της ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων και της διαμεσολάβησης στα σχολεία, το οποίο παρέχει εκπαίδευση στη διαμεσολάβηση, καθώς και τεχνική και συμβουλευτική υποστήριξη στα σχολεία που επιλέγουν να εφαρμόσουν προγράμματα της κοινωνικής διαμεσολάβησης.

Επιπλέον, το διάστημα 2007–2008 πραγματοποιήθηκε στα σχολεία το διακρατικό πρόγραμμα «Διερεύνηση και αντιμετώπιση του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στο σχολείο»⁴⁴⁵ με τη συνεργασία υπηρεσιών, επαγγελματιών υγείας, πανεπιστημιακών και ερευνητικών κέντρων. Το πρόγραμμα είχε στόχο την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των παιδιών και των νέων και ειδικότερα της

⁴⁴³ Βλ. περισσότερα, Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Κοινωνική διαμεσολάβηση: Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*, ό.π.

⁴⁴⁴ Βλ. περισσότερα για την υλοποίηση και την αξιολόγηση του προγράμματος Ρουμπέα, Γ. (2010) «Εκπαιδεύοντας μαθητές διαμεσολαβητές» και Γιαννάτου, Α. (2010) «Εφαρμογή και Αποτελέσματα της Σχολικής Διαμεσολάβησης», Εισηγήσεις στην Ημερίδα με θέμα: «Σχολική Διαμεσολάβηση: Ειρηνική επίλυση συγκρούσεων στο σχολείο» που πραγματοποιήθηκε την Τρίτη 11 Μαΐου 2010, στο Σπίτι του Πολιτισμού (Παλιά Πόλη) στο Ρέθυμνο, στο <http://diamesolavisi.blogspot.com> και Αρτινοπούλου, Β. (2009), «Η Σχολική Διαμεσολάβηση: Πιλοτική εφαρμογή σε μαθητές Γυμνασίου (στην Ιωνίδειο Σχολή)», Εισηγήσεις στην ημερίδα με θέμα «Κρίσεις και Συγκρούσεις στο Σχολικό Περιβάλλον» που πραγματοποιήθηκε το Σάββατο 28 Μαρτίου 2009 στη Γερμανική Σχολή Αθηνών, Γραφείο Σχολικών Συμβούλων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Β' Αθήνας, στο <http://users.sch.gr/symbath/ekdiloseis>.

⁴⁴⁵ Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης «Δάφνη – Καταπολέμηση της βίας στα παιδιά και τις γυναίκες», Τσιαντής, Ι., Ασημόπουλος, Χ. (2010), «Ενδοσχολική βία και εκφοβισμός στο Δημοτικό σχολείο: Το διακρατικό πρόγραμμα Δάφνη της ΕΨΥΠΕ» στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμέλεια Έκδοσης) (2010), ό.π, σελ. 111-128.

βίας στο σχολείο. Για το λόγο αυτό, χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία της έρευνας δράσης που ενέπλεκε ενεργά στη διαδικασία μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς, περιλάμβανε επιμέρους διαδικασίες στις οποίες εντάσσονταν η διερεύνηση των αναγκών, η αντιμετώπισή τους μέσω παρεμβάσεων (ψυχοεκπαιδευτικών) σε δημοτικά σχολεία, η αξιολόγηση των παρεμβάσεων, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σε ομάδες στόχου, η σύσταση προτάσεων και η ενημέρωση της ευρύτερης κοινότητας. Το δείγμα του προγράμματος αποτελούσαν 178 μαθητές 5^{ης} και 6^{ης} τάξης του δημοτικού με μέσο όρο ηλικίας τα 11,6 έτη από τέσσερα δημόσια σχολεία της Αθήνας (δύο σχολεία ελέγχου και δύο σχολεία παρέμβασης), γονείς και εκπαιδευτικοί. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις: πριν και μετά την παρέμβαση και χρησιμοποίησε τόσο ποιοτικές όσο και ποσοτικές μεθόδους.

Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι το ποσοστό των μαθητών-θυμάτων αντιστοιχούσε στο 7,9% (το 10,7% αφορούσε κορίτσια, ενώ το 5,3% αφορούσε αγόρια). Επιπλέον, το 22,5% των μαθητών υποστήριξε ότι είχαν εκφοβιστεί τουλάχιστον 2-3 φορές το μήνα με διάφορους τρόπους (λεκτικά, σωματικά, σχόλια ή χειρονομίες σεξουαλικού περιεχομένου, με κοινωνικό αποκλεισμό, απειλές). Από την άλλη πλευρά, το ποσοστό των μαθητών-θυτών που ομολόγησαν ότι είχαν εκφοβίσει άλλους μαθητές ήταν 5,6%. (το 7,4% αφορούσε αγόρια, ενώ το 3,6% αφορούσε κορίτσια). Επίσης, το 10,1% υποστήριξε ότι έχει εκφοβίσει άλλους μαθητές 2-3 φορές το μήνα με διάφορους τρόπους. Παρά το γεγονός ότι η έρευνα έδειξε υψηλά ποσοστά εκφοβισμού, εντούτοις η αντιμετώπιση του φαινομένου δε γινόταν με επαρκή τρόπο, καθώς όπως έδειξε η έρευνα υπήρχε τόσο άγνοια για τις διαστάσεις του από τους γονείς και εκπαιδευτικούς όσο και ανεπάρκεια υποστήριξής τους στην αντιμετώπιση.

Η επανάληψη της έρευνας μετά το πέρας της παρέμβασης έδειξε μείωση στο ποσοστό των μαθητών που ενεπλάκησαν σε κάποια μορφή εκφοβισμού είτε ως θύτες είτε ως θύματα, ενώ η παρέμβαση τους βοήθησε να μιλούν περισσότερο τόσο στην οικογένεια όσο και στους εκπαιδευτικούς για τις συγκεκριμένες εμπειρίες τους και να καταλαβαίνουν πότε γίνονται οι ίδιοι ή οι συμμαθητές τους θύματα εκφοβισμού. Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα της έρευνας επεσήμαναν την ανάγκη υλοποίησης δράσεων στο σχολείο για την ανάπτυξη θετικής σχολικής ατμόσφαιρας, κατάλληλου σχολικού προγράμματος, επιμόρφωσης και υποστήριξης των εκπαιδευτικών και ενίσχυσης των κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων των μαθητών με τη

συνεργασία μαθητών, εκπαιδευτικών και γονέων. Αντίστοιχες παρεμβάσεις υλοποιούνται και σε άλλα σχολικά περιβάλλοντα.⁴⁴⁶

Συνοψίζοντας την ελληνική εμπειρία, η αντεγκληματική πολιτική στην Ελλάδα συνδεόταν με τους παραδοσιακούς μηχανισμούς καταστολής του εγκλήματος. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '90, υπό την επίδραση των τάσεων της κοινωνικής πολιτικής και των διεθνών εξελίξεων στην αντεγκληματική πολιτική, στράφηκε προς την υιοθέτηση των πρακτικών της κοινωνικής πρόληψης. Προς αυτήν την κατεύθυνση, εισήχθησαν διατάξεις στη νομοθεσία ανηλίκων με κοινωνικό και ανθρωπιστικό χαρακτήρα που σκοπό είχαν τον περιορισμό των κατασταλτικών απαντήσεων στο ελάχιστο και την παράλληλη ενίσχυση των μηχανισμών πρόληψης της παραβατικότητας. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες σε επίπεδο θεσμού κρίνονται ως πολύ σημαντικές, εντούτοις ο σχετικά πρόσφατος χαρακτήρας τους σε συνδυασμό με την αποσπασματικότητα και την απουσία ενιαίας εγκληματοπροληπτικής στρατηγικής δεν επιτρέπει την αξιολόγηση των μέχρι τώρα υλοποιούμενων δράσεων. Αυτό που χρειάζεται προκειμένου να μπορεί να γίνει μια αποτίμηση του έργου στο πεδίο της κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους είναι αφενός η συγκροτημένη εφαρμογή της νομοθεσίας και των δράσεων που προβλέπει και αφετέρου ο σχεδιασμός μακροχρόνιων μελετών αξιολόγησης που μπορούν να αναδείξουν τη δυναμική τους.

⁴⁴⁶ Βλ. σχετικά με παρεμβάσεις στο σχολείο, Μπελογιάννη, Μ. (2010), «Το πρόβλημα της βίας και της επιθετικότητας σε ένα σχολείο της Αθήνας – από τη διάγνωση στη θεραπεία», σελ. 129-147 και Πρωτονοτάρη, Σ. (2010), «Πρόληψη και αντιμετώπιση της επιθετικότητας στο σχολείο: Η εμπειρία του 132^{ου} Δημοτικού σχολείου της Αθήνας», σελ. 151-167 στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμέλεια Έκδοσης) (2010), ό. π.

Συμπεράσματα Τέταρτου Κεφαλαίου

Η αποτυχία του παραδοσιακών μηχανισμών που συστήματος απονομής της δικαιοσύνης να διαχειριστούν επιτυχώς την εγκληματικότητα κατηύθυνε τον προσανατολισμό της αντεγκληματικής πολιτικής στις στρατηγικές της πρόληψης. Ειδικότερα, για τη διαχείριση της νεανικής παραβατικότητας οι μηχανισμοί της κοινωνικής πρόληψης θεωρήθηκαν ως οι πλέον κατάλληλοι, καθώς εμβαθύνουν στη βελτίωση των όρων του κοινωνικού περιβάλλοντος που αποτελεί προαπαιτούμενο για την επίτευξη της ευημερίας των παιδιών, όπως αναγνωρίζει η διεθνής εμπειρία και επιτάσσουν οι διεθνείς οργανισμοί προστασίας των παιδιών. Μάλιστα, η μέριμνα για τη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών στις οποίες διαβιώνουν οι ανήλικοι αποτελεί βασικό στόχο της κοινωνικής ανάπτυξης που, ως μοντέλο κοινωνικής πρόληψης, συνδέει το καθεστώς που επικρατεί σε σχέση με αυτούς τους παράγοντες με την εμπλοκή των ανηλίκων στην παραβατικότητα. Η αναγνώριση των παραγόντων που ευνοούν ή αντιθέτως αποτρέπουν την εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών και η διαχείρισή τους αποτελούν το θεωρητικό σχήμα στο οποίο βασίζονται οι επιμέρους αναπτυξιακές, κοινωνικές και κοινοτικές προσεγγίσεις της συγκεκριμένης στρατηγικής πρόληψης. Παράλληλα, οι μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής σηματοδότησαν τις νέες σχέσεις στην άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής. Το κοινοτικό συνεργατικό πρότυπο και η αποκεντρωμένη πολιτική πρόληψης με έμφαση στην κινητοποίηση και την υπευθυνοποίηση του πολίτη αποτελούν μέρος των στρατηγικών της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής υπογραμμίζοντας τη σημασία του τοπικού πλαισίου στην αναγνώριση των αναγκών και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων.

Ειδικά, από τη δεκαετία του '90, η κοινωνική ανάπτυξη αντιμετωπίζεται ευρέως ως ουσιαστικό μέρος κάθε σοβαρής προσπάθειας πρόληψης του εγκλήματος. Για το λόγο αυτό, υλοποιούνται διεθνώς προγράμματα πρωτογενούς και δευτερογενούς πρόληψης που απευθύνονται στην οικογένεια, στο θεσμό και στη λειτουργία του σχολείου, προώθησης της απασχόλησης, κοινοτικής δράσης, λήψης μέτρων κοινωνικής πολιτικής, αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου κ.ά. Ο προσανατολισμός της αντεγκληματικής πολιτικής στην πρόληψη, στη μέριμνα για τις κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης των παιδιών και εν γένει στη μέριμνα για ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής φαίνεται ότι αποτελεί ένα προαπαιτούμενο προκειμένου αυτή να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τα δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Στο πρώτο μέρος της διατριβής, στο οποίο αναλύθηκε το θεωρητικό πλαίσιο, πραγματοποιήθηκε μια θεωρητική προσέγγιση στις βασικές έννοιες που σχετίζονται με την πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας, καθώς και το ρόλο των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης σε αυτήν. Συγκεκριμένα, επιχειρήθηκε η προσέγγιση του φαινομένου της νεανικής παραβατικότητας ως προς την εννοιολογική της οριοθέτηση, την εμφάνιση και την ερμηνεία της. Στη συνέχεια, αποσαφηνίστηκαν οι έννοιες της κοινωνικής πολιτικής, του κοινωνικού κράτους, της κοινωνικής ανάπτυξης, της αντεγκληματικής πολιτικής και της πρόληψης του εγκλήματος, καθώς επίσης επιχειρήθηκε και ένας θεωρητικός παραλληλισμός ανάμεσα στην κοινωνική και στην αντεγκληματική πολιτική προκειμένου να διαφανεί η κοινή πορεία που διαγράφεται στην εξέλιξή τους. Οι τάσεις στο χώρο της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής συνδέθηκαν με τα διεθνή πρότυπα και τη νομοθεσία που πλαισιώνουν την αντεγκληματική πολιτική για ανηλίκους. Επιπλέον, αναλύθηκε ο ρόλος του τοπικού πλαισίου, και ειδικότερα της τοπικής αυτοδιοίκησης, στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής και στην εφαρμογή των όρων της κοινωνικής ανάπτυξης. Η θεωρητική αποσαφήνιση ολοκληρώθηκε με την ανάλυση του ρόλου της κοινωνικής πρόληψης του εγκλήματος. Μέσα από τη συνοπτική επισκόπηση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται διεθνώς αναδείχθηκε το περιεχόμενο, το πλαίσιο λειτουργίας, καθώς και οι προοπτικές αποτελεσματικότητάς τους. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε επισκόπηση στο σύστημα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους ως προς την ανάπτυξη στρατηγικών κοινωνικής πρόληψης. Η συγκεκριμένη οπτική μας επιτρέπει αφενός να διαμορφώσουμε μια εικόνα για την κατάσταση που επικρατεί σε σχέση με τα προγράμματα στη χώρα μας και αφετέρου να αξιολογήσουμε την υφιστάμενη κατάσταση σε σχέση με την αντίστοιχη διεθνή εμπειρία.

Μέσα από την παραπάνω θεωρητική διερεύνηση προέκυψαν ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με τις επιμέρους έννοιες που πραγματεύονται τα αντίστοιχα κεφάλαια:

Η αποδυνάμωση της ισχύος του κράτους πρόνοιας, του κράτους δικαίου, του κοινωνικού κράτους διαμόρφωσε το έδαφος για την ενεργοποίηση και τη δραστηριοποίηση και άλλων κοινωνικών φορέων στις διαδικασίες σχεδιασμού και άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Έτσι, η κοινωνική πολιτική, αφού αποδεσμεύτηκε

από το κρατικοκεντρικό πρότυπο του κράτους πρόνοιας, όπου ο κοινωνικός ρόλος της πολιτείας ήταν κεντρικός στην προστασία της κοινωνίας πέρασε στο πλουραλιστικό πρότυπο, το οποίο επηρεασμένο από νεοφιλελεύθερες ιδέες ως προς το ρόλο του κράτους στην κοινωνική προστασία παραχώρησε έδαφος στην ιδιωτική πρωτοβουλία για συμμετοχή στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση της κοινωνικής πολιτικής. Οι παραπάνω εξελίξεις ανέδειξαν μια νέα μορφή διακυβέρνησης, η οποία ευνόησε την ενεργοποίηση των πολιτών και του ευρύτερου ιδιωτικού τομέα με αποτέλεσμα σήμερα να προωθείται διεθνώς η ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών και η συμμετοχή του κοινού σε δράσεις αυτενέργειας και αυτοβοήθειας για την υποστήριξη των προγραμμάτων κοινωνικής, οικονομικής ανάπτυξης και ένταξης.⁴⁴⁷ Σε αυτό το πλέγμα σχέσεων, οι πολιτικές, οι προτεραιότητες και οι γενικές προδιαγραφές τίθενται σε εθνικό επίπεδο ή ευρύτερα σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, και στη συνέχεια τα προγράμματα και οι δράσεις κοινωνικής πολιτικής υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο από τους ΟΤΑ προσαρμοσμένα στις τοπικές ανάγκες και συνθήκες. Η εφαρμογή προϋποθέτει το σχεδιασμό των βασικών προδιαγραφών σε κεντρικό επίπεδο και την ευχέρεια ευέλικτης προσαρμογής τους στις τοπικές ιδιαιτερότητες. Υπό αυτήν την έννοια, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι πολύ σημαντικός στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής, καθώς σε αυτήν εναπόκειται η ευθύνη για την προσαρμογή της στις τοπικές ανάγκες με μέριμνα για την πλαισίωση των δράσεων από τη συνοχή της τοπικής κοινότητας προκειμένου αυτές να ευδοκιμήσουν. Το φάσμα των δράσεων και το εύρος συμμετοχής της τοπικής αυτοδιοίκησης στην εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής βρίσκεται σε συνάρτηση με το βαθμό αυτονομίας των τοπικών πολιτικών από το κεντρικό κράτος. Το κρίσιμο σημείο βρίσκεται στην εξισορρόπηση της αλληλοτροφοδότησης κεντρικού κράτους - τοπικής αυτοδιοίκησης με τρόπο ώστε αφενός οι κεντρικές πολιτικές να προσαρμόζονται στις τοπικές πρωτοβουλίες και αφετέρου οι κεντρικές πολιτικές να μπορούν να υιοθετούν πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται στο τοπικό επίπεδο και να τις εντάσσουν στο κεντρικό σύστημα κοινωνικής πολιτικής. Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου σχήματος, ο ρόλος της αυτοδιοίκησης εντάσσεται στη λογική ανάπτυξης ενός συστήματος παροχών και υποστηρικτικών μηχανισμών στο οποίο οι ρόλοι μοιράζονται ανάμεσα στο κράτος, τους θεσμικούς και ιδιωτικούς φορείς.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 109.

⁴⁴⁸ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 132.

Το πλουραλιστικό μοντέλο, με σαφείς επιρροές από τις νεοφιλελεύθερες ιδέες ως προς την έκταση της δυνατότητας του κράτους για παρέμβαση στην κοινωνική ζωή, προεκτείνεται και στα ζητήματα αντεγκληματικής πολιτικής οριοθετώντας το πεδίο δράσης της σε συνεργασίες φορέων, διανομή αρμοδιοτήτων στην άσκηση πολιτικής σε τοπικό επίπεδο και στην απομάκρυνση από ένα καθαρά προνοιακό πρότυπο (συμμετοχικό κοινοτικό πρότυπο).⁴⁴⁹ Σε αντιδιαστολή με το κρατικοκεντρικό – συγκεντρωτικό πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής που ανακηρύσσει το κράτος σε αποκλειστικό διαχειριστή της κοινωνικής συνοχής, το συμμετοχικό πρότυπο διευρύνει το πλαίσιο άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής συμπεριλαμβάνοντας σε αυτό το σύνολο της κοινωνίας στην οποία απευθύνεται. Μια σημαντική εξέλιξη αποτελεί η ανάδειξη της σημασίας του ρόλου και της λειτουργίας της κοινωνικής πρόληψης και ειδικότερα της κοινωνικής ανάπτυξης ως εγκληματοπροληπτικού μηχανισμού της νεανικής παραβατικότητας. Η κοινωνική πρόληψη θεωρείται ως μία από τις καταλληλότερες προσεγγίσεις στην διαχείριση της νεανικής παραβατικότητας, καθώς συνδυάζει όλα εκείνα τα στοιχεία που αναγνωρίζει η διεθνής εμπειρία ως αποτελεσματικά στις προληπτικές παρεμβάσεις.

Η κοινωνική ανάπτυξη ως πρότυπο κοινωνικής πρόληψης βασίζεται σε ολοκληρωμένες παρεμβάσεις πρόληψης που συνδυάζουν κοινωνικές, κοινοτικές και αναπτυξιακές προσεγγίσεις, οι οποίες επιδρούν σε κοινωνικούς παράγοντες που μπορούν να αποθαρρύνουν παραβατικές συμπεριφορές. Συγκεκριμένα, ενισχύοντας τους “προστατευτικούς” παράγοντες, τη λειτουργία των θεσμών και τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής και περιορίζοντας τους παράγοντες “κινδύνου” στη ζωή των ανηλίκων, τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης συμβάλλουν στην ενδυνάμωση της προσωπικότητας των παιδιών και των νέων, στην ομαλή ένταξή τους στην οικογένεια και στην κοινωνία, όπως και στην υπευθυνοποίησή τους επιτελώντας με αυτόν τον τρόπο εγκληματοπροληπτική λειτουργία. Παράλληλα, τα προγράμματα ενθαρρύνουν τους νέους και ολόκληρη την κοινότητα να εμπλακούν ενεργά στον εντοπισμό των τοπικών ζητημάτων, στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση των προγραμμάτων ενισχύοντας την ιδιωτική πρωτοβουλία και καθιστώντας την πρόληψη ευθύνη των νέων και ολόκληρης της κοινότητας. Η σημασία της συμμετοχής και του κοινοτισμού έγκειται στο ότι η τοπική κοινότητα αναγνωρίζει καλύτερα τις ανάγκες

⁴⁴⁹ Βλ. σχετικά, Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 108, Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό.π. και Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό.π.

της και επομένως μπορεί να αποφασίσει για το είδος των παρεμβάσεων που ανταποκρίνονται με πιο ικανοποιητικό τρόπο σε αυτές.⁴⁵⁰ Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί ότι ο ρόλος της τοπικής διακυβέρνησης δεν μπορεί να είναι αυτόνομος από τα ευρύτερα συστήματα κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής και το κράτος, αλλά αντιθέτως χρειάζεται να βρίσκεται σε συνεχή συνεργασία με αυτά και να πλαισιώνεται από την υποστήριξή τους, ώστε να είναι αποτελεσματικότερες οι πολιτικές που αναπτύσσονται. Επιπλέον, ακόμη και οι παρεμβάσεις που σχεδιάζονται κεντρικά είναι σημαντικό να πλαισιώνονται από την υποστήριξη της τοπικής κοινότητας.

Το νέο σύστημα διακυβέρνησης με την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στην άσκηση κοινωνικής και εγκληματοπροληπτικής πολιτικής από τη μια πλευρά υπόσχεται σημαντικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στη διαχείριση της παραβατικότητας και από την άλλη πλευρά ενέχει ορισμένους κινδύνους. Πιο συγκεκριμένα, χρειάζεται να επιστήσουμε την προσοχή μας στο γεγονός ότι οι προσεγγίσεις πρόληψης της κοινωνικής ανάπτυξης ενέχουν τον κίνδυνο να ενταθεί ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος στους πληθυσμούς στους οποίους απευθύνονται.⁴⁵¹ Το γεγονός, μάλιστα, ότι ορισμένες από τις παρεμβάσεις απευθύνονται σε παιδιά και οικογένειες που αντιμετωπίζουν κοινωνικές και οικονομικές δυσχέρειες προκαλεί ανησυχίες για διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, του κοινωνικού ελέγχου και της περιθωριοποίησης συγκεκριμένων ατόμων. Για το λόγο αυτό, χρειάζεται σαφής οριοθέτηση του προσανατολισμού και του περιεχομένου των προγραμμάτων, προσήλωση στο στόχο της πρόληψης και διασφάλιση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων προκειμένου τα προγράμματα να επιτύχουν τις κοινωνικές αλλαγές και να συμβάλλουν ουσιαστικά στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων.

Στην Ελλάδα, οι προσπάθειες συγκρότησης κοινωνικού κράτους ξεκίνησαν κατά τη δεκαετία του '80 με αποσπασματικό χαρακτήρα, ενώ τα τελευταία χρόνια η κοινωνική πολιτική προσανατολίζεται στον εκσυγχρονισμό του κοινωνικού τομέα με παράλληλη προσπάθεια παραχώρησης διευρυμένων αρμοδιοτήτων στην τοπική αυτοδιοίκηση. Παράλληλα, την ίδια περίοδο αναδύθηκαν αποσπασματικές προσπάθειες ένταξης της κοινωνικής πρόληψης στο σύστημα της ελληνικής

⁴⁵⁰ Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό.π., σελ. 184-191. Βλ. επίσης Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π.

⁴⁵¹ Βλ. σχετικά Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό.π., σελ. 184-191.

αντεγκληματικής πολιτικής στο πλαίσιο της επιρροής από τις τάσεις στην κοινωνική πολιτική που προσέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο του πολίτη και στη συμμετοχή του στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση αποκεντρωμένης κοινωνικής πολιτικής. Στην Ελλάδα, η αντεγκληματική πολιτική προσανατολιζόταν παραδοσιακά στο ποινικό σύστημα απονομής της δικαιοσύνης και στις αντίστοιχες κατασταλτικού τύπου απαντήσεις, οι οποίες στην περίπτωση των ανηλίκων χαρακτηρίζονταν και από στοιχεία προνοιακού χαρακτήρα. Η στροφή προς τον κοινωνικοπροληπτικό χαρακτήρα της αντεγκληματικής πολιτικής είναι σαφώς επηρεασμένη από τις κατευθύνσεις, τις ευρύτερες στρατηγικές πρόληψης και τις διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις για την προστασία και τα δικαιώματα των ανηλίκων. Οι προσπάθειες εναρμόνισης της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής προς τις διεθνείς εξελίξεις που θέτουν την κοινωνική πρόληψη ως προτεραιότητα στην αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων συνεχίζονται πιο συστηματικά μέχρι και σήμερα με την αναμόρφωση της νομοθεσίας ανηλίκων και τον σαφή προσανατολισμό της προς την ελάχιστη παρέμβαση και τα μέτρα κοινωνικής πρόληψης. Οι συγκεκριμένες εξελίξεις είναι εξαιρετικά σημαντικές. Εντούτοις, όπως φαίνεται ο δρόμος είναι ακόμη μακρύς, καθώς πάρα τη θεσμοθέτηση, τη δημιουργία ή και την ανάπτυξη δομών για την εξωποινική διευθέτηση ή την πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς, στην πράξη η λειτουργία τους έχει είτε αποσπασματικό χαρακτήρα είτε δεν αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης αντεγκληματικής στρατηγικής. Ειδικά, αν συγκρίνουμε τα ελληνικά δεδομένα με τη διεθνή εμπειρία, η εικόνα που αποτυπώνεται για την κατάσταση των προγραμμάτων κοινωνικής πρόληψης στη χώρα μας υποδηλώνει ότι δεν έχουν αναπτυχθεί επαρκώς, υπολειτουργούν ή δεν εντάσσονται σε ένα ευρύτερο δίκτυο υπηρεσιών κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής. Επιπρόσθετα, για την υλοποίηση των μέτρων της κοινωνικής πρόληψης δεν αρκεί η θεσμοθέτησή τους, αλλά συγχρόνως απαιτείται κοινωνική ευαισθησία, αλλαγή στις κοινωνικές στάσεις και αντιλήψεις και ουσιαστική συμμετοχή ολόκληρης της κοινωνίας. Συνεπώς, η υλοποίηση μέτρων πρόληψης προαπαιτεί πρωτίστως την ευαισθητοποίηση, την υπευθυνοποίηση και την κινητοποίηση της ελληνικής κοινωνίας, παράμετροι απαραίτητοι σε κάθε προσπάθεια αποκεντρωμένης αντεγκληματικής πολιτικής.

Μέσα από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας προέκυψε η ανάγκη διερεύνησης της ελληνικής πραγματικότητα σε σχέση με την εφαρμογή πολιτικών πρόληψης. Συγκεκριμένα, προέκυψαν ερωτήματα σε σχέση με την ύπαρξη

κοινωνικής πρόληψης, μηχανισμών κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσων πρόληψης για τους νέους σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, το κατά πόσο αυτά έχουν αναπτυχθεί, ποιοι είναι οι όροι λειτουργίας τους και ποιες προοπτικές διαφαίνονται. Τα ερωτήματα αυτά οριοθέτησαν το αντικείμενο μελέτης μας. Προτού προχωρήσουμε στα στοιχεία που προέκυψαν από την εμπειρική διερεύνηση, είναι σημαντικό να διατυπώσουμε με σαφήνεια τα ερευνητικά ερωτήματα που διαμορφώθηκαν από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας και τα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε μέσα από την ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας που ακολουθούν στο δεύτερο μέρος:

α. Ποια προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο στη χώρα μας; Ποιοι είναι οι όροι και το περιεχόμενο των σχεδιαζόμενων και υλοποιούμενων δράσεων;

β. Ποια κατάσταση επικρατεί αναφορικά με τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο (πλαίσιο λειτουργίας, διασύνδεση με τοπικές ανάγκες, εύρος ανάπτυξης);

γ. Υπάρχουν μηχανισμοί αξιολόγησης των δράσεων; Πώς διενεργείται η αποτίμηση της ανταποκρισιμότητάς τους στην τοπική κοινότητα και η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας τους;

δ. Ποια προβλήματα διαφαίνονται στην υλοποίησή τους;

ε. Ποιες είναι οι προτάσεις για την βελτίωσή τους και ποιες οι μελλοντικές προοπτικές ανάπτυξής τους;

Με γνώμονα τα ερωτήματα αυτά, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε το πεδίο των μηχανισμών κοινωνικής πρόληψης που αναπτύσσεται σε τοπικό επίπεδο στη χώρα μας. Τα ευρήματα της έρευνας αναφορικά με τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται στην τοπική κοινότητα, θα αποτυπώσουν την κατάσταση σχετικά με την ύπαρξη και το πλαίσιο λειτουργίας, καθώς και τη θέση τους στην ελληνική κοινωνική και αντεγκληματική πολιτική. Επιπρόσθετα, θα μπορέσουμε να συνάγουμε συμπεράσματα σε σχέση με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και τη μελλοντική προοπτική των προγραμμάτων. Τα συμπεράσματα που θα προκύψουν θα μας επιτρέψουν να προχωρήσουμε σε συγκρίσεις της ελληνικής εμπειρίας σε σχέση με την εμπειρία άλλων χωρών που δραστηριοποιούνται σε κοινωνικά προγράμματα και θα διαμορφώσουν με αυτόν τον τρόπο ένα πλαίσιο συζήτησης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΣΚΟΠΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1. Οριοθέτηση αντικειμένου έρευνας

Όπως αναλύθηκε στο πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης, στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική διαφαίνεται η προοπτική ότι τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης μπορεί να διαδραματίσουν εγκληματοπροληπτικό ρόλο και να συμβάλλουν, γενικά, στην προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας και στη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Η διεθνής εμπειρία αποδεικνύει ότι η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης είναι αξιοσημείωτη τόσο στο επίπεδο των άμεσων επιμέρους στόχων τους όσο και στο επίπεδο των περισσότερο μακροπρόθεσμων στόχων που αφορούν την πρόληψη ή/ και μείωση της εμπλοκής των νέων σε παραβατικές συμπεριφορές. Με αυτή τη θεωρητική παραδοχή, διαμορφώθηκε και το αντικείμενο της παρούσας έρευνας που είναι η διερεύνηση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται στη χώρα μας.

Αυτό που διερευνάται, καταρχάς, είναι η ύπαρξη προγραμμάτων που να συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά αυτών της κοινωνικής ανάπτυξης, όπως τα περιγράψαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, δηλ. να περιλαμβάνουν στοιχεία από κοινοτικές, αναπτυξιακές και κοινωνικές παρεμβάσεις, καθώς και συνδυασμό αυτών.⁴⁵² Αναφορικά με τα κοινοτικά προγράμματα μας ενδιαφέρουν εκείνες οι παρεμβάσεις που στοχεύουν στην κοινοτική ανάπτυξη και δράση, στη συμμετοχή του κοινού, στην κινητοποίηση και τη συσπείρωση των πολιτών για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων σε τοπικό επίπεδο (συμμετοχικό πρότυπο).⁴⁵³ Οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις απορρέουν από τη διαπίστωση ότι η κοινωνική συμμετοχή στις διαδικασίες σχεδιασμού και άσκησης κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης είναι πολύ σημαντική.⁴⁵⁴ Οι κοινοτικές πρωτοβουλίες περιλαμβάνουν μια σειρά από δραστηριότητες πρόληψης της παραβατικότητας της γειτονιάς, εθελοντισμού, διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου, πολιτιστικές και αθλητικές

⁴⁵² Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

⁴⁵³ Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 14.

⁴⁵⁴ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό.π., σελ. 158.

δραστηριότητες, στις οποίες εμπλέκονται η οικογένεια, το σχολείο, καθώς και η ευρύτερη κοινότητα. Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τα προγράμματα που βασίζονται στην αναπτυξιακή προσέγγιση (developmental perspective), όπως είδαμε και παραπάνω, η συγκεκριμένη προσέγγιση, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη διαμορφώνεται μέσα από πλήθος διαδικασιών, επικεντρώνεται στη διαχείριση πολλαπλών παραγόντων.⁴⁵⁵ Συγκεκριμένα, στόχος της είναι οι έγκαιρες παρεμβάσεις στη διαδικασία ανάπτυξης του παιδιού που μπορούν να προλάβουν αντικοινωνικές ή παρεκκλίνουσες συμπεριφορές.⁴⁵⁶ Για το σκοπό αυτό, οι παρεμβάσεις καλύπτουν ολόκληρο το φάσμα της ανάπτυξης του παιδιού- την οικογένεια, το σχολείο, τη δημιουργία σχέσεων με την παρέα και τη δημιουργία δεσμών με την κοινότητα. Τα προγράμματα πρόληψης αυτής της προσέγγισης επιδιώκουν τη σωστή ανάπτυξη των παιδιών μέσω παρεμβάσεων που στοχεύουν να περιορίσουν τους “παράγοντες κινδύνου” και να ενισχύσουν τους παράγοντες που μπορούν να “προστατεύσουν” το παιδί. Η απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων από τους γονείς, η διαχείριση της επιθετικής – υπερδραστικής συμπεριφοράς των παιδιών, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, καθώς και η θετική επιρροή της παρέας αποτελούν μερικές από αυτές. Η αναγνώριση των παραγόντων που ευνοούν την ανάπτυξη παραβατικών συμπεριφορών από τους ανηλίκους θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική προκειμένου τα μέτρα πρόληψης να καταστούν αποτελεσματικά.⁴⁵⁷ Τέλος, οι παρεμβάσεις που βασίζονται στην κοινωνική προσέγγιση, συνδέουν τις κοινωνικές ανισότητες και τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα με κοινωνικές προεκτάσεις στη ζωή του παιδιού.⁴⁵⁸ Συγκεκριμένα, οι αναπτυξιακές δυσκολίες των παιδιών και των οικογενειών τους που οφείλονται σε ελλείψεις του κοινωνικού περιβάλλοντος μπορούν να εντοπιστούν και να διευθετηθούν μέσα από συγκροτημένες κοινωνικές παρεμβάσεις. Οι τελευταίες συνίστανται σε παρεμβάσεις κοινωνικής πολιτικής που στοχεύουν στην κατανόηση της δημιουργίας των κοινωνικών προβλημάτων και στην ανάπτυξη πολιτικών και στρατηγικών αντιμετώπισής τους για να διασφαλίσουν ή να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής και την ευημερία του συνόλου της κοινωνίας.⁴⁵⁹

Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις της κοινωνικής ανάπτυξης έχουν ως

⁴⁵⁵ Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), ό.π., όπως αναφέρεται στο Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 22. Βλ. επίσης, σχετικά Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 150.

⁴⁵⁶ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

⁴⁵⁷ Crawford, A. (1998), ό. π. , σελ. 110.

⁴⁵⁸ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

⁴⁵⁹ Κασσιμάτη, Κ. (2002), ό. π., σελ. 39.

ζητούμενο την κοινωνική ευημερία. Για το λόγο αυτό, οι κοινωνικές παρεμβάσεις που εκπορεύονται από το συγκεκριμένο πρότυπο της κοινωνικής πρόληψης στηρίζονται στη λήψη κοινωνικών μέτρων για τη διασφάλιση και την παροχή κοινωνικών αγαθών, την ενίσχυση των κοινωνικών θεσμών και των φορέων κοινωνικοποίησης, την κάλυψη αναγκών και την κοινωνική συμμετοχή. Σε αυτά τα μέτρα συγκαταλέγονται το κοινοτικό συμμετοχικό πρότυπο και οι αποκεντρωμένες παρεμβάσεις, οι αναπτυξιακές παρεμβάσεις⁴⁶⁰ σε καίρια ηλικιακά στάδια της κοινωνικοποίησης του ανηλίκου, καθώς και οι παρεμβάσεις σε θεσμούς και σε παράγοντες του κοινωνικού περιβάλλοντος.⁴⁶¹ Κατ' επέκταση, στο πλαίσιο της έρευνάς μας συμπεριλαμβάνονται όλα εκείνα τα προγράμματα που αναφέρονται στα αντίστοιχα πεδία παρέμβασης. Συγκεκριμένα, έχουμε εντάξει προγράμματα κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης που στοχεύουν: στην προστασία του κοινωνικού συνόλου μέσα από την κάλυψη αναγκών και τη διασφάλιση παροχών, στην πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων που προκύπτουν εξαιτίας της μη ικανοποιητικής πρόσβασης σε κοινωνικές παροχές και δικαιώματα, όπως η εκπαίδευση και η εργασία ή της μη ικανοποιητικής λειτουργίας των θεσμών, όπως η οικογένεια και το σχολείο, στην πρόληψη παραβατικών και αντικοινωνικών συμπεριφορών και στη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου.⁴⁶² Στα εν λόγω προγράμματα, μάλιστα, διερευνάται το τοπικό επίπεδο σχεδιασμού, συντονισμού και ανάπτυξης με έμφαση στη συμμετοχή της κοινότητας και στη συνεργασία κοινοτικών φορέων, εκπαίδευσης, απασχόλησης, κοινωνικής εργασίας, υπηρεσιών οικογένειας, ιδιωτικών φορέων, εθελοντών και αστυνομίας.⁴⁶³

Αφού οριοθετήσαμε το αντικείμενο της έρευνας, είναι χρήσιμο να επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στα επιμέρους ερωτήματα που εξετάζουμε σε σχέση με το βασικό ερευνητέο θέμα και αντικείμενο της διατριβής. Πιο αναλυτικά, τα ερευνητικά ερωτήματα που διαπραγματεύεται η μελέτη είναι τα εξής:

1. Ποια κατάσταση επικρατεί σήμερα στην Ελλάδα σχετικά με τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης, όπως αυτά υλοποιούνται;

1.1 Σε ποια έκταση έχουν αναπτυχθεί;

⁴⁶⁰ Βλ. Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 156.

⁴⁶¹ Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), ό.π., όπως αναφέρεται στο Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 22.

⁴⁶² Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 30.

⁴⁶³ Hughes, G. (1998), ό. π., σελ. 77.

- 1.2. Υπάρχουν μηχανισμοί αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας των προγραμμάτων;
- 1.3. Έχουν ανταποκρισιμότητα τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης στους αποδέκτες τους;
- 1.4. Πώς αξιολογούνται τα συγκεκριμένα προγράμματα ως προς την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας τους; Ποια προβλήματα διαφαίνονται στην υλοποίησή τους;
- 1.5. Ποιες προτάσεις διατυπώνονται για την βελτίωσή τους;
2. Ποιο είναι το πλαίσιο λειτουργίας των προγραμμάτων;
 - 2.1. Ποιοι είναι οι φορείς υλοποίησής τους, η φυσιογνωμία και οι αρμοδιότητές τους;
 - 2.2. Η στελέχωση των προγραμμάτων (κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων που τα στελεχώνουν, επιμόρφωση στο αντικείμενο).
3. Το επίπεδο του στρατηγικού σχεδιασμού των προγραμμάτων (κεντρική διοίκηση/ κράτος, τοπικές εξουσίες/ ΟΤΑ) και η συνάρτησή του με το ευρύτερο πλαίσιο άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής.
4. Όροι, προϋποθέσεις, περιεχόμενο σχεδιαζόμενων και υλοποιούμενων δράσεων:
 - 4.1. Ποια προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης υλοποιούνται στους Δήμους του δείγματος;
 - 4.2. Ποιο είναι το περιεχόμενο των προγραμμάτων και ποιες οι αντίστοιχες ανάγκες των Δήμων που καλύπτονται;

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, πρόκειται για διερευνητική έρευνα πεδίου. Οι διερευνητικές έρευνες βασίζονται στη διατύπωση ενός προβλήματος με σκοπό την εξέταση των ερωτημάτων ή υποθέσεων, την αναζήτηση και αποκάλυψη σε σχέση με την υπό διερεύνηση κατάσταση, την ανάλυση των δεδομένων που προκύπτουν γι' αυτήν, την αξιολόγησή της υπό ένα νέο πρίσμα, καθώς και την παραγωγή ιδεών και υποθέσεων για μελλοντική έρευνα.⁴⁶⁴ Οι διερευνητικές έρευνες στοχεύουν στη διερεύνηση και ανακάλυψη, γι' αυτό και βασικό χαρακτηριστικό τους αποτελεί η ευελιξία. Σε συνέπεια προς τις διερευνητικές έρευνες, σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται στη χώρα μας ως προς το είδος, το

⁴⁶⁴ Robson, C. (2007) ό. π., σελ. 70.

περιεχόμενο, το πλαίσιο λειτουργίας, την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας, τις δυσκολίες και τις μελλοντικές προοπτικές τους. Η μελέτη δεν θα αρκестεί μόνο στη διερεύνηση της κατάστασης, αλλά παράλληλα θα επιχειρήσει να επιτελέσει σε μικρότερο βαθμό και τους άλλους σκοπούς που μπορεί να έχει μια έρευνα, δηλαδή να μη μείνει σε ένα περιγραφικό επίπεδο, αλλά να τεκμηριώσει με συνεπή επιχειρηματολογία και τους ερμηνευτικούς-αναλυτικούς της στόχους.⁴⁶⁵ Μέσα από τη διαδικασία της διερεύνησης, επιδιώκεται να γίνει συγχρόνως μια περιγραφή και απεικόνιση των προγραμμάτων που θα μας επιτρέψει να προχωρήσουμε στην εκτίμηση της γενικότερης κατάστασης που επικρατεί σε σχέση με αυτά ως προς τις παραμέτρους που αναφέραμε παραπάνω. Η σκιαγράφηση της συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας θα αποσαφηνίσει τα ερωτήματα ως προς την έκταση της ανάπτυξης των συγκεκριμένων προγραμμάτων στην Ελλάδα, τη συμβολή τους στο σύστημα της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς και τη σχέση τους με τα διεθνή δεδομένα άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής. Τέλος, μέσα από την ερμηνευτική-αναλυτική προσέγγιση των δεδομένων μας θα μπορέσει να ιχνηλατηθεί το “ύφος”, η φυσιογνωμία και ο ρόλος της κοινωνικής πρόληψης και άρα του εγκληματοπροληπτικού της ρόλου αναφορικά με την εγκληματικότητα των νέων στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.

1.2. Μεθοδολογία

Έπειτα από την οριοθέτηση του αντικείμενου της έρευνας και τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων καθορίστηκε η μεθοδολογία. Ως προς τη μέθοδο, η εμπειρική διερεύνηση των καίριων ερωτημάτων που συναρτώνται με το αντικείμενο της διατριβής διενεργήθηκε με ποιοτικού τύπου εργαλεία. Η επιλογή αυτή στηρίχθηκε στην κατεξοχήν κατάλληλη συμβολή της ποιοτικής μεθοδολογίας για τα εν λόγω ζητήματα. Η ποιοτική έρευνα βασίζεται σε μια ερμηνευτική προσέγγιση του κοινωνικού κόσμου, η οποία ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητός, βιώνεται και παράγεται ο κοινωνικός κόσμος.⁴⁶⁶ Για το λόγο αυτό, οι ποιοτικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται αφενός για την ανάλυση ατομικών ερμηνειών, καταστάσεων ή κινήτρων δράσης και προσωπικούς συσχετισμούς και αφετέρου για

⁴⁶⁵ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 70.

⁴⁶⁶ Mason, J. (2008), 6^η εκδ., Κυριαζή, Ν. (επιστημονική επιμέλεια), Δημητριάδου, Ε, (μετάφραση), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 20. Βλ. σχετικά, Creswell, J. W. (1998), *Qualitative inquiry and research design: choosing among five traditions*, Sage publications, Thousand Oaks, California, σελ. 14.

να διερευνήσουν άγνωστες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας.⁴⁶⁷ Συνακόλουθα, στην ποιοτική έρευνα, οι μέθοδοι παραγωγής δεδομένων που χρησιμοποιούνται δεν είναι αυστηρά τυποποιημένες ή δομημένες, αλλά είναι ευαίσθητες και ελαστικές απέναντι στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο παράγονται τα δεδομένα. Για τους λόγους αυτούς, η ποιοτική έρευνα πρέπει να διεξάγεται σύμφωνα με ορισμένες προδιαγραφές, που συνοψίζονται παρακάτω:⁴⁶⁸

- με αυστηρό και συστηματικό τρόπο, χωρίς ωστόσο να αποκτά άκαμπτο ή αυστηρά δομημένο χαρακτήρα
- με στρατηγικό τρόπο, αλλά συγχρόνως να διακρίνεται από ευαισθησία και να προσαρμόζεται στο πλαίσιο στο οποίο διενεργείται
- με κριτική λεπτομερή αυτοεξέταση και ενεργό αυτοελεγκτικό αναστοχασμό από τον ερευνητή ως προς την εκτίμηση των δεδομένων και το ρόλο του, καθώς αυτός δεν αποτελεί ουδέτερο και αποστασιοποιημένο δέκτη, αλλά παράγει γνώση
- οι κοινωνικές εξηγήσεις που παράγει ο ερευνητής με βάση τον τρόπο θεώρησης του κοινωνικού κόσμου και την επεξηγηματική του λογική πρέπει να είναι γενικεύσιμες ή να έχουν απήχηση και να χαρακτηρίζονται από συνέπεια

Μέσα από τις παραπάνω προδιαγραφές, επιδιώκεται να διασφαλιστεί η αξιοπιστία, η εγκυρότητα και η γενικευσιμότητα της έρευνας, στοιχεία ενδεικτικά της ποιότητας, της αυστηρότητας και της ευρύτερης δυναμικής μιας έρευνας.⁴⁶⁹ Με την έννοια της εγκυρότητας, εννοούμε ότι οι έννοιες που χρησιμοποιούμε είναι δυνατόν να εντοπιστούν, να παρατηρηθούν ή να «μετρηθούν» με τον τρόπο που ισχυριζόμαστε ότι μπορεί να γίνει αυτό και επομένως η έρευνα να είναι ακριβής, σωστή και εν τέλει έγκυρη.⁴⁷⁰ Η δυνατότητα γενίκευσης σχετίζεται με το εάν μπορούμε με βάση τα στοιχεία της έρευνας και την ανάλυση να παρουσιάσουμε ένα ευρύτερο ισχυρισμό αφενός για το υπό μελέτη αντικείμενο (εσωτερική δυνατότητα γενίκευσης) και αφετέρου να κάνουμε μια γενίκευση πέρα από το συγκεκριμένο

⁴⁶⁷ Λάζος, Γ. (1998), *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρία και πράξη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 95.

⁴⁶⁸ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 23.

⁴⁶⁹ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 59.

⁴⁷⁰ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 202, Βλ. επίσης σχετικά, Κυριαζή, Ν. (2001), *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 86-91, Maxwell, J. A. (1992), "Understanding and Validity in Qualitative Research", *Harvard Educational Review*, Fall 1992, Vol. 62, No 3:279-300, Seale, C, (2002), "Quality Issues in Qualitative Inquiry", *Qualitative Social Work*, Vol. 1(1): 97-110.

περιβάλλον (εξωτερική δυνατότητα γενίκευσης).⁴⁷¹ Τέλος, η αξιοπιστία σχετίζεται με την ακρίβεια των τυποποιημένων ερευνητικών εργαλείων, των ερευνητικών μεθόδων και τεχνικών.

Αφού καθορίστηκε η μεθοδολογία, σχεδιάστηκαν τα επόμενα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας στη βάση ενός *ευέλικτου σχεδίου*,⁴⁷² που επέτρεπε την τροποποίηση και την προσαρμογή τους στα δεδομένα της έρευνας που προέκυπταν. Συγκεκριμένα, η διεξαγωγή της έρευνας βασίστηκε στα παρακάτω στάδια:

1. Καταγραφή του δείγματος (των φορέων και των ερωτώμενων)
2. Συλλογή των δεδομένων: συνεντεύξεις και τεκμήρια (γραφτό υλικό)
3. Επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων (θεματική ποιοτική ανάλυση)
4. Συγγραφή των συμπερασμάτων που προέκυψαν από την υλοποίηση των παραπάνω σταδίων

1. Καταγραφή του δείγματος

Στο στάδιο της καταγραφής του δείγματος, αρχικά, πραγματοποιήθηκε διερεύνηση του τοπικού πλαισίου σχετικά με την υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που πληρούσαν τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά που περιγράψαμε παραπάνω (*Βλ. ενότητα 1.1 Οριοθέτηση αντικειμένου έρευνας*). Στη συνέχεια, διερευνήθηκαν τα συγκεκριμένα προγράμματα ως προς το φορέα υλοποίησης προκειμένου να καθοριστεί το δείγμα της έρευνας. Η συγκεκριμένη διαδικασία περιλάμβανε τη διερεύνηση και μελέτη όλων των προγραμμάτων που εντάσσονταν στο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής (κοινωνικές υπηρεσίες, υπηρεσίες πρόνοιας, μέριμνας, παροχής υπηρεσιών προς το παιδί και την οικογένεια, κ.ά.) και υλοποιούνταν από διάφορους φορείς στη χώρα μας. Στη συνέχεια, από το σύνολο των προγραμμάτων που εντοπίστηκαν, επιλέχθηκαν και διερευνήθηκαν περαιτέρω εκείνα τα οποία συγκέντρωναν στοιχεία που προσιδίαζαν στις προσεγγίσεις (κοινοτικής, κοινωνικής και αναπτυξιακής) που η βιβλιογραφία αναγνωρίζει ως προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης.⁴⁷³ Σε αυτά, συγκαταλέγονται τα προγράμματα, που η φιλοσοφία τους βασίζεται στις αρχές της κοινωνικής ανάπτυξης, και περιλαμβάνουν παρεμβάσεις στην οικογένεια, στο σχολείο και σε άλλους θεσμούς, στις διαδικασίες ανάπτυξης του παιδιού, καθώς και υπηρεσίες παροχής

⁴⁷¹ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 209. Βλ. επίσης σχετικά, Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 59 και Patton, Q. M. (2002), *Qualitative research & evaluation methods*, 3rd ed., Sage, Thousand Oaks, Calif.

⁴⁷² Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 193.

⁴⁷³ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

προστασίας, μέριμνας και φροντίδας (απασχόλησης, κατάρτισης, διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου κ.ά.).⁴⁷⁴ Στα παραπάνω κριτήρια και προκειμένου αυτά να εξυπηρετούν τους σκοπούς της έρευνας, προστέθηκαν και κάποια επιπλέον⁴⁷⁵. Συγκεκριμένα, από τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης που εντοπίστηκαν επιλέχθηκαν εκείνα τα οποία απευθύνονταν σε παιδιά και νέους έως 18 ετών, στην οικογένεια και σε γονείς παιδιών που βρίσκονταν στις αντίστοιχες ηλικίες, στο σχολείο και στην ευρύτερη κοινότητα. Από τα συγκεκριμένα προγράμματα ορισμένα είχαν ως άμεσο στόχο την πρόληψη της παραβατικότητας και της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς (χρήση ουσιών), ενώ άλλα είχαν ως άμεσο στόχο την ενίσχυση των θεσμών κοινωνικοποίησης (οικογένεια, σχολείο), των δεξιοτήτων των παιδιών και τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου. Τα προγράμματα που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία μπορεί να μην επιδιώκουν άμεσα την πρόληψη παραβατικών και παρεκκλινουσών συμπεριφορών, εντούτοις συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα, καθώς οι παράγοντες στους οποίους παρεμβαίνουν μπορούν να λειτουργήσουν εγκληματοπροληπτικά και να προάγουν την κοινωνική ευημερία σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία.⁴⁷⁶ Ουσιαστικά, πρόκειται για προγράμματα που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό με στόχο την ενδυνάμωσή του και την ενίσχυση της λειτουργίας των θεσμών-που αποτελούν προστατευτικούς παράγοντες, έτσι ώστε να λειτουργήσουν προληπτικά σε μακροπρόθεσμο επίπεδο.⁴⁷⁷

Εφόσον εντοπίστηκε το είδος και το περιεχόμενο των προγραμμάτων που πληρούσαν τα κριτήρια που περιγράψαμε, πραγματοποιήθηκε διερεύνηση του φορέα υλοποίησής τους. Μέσα από τη διερεύνηση προέκυψε ότι ο κύριος φορέας υλοποίησης των προγραμμάτων είναι η τοπική αυτοδιοίκηση. Άλλωστε, το τοπικό πλαίσιο συνδέεται εκτενώς από τη βιβλιογραφία με την εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής, ανάπτυξης και κοινωνικής πρόληψης, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια.⁴⁷⁸ Το τοπικό επίπεδο άσκησης πολιτικής απορρέει από τη

⁴⁷⁴ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 30.

⁴⁷⁵ Βλ. σχετικά, Creswell, J. W. (1998), ό.π., σελ. 118.

⁴⁷⁶ Βλ. σχετικά ενδεικτικά, Muncie, J. (1999), ό.π., σελ. 244, Lippman, L., H., Anderson Moore, K., McIntosh, H. (2009), ό.π., Bornstein, M. H., Davidson, L., Keyes, C. L. M., Moore, K. A., and The Center for Child Well-Being (2002), ό.π., Moore, K. A. and Halle, T. G. (2001), όπως αναφέρεται στο Hofferth, S., Owens T. (2001), ό.π., Larson, R. W. (2000), "Toward a Psychology of Positive Youth Development", *American Psychologist*, 55(1), 170-183.

⁴⁷⁷ Βλ. σχετικά, Crawford, A. (1998), ό. π. 112-115.

⁴⁷⁸ Βλ. σχετικά, Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 19, Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 22.

διαπίστωση ότι σε τοπικό επίπεδο αναγνωρίζονται καλύτερα οι ανάγκες και τα κοινωνικά προβλήματα, πολλά από τα οποία συμβάλλουν στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών, πράγμα το οποίο επιτρέπει αφενός να προσαρμοστούν οι εκάστοτε πολιτικές στις κοινωνικοδημογραφικές ιδιαιτερότητες του τοπικού πλαισίου υλοποίησης και αφετέρου να ληφθεί μια πιο έγκαιρη αντιμετώπιση.⁴⁷⁹ Επομένως, το τοπικό επίπεδο αποτελεί το πιο κατάλληλο πλαίσιο για την ανάπτυξη τέτοιων δράσεων.

Αφού διαμορφώθηκε ο παραπάνω άξονας που επέτρεπε τη μελέτη των προγραμμάτων ως προς το περιεχόμενο και ως προς το φορέα υλοποίησής τους, οριοθετήθηκε το ευρύτερο πλαίσιο επιλογής του δείγματος που κατεύθυνε την πορεία της ερευνητικής διαδικασίας. Η επιλογή του δείγματος πραγματοποιήθηκε ως προς: α) τους φορείς υλοποίησης των προγραμμάτων, β) τους ερωτώμενους, καθώς και γ) το γεωγραφικό πλαίσιο υλοποίησης της έρευνας.

Όσον αφορά το φορέα υλοποίησης των προγραμμάτων, αυτό που προέκυψε κατά το στάδιο της διερεύνησης συνηγορούσε στο ότι η τοπική αυτοδιοίκηση είναι ο βασικός φορέας στον οποίο ανατίθεται η αρμοδιότητα της υλοποίησης του κύριου όγκου⁴⁸⁰ των κοινωνικών προγραμμάτων. Το δεδομένο αυτό, οριοθέτησε το πεδίο μελέτης μας στους πρωτοβάθμιους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης (στο εξής ΟΤΑ), τους Δήμους που υλοποιούσαν προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης.

Ως γεωγραφικό πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας οριοθετήθηκε το λεκανοπέδιο του νομού της Αττικής και συγκεκριμένα το πολεοδομικό συγκρότημα της πρωτεύουσας. Στο νομό Αττικής βρίσκεται η πρωτεύουσα της χώρας, η Αθήνα, η οποία συγκεντρώνει τους Δήμους Αθηνών και Πειραιώς. Η περιοχή της πρωτεύουσας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από αστικής, γεωγραφικής, πληθυσμιακής και κοινωνικοοικονομικής άποψης. Η περιοχή γνώρισε απότομη πληθυσμιακή και αστική ανάπτυξη κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η έλευση προσφύγων από τη Μικρά Ασία στα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου, η γεωγραφική συγκέντρωση της βιομηχανικής και οικονομικής ανάπτυξης κατά τη μεταπολεμική περίοδο και η εσωτερική μετανάστευση που ακολούθησε αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα που σηματοδότησαν τη μεγέθυνση της περιφέρειας της πρωτεύουσας και την αστική

⁴⁷⁹ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 19.

⁴⁸⁰ Εντοπίστηκαν περιορισμένες περιπτώσεις στις οποίες τα εν λόγω προγράμματα υλοποιούνται από άλλους φορείς, όπως τα γραφεία του Υπουργείου Παιδείας ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς, κ.ά.

ανάπτυξη.⁴⁸¹ Μάλιστα προς εξυπηρέτηση των αναγκών που ανέκυψαν ως απόρροια της συσσώρευσης μεγάλων πληθυσμιακών μερίδων, ο χώρος της πρωτεύουσας επεκτάθηκε μετατρέποντας περιοχές παραθερισμού σε περιοχές μόνιμης κατοικίας, χωρίς ωστόσο, η ανάπτυξη να πραγματοποιηθεί στη βάση ενός προηγούμενου σχεδιασμού. Οι συγκεκριμένες συγκυρίες που διαμορφώθηκαν συνέβαλλαν στην ανάπτυξη ενός αστικού χώρου με έντονη πληθυσμιακή πυκνότητα σε σχέση με τους υπόλοιπους νομούς της Ελλάδας.⁴⁸² Η πληθυσμιακή ποικιλομορφία της πρωτεύουσας εντάθηκε κατά τη δεκαετία του '90 με την εισροή μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων απόρροια της οικονομικής μετανάστευσης που διαμόρφωσαν νέα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα και ενέτειναν την πληθυσμιακή ανομοιογένεια. Σήμερα, στο νομό συγκεντρώνεται η μεγαλύτερη πληθυσμιακή μερίδα της χώρας, η οποία διακρίνεται από μεγάλη ποικιλία στα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων. Επιπλέον, ο νομός της Αττικής αποτελείται από μεγάλο αριθμό Δήμων με διαφοροποίηση στα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά, που επιτρέπει συσχετισμούς ανάμεσα στα χαρακτηριστικά, στις ανάγκες και τα αντίστοιχα προγράμματα που υλοποιούνται και συνεπώς παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Παράλληλα, ο κύριος όγκος των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης διοχετεύεται στο συγκεκριμένο γεωγραφικό πλαίσιο, με αποτέλεσμα να περιορίζονται οι δυσκολίες στην πρόσβασή τους που απορρέουν από τη γεωγραφική διασπορά. Επιπρόσθετα, λαμβάνοντας υπόψη το χρονοδιάγραμμα για την εκπόνηση της διατριβής, η γεωγραφική διασπορά των προγραμμάτων δεν θα επέτρεπε την έγκαιρη συλλογή και επεξεργασία του υλικού. Τέλος, ο αστικός χώρος της πρωτεύουσας έχει συνδεθεί με αυξημένα ποσοστά εγκληματικότητας και φόβου του εγκλήματος⁴⁸³ και κατ' επέκταση παρουσιάζει μεγαλύτερο ερευνητικό και εγκληματολογικό ενδιαφέρον. Στην επιλογή του νομού λήφθηκαν υπόψη οι παραπάνω παράγοντες, και ιδίως εκείνοι που σχετίζονταν με την κοινωνική σύνθεση, οι οποίοι καθιστούσαν

⁴⁸¹ Μαλούτας, Θ. (2002), *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας: Οι Πόλεις*, 1^{ος} Τόμος, β' έκδοση, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα – Βόλος, σελ. 30-31.

⁴⁸² Μαλούτας, Θ. (2002), ό.π., σελ. 45.

⁴⁸³ Βλ. σχετικά, Ζαραφώνιτου, Χ. (2002), *Ο φόβος του εγκλήματος: εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας/ Fear of crime : a criminological approach and inquiry based on an empirical study of the phenomenon within the city of Athens*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 41.

Βλ. επίσης, Δερμάτη, Σ. (1996), «Σύγχρονες αγγλοσαξωνικές οικολογικές προσεγγίσεις της εγκληματικότητας: μελέτες ενδοαστικής κατανομής της εγκληματικότητας» σελ. 85 – 116 στο Ζαραφώνιτου, Χ. (1996), *Η προστασία του περιβάλλοντος από εγκληματολογική σκοπιά*, Τετράδια Εγκληματολογίας Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

εξαιρετικά ενδιαφέρον το συγκεκριμένο γεωγραφικό πλαίσιο, ευνοούσαν τη διεξαγωγή της έρευνας και επέτρεπαν την ομαλή διεξαγωγή της.

Όσον αφορά την επιλογή του δείγματος των συγκεκριμένων Δήμων, πραγματοποιήθηκε στη βάση μια σειράς κριτηρίων: κοινωνικών, δημογραφικών, γεωγραφικών, καθώς και κριτηρίων που εξυπηρετούσαν τους σκοπούς της έρευνας. Ένα από τα βασικά κριτήρια επιλογής των Δήμων ήταν η δραστηριοποίηση τους στον τομέα των κοινωνικών προγραμμάτων και ιδιαίτερα των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης, που πληρούσαν τα κριτήρια που περιγράψαμε παραπάνω. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια *θεωρητική ή σκόπιμη δειγματοληψία* που βασίζεται σε μια διαδικασία επιλογής ομάδων ή κατηγοριών προς μελέτη με κριτήριο τη σχετικότητα τους με τα ερευνητικά ερωτήματα, τη θεωρητική προσέγγιση, το αναλυτικό πλαίσιο, την αναλυτική πρακτική και την εξήγηση που δίνεται στα δεδομένα.⁴⁸⁴ Πρόκειται για τη δόμηση ενός δείγματος, σημαντικού από θεωρητική άποψη, ακριβώς επειδή συγκεντρώνει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή κριτήρια που διευκολύνουν τον ερευνητή στην ανάπτυξη και τον έλεγχο της θεωρίας και της εξήγησης στην οποία στοχεύει. Έτσι, πραγματοποιήθηκε ένα πρώτο «φιλτράρισμα» από το οποίο προέκυψαν οι Δήμοι, που είχαν αναπτύξει μεγαλύτερη δραστηριοποίηση στο συγκεκριμένο πεδίο στο δεδομένο γεωγραφικό πλαίσιο. Στην επιλογή του τελικού δείγματος λήφθηκαν υπόψη παράγοντες που σχετίζονταν με την ανάπτυξη και το πλήθος των υπηρεσιών που παρείχαν προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης. Επιπλέον, λήφθηκαν υπόψη κοινωνικοί και δημογραφικοί παράγοντες, όπως, η διαφοροποίηση στο μέγεθος, στην πυκνότητα και στην ποιοτική σύνθεση του πληθυσμού, στο κοινωνικοδημογραφικό προφίλ των κατοίκων (κοινωνικοοικονομική κατάσταση) και στο κόστος κατοικίας και γης του προαστίου.⁴⁸⁵ Καταβλήθηκε προσπάθεια, στο πλαίσιο του δυνατού, να περιληφθούν τόσο Δήμοι που οι κάτοικοί τους χαρακτηρίζονται από «υψηλό» κοινωνικοοικονομικό προφίλ όσο και Δήμοι που οι κάτοικοί τους χαρακτηρίζονται από μέτρια ή και χαμηλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Στη διαμόρφωση του συγκεκριμένου κριτηρίου συνέβαλε η μελέτη αντίστοιχων μελετών για τους Δήμους, όπως και στατιστικών στοιχείων.

⁴⁸⁴ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 205.

⁴⁸⁵ Βλ. σχετικά, Ζαραφονίτου, Χ. (2002), ό. π., σελ. 85 και Ζαραφονίτου, Χ. (2001), “Ο φόβος του εγκλήματος: Ενδοαστακή κατανομή της εγκληματικότητας και κοινωνικές αναπαραστάσεις του φαινομένου στο εσωτερικό της ελληνικής πρωτεύουσας”, Ποινική Δικαιοσύνη, 2/2001: 186-196. Βλ. σχετικά με αξίες γης και ακινήτων Μαλούτας, Θ. (2002), *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας: Οι Πόλεις*, 1^{ος} Τόμος, β' έκδοση, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα – Βόλος.

Στην τελική επιλογή του δείγματος, προσπαθήσαμε να διασφαλίσουμε, κατά το δυνατόν, τη γεωγραφική αντιπροσωπευτικότητα των Δήμων στο δείγμα, ώστε να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα. Για το σκοπό αυτό, επιλέχθηκαν 12 Δήμοι του λεκανοπεδίου της Αττικής, οι οποίοι κρίθηκαν με τα παραπάνω κριτήρια ως καταλληλότεροι για τη διεξαγωγή της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, το δείγμα της έρευνας αποτελούν οι Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω, Βούλας, Καλλιθέας, Κορυδαλλού, Μοσχάτου, Ηλιούπολης, Υμηττού, Ζωγράφου, Γαλατσίου, Κηφισιάς και Αγίας Παρασκευής.

Πίνακας 4: Πληθυσμός και πυκνότητα πληθυσμού Δήμων

Δήμοι	Πληθυσμός	Πυκνότητα πληθυσμού ανά τ.χμ.
ΑΙΓΑΛΕΩ	77917	12.080
ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ	31354	12.929
ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	60065	7.570
ΒΟΥΛΑΣ	25647	2.919
ΓΑΛΑΤΣΙΟΥ	63418	15.752
ΖΩΓΡΑΦΟΥ	81435	9.561
ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ	81024	6.368
ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ	115.150	24.247
ΚΗΦΙΣΙΑΣ	45015	1.736
ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ	70710	16.353
ΜΟΣΧΑΤΟΥ	24315	10.458
ΥΜΗΤΤΟΥ	11746	12.047

Πηγή: Απογραφή 2001, ΕΛ. ΣΤΑΤ.

Η επιλογή των συγκεκριμένων Δήμων έγινε, εκτός από τα κριτήρια που αναπτύξαμε παραπάνω, με γεωγραφικά κριτήρια και συγκεκριμένα με βάση τη γεωγραφική τους διασπορά στο σύνολο των χαρτογραφημένων Δήμων της Αθήνας.⁴⁸⁶ Παράλληλα, συνεκτιμήθηκαν και στοιχεία που σχετίζονται με την ποιοτική σύνθεση και την κοινωνικοδημογραφική κατάσταση του πληθυσμού.⁴⁸⁷ Πιο αναλυτικά, από τα βόρεια προάστια επιλέξαμε το Δήμο Κηφισιάς, ο οποίος χαρακτηρίζεται από χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα συνάρτηση της υψηλής τιμής της γης, ενώ και οι κάτοικοί του χαρακτηρίζονται από υψηλό κοινωνικοοικονομικό προφίλ. Από τα βορειανατολικά προάστια επιλέξαμε το Δήμο Αγίας Παρασκευής που είναι σαφώς περισσότερο πυκνοκατοικημένος σε σχέση με την Κηφισιά, εντούτοις συνδυάζει

⁴⁸⁶ Βλ. Χάρτη 3β: Δήμοι, Κοινότητες της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας στο Μαλούτας, Θ. (2002), *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας: Οι Πόλεις*, 1^{ος} Τόμος, β' έκδοση, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα – Βόλος, σελ. 7.

⁴⁸⁷ Βλ. σχετικά, Απογραφή 2001, *Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού*, ΕΛ.ΣΤΑΤ. Βλ. επίσης, αντίστοιχους ιστότοπους των Δήμων.

στοιχεία τόσο βορείων προαστίων (υψηλό κόστος γης, σχετικά υψηλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση των κατοίκων), όπως και στοιχεία περιοχής που βρίσκεται πιο κοντά στο μέσο όρο των χαρακτηριστικών της πρωτεύουσας. Από τις περιοχές που βρίσκονται κοντά στο κέντρο της Αθήνας και συγκεντρώνουν αρκετά από τα τυπικά χαρακτηριστικά της πρωτεύουσας επιλέξαμε τους Δήμους Ζωγράφου και Γαλατσίου. Ο Δήμος Ζωγράφου βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα και συνδυάζει στοιχεία τόσο του κέντρου της Αθήνας όσο και στοιχεία που διαφοροποιούνται από αυτό, καθώς χαρακτηρίζεται από πράσινο περιβάλλον και σχετικά υψηλό κόστος κατοικίας, κυρίως εξαιτίας της Πανεπιστημιούπολης. Ο Δήμος Γαλατσίου συγκεντρώνει αρκετά από τα τυπικά χαρακτηριστικά του κέντρου λόγω της εγγύτητάς του με αυτό, είναι πυκνοκατοικημένη περιοχή με υψηλά ποσοστά μεταναστών. Από τα δυτικά προάστια επιλέξαμε τους Δήμους Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω και το Δήμο Κορυδαλλού, που συγχρόνως υπάγεται στο Δήμο Πειραιά. Οι συγκεκριμένοι Δήμοι είναι αρκετά πυκνοκατοικημένοι, διακρίνονται από το χαμηλό κόστος κατοικίας και ιδιαιτερότητες στη σύνθεση του πληθυσμού. Ο Δήμος Αγίας Βαρβάρας κατοικείται από μεγάλο αριθμό αθίγγανων και αρκετούς παλιννοστούντες, ο Δήμος Αιγάλεω συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό μεταναστών, ενώ ο πληθυσμός του αντιμετωπίζει έντονα προβλήματα ανεργίας και διακρίνεται από σχετικά περιορισμένη ακαδημαϊκή εκπαίδευση και τέλος, ο Δήμος Κορυδαλλού αποτελεί μια ενδιαφέρουσα περίπτωση λόγω της θέσης του ανάμεσα στη βιομηχανική ζώνη της Αθήνας και του Πειραιά που συγκεντρώνει αρκετά χαρακτηριστικά των Δυτικών προαστίων (χαμηλό κόστος κατοικίας, ανεργία). Από τις νότιες περιοχές του λεκανοπεδίου επιλέξαμε τους Δήμους Βούλας, Καλλιθέας και Μοσχάτου που συγκεντρώνουν διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Ο Δήμος Βούλας χαρακτηρίζεται από υψηλό κόστος κατοικίας και γης, χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού και υψηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο του πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, οι Δήμοι Καλλιθέας και Μοσχάτου, λόγω της θέσης τους, που είναι κοντά στο κέντρο, συνδυάζουν ανάμεικτα χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν τόσο στο κέντρο της Αθήνας όσο και σε περιοχές που βρίσκονται μακριά από αυτό. Η Καλλιθέα αποτελεί έναν από τους πιο πυκνοκατοικημένους Δήμους της Αττικής με σαφώς χαμηλότερο κόστος κατοικίας και γης και αυξημένα ποσοστά μεταναστών και παλιννοστούντων, ενώ αποτελεί εμπορικό κέντρο με αναπτυγμένη εμπορική δραστηριότητα. Ο Δήμος Μοσχάτου με μικρότερη πληθυσμιακή πυκνότητα παρά τη γεωγραφική του εγγύτητα τόσο με το κέντρο όσο και με το νότιο τμήμα της Αθήνας έχει αναπτύξει δικό του χαρακτήρα

που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετήσουμε, καθώς έχει διατηρήσει αρκετά από τα στοιχεία της γειτονιάς, της συνοικίας, ενώ επιπλέον κατοικείται σε μεγάλο βαθμό από ομοδημότες. Τέλος, επιλέξαμε τους Δήμους Ηλιούπολης και Υμηττού που βρίσκονται στο νοτιοανατολικό τμήμα του λεκανοπεδίου σε εγγύτητα με το κέντρο, ωστόσο συγκεντρώνουν διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά. Ο Δήμος Υμηττού είναι από τους μικρότερους Δήμους της Αθήνας, βρίσκεται κοντά στο κέντρο, χωρίς ωστόσο να χαρακτηρίζεται από πληθυσμιακή ανομοιογένεια και έντονη κοινωνική κινητικότητα, ενώ ο Δήμος Ηλιούπολης βρίσκεται αρκετά πιο νότια, χαρακτηρίζεται από πράσινο περιβάλλον, χαμηλές κατοικίες και στοιχεία γειτονιάς που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και συμπληρώνουν το δείγμα των Δήμων της έρευνας. Όπως γίνεται αντιληπτό, στη γεωγραφική αντιπροσώπευση των Δήμων στο δείγμα συνεκτιμήθηκαν και άλλα στοιχεία που θεωρήθηκαν σημαντικά στην ολοκληρωμένη απεικόνιση των δεδομένων.

Πίνακας 5: Δράστες ανά ηλικία και Αστυνομικό Τμήμα (Α.Τ.) για το έτος 2006

ΑΣΤΥΝ.ΥΠΗΡΕΣΙΑ	ΑΝΗΛΙΚΟΙ ΔΡΑΣΤΕΣ	%	ΕΝΗΛΙΚΟΙ ΔΡΑΣΤΕΣ	%	ΑΓΝΩΣΤΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΔΡΑΣΤΕΣ	%	ΣΥΝΟΛΟ ΔΡΑΣΤΩΝ	Ποσοστό (%) που αναλογεί στα Α.Τ. κάθε Δήμου από το σύνολο των δραστών του 2006 για τα συγκεκριμένα Α.Τ.
ΑΙΓΑΛΕΩ	8	1,2	208	30,6	463	68,2	679	10,37
ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ	1	0,5	29	13,8	180	85,7	210	3,21
ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	1	0,2	146	24,5	448	75,3	595	9,09
ΒΟΥΛΑΣ	2	0,7	83	29,5	196	69,8	281	4,29
ΓΑΛΑΤΣΙΟΥ	0	0,0	0	0,0	1	100,0	1	0,02
ΖΩΓΡΑΦΟΥ	12	2,0	82	13,5	513	84,5	607	9,27
ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ	1	0,2	270	41,0	387	58,8	658	10,05
ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ	5	0,3	366	25,2	1.084	74,5	1.455	22,22
ΚΗΦΙΣΙΑΣ	0	0,0	163	18,0	741	82,0	904	13,80
ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ	12	1,6	224	30,2	506	68,2	742	11,33
ΜΟΣΧΑΤΟΥ	2	0,5	56	13,4	359	86,1	417	6,37
ΣΥΝΟΛΟ	44	0,7	1.627	24,8	4.878	74,5	6.549	100,00

Πηγή: Διεύθυνση Πληροφορικής Ελληνικής Αστυνομίας⁴⁸⁸

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση των χαρακτηριστικών των Δήμων του δείγματος, να συμπληρώσουμε ότι αναφορικά με την εγκληματικότητα της κάθε περιοχής (Πίνακας 5), όπως προκύπτει από τα στοιχεία των γνωστών δραστών των

⁴⁸⁸ Για το Δήμο Υμηττού δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, καθώς ο Δήμος δεν είχε αυτοτελές Αστυνομικό Τμήμα το 2006.

Αστυνομικών Τμημάτων των αντίστοιχων Δήμων για το έτος 2006, αυτά καταδεικνύουν ότι τα ποσοστά των ανηλίκων δραστών στο σύνολο των δραστών είναι εξαιρετικά περιορισμένα, όπως και στην εκπροσώπησή τους στο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης. Μάλιστα, οι Δήμοι Κορυδαλλού και Ζωγράφου συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά. Βέβαια, να πούμε ότι ένας μεγάλος αριθμός δραστών είναι άγνωστης ηλικίας, οπότε με επιφύλαξη συνάγουμε τα συμπεράσματά μας σχετικά με την αναλογία των ανηλίκων στο σύνολο των δραστών. Όσον αφορά το σύνολο των δραστών, τα στοιχεία δείχνουν ότι η μεγαλύτερη συγκέντρωση βρίσκεται στο Δήμο της Καλλιθέας, ενώ ακολουθούν με υποδιπλάσια ποσοστά οι Δήμοι Κηφισιάς, Κορυδαλλού, Αιγάλεω και Ηλιούπολη. Στην ανάγνωση των συγκεκριμένων στοιχείων χρειάζεται να συνεκτιμήσουμε το μέγεθος και την πληθυσμιακή πυκνότητα του Δήμου, όπως και στοιχεία που σχετίζονται με τη διοικητική υπαγωγή των Δήμων στα αστυνομικά τμήματα. Επίσης, χρειάζεται να έχουμε υπόψη ότι τα συγκεκριμένα στοιχεία αφορούν τους γνωστούς δράστες της αστυνομίας που δραστηριοποιούνται στις συγκεκριμένες περιοχές και όχι αποκλειστικά τους κατοίκους των περιοχών αυτών. Συνεπώς, μέσα από τα στοιχεία της εγκληματικότητας που αντιστοιχούν στα αστυνομικά τμήματα των Δήμων του δείγματος διαμορφώνουμε μια γενική εικόνα για τα ποσοστά που αναλογούν σε αυτούς, η οποία αν συνεκτιμηθεί και με άλλα στοιχεία μπορεί να μας προσφέρει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα.

Τέλος, να αναφέρουμε ότι πρακτικά ζητήματα, όπως η πρόσβαση στους οργανισμούς που συνίστατο τόσο στη διαθεσιμότητά τους όσο και στην προθυμία του προσωπικού να συμμετάσχει στην έρευνα αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη συμμετοχή τους στο τελικό δείγμα.

2. Συλλογή του υλικού/ δεδομένων

Όσον αφορά τη διαδικασία συλλογής του υλικού, βασίστηκε στις τεχνικές συλλογής δεδομένων: α) της προσωπικής ποιοτικής συνέντευξης (πρόσωπο με πρόσωπο) και β) της ανάλυσης περιεχομένου των γραπτών τεκμηρίων.⁴⁸⁹ Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, τα τεκμήρια συνίστανται σε γραπτά κείμενα με πληροφορίες και δεδομένα σχετικά με τα προγράμματα, όπως περιγραφή των προγραμμάτων (στόχοι, διαδικασίες, κλπ.), αξιολογήσεις, εκθέσεις, ερευνητικές μελέτες, εκδόσεις, αρχεία, στατιστικά στοιχεία για τους αποδέκτες των υπηρεσιών, καθώς και

⁴⁸⁹ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 105.

οποιοδήποτε άλλο υλικό σχετίζεται με αυτά και έχει κάποια ερευνητική αξία. Αρχικά, πραγματοποιήθηκαν τηλεφωνικές επικοινωνίες με τους φορείς που είχαν επιλεγεί προκειμένου να τους γνωστοποιηθεί η διεξαγωγή της έρευνας και ο σκοπός της. Η διαθεσιμότητα ή μη των φορέων να συμμετάσχουν διαμόρφωσε το τελικό δείγμα της έρευνας. Έπειτα από την αρχική επικοινωνία, προγραμματίστηκαν οι συναντήσεις στους Δήμους για τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων και τη συλλογή των τεκμηρίων που μπορεί να διέθεταν.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, πρόκειται για πρόσωπο με πρόσωπο συνεντεύξεις που λήφθηκαν από πρόσωπα – κλειδιά (key informants).⁴⁹⁰ Τα πρόσωπα – κλειδιά είναι, συνήθως, ειδικοί στο πεδίο που ερευνάται ή βρίσκονται σε θέσεις – κλειδιά, συνθήκες που τους επιτρέπουν να γνωρίζουν εμπεριστατωμένα και κατ' επέκταση να δώσουν έγκυρες πληροφορίες για το πεδίο που ερευνάται. Τα πρόσωπα αυτά αναμένεται να έχουν «ειδικές», διευρυμένες γνώσεις για το πλαίσιο, τους ανθρώπους, τις υπηρεσίες και τα ζητήματα που εξετάζονται. Το πλεονέκτημα της εν λόγω τεχνικής είναι ότι παρέχονται σε βάθος πληροφορίες και ερμηνείες της πραγματικότητας που μελετάται από ανθρώπους που γνωρίζουν «από μέσα» την κατάσταση. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη τεχνική υπάρχει ο κίνδυνος τα πρόσωπα – κλειδιά να δώσουν υποκειμενικές διαστάσεις και ερμηνείες στις παρεχόμενες πληροφορίες και για το λόγο αυτό χρειάζεται διασταύρωση των πληροφοριών και με άλλες πηγές.

Για τη διερεύνηση του αντικειμένου της διατριβής, τα πρόσωπα – κλειδιά από τα οποία λήφθηκαν οι συνεντεύξεις είναι τα στελέχη των φορέων/ υπηρεσιών του δείγματος των Δήμων. Τα συγκεκριμένα πρόσωπα ήταν σε θέση να γνωρίζουν καλύτερα το πλαίσιο λειτουργίας των προγραμμάτων και γι' αυτό κρίθηκαν ως τα πλέον κατάλληλα για την άντληση των ερευνητικών πληροφοριών. Στις περισσότερες των περιπτώσεων επρόκειτο για τους υπεύθυνους των υπηρεσιών ή άλλα στελέχη που είχαν τις σχετικές γνώσεις να απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στον εργασιακό χώρο των ερωτώμενων. Όσον αφορά το μέγεθος του δείγματος των ερωτώμενων, σε ακολουθία με την ευελιξία του σχεδίου, δεν προκαθορίστηκε αυστηρά πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας, αλλά παρέμεινε ανοικτό έως ότου επέλθει ο «κορεσμός», δηλαδή έως ότου η περαιτέρω συλλογή δεδομένων φτάσει στο σημείο που είτε προσέθετε λίγο είτε δεν προσέθετε καθόλου

⁴⁹⁰ Butler, L. & Howell, R. (1980), "Coping with growth: Community needs assessment techniques", Oregon State University, Western Rural Development Center, Corvallis, Oregon, σελ. 14.

σε αυτά που ήδη ήταν γνωστά για το υπό έρευνα αντικείμενο.⁴⁹¹ Συνολικά, λήφθηκαν 17 συνεντεύξεις από τα στελέχη των Δήμων του δείγματος. Τα ατομικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων (17 άτομα),⁴⁹² μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: το 70,6% είναι γυναίκες και το υπόλοιπο 29,4% άντρες. Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση των ερωτώμενων, το 76,5%, είναι έγγαμοι, ενώ αναφορικά με την ηλικία, που κατηγοριοποιήθηκε σε ηλικιακές ομάδες, οι ερωτώμενοι στην πλειοψηφία τους ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 30-35 (41,2%), ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα 41-45 (35,3%) και 56 ετών και άνω (11,8%), ενώ στις ηλικιακές ομάδες 24-29 και 36-40 ετών το ποσοστό που αντιστοιχεί είναι 5,9%, αντίστοιχα. Σχετικά με τη θέση των ερωτώμενων στον οργανισμό, το 52,9% είναι υπεύθυνοι, ενώ οι υπόλοιποι ανήκει στο προσωπικό. Αναφορικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο, το 52,9% είναι απόφοιτοι ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος (ΑΕΙ). Όσον αφορά την ιδιότητα, οι επικρατέστερες από αυτές είναι του κοινωνικού λειτουργού (41,2%), του ψυχολόγου 23,5% και του κοινωνιολόγου (17,6%).

Το στάδιο της συλλογής των δεδομένων (τεκμήρια, συνεντεύξεις) της έρευνας διήρκεσε 2 περίπου έτη (από τα τέλη του 2007 έως και αρχές του 2010). Σε ορισμένες περιπτώσεις, έπειτα από την επεξεργασία των συνεντεύξεων που λήφθηκαν και του υλικού περιγραφής των προγραμμάτων των Δήμων, χρειάστηκε να επαναπροσεγγιστούν κάποιοι φορείς, έτσι ώστε να διερευνηθούν περαιτέρω τα ερωτήματα που προέκυψαν. Η διάρκεια των συνεντεύξεων ποίκιλλε από 40 λεπτά έως και μια ώρα κατά μέσο όρο.

Το ερευνητικό εργαλείο που επιλέχθηκε να χρησιμοποιηθεί για τη διεξαγωγή της έρευνας είναι η ποιοτική συνέντευξη και συγκεκριμένα, η ημιδομημένη συνέντευξη ανοιχτού τύπου. Η ημιδομημένη συνέντευξη είναι ευρέως διαδεδομένη μέθοδος συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα, καθώς επιτρέπει μια μη-κατευθυντική, ανοιχτή και ευέλικτη συνέντευξη. Ο ερευνητής σχεδιάζει ένα γενικό πλάνο των θεμάτων προς διερεύνηση και των αντίστοιχων ερωτήσεων για να συλλέξει πληροφορίες, που στην πράξη, δεν ακολουθούνται αυστηρά, αλλά καθοδηγούνται σε μεγάλο βαθμό από τις απαντήσεις του ερωτώμενου⁴⁹³. Η ποιοτική συνέντευξη αποτελεί ένα ευέλικτο εργαλείο που επιτρέπει στον ερωτώμενο να χρησιμοποιήσει τις δικές του εννοιολογικές κατηγορίες στις περιγραφές και ερμηνείες

⁴⁹¹ Robson, C., (2007), ό. π., σελ. 235.

⁴⁹² Βλ. πίνακες στο Παράρτημα II.

⁴⁹³ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 89.

των γεγονότων και δεν τον περιορίζει σε ένα αυστηρά δομημένο ερωτηματολόγιο.⁴⁹⁴ Τα δεδομένα παράγονται μέσω της διάδρασης του ερευνητή με τον ερωτώμενο και μέσω αυτής αντλούνται οι γνώσεις, οι απόψεις, οι ερμηνείες, οι εμπειρίες και οι αντιλήψεις που αποτελούν σημαντικά στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας που διερευνάται.⁴⁹⁵ Μάλιστα, οι μη λεκτικές ενδείξεις μπορούν και αυτές με τη σειρά τους να συμβάλλουν στην κατανόηση των λεγομένων.⁴⁹⁶ Έτσι επιτρέπεται μια σε βάθος κατανόηση, ανάλυση, σφαιρικότητα της περιπλοκότητας που χαρακτηρίζει τις εμπειρίες των ανθρώπων.

Συγκεκριμένα, διαμορφώθηκε οδηγός συνέντευξης με θεματικές κατηγορίες (θεματοκεντρική προσέγγιση) που αντιστοιχούσαν στα προς διερεύνηση ζητήματα.⁴⁹⁷ Η επιλογή του οδηγού συνέντευξης έγινε με κριτήριο το ότι καλύπτει ένα μεγάλο εύρος ερευνητικών ερωτήσεων, ενώ συγχρόνως επιτρέπει την άντληση πρωτογενούς υλικού μέσα από τη συζήτηση που αναπτύσσεται με τους ερωτώμενους. Επιπλέον, η ευελιξία που διακρίνει τον οδηγό επιτρέπει μια σε βάθος διερεύνηση της υπό μελέτη κατάστασης, που επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία των δεδομένων της έρευνας. Οι ενότητες του Οδηγού συνέντευξης αφορούν τις παρακάτω θεματικές:⁴⁹⁸

- 1. Ατομικά στοιχεία ερωτώμενου:** Θέση στον οργανισμό, ιδιότητα, φύλο, ηλικία, εκπαίδευση, οικογενειακή κατάσταση, επιμόρφωση στον τομέα της πρόληψης, προϋπηρεσία – προηγούμενη εμπειρία σε προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης – πρόληψης, συμμετοχή σε δραστηριότητες πρόληψης άλλου φορέα, λόγοι ενασχόλησης με τα προγράμματα.
- 2. Φυσιογνωμία του οργανισμού/ φορέα:** Η ταυτότητα του οργανισμού, το αντικείμενό του, η χρονολογία λειτουργίας.
- 3. Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης:** Ποια προγράμματα υλοποιούνται; Πότε ξεκίνησε το καθένα από αυτά; Ποιοι είναι οι στόχοι των προγραμμάτων; Ποιοι πληθυσμοί αποτελούν στόχους των προγραμμάτων; Η υλοποίηση των προγραμμάτων προέκυψε από κάποια ανάγκη τη δεδομένη στιγμή στη συγκεκριμένη περιοχή/ πόλη στην οποία υλοποιούνται; Η υλοποίησή των

⁴⁹⁴ Κυριαζή, Ν. (2001) *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 123.

⁴⁹⁵ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 90.

⁴⁹⁶ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 323.

⁴⁹⁷ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 90.

⁴⁹⁸ Βλ. Οδηγό Συνέντευξης στο Παράρτημα Ι.

προγραμμάτων είναι πρωτοβουλία του οργανισμού; Υπάρχει συνεργασία με εξωτερικούς από τον οργανισμό φορείς στην υλοποίησή των προγραμμάτων;

- 4. Αξιολόγηση των προγραμμάτων/ Προτάσεις:** Γίνεται αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας των προγραμμάτων από τον ίδιο τον οργανισμό/φορέα ή από εξωτερικούς φορείς; Πέτυχαν τα προγράμματα τον αρχικό στόχο τους; Ποια είναι η προσέλευση στα προγράμματα και αν επέτυχαν γενικά ως τους στόχους τους; Ο εγκληματοπροληπτικός ρόλος των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης; Ποιο πρόγραμμα είναι υπόδειγμα καλής πρακτικής; Υπάρχει κάποιο πρόγραμμα, που δεν έχει υλοποιηθεί μέχρι σήμερα και θα μπορούσε να υλοποιηθεί στο μέλλον; Τα μεγαλύτερα προβλήματα που υπάρχουν στην υλοποίηση των προγραμμάτων; Τι αλλαγές θα μπορούσαν να γίνουν στα ήδη υπάρχοντα προγράμματα; Ποιες είναι οι προτάσεις;

3. Επεξεργασία των δεδομένων – θεματική ποιοτική ανάλυση

Οι μέθοδοι ανάλυσης, στην ποιοτική έρευνα αποσκοπούν στην παραγωγή σφαιρικής αντίληψης για το κοινωνικό πλαίσιο που ερευνάται. Για το λόγο αυτό, η ποιοτική έρευνα χρησιμοποιεί ολιστικές μορφές ανάλυσης, που προσεγγίζουν και αποδίδουν με λεπτομέρειες την πολυπλοκότητα των στοιχείων που συνθέτουν το πλαίσιο διερεύνησης. Για την επεξεργασία των δεδομένων και την ανάλυση των συνεντεύξεων και των τεκμηρίων της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική ανάλυση και συγκεκριμένα η ανάλυση περιεχομένου. Η ποιοτική ανάλυση χρησιμοποιεί τεχνικές ανάλυσης της επικοινωνίας που βασίζονται σε συστηματικές και αντικειμενικές διαδικασίες περιγραφής του περιεχομένου των μηνυμάτων που επιτρέπουν την εξαγωγή γνώσεων για το υπό μελέτη πεδίο.⁴⁹⁹ Επομένως, η ανάλυση περιεχομένου δεν αποτελεί απλώς μια περιγραφική μέθοδο, αλλά μια τεχνική με την οποία καταλήγουμε σε συμπεράσματα μέσα από την αντικειμενική και συστηματική αναγνώριση προσδιορισμένων χαρακτηριστικών των μηνυμάτων.⁵⁰⁰ Τα στοιχεία της συστηματικότητας και της αντικειμενικότητας αναφέρονται στην κωδικοποίηση των μονάδων του κειμένου με ακρίβεια, έτσι ώστε διαφορετικοί αναλυτές να μπορούν να εφαρμόσουν τις κατηγορίες ανάλυσης στο ίδιο σώμα κειμένων και να καταλήξουν

⁴⁹⁹ Berelson, B. (1952), *Content analysis in communication research*, Hafner Press, Νέα Υόρκη, σελ. 18.

⁵⁰⁰ Ole R. Holsti (1969), *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Reading, Mass, Addison-Wesley, σ.14.

στα ίδια αποτελέσματα.⁵⁰¹ Με τον τρόπο αυτό, καθίσταται δυνατή η εξαγωγή επαναλήψιμων και έγκυρων συμπερασμάτων για τα δεδομένα⁵⁰². Ουσιαστικά, η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί «μια κωδικοποιημένη κοινή λογική» για την περιγραφή ενός κοινωνικού πλαισίου.⁵⁰³

Η συγκεκριμένη τεχνική μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε τα δεδομένα της έρευνας μέσα από μια τόσο κυριολεκτική (ή περιγραφική) όσο και εξηγητική/ερμηνευτική «ανάγνωση».⁵⁰⁴ Η κυριολεκτική «ανάγνωση», επιτρέπει στον ερευνητή να συνάξει το κυριολεκτικό περιεχόμενο των λεγομένων, χωρίς να υπεισέρχεται σε περαιτέρω ερμηνεία τους. Κάτι τέτοιο βέβαια, τις περισσότερες φορές δε γίνεται, καθώς ο ερευνητής δεν αρκείται στο κυριολεκτικό περιεχόμενο, αλλά προχωράει στην *ερμηνευτική* «ανάγνωση» των δεδομένων που του επιτρέπει να τεκμηριώσει μια εκδοχή της δικής του άποψης για το τι μπορεί να σημαίνουν τα δεδομένα ή να συνάγει συμπεράσματα από αυτά. Η συγκεκριμένη προσέγγιση προϋποθέτει μια «ανάγνωση» που θα ξεπερνά το έκδηλο περιεχόμενο και θα εμβαθύνει στο υποκείμενο, στο λανθάνον νόημα που προκύπτει από την ανάγνωση «πίσω από τις γραμμές».⁵⁰⁵ Η συνήθης πρακτική στην ποιοτική ανάλυση βασίζεται σε μια *συνθετική εκδοχή* που συνίσταται τόσο στην *κυριολεκτική/ περιγραφική* όσο και στην *εξηγητική/ερμηνευτική* προσέγγιση των δεδομένων της έρευνας.⁵⁰⁶ Έτσι, η ανάγνωση «μέσα και πίσω ή πέρα από τα δεδομένα»⁵⁰⁷ που προϋποθέτει η ποιοτική ανάλυση πλαισιώνεται από αντικειμενικά στοιχεία που συνηγορούν στην αξιοπιστία των ερμηνειών που αποδίδονται στην υπό διερεύνηση κοινωνική πραγματικότητα.

Από τα παραπάνω, είναι φανερό ότι η αντικειμενικότητα στην ποιοτική ανάλυση δεν προσομοιάζει με αυτή που της ποσοτικής ανάλυσης, όπου η επαλήθευση αποτελεί μια υπόθεση ρουτίνας. Εδώ, η ερμηνεία των αποτελεσμάτων υπόκειται στον υποκειμενισμό του ερευνητή. Κατά την ερευνητική διαδικασία, ο ερευνητής χρειάζεται να διαμορφώσει ερευνητικά ερωτήματα ή υποθέσεις προς διερεύνηση, προκειμένου να λάβει τις πληροφορίες που χρειάζεται και στη συνέχεια να

⁵⁰¹ Grawitz, M. (συγγρ.), Αστερίου, Ε. (μετάφραση), Κατερέλος, Γ. (επιμέλεια) (2006) *Μέθοδοι των κοινωνικών επιστημών*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, σελ. 181.

⁵⁰² Krippendorff, K. (1980), *Content Analysis: an introduction to its methodology*, The Sage Comtex Series, αρ.5, Sage, Newbury, Park, CA, σελ.21.

⁵⁰³ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 418.

⁵⁰⁴ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 242. Βλ. επίσης, Λάζος, Γ. (1998), *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρία και πράξη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 317-318.

⁵⁰⁵ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 420.

⁵⁰⁶ Λάζος, Γ. (1998), *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρία και πράξη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 318.

⁵⁰⁷ Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 243.

περιγράψει και να ερμηνεύσει τα αποτελέσματα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, υπεισέρχονται εξ αρχής παράγοντες υποκειμενισμού σε όλα τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας. Για το λόγο αυτό, η ανάλυση χρειάζεται να πραγματοποιηθεί στη βάση ορισμένων συστηματικών αρχών και κανόνων και να ελέγχεται ως προς την αξιοπιστία και την εγκυρότητα των κατηγοριών ανάλυσης με μεθόδους των κοινωνικών επιστημών.⁵⁰⁸ Ωστόσο, το γεγονός ότι στη διαδικασία της ανάλυσης υπεισέρχονται υποκειμενικοί παράγοντες, δεν μειώνει την αξία και τη χρησιμότητα της τεχνικής. Η ποιοτική ανάλυση μπορεί να προσεγγίσει και να αναδείξει σε βάθος το υπό μελέτη θέμα, εφόσον πλαισιώνεται από τα στοιχεία της *αντικειμενικότητας*, της *συστηματικότητας* και της *συνέπειας* ανάμεσα στις αρχικές υποθέσεις και τις τελικές συμπερασματικές προτάσεις.

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, η ανάλυση πραγματοποιήθηκε ως προς όλες τις πηγές δεδομένων που είχαμε διαθέσιμες: τις συνεντεύξεις και τα τεκμήρια. Όσον αφορά τα τελευταία, αναλύθηκαν σε συνάρτηση με τα ερευνητικά ερωτήματα καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα κατηγοριών ανάλυσης.⁵⁰⁹ Οι κατηγορίες ανάλυσης συνίστανται στις θεματικές της περιγραφής των προγραμμάτων (αντικείμενο, στόχοι, πληθυσμός στον οποίο απευθύνονται, τοποθεσία και μέθοδος υλοποίησης), της ταυτότητας του οργανισμού υλοποίησής τους, των πληροφοριών για τους αποδέκτες των υπηρεσιών (κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά), της αξιολόγησης και αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων, καθώς και των περιγραφικών στοιχείων του τοπικού πλαισίου υλοποίησής τους.

Για την ανάλυση των συνεντεύξεων, χρησιμοποιήθηκε η θεματική ανάλυση που βασίστηκε στις αντίστοιχες θεματικές ενότητες του Οδηγού Συνέντευξης.⁵¹⁰ Η θεματική ανάλυση επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν το αντικείμενο μελέτης και συνίστανται σε πληροφορίες για το αντικείμενο και το πώς αυτό γίνεται αντιληπτό από τους ερωτώμενους (γνώμες, πεποιθήσεις, ερμηνείες που διατυπώνονται). Η ορθολογική οργάνωση κατηγοριών, οι οποίες συμπυκνώνουν το περιεχόμενο της επικοινωνίας σε ενότητες ανάλυσης και η κωδικοποίηση, επιτρέπουν την περαιτέρω ανάλυση των δεδομένων και την εύρεση μεταξύ τους συσχετισμών.⁵¹¹ Οι ερωτήσεις που εντάσσονται σε κάθε ενότητα του Οδηγού αποτέλεσαν τις

⁵⁰⁸ Grawitz, M. (2006), σελ. 214.

⁵⁰⁹ Robson, C. (2007), ό. π., σελ. 421.

⁵¹⁰ Βλ. Παράρτημα Ι.

⁵¹¹ Coffey, A., Atkinson, P. (1996), *Making sense of qualitative data: complementary research strategies*, Sage, Thousand Oaks, Calif., σελ. 31.

κατευθυντήριες γραμμές για τη διερεύνηση και μελέτη του υπό έρευνα αντικειμένου και την ανάδειξη των δεδομένων που το περιγράφουν, όπως θα δούμε και στο παρακάτω κεφάλαιο. Πρόκειται τόσο για διερευνητικές ερωτήσεις για την αποτύπωση της κατάστασης όσο και για ερωτήσεις που αφορούν τις απόψεις, πεποιθήσεις και ερμηνείες των ερωτώμενων για την κατάσταση που περιγράφουν.

Η ποιοτική ανάλυση των δεδομένων βασίστηκε στους 4 θεματικούς άξονες του Οδηγού συνέντευξης, από τους οποίους αντλούνται πληροφορίες σχετικές με τα ατομικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων, τη φυσιογνωμία του οργανισμού, τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης, καθώς και την αξιολόγηση των προγραμμάτων και τις προτάσεις για τη μελλοντική τους πορεία. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση των δεδομένων γίνεται σε δύο «αναγνώσεις»: *ως προς το φορέα υλοποίησης*, όπου εντάσσεται και η «ανάγνωση» *ως προς τις ανάγκες του πληθυσμού-στόχου* και *ως προς τα προγράμματα*, που αποτελούνται από επιμέρους θεματικές ενότητες. Η συγκεκριμένη προσέγγιση επιδιώκει να καλύψει σφαιρικά το αντικείμενο μελέτης και να αποσαφηνίσει την πολυπλοκότητα των στοιχείων που το συνθέτουν.

Η «ανάγνωση» *ως προς το φορέα*, φιλοδοξεί να καλύψει τις θεματικές ενότητες που αφορούν την ταυτότητα των οργανισμών, την καταγραφή των προγραμμάτων που υλοποιούνται από αυτούς, τον τρόπο λειτουργίας τους και τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων που τα στελεχώνουν (κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά, εμπειρία, αξιοποίηση, επιμόρφωση, ευαισθητοποίηση ως προς τις ανάγκες και τα προβλήματα των ανθρώπων που εξυπηρετούν, ικανοποίηση από την εργασία τους). Στη συγκεκριμένη ενότητα, έχει ενταχθεί και η διερεύνηση των τοπικών αναγκών και χαρακτηριστικών του πληθυσμού που συνδέονται με την υλοποίηση των συγκεκριμένων προγραμμάτων.

Η «ανάγνωση» *ως προς τα προγράμματα*, περιλαμβάνει τέσσερις θεματικές ενότητες που αντιστοιχούν στην περιγραφή και το περιεχόμενο των προγραμμάτων, στην αξιολόγηση, στα προβλήματα και στις προτάσεις. Στην πρώτη ενότητα, γίνεται μια περιγραφή του περιεχομένου των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης. Τα προγράμματα έχουν κωδικοποιηθεί σε κατηγορίες ανάλογα με το περιεχόμενό τους, που διακρίνονται από συστηματοποίηση προκειμένου να εξυπηρετούν τους στόχους της ποιοτικής έρευνας. Στην πραγματικότητα, οι κατηγορίες των προγραμμάτων δεν είναι σαφώς διαχωρισμένες, καθώς, όπως θα δούμε, τα περισσότερα προγράμματα μοιράζονται κοινά στοιχεία και εμπλέκουν περισσότερους του ενός θεσμούς και παράγοντες στην υλοποίησή τους. Σε κάθε κατηγορία προγραμμάτων γίνεται

αναφορά στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης στους οποίους συναντώνται τα συγκεκριμένα προγράμματα, καθώς και σε τυχόν διαφορές που εντοπίζονται στην υλοποίησή τους από φορέα σε φορέα. Οι βασικές θεματικές κατηγορίες στις οποίες έχουν ενταχθεί όλα τα σχετικά προγράμματα είναι οι παρακάτω:

1. Προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης
2. Πρόληψης ναρκωτικών
3. Πρόληψης της παραβατικότητας
4. Υποστήριξης της εκπαίδευσης / πρόληψης μαθησιακών δυσκολιών
5. Κοινωνικής ένταξης/ πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού
6. Διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου
7. Ευαισθητοποίησης/ κινητοποίησης της κοινότητας

Η επόμενη θεματική ενότητα αφορά την αξιολόγηση των προγραμμάτων. Η συγκεκριμένη παράμετρος έχει προσεγγιστεί μέσα από την ανάλυση των τεκμηρίων (εκθέσεις, έρευνες, στατιστικά στοιχεία) και των συνεντεύξεων (εκτιμήσεις των ίδιων των ερωτώμενων). Στις επόμενες δύο ενότητες διερευνώνται τα προβλήματα που υφίστανται στην υλοποίηση των προγραμμάτων, καθώς και οι προτάσεις που αφορούν τη μελλοντική τους εξέλιξη, αντίστοιχα. Τέλος, ποσοτικοποιήσεις των δεδομένων (χαρακτηριστικά πληθυσμού, απολογιστικά στοιχεία, κλπ.) που έχουν προκύψει έχουν παρατεθεί όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο για την αποσαφήνιση ή τη διευκρίνιση ειδικότερων θεμάτων. Στην ποιοτική έρευνα μπορεί να συναντήσουμε κάποια είδη ποσοτικοποίησης, τα οποία, συνήθως, δεν έχουν κεντρική θέση στην ανάλυση των δεδομένων της, αλλά έχουν συμπληρωματικό, κυρίως χαρακτήρα.⁵¹² Για το λόγο αυτό, παρατίθενται συμπληρωματικά όπου χρειάζεται προκειμένου να συμβάλλουν στη σφαιρική κατανόηση της κατάστασης.

1.3. Προβλήματα/ περιορισμοί ερευνητικής διαδικασίας

Η παρούσα έρευνα υπόκειται στους μεθοδολογικούς περιορισμούς, οι οποίοι έχουν επισημανθεί για τις έρευνες που διενεργούνται με ποιοτικού τύπου εργαλεία. Η αξιοπιστία, που αποτελεί ένα σημαντικό δείκτη της ποιότητας μια έρευνας, μπορεί πολύ εύκολα να ελεγχθεί στις ποσοτικές έρευνες, όπου χρησιμοποιούνται τυποποιημένα ερευνητικά εργαλεία, ουδέτερα και αμερόληπτα. Εντούτοις, στην ποιοτική έρευνα, ο ερευνητής δεν έχει τη δυνατότητα να εφαρμόζει το ίδιο εύκολα

⁵¹² Mason, J. (2008), ό. π., σελ. 21.

ελέγχους της αξιοπιστίας, διότι τα δεδομένα που παράγει δεν μπορούν να πάρουν τη μορφή ενός καθαρά τυποποιημένου συνόλου μετρήσεων.⁵¹³ Η δημιουργία κατηγοριών και θεματικών ενοτήτων και η επιλογή των δεδομένων που προκύπτουν από την ανάλυση για περαιτέρω συζήτηση εναπόκειται στις ικανότητες και στην κρίση του ερευνητή. Επιπλέον, στο στάδιο της ερμηνείας των δεδομένων υπεισέρχονται, επίσης, στοιχεία υποκειμενισμού ανάλογα με την οπτική και την προσέγγισή τους. Η γενίκευση των συμπερασμάτων που προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων αποτελεί άλλη μια παράμετρο που χρειάζεται λεπτούς χειρισμούς και προσήλωση στις μεθοδολογικές αρχές προκειμένου να μην οδηγηθεί η έρευνα σε επισφαλή συμπεράσματα.⁵¹⁴ Όπως, φαίνεται, ο ρόλος του ερευνητή είναι καθοριστικός στην προσέγγιση και ερμηνεία της πραγματικότητας που διερευνά προκειμένου να περιορίζονται οι προκαταλήψεις και οι μεροληψίες στα πορίσματα σε σχέση με αυτήν.⁵¹⁵ Συνεπώς, η αξιοπιστία και η εγκυρότητα στην ποιοτική έρευνα αποτελούν στοιχεία που βάζονται ευκολότερα απ' ότι στην ποσοτική. Για τους λόγους αυτούς, είναι σημαντικό να παρουσιάσουμε τα προβλήματα και τους περιορισμούς που συναντήσαμε στη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας, καθώς και τα κριτήρια αξιολόγησης που χρησιμοποιήσαμε προκειμένου αφενός να διασφαλιστεί στο μέτρο του δυνατού η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της και αφετέρου να μην αμφισβητηθεί η συνολική ποιότητα της έρευνας.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω (βλ. ενότητα 1.2. Μεθοδολογία), η ποιοτική έρευνα πρέπει να διεξάγεται σύμφωνα με ορισμένες προδιαγραφές προκειμένου να διασφαλίζεται κατά το μέτρο του δυνατού η ποιότητά της. Σε αυτά, συγκαταλέγονται η αυστηρότητα, η αντικειμενικότητα, η συστηματικότητα, η στρατηγική, η κριτική λεπτομερής αυτοεξέταση και ο ενεργός αυτοελεγκτικός αναστοχασμός, η γενικευσιμότητα, η αξιοπιστία και η εγκυρότητα.⁵¹⁶ Τα συγκεκριμένα κριτήρια αποτελούν διαδικασίες αξιολόγησης της εγκυρότητας που χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο από το θετικιστικό μοντέλο για τη μέτρηση ποσοτικών δεδομένων. Στην περίπτωση της ποιοτικής έρευνας, τα κριτήρια αυτά χρειάζεται να προσαρμόζονται στις ποιοτικές μεθόδους προσέγγισης των κοινωνικών φαινομένων.⁵¹⁷ Για το λόγο

⁵¹³ Mason, J. (2008), ό.π., σελ. 328.

⁵¹⁴ Perakyla, A. (1997), "Reliability and validity in research based on tapes and transcripts", στο Silverman, D. (1997), *Qualitative research: theory, method and practice*, Sage, London, σελ. 214.

⁵¹⁵ Λάζος, Γ. (1998), *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρία και πράξη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 98.

⁵¹⁶ Mason, J. (2008), ό.π., σελ. 23 και 59.

⁵¹⁷ βλ. σχετικά, Hammersley, M. (1992), *What's wrong with ethnography?*, Routledge, London,

αυτό, έχουν καθιερωθεί ορισμένα κριτήρια αξιολόγησης της ποιοτικής έρευνας. Οι Lincoln και Guba χρησιμοποιούν τέσσερα κριτήρια αξιολόγησης της ποιοτικής έρευνας:⁵¹⁸ την *αξιοπιστία* (*credibility*), τη *μεταβιβασιμότητα* (*transferability*), τη *βασιμότητα* (*dependability*) και την *επιβεβαιωσιμότητα* (*confirmability*). Το κριτήριο της αξιοπιστίας αναφέρεται στην εμπιστοσύνη που επιζητεί ο ερευνητής για την «αλήθεια» των ευρημάτων του (εσωτερική εγκυρότητα), η μεταβιβασιμότητα αφορά το κατά πόσο είναι εφικτή η εφαρμοσιμότητα των ευρημάτων σε άλλα κοινωνικά πλαίσια (εξωτερική εγκυρότητα), η βασιμότητα αναφέρεται στα στοιχεία και τα τεκμήρια που διαθέτει ο ερευνητής και στη λεπτομερή περιγραφή των αποφάσεων που έλαβε σχετικά με την επιλογή μεθόδων και τεχνικών κατά την ερευνητική διαδικασία, τα οποία τεκμηριώνουν την αξιοπιστία των ευρημάτων του και μπορούν να διατεθούν προς διερεύνηση και έλεγχο σε τρίτους και τέλος, η επιβεβαιωσιμότητα αναφέρεται στην αντικειμενικότητα και την ευελιξία των στοιχείων, κριτήρια που μπορούν να ελεγχθούν από τρίτους για την αξιολόγηση της ποιότητας της έρευνας. Τα συγκεκριμένα κριτήρια δε διαφοροποιούνται πλήρως από αυτά που χρησιμοποιούνται στις ποσοτικές μεθόδους, καθώς τα κριτήρια της αξιοπιστίας, της εγκυρότητας και της γενικευσιμότητας εξακολουθούν να αναζητούνται στην ποιοτική αξιολόγηση της έρευνας. Εντούτοις, αυτά προσαρμόζονται στο χαρακτήρα της ποιοτικής έρευνας νοηματοδοτώντας ένα περιεχόμενο που προσιδιάζει περισσότερο στον προσανατολισμό και τους στόχους των ποιοτικών μεθόδων προκειμένου να ενισχύσουν την ποιότητα και την εγκυρότητα των ευρημάτων, όπως και την επιστημονικότητα της έρευνας.

Για τη διασφάλιση των παραπάνω κριτηρίων που συνιστούν την *αυστηρότητα* (*rigor*) και την εγκυρότητα της ποιοτικής έρευνας, έχουν διατυπωθεί ορισμένες τεχνικές ως προς τις οποίες χρειάζεται να είναι συνεπής η έρευνα.⁵¹⁹

1. Παρατεταμένη ενασχόληση με το υπό διερεύνηση πεδίο

Madill, A., Jordan, A., Shirley, C. (2000), "Objectivity and reliability in qualitative analysis: Realist, contextualist and radical constructionist epistemologies", *British Journal of Psychology*, 91: 1-20 και Henwood, K., Pidgeon, N. (1994), "Beyond the qualitative paradigm: A framework for introducing diversity within qualitative psychology", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 4: 225-238.

⁵¹⁸ Lincoln, Y. S., Guba, E. (1985), *Naturalistic inquiry*, Sage, Newbury Park, CA. Βλ. επίσης σχετικά με κριτήρια αξιολόγησης της ποιοτικής έρευνας ενδεικτικά, Henwood, K., Pidgeon, N. (1994), "Beyond the qualitative paradigm: A framework for introducing diversity within qualitative psychology", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 4: 225-238, Finlay, L., Ballinger, C (2006), *Qualitative research for allied health professionals: challenging choices*, John Wiley, Chichester, East Sussex.

⁵¹⁹ Βλ. σχετικά, Padgett, D. K. (1998), *Qualitative methods in social work research: Challenges and reward*, Sage, Thousand Oaks, CA.

2. Τριμερής διασταύρωση των δεδομένων (τριγωνισμός πληροφοριών)
3. Εποπτεία και υποστήριξη της έρευνας από ειδικούς/συναδέλφους
4. Έλεγχος από τους συμμετέχοντες
5. Ανάλυση αρνητικής περίπτωσης
6. Έλεγχος των δεδομένων

Στη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας καταβλήθηκε προσπάθεια να παραμείνουμε συνεπείς ως προς όσο το δυνατόν περισσότερες από τις συγκεκριμένες τεχνικές. Αναφορικά με την τεχνική της παρατεταμένης ενασχόλησης με το πεδίο, πριν τη διεξαγωγή της έρευνας, προηγήθηκε μια προεργασία στο υπό διερεύνηση πεδίο, η οποία συνίστατο στην ενδελεχή επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, η οποία μας κατηύθυνε στην οριοθέτηση του περιβάλλοντος διεξαγωγής της έρευνας. Στη συνέχεια, καταβλήθηκε προσπάθεια εξοικείωσης με το περιβάλλον διεξαγωγής της έρευνας, η οποία επιτεύχθηκε μέσα από την παρατήρησή του, τις επαφές και επισκέψεις στους χώρους λήψης των συνεντεύξεων για παραπάνω από μια φορές όταν αυτό κρίθηκε απαραίτητο. Η παρατήρηση του χώρου και των λεπτομερειών του, των ανθρώπων που τον επισκέπτονταν για να λάβουν υπηρεσίες και ο τρόπος ανταπόκρισης από το προσωπικό στο αίτημά τους (ερωτώμενους του δείγματος ή μη) συνιστούν πολύτιμες εμπειρίες και εφόδια που μας βοήθησαν να αφουγκραστούμε το πεδίο μελέτης και προσδιόρισαν σε σημαντικό βαθμό τον τρόπο σκέψης μας κατά την ανάλυση των δεδομένων και τη συγγραφή των πορισμάτων της έρευνας. Οι συγκεκριμένες εμπειρίες από την παρατήρηση του χώρου, την αίσθηση της επαφής με αυτό και τα αντικείμενα της έρευνας, τις εντυπώσεις και τις γενικότερες σκέψεις αποτυπώθηκαν σε ημερολόγιο που τηρήθηκε καθόλη τη διάρκεια της έρευνας ως συμπληρωματική πηγή δεδομένων. Η παραμονή στο χώρο μας έδωσε τη δυνατότητα να αφιερώσουμε χρόνο μέσα στο περιβάλλον μελέτης, να εξοικειωθούμε με αυτό και να εξασφαλίσουμε την εμπιστοσύνη των ερωτώμενων. Το μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιήσαμε για τη συλλογή των δεδομένων- η πρόσωπο με πρόσωπο συνέντευξη- εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό ως προς την έκβασή της από την αλληλεπίδραση ερευνητή και υποκειμένων της έρευνας.⁵²⁰ Η ημιδομημένη συνέντευξη μπορεί να παρέχει ευελιξία στον ερευνητή και τη δυνατότητα συλλογής σε βάθος πληροφοριών, εντούτοις ενέχει αρκετές δυσκολίες που σχετίζονται με τη

⁵²⁰ Rapley, T. J. (2001), "The art(fulness) of open-ended interviewing: some considerations on analysing interviews", *Qualitative Research*, vol. 1(3): 303-323, σελ. 308.

συμμετοχή του συνεντευξιαζόμενου σε αυτή⁵²¹. Οι ανοιχτού τύπου ερωτήσεις απαιτούν απαντήσεις σε βάθος για το υπό διερεύνηση θέμα. Αυτό προϋποθέτει ότι μεταξύ του ερευνητή και του ερωτώμενου έχει αναπτυχθεί μια σχέση εμπιστοσύνης, ασφάλειας και άνεσης ικανή να επιτρέψει στο δεύτερο να μιλήσει εκτενώς για τα θέματα που καλείται. Έτσι, ο ρόλος του συνεντευκτή είναι πολύ σημαντικός, καθώς οι ικανότητές του θα τον βοηθήσουν να λάβει τις πληροφορίες που χρειάζεται χωρίς παράλληλα να κατευθύνει τις απαντήσεις. Η δυσκολία αυτή χαρακτηρίζει, κυρίως, τις ποιοτικές έρευνες, καθώς το ερωτηματολόγιο με κλειστού τύπου ερωτήσεις που χρησιμοποιείται, κατά κύριο λόγο, στις ποσοτικές έρευνες είναι λιγότερο απαιτητικό δίνοντας στον ερωτώμενο τη δυνατότητα επιλογής της απάντησης από ένα εύρος προκαθορισμένων απαντήσεων. Προκειμένου να αντιμετωπίσουμε τη συγκεκριμένη δυσκολία προσπαθήσαμε να αναπτύξουμε μια σχέση εμπιστοσύνης με τους συνεντευξιαζόμενους μέσα από τη διαδικασία των επανειλημμένων επαφών πριν από τη λήψη της συνέντευξης: τηλεφωνική επαφή, μια πρώτη διερευνητική προσωπική επαφή και στη συνέχεια λήψη της συνέντευξης, η οποία όπου χρειάστηκε συμπληρώθηκε από παραπάνω συναντήσεις διευκρινιστικού χαρακτήρα. Μάλιστα, το γεγονός ότι η συνέντευξη ήταν ημιδομημένη μας επέτρεπε τους ελιγμούς και τη διαμόρφωση της σειράς των ερωτήσεων με τρόπο που να αρμόζει στη ροή της συζήτησης.

Όσον αφορά την προσέγγιση του αντικείμενου μελέτης με την τεχνική του τριγωνισμού των πηγών των δεδομένων, κατά τη συγκεκριμένη διαδικασία συναντήσαμε αρκετές δυσκολίες τις οποίες προσπαθήσαμε να περιορίσουμε σημαντικά ή να τις περιορίσουμε στο βαθμό που αυτές δεν θα επηρεάζουν την ποιότητα των πορισμάτων για τη συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα. Στη συγκεκριμένη έρευνα οι πηγές των δεδομένων μας ήταν οι προσωπικές συνεντεύξεις και τα τεκμήρια. Όπως αναλύσαμε προηγουμένως, η ποιοτική συνέντευξη αποτελεί ένα απαιτητικό μεθοδολογικό εργαλείο που προϋποθέτει την ανάπτυξη σχέσης εμπιστοσύνης ανάμεσα στον ερευνητή και τον ερωτώμενο και ότι ο ερευνητής διαθέτει την ικανότητα να το χειριστεί με τρόπο ώστε να λάβει τις πληροφορίες που χρειάζεται. Το γεγονός ότι πρόκειται για πρόσωπο με πρόσωπο και σε βάθος συνέντευξη σημαίνει ότι ενδέχεται ο ερωτώμενος να δώσει τις απαντήσεις που πιστεύει ότι θέλει να ακούσει ο ερευνητής ή τις απαντήσεις που πιστεύει ότι είναι

⁵²¹ Βλ. σχετικά, Creswell, J. W. (1998), ό.π., σελ. 30. Βλ. επίσης σχετικά, Perakyla, A. (1997), στο Silverman, D. (1997), ό.π., σελ. 201-220.

κοινωνικά αποδεκτές και επιθυμητές. Το ενδεχόμενο της λήψης «κοινωνικά αποδεκτών» ή «επιθυμητών» απαντήσεων περιορίστηκε έως ενός βαθμού με τη διασταύρωση των απαντήσεων των ερωτώμενων με το περιεχόμενο των αντίστοιχων τεκμηρίων που αφορούσαν τη λειτουργία των προγραμμάτων και των υπηρεσιών, τους τιθέμενους στόχους και την αξιολόγηση των προγραμμάτων ως προς την επίτευξή τους, όπου αυτό κατέστη δυνατό.

Ορισμένα επιπλέον προβλήματα που συναντήσαμε αφορούσαν την περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία στο πεδίο μελέτης, η οποία μας κατηύθυνε στην αναζήτηση ξενόγλωσσας βιβλιογραφίας στην οποία και στηρίζεται ο κύριος όγκος της βιβλιογραφίας μας. Επιπλέον, οι δυσκολίες που αναδύονται από τα ελλείμματα στον τρόπο λειτουργίας των υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής και των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης είναι ποικίλα και συναρτώνται άμεσα με τους περιορισμούς που έχει η παρούσα έρευνα. Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία ή μελέτες για την ικανοποίηση των αποδεκτών από τα προγράμματα/ υπηρεσίες κοινωνικής ανάπτυξης. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο της διατριβής, η λήψη συνεντεύξεων από τους αποδέκτες των υπηρεσιών δεν κατέστη δυνατή, καθώς αφενός, σε αρκετές περιπτώσεις, δεν τηρούνταν από τους φορείς οργανωμένο αρχείο με τα στοιχεία τους και αφετέρου ακόμη και στις περιπτώσεις που τα στοιχεία τους ήταν καταγεγραμμένα, η πρόσβαση σε αυτά δεν ήταν δυνατή λόγω του απορρήτου που διασφάλιζε τους αποδέκτες των κοινωνικών υπηρεσιών. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι οι υπηρεσίες εντάσσονταν σε παρεμβάσεις πρωτογενούς ή δευτερογενούς πρόληψης που απευθύνονταν σε ευαίσθητους πληθυσμούς, όπως τα παιδιά και οι νέοι αποτέλεσε έναν ακόμη ανασταλτικό παράγοντα στην προσέγγισή τους. Συνεπώς, δεδομένου του εν λόγω περιορισμού, η παρούσα έρευνα δε διερεύνησε τα προγράμματα από την πλευρά των συμμετεχόντων. Ο συγκεκριμένος περιορισμός πρακτικά σημαίνει ότι από τη μελέτη των προγραμμάτων απουσιάζουν οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων σε σχέση με θέματα ικανοποίησης από τις παρεχόμενες υπηρεσίες, αποτελεσματικότητας ως προς τους αναμενόμενους στόχους και αντιστοίχισης των προσωπικών τους αναγκών με τις διαθέσιμες υπηρεσίες.⁵²² Η απουσία ερευνών αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων ως προς τους αρχικούς τους στόχους έρχεται να συμπληρώσει τον εν λόγω περιορισμό. Μάλιστα, η απουσία ανάλογων ερευνών έχει σαν αποτέλεσμα την περιορισμένη

⁵²² Βλ. σχετικά, Mason, P., Prior D. (2008), “The Children’s Fund and the prevention of crime and anti-social behaviour”, *Criminology and Criminal Justice* (2008), Vol. 8(3): 279-296.

δυνατότητα για αποτίμηση της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας τους ως προς την επίτευξη του εγκληματοπροληπτικού ρόλου. Το κενό αυτό, άλλωστε υπάρχει γενικά στην ελληνική βιβλιογραφία, όπου δε συναντώνται έρευνες διερεύνησης/αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων ως προς το εάν αυτά επιτελούν εγκληματοπροληπτικό ρόλο. Μάλιστα, η διεξαγωγή ερευνών στο συγκεκριμένο πεδίο δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο αν σκεφτεί κανείς ότι τα αποτελέσματά τους αφενός δεν είναι εύκολα μετρήσιμα και αφετέρου δεν είναι άμεσα ορατά, αλλά διαφαίνονται σε βάθος χρόνου. Άλλωστε, τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης δεν έχουν, απαραίτητα, ως άμεσο στόχο την πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών από τους νέους. Η πρόληψη τέτοιων συμπεριφορών αποτελεί έναν μακροπρόθεσμο στόχο. Οι άμεσοι στόχοι τους συνδέονται, συνήθως, με την προώθηση υγιούς στάσης ζωής και ευρύτερα με την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και ευημερίας, στοιχεία που αποτελούν το καταλληλότερο πεδίο για την ανάπτυξη εγκληματοπροληπτικών πολιτικών. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η μέτρηση και η σύνδεση των αποτελεσμάτων αποτελεί μια χρονοβόρα, δαπανηρή και δύσκολη διαδικασία που απαιτεί αξιολόγηση σε βάθος χρόνου και συντονισμένη προσπάθεια. Μια τέτοια διάσταση, όπως φαίνεται, απουσιάζει ή βρίσκεται σε πολύ πρώιμο στάδιο στη διαδικασία υλοποίησης κοινωνικών προγραμμάτων στη χώρα μας.

Συνακόλουθα, οι παραπάνω παράμετροι θέτουν αρκετούς περιορισμούς στα πεδία που διερευνά η έρευνα. Αναφορικά με την έλλειψη στοιχείων, απόψεων και αντιλήψεων των συμμετεχόντων στα προγράμματα, το συγκεκριμένο κενό επιχειρήθηκε να καλυφθεί από τις πεποιθήσεις και γνώμες που εκφράστηκαν από τους φορείς σε σχέση με τους ερευνητέους τομείς. Επιπλέον, όπου κατέστη δυνατή η διαθεσιμότητα τεκμηρίων σχετικών με τις συγκεκριμένες παραμέτρους, αυτά αναλύθηκαν ως προς το περιεχόμενό τους και εντάχθηκαν στις αντίστοιχες θεματικές ενότητες της διατριβής. Δεδομένων των περιορισμών που αναπτύχθηκαν, συνακόλουθα, η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων βασίζεται στις απαντήσεις των ερωτώμενων για τα εν λόγω πεδία, στην αξιολόγησή τους βάσει στοιχείων στην περίπτωση που έχει πραγματοποιηθεί επίσημη αξιολόγηση είτε από τον ίδιο τον οργανισμό είτε από εξωτερικό φορέα και στην ανάλυση των τεκμηρίων που αφορούν τη λειτουργία και τους στόχους των προγραμμάτων. Η αντιστοίχιση της ανάλυσης των απαντήσεων των συνεντεύξεων με αυτήν των τεκμηρίων αποτέλεσε το κυριότερο μέσο κάλυψης του πεδίου της αξιολόγησης των προγραμμάτων. Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να αξιολογήσουν την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας

των προγραμμάτων μέσα από την καθημερινή εμπειρία τους στο χώρο, από στοιχεία που ενδεχομένως τηρούσαν και απεικονίζαν ποσοτικά και ποιοτικά τον πληθυσμό που δεχόταν τις υπηρεσίες και τις ανάγκες τους, καθώς και το πλαίσιο λειτουργίας και την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων.

Αναφορικά με τις υπόλοιπες τεχνικές ελέγχου της εγκυρότητας που χρησιμοποιήσαμε στη συγκεκριμένη έρευνα: Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση της έρευνας πραγματοποιήθηκαν υπό την εποπτεία, την καθοδήγηση και τις συμβολές της συμβουλευτικής επιτροπής των καθηγητών και ειδικών στο αντικείμενο της διατριβής σχετικά με τα μεθοδολογικά ζητήματα της έρευνας. Με τον τρόπο αυτό, ενισχύεται η εγκυρότητα της μεθοδολογίας της παρούσας έρευνας. Όσον αφορά τον έλεγχο από τους συμμετέχοντες, μετά τη λήψη των συνεντεύξεων, οι ερωτώμενοι ενημερώνονταν σχετικά με τα καίρια σημεία, τα συμπεράσματα και τις ερμηνείες που προέκυπταν από τα λεγόμενά τους σε σχέση με τα υπό διερεύνηση ζητήματα προκειμένου να επισημάνουν τυχόν διαφορές. Επίσης, διατηρούνται τα αρχεία με το περιεχόμενο των συνεντεύξεων που λήφθηκαν ως τεκμήρια προκειμένου να επανελεγχτούν εφόσον χρειαστεί.

Τέλος, να επισημάνουμε ότι ορισμένα πρακτικά θέματα που αντιμετωπίσαμε σχετίζονται με την απουσία ηλεκτρονικών αρχείων στο διαδίκτυο σχετικά με τα προγράμματα, τις υπηρεσίες, τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των Δήμων κ.ά. Η δυσκολία αυτή είχε σαν αποτέλεσμα να χρειάζεται σε κάθε περίπτωση να αναζητήσουμε τις συγκεκριμένες πηγές δεδομένων με τη μεσολάβηση των στελεχών των Δήμων μέσα από την τηλεφωνική ή προσωπική επαφή μαζί τους ή να ανατρέξουμε σε άλλες πηγές. Επιπλέον, παρόλο που η συνεργασία με τους Δήμους του δείγματος ήταν αποδοτική, εντούτοις σε ορισμένες περιπτώσεις η επαφή με τα στελέχη και η λήψη των συνεντεύξεων περνούσε μέσα από γραφειοκρατικές διαδικασίες που απαιτούσαν επανειλημμένες επαφές μαζί τους έως ότου καταστεί δυνατή η από μέρους τους συμμετοχή.

Όπως βλέπουμε, οι δυσκολίες στην αντικειμενικότητα της κοινωνικής πραγματικότητας που περιγράφει η ποιοτική έρευνα συναρτώνται τόσο με τη διαδικασία συλλογής των δεδομένων όσο και με τη διαδικασία της ερμηνείας τους. Μέσα από τις παραπάνω τεχνικές προσπαθήσαμε να περιορίσουμε τις δυσκολίες και να ελέγξουμε σε σημαντικό βαθμό τους περιορισμούς της παρούσας έρευνας αποτυπώνοντας κατά το δυνατόν εγκυρότερο και πιο αξιόπιστο τρόπο την κοινωνική πραγματικότητα που διερευνούμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο κεφάλαιο αυτό, θα προχωρήσουμε στην ανάλυση των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν κατά το στάδιο συλλογής των δεδομένων της έρευνας. Το υλικό της ανάλυσης προέρχεται από τις συνεντεύξεις και από τα γραπτά κείμενα (τεκμήρια, εκθέσεις, μελέτες, στατιστικά στοιχεία, αρχεία κ.ά.), όπως αναφέραμε και παραπάνω. Η ανάλυση των δεδομένων γίνεται σε δύο «αναγνώσεις»: ως προς το φορέα υλοποίησης και ως προς το περιεχόμενο των προγραμμάτων, στις οποίες έχουμε εντάξει επιμέρους θεματικές ενότητες. Η «ανάγνωση» ως προς το φορέα, περιλαμβάνει τις θεματικές ενότητες που αφορούν την ταυτότητα των οργανισμών, την καταγραφή των προγραμμάτων που υλοποιούνται από αυτούς σε συνάρτηση με τη διερεύνηση των τοπικών αναγκών και χαρακτηριστικών του πληθυσμού, τα οποία συνδέονται με την υλοποίησή τους, τα στάδια σχεδιασμού τους και τον τρόπο λειτουργίας τους, καθώς και τα χαρακτηριστικά των στελεχών. Τέλος, η «ανάγνωση» ως προς το περιεχόμενο των προγραμμάτων, περιλαμβάνει τέσσερις θεματικές ενότητες που αντιστοιχούν στην περιγραφή και το περιεχόμενο των προγραμμάτων, στην αξιολόγηση, στα προβλήματα και στις προτάσεις σε σχέση με αυτά.

2.1. «Ανάγνωση» των δεδομένων ως προς το φορέα υλοποίησης

2.1.1. Ο ρόλος των ΟΤΑ στην άσκηση της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής

Προτού προχωρήσουμε στην ανάλυση των δεδομένων, είναι σημαντικό να αναπτύξουμε ορισμένα στοιχεία σχετικά με την πορεία του ρόλου των ΟΤΑ στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας. Από τη δεκαετία του '90, κυρίως, και μετά σημειώθηκαν οι σημαντικότερες αλλαγές σε σχέση με το εύρος των αρμοδιοτήτων της τοπικής αυτοδιοίκησης, που συντέλεσαν στη διεύρυνση του ρόλου τους στο πεδίο άσκησης της κοινωνικής πολιτικής. Η διεύρυνση των αρμοδιοτήτων των ΟΤΑ είναι απόρροια της ευρύτερης αλλαγής του ρόλου του σύγχρονου κράτους στον τομέα κοινωνικής παρέμβασης, καθώς και της δημοκρατικής συμμετοχής της τοπικής αυτοδιοίκησης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και άσκησης πολιτικής.⁵²³

⁵²³ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 99.

Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης, μάλιστα, στη διαχείριση ζητημάτων κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο ενισχύεται και από την ίδια την ΕΕ μέσα από τη χρηματοδότηση προγραμμάτων που έχουν ως τελικό φορέα υλοποίησης την τοπική αυτοδιοίκηση. Στο σχήμα αυτό, η τοπική αυτοδιοίκηση θεμελιώνει τη συμμετοχή της στη διαχείριση των ζητημάτων σε τοπικό επίπεδο.

Πιο συγκεκριμένα, το 1989 επικυρώθηκε ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Τοπικής Αυτοδιοίκησης που στόχευε στην εξασφάλιση ενός ελαχίστου αυτόνομου χαρακτήρα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ παράλληλα επεσήμανε τη σημασία των τοπικών φορέων ως παραγόντων δημοκρατίας. Σημαντικές ρυθμίσεις για την αυτοδιοικητική κοινωνική πολιτική περιελάμβανε ο νόμος 2218/94, ο οποίος θεσμοθέτησε οριστικά τη νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και εισήγαγε την εκπροσώπηση των τοπικών κοινωνιών σε επίπεδο νόμου με στόχο το νέο σύστημα να προωθήσει αποτελεσματικότερα από το κεντρικό κράτος την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της περιφέρειας.⁵²⁴ Επιπλέον, ακολούθησαν και άλλα νομοθετήματα, που διεύρυναν το ρόλο των ΟΤΑ στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής, όπως ο Ν. 2539/97 που προέβλεπε τη συνένωση δήμων και κοινοτήτων σε μονάδες αυτοδιοίκησης (δήμους) με μέγεθος ικανό για να αναλάβει η αυτοδιοίκηση λειτουργίες που ανήκαν στον κεντρικό μηχανισμό και αφορούσαν τη συμμετοχή της στην αντιμετώπιση ζητημάτων που εμφανίζονταν στο τοπικό πλαίσιο.⁵²⁵ Επιπλέον, ο Νόμος 2646/98 που αφορούσε την ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας, διεύρυνε το ρόλο των ΟΤΑ στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής⁵²⁶. Σύμφωνα με αυτόν, οι ΟΤΑ παρέχουν υπηρεσίες πρωτοβάθμιας ανοιχτής κοινωνικής φροντίδας, οι οποίες αποσκοπούν στην πρόληψη των αναγκών και στον έγκαιρο εντοπισμό προβλημάτων κοινωνικο-οικονομικού αποκλεισμού.

Επιπρόσθετα, το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (2003-2005) εντάσσει τους ΟΤΑ στο συνολικότερο στρατηγικό σχεδιασμό και επισημαίνει ότι: *«είναι κρίσιμης σημασίας η κοινωνική υποδομή σε τοπικό επίπεδο, η οποία θα έρχεται σε επαφή με τα άτομα σε αποκλεισμό, θα έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει τα προβλήματα τους με εξατομικευμένο τρόπο, να διαγνώσει τη ρίζα του προβλήματος και να κατευθύνει τον ενδιαφερόμενο εκεί όπου θα υπάρξει το μέγιστο*

⁵²⁴ Αμίτσης, Γ. (2001), ό.π., σελ. 132-133 και Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 175.

⁵²⁵ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 176.

⁵²⁶ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 194.

αποτελεσμα». ⁵²⁷ Όπως φαίνεται, η δυνατότητα των ΟΤΑ να ασκούν κοινωνική πολιτική είναι θεσμοθετημένη, ενώ με την εισαγωγή διατάξεων στο νέο κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων γίνεται προσπάθεια για συστηματοποίηση, εξορθολογισμό και ενίσχυση του κοινωνικού ρόλου τους με την ανάληψη πρωτοβουλιών κοινωνικού χαρακτήρα. ⁵²⁸ Η ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και συνοχής, η πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά και η ενδυνάμωση της συμμετοχής των πολιτών αποτελούν μερικές από αυτές. Τέλος, όπως αναφέραμε και παραπάνω (Βλ. ενότητα 2.4. *Η κοινωνική πολιτική στην ελληνική πραγματικότητα*), οι προσπάθειες μεταρρύθμισης και αναβάθμισης του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης αποτυπώνονται και στο πρόσφατο πρόγραμμα “Καλλικράτης” (Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης), ⁵²⁹ το οποίο μεταξύ άλλων περιλαμβάνει μεταρρυθμίσεις στη διοικητική διαίρεση της χώρας, στον επανακαθορισμό των ορίων των αυτοδιοικητικών μονάδων, στον τρόπο εκλογής των οργάνων και στις αρμοδιότητές τους και τέθηκε πρόσφατα σε εφαρμογή (1/1/2011).

Σήμερα, στις αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης εντάσσεται η δυνατότητά της να σχεδιάζει και να αποφασίζει για την κοινωνική πολιτική που ασκεί. Με αυτόν τον τρόπο, οργανώνεται σε κεντρικό επίπεδο και υλοποιείται τοπικά ένα δίκτυο πολιτικών πρωτοβάθμιας κοινοτικής φροντίδας με κεντρικό φορέα υλοποίησης την τοπική αυτοδιοίκηση. Στη χώρα μας, τα κοινωνικά προγράμματα εντάσσονται, συνήθως, στις εξής μορφές κοινοτικής εργασίας: φροντίδας στην κοινότητα, κοινοτικής οργάνωσης, κοινοτικής ανάπτυξης, κοινωνικού/κοινοτικού σχεδιασμού, κοινοτικής εκπαίδευσης και κοινοτικής δράσης, όπως περιγράφονται παρακάτω. ⁵³⁰

- Η φροντίδα στην κοινότητα αναφέρεται σε εξωϊδρυματικές δομές που παρέχουν υποστηρικτικές υπηρεσίες σε μέλη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων με προβλήματα υγείας να συνεχίσουν τη διαβίωσή τους στο σπίτι ή σε δομές κοινωνικής επανένταξης προλαμβάνοντας ή περιορίζοντας τη διαμονή τους σε νοσοκομείο ή ίδρυμα.

⁵²⁷ ΕΣΔΕΝ 2003-2005, σελ. 45.

⁵²⁸ Ειδικότερα, οι ρυθμίσεις του νέου Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής προβλέπουν τα εξής: Σύμφωνα με το άρθρο 75 του Ν.3463/2006: «Οι δημοτικές και οι κοινοτικές αρχές διευθύνουν και ρυθμίζουν όλες τις τοπικές υποθέσεις, σύμφωνα με τις αρχές της επικουρικότητας και της εγγύτητας, με στόχο την προστασία, την ανάπτυξη και τη συνεχή βελτίωση των συμφερόντων και της ποιότητας ζωής της τοπικής κοινωνίας».

⁵²⁹ Ν. 3852/2010.

⁵³⁰ Βλ. σχετικά με τη διάρθρωση των υπηρεσιών του κοινωνικού τομέα Αμίτσης, Γ. (2001), ό. π., σελ. 153 και Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 125.

Πρόκειται για μέριμνα για τη διαχείριση των κοινωνικών αναγκών και των δυσμενών συνθηκών ατόμων, οικογενειών και ειδικών πληθυσμιακών ομάδων με απώτερους στόχους την προαγωγή της ευημερίας του συνόλου της τοπικής κοινωνίας, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, τον περιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού και την ευρύτερη ανάπτυξη.

- Η κοινοτική οργάνωση αφορά το συντονισμό και την αποφυγή πιθανών επικαλύψεων από διαφορετικές υπηρεσίες, την εξεύρεση και ορθολογική χρήση των απαιτούμενων πόρων για την παροχή αποτελεσματικότερων και αποδοτικότερων υπηρεσιών πρόνοιας σε μια συγκεκριμένη περιοχή.
- Η κοινοτική ανάπτυξη επικεντρώνεται στην παροχή βοήθειας και ενδυνάμωσης σε ομάδες και κοινότητες προκειμένου να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες και την αυτοπεποίθηση που θα τους επιτρέψουν να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους. Στη διαδικασία αυτή η συμμετοχή των ατόμων για την κοινή επιδίωξη αλλαγών αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο.
- Ο κοινωνικός/ κοινοτικός σχεδιασμός αναφέρεται στη διαδικασία που στοχεύει στον ορθολογισμό, σχεδιασμό υπηρεσιών μέσα από την εκτίμηση των κοινοτικών προβλημάτων και αναγκών και τη συστηματική προσπάθεια σχεδιασμού στρατηγικών για την αντιμετώπιση τους.
- Η κοινοτική εκπαίδευση αποτελεί μια διαδικασία συνεχιζόμενης επιμόρφωσης, δια βίου εκπαίδευσης μέσα από την οποία τα άτομα αποκτούν δεξιότητες, αυτοπεποίθηση και επαγγελματική κατάρτιση. Οι δράσεις της αποσκοπούν στη διεύρυνση της μαθησιακής διαδικασίας και στην παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών σε όλη τη διάρκεια ζωής του ατόμου μέσω ευέλικτων προγραμμάτων μάθησης σε ένα ευρύ φάσμα θεματικών πεδίων ικανών να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας.
- Η κοινοτική δράση αφορά προγράμματα που επικεντρώνονται και εκπορεύονται από τη συσπείρωση και την κοινή δράση των μελών μιας κοινότητας για τη διεκδίκηση κοινών συμφερόντων και δικαιωμάτων.

Όπως φαίνεται, το πεδίο παρέμβασης της τοπικής αυτοδιοίκησης δεν περιορίζεται στην κοινωνική προστασία, αλλά επεκτείνεται ευρύτερα στον κοινωνικό ρόλο που επιτελεί και συνίσταται στην αντιμετώπιση αναγκών της τοπικής κοινότητας και την προστασία της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης. Σήμερα, στη χώρα μας, οι Δήμοι αναπτύσσουν και παρέχουν ένα ευρύτατο φάσμα υπηρεσιών

κοινωνικού χαρακτήρα σε διαφορετική έκταση και με επιμέρους διαφοροποιήσεις. Τα προγράμματα που παρέχονται εντάσσονται αφενός σε υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας, όπως είναι οι υπηρεσίες ανοιχτής φροντίδας ή οι προληπτικές κοινωνικές παρεμβάσεις, και αφετέρου σε υπηρεσίες πιο στοχευμένες που προσαρμόζονται ανάλογα με την περίπτωση ή το αίτημα.⁵³¹ Όσον αφορά τη δεύτερη περίπτωση, επιδιώκεται η σύνδεση των ατόμων που βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό με την ευρύτερη κοινότητα με την παράλληλη ανάληψη από μέρους τους ευθυνών, δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που αυτή συνεπάγεται. Οι συγκεκριμένες υπηρεσίες έχουν εξατομικευμένο χαρακτήρα προκειμένου να ενισχύσουν την προσωπική σχέση του χρήστη με τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας.

Μεταξύ των πεδίων παρέμβασης της τοπικής αυτοδιοίκησης, επομένως, εντάσσεται η εφαρμογή πολιτικών, δράσεων και προγραμμάτων προαγωγής υγείας, κοινωνικής προστασίας και ένταξης για νέους, άνεργους, ευπαθείς πληθυσμούς, ηλικιωμένους κ.ά., πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας, υποστήριξης των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, των οικονομικά αδύνατων δημοτών, ένταξης αθίγγανων, μεταναστών, μέριμνας για την κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή της τοπικής κοινωνίας. Για το σκοπό αυτό, έχουν δημιουργηθεί τοπικές υποστηρικτικές δομές (δίκτυο υποστηρικτικών κοινωνικών υπηρεσιών, δίκτυο άμεσης κοινωνικής βοήθειας, κέντρα δημιουργικής απασχόλησης παιδιών, κ.ά.). Επιπλέον, ορισμένα προγράμματα που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος και τον πολιτισμό εμπίπτουν και στην κοινωνική πολιτική. Κύριος στόχος των κοινωνικών προγραμμάτων τους είναι η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, η προστασία και προαγωγή της κοινωνικής συνοχής και η βελτίωση της ποιότητας ζωής της τοπικής κοινότητας με τη συμμετοχή των πολιτών. Για το λόγο αυτό, στο πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας προωθούνται οι πρωτοβουλίες πολιτών, η συνεργασία με συλλόγους και εθελοντικές οργανώσεις. Οι συγκεκριμένες υπηρεσίες δίνουν έμφαση σε πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν πιο εξειδικευμένες ανάγκες και προβλήματα με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ιδίων, αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος.

Τέλος, να αναφέρουμε ότι οι φορείς χρηματοδότησης των προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας είναι, κυρίως, τα επιχειρησιακά προγράμματα του Υπουργείου Υγείας, καθώς και άλλων σχετικών υπουργείων (Εργασίας, Εσωτερικών,

⁵³¹ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 120.

Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, κ.ά.). Τα επιχειρησιακά προγράμματα χρηματοδοτούνται κατά μεγάλο ποσοστό (έως 75%) από το Κοινοτικό πλαίσιο στήριξης και πόρους της ΕΕ, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό καλύπτεται από εθνική χρηματοδότηση. Πάντως, κατά κύριο λόγο, οι οικονομικοί πόροι της αυτοδιοίκησης προέρχονται, από τον κρατικό προϋπολογισμό με αποτέλεσμα η διαθεσιμότητά τους για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο να εξαρτάται από τον κεντρικό μηχανισμό.

2.1.2. Ο σχεδιασμός και τα στάδια υλοποίησης των προγραμμάτων

Μια άλλη έννοια που χρειάζεται να αναπτύξουμε πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των προγραμμάτων, αφορά το καθεστώς υλοποίησης των κοινωνικών προγραμμάτων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης εντάσσονται στον ευρύτερο χώρο παρεμβάσεων κοινωνικής πολιτικής την ευθύνη για το σχεδιασμό και την υλοποίηση των οποίων επωμίζεται, κατά κύριο λόγο, το κράτος. Τα εν λόγω προγράμματα προσανατολίζονται στην κάλυψη αναγκών, στην προστασία αγαθών, στην ενίσχυση θεσμών και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής μέσα από υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, πρόνοιας, απασχόλησης, πρόληψης κ.ά.

Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης ως μέρος των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής ακολουθούν την ίδια διαδικασία υλοποίησης και σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής ακολουθεί, συνήθως, μια συγκεκριμένη διαδικασία που επιτρέπει την καταγραφή μιας κατάστασης και τη διαμόρφωση μιας λύσης που ανταποκρίνεται στη διαχείρισή της. Η διαδικασία του σχεδιασμού αποτελείται από διαδοχικά στάδια ανάπτυξης του προγράμματος που εντάσσονται στις φάσεις της ανάλυσης/ διαμόρφωσης του προβλήματος, της εφαρμογής και της αξιολόγησης.⁵³²

α) Η διαμόρφωση του προβλήματος

Στη φάση της ανάλυσης του προβλήματος γίνεται μια εκτίμηση των κοινωνικών προβλημάτων και αναγκών, καθορίζονται οι στόχοι, σχεδιάζονται εναλλακτικά προγράμματα, γίνεται η επιλογή του καταλληλότερου προγράμματος και του τρόπου υλοποίησής του. Στο στάδιο αυτό, συνεπώς, γίνεται μια συστηματική ανάλυση, μια γενική και ολοκληρωμένη θεώρηση της παρέμβασης. Η διαδικασία της ανάλυσης μπορεί να ξεκινήσει με αφορμή μια ανάγκη, ένα πρόβλημα που γίνεται

⁵³² Rossi, P., H., Lipsey, M., Freeman, H. (2004) *Evaluation: a systematic approach*, 7th ed., Sage publications, Thousand Oaks, Calif, σελ. 40.

αντιληπτό από το κοινωνικό σύνολο ή μια ευκαιρία ανάπτυξης που παρουσιάζεται. Για την καλύτερη κατανόηση της κατάστασης και τον προσδιορισμό του προβλήματος, τα βασικά ερωτήματα που τίθενται προς συζήτηση στη συγκεκριμένη φάση αφορούν:⁵³³

- τα προβλήματα ή τις ευκαιρίες ανάπτυξης, ποια από αυτά θα επιλεγούν προς διευθέτηση και με ποια δικαιολογία
- τους παράγοντες/ αιτίες δημιουργίας του προβλήματος, τυχόν προηγούμενες παρεμβάσεις σε αυτό και τα αποτελέσματά τους
- την παρέμβαση που ενδείκνυται και τη νομιμοποίησή της που προκύπτει από τη σκοπιμότητα που εξυπηρετεί και τον αντίκτυπο που έχει στην κοινωνία
- την επιλογή της παρέμβασης και τη θέση των στόχων της
- την επιλογή της πολιτικής της παρέμβασης και τον ορισμό των αποτελεσμάτων που στοιχειοθετούν την επιτυχία της
- τους φορείς υλοποίησης της παρέμβασης

Μέσα από τα παραπάνω ερωτήματα επιχειρείται η σκιαγράφηση της κατάστασης και του προγράμματος που κρίνεται ως καταλληλότερο για τη διευθέτησή της.

β) Η εφαρμογή του προγράμματος

Στο στάδιο εφαρμογής καθορίζεται η πολιτική και η στρατηγική που θα ακολουθηθεί για την επίλυση του προβλήματος. Έτσι, καταρτίζεται ένα σχέδιο εφαρμογής της πολιτικής που σχεδιάστηκε στο στάδιο της ανάλυσης. Στη φάση αυτή λαμβάνονται αποφάσεις που αφορούν:⁵³⁴ την επιλογή του μέσου εφαρμογής της πολιτικής (του προγράμματος, της παρέμβασης, των νομοθετημάτων, των έργων και άλλων ενεργειών), το χρονοδιάγραμμα της παρέμβασης, τους πόρους που χρειάζονται, την παρακολούθηση, τον έλεγχο και την αξιολόγηση των δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται κατά το στάδιο εφαρμογής, έτσι ώστε μέσα από την ανατροφοδότηση να προλαμβάνονται καταστάσεις και να τροποποιούνται μέρη του σχεδίου εφαρμογής που δε λειτουργούν κατά τα αναμενόμενα, εφόσον αυτό κρίνεται αναγκαίο.

γ) Η αξιολόγηση του προγράμματος

Η αξιολόγηση (evaluation) αποτελεί μια σημαντική και αναπόσπαστη

⁵³³ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 127.

⁵³⁴ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό.π., σελ. 138.

διαδικασία στις παρεμβάσεις και τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης μέσα από την οποία καθίσταται εφικτός ο έλεγχος, η παρακολούθηση και η αποτίμηση των δράσεων και ευρύτερα της ασκούμενης κοινωνικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, πρόκειται για το στάδιο κατά το οποίο πραγματοποιείται επιστημονική έρευνα μέσα από τη συστηματική, συνεχή και αντικειμενική συλλογή πληροφοριών για τις δραστηριότητες, τα χαρακτηριστικά και την αποτελεσματικότητα της παρέμβασης προκειμένου να αποτιμηθεί και να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητά της.⁵³⁵

Αναφορικά με τα κοινωνικά προγράμματα, η αξιολόγηση εξετάζει την ποιότητα που διακρίνει την υλοποίηση ενός προγράμματος σε σχέση με την αποτελεσματικότητά του να παράγει θετικά κοινωνικά αποτελέσματα ως προς: α) την αναγκαιότητα του προγράμματος, β) το σχεδιασμό του προγράμματος, γ) την υλοποίηση και τη διανομή των υπηρεσιών, δ) τον αντίκτυπο/ τα αποτελέσματά του και ε) την επάρκειά του⁵³⁶ (σχέση κόστους-ωφέλειας ως προς το εάν επιτεύχθηκαν οι στόχοι του προγράμματος σε ένα λογικό κόστος). Τα περισσότερα μοντέλα αξιολόγησης που εξετάζουν την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών προγραμμάτων, επικεντρώνονται στους στόχους εξετάζοντας το εάν έχουν επιτευχθεί οι τιθέμενοι εξ αρχής σκοποί και στόχοι.⁵³⁷ Στην περίπτωση αυτή, αντιπαραβάλλονται οι παρεχόμενες από το πρόγραμμα υπηρεσίες και δραστηριότητες-που έχουν σχεδιαστεί στη βάση των στόχων- με τα αποτελέσματα, ώστε να εξεταστεί η αντιστοιχία τους. Η επίτευξη των στόχων που αντικατοπτρίζεται στα αποτελέσματα αποτελεί το κριτήριο για την αποτελεσματικότητα του προγράμματος. Στη διαδικασία της αξιολόγησης συνεκτιμώνται η διερεύνηση του πλαισίου υλοποίησης της παρέμβασης, οι αλλαγές στους συμμετέχοντες στη διαδικασία, η ανάλυση των πληροφοριών, η αποτελεσματικότητά της και η αξιοποίηση των συμπερασμάτων για βελτίωση των παρεμβάσεων. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιούνται υποθέσεις, οι οποίες εξετάζονται μέσα από τα εμπειρικά δεδομένα για να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητά της παρέμβασης ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Η συγκεκριμένη διαδικασία αναδεικνύει τυχόν παρεκκλίσεις, αδυναμίες ή σφάλματα της παρέμβασης, καθώς και το εάν αυτή ικανοποιεί τους τιθέμενους στόχους. Ένα μοντέλο που είναι πολύ σύνηθες στην αξιολόγηση προγραμμάτων αποτελεί το

⁵³⁵ Patton M. Q. (1997), *Utilization – Focused Evaluation: The new century text* (ed.3), Sage publications, London, σελ. 23.

⁵³⁶ Rossi, P., H., Lipsey, M., Freeman, H. (2004), ό.π., σελ. 18.

⁵³⁷ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 173.

«ΟΧΟ», το οποίο αξιολογεί τα αποτελέσματα σε σύγκριση με την πρότερη της εφαρμογής κατάσταση.⁵³⁸ Το συγκεκριμένο μοντέλο χρησιμοποιεί μια πειραματική ομάδα, η οποία συμμετέχει στην υλοποίηση του προγράμματος και μια ομάδα ελέγχου προκειμένου να συγκρίνει τις διαφορές μεταξύ τους.

Στις κοινωνικές επιστήμες, ανάλογα με το είδος του προγράμματος και τη σκοπιμότητα της αξιολόγησης χρησιμοποιούνται διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Μια διάκριση που μπορεί να γίνει στα μοντέλα αξιολόγησης είναι ως προς τις λειτουργίες που αυτή επιτελεί: αναδρομική, θεωρητική και «προοπτική»⁵³⁹. Η αναδρομική λειτουργία εξετάζει το βαθμό επίτευξης του στόχου και τη σχέση κόστους – δραστηριοτήτων, η θεωρητική λειτουργία εξετάζει τα αποτελέσματα του έργου ως προς τον έλεγχο της θεωρίας στην οποία βασίζεται ή αποσκοπεί γενικά στην προαγωγή της γνώσης και η «προοπτική» λειτουργία αφορά τις μελλοντικές εξελίξεις πρακτικών ή πολιτικών και διακρίνεται περαιτέρω σε: α) αξιολόγηση της διαδικασίας, δηλ. του τρόπου υλοποίησης του προγράμματος και β) αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του προγράμματος.

Μια άλλη παράμετρος στη διαδικασία της αξιολόγησης αφορά το χρόνο πραγματοποίησής της σε σχέση με το στάδιο υλοποίησης του προγράμματος. Η αξιολόγηση μπορεί να πραγματοποιηθεί: πριν από την έναρξη, κατά τη διάρκεια εφαρμογής (διαμορφωτική αξιολόγηση/ formative evaluation) και έπειτα από το πέρας του προγράμματος (ανακεφαλαιωτική/ summative evaluation).⁵⁴⁰ Η διαδικασία της αξιολόγησης ξεκινάει με μια εκ των προτέρων εξέταση της πρότασης σχεδιασμού του προγράμματος κατά την οποία συνεκτιμώνται οι στόχοι και οι δράσεις του προγράμματος, έτσι ώστε να επιλεγούν οι καταλληλότεροι για την επίτευξή τους. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια εφαρμογής (διαμορφωτική αξιολόγηση/ formative evaluation) του προγράμματος, η αξιολόγηση αποσκοπεί στη σύγκριση των προγραμματισμένων δράσεων με αυτές που έχουν πραγματοποιηθεί, έτσι ώστε εφόσον υπάρχουν αποκλίσεις να γίνουν τροποποιήσεις εγκαίρως, ώστε να βελτιωθεί.⁵⁴¹ Η παρακολούθηση του προγράμματος στα επιμέρους τμήματά του λειτουργεί ανατροφοδοτικά προλαμβάνοντας καταστάσεις που μπορεί να οδηγήσουν

⁵³⁸ Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 41.

⁵³⁹ IHESI (1998), *Guide pratique pour les Contrats Locaux des Securite, Documentation francaise, Paris*, σελ. 48, στο Ζαραφώνιτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 36.

⁵⁴⁰ Κασσιμάτη, Κ. (2002), ό. π., σελ. 244.

⁵⁴¹ Rossi, P., H., Lipsey, M., Freeman, H. (2004), ό.π., σελ. 34.

σε συνολική αποτυχία του προγράμματος. Έτσι, καθίσταται δυνατή η επανεξέταση τόσο των στόχων όσο και των μέσων επίτευξης αυτών. Τέλος, η αξιολόγηση που πραγματοποιείται έπειτα από το πέρας του προγράμματος (ανακεφαλαιωτική/summative evaluation), επικεντρώνεται στην εκτίμηση της αποτελεσματικότητας του προγράμματος. Κατά τη διαδικασία αυτή, συγκρίνονται οι προγραμματισμένες βάσει των στόχων δράσεις με τα αποτελέσματά τους προκειμένου να κριθεί εάν θα συνεχίσει η παρέμβαση, εάν χρειάζεται να τροποποιηθεί ως προς επιμέρους τμήματα ή εάν χρειάζεται να διακοπεί. Η αξιολόγηση αποτελεί, επομένως, μια συνεχή διαδικασία, καθώς ο ρόλος της δεν εξαντλείται στην τελική κρίση επί των αποτελεσμάτων της παρέμβασης, αλλά αφορά τον έλεγχο και την παρακολούθηση όλων των σταδίων της με συνεχή ανατροφοδότηση των φορέων υλοποίησης επί των πεπραγμένων. Μέσα από τη διαδικασία της συνεχούς αξιολόγησης αναδεικνύεται η συμβολή επιμέρους ενεργειών του υπό αξιολόγηση έργου και οι παράγοντες που επηρεάζουν την έκβασή του.⁵⁴²

Κατά τη διαδικασία αξιολόγησης, κάποια από τα ερωτήματα που θα χρειαστεί να απαντηθούν αφορούν τους παρακάτω παράγοντες του προγράμματος:⁵⁴³

Κατά το στάδιο του σχεδιασμού

- τη σκοπιμότητα και την αναγκαιότητα για την υλοποίηση της παρέμβασης σε σχέση με τον πληθυσμό – στόχο και το πλαίσιο – στόχο

Κατά το στάδιο της εφαρμογής

- τις δυσκολίες και τα προβλήματα, τα θετικά και αρνητικά σημεία της παρέμβασης
- τις ανθρώπινες σχέσεις, τη συμμετοχή, τις πρωτοβουλίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της κοινότητας
- το σκοπό και τη διαδικασία, όπου γίνεται επανεκτίμηση του προβλήματος που είχε διατυπωθεί αρχικά, καθώς και της αναγκαιότητας παρέμβασης σε αυτό
- την ανατροφοδότηση σχετικά με τυχόν προσαρμογές και αλλαγές που χρειάζεται να γίνουν

⁵⁴² Ζαραφωνίτου, Χ., Τσίγκανου, Ι. (2002) «Προς ένα αυτόνομο πρότυπο αξιολόγησης παρεμβάσεων στον τομέα της ουσιοεξάρτησης», στο Ζαραφωνίτου, Χ., Τσίγκανου, Ι. (2002) *Ναρκωτικά. Τάσεις και εγκληματολογικές διαστάσεις στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 11-60.

⁵⁴³ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 179. Βλ. επίσης, Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ 39.

Κατά το στάδιο της ολοκλήρωσης

- την αποτελεσματικότητα του προγράμματος ως προς τους στόχους
- την επάρκεια της παρέμβασης ως προς την κάλυψη των αναγκών
- τις αλλαγές που επιτεύχθηκαν και την εξέτασή τους σε συνάρτηση και με άλλους παράγοντες που συνέπεσαν με την εφαρμογή της παρέμβασης
- τους μηχανισμούς με τους οποίους επιτεύχθηκαν οι αλλαγές και οι στόχοι
- το κόστος υλοποίησης της παρέμβασης
- τη σταθεροποίηση/ διατήρηση και θεσμοποίηση των αποτελεσμάτων μετά το πέρας της παρέμβασης, καθώς και την απόφαση σχετικά με τη συνέχιση ή διακοπή της παρέμβασης (follow up)
- το εάν μπορούν να γενικευτούν τα αποτελέσματα και σε άλλα πλαίσια

Τα παραπάνω ερωτήματα διαφοροποιούνται ανάλογα με την προσέγγιση που ακολουθείται, εντούτοις, σε γενικές γραμμές καλύπτουν τα παραπάνω πεδία προσεγγίζοντας με αυτό τον τρόπο σφαιρικά την αποτίμηση της αποτελεσματικότητας ενός κοινωνικού προγράμματος. Κάποιοι επιπλέον παράγοντες που συνεκτιμώνται κατά τη διαδικασία αποτίμησης ενός προγράμματος αφορούν κρίσεις των συμμετεχόντων σχετικά με τη σημασία και το βαθμό της κοινωνικής αλλαγής που επιτεύχθηκε από την παρέμβαση, την αποδοχή της από την κοινότητα, τη θεσμοποίησή της και το ενδεχόμενο συνέχισης της κοινωνικής αλλαγής μετά το πέρας της παρέμβασης.⁵⁴⁴ Η αξιολόγηση μπορεί να είναι εσωτερική ή εξωτερική.⁵⁴⁵ Ως εσωτερική χαρακτηρίζεται η αξιολόγηση που πραγματοποιείται σε ένα πρόγραμμα από το φορέα/ οργανισμό υλοποίησής του και συγκεκριμένα από αξιολογητές ενταγμένους στη διεκπεραίωση της συγκεκριμένης διαδικασίας. Στην περίπτωση της εξωτερικής αξιολόγησης, η διαδικασία πραγματοποιείται από αξιολογητές που είναι εξωτερικοί συνεργάτες του φορέα/ οργανισμού και έχουν επιφορτιστεί με τη συγκεκριμένη εργασία. Η επιλογή γίνεται με βάση τόσο το κριτήριο του κόστους όσο και του ευρύτερου σχεδιασμού του προγράμματος. Συχνά, μάλιστα ο συνδυασμός των δύο προσεγγίσεων φαίνεται ότι μπορεί να δώσει ακόμη εγκυρότερα αποτελέσματα.

Προκειμένου να διασφαλιστεί η εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης, η διαδικασία χρειάζεται να υπόκειται σε μεθόδους κύρους και

⁵⁴⁴ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 163.

⁵⁴⁵ Κασσιμάτη, Κ. (2002), ό. π., σελ. 178.

αξιοπιστίας που θα αποδεικνύουν εμπειρικά και αντικειμενικά την αποτελεσματικότητά της. Τα στοιχεία που θεωρούνται σημαντικά σε μια αξιολόγηση προκειμένου να είναι έγκυρη αφορούν τη δυνατότητά της «να αποτιμά τους στόχους και τα μέσα (εισερχόμενα), τη διαδικασία υλοποίησης, τις επιπτώσεις στις συμπεριφορές και στις στάσεις συμπεριλαμβανομένων και των μη αναμενόμενων ή μη εμφανών επιπτώσεων, την οικονομική συμβατότητα και τη δυνατότητα γενίκευσης σε άλλα περιβάλλοντα».⁵⁴⁶ Οι έρευνες που μελετούν την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων πρόληψης πρέπει να πληρούν τις προϋποθέσεις της εσωτερικής και εξωτερικής εγκυρότητας (internal and external validity).⁵⁴⁷ Στην πρώτη περίπτωση, εξετάζεται το εάν η έρευνα αναδεικνύει ικανοποιητικά το κατά πόσο η παρέμβαση είχε αντίκτυπο στο αναμενόμενο αποτέλεσμα, εν προκειμένω στην παραβατικότητα. Η δεύτερη εξετάζει το κατά πόσο η επίδραση της παρέμβασης στο αποτέλεσμα είναι γενικεύσιμη και εφαρμόσιμη σε άλλες περιπτώσεις.

Ολοκληρώνοντας να επισημάνουμε ότι η έρευνα είναι πολύ σημαντική στο συγκεκριμένο πεδίο, καθώς από τη μια πλευρά αναδεικνύονται μέσα από αυτήν οι αδυναμίες και η αναποτελεσματικότητα ορισμένων παρεμβάσεων και από την άλλη πλευρά διαφαίνονται τα δυνατά σημεία και η επιτυχία άλλων παρεμβάσεων, έτσι ώστε οι μεν πρώτες να διακοπούν και οι δε επιτυχημένες να συνεχιστούν και ενδεχομένως να βελτιωθούν. Ωστόσο, η αξιολόγηση ως πρακτική δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στις διαδικασίες πρόληψης τους εγκλήματος, ειδικά στη χώρα μας, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ανατροφοδότηση σχετικά με τους αποτελεσματικούς και μη τρόπους παρέμβασης.⁵⁴⁸

2.1.3. Η φυσιογνωμία των φορέων παροχής προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης

Στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων που έχουν πραγματοποιηθεί στην ελληνική κοινωνική πολιτική, έχουν οργανωθεί οι υπηρεσίες των Δήμων που προσανατολίζονται στην παροχή των κοινωνικών προγραμμάτων. Γενικά, οι κοινωνικές υπηρεσίες των ΟΤΑ παρέχουν υπηρεσίες πρωτοβάθμιας κοινωνικής φροντίδας και μέριμνας που απευθύνονται σε ολόκληρο τον πληθυσμό των κατοίκων της περιοχής τους, αλλά και σε πιο εξειδικευμένες ανάγκες τους. Οι περισσότερες

⁵⁴⁶ Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 39.

⁵⁴⁷ Welsh, B. C., Farrington, D. P. (2001), "Toward an Evidence-Based Approach to Preventing Crime", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* (2001), 578: 158-173.

⁵⁴⁸ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ 196.

από τις υπηρεσίες αυτές εμφανίζονται κατά τη δεκαετία του '80, ενώ γνωρίζουν μεγαλύτερη άνθηση και αναδεικνύονται σε φορείς κοινωνικής πολιτικής από το 1995 και έπειτα. Οι παραπάνω υπηρεσίες διακρίνονται σε ΝΠΔΔ που παρέχουν υπηρεσίες ανοιχτής ή κλειστής περίθαλψης σε διάφορες ομάδες του πληθυσμού, σε ΝΠΔ (δημοτικές επιχειρήσεις, αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες) με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, των συνθηκών ζωής της πόλης κλπ. και Διευθύνσεις ή τμήματα που εντάσσονται στον οργανισμό λειτουργίας των Δήμων με σκοπό το σχεδιασμό και την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας⁵⁴⁹. Συχνά, υπάρχει διεύθυνση κοινωνικών υπηρεσιών που συντονίζει όλες τις υπηρεσίες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Οι υπηρεσίες που παρέχουν τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης ανήκουν διοικητικά είτε στους ΟΤΑ είτε σε Ν.Π.Δ.Δ. που υπάγονται στους ΟΤΑ. Στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται, κυρίως, για τις Κοινωνικές Υπηρεσίες των Δήμων, ενώ τα Ν.Π.Δ.Δ., εντάσσονται στις κοινωνικές υπηρεσίες που παρέχουν οι ΟΤΑ. Να αναφέρουμε, χαρακτηριστικά, ορισμένα από τα Ν.Π.Δ.Δ., όπως το *Κέντρο Κοινωνικής Παρέμβασης* του Δήμου Κορυδαλλού που ιδρύθηκε το 1986 λειτουργώντας αρχικά ως συμβουλευτικός σταθμός, ενώ το 1996 αναδιαρθρώθηκε η δομή του, το *Γραφείο Κοινωνικής Μέριμνας* του Δήμου Βούλας που παρέχει συμβουλευτική, το *Κέντρο Κοινωνικής Πολιτικής* (ΚΕ.ΚΟΙ.ΠΟ.) του Δήμου Κηφισιάς που αποτελεί μια πολυδύναμη κοινωνική υπηρεσία, το *Γραφείο Κοινωνικής Υποστήριξης* του Δήμου Ηλιούπολης που λειτουργεί από το 1992, κ.ά.

Στα προγράμματα προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης έχουμε εντάξει τις αντίστοιχες κοινωνικές υπηρεσίες που παρέχονται είτε από την Κοινωνική Υπηρεσία των Δήμων είτε από τα Συμβουλευτικά Κέντρα Οικογένειας. Τα τελευταία συναντώνται στους Δήμους από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και διοικητικά εντάσσονται είτε στις κοινωνικές υπηρεσίες του εκάστοτε Δήμου είτε αποτελούν ξεχωριστά Ν.Π.Δ.Δ. του Δήμου. Οι συγκεκριμένες υπηρεσίες παρέχουν συνήθως και τα προγράμματα υποστήριξης της εκπαίδευσης και πρόληψης μαθησιακών δυσκολιών. Οι υπηρεσίες προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης συναντώνται σε όλους τους Δήμους της έρευνας. Μάλιστα, ορισμένες από αυτές αποτελούν μέρος ευρωπαϊκών πρωτοβουλιών.

Όσον αφορά τις παρεμβάσεις που αφορούν την πρόληψη των ναρκωτικών,

⁵⁴⁹ Αμίτσης, Γ. (2001), ό. π., σελ. 132-137 και Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 187.

υλοποιούνται, κυρίως, από το πανελλαδικό δίκτυο των 71 Κέντρων Πρόληψης του Οργανισμού κατά των ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, που λειτουργούν και καλύπτουν τους 49 νομούς της χώρας (έως και τα μέσα του 2009).⁵⁵⁰ Τα Κέντρα Πρόληψης και Αντιμετώπισης της Εξάρτησης των Δήμων είναι αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες, που εποπτεύονται επιστημονικά και συγχρηματοδοτούνται από τον ΟΚΑΝΑ και από πόρους της τοπικής αυτοδιοίκησης και λειτουργούν με τη συνεργασία του ΟΚΑΝΑ με την τοπική αυτοδιοίκηση. Η συστηματική προσπάθεια εφαρμογής των προγραμμάτων πρόληψης των ναρκωτικών ξεκίνησε το 1995 στο πλαίσιο της εθνικής πολιτικής για την πρόληψη της ουσιοεξάρτησης.

Τα Κέντρα Πρόληψης στα οποία έλαβε χώρα η παρούσα έρευνα άρχισαν να λειτουργούν περίπου στις αρχές του 2000. Σε αυτά περιλαμβάνονται τα παρακάτω κέντρα:

- «Άρηξις» των Δήμων Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω, Χαϊδαρίου, το οποίο λειτουργεί από τον Ιούνιο του 2002 με έδρα το Δήμο Αιγάλεω.
- «Σταθμός» των Δήμων Καλλιθέας, Μοσχάτου και Ταύρου, το οποίο ιδρύθηκε το 2001.
- Το Κέντρο Πρόληψης της Χρήσης Εξαρτησιογόνων ουσιών Δήμων Ηλιούπολης – Υμηττού, το οποίο δημιουργήθηκε το 2002.
- Το Κέντρο Πρόληψης Εξαρτήσεων & Προαγωγής Ψυχικής Υγείας «Αργώ» (Διαδημοτικό Κέντρο Δήμων Αγίας Παρασκευής – Χολαργού) που λειτουργεί από το 1989.
- Το Κέντρο Πρόληψης Χρήσης Εξαρτησιογόνων Ουσιών Δήμου Κηφισιάς «Προνόη», το οποίο ιδρύθηκε το 2002 με πρωτοβουλία του Κέντρου Κοινωνικής Πολιτικής του Δήμου Κηφισιάς.
- Το Κέντρο Πρόληψης της Χρήσης Εξαρτησιογόνων Ουσιών και Προαγωγής της Υγείας του Δήμου Ζωγράφου, το οποίο λειτουργεί από το 2000.

Επιπλέον, παρεμβάσεις πρόληψης υλοποιούνται από το Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, στο πλαίσιο της υλοποίησης των Προγραμμάτων Αγωγής Υγείας σε σχολεία της Πρωτοβάθμιας και της

⁵⁵⁰ ΕΚΤΕΠΝ (2010), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα 2010*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα, σελ. 51.

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από τον Τομέα Πρόληψης του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ), καθώς και από άλλους κυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς φορείς από το χώρο των εξαρτήσεων, της υγείας κτλ. Για τα Προγράμματα Αγωγής Υγείας,⁵⁵¹ ενώ την ευθύνη για το σχεδιασμό και το περιεχόμενό τους την έχει το Υπουργείο Παιδείας, Δια βίου μάθησης και Θρησκευμάτων, η υλοποίηση τους, συχνά, εντάσσεται στις δραστηριότητες των Κέντρων Πρόληψης.

Τα προγράμματα κοινωνικής ένταξης και πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού, στα οποία εντάσσονται τα προγράμματα προώθησης της απασχόλησης λειτουργούν είτε στο πλαίσιο τοπικών πρωτοβουλιών, οπότε εντάσσονται στις κοινωνικές υπηρεσίες των Δήμων είτε λειτουργούν ως ανεξάρτητα νομικά πρόσωπα στο πλαίσιο Δημοτικών Επιχειρήσεων Ανάπτυξης που ιδρύουν οι Δήμοι προς το σκοπό αυτό (Σχέδιο δράσης «Ίσες ευκαιρίες»: Δήμοι Αιγάλεω, Αγίας Βαρβάρας, Κορυδαλλού, Βούλας)⁵⁵² ή μπορεί να λειτουργήσουν στο πλαίσιο ευρωπαϊκών πρωτοβουλιών. Στην τελευταία περίπτωση, εντάσσονται τα προγράμματα προώθησης της απασχόλησης που λειτουργούν με κοινοτική χρηματοδότηση και εθνική συμμετοχή με τη μορφή Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών, όπως το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Υγεία – Πρόνοια 2000-2006 (Δήμοι Κηφισιάς, Ηλιούπολης, Βούλας, Κορυδαλλού κ.α.) και το έργο Equal: «Επί Τροχών: Επόμενη Στάση Αγορά Εργασίας».

Όσον αφορά τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας (ΤΟΣΠΑ), ο θεσμός αναθέτει στην τοπική αυτοδιοίκηση την αρμοδιότητα για τη λήψη των κατάλληλων μέτρων για την πρόληψη του εγκλήματος σε τοπικό επίπεδο, όπως είδαμε και παραπάνω⁵⁵³. Συγκεκριμένα, προβλέπεται η σύσταση Τοπικών Συμβουλίων Πρόληψης της Παραβατικότητας σε κάθε Δήμο ή Κοινότητα άνω των 3.000 κατοίκων, καθώς και ενός Κεντρικού Συμβουλίου στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης (ά. 13 ν. 3387/2005) για να συντονίζει τη δράση τους,⁵⁵⁴ ενώ η λειτουργία τους

⁵⁵¹ ΕΚΤΕΠΝ (2009), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οιοπνευματωδών στην Ελλάδα 2009*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

⁵⁵² Η λειτουργία του εξειδικευμένου φορέα παροχής Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών με τίτλο «Σύμπλευση», στο πλαίσιο του Μέτρου 2.1 του Ε.Π. Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση.

⁵⁵³ Ν. 2713/1999 και αργότερα προστέθηκε η ΥΑ 3002/1/14-στ' του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, ΦΕΚ Β' 12/14.1.2002.

⁵⁵⁴ Κουράκης, Ν. (2006), *Για να νιώθουμε ασφαλείς σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών: Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*, εκδόσεις Αντ. Σάκουλα, Αθήνα. Βλ. επίσης ενδεικτικά Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε*

γίνεται με απόφαση του Δημάρχου ή Προέδρου της Κοινότητας, έπειτα από πρόταση του οικείου Δημοτικού ή Κοινοτικού Συμβουλίου.

Όσον αφορά τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (στο εξής ΚΔΑΠ), ξεκίνησαν στη χώρα μας το 2000 ως χρηματοδοτούμενα προγράμματα από κοινοτικούς και εθνικούς πόρους και εντάχθηκαν στο επιχειρησιακό πρόγραμμα «Απασχόληση και Επαγγελματική κατάρτιση».⁵⁵⁵ Φορείς υλοποίησης των προγραμμάτων είναι οι Δήμοι (μέσω των Δημοτικών Επιχειρήσεών τους) σε συνεργασία με τα αρμόδια Υπουργεία (Απασχόλησης, Εσωτερικών, Υγείας και Πρόνοιας).⁵⁵⁶ Τα ΚΔΑΠ αποτελούν μια κοινωνική δομή που ασχολήθηκε, για πρώτη φορά, με την εξωσχολική απασχόληση των παιδιών και την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους στις τοπικές κοινωνίες. Στους περισσότερους Δήμους του δείγματός μας, τα ΚΔΑΠ ξεκίνησαν τη λειτουργία τους κατά το 2003.

Τέλος, τα Τοπικά Συμβούλια Νέων (ΤΟΣΥΝ), καθώς και τα Κέντρα Πληροφόρησης Νέων (ΚΠΝ) λειτουργούν με ευθύνη της τοπικής αυτοδιοίκησης και σε συντονισμό, συνεργασία και συγχρηματοδότηση της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς. Τα ΤΟΣΥΝ συστάθηκαν για πρώτη φορά το 1997 με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς σε κάποιους Δήμους και Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις⁵⁵⁷. Ωστόσο, η αναγκαιότητα ενίσχυσης και θεσμοθέτησης της πρωτοβουλίας οδήγησε στη νομοθετική ρύθμιση (2006) για τη σύσταση και λειτουργία των Τοπικών Συμβουλίων Νέων σε όλους τους Δήμους, Κοινότητες και Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις της χώρας.⁵⁵⁸ Τα περισσότερα ΚΠΝ των Δήμων του δείγματος της παρούσας έρευνας λειτουργούν από το 2002 και εντάσσονται σε ένα ευρύτερο σχέδιο δημιουργίας 120 Κέντρων Πληροφόρησης σε ολόκληρη τη χώρα.

τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας, ό. π., σελ. 158-162. Κουράκης, Ν. (2005) «Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας ως μέσο αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας», εισήγηση στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα «Το μέλλον της Ενωμένης Ευρώπης», πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουλίου 2005, Αθήνα.

Περιοδικό Αστυνομίας Μάιος – Ιούνιος 2007,
<http://www.astinomia.gr>, Ημερομηνία πρόσβασης 5/6/2009.

⁵⁵⁵ Η λειτουργία των Κ.Δ.Α.Π. χρηματοδοτείται, συνήθως, από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.) και το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, ενώ, συχνά, στη χρηματοδότηση συμμετέχουν και οι Δήμοι.

⁵⁵⁶ Δικαιούχοι φορείς για τη σύσταση και τη λειτουργία των ΚΔΑΠ είναι οι φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως ορίζονται στην Υπουργική Απόφαση αριθ. Π1β/Γ.Π.οικ.149512001 (ΦΕΚ 1397/τ.Β/22-10-2001), η οποία τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με την αριθμ. Π1β/ΓΠοικ. 30411/2002 και την Κοινή Υπουργική Απόφαση 4036/27.7.2001(ΦΕΚ 1128/τ.Β/2001), όπως συμπληρώθηκε και ισχύει.

⁵⁵⁷ <http://www.neagenia.gr/appdata/documents>, Ημερομηνία πρόσβασης 18/12/2009.

⁵⁵⁸ Νόμος 3443/06

2.1.4. Η καταγραφή των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης και η διασύνδεσή τους με το τοπικό πλαίσιο υλοποίησης

Στη συγκεκριμένη ενότητα, θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε τα προγράμματα με βάση το πλαίσιο υλοποίησής τους, δηλαδή το προφίλ των Δήμων και τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων τους. Στους Δήμους που πραγματοποιήθηκε η έρευνα εντοπίστηκαν μια σειρά από κοινωνικές υπηρεσίες, οι οποίες απευθύνονται στα παιδιά και τους νέους, στην οικογένεια, στους άνεργους, στους μετανάστες, σε ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, σε ηλικιωμένους και ΑΜΕΑ. Από αυτά, απομονώσαμε τα προγράμματα που πληρούσαν τα κριτήρια επιλογής, όπως τα περιγράψαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο (*Βλ. 1.2. Μεθοδολογία – Καταγραφή του δείγματος*), προκειμένου να τα εντάξουμε στο δείγμα. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι τα προγράμματα που μελετήσαμε πληρούσαν τα εξής κριτήρια: συγκέντρωναν χαρακτηριστικά των προσεγγίσεων της κοινωνικής πρόληψης (μέτρα κοινωνικής πολιτικής, κοινοτικό πρότυπο, κ.ά.) και ιδιαίτερα των προσεγγίσεων της κοινωνικής ανάπτυξης (κοινοτικής, κοινωνικής και αναπτυξιακής)⁵⁵⁹ που συνίστανται σε παρεμβάσεις στις διαδικασίες ανάπτυξης του παιδιού και σε υπηρεσίες παροχής προστασίας, μέριμνας και φροντίδας (απασχόλησης, κατάρτισης, διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου κ.ά.),⁵⁶⁰ ενώ απευθύνονταν σε παιδιά και νέους έως 18 ετών, στην οικογένεια και σε γονείς παιδιών που βρίσκονταν στις αντίστοιχες ηλικίες, στο σχολείο και στην ευρύτερη κοινότητα. Στα προγράμματα έχουμε εντάξει τόσο τις πρωτογενείς παρεμβάσεις που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό των ανηλίκων όσο και τις δευτερογενείς παρεμβάσεις που απευθύνονται σε παιδιά που αντιμετωπίζουν συγκεκριμένες δυσκολίες ή προβλήματα κοινωνικής συμπεριφοράς και προσαρμογής, έχουν εκδηλώσει αντικοινωνικές συμπεριφορές ή έχουν εμπλακεί στους κόλπους της ποινικής δικαιοσύνης και στα οποία αναγνωρίζονται επιβαρυντικοί παράγοντες που ευνοούν την εμπλοκή τους ή τη συνέχιση της εμπλοκής τους στην παραβατικότητα. Επιπλέον, έχουμε συμπεριλάβει τόσο τα προγράμματα που είχαν ως άμεσο στόχο την πρόληψη της παραβατικότητας και της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς (χρήση ουσιών) όσο και εκείνα που είχαν ως άμεσο στόχο την ενίσχυση των θεσμών κοινωνικοποίησης (οικογένεια, σχολείο), των δεξιοτήτων των παιδιών και τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου για τα οποία η πρόληψη παραβατικών και

⁵⁵⁹ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

⁵⁶⁰ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 30.

παρεκκλινουσών συμπεριφορών μπορεί να αποτελεί δευτερεύοντα στόχο. Τα συγκεκριμένα προγράμματα συμπεριλήφθηκαν στο δείγμα, καθώς οι πρωτογενείς παρεμβάσεις προάγουν την κοινωνική ευημερία και σε μακροπρόθεσμο επίπεδο μπορεί να λειτουργήσουν εγκληματοπροληπτικά.⁵⁶¹ Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης κατέχουν ένα σημαντικό ποσοστό μεταξύ των κοινωνικών προγραμμάτων που αντιστοιχούν σε κάθε Δήμο.

Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζονται τα προγράμματα που παρέχονται ανά Δήμο ομαδοποιημένα σε ευρύτερες κατηγορίες.⁵⁶²

Πίνακας 6: Προγράμματα/ Δράσεις/ Υπηρεσίες Δήμων

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ/ ΔΡΑΣΕΙΣ/ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΔΗΜΩΝ	ΑΓ.ΒΑΡΒΑΡΑΣ	ΜΟΣΧΑΤΟΥ	ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ	ΒΟΥΛΑΣ	ΑΓ.ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	ΥΜΗΤΤΟΥ	ΚΗΦΙΣΙΑΣ	ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ	ΑΙΓ'ΑΛΕΩ	ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ	ΖΩΓΡΑΦΟΥ	ΓΑΛΑΤΣΙΟΥ
Υπηρεσίες προαγωγής υγείας, ατομικής, οικογενειακής συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης/ Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας/ Σχολή Γονέων												
Προγράμματα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, συμβουλευτικής και προαγωγής υγείας στη σχολική κοινότητα												
Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού												
Προγράμματα αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου/ δημιουργικής απασχόλησης/πολιτιστικά και ψυχαγωγικά (ΚΔΑΠ, Παιγνιοθήκη)												
Προγράμματα ευαισθητοποίησης της κοινότητας/ εθελοντισμού												
Τοπικό συμβούλιο νέων												
Προγράμματα πρόληψης ναρκωτικών												
Προγράμματα κοινωνικών υποστηρικτικών (συνοδευτικών) υπηρεσιών												
Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης της Παραβατικότητας					*							*
Κοινωνική φροντίδα για ανηλίκους παραβάτες/ πρόγραμμα κοινωφελούς εργασίας												
Συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική στήριξη σε ανηλίκους παραβάτες στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα												
Κέντρο πληροφόρησης νέων												
Προγράμματα υποστήριξης της εκπαίδευσης – πρόληψης των μαθησιακών δυσκολιών, του αναλφαβητισμού, μελέτης και κατάρτισης												
Προγράμματα, στήριξης και ένταξης ατόμων που απειλούνται ή βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό (για μετανάστες/Σχολείο μεταναστών, για τσιγγάνους/Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων, κ.ά.)												

*Επίκειται η λειτουργία του ΤΟΣΠΑ.

⁵⁶¹ Crawford, A. (1998), ό. π. 112-115. Βλ. σχετικά ενδεικτικά, Lippman, L., H., Anderson Moore, K., McIntosh, H. (2009), ό. π., Bornstein, M. H., Davidson, L., Keyes, C. L. M., Moore, K. A., and The Center for Child Well-Being (2002), ό.π., Moore, K. A. and Halle, T. G. (2001), όπως αναφέρεται στο Hofferth, S., Owens T. (2001), ό.π., Larson, R. W. (2000), ό.π.

⁵⁶² Βλ. Παράρτημα ΙΙΙ για αναλυτική απεικόνιση των προγραμμάτων.

Πίνακας 6i: Αριθμός προγραμμάτων/ δράσεων/ υπηρεσιών κοινωνικής ανάπτυξης Δήμων

Αριθμός προγραμμάτων/ δράσεων/ υπηρεσιών κοινωνικής ανάπτυξης ανά Δήμο	ΑΓ.ΒΑΡΒΑΡΑΣ	ΜΟΣΧΑΤΟΥ	ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ	ΒΟΥΛΑΣ	ΑΓ.ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	ΥΜΗΤΤΟΥ	ΚΗΦΙΣΙΑΣ	ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ	ΑΙΓΑΛΕΩ	ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ	ΖΩΓΡΑΦΟΥ	ΓΑΛΑΤΣΙΟΥ
	13	10	9	8	12	11	12	9	8	9	7	9

Όπως βλέπουμε στον παραπάνω πίνακα (Πίνακας 6), οι υπηρεσίες προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης (ατομικής, οικογενειακής και σχολικής), οι υπηρεσίες υποστήριξης, προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού, τα προγράμματα του ελεύθερου χρόνου και της δημιουργικής απασχόλησης, τα τοπικά συμβούλια νέων και τα προγράμματα ευαισθητοποίησης της κοινότητας συναντώνται σε όλους τους Δήμους της έρευνας. Τα υπόλοιπα προγράμματα και οι υπηρεσίες που καταγράφονται στον πίνακα συναντώνται σε ορισμένους Δήμους. Το συγκεκριμένο γεγονός μπορεί να συνδεθεί με τα διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες των Δήμων, με ζητήματα χρηματοδότησης, όπως και με το γεγονός ότι ορισμένες υπηρεσίες παρέχονται από γειτονικούς Δήμους με αποτέλεσμα η υλοποίησή τους να «χρεώνεται» σε αυτούς και να μη φαίνεται στους Δήμους του παραπάνω πίνακα. Οι Δήμοι που δραστηριοποιούνται περισσότερο στον τομέα των κοινωνικών προγραμμάτων είναι οι Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Αγίας Παρασκευής και Κηφισιάς. Ωστόσο, αυξημένη δραστηριότητα εμφανίζουν και οι υπόλοιποι Δήμοι του δείγματος, καθώς όπως αναφέραμε παραπάνω, η συγκεκριμένη παράμετρος αποτέλεσε κριτήριο επιλογής τους στο δείγμα.

Πιο συγκεκριμένα, η υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης από τους Δήμους αποτελεί συνάρτηση ορισμένων βασικών ερωτημάτων που διερευνώνται κατά τη διαδικασία σχεδιασμού. Τα εν λόγω ερωτήματα σχετίζονται με τα υπάρχοντα προβλήματα και τις ανάγκες, τα αίτια δημιουργίας τους, το εάν υπάρχει κάποια παρέμβαση γι' αυτά και το στόχο της, την πολιτική που θα ακολουθήσει η παρέμβαση και το ποια είναι τα επιθυμητά αποτελέσματα προκειμένου αυτή να θεωρηθεί επιτυχής, καθώς και το ποιοι θα είναι οι φορείς υλοποίησής της.⁵⁶³ Η επιλογή στρατηγικών δράσης αποτελεί μια συμμετοχική διαδικασία, η οποία

⁵⁶³ Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 127.

λαμβάνει υπόψη τα τοπικά δεδομένα και παράγοντες, όπως το μέγεθος και το είδος των αναγκών, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των κατοίκων, τα ζητήματα διαπολιτισμικών σχέσεων, τις στάσεις και τους τρόπους αντιμετώπισης αυτών από τους τοπικούς φορείς και τους κατοίκους της τοπικής κοινωνίας, την ύπαρξη ή μη άλλων παρεμφερών υπηρεσιών, το ανθρώπινο δυναμικό και το επίπεδο συνεργασίας τους, την παρουσία εθελοντικών φορέων ή άλλων υποστηρικτικών δικτύων, τη δυνατότητα χρηματοδότησης των προγραμμάτων κλπ.⁵⁶⁴ Στο πλαίσιο των παραπάνω ερωτημάτων, κατά τη διαδικασία σχεδιασμού προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης, γίνεται μια διερεύνηση του τοπικού πλαισίου. Στη φάση αυτή, πραγματοποιείται η καταγραφή των τοπικών κοινωνικών προβλημάτων και αναζητούνται οι παράγοντες που σχετίζονται με την εμφάνισή τους, ενώ παράλληλα αναζητείται και σχεδιάζεται εκείνη η παρέμβαση που κρίνεται ως η καταλληλότερη για την επιτυχή διαχείρισή τους. Η υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης συναρτάται τόσο με τις τοπικές ανάγκες όσο και με τη διαθεσιμότητα των πόρων και το είδος των προγραμμάτων που χρηματοδοτούνται από ευρωπαϊκές ή εθνικές πρωτοβουλίες. Συγκεκριμένα, κατά τη διαδικασία της λήψης της απόφασης για την υλοποίηση ενός προγράμματος λαμβάνονται υπόψη παράγοντες, όπως οι τοπικές ανάγκες και το κοινωνικοδημογραφικό προφίλ των κατοίκων της περιοχής, όπως και η ευρύτερη μέριμνα των Δήμων για κοινωνική φροντίδα. Επιπλέον, η χρηματοδότηση από εθνικούς ή ευρωπαϊκούς πόρους, η στελέχωση (προσωπικό), η υλικοτεχνική υποδομή, καθώς και η διάθεση και ευαισθητοποίηση των φορέων και των δημοτών του εκάστοτε Δήμου για παροχή και συμμετοχή, αντίστοιχα, σε προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης αποτελούν ορισμένους ακόμη παράγοντες που συνδέονται με την υλοποίηση προγραμμάτων στην τοπική κοινότητα.

Μια κοινή διαπίστωση που διαφαίνεται στους περισσότερους Δήμους του δείγματος της έρευνας είναι ότι τα προγράμματα, συνήθως, εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής και παροχής υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας και μέριμνας, που κάθε σύγχρονο κράτος οφείλει να διασφαλίζει στους πολίτες του κατά τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα. Έτσι, η τοπική αυτοδιοίκηση ως εκφραστής της πολιτειακής μέριμνας προς τον πολίτη έρχεται να ανταποκριθεί στο προνοιακό σχήμα που βασίζεται στον εντοπισμό των αναγκών σε τοπικό επίπεδο και

⁵⁶⁴ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π. σελ. 128-129.

στην κάλυψη αυτών μέσα από προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλο μέρος των προγραμμάτων που υλοποιούνται (ιδίως, όσον αφορά προγράμματα κατάρτισης/ απασχόλησης) εντάσσονται στο πλαίσιο ευρωπαϊκών κοινοτικών πρωτοβουλιών και χρηματοδοτήσεων και αποτελούν μέρος της ευρύτερης προσπάθειας πρόληψης της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού.

Η κοινωνικοδημογραφική σύνθεση του πληθυσμού αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη για την υλοποίηση προγραμμάτων προκειμένου να υπάρξει αντιστοιχία ανάμεσα στο περιεχόμενο των προγραμμάτων και τα συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι μιας δεδομένης περιοχής. Παρατηρώντας τους παραπάνω πίνακες σε συνάρτηση με τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά του τοπικού πλαισίου υλοποίησής τους, βλέπουμε ότι υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στα προγράμματα και τις παρεχόμενες υπηρεσίες του κάθε Δήμου με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πληθυσμού του. Ειδικότερα, ο Δήμος Αγίας Βαρβάρας αποτελεί μια αξιοσημείωτη περίπτωση Δήμου που συγκεντρώνει ένα μεγάλο εύρος προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης. Τα περισσότερα από αυτά προέκυψαν ως αναγκαιότητα και κατ' επέκταση βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τα προβλήματα, τις ανάγκες και εν γένει τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που κατοικούν στο Δήμο. Συγκεκριμένα, τόσο τα προγράμματα υποστήριξης της εκπαίδευσης – παραμονής στο σχολείο, πρόληψης του αναλφαβητισμού όσο και η υλοποίηση προγραμμάτων που επιδιώκουν την κοινωνική ένταξη προέκυψαν ως ανάγκη δεδομένου ότι, αφενός ο Δήμος κατοικείται από μεγάλο αριθμό ευπαθών κοινωνικών ομάδων (Τσιγγάνους, επαναπατριζόμενους Έλληνες, μετανάστες, πρώην χρήστες ναρκωτικών ουσιών, κ.ά), και αφετέρου συγκεντρώνει πολύ υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού και σχολικής διαρροής. Παραθέτουμε, χαρακτηριστικά, «... τα περισσότερα προγράμματα υλοποιούνται εξαιτίας της ιδιαίτερης σύνθεσης του πληθυσμού της πόλης. Στην Αγία Βαρβάρα κατοικούν ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, τσιγγάνοι, μετανάστες κλπ. Οι τσιγγάνοι αντιστοιχούν στο 10% του πληθυσμού και οι μετανάστες/ αλλοδαποί αντιστοιχούν στο 7% του πληθυσμού. Επιπλέον, έχουμε πρόβλημα με τη σχολική διαρροή. Φανταστείτε ότι το 39% των κατοίκων του Δήμου είναι σχεδόν λειτουργικά αναλφάβητοι και, κυρίως, οι τσιγγάνοι για τους οποίους η μόρφωση βρίσκεται πολύ χαμηλά στο αξιακό τους σύστημα. Επίσης υπάρχει παράνομη εργασία.... Όσον αφορά παραβατικές συμπεριφορές, κάποια επιπλέον πράγματα που μπορώ να σας πω είναι ότι πάνω από το 50% των αδικημάτων που διαπράττουν οι ανήλικοι αφορά παραβάσεις

Κ.Ο.Κ., μεγάλο μέρος των αδικημάτων αφορά απαγωγές τσιγγάνων για γάμο. Γενικά, είναι έντονο το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, κυρίως, στους τσιγγάνους και βλέπουμε και πολλές παραβάσεις δικαστικών αποφάσεων για να δουν τα παιδιά τους. Από την εμπειρία μου στην κοινωνική υπηρεσία...στο Δήμο οι νέοι δεν έχουν στόχους, προοπτικές, οι νέοι τσιγγάνοι είναι εγκλωβισμένοι στο πρότυπο που τους θέλει να κάνουν οικογένεια σε μικρή ηλικία, υπάρχουν ανύπαντρες μητέρες που μεγαλώνουν μόνες τα παιδιά...» (Συντονίστρια των προγραμμάτων του Δήμου στην Κεντρική Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου Αγίας Βαρβάρας). Μάλιστα, το κοινωνικό προφίλ του Δήμου διαφαίνεται και από το γεγονός ότι τα παραπάνω προγράμματα συμπληρώνονται από προγράμματα που επιδιώκουν να ενισχύσουν την κοινωνική αλληλεγγύη και την ευαισθητοποίηση της κοινότητας. Επιπλέον, ο Δήμος μεριμνά για την επιμόρφωση των στελεχών που εργάζονται στα προγράμματα μέσα από προγράμματα εκπαίδευσης και σεμινάρια. Αυτός είναι και ο λόγος που, σε μεγάλο βαθμό, οι ερωτώμενοι αισθάνονται ικανοποιημένοι ως προς την αξιοποίησή τους στην εργασία τους.

Άλλοι Δήμοι, όπως της Αγίας Παρασκευής, του Γαλασίου και της Κηφισιάς διεξάγουν έρευνες προκειμένου να αναγνωρίσουν και να μελετήσουν τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι δημότες και στη συνέχεια να προσαρμόσουν τις δράσεις και τα προγράμματά τους στις αντίστοιχες ανάγκες του πληθυσμού. Οι συγκεκριμένοι Δήμοι αναπτύσσουν ερευνητική δράση για να καταγράψουν τις κοινωνικές ανάγκες σε τοπικό επίπεδο και στη συνέχεια, προχωρούν στο σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής, στην κοινοτική οργάνωση και ανάπτυξη, στην ολοκληρωμένη παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και στήριξης και στην ποιοτική αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Παράλληλα, επιτελείται κοινωνική έρευνα για τη διερεύνηση των κοινωνικών συνθηκών ατόμων και οικογενειών και για περιστατικά που χρήζουν υποστήριξης. Στόχος είναι μέσα από τις παρεχόμενες υπηρεσίες να προαχθεί η ποιότητα ζωής, να ενισχυθούν οι κοινωνικοί δεσμοί και η κοινωνική συνείδηση των πολιτών, καθώς και να εξασφαλιστεί η προστασία των ευπαθών ομάδων.

Ο Δήμος Αγίας Παρασκευής έχει αναπτύξει αξιόλογη κοινωνική δράση μέσα από ένα συντονισμένο δίκτυο υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής, χωρίς ωστόσο, να χαρακτηρίζεται από οξυμένα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Ο Δήμος διεξάγει έρευνες που μελετούν κοινωνικά προβλήματα και συγκεντρώνουν στοιχεία για άτομα που απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό (άνεργους, απεξαρτημένους,

αποφυλακισμένων, μετανάστες, μονογονεϊκές οικογένειες) σε τοπικό επίπεδο, και προτείνει προγράμματα για την αντιμετώπιση των συγκεκριμένων κοινωνικών αναγκών. Αναφέρθηκε, συγκεκριμένα: *«Τα προγράμματα τα παρακολουθούν, κυρίως, άτομα τα οποία δεν έχουν πρόβλημα. Οι κάτοικοι δεν έχουν σημαντικά προβλήματα, οπότε οι παρεμβάσεις πρόληψης και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης είναι αποδοτικές. Οι περισσότεροι κάτοικοι του Δήμου Αγίας Παρασκευής έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή, χωρίς να είναι δημότες. Είναι νέοι κάτοικοι που εργάζονται σε άλλες περιοχές και έχουν μικρή συμμετοχή στα κοινά»* (Κοινωνική Υπηρεσία Αγίας Παρασκευής). Το στοιχείο αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι δεσμοί τους με το Δήμο να μην είναι ιδιαίτερα ισχυροί. Έτσι, δίνεται έμφαση σε προγράμματα που ενισχύουν την κοινωνική αλληλεγγύη, τον εθελοντισμό και την ευαισθητοποίηση των κατοίκων προς τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η περιοχή. Για το λόγο αυτό, λειτουργεί πρόγραμμα εθελοντισμού και κινητοποίησης της κοινότητας.

Ένα πρόβλημα που έχει διαπιστωθεί από στοιχεία έρευνας της Κοινωνικής Υπηρεσίας είναι ότι το πρόβλημα της ανεργίας είναι αυξημένο, ενώ παράλληλα είναι γεγονός πως οι περισσότεροι κάτοικοι εργάζονται μακριά από τα όρια της πόλης. Οι ανάγκες που πρέπει να καλυφθούν αφορούν, κυρίως, την εύρεση εργασίας και την υποστήριξη των νέων. Έχει αναδειχθεί, επομένως, η ανάγκη για παρέμβαση της τοπικής αυτοδιοίκησης στον τομέα της κατάρτισης και επαγγελματικής αποκατάστασης των νέων.

Μια άλλη αναγκαιότητα που έχει προκύψει στο Δήμο αφορά τη διαχείριση των προβλημάτων μάθησης και συμπεριφοράς, των συναισθημάτων και των κοινωνικών σχέσεων στο σχολικό περιβάλλον, καθώς και τη δυνατότητα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των μαθητών. Έτσι, έπειτα από την έγκριση του Υπουργείου Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων και το αίτημα των Συλλόγων Γονέων κατοχυρώθηκε η παρουσία ψυχολόγων στα σχολεία για παροχή συμβουλευτικής σε διευθυντές και εκπαιδευτικούς σε τακτά χρονικά διαστήματα. Η ίδια δυνατότητα παρέχεται και στους συλλόγους γονέων και κηδεμόνων με στόχο την ευαισθητοποίησή τους σε θέματα ψυχικής υγείας. Το *«Ολοκληρωμένο πρόγραμμα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης στα Δημοτικά Σχολεία»* αποτελεί μία αξιόλογη κίνηση για την επέκταση του θεσμού σε όλα τα σχολεία. Τέλος, ο Δήμος καταβάλλει προσπάθειες για την ομαλή ένταξη και την πρόσβαση στην εκπαίδευση των παιδιών που ανήκουν σε μια ομάδα τσιγγάνων που έχει εγκατασταθεί στην περιοχή.

Όσον αφορά το Δήμο Κηφισιάς, τα κοινωνικά προγράμματα και οι δράσεις που σχεδιάζει αποσκοπούν κατά κύριο λόγο στην κοινοτική ανάπτυξη και απευθύνονται τόσο στο γενικό πληθυσμό όσο και σε πιο εξειδικευμένες ανάγκες, όπως σε ανηλίκους που συγκεντρώνουν παράγοντες που τους θέτουν σε «κίνδυνο», ανέργους, παιδιά και θύματα ενδοικογενειακής βίας. Ο πληθυσμός του Δήμου διακρίνεται από αρκετά υψηλό κοινωνικοοικονομικό προφίλ, χωρίς ωστόσο, αυτό να συνεπάγεται και έλλειψη αναγκών για προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, στην περιοχή παρατηρείται αυξημένη νεανική παραβατικότητα, καθώς τα παιδιά και οι νέοι παραμένουν για πολλές ώρες ανεπίβλεπτα λόγω των επαγγελματικών υποχρεώσεων των γονιών τους, όπως αναφέρουν, χαρακτηριστικά: *«Στην περιοχή οι κάτοικοι είναι πλούσιοι ή μέτριοι οικονομικά. Είναι άνθρωποι που εργάζονται και λείπουν από το σπίτι πολλές ώρες. Τα παιδιά περνούν πολύ χρόνο μόνα τους. Υπάρχει νεανική παραβατικότητα και μικροσυμμορίες. Υπάρχουν κρούσματα βανδαλισμών, σπάνε τζάμια, καίνε αυτοκίνητα για πλάκα. Γι' αυτό και έχουμε αναπτύξει συνεργασία με την Εισαγγελία ανηλίκων και την αστυνομία που μας στέλνουν περιστατικά νεανικής παραβατικότητας για εξωδικαστική διευθέτηση. Ο Δήμος διεξάγει και έρευνες για να μελετήσει τις διαστάσεις του φαινομένου. Μάλιστα, τώρα είναι σε εξέλιξη μια έρευνα για την καταγραφή και μελέτη της παραβατικότητας σε ανηλίκους στο Δήμο»* (Κοινωνική Υπηρεσία Δήμου Κηφισιάς).

Επιπλέον, στο Δήμο έχουν παρατηρηθεί και αρκετά περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, γι' αυτό και υλοποιούνται προγράμματα που απευθύνονται στους νέους και την οικογένεια, όπως αναφέρουν: *«Έρχονται αρκετά περιστατικά με προβλήματα στην οικογένεια, ενδοοικογενειακή βία, κακοποίηση. Παρόλο που η περιοχή έχει υψηλό κοινωνικοοικονομικό status, δε λείπουν αυτά τα περιστατικά. Έρχονται πολλές γυναίκες που κακοποιούνται στο σπίτι και ζητούν βοήθεια για τις ίδιες και τα παιδιά τους. Πολλές φορές, μάλιστα, έχουν πρόβλημα για το ποιος θα πάρει την επιμέλεια των παιδιών»* (Κοινωνική Υπηρεσία Δήμου Κηφισιάς).

Αντίστοιχα, στο Δήμο Βούλας παρατηρούνται περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, καθώς και ενδοοικογενειακών προβλημάτων που χρήζουν διαχείρισης. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε: *«Σήμερα σε σχέση με το παρελθόν, υπάρχουν πολλά προβλήματα με τα διαζύγια. Έχουμε πολλά διαζύγια και προβλήματα με τα παιδιά. Έχουμε αρκετές περιπτώσεις οικογενειών που οι γονείς παίρνουν διαζύγιο και χρησιμοποιούν τα παιδιά σαν μπαλάκι. Πολλές φορές, μάλιστα, τα παιδιά βλέπουν βία μέσα στο σπίτι από το πατέρα προς τη μητέρα τους. Τα παιδιά αυτά αντιμετωπίζουν*

πολλά προβλήματα, στο σχολείο στην απόδοσή τους, στη συγκέντρωση, στις σχέσεις με τους συμμαθητές τους... Συχνά παρουσιάζουν παραβατική συμπεριφορά, παρατάνε το σχολείο... Έτσι, οι γονείς όταν βλέπουν αυτά τα προβλήματα στα παιδιά τους έρχονται σε μας και ζητούν βοήθεια» (Κοινωνική υπηρεσία Δήμου Βούλας). Αναφέρουν, επιπλέον: «Όσοι επισκέπτονται την υπηρεσία στην πλειοψηφία είναι άνεργοι, ακολουθούν οι μετανάστες, με μεγαλύτερο ποσοστό τα μέλη μονογονεϊκών οικογενειών. Δεν απευθύνονται πολλοί μετανάστες στην υπηρεσία, γιατί όσοι μένουν στην περιοχή έχουν δουλειά – μένουν σε σπίτια. Όσοι απευθύνονται έχουν προβλήματα, συνήθως, με άδειες παραμονής» (Γραφείο Παροχής Κοινωνικών και Υποστηρικτικών Υπηρεσιών Δήμου Βούλας).

Ο Δήμος Αιγάλεω παρουσιάζει, επίσης, έναν αρκετά κοινωνικό χαρακτήρα που διαφαίνεται από τις υπηρεσίες που παρέχει, καθώς και τον τρόπο οργάνωσής τους. Ο Δήμος αποτελούσε ανέκαθεν χώρο υποδοχής οικονομικής μετανάστευσης, καθώς υπήρξε βιομηχανική περιοχή. Σήμερα, συγκεντρώνει υψηλά ποσοστά μεταναστών, καθώς και υψηλούς δείκτες ανεργίας. Όσον αφορά τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά⁵⁶⁵ των κατοίκων της περιοχής, σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης το ποσοστό των ατόμων χωρίς καμία τυπική εκπαίδευση είναι 1,4 φορές υψηλότερο σε σχέση με το μέσο όρο της περιφέρειας της πρωτεύουσας (17,1% έναντι 9%). Αντίθετα, το ποσοστό των ατόμων με ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση είναι υποδιπλάσιο. Η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι απόφοιτοι Δημοτικού (41,2%), ποσοστό υψηλότερο από της περιοχής της πρωτεύουσας (31,4%). Αντιστρόφως ανάλογη είναι η σχέση που διέπει τα ποσοστά του πληθυσμού που έχει τελειώσει τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (35% έναντι 40,7% για την περιφέρεια της πρωτεύουσας). Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, διαμορφώνεται ως εξής: απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης 17,2%, δευτεροβάθμιας 32,5%, στοιχειώδους 39,5% και αναλφάβητοι 10,8%. Επιπλέον, τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλότερα της περιφέρειας πρωτεύουσας (10% έναντι 8,4%). Σύμφωνα με στοιχεία που προέκυψαν από μελέτη που διενήργησε ο Δήμος Αιγάλεω (1992), το ποσοστό ανεργίας ανέρχεται στο 17,8% του ενεργού πληθυσμού και ειδικότερα, στο 32,5% σε νέους κάτω των 25 ετών. Έτσι, ο Δήμος έχει προσανατολιστεί σε δράσεις και προγράμματα που στοχεύουν στην υποστήριξη της απασχόλησης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής χρηματοδότησης, καθώς και με ίδια

⁵⁶⁵ <http://www.aigaleo.gr/Default.aspx?tabid=234&language=el-GR>, Ημερομηνία πρόσβασης 11/11/2009.

χρηματοδότηση. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι στο Συμβουλευτικό κέντρο του Δήμου Αιγάλεω τα περιστατικά στην πλειοψηφία τους αφορούν δυσκολίες που προκύπτουν είτε στο οικογενειακό περιβάλλον (προβλήματα σχέσεων και επικοινωνίας, προβλήματα συμπεριφοράς) είτε στο σχολικό περιβάλλον (χαμηλή σχολική επίδοση, μαθησιακές δυσκολίες) είτε στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (ανεργία, περιθωριοποίηση).

Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι και άλλοι Δήμοι, όπως του Υμηττού και της Ηλιούπολης στοχεύουν στην *«αποκέντρωση των κοινωνικών υπηρεσιών και την εναρμόνιση αναγκών και στόχων του Δήμου»*. Στο πλαίσιο ανάπτυξης και σχεδιασμού της κοινωνικής πολιτικής οι Δήμοι πραγματοποιούν έρευνες και δέχονται αιτήματα δημοτών που προσανατολίζουν τις δράσεις τους. *«Βασικό στόχο αποτέλεσε εξ αρχής η παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας για την καταπολέμηση του κοινωνικού και εργασιακού αποκλεισμού και η δικτύωση με άλλες κοινωνικές υπηρεσίες και φορείς προώθησης στην απασχόληση. Μάλιστα, από τους ανθρώπους που ήρθαν στην υπηρεσία εντοπίστηκε ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων που απειλούνται με κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό»* (Υπεύθυνος Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών Δήμου Υμηττού).

Όσον αφορά το Δήμο Ζωγράφου, έχει δώσει ιδιαίτερη έμφαση σε προγράμματα πρόληψης και προαγωγής υγείας. Αναφέρουν, χαρακτηριστικά: *«Ο Δήμος κατοικείται σε μεγάλο βαθμό από ανθρώπους που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στο Δήμο. Επίσης, υπάρχουν και πολλοί μετανάστες στην περιοχή. Έχουμε παρατηρήσει ότι υπάρχει ανάγκη για προγράμματα στο Δήμο μας. Οι δάσκαλοι είναι πολύ ευαισθητοποιημένοι...και έρχονται συνεχώς αιτήματα. Επίσης, έχουμε πολλούς εθελοντές. Οι δράσεις είναι προσανατολισμένες στην υλοποίηση προγραμμάτων με τη συμμετοχή της κοινότητας, κάτι το οποίο φαίνεται να έχει επιτυχία, αφού πολλοί είναι οι δημότες που συμμετέχουν σε προγράμματα και μάλιστα έρχονται και ξανάρχονται πολλές φορές»* (Υπεύθυνος Κέντρου Πρόληψης Ζωγράφου).

Ο Δήμος Γαλατσίου αποτελεί έναν *«πολυπολιτισμικό Δήμο»*, όπως χαρακτηρίστηκε από στέλεχος υπηρεσίας του Δήμου: *«Τα προγράμματα υλοποιούνται στο πλαίσιο της κοινωνικής μέριμνας. Στο Δήμο έχει εγκατασταθεί μεγάλος όγκος μεταναστών. Μάλιστα, η θέση του, στο κέντρο της Αθήνας το καθιστά εύκολα προσβάσιμο από γειτονικές περιοχές. Τόσο η κοινωνική υπηρεσία όσο και εμείς (Συμβουλευτικός Σταθμός Οικογένειας) εξυπηρετούμε πολλούς μετανάστες με θέματα διαφορετικότητας ως επί το πλείστον, πολιτισμικών διαφορών, γλωσσικά,*

συμπεριφοράς, οικογενειακά και ένταξης. Τα περιστατικά που εξυπηρετούμε δεν είναι μόνο από το Δήμο, αλλά προέρχονται και από γειτονικές περιοχές. Γενικά, παρουσιάζουν ποικιλομορφία που μας κάνει και μας να προσαρμόσουμε την προσέγγιση». Η ίδια εικόνα προκύπτει και από την απογραφή του 2001 (ΕΣΥΕ), σύμφωνα με τα στοιχεία της οποίας το σύνολο του μεταναστευτικού πληθυσμού που κατοικεί στο Δήμο ανέρχεται σε 3.494 άτομα (με συνολικό πληθυσμό 58.640). Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των μεταναστών (2.046) ανήκει στις παραγωγικές ηλικίες 15-49 ετών. Το σύνολο των παιδιών των μεταναστών που φοιτούν στα σχολεία ανέρχεται σε 658⁵⁶⁶. Συγκεκριμένα, το ποσοστό τους στο σύνολο του μαθησιακού πληθυσμού ανά βαθμίδα εκπαίδευσης, ανέρχεται σε 17,8% στο νηπιαγωγείο, 13,7% στα Δημοτικά, 10,1% στα Γυμνάσια και 4,4% στα Λύκεια. Συνεπώς, ο Δήμος στην προσπάθειά του να αντιστοιχίσει τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της περιοχής με υπηρεσίες, έχει αναπτύξει ένα αξιόλογο δίκτυο κοινωνικών προγραμμάτων, όπως αποτυπώνεται στον παραπάνω πίνακα.

Τέλος, όσον αφορά τους υπόλοιπους Δήμους, η εφαρμογή προγραμμάτων βρίσκεται σε αντιστοιχία και σε αυτούς με τις ανάγκες που έχουν διαπιστωθεί στην περιοχή. Ο Δήμος Κορυδαλλού συγκεντρώνει υψηλά ποσοστά ανεργίας, καθώς και αποφυλακισθέντων με αποτέλεσμα να έχει δώσει μεγαλύτερη έμφαση σε προγράμματα προώθησης της απασχόλησης και υποστήριξης της επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς και σε προγράμματα κοινωνικής ένταξης που καλύπτουν τις συγκεκριμένες ανάγκες των κατοίκων. Επιπλέον, έχει δώσει έμφαση σε υπηρεσίες που μεριμνούν για τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου των νέων (Κέντρο Πληροφόρησης Νέων), σε σεμινάρια εκμάθησης υπολογιστή και ενίσχυσης των επαγγελματικών δεξιοτήτων και της επαγγελματικής κατάρτισης. Οι συγκεκριμένες δράσεις έχουν σημειώσει αξιόλογη πορεία στο Δήμο, καθώς όπως φαίνεται καλύπτουν την αναγκαιότητα της αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου, της πρόσβασης στην τεχνολογία και της ενδυνάμωσης μέσα από την εκμάθηση και την ενίσχυση των δεξιοτήτων. Παράλληλα, μέσα από τις δραστηριότητες αυτές, οι νέοι αποκομίζουν εφόδια για την ένταξη τους στην αγορά εργασίας.

Ο Δήμος Καλλιθέας αποτελεί ένα πυκνοκατοικημένο Δήμο με αυξημένο το ενδιαφέρον για προγράμματα κοινωνικής πολιτικής. Ο Δήμος μεριμνά για παροχή προγραμμάτων κοινωνικού χαρακτήρα, ενώ και το ενδιαφέρον των πολιτών είναι

⁵⁶⁶ Στοιχεία από το Δήμο Γαλατσίου.

αντίστοιχο. Έτσι, στην περιοχή έχει αναπτυχθεί ένα αξιολογικό δίκτυο κοινωνικών υπηρεσιών για την οικογένεια και τα παιδιά, έχουν αναπτυχθεί προγράμματα με κύρια μέριμνα την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου στα οποία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση, καθώς όπως φαίνεται υπάρχει ανάγκη για απασχόληση των παιδιών σε ένα ασφαλές περιβάλλον με επίβλεψη ειδικών (κατασκηνώσεις, δημιουργική απασχόληση, κ.ά.), καθώς και προγράμματα βελτίωσης του φυσικού περιβάλλοντος με απώτερο στόχο την πρόληψη φαινομένων αποδιοργάνωσης του περιβάλλοντος και εμφάνισης εγκληματικών φαινομένων. Μάλιστα, ο Δήμος χαρακτηρίζεται από μεγάλο αριθμό μεταναστών για τους οποίους υλοποιούνται προγράμματα ένταξης.

Τέλος, ο Δήμος Μοσχάτου με ένα αρκετά συνοικιακό χαρακτήρα και χωρίς να συγκεντρώνει οξυμένα κοινωνικά προβλήματα έχει επικεντρώσει τη δράση του σε προγράμματα υποστήριξης, συμβουλευτικής και προαγωγής της υγείας της οικογένειας. Στις υπηρεσίες του προέχει η μέριμνα για την οικογένεια και τα παιδιά με αντίστοιχες παρεμβάσεις που στοχεύουν στην ενδυνάμωση, στη στήριξη, στην πρόληψη και στην προώθηση της κοινωνικής ευημερίας και συνοχής. Πρόκειται, κυρίως, για πρωτογενείς παρεμβάσεις που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό, ενώ υπάρχει μέριμνα και για πιο εξειδικευμένες ανάγκες των κατοίκων. Ο Δήμος επιδεικνύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα αιτήματα των αποδεκτών των υπηρεσιών διεξάγοντας έρευνες που αφορούν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους προκειμένου να βελτιώσει τις υπηρεσίες και να τις εξατομικεύσει στις ιδιαίτερες ανάγκες τους.

Αυτό που μπορούμε να πούμε κλείνοντας την ενότητα και συνοψίζοντας τα συμπεράσματα είναι ότι η υλοποίηση και ανάπτυξη προγραμμάτων στους Δήμους αποτελεί σε μεγάλο βαθμό συνάρτηση των τοπικών αναγκών, της χρηματοδότησής τους και της ευρύτερης κατεύθυνσης της κοινωνικής πολιτικής. Οι ανάγκες των κατοίκων προκύπτουν από έρευνες που διεξάγουν οι Δήμοι με σκοπό να εντοπίσουν κοινωνικά ζητήματα και να δώσουν οργανωμένες απαντήσεις σε αυτά. Στα κυριότερα θέματα που αντιμετωπίζουν οι Δήμοι συγκαταλέγονται το πρόβλημα της ανεργίας, που είναι αυξημένο στους περισσότερους Δήμους και η αντίστοιχη ανάγκη για προγράμματα κατάρτισης, επαγγελματικής αποκατάστασης και υποστήριξης των νέων, η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου και η ευρύτερη ανάγκη για προγράμματα κοινωνικής πολιτικής, ανάπτυξης και προαγωγής της ψυχοκοινωνικής υγείας των νέων και της οικογένειας. Έχει διαπιστωθεί, λοιπόν, η ανάγκη για μια πιο ουσιαστική παρέμβαση της τοπικής αυτοδιοίκησης στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής μέσα από οργανωμένα και σωστά σχεδιασμένα προγράμματα.

2.1.5. Η διαδικασία λειτουργίας των προγραμμάτων

α) Η πρωτοβουλία για την υλοποίησή των προγραμμάτων

Η πρωτοβουλία για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης ανήκει άλλοτε στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και άλλοτε σε εξωτερικούς φορείς που σχεδιάζουν τα προγράμματα και στη συνέχεια τα διοχετεύουν προς υλοποίηση σε αυτούς. Μεταξύ των φορέων συμπεριλαμβάνονται η Ε.Ε., ο ΟΚΑΝΑ, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, το Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου μάθησης και Θρησκευμάτων, κ.ά.

Πιο συγκεκριμένα, τα προγράμματα συμβουλευτικής, προαγωγής υγείας και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, καθώς και οι λοιπές κοινωνικές υπηρεσίες αποτελούν στις περισσότερες περιπτώσεις πρωτοβουλία των ΟΤΑ στο πλαίσιο της άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Πρόκειται για κοινωνικές υπηρεσίες, οι οποίες λειτουργούν σταθερά στους Δήμους παρέχοντας προγράμματα κοινωνικής προστασίας. Όσον αφορά τα υπόλοιπα προγράμματα, η πρωτοβουλία για τα προγράμματα πρόληψης των ναρκωτικών ανήκει στον ΟΚΑΝΑ, για την ίδρυση του θεσμού των ΤΟΣΠΑ ανήκει στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (πρώην Υπουργείο Δημόσιας Τάξης) και για τα Κέντρα Πληροφόρησης Νέων στη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, ενώ η πρωτοβουλία για την υλοποίησή τους εναπόκειται στους Δήμους. Η λειτουργία των ΚΔΑΠ χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Κ.Τ.), το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, καθώς και τον προϋπολογισμό των Δήμων, ωστόσο η πρωτοβουλία για την υλοποίησή τους εναπόκειται στους Δήμους. Τέλος, τα προγράμματα κοινωνικής ένταξης και κατάρτισης/ προώθησης της απασχόλησης αποτελούν στην πλειοψηφία τους πρωτοβουλία της Ε.Ε και υλοποιούνται στο πλαίσιο του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης 2000-2006.⁵⁶⁷ Σε αυτά, εντάσσεται το γραφείο παροχής «Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών» που λειτουργεί στους Δήμους Βούλας, Κορυδαλλού, Κηφισιάς και Ηλιούπολης και υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Υγεία Πρόνοια 2000 – 2006».⁵⁶⁸ Σε ορισμένους Δήμους (Υμηττού) η δράση εξακολουθεί να υλοποιείται με πρωτοβουλία του Δήμου. Επίσης, το πρόγραμμα «Σύμπλευση» αποτελεί μια

⁵⁶⁷ Το έργο εντάσσεται στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση» του Υπουργείου Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας, Μέτρο 2.1: «Παροχή Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών», συγχρηματοδοτούμενο κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο.

⁵⁶⁸ Ε.Π Υγεία – Πρόνοια του Γ' ΚΠΣ, Μέτρο 3.1 με συγχρηματοδότηση 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.) και από το Υπουργείο Υγείας & Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

κοινοτική πρωτοβουλία που υλοποιείται από την τοπική αυτοδιοίκηση.⁵⁶⁹

β) Η συνεργασία των Δήμων με εξωτερικούς φορείς

Η έρευνα έδειξε ότι, στην υλοποίηση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης, οι περισσότεροι ΟΤΑ συνεργάζονται με τοπικούς, εθνικούς και ευρωπαϊκούς φορείς και παρεμφερείς υπηρεσίες για θέματα που άπτονται της υγείας, της κοινωνικής ανάπτυξης και της ευημερίας. Οι περισσότεροι Δήμοι συμμετέχουν σε διαδημοτικά και διακρατικά προγράμματα, καθώς και σε προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που σκοπό έχουν την πρόληψη, την επίλυση και την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων της περιοχής. Μάλιστα, οι περισσότεροι από αυτούς έχουν αναπτύξει ένα πολύ ικανοποιητικό δίκτυο συνεργασίας. Τα προγράμματα ανάλογα με τις παρεχόμενες υπηρεσίες και τους στόχους τους αναπτύσσουν και τις αντίστοιχες συνεργασίες. Στο πλαίσιο της διασύνδεσης με άλλες δομές του Δήμου και του ευρύτερου Δημόσιου τομέα, αναπτύσσεται συνεργασία με φορείς υγείας (κέντρα ψυχικής υγιεινής, νοσοκομεία), κέντρα διάγνωσης, αποκατάστασης και υποστήριξης (ΚΔΑΥ), υπηρεσίες προώθησης της απασχόλησης, την εκπαιδευτική κοινότητα (πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα), συλλόγους γονέων, κοινωνικούς λειτουργούς, κοινωνικές υπηρεσίες, Υπουργεία, Πρόνοια, καταστήματα κράτησης και αστυνομικές αρχές, Εισαγγελίες ανηλίκων, με ιδιωτικούς φορείς και συνολικά με την τοπική και την ευρύτερη κοινότητα. Όσον αφορά τα Κέντρα Πρόληψης, λειτουργούν σε συνεργασία με τον ΟΚΑΝΑ, ενώ συνεργάζονται επιπλέον με θεραπευτικά προγράμματα και το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής. Τέλος, πολλές υπηρεσίες και προγράμματα των Δήμων συνεργάζονται με τα ΜΜΕ και τον τοπικό τύπο δημοσιεύοντας άρθρα με θέματα που αφορούν και ενδιαφέρουν τους νέους. Η συνεργασία και η δικτύωση με την ευρύτερη κοινότητα αποτελεί, άλλωστε σημαντική πρακτική και ζητούμενο των προγραμμάτων πρόληψης και κοινωνικής ανάπτυξης.

2. 1.6. Η στελέχωση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης

α) Οι ειδικότητες του προσωπικού των προγραμμάτων

Γενικά, τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης στελεχώνονται από επιστημονικό και διοικητικό προσωπικό διαφόρων ειδικοτήτων, στην πλειονότητά τους κοινωνικούς επιστήμονες, όπως κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, κοινωνικούς

⁵⁶⁹ Το έργο συγχρηματοδοτείται κατά 75% από το Ευρωπαϊκό κοινωνικό Ταμείο και κατά 25% από το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

λειτουργούς, καθώς και άλλες ειδικότητες, όπως παιδοψυχίατρους, εργοθεραπευτές και λογοθεραπευτές. Ωστόσο, στις περισσότερες υπηρεσίες επικρατέστερη ειδικότητα είναι αυτή των κοινωνικών λειτουργών, καθώς η κοινοτική εργασία στη χώρα μας ασκείται παραδοσιακά, κυρίως, από τους κοινωνικούς λειτουργούς.⁵⁷⁰ Η στελέχωση των υπηρεσιών γίνεται με το κριτήριο των προγραμμάτων που παρέχει η κάθε υπηρεσία και τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνεται, έτσι ώστε να καλυφθούν οι αντίστοιχες ανάγκες.⁵⁷¹ Πιο συγκεκριμένα, τα Συμβουλευτικά Κέντρα Οικογένειας στελεχώνονται από διεπιστημονική ομάδα, που αποτελείται, συνήθως, από παιδοψυχίατρους, παιδοψυχολόγους, ψυχολόγους, λογοθεραπευτές και κοινωνικούς λειτουργούς. Τα Κέντρα Πρόληψης Ναρκωτικών στελεχώνονται από εκπαιδευμένο επιστημονικό προσωπικό με ειδίκευση σε θέματα εξάρτησης και αγωγής υγείας διαφόρων ειδικοτήτων, όπως ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς και παιδοψυχίατρους. Κατά μέσο όρο σε κάθε κέντρο πρόληψης αντιστοιχούν 4 στελέχη προσωπικού. Τα Τοπικά συμβούλια πρόληψης της παραβατικότητας (ΤΟΣΠΑ) στελεχώνονται, επίσης, από κοινωνικούς και άλλους επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων, που διαθέτουν ειδικές γνώσεις στον τομέα της εγκληματολογίας, όπως εγκληματολόγους, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, δικαστικούς λειτουργούς, κοινωνικούς λειτουργούς, δικηγόρους, ιατρούς, αστυνομικούς, εκπροσώπους της δημοτικής αστυνομίας, κ.ά. Τα προγράμματα κοινωνικής ένταξης στελεχώνονται, εκτός από τους κοινωνικούς επιστήμονες, και από οικονομολόγους, συμβούλους απασχόλησης, στελέχη διαχείρισης προγραμμάτων, κ.ά. Τέλος, τα προγράμματα του ελεύθερου χρόνου στελεχώνονται, κυρίως, από παιδαγωγούς με επιστημονική εξειδίκευση στα διδασκόμενα αντικείμενα, αλλά και άλλους επαγγελματίες με εξειδικευμένες γνώσεις στον τομέα της δημιουργικής απασχόλησης. Συγκεκριμένα, τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (ΚΔΑΠ) στελεχώνονται από προσωπικό εξειδικευμένο στη δημιουργική απασχόληση, ανάλογα με τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται και περιλαμβάνουν νηπιαγωγούς, δασκάλους, γυμναστές, καθηγητές χορού, μουσικής, πληροφορικής, ζωγραφικής, θεάτρου, κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους και κοινωνιολόγους.⁵⁷² Τα Κέντρα πληροφόρησης νέων στελεχώνονται, συνήθως, από κοινωνιολόγους και ψυχολόγους.

⁵⁷⁰ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 125.

⁵⁷¹ Αφορά τα στελέχη των προγραμμάτων συνολικά και όχι αποκλειστικά το δείγμα των ερωτώμενων της έρευνας.

⁵⁷² Στα ΚΔΑΠ, εργάζονται με πλήρες ωράριο 200 εξειδικευμένοι επιστήμονες με συμβάσεις αορίστου χρόνου και περίπου 700 με συμβάσεις ορισμένου χρόνου.

Γενικά, το προσωπικό που απασχολείται στα προγράμματα εξαρτάται από τις εκάστοτε ανάγκες. Συχνά, μάλιστα, απασχολείται με μερική απασχόληση ή/ και συμβάσεις ορισμένου χρόνου, ειδικά σε προγράμματα επιδοτούμενα από την Ε.Ε., τα οποία έχουν συγκεκριμένη χρονική διάρκεια.

β) Επιμόρφωση στον τομέα της πρόληψης

Στην πλειοψηφία του, το προσωπικό των προγραμμάτων λαμβάνει επιμόρφωση στον τομέα των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής, καθώς και της πρόληψης, ειδικότερα. Η επιμόρφωση πραγματοποιείται τόσο με προσωπική πρωτοβουλία των στελεχών όσο και με πρωτοβουλία του οργανισμού. Παραθέτουμε, χαρακτηριστικά: *«Η επιμόρφωση γίνεται με πρωτοβουλία του Δήμου, αλλά και δική μας. Έχω παρακολουθήσει 3μερο πρόγραμμα επιδοτούμενο για επαγγελματίες, σεμινάριο στο ΕΠΙΨΥ που είναι 125 ώρες - 3 εβδομάδες με σκοπό τη βελτίωση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων και ενημέρωση σε ημερίδες»* (Δήμοι Κορυδαλλού). Ορισμένοι οργανισμοί, μάλιστα, μεριμνούν συνεχώς για την επιμόρφωση των στελεχών των προγραμμάτων μέσα από σεμινάρια και εκπαίδευση που, συνήθως, πραγματοποιούνται από εξωτερικούς φορείς, έπειτα από αίτημα του Δήμου (Δήμοι Κορυδαλλού, Αγίας Παρασκευής, Καλλιθέας, Αιγάλεω). Μάλιστα, σε κάποιους Δήμους την επιμόρφωση των στελεχών ακολουθεί και η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών σεμιναρίων προκειμένου να μελετηθεί η χρησιμότητα και η περαιτέρω αξιοποίησή τους (Δήμος Κηφισιάς). Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του Δήμου Κηφισιάς, που όχι μόνο μεριμνά για τη συμμετοχή του προσωπικού σε επιμορφωτικά προγράμματα, αλλά επιπλέον στο Δήμο λειτουργεί (από το 2007) διεπιστημονική ομάδα στελεχών με συμμετοχή του επιστημονικού προσωπικού του Δήμου, στην οποία σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα συμμετέχουν εκπρόσωποι συνεργαζόμενων φορέων με στόχο την ανταλλαγή απόψεων και τεχνογνωσίας για την αποτελεσματικότερη παροχή υπηρεσιών στους ωφελούμενους, καθώς και την ανάπτυξη και ενημέρωση για εκπαιδευτικά προγράμματα κατάρτισης.

Ωστόσο, δεν λείπουν και οι επισημάνσεις σε ορισμένους Δήμους ότι η επιμόρφωση που λαμβάνει το προσωπικό εναπόκειται και πραγματοποιείται, σχεδόν αποκλειστικά, στο πλαίσιο της προσωπικής πρωτοβουλίας, όπως αναφέρουν: *«Χρειάζεται κυρίως προσωπική προσπάθεια από το προσωπικό για επιμόρφωση στο αντικείμενο εργασίας»* (Δήμος Καλλιθέας). Στην περίπτωση αυτή, ο Δήμος είτε στηρίζει την πρωτοβουλία του προσωπικού εντάσσοντας την επιμόρφωση στο

πλαίσιο των εργασιακών καθηκόντων (ένταξη στις εργάσιμες ώρες και αμοιβή) είτε σε διαφορετική περίπτωση το προσωπικό χρειάζεται να παρακολουθήσει την επιμόρφωση με κόστος (σε χρήμα και χρόνο) του ιδίου πράγμα ανασταλτικό για οποιεσδήποτε ιδιωτικές πρωτοβουλίες επιμόρφωσης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, όσον αφορά τα προγράμματα πρόληψης της εξάρτησης, αναφέρθηκε ότι «...λόγω της πολυπλοκότητας του φαινομένου της εξάρτησης, το επιστημονικό προσωπικό ενημερώνεται και καταρτίζεται σε σταθερή βάση σε θέματα πρόληψης και εξάρτησης από ειδικευμένους φορείς της Ελλάδας και του εξωτερικού» (Κέντρο Πρόληψης «Άρηξίς» των Δήμων Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω, Χαϊδαρίου). Τέλος, η ίδια εικόνα υπάρχει και στα Κέντρα Πληροφόρησης Νέων (ΚΠΝ). Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε ότι «το προσωπικό συμμετέχει σε προγράμματα κατάρτισης και εκπαίδευσης στελεχών Κέντρων Πληροφόρησης Νέων» (Δήμος Κηφισιάς).

Όσον αφορά τη συμμετοχή των ερωτώμενων σε δραστηριότητες πρόληψης άλλου φορέα, οι περισσότεροι ερωτώμενοι δεν είχαν συμμετάσχει σε δραστηριότητες άλλου φορέα στο παρελθόν ή κατά το διάστημα λήψης της συνέντευξης. Η συμμετοχή τους σε δραστηριότητες πρόληψης άλλου φορέα γίνεται στο πλαίσιο της επιμόρφωσης και παρακολούθησης εκπαιδευτικών σεμιναρίων.

γ) Προϋπηρεσία – Προηγούμενη εμπειρία σε προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης – πρόληψης

Όσον αφορά την προηγούμενη εμπειρία σε προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης – πρόληψης, προκύπτει ότι οι ερωτώμενοι, στην πλειονότητά τους, έχουν εμπειρία στο χώρο των υπηρεσιών και προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής, η οποία στις περισσότερες περιπτώσεις αντιστοιχεί κατά μέσο όρο σε 5 έως 6 χρόνια προϋπηρεσίας. Επίσης, κάποια από τα στελέχη έχουν εργαστεί στο παρελθόν σε άλλη υπηρεσία του Δήμου και στη συνέχεια πήραν μετάταξη στη συγκεκριμένη υπηρεσία, όπου εργάζονταν κατά τη λήψη των συνεντεύξεων (Δήμοι Αιγάλεω, Κορυδαλλού). Χαρακτηριστικά αναφέρουμε: «...εργάζομαι 10 χρόνια στην Κοινωνική Πολιτική και 1 χρόνο στο Δήμο» (Δήμος Κορυδαλλού). Σχετικά με τις αποκλίσεις που αντιστοιχούν στο χρόνο προϋπηρεσίας, η μικρότερης διάρκειας εμπειρία στο χώρο κυμαίνεται από 1 έως 2,5 χρόνια, ενώ η μεγαλύτερης διάρκειας εμπειρία αντιστοιχεί σε άτομα που εργάζονται 21 χρόνια στην κοινωνική υπηρεσία (Δήμος Αγίας Παρασκευής). Τέλος, η ενασχόληση των ερωτώμενων με τα προγράμματα σχετίζεται, σχεδόν σε όλες τις

περιπτώσεις, με το επιστημονικό ενδιαφέρον, τις σπουδές και το αντικείμενο κατάρτισης, καθώς και το διορισμό τους στις συγκεκριμένες υπηρεσίες.

2.2. «Ανάγνωση» των δεδομένων ως προς το περιεχόμενο των προγραμμάτων

Η «ανάγνωση» των δεδομένων *ως προς το περιεχόμενο των προγραμμάτων* περιλαμβάνει τέσσερις θεματικές ενότητες που αντιστοιχούν στην περιγραφή του περιεχομένου των προγραμμάτων, στην αξιολόγηση, στα προβλήματα και στις προτάσεις για το μέλλον. Από το σύνολο των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που υλοποιούνται στους Δήμους της έρευνας προέκυψε μια κατηγοριοποίηση στην οποία εντάχθηκαν τα επιμέρους προγράμματα και η οποία μας επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα το περιεχόμενό τους. Εκτός από την συνοπτική περιγραφή του περιεχομένου των προγραμμάτων, επισημαίνονται και τυχόν διαφοροποιήσεις που μπορεί να υπάρχουν ως προς την υλοποίηση σε διαφορετικούς Δήμους.

Οι βασικές θεματικές κατηγορίες στις οποίες έχουν ενταχθεί όλα τα σχετικά προγράμματα είναι οι παρακάτω:

1. Προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης
2. Πρόληψης ναρκωτικών
3. Πρόληψης της παραβατικότητας
4. Υποστήριξης της εκπαίδευσης/ πρόληψης μαθησιακών δυσκολιών
5. Κοινωνικής ένταξης/ πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού
6. Διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου
7. Ευαισθητοποίησης/ κινητοποίησης της κοινότητας

2.2.1. Προαγωγή υγείας, συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική υποστήριξη

Τα προγράμματα προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης που παρέχουν οι Δήμοι και εντάσσονται στη συγκεκριμένη ενότητα βασίζονται σε ένα γενικό πλαίσιο παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και κοινωνικής μέριμνας. Τα συγκεκριμένα προγράμματα έχουν στόχο την προαγωγή της ψυχικής υγείας της τοπικής κοινότητας μέσα από την πρωτογενή και δευτερογενή πρόληψη. Έτσι, παρέχουν ψυχοκοινωνική υποστήριξη, συμβουλευτικές και υποστηρικτικές υπηρεσίες στο γενικό πληθυσμό των δημοτών, σε παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας, εφήβους, ενήλικες και οικογένειες, καθώς και σε άτομα και οικογένειες που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικές δυσκολίες.

Οι παραπάνω υπηρεσίες παρέχονται σε όλους τους Δήμους του δείγματος (Μοσχάτου, Καλλιθέας, Αιγάλεω, Κορυδαλλού, Αγίας Βαρβάρας, Αγίας Παρασκευής, Βούλας, Κηφισιάς, Ηλιούπολης, Υμηττού, Ζωγράφου, Γαλατσίου). Σε πολλούς από αυτούς λειτουργεί Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας.⁵⁷³ Εντούτοις, παρατηρούνται επιμέρους διαφοροποιήσεις στον τρόπο λειτουργίας και το περιεχόμενο των παρεχόμενων υπηρεσιών μεταξύ των Δήμων, οι οποίες απορρέουν από την πληθυσμιακή σύνθεση, το προφίλ των κατοίκων, καθώς και τις δεδομένες τοπικές ανάγκες και εξυπηρετούν στην αποτελεσματικότερη κάλυψη των τοπικών αναγκών.

Η προσέγγιση των προγραμμάτων προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης παιδιών και οικογένειας περιλαμβάνει τη διάγνωση και τη θεραπευτική αντιμετώπιση των δυσκολιών παιδιών, εφήβων και των οικογενειών τους που σχετίζονται με την προσαρμογή στο σχολείο ή τη συνολικότερη διαδικασία της ανάπτυξης, συναισθηματικές και μαθησιακές δυσκολίες, δυσκολίες συμπεριφοράς και επικοινωνίας, αναπτυξιακές, ψυχικές και συναισθηματικές διαταραχές, ψυχοπιεστικές καταστάσεις εξαιτίας σημαντικών γεγονότων της ζωής και προβλήματα οικογενειακών σχέσεων. Μέσα από την προσέγγιση αυτή επιδιώκεται η ενδυνάμωση και η στήριξη των γονέων στο ρόλο τους, η ολοκληρωμένη κοινωνικοποίηση του παιδιού, η ανάπτυξη δεξιοτήτων και γνώσεων, καθώς και η προετοιμασία τους για την προσαρμογή στο περιβάλλον του σχολείου (παιδικό σταθμό, νηπιαγωγείο, σχολείο), η ψυχολογική – ψυχοκοινωνική υποστήριξη της οικογένειας, η ευαισθητοποίηση επαγγελματιών που εργάζονται με παιδιά και εφήβους, η ενημέρωση του κοινού σε θέματα ψυχικής υγείας, καθώς και η ανάπτυξη ερευνητικού και εκπαιδευτικού έργου που αφορά την ψυχική υγεία των βρεφών, παιδιών και εφήβων. Οι συγκεκριμένες υπηρεσίες μπορεί να παρέχονται από πολύ μικρές ηλικίες στα παιδιά με στόχο την έγκαιρη πρόληψη (Δήμοι Καλλιθέας, Γαλατσίου). Μάλιστα, στο πλαίσιο της ευαισθητοποίησης της κοινότητας και της ενημέρωσης, οι Δήμοι συχνά δημοσιεύουν άρθρα για την ψυχική υγεία στον τοπικό τύπο και διοργανώνουν επιστημονικές ημερίδες και συνέδρια (Δήμος Κορυδαλλού).

Αντίστοιχες δράσεις και προγράμματα υλοποιούνται και από άλλες υπηρεσίες των Δήμων (υπηρεσίες κοινωνικής και ψυχολογικής υποστήριξης – Δήμος Ηλιούπολης και Σχολή Γονέων – Δήμοι Κορυδαλλού και Αγίας Βαρβάρας). Οι

⁵⁷³ Βλ. Παράρτημα IV για λεπτομέρειες που αφορούν τα Συμβουλευτικά Κέντρα και τις επιμέρους δράσεις των Δήμων.

συγκεκριμένες υπηρεσίες, ανάλογα με τις ανάγκες των κατοίκων των Δήμων δίνουν έμφαση στην παροχή υπηρεσιών που εξυπηρετούν πιο συγκεκριμένες ανάγκες των ατόμων. Οι υπηρεσίες μπορεί να αφορούν διαχείριση περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας, στήριξη παραμελημένων και κακοποιημένων παιδιών, καθώς και στήριξη των κακοποιημένων γυναικών (Δήμοι Αγίας Παρασκευής και Κηφισιάς). Επιπλέον, μπορεί να αφορούν πληθυσμούς, όπως μετανάστες, αποφυλακισθέντες, αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών, χρήστες ουσιών, παιδιά και νέους που αναπτύσσουν υψηλού κινδύνου συμπεριφορές, θύματα παράνομης διακίνησης, εκμετάλλευσης και εμπορίας, άτομα που πλήττονται ή απειλούνται από κοινωνικό ή εργασιακό αποκλεισμό (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Κηφισιάς, Κορυδαλλού). Να αναφέρουμε ότι, ο Δήμος Κηφισιάς παρέχει συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική υποστήριξη σε ανηλίκους παραβάτες στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα (Ε.Κ.Κ.Ν.Α.).⁵⁷⁴ Η συγκεκριμένη παρέμβαση αποτελεί μια εξαιρετικά σημαντική πρωτοβουλία που επιδιώκει να στηρίξει τους νέους που βρίσκονται στο κατάστημα κράτησης προκειμένου να μπορούν να επανενταχθούν πιο ομαλά στην κοινωνία όταν αποφυλακιστούν.

Κάποια από τα προγράμματα συμβουλευτικής προσανατολίζονται στο χώρο του σχολείου που ενδείκνυται ιδιαίτερα για τέτοιου είδους δράσεις (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Κηφισιάς, Υμηττού, Ηλιούπολης, Αιγάλεω, Γαλασίου, Αγίας Παρασκευής).⁵⁷⁵ Μάλιστα, σε ορισμένους Δήμους (Κηφισιάς, Υμηττού, Ηλιούπολης, Αιγάλεω) έχει καθιερωθεί η σχολική κοινωνική υπηρεσία, στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιείται συμβουλευτική υποστήριξη σε εβδομαδιαία βάση κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς σε μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικούς από ψυχολόγους. Τα συγκεκριμένα προγράμματα έχουν στόχο την έγκαιρη διάγνωση μαθησιακών δυσκολιών, την εξομάλυνση σχέσεων, την ψυχολογική στήριξη, την ενημέρωση των γονέων και εκπαιδευτικών και την ευαισθητοποίηση των παιδιών και της τοπικής κοινότητας σε θέματα πρόληψης και αγωγής υγείας. Επιπλέον, περιλαμβάνουν συμβουλευτική γονέων, εφήβων και εκπαιδευτικών, καθώς και ανοικτές συζητήσεις και παρεμβάσεις σε Δημόσια σχολεία (Δημοτικά, Γυμνάσια, Λύκεια και Παιδικούς Σταθμούς) και άλλους χώρους της κοινότητας. Άλλες δράσεις που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο των προγραμμάτων είναι οι προληπτικοί ιατρικοί

⁵⁷⁴ Η ομάδα συμβουλευτικής στελεχώνεται από κοινωνικό λειτουργό και κοινωνιολόγους και επισκέπτεται το κατάστημα κράτησης κάθε 15 μέρες.

⁵⁷⁵ Βλ. Παράρτημα IV για λεπτομέρειες.

έλεγχοι με στόχο την ενημέρωση, τη θεραπεία και κυρίως την πρόληψη προβλημάτων που σχετίζονται με την υγεία και την υγιεινή των παιδιών.

2.2.2. Πρόληψη ναρκωτικών

Τα προγράμματα πρόληψης ναρκωτικών των Δήμων παρέχουν τις υπηρεσίες τους μέσα από τα Κέντρα Πρόληψης Ναρκωτικών. Τα προγράμματα πρόληψης ναρκωτικών βασίζονται στη φιλοσοφία ότι η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών αποτελεί ένα σύνθετο και πολυπαραγοντικό ψυχοκοινωνικό φαινόμενο και επομένως η πρόληψή της απαιτεί πολυπαραγοντική προσέγγιση, που να αναπτύσσεται σε πολλά επίπεδα και προς πολλές κατευθύνσεις με στόχο την αντιμετώπιση των παραγόντων του φαινομένου. Πιο συγκεκριμένα, στην εμφάνισή του φαινομένου της εξάρτησης συμμετέχουν παράγοντες που σχετίζονται με κοινωνικούς (οικογένεια, σχολείο), ψυχολογικούς, πολιτισμικούς παράγοντες, με τη χαμηλή αυτοεκτίμηση, καθώς και με περιστατικά κακοποίησης (σεξουαλική, συναισθηματική, σωματική). Επιπλέον παράγοντες αποτελούν οι δυσκολίες στη διαχείριση της επιθετικότητας, των διαπροσωπικών σχέσεων, καθώς και η αδυναμία λειτουργίας στο νοητικό – συγκινησιακό επίπεδο.

Η διεθνής εμπειρία έχει επισημάνει τη σημασία της προαγωγή της υγείας, της ενίσχυσης και ανάπτυξης μιας ώριμης ισορροπημένης και αυτόνομης προσωπικότητας, καθώς και των προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων στην πρόληψη των εξαρτήσεων. Πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση και στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων διαδραματίζουν η οικογένεια και το σχολείο -παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου- αλλά και οι τοπικοί θεσμοί, που με τη σειρά τους επηρεάζουν άλλους παράγοντες που επιδρούν στη συμπεριφορά, όπως η διαμόρφωση κοινωνικών προτύπων. Επομένως, οι δράσεις απευθύνονται σε όλους τους παραπάνω πληθυσμούς: παιδιά, έφηβους, νέους, γονείς, εκπαιδευτικούς, παιδαγωγούς, επαγγελματίες και τοπικούς φορείς.

Τα προγράμματα πρόληψης μέσω της πρωτογενούς πρόληψης στοχεύουν στην έγκαιρη παρέμβαση στους παράγοντες που οδηγούν στις εξαρτήσεις, στη μείωση της πιθανότητας εμπλοκής των νέων στη χρήση ουσιών και στην προαγωγή της ψυχικής υγείας. Οι προσπάθειες επικεντρώνονται, κατά κύριο λόγο, στην αντιμετώπιση των παραγόντων της εξάρτησης και στην ενίσχυση εκείνων των παραγόντων (ατομικών και κοινωνικών) που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν «προστατευτικά» και να μειώσουν τις πιθανότητες εμφάνισης «ανεπιθύμητων» συμπεριφορών. Κατά τη

διαδικασία αυτή δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης (η οποία ορίζεται ως η ικανότητα του ατόμου να διαχειρίζεται αποτελεσματικά τις συναισθηματικές και συγκινησιακές του καταστάσεις). Έτσι, υλοποιούνται παρεμβάσεις και προγράμματα πρόληψης που λαμβάνουν υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας (γονείς, εκπαιδευτικοί, μαθητές, άλλες κοινωνικές ομάδες) και αποσκοπούν στη σωματική, ψυχική, πνευματική και κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου και στην προαγωγή της ψυχοκοινωνικής υγείας.

Οι παρεμβάσεις πρόληψης που υλοποιούνται από τα κέντρα πρόληψης στα οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα επικεντρώνονται, συνοπτικά, στους παρακάτω τομείς:⁵⁷⁶

α) Οικογένεια

Τα προγράμματα πρόληψης που απευθύνονται στην οικογένεια έχουν ως στόχο να βελτιώσουν την επικοινωνία και να προάγουν υγιείς σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Οι γονείς ενισχύονται, ενθαρρύνονται και υποστηρίζονται στο ρόλο τους μέσα από συγκεκριμένες παρεμβάσεις που περιλαμβάνουν την παροχή έγκυρης και επιστημονικής ενημέρωσης σε θέματα πρόληψης και προαγωγής της υγείας, την ευαισθητοποίηση των γονέων στη σημασία που έχει ο ρόλος τους στην ψυχοκοινωνική υγεία των παιδιών και την ανάπτυξη προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που θα τους βοηθήσουν να είναι σε θέση να ενισχύσουν την αυτοεκτίμηση και τις αντιστάσεις των παιδιών τους απέναντι σε επιβλαβείς συμπεριφορές.

Μάλιστα, η προσέγγιση προσαρμόζεται ανάλογα με την ηλικία του παιδιού προκειμένου να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στις ανάγκες του παιδιού και των γονέων και περιλαμβάνει, συνήθως, συναντήσεις ενημέρωσης σε συλλόγους γονέων, ομάδες συμβουλευτικής και εργαστήρια για γονείς. Στη διάρκεια των συναντήσεων, οι γονείς έχουν τη δυνατότητα, μέσα από την ενεργό συμμετοχή και τη συζήτηση να επεξεργαστούν θέματα που αφορούν τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, να εκφράσουν προβληματισμούς και να ανταλλάξουν απόψεις και εμπειρίες με άλλους γονείς σε θέματα που τους απασχολούν. Μερικά από τα θέματα που επεξεργάζονται είναι οι ανάγκες των παιδιών και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γονείς στο μέγαλμά τους, η εφηβεία και τα αναπτυξιακά γνωρίσματά της, ο ρόλος των γονέων στον καθορισμό ορίων και στην επίλυση των συγκρούσεων μέσα στην

⁵⁷⁶ Βλ. Παράρτημα IV.

οικογένεια, η έκφραση των συναισθημάτων, η επικοινωνία στην οικογένεια, καθώς και η χρήση ουσιών και οι παράγοντες που μπορούν να οδηγήσουν ή να προλάβουν τη χρήση.

β) Εκπαιδευτική κοινότητα

Η σχολική κοινότητα (εκπαιδευτικοί, μαθητές) αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φορείς παρεμβάσεων πρόληψης, αφού αποτελεί βασικό θεσμό κοινωνικοποίησης και ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού και του εφήβου. Τα προγράμματα πρόληψης που στοχεύουν στη σχολική κοινότητα επικεντρώνονται στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών και στη συμβολή του εκπαιδευτικού σε αυτή τη διαδικασία, λόγω της ιδιαίτερης σχέσης που αναπτύσσει με τα παιδιά, της σταθερής επαφής με έναν ενήλικα της εμπιστοσύνης τους. Τα προγράμματα που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς, λαμβάνουν υπόψη τον ουσιαστικό ρόλο που αυτοί διαδραματίζουν στη διαμόρφωση αξιών, στάσεων ζωής, συμπεριφορών και προτύπων καθοριστικών για τη δημιουργία θετικού κλίματος και ενίσχυσης της αυτοεκτίμησης του παιδιού στο χώρο της εκπαίδευσης. Στόχος των παρεμβάσεων στους εκπαιδευτικούς είναι η ενίσχυση των δεξιοτήτων που προωθούν τη συναισθηματική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών τους, προκειμένου να διευκολυνθούν στην επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων της ηλικίας τους.

Προς αυτήν την κατεύθυνση, οργανώνονται και υλοποιούνται βιωματικά σεμινάρια ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης των εκπαιδευτικών για θέματα πρόληψης, εκπαίδευση σε προγράμματα αγωγής υγείας που αφορούν την πρόληψη της χρήσης ουσιών (*Δεξιότητες για παιδιά Δημοτικού, Παιχνίδια παιδιών, Ο κήπος με τις 11 γάτες*) και εποπτικές συναντήσεις με συμβουλευτικό χαρακτήρα σε θέματα που αφορούν την εφαρμογή του υλικού στην τάξη και τη διαχείριση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν.

Όσον αφορά τα προγράμματα πρόληψης, που απευθύνονται στην άμεση ομάδα – στόχο, τους μαθητές (παιδιά και έφηβοι), αυτά έχουν ως στόχο τη στήριξη και την ενίσχυση των παιδιών σε περιόδους έντονης συναισθηματικής πίεσης, όπως κατά την πρώτη είσοδο σε χώρους εκτός της οικογένειας (παιδικοί σταθμοί/νηπιαγωγεία), κατά τη μετάβαση από την παιδική στην εφηβική ηλικία (από το δημοτικό στο γυμνάσιο), αλλά και στη διάρκεια της μετάβασης από την εφηβική ηλικία στην ενηλικίωση. Τα προγράμματα πρόληψης για μαθητές στοχεύουν στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, όπως η υπευθυνότητα,

η επικοινωνία, η έκφραση, η αυτοεκτίμηση, ο έλεγχος της παρόρμησης και η διαχείριση των συγκρούσεων, ώστε να ανταποκρίνονται θετικά και δημιουργικά στις δυσκολίες και τα προβλήματα. Επίσης, πραγματοποιούνται βραχύχρονες παρεμβάσεις σε μαθητές (τμήματα τάξεων, ομάδες προγραμμάτων αγωγής υγείας) και εκπαίδευση ομότιμων με στόχο τη διαχείριση του κινδύνου και την ενδυνάμωση μέσω της τέχνης. Τέλος, στην προσπάθεια να αναπτυχθεί η συνεργασία οικογένειας και σχολείου υλοποιούνται συναντήσεις με μαθητές που τους δίνουν τη δυνατότητα να ανταλλάξουν απόψεις, να εκφράσουν προβληματισμούς και να διαπραγματευτούν θέματα που τους απασχολούν (σχέσεις με τους γονείς, επιρροή της παρέας, σχέση με τον εαυτό τους, κ.ά.).

γ) Ευρύτερη κοινότητα

Στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινότητας, οι παρεμβάσεις πρόληψης έχουν στόχο αφενός να ευαισθητοποιήσουν και αφετέρου να εμπλέξουν όλη την τοπική κοινότητα στις δραστηριότητες της πρόληψης και της προαγωγής της ψυχικής υγείας. Έτσι, μέσα από παρεμβάσεις στην τοπική κοινότητα επιδιώκεται η δικτύωση φορέων, η παροχή εκπαίδευσης σε φορείς και στελέχη της κοινότητας, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σε θέματα πρόληψης σε επαγγελματικούς, επιστημονικούς, πολιτιστικούς συλλόγους, συλλόγους γονέων, εκπαιδευτικών και μαθητών. Οι δραστηριότητες στο πλαίσιο της κοινότητας περιλαμβάνουν ενημερωτικές εκδηλώσεις και δραστηριότητες πολιτιστικού και αθλητικού χαρακτήρα, συνδιοργάνωση εκδηλώσεων με αθλητικούς και πολιτιστικούς συλλόγους, με πνευματικά κέντρα, με τον τοπικό τύπο, με την Εκκλησία, αλλά και με επαγγελματίες υγείας (κοινωνικούς επιστήμονες, ιατρούς, φαρμακοποιούς κ.ά.), ημερίδες, ανοιχτά σεμινάρια, street working, συνεργασία με άλλους φορείς και αρθρογραφία στον τοπικό τύπο.

δ) Επαγγελματίες

Τα προγράμματα πρόληψης πραγματοποιούν δράσεις σε επαγγελματίες διαφόρων ειδικοτήτων αξιοποιώντας το ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν στην τοπική κοινότητα. Πρόκειται για ανθρώπους που έρχονται σε επαφή με μεγάλο αριθμό ατόμων, εκ των οποίων ορισμένοι αντιμετωπίζουν παράγοντες “κινδύνου”. Επιδιώκεται με αυτόν τον τρόπο, η ευαισθητοποίηση και η εκπαίδευση των εκπροσώπων των φορέων της περιοχής. Συγκεκριμένα, πραγματοποιούνται

ενημερωτικές συναντήσεις και σεμινάρια σε θέματα πρόληψης και εξάρτησης σε κατηγορίες επαγγελματιών, όπως οι σχολικοί φύλακες, οι αστυνομικοί, οι στρατιωτικοί, οι επαγγελματίες υγείας, οι φαρμακοποιοί και οι ιερείς.

2.2.3. Πρόληψη της παραβατικότητας

Τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης Παραβατικότητας (ΤΟΣΠΑ) αποτελούν τον κύριο φορέα υλοποίησης προγραμμάτων και δράσεων πρόληψης της παραβατικότητας. Τα ΤΟΣΠΑ έχουν προληπτικό, συμβουλευτικό και ενημερωτικό χαρακτήρα και επικεντρώνουν τη δράση τους στην πρόληψη του εγκλήματος και της παραβατικότητας.⁵⁷⁷ Πιο συγκεκριμένα, βασική επιδίωξη των ΤΟΣΠΑ είναι η πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών και των γενικότερων κοινωνικών παραγόντων που οδηγούν σε αυτές, η προώθηση της συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής, η ευαισθητοποίηση και δραστηριοποίηση των πολιτών για την πρόληψη της καθημερινής μικρομεσαίας εγκληματικότητας μέσα από την ενίσχυση του εθελοντισμού και των θεσμών της γειτονιάς, η μείωση του αισθήματος φόβου και ανασφάλειας, καθώς και η αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των πολιτών.

Τα ΤΟΣΠΑ αποσκοπούν στην ανάπτυξη μιας εναλλακτικής και αποκεντρωμένης αντεγκληματικής πολιτικής, προσαρμοσμένης στις ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις των τοπικών κοινωνιών. Ουσιαστικά, η πολιτεία χαράσσει τις γενικές κατευθύνσεις της αντεγκληματικής πολιτικής και οι πολίτες, σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση, την τοπική αστυνομία και τους κοινωνικούς φορείς, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και συμμετέχουν στη σχεδίαση και εφαρμογή πολιτικών και προγραμμάτων πρόληψης της παραβατικότητας σε τοπικό επίπεδο. Επομένως, η ευαισθητοποίηση των δημοτών αποτελεί άμεση προτεραιότητα των ΤΟΣΠΑ, καθώς συμβάλλει στην εμπέδωση της κοινωνικής συνοχής, αλληλεγγύης και ευθύνης σε τοπικό επίπεδο, όπως και στην ενδυνάμωση του αισθήματος ασφάλειας των πολιτών.

⁵⁷⁷ Βλ. σχετικά, Κουράκης, Ν. (2006), *Για να νιώθουμε ασφαλείς σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών: Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 158-162. Κουράκης, Ν. (2005), «Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας ως μέσο αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας», εισήγηση στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα «Το μέλλον της Ενωμένης Ευρώπης», πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουλίου 2005, Αθήνα. Περιοδικό Αστυνομίας Μάιος – Ιούνιος 2007, http://www.astinomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=1398&Itemid=103&lang Ημερομηνία πρόσβασης 5/6/2009.

Προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, τα ΤΟΣΠΑ αναπτύσσουν δραστηριότητες, όπως η καταγραφή, η μελέτη και η παρακολούθηση της κατάστασης και των τάσεων σχετικά με την παραβατικότητα σε τοπικό επίπεδο και στη συνέχεια μεριμνούν για τη σχεδίαση, την οργάνωση, το συντονισμό και την εφαρμογή από τους κοινοτικούς φορείς πρωτοβουλιών για την πρόληψη της παραβατικότητας, την υποβολή προτάσεων αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς και την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των ληφθέντων μέτρων πρόληψης.⁵⁷⁸

Μια άλλη βασική επιδίωξη αποτελεί ο σχεδιασμός και η εφαρμογή προγραμμάτων στη σχολική κοινότητα, πρόληψης της σχολικής και εξωσχολικής βίας, της χρήσης και διακίνησης ναρκωτικών μέσα στο σχολείο ή στις γύρω περιοχές, σεμινάρια κυκλοφοριακής αγωγής, ομιλίες και προβολή ταινιών με θέματα που αφορούν την παραβατικότητα των ανηλίκων, ειδικά επιμορφωτικά προγράμματα για γονείς και εκπαιδευτικούς, ενώ παράλληλα ενθαρρύνεται η οργάνωση εκδηλώσεων από τους μαθητές. Στις περιπτώσεις αυτές, επιδιώκεται η συνεργασία με γονείς, μαθητές και εκπαιδευτικούς για τη λήψη μέτρων χωρίς παρέμβαση της αστυνομίας. Σκοπός των ΤΟΣΠΑ είναι η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων με μεθόδους κοινωνικής πρόληψης, χωρίς την εμπλοκή της ποινικής δικαιοσύνης. Επιπλέον, επιδιώκεται η στήριξη των οικογενειών των μαθητών που αντιμετωπίζουν οικογενειακά προβλήματα (ενδοοικογενειακή βία, μακροχρόνια ανεργία, προβλήματα υγείας και σωματικές ή ψυχικές παθήσεις των γονέων κ.λπ.) σε συνεργασία με τους συλλόγους γονέων - κηδεμόνων. Οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις αποσκοπούν στην πρόληψη πιθανής παραβατικής συμπεριφοράς από άτομα που βρίσκονται σε ειδικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ή άτομα που απειλούνται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας. Τέλος, επιδιώκεται η επανένταξη των νεαρών παραβατών, ατόμων που τους έχουν επιβληθεί αναμορφωτικά μέτρα ή ποινικός σωφρονισμός και των αποφυλακισμένων.

ΤΟΣΠΑ έχουν συσταθεί στους Δήμους Αγίας Βαρβάρας, Μοσχάτου, Κορυδαλλού, Ηλιούπολης, Κηφισιάς, ενώ πρόκειται να συσταθούν και σε άλλες περιοχές (Δήμος Αγίας Παρασκευής). Ωστόσο, η λειτουργία τους για την ώρα είναι αποσπασματική, περιορισμένη και δεν έχει αποφέρει ουσιαστικό έργο. Αναμένεται η ουσιαστική λειτουργία των ΤΟΣΠΑ, καθώς η πολυπαραγοντική προσέγγιση στην οποία βασίζεται η φιλοσοφία τους μπορεί να λειτουργήσει εγκληματοπροληπτικά και

⁵⁷⁸ Όπως περιγράφονται στην υπ' αριθ. 3002/1/14-στ'/14-1-1-02 (αρθρ.2) απόφαση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης.

να διαχειριστεί αποτελεσματικά την εμφάνιση φαινομένων παραβατικότητας.

Στο πλαίσιο της πρόληψης φαινομένων παραβατικότητας, οι Δήμοι έχουν αναπτύξει και άλλες δράσεις με στόχο την εδραίωση του αισθήματος ασφάλειας στους δημότες. Στα μέτρα περιστασιακής πρόληψης της τοπικής κοινότητας περιλαμβάνονται ο σχεδιασμός κοινόχρηστων χώρων για καλύτερη δημόσια εποπτεία, η καλλιέργεια του αισθήματος της κοινοκτημοσύνης των δημόσιων χώρων μέσω της ενημέρωσης των πολιτών και της οργάνωσης εκδηλώσεων, η κοινωνική ένταξη ατόμων που κινδυνεύουν από αποκλεισμό, καθώς και γενικά η προώθηση ενεργειών για μείωση των φαινομένων βίας. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι ο Δήμος Καλλιθέας λαμβάνοντας μέτρα περιστασιακής πρόληψης, μεταξύ άλλων, φροντίζει για τη βελτίωση του δημοτικού φωτισμού, που συμβάλλει στην αποτροπή παραβατικών πράξεων και στη διατήρηση του αισθήματος ασφάλειας, ενώ παράλληλα επιδιώκεται η ενεργή συμμετοχή του πολίτη στη φροντίδα για τη γειτονιά του.⁵⁷⁹ Επιπλέον, ο Δήμος Αγίας Βαρβάρας είναι μέλος του Ευρωπαϊκού δικτύου «Ασφαλείς πόλεις». Στο πλαίσιο του δικτύου επιδιώκεται να υπάρξει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο πρόληψης του εγκλήματος με πολλές δραστηριότητες βελτίωσης του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος που θα εμπλέξουν όσο το δυνατόν περισσότερα μέλη της κοινωνίας στην προσπάθεια.

Παράλληλα, στο πλαίσιο παρεμβάσεων δευτερογενούς πρόληψης υλοποιούνται προγράμματα κοινωφελούς εργασίας. Συγκεκριμένα, στους Δήμους Αγίας Βαρβάρας (από το 1997) και Αγίας Παρασκευής εφαρμόζεται ο θεσμός παροχής κοινωφελούς εργασίας για ανηλίκους και ενήλικους παραβάτες. Ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας δίνει τη δυνατότητα σε άτομα που έχουν εμπλακεί στους κόλπους της δικαιοσύνης, αντί να είναι έγκλειστα σε σωφρονιστικά ιδρύματα, να προσφέρουν εναλλακτικά εργασία στο Δήμο, έπειτα από δικαστική απόφαση. Στις περισσότερες περιπτώσεις, πρόκειται για άτομα που διέπραξαν ελαφράς μορφής αδικήματα. Τα άτομα που εργάζονται στις υπηρεσίες των Δήμων υποστηρίζονται καθόλη τη διάρκεια της παροχής κοινωφελούς εργασίας και μετά την ολοκλήρωσή της με στόχο την κοινωνική τους επανένταξη.

2.2.4. Υποστήριξη της εκπαίδευσης/πρόληψη μαθησιακών δυσκολιών

Μια άλλη κατηγορία προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που προέκυψε αφορά τη σχολική κοινότητα και συγκεκριμένα την υλοποίηση προγραμμάτων

⁵⁷⁹ Βλ. Παράρτημα IV.

υποστήριξης της εκπαίδευσης και πρόληψης της σχολικής διαρροής. Τα συγκεκριμένα προγράμματα βασίζονται στην υπόθεση ότι η θετική σύνδεση του μαθητή με το σχολείο συνιστά ένα προστατευτικό παράγοντα ενάντια στην εμφάνιση προβλημάτων συμπεριφοράς.⁵⁸⁰ Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώνεται από πολλές μελέτες αξιολόγησης προγραμμάτων, οι οποίες αναδεικνύουν ως αποτελεσματικότερες εκείνες τις παρεμβάσεις που ενδυνάμωναν τη σχέση του παιδιού με το σχολείο.⁵⁸¹ Το σχολικό περιβάλλον έχει άμεση επίδραση στην κοινωνική συμπεριφορά του ατόμου με αποτέλεσμα να έχει τη δυνατότητα να προλάβει συμπεριφορές, όπως το κάπνισμα, η χρήση ναρκωτικών και η πρώιμη σεξουαλική δραστηριότητα.⁵⁸² Ενδεικτικά αναφέρουμε μια έρευνα των Miller, Ferguson & Byrne (2000), η οποία κατέδειξε ότι οι μαθητές συμφωνούσαν ότι το αίσθημα «δυστυχίας» τους στο χώρο του σχολείου αποτελούσε παράγοντα πρόκλησης αντικοινωνικών συμπεριφορών.⁵⁸³ Δεδομένου, μάλιστα, ότι το σχολείο αποτελεί ένα χώρο στο οποίο τα παιδιά περνούν αρκετό και σημαντικό χρόνο, αυτό το καθιστά ακόμη περισσότερο κατάλληλο για παρεμβάσεις πρόληψης. Παράλληλα, οι νέοι που εγκαταλείπουν την εκπαίδευση έχουν περιορισμένες δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης. Οι νέοι που εγκαταλείπουν την υποχρεωτική εκπαίδευση αποτελούν ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού των ηλικιών 16-28 στη χώρα μας.⁵⁸⁴ Ειδικά, αν αναλογιστεί κανείς ότι στη χώρα μας οι νέοι που εγκαταλείπουν την εκπαίδευση έχουν περιορισμένες ευκαιρίες να αναπληρώσουν τα εκπαιδευτικά τους κενά, να προσανατολιστούν επαγγελματικά και να πιστοποιήσουν τα προσόντα που αποκτούν εμπειρικά γίνεται αντιληπτό ότι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προγραμμάτων υποστήριξης της εκπαίδευσης, κατάρτισης / προώθησης στην απασχόληση γίνεται επιτακτική.⁵⁸⁵

Τα προγράμματα υποστήριξης της εκπαίδευσης – πρόληψης του αναλφαριθμητισμού που υλοποιούνται (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Μοσχάτου, Κηφισιάς, Γλατσίου) έχουν στόχο την ανάπτυξη βασικών δεξιοτήτων, την πρόληψη της

⁵⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά, Jessor, R. et al. (1995), *Protective factors in adolescent problem behavior: Moderator effects and developmental change*. *Developmental Psychology*, 31: 923-933.

⁵⁸¹ Βλ. ενδεικτικά, Wilson, D.B., Gottfredson, D.C., & Najaka, S. S. (2001), *School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis*. *Journal of Quantitative Criminology*, 17, σελ. 247-272.

⁵⁸² McBride, C. M., Curry, S. J., Cheadle, A., Anderman, C., Wagner, E. H., Diehr, P. and Psaty, B. (1995) *School-level application of a social bonding model to adolescent risktaking behavior*. *Journal of School Health*, 65 (2), σελ. 63-68.

⁵⁸³ Miller, A., Ferguson, E., & Byrne, I. (2000) *Pupils' causal attributions for difficult classroom behaviour*, *British Journal of Educational Psychology*, 70 (1), σελ. 85-96.

⁵⁸⁴ Κάτσικας Χ., Θεριανός, Κ. (2004), *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης :Από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μέχρι το 2004*, Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.

⁵⁸⁵ Βλ. σχετικά, Φραγκουδάκη, Α. (1985), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Θεωρίες για την Κοινωνική Ανισότητα στο Σχολείο*, Παπαζήσης, Αθήνα.

σχολικής διαρροής, καθώς και την πρόληψη/ αντιμετώπιση δυσκολιών ομιλίας και λόγου παιδιών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας. Τα συγκεκριμένα προγράμματα παρέχουν συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική στήριξη γονέων και παιδιών δημοτικού σχολείου. Επιπλέον, στο πλαίσιο των παραπάνω προγραμμάτων, παρέχονται επιμορφώσεις ενηλίκων και παιδιών, προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων (Σχολή Γονέων, μαθήματα Πληροφορικής, αλφαριθμητισμός – γραμματισμός ενηλίκων, εκπαίδευση δασκάλων – καθηγητών, επαγγελματιών σε συνεργασία με αρμόδιους φορείς, όπως το ΙΔΕΚΕ) και διδασκαλία ελληνικής γλώσσας, γραφής και ανάγνωσης.

Ένα επιτυχημένο πρόγραμμα υποστήριξης της εκπαίδευσης είναι το «Αναγνώστηριο» (από το 2003) του Δήμου Κηφισιάς, το οποίο παρέχει ενισχυτική μελέτη από εθελοντές δασκάλους και καθηγητές κατά τις απογευματινές ώρες σε παιδιά Δημοτικού και Γυμνασίου με μαθησιακές δυσκολίες που προέρχονται από οικογένειες, οι οποίες αντιμετωπίζουν κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα.

Ένα άλλο πρόγραμμα που υλοποιείται είναι το «*Επί Τροχών: Επόμενη Στάση Αγορά Εργασίας*»,⁵⁸⁶ το οποίο απευθύνεται σε νέους 16 έως 28 χρόνων που δεν έχουν ολοκληρώσει το σχολείο και δε διαθέτουν επαρκή επαγγελματικά εφόδια (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Κορυδαλλού). Το πρόγραμμα επιδιώκει να υποστηρίξει τους νέους στην επιλογή επαγγέλματος, καθώς και στην απόκτηση επαγγελματικών προσόντων και ικανοτήτων και παράλληλα να ευαισθητοποιήσει την τοπική κοινωνία στα προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης που αντιμετωπίζουν οι νέοι. Επιπλέον στόχοι του προγράμματος αποτελούν η ενίσχυση της κοινωνικής ευθύνης, η παραγωγή εξειδικευμένου υλικού και τεχνογνωσίας στη συμβουλευτική νέων και η προσέλκυση εθελοντών της ίδιας ηλικιακής ομάδας για να λειτουργήσουν ως πρότυπα. Ολοκληρώνοντας το πρόγραμμα, οι νέοι αποκομίζουν πιστοποιητικό για τη συμμετοχή και τις δεξιότητες που απέκτησαν, τα κοινωνικά και επαγγελματικά εφόδια, συνεχή υποστήριξη και καθοδήγηση και τη δυνατότητα να επιστρέψουν στο σχολείο, εφόσον το επιθυμούν.

2.2.5. Κοινωνική ένταξη/ πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού

Τα προγράμματα κοινωνικής ένταξης/ πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού έχουν στόχο τη στήριξη και την ενδυνάμωση των ατόμων που απειλούνται ή πλήττονται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, την πρόληψη του

⁵⁸⁶ Το πρόγραμμα υλοποιείται στο πλαίσιο της κοινοτικής πρωτοβουλίας Equal.

κοινωνικοοικονομικού και εργασιακού αποκλεισμού και τη διασφάλιση ίσων δικαιωμάτων και ευκαιριών πρόσβασης στην κοινωνική, οικονομική, εργασιακή ζωή με απώτερο στόχο την πρόληψη της περιθωριοποίησης και την αναβάθμιση του επιπέδου ζωής της τοπικής κοινωνίας. Οι δράσεις απευθύνονται σε παιδιά ή νέους, συνήθως μεταξύ 15-24 ετών, που δεν έχουν ολοκληρώσει το σχολείο, χαμηλών «προσόντων» που απειλούνται ή πλήττονται από κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς και άνεργους ή απειλούμενους από ανεργία που χρειάζονται ψυχοσυναισθηματική στήριξη, ώστε να ενταχθούν στο τοπικό, κοινωνικό και επαγγελματικό πλαίσιο. Επιπλέον, η μέριμνα προσανατολίζεται σε πληθυσμούς που έχουν πιο εξειδικευμένες ανάγκες, όπως μονογονεϊκές οικογένειες, κακοποιημένες γυναίκες, αποφυλακισμένους, πρώην χρήστες ναρκωτικών ή αλκοολικούς, μετανάστες, πρόσφυγες, αθίγγανους, άστεγους, καθώς και άτομα με γλωσσικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες.

Η διαδικασία υλοποίησης των προγραμμάτων από τους Δήμους προβλέπει «*ενέργειες υποστήριξης ατόμων που απειλούνται ή πλήττονται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας στο πλαίσιο των δράσεων του Δικτύου κοινωνικών – υποστηρικτικών υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο*».⁵⁸⁷ Οι υπηρεσίες εντάσσονται, συνήθως, στο πλαίσιο της παροχής «*υποστηρικτικών υπηρεσιών*», όπως χαρακτηρίζονται από τους Δήμους, και αποτελούν μέρος ευρύτερων προγραμμάτων, όπως το πρόγραμμα «*Σύμπλευση*»⁵⁸⁸ (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω, Κορυδαλλού, Χαϊδαρίου και Περιστερίου), το πρόγραμμα «*Ίσες Ευκαιρίες*» (Δήμος Βούλας) και το γραφείο παροχής «*Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών*» (Δήμοι Βούλας, Κορυδαλλού, Κηφισιάς, Υμηττού και Ηλιούπολης)⁵⁸⁹. Εκτός από τα συγκεκριμένα προγράμματα, λειτουργούν και άλλες υπηρεσίες προώθησης και υποστήριξης της απασχόλησης που παρέχουν συμβουλευτική στην απασχόληση και στον επαγγελματικό προσανατολισμό, ενδυνάμωση και προετοιμασία για την ένταξη στην αγορά εργασίας (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Μοσχάτου, Ζωγράφου και Κηφισιάς).

Τα συγκεκριμένα προγράμματα παρέχουν υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης (ενδυνάμωση – τόνωση αυτοπεποίθησης, ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, ατομική, ομαδική και οικογενειακή συμβουλευτική) και εξειδικευμένες

⁵⁸⁷ Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης – επιχειρησιακό πρόγραμμα «Υγεία – Πρόνοια» Γ' ΚΠΣ 2000-2006.

⁵⁸⁸ Στο πλαίσιο του Μέτρου 2.1 του Ε.Π. Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση.

⁵⁸⁹ Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης – επιχειρησιακό πρόγραμμα «Υγεία – Πρόνοια» Γ' ΚΠΣ 2000-2006. Η αρχική διάρκεια εφαρμογής του προγράμματος ήταν από το 2000 έως το 2006, ωστόσο σε ορισμένους δήμους η εφαρμογή του συνεχίζεται με πρωτοβουλία του δήμου.

πρωτοβάθμιες κοινωνικές υποστηρικτικές υπηρεσίες μέσα από την εξατομικευμένη προσέγγιση. Επιπλέον, τα προγράμματα παρέχουν συμβουλευτική απασχόλησης, κατάρτισης και επαγγελματικό προσανατολισμό (διερεύνηση και ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων), καθώς οι κοινωνικές και επαγγελματικές δεξιότητες κρίνονται απαραίτητες για την ενσωμάτωση στο επαγγελματικό και κοινωνικό πλαίσιο. Μεταξύ άλλων, επιδιώκεται η διασύνδεση των ατόμων με τις παρεχόμενες υπηρεσίες, η υποστήριξη για την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών και εν γένει η ανάπτυξη δικτύων αλληλεγγύης και υποστήριξης της κοινωνικής ενσωμάτωσης του πληθυσμού. Παράλληλα, διοργανώνονται ημερίδες με σκοπό την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση εργοδοτών, επιχειρήσεων και ολόκληρης της τοπικής κοινωνίας για τα προβλήματα και τις ανάγκες που αντιμετωπίζουν οι συμπολίτες τους, όπως και για τις δυνατότητες ανάπτυξης συνεργασίας με τους κοινωνικούς φορείς της τοπικής κοινωνίας.

Κάποιες, επιπλέον, επιμέρους δράσεις των Δήμων που απευθύνονται σε άτομα που αντιμετωπίζουν εξειδικευμένες ανάγκες και προβλήματα αποτελούν το πρόγραμμα «*Προώθηση της Ισότητας και Διαδρομές Κοινωνικής Ενσωμάτωσης*», το οποίο υλοποιήθηκε στους Δήμους Αγίας Βαρβάρας και Αιγάλεω σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).⁵⁹⁰ Αντικείμενο του έργου ήταν η υλοποίηση μιας ολοκληρωμένης παρέμβασης για την ενίσχυση των διαδικασιών προώθησης της ισότητας ευπαθών κοινωνικών ομάδων που υφίστανται διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής και αναπηρίας δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις γυναίκες και τους νέους. Αντίστοιχα, παρέχονται από το πρόγραμμα υπηρεσίες ενημέρωσης και στήριξης σε αποφυλακισμένους, κακοποιημένες γυναίκες, κ.ά. με στόχο την παροχή ίσων ευκαιριών για την κάλυψη συναισθηματικών, κοινωνικών και άλλων αναγκών (Δήμος Μοσχάτου, *Γραφείο λοιπών προγραμμάτων βοήθειας ευπαθών κοινωνικών ομάδων, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης*).

Επιπρόσθετα, υλοποιούνται προγράμματα ου απευθύνονται σε αθίγγανους και ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Το *Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων* του Δήμου Αγίας Βαρβάρας παρέχει πληροφόρηση, ενημέρωση για δικαιώματα και υποχρεώσεις, συμβουλευτική σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο και διαμεσολάβηση μεταξύ Τσιγγάνων και Πολιτείας με στόχο την ένταξη των Τσιγγάνων στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, τη διευκόλυνση της πρόσβασης τους σε

⁵⁹⁰ Βλ. Παράρτημα IV.

όλα τα επίπεδα και τις δράσεις της κοινωνίας, την ευαισθητοποίηση υπηρεσιών και κοινού κατά της διακριτικής μεταχείρισης, καθώς και την επιδίωξη συνεργασιών για κοινή δράση. Επιπλέον, και άλλοι Δήμοι εφαρμόζουν πρόγραμμα υποστήριξης αθίγγανων. Ο Δήμος Αγίας Παρασκευής υποστηρίζει μια ομάδα αθίγγανων που εγκατασταθεί στην περιοχή, ενώ σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας δημιουργήθηκαν οι συνθήκες, ώστε τα παιδιά των οικογενειών να πηγαίνουν σχολείο. Τέλος, λειτουργούν σχολεία για τους μετανάστες, που δίνουν τη δυνατότητα σε μετανάστες που κατοικούν στο συγκεκριμένο Δήμο ή σε όμορους Δήμους, εφόσον το επιθυμούν, να διδαχθούν την ελληνική γλώσσα ως δεύτερη γλώσσα (Δήμος Υμηττού σε συνεργασία με την Επιτροπή Αλληλεγγύης Μεταναστών).⁵⁹¹

2.2.6. Διαχείριση του ελεύθερου χρόνου

Τα συγκεκριμένα προγράμματα μεριμνούν για τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου υπό την έννοια ότι η δημιουργική απασχόληση του ελεύθερου χρόνου, ο αθλητισμός και η σωματική δραστηριότητα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ψυχική και σωματική υγεία και στην πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς.⁵⁹² Οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου επιτρέπουν στα παιδιά να απασχοληθούν δημιουργικά κατά τον ελεύθερο χρόνο τους, ενώ παράλληλα αναπτύσσουν σχέσεις μέσα από την μεταξύ τους αλληλεπίδραση και τις ομαδικές διεργασίες, διασκεδάζουν, επικοινωνούν και μαθαίνουν εναλλακτικούς τρόπους έκφρασης και δημιουργίας, παράγοντες που ενισχύουν την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη.

Η πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών δεν αποτελεί τον κύριο στόχο των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου, αλλά έναν έμμεσο στόχο που ενισχύεται από το βασικό τους στόχο που είναι η ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και των νέων. Άλλωστε, τέτοιου είδους δραστηριότητες μπορούν να συνδυαστούν με άλλες παρεμβάσεις και να δράσουν εγκληματοπροληπτικά. Τα προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης, παράλληλα, διευκολύνουν τους εργαζόμενους γονείς και ειδικότερα τις εργαζόμενες μητέρες, καθώς πραγματοποιούνται κατά τις απογευματινές ώρες και κατά τους θερινούς μήνες. Έτσι, παρέχεται στους εργαζόμενους γονείς η δυνατότητα αξιοποίησης του χρόνου που είναι απαραίτητος για την κάλυψη των οικογενειακών υποχρεώσεων, απασχολώντας με ασφάλεια και δημιουργικό τρόπο τα παιδιά.

⁵⁹¹ Η λειτουργία των εν λόγω τμημάτων εντάσσεται στο πρόγραμμα του ΥΠ.Ε.Π.Θ.: «Η Ελληνική ως Δεύτερη Ξένη Γλώσσα».

⁵⁹² Βλ. σχετικά, Cameron, M., MacDougall, C.(2000), *Crime Prevention Through Sport and Physical Activity, trends & issues in crime and criminal justice*, No. 165, September 2000, Australian Institute of Criminology, Canberra, Australia, <http://www.aic.gov.au>.

Η απασχόληση του ελεύθερου χρόνου περιλαμβάνει εκπαιδευτικά προγράμματα και παιχνίδια, καλλιτεχνικές, αθλητικές και άλλες δραστηριότητες, όπως εκπαιδευτικό και θεατρικό παιχνίδι, μουσικοκινητική αγωγή, εικαστικά (ζωγραφική, κατασκευές), σκηνογραφία, εκμάθηση χορού, αθλήματα, φωτογραφία, εκμάθηση ηλεκτρονικών υπολογιστών και μελέτη μαθημάτων για το σχολείο. Επίσης, πραγματοποιούνται εκπαιδευτικές επισκέψεις σε θέατρα, μουσεία και εκθεσιακούς χώρους που αποσκοπούν στην εξοικείωση των παιδιών με την τέχνη και οργανώνονται εκδηλώσεις με θεατρικές και χορευτικές παραστάσεις, εικαστικές εκθέσεις και συναυλίες μαθητών. Οι δραστηριότητες αυτές δίνουν έμφαση στην άσκηση μέσω της ψυχαγωγίας, αναπτύσσουν και καλλιεργούν τη σκέψη, την κριτική και δημιουργική ικανότητα, καθώς και το πνεύμα συνεργασίας, ενώ παράλληλα ευαισθητοποιούνται τα παιδιά σε θέματα τέχνης και πολιτισμού από μικρή ηλικία. Ταυτόχρονα, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να παρουσιάσουν ατομικές και ομαδικές εργασίες στις εκδηλώσεις που διοργανώνονται σε γιορτές και μετά το τέλος της σχολικής περιόδου.

Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου πραγματοποιούνται σε όλους τους Δήμους. Μάλιστα, η υλοποίησή τους εντάσσεται, στις περισσότερες περιπτώσεις, στη δράση των *Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών* (στο εξής Κ.Δ.Α.Π.). Τα Κ.Δ.Α.Π. είναι ένας θεσμός που στόχος του είναι να απασχολεί δημιουργικά τα παιδιά των δημοτών, ηλικίας 6-12 χρόνων με καλή υγεία ή με ελαφράς μορφής κινητικά ή αισθητηριακά προβλήματα με δραστηριότητες, όπως μουσική, ζωγραφική, θεατρικό παιχνίδι και ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Τα ΚΔΑΠ παρέχουν δημιουργική διέξοδο στον ελεύθερο χρόνο των παιδιών στοχεύοντας στην ψυχαγωγία, στην απόκτηση γνώσεων και στη δημιουργική συναναστροφή, ενώ παράλληλα στηρίζουν την εργαζόμενη μητέρα, την πολύτεκνη οικογένεια και τους δημοτικούς θεσμούς. Σε ολόημερη βάση λειτουργούν εργαστήρια θεάτρου, βιβλίου, μουσικής και κίνησης. Διοργανώνονται επίσης εικαστικές και πολλαπλές δράσεις όπως αθλητικοί αγώνες, θεατρικές παραστάσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, έκδοση εφημερίδας κ.λ.π.

Ωστόσο, συναντάμε και κάποιες επιμέρους δράσεις των Δήμων. Η «*Παιγνιοθήκη*» (Δήμοι Αιγάλεω, Γαλατσίου) είναι ένας χώρος εξοπλισμένος με παιχνίδια παιδαγωγικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα που απευθύνεται στο σύνολο των παιδιών και σε παιδιά με ειδικές ανάγκες. Σκοπός της παιγνιοθήκης είναι η κατάρτιση και υλοποίηση ψυχαγωγικών προγραμμάτων και δημιουργικών δραστηριοτήτων. Η λειτουργία της παιγνιοθήκης στηρίζεται στον εθελοντισμό, σε

εθελοντές που είναι ευαισθητοποιημένοι στα προβλήματα των παιδιών.

Επιπλέον, στους περισσότερους Δήμους υλοποιούνται προγράμματα καλοκαιρινής δημιουργικής απασχόλησης. Τα συγκεκριμένα προγράμματα έχουν ως στόχο τη δημιουργική απασχόληση και τη φύλαξη παιδιών και εφήβων κατά τη διάρκεια των διακοπών των σχολείων με παράλληλη ανάπτυξη και καλλιέργεια των κοινωνικών τους δεξιοτήτων, καθώς και την παροχή βοήθειας στους εργαζόμενους γονείς τους.

Στην κατηγορία των προγραμμάτων του ελεύθερου χρόνου έχουμε εντάξει, επιπλέον, τα Τοπικά Συμβούλια Νέων (στο εξής ΤΟΣΥΝ) και τα Κέντρα Πληροφόρησης Νέων (στο εξής ΚΠΝ), προγράμματα τα οποία υλοποιούνται σε συνεργασία και με συγχρηματοδότηση της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς.⁵⁹³ Τα ΤΟΣΥΝ υλοποιούνται σε όλους τους Δήμους της έρευνας και αποτελούν ένα φορέα, ο οποίος εξασφαλίζει στους νέους, ηλικίας από 15 έως 28 ετών, που είναι εγγεγραμμένοι στα δημοτολόγια του οικείου δήμου ή κοινότητας, τη δυνατότητα δραστηριοποίησης στα τοπικά κοινά. Ο στόχος είναι να εμπλακούν οι νέοι ενεργά στα τοπικά ζητήματα και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες σε θέματα που τους αφορούν, αλλά και σε θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος. Από την άλλη πλευρά, τα ΚΠΝ (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Μοσχάτου, Κορυδαλλού, Καλλιθέας, Βούλας, Κηφισιάς, Ύμης) απευθύνονται σε νέους από 15 ετών και οι στόχοι τους αφορούν τη μέριμνα για τον ελεύθερο χρόνο των νέων, την παροχή πληροφόρησης, την ανάπτυξη εθνικών και ευρωπαϊκών συνεργασιών και δικτύων σε θέματα που αφορούν τους νέους.⁵⁹⁴

Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι κάποιες από τις βασικές δραστηριότητες των ΚΠΝ είναι ο επαγγελματικός προσανατολισμός (στήριξη των νέων που τείνουν να διακόψουν τον κύκλο σπουδών τους, πληροφόρηση σε θέματα εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης, απασχόλησης) και η υποστήριξη της δημιουργικότητας των νέων (αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου, σχεδιασμός και υλοποίηση προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης, παροχή δωρεάν πρόσβασης στο διαδίκτυο). Επίσης, τα ΚΠΝ παρέχουν ψυχοκοινωνική στήριξη στους νέους, καθώς και στις οικογένειές τους, ενώ παράλληλα πραγματοποιούνται ημερίδες, εκθέσεις, φεστιβάλ νέων και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις. Κάποια ΚΠΝ έχουν αναπτύξει και επιπλέον δράσεις, όπως η *Εκπαιδευτική Κάρτα* για νέους 13-26 ετών (Δήμος Κορυδαλλού), υπηρεσίες παροχής συμβουλευτικής δράσης σε σχολεία της περιοχής ή

⁵⁹³ <http://neagenia.ncsr.gr/>

⁵⁹⁴ <http://neagenia.ncsr.gr/>

και άλλων φορέων σε θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού, δράσεις κινητοποίησης των τοπικών φορέων, μέριμνα για χρήστες ναρκωτικών, άγαμες μητέρες κ.λ.π., δράσεις διαμεσολάβησης σε τοπικούς και περιφερειακούς φορείς για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των νέων, κ.ά. (Δήμος Καλλιθέας).

Τέλος, άλλο ένα πρόγραμμα που υλοποιείται είναι το πρόγραμμα δράσης «Νεολαία» 2000-2006» (Δήμος Κορυδαλλού), το οποίο απευθύνεται σε νέους από 15 έως 25 ετών και έχει στόχο να δοθούν στους νέους οι δυνατότητες να αποκτήσουν γνώσεις και δεξιότητες που θα τους καταστήσουν υπεύθυνους πολίτες και θα διευκολύνουν την ενεργό ένταξή τους στην κοινωνία.⁵⁹⁵ Συγκεκριμένα, στόχοι του προγράμματος είναι να ενθαρρύνει το πνεύμα πρωτοβουλίας των νέων και να στηρίξει πρωτότυπες ιδέες που θα έχουν θετικό αντίκτυπο στην τοπική κοινωνία, να συμβάλει στην κατάργηση όλων των μορφών διακρίσεων, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, να προωθήσει την ισότητα σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, καθώς και να ενισχύσει τη συνεργασία στον τομέα της νεολαίας. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει, επιπλέον, ανταλλαγές νέων τόσο σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσο και με Τρίτες χώρες δίνοντας τη δυνατότητα στους νέους να ταξιδέψουν στο εξωτερικό και να γνωρίσουν συνομήλικους από άλλες χώρες.

2.2.7. Ευαισθητοποίηση/ κινητοποίηση της κοινότητας

Οι υπηρεσίες και τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής των Δήμων, εκτός από τις κοινωνικές παροχές, επιδιώκουν την καλλιέργεια και την ενίσχυση του πνεύματος κοινωνικής ευθύνης και αλληλεγγύης της κοινότητας, με απώτερο σκοπό την προώθηση της συμμετοχής τους στην κοινωνική δράση και την ενεργοποίηση και ευαισθητοποίηση σε κοινωνικά θέματα. Για το σκοπό αυτό, υλοποιούνται επιμέρους προγράμματα ενίσχυσης της κοινωνικής ευθύνης, της αλληλεγγύης, ευαισθητοποίησης της κοινότητας και προγράμματα εθελοντισμού στους τομείς πολιτικής προστασίας, περιβάλλοντος, κοινωνικής φροντίδας, οργάνωσης δραστηριοτήτων κοινωνικού χαρακτήρα, κ.ά. Από αυτά, επιμέρους δράσεις στην κοινότητα συναντάμε σε όλους τους Δήμους. Επίσης, διοργανώνονται εκδηλώσεις ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης (γιορτή της Μητέρας, σεμινάρια ισότητας φύλων, ανεργίας – κοινωνικού αποκλεισμού, κυκλοφοριακής αγωγής, οικογενειακού

⁵⁹⁵ http://europa.eu/legislation_summaries, Απόφαση 1031/2000/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Απριλίου 2000 για τη θέσπιση του κοινοτικού προγράμματος δράσης «Νεολαία». Επίσημη Εφημερίδα, ΕΕ L 117 της 18.5.2000, <http://europa.eu/scadplus/leg/el>, Ημερομηνία τελευταίας τροποποίησης: 20.2.2007, Ημερομηνία πρόσβασης 2/6/2009.

προγραμματισμού, παραμέληση/ κακοποίηση ανηλίκων, βία στα σχολεία, ενδοοικογενειακή βία, θέματα υγείας και ψυχικής υγείας κ.α.) των κατοίκων για κοινωνικά θέματα, πραγματοποιούνται ομιλίες, ημερίδες, συνέδρια, σεμινάρια επιμορφωτικού χαρακτήρα και δράσεις στην κοινότητα που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό ή και σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού με στόχο την ευαισθητοποίηση, την πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων και φαινομένων, καθώς και την ενημέρωση για θέματα υγείας και ψυχικής υγείας (Δήμοι Αγίας Παρασκευής, Κηφισιάς),.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, στο πλαίσιο της υλοποίησης προγραμμάτων κοινωνικής αλληλεγγύης, ο Δήμος Αγίας Παρασκευής παρέχει υποτροφίες και βραβεία σε μαθητές σε συνεργασία με ιδιωτικά κολέγια της περιοχής σε μαθητές που συγκεντρώνουν τα κριτήρια επίδοσης σε συνδυασμό με κοινωνικά κριτήρια επιλογής, ενώ κάθε χρόνο οργανώνεται εκδήλωση βράβευσης μαθητών που εισήχθησαν σε πανεπιστήμια και άλλες σχολές. Επιπλέον, ο Δήμος Αγίας Παρασκευής έχει αναπτύξει συνεργασία με την Εκκλησία αναγνωρίζοντας το ρόλο της στον κοινωνικοπρονοιακό τομέα. Η συνεργασία στοχεύει στην ενίσχυση των δεσμών μεταξύ του Δήμου και της Εκκλησίας, καθώς και στην ανάπτυξη αμοιβαίων σχέσεων στο πλαίσιο του Τοπικού Δικτύου Κοινωνικής Προστασίας και Αλληλεγγύης. Έτσι, επιδιώκεται η συνεργασία μεταξύ των φορέων για το σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσεων που θα ενισχύουν τους κοινωνικούς δεσμούς και θα βοηθούν στην άμβλυνση των κοινωνικών αναγκών των δημοτών.

2.3. Η αξιολόγηση των προγραμμάτων

Η αξιολόγηση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης αποτελεί ένα ευαίσθητο και πολυδιάστατο θέμα που προσδιορίζει τόσο την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας των προγραμμάτων όσο και την περαιτέρω αξιοποίησή τους. Ειδικά, τα τελευταία χρόνια, η αξιολόγηση προγραμμάτων, δράσεων και υπηρεσιών κοινωνικής ανάπτυξης αναγνωρίζεται διεθνώς ως αναπόσπαστη διαδικασία και ενταγμένη πρακτική στη γενικότερη υλοποίηση των προγραμμάτων, όπως είδαμε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο.⁵⁹⁶ Για το λόγο αυτό, η αξιολόγηση ως διαδικασία αποτίμησης της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων ως προς συγκεκριμένες παραμέτρους δε θα μπορούσε να μην αποτελεί ένα από τα θεματικά πεδία

⁵⁹⁶ Βλ. σχετικά, Ιατρίδης, Δ. (2004), ό. π., σελ. 169.

διερεύνησης της παρούσας έρευνας.

Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε το κατά πόσο οι ΟΤΑ έχουν αναπτύξει μηχανισμούς αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας των προγραμμάτων και των υπηρεσιών τους τόσο από τον ίδιο τον οργανισμό/φορέα όσο και από εξωτερικούς φορείς, καθώς και μια σειρά ερωτημάτων που συνδέονται με την ανταποκρισιμότητα και την επίτευξη των στόχων τους. Ειδικότερα, στόχος ήταν να εξετασθεί το ζήτημα της αξιολόγησης ως προς τις παρακάτω παραμέτρους:

- *την ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης*
- *την ανταποκρισιμότητα των προγραμμάτων στην κοινότητα*
- *την επίτευξη των στόχων/ επιτυχία των προγραμμάτων*
- *τον εγκληματοπροληπτικό ρόλο των προγραμμάτων*

Οι παραπάνω παράμετροι διερευνήθηκαν και απαντήθηκαν μέσα από την επεξεργασία των συνεντεύξεων που λήφθηκαν από τους ερωτώμενους -πρόσωπα κλειδιά- όπως και την ανάλυση των τεκμηρίων (δεδομένα, στοιχεία, εκθέσεις αξιολόγησης, απολογισμοί, έρευνες μέτρησης της ικανοποίησης των εξυπηρετούμενων ή γενικότερα αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών που μπορεί να έχει πραγματοποιήσει ο οργανισμός) που συλλέχθηκαν κατά την ερευνητική διαδικασία. Η συγκεκριμένη πρακτική διερεύνησης έχει χρησιμοποιηθεί σε έρευνες αξιολόγησης ανάλογων υπηρεσιών και βασίζεται στις αρχές της θεωρίας της αλλαγής (Theory of Change).⁵⁹⁷ Η συγκεκριμένη προσέγγιση επιδίδεται στη συλλογή πληροφοριών από τους φορείς που είναι υπεύθυνοι για την ανάπτυξη και διανομή των προγραμμάτων με σκοπό να διερευνήσει τη θεωρία που πλαισιώνει τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Για το λόγο αυτό, οι φορείς καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήσεις που καλύπτουν τρεις άξονες: *τι* επιθυμούν να επιτύχουν (αποτέλεσμα) βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, *πώς* (δράση) περιμένουν να το επιτύχουν και *γιατί* (αιτιολογία) οι προτεινόμενες δράσεις θα επιφέρουν το αναμενόμενο αποτέλεσμα.

2.3.1. Ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης

Ως προς την *ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης*, αυτό που προκύπτει από την έρευνα είναι ότι στους περισσότερους ΟΤΑ δε γίνεται αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων, τουλάχιστον όσον αφορά την αντιστοιχία στόχων και αποτελεσμάτων. Η αξιολόγηση είτε γίνεται αποσπασματικά και όχι σε

⁵⁹⁷ Βλ. σχετικά, Mason, P., Prior D. (2008), “The Children’s Fund and the prevention of crime and anti-social behaviour”, *Criminology and Criminal Justice* (2008), Vol. 8(3): 279-296, σελ. 282.

συστηματική βάση είτε εντάσσεται σε απολογισμούς, οι οποίοι αφορούν ως επί το πλείστον τον αριθμό των εξυπηρετούμενων μέσα στο χρόνο και δεν αξιολογούν ποιοτικά τη λειτουργία των προγραμμάτων. Οι περισσότερες αξιολογήσεις πραγματοποιούνται, κυρίως, στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων τα οποία εντάσσουν τον απολογισμό των παρεχόμενων υπηρεσιών και την αξιολόγησή τους στα βασικά μέρη της υλοποίησης του εκάστοτε προγράμματος. Στην περίπτωση αυτή, η αξιολόγηση πραγματοποιείται είτε κατά τη διάρκεια υλοποίησής τους είτε μετά την ολοκλήρωσή τους. Ωστόσο, επιμέρους στοιχεία για την αξιολόγηση των προγραμμάτων μπορούν να αντληθούν από ετήσιους εσωτερικούς απολογισμούς που μπορεί να πραγματοποιούν οι υπηρεσίες των Δήμων για το έργο που παράγουν.

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτώμενων, η αξιολόγηση δεν αποτελεί συνήθη πρακτική, καθώς οι Δήμοι δεν έχουν αναπτύξει επιστημονικές μεθόδους και μηχανισμούς αξιολόγησης των υπηρεσιών. Η αξιολόγηση, συνήθως, έχει άτυπο χαρακτήρα και γίνεται στο πλαίσιο της εσωτερικής λειτουργίας των υπηρεσιών μέσα από διεπιστημονικές ομάδες και σε ένα άτυπο επίπεδο από την επαφή των στελεχών των υπηρεσιών με τους εξυπηρετούμενους. Πρόκειται, κατά κύριο λόγο, για στατιστικά και απολογιστικά στοιχεία σχετικά με τις παρεχόμενες υπηρεσίες που εντάσσονται σε ετήσιες εκθέσεις για τα αρμόδια Υπουργεία και τις αντίστοιχες υπηρεσίες για την κατάθεση προϋπολογισμού. Ενδεικτικά, παραθέτουμε κάποιες απαντήσεις: «... (τα προγράμματα) δεν αξιολογούνται συστηματικά, γίνεται μόνο απολογισμός για τον αριθμό των εξυπηρετούμενων μέσα στο χρόνο» (Δήμος Αιγάλεω), «...όχι, δε γίνεται επίσημη αξιολόγηση» (Δήμος Αγίας Παρασκευής). Επιπλέον απαντούν: «...ναι, γίνεται αξιολόγηση – από το Υπουργείο Υγείας» (Δήμος Υμηττού), ωστόσο απ' ό,τι προκύπτει δεν πρόκειται για αξιολόγηση επί της ουσίας της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, αλλά μάλλον για απολογισμό έργου.

Ωστόσο, συναντάμε και εκείνη την περίπτωση Δήμων, όπου οι υπηρεσίες και τα προγράμματα αξιολογούνται τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά του οργανισμού. Ο Δήμος της Κηφισιάς αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς αφενός υπάρχει διεπιστημονική ομάδα, η οποία αξιολογεί το προσωπικό και αφετέρου οι παρεχόμενες υπηρεσίες και ο τρόπος λειτουργίας τους αξιολογούνται από εξωτερικούς φορείς. Επίσης, ο Συμβουλευτικός σταθμός οικογένειας του Δήμου Γαλατσίου έχει στα άμεσα σχέδιά του την αξιολόγηση, κάτι το οποίο το προσωπικό επιθυμεί ιδιαίτερα: «Θα το θέλαμε πολύ να αξιολογηθούμε. Να δούμε και εμείς τι κάνουμε....πώς μας βλέπει η τοπική κοινότητα που παίρνει υπηρεσίες από εμάς» (Υπεύθυνη

Συμβουλευτικού σταθμού).

Όσον αφορά τα προγράμματα πρόληψης ναρκωτικών, για την αξιολόγηση της πορείας των Κέντρων Πρόληψης συμπληρώνεται φόρμα τριετούς (με ετήσια ανάλυση) αξιολόγησης, η οποία παρέχει συγκριτικά ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία προερχόμενα από το τριετές πρόγραμμα που συντάσσουν τα Κέντρα Πρόληψης και τους απολογισμούς τους. Στην πλειονότητα των παρεμβάσεων, η αξιολόγηση βασίζεται σε αυτοσχέδια ερωτηματολόγια των φορέων για τους συμμετέχοντες, καθώς και σε παρατηρήσεις των ίδιων των στελεχών, στοιχεία τα οποία αφορούν κυρίως την έκταση και την αποδοχή της παρέμβασης και όχι την επίτευξη των στόχων της⁵⁹⁸: *«Ακολουθούμε το 3ετές πρόγραμμα και η αξιολόγηση στο τέλος γίνεται επί των δράσεων και της διαδικασίας και όχι στο αποτέλεσμα. Υπάρχουν εργαλεία αξιολόγησης...όχι δείκτες»* (Υπεύθυνος Κέντρου πρόληψης Ζωγράφου). Όπως φαίνεται, η αξιολόγηση των Κέντρων Πρόληψης, η οποία αποτελεί ένα από τα βασικά κριτήρια των επιστημονικά τεκμηριωμένων πρακτικών, χρειάζεται να ενισχυθεί περισσότερο τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, υπάρχουν παραδείγματα Κέντρων πρόληψης τα οποία έχουν στις άμεσες προτεραιότητές τους την αξιολόγηση. Έτσι, για το Κέντρο Πρόληψης Άρηξιν των Δήμων Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω και Χαϊδαρίου, η αξιολόγηση των παρεμβάσεων που πραγματοποιούνται αποτελεί βασικό μέλημα, προκειμένου οι προληπτικές παρεμβάσεις που σχεδιάζονται και υλοποιούνται, αφενός να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τα αιτήματα της τοπικής κοινότητας και αφετέρου να έχουν διαρκώς αυξανόμενη αποτελεσματικότητα: *«Μας ενδιαφέρει πολύ η αξιολόγηση και η δική μας και των υπηρεσιών. Χωρίς αξιολόγηση δεν μπορεί να υπάρξει βελτίωση των υπηρεσιών. Χρειαζόμαστε ανατροφοδότηση για τη δουλειά μας»*. Για το λόγο αυτό, υπάρχει σταθερή συνεργασία με τον ΟΚΑΝΑ, ο οποίος έχει την ευθύνη της συστηματικής επιστημονικής εποπτείας και της αξιολόγησης των προγραμμάτων και των δράσεων πρόληψης που εφαρμόζονται, συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (ΕΚΤΕΠΝ), συνεργασία με εξωτερικό συνεργάτη για την εποπτεία του έργου και με εξειδικευμένους φορείς στην κατασκευή εργαλείων αξιολόγησης.

Όσον αφορά την αξιολόγηση των προγραμμάτων πρόληψης της

⁵⁹⁸ ΕΚΤΕΠΝ (2009), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα 2009*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

παραβατικότητας, και δη των ΤΟΣΠΑ, η εικόνα είναι λίγο πολύ η ίδια. Η αξιολόγηση δεν είναι συστηματική και δεν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας υλοποίησης των προγραμμάτων. Άλλωστε, η λειτουργία των ΤΟΣΠΑ αλλού δεν έχει αναπτυχθεί στοιχειωδώς και αλλού βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο για να αναπτυχθούν τυπικοί μηχανισμοί αξιολόγησης των υπηρεσιών τους από τους Δήμους. Αξίζει να αναφέρουμε ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η εσωτερική αξιολόγηση για το ευρωπαϊκό δίκτυο πρόληψης της εγκληματικότητας (Ε.Δ.Π.Ε., European Crime Prevention Network/ EUCPN) αποτελεί πολύ σημαντικό μέρος της λειτουργίας του.⁵⁹⁹ Μέσα από την αξιολόγηση επιδιώκεται να βελτιωθεί η λειτουργία και να αναπτυχθεί περαιτέρω ο ρόλος και οι δραστηριότητές του Ε.Δ.Π.Ε., να αναγνωριστούν οι δυσκολίες, καθώς και να γίνουν προτάσεις για το μέλλον του δικτύου. Επομένως, η ελληνική εμπειρία στο συγκεκριμένο πεδίο παρέμβασης χρειάζεται να αναπτυχθεί ώστε να ανταποκρίνεται στο βασικό σκοπό και στις δυνατότητες του θεσμού.

2.3.2. Ανταποκρισιμότητα των προγραμμάτων στην κοινότητα

Αναφορικά με την ανταποκρισιμότητα των προγραμμάτων, αυτή προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο από την προσέλευση και τη διάθεση συμμετοχής τόσο του πληθυσμού – στόχου όσο και της ευρύτερης κοινότητας στα προγράμματα που υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο. Η συμμετοχή του κοινού μεταφράζεται ποσοτικά -σε αριθμό συμμετοχής- και ποιοτικά -σε ενδιαφέρον για τα προγράμματα και τις υπηρεσίες. Σε γενικές γραμμές, τα στοιχεία από την επεξεργασία των συνεντεύξεων και τα στατιστικά στοιχεία που τηρούν οι υπηρεσίες συγκλίνουν στο ότι, γενικά, η προσέλευση στα προγράμματα είναι ικανοποιητική, όπως και το ενδιαφέρον του κοινού για συμμετοχή σε αυτά. Μάλιστα, το ενδιαφέρον της τοπικής κοινότητας για ορισμένα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης είναι ιδιαίτερα αυξημένο. Αναφέρουν, ενδεικτικά: *«Ειδικά στις ομιλίες για γονείς και παιδιά υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον»* (Δήμος Αιγάλεω). *«Οι γονείς δείχνουν πολύ ενδιαφέρον για συμμετοχή στα προγράμματα, η επικοινωνία με έναν ειδικό ή με άλλους γονείς σε ομάδες είναι κάτι που το επιζητούν»* (Δήμος Γαλασίου). Η αυξημένη συμμετοχή στα προγράμματα αναδεικνύει την ανάγκη της κοινότητας για περαιτέρω ανάπτυξη παρόμοιων πρωτοβουλιών. Μάλιστα, η ύπαρξη των προγραμμάτων αξιολογείται και

⁵⁹⁹ European Crime Prevention Network (2004), "Evaluation of the Operation and Future of the European Crime Prevention Network (EUCPN)", October 11, 2004, <http://www.eucpn.org/keydocs>, Ημερομηνία πρόσβασης 13/7/2009.

από το ίδιο το κοινό ως πολύ σημαντική, γι' αυτό και πρωταρχική μέριμνα των υπηρεσιών είναι η γνωστοποίηση της ύπαρξής τους στην τοπική κοινότητα.

Ποσοτικά, η προσέλευση μεταφράζεται, γενικά, κατά μέσο όρο σε 4-5 αιτήματα την ημέρα. Αναφέρουν, χαρακτηριστικά *«Υπάρχει καλή συμμετοχή. Στην Κεντρική Κοινωνική Υπηρεσία έρχονται 5-6 άτομα την ημέρα. Υπάρχουν πάνω από 2.000 καταγεγραμμένα άτομα που έχουν επισκεφθεί την υπηρεσία. Γενικά, έρχονται πολλοί νέοι στην Κεντρική υπηρεσία. Έρχονται κυρίως τσιγγάνοι με αιτήματα π.χ. είναι ανασφάλιστοι και έρχονται με το αίτημα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Επίσης, έρχονται ανύπαντρες μητέρες, συνήθως και ανήλικες ή πολύ μικρές, άνεργες, που υποστηρίζονται από το γονικό περιβάλλον, μένουν για λίγο με τους συντρόφους και μετά χωρίζουν. Στο Γραφείο υποστήριξης απασχόλησης νέων βλέπουν περίπου 6 – 7 άτομα την ημέρα, κυρίως νέους, οι οποίοι ενημερώνονται για τις προκηρύξεις του δήμου, για εκπαιδευτικά προγράμματα, για τα Σ.Δ.Ε. εφόσον έχουν εγκαταλείψει το σχολείο για να αποκτήσουν επαγγελματικές δεξιότητες. Πάντως, σε όλα τα προγράμματα το 80% είναι γυναίκες»* (Δήμος Αγίας Βαρβάρας).

Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποιες περιπτώσεις. Το Γραφείο Παροχής Κοινωνικών και Υποστηρικτικών Υπηρεσιών του Δήμου Βούλας, στα 2 – 2,5 χρόνια που λειτουργεί η υπηρεσία έχει δεχτεί 577 άτομα, εκ των οποίων η υπηρεσία διαθέτει στατιστικά για τα 399 άτομα. Από αυτά το 72% είναι γυναίκες και το 28% άντρες. Η πλειοψηφία των εξυπηρετούμενων είναι έως 28 χρονών (37%). Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο, η πλειοψηφία έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (περίπου 60%), το 30-35% είναι απόφοιτοι ΑΕΙ- ΤΕΙ, ενώ το 5% είναι απόφοιτοι Δημοτικό.

Ο Συμβουλευτικός Σταθμός Οικογένειας Γαλασίου δέχεται 25-30 αιτήματα το μήνα, ενώ η Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου Κηφισιάς δέχεται περίπου 1000 περιστατικά – αιτήματα ετησίως από τα οποία περίπου τα 200 παρακολουθούνται και εξυπηρετούνται σε τακτική βάση, ενώ τα υπόλοιπα εξυπηρετούνται άμεσα ή παραπέμπονται. Επιπλέον, στο πρόγραμμα *«Αναγνωστήριο»* και στο πρόγραμμα *«Καλοκαιρινής δημιουργικής απασχόλησης»* του Δήμου Κηφισιάς, εξυπηρετούνται περίπου 50 παιδιά και 100-350 παιδιά, αντίστοιχα, ετησίως, αριθμοί που ποικίλλουν ανάλογα με τις ανάγκες.

Ο απολογισμός του προγράμματος *«Ολοκληρωμένη φροντίδα παιδιού και σχολείου»* του Δήμου Αγίας Βαρβάρας για τη χρονιά 2006-07 έδειξε ότι το σύνολο των αιτημάτων για ατομικές συνεργασίες είναι 88, εκ των οποίων οι 54 αφορούν

δυσκολίες συμπεριφοράς και οι 34 δυσκολίες λόγου. Επιπλέον, στο πρόγραμμα «Προληπτική ιατρική και αγωγή υγείας στη σχολική κοινότητα» του Δήμου Αγίας Βαρβάρας για το έτος 2006-07, υποβλήθηκαν, συνολικά, σε προληπτικούς ελέγχους περίπου 2.207 παιδιά με στόχο την έγκαιρη διάγνωση προβλημάτων υγείας, που συχνά μπορεί να οδηγήσουν σε μαθησιακή αποτυχία, την ενημέρωση των γονέων και εκπαιδευτικών και την ευαισθητοποίηση των παιδιών και της τοπικής κοινότητας σε θέματα πρόληψης και αγωγής υγείας.

Όσον αφορά πιο μακροχρόνιους απολογισμούς, ο απολογισμός του Συμβουλευτικού Κέντρου Οικογένειας Δήμου Καλλιθέας που πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 2003 έδειξε ότι στο διάστημα των εννέα χρόνων (από το 1995) λειτουργίας έχουν προσφερθεί υπηρεσίες σε πάνω από 4000 οικογένειες του Δήμου, αριθμός που αντιστοιχεί σε πάνω από 30.000 συναντήσεις με γονείς – παιδιά. Μάλιστα, η προσέλευση στο *Τμήμα υποδοχής βρεφών – νηπίων* αυξήθηκε κατακόρυφα, μετά από επιστολή που γνωστοποιούσε την ύπαρξή του στους νέους γονείς και τη δημιουργία νέων χώρων του τμήματος. Πιο συγκεκριμένα, στο *Τμήμα εφήβων*, κατά την περίοδο Οκτώβριος 1998 - Δεκέμβριος 2002, απευθύνθηκαν συνολικά 767 οικογένειες, εκ των οποίων αντιμετωπίστηκαν από το Κέντρο 513 (γονείς και έφηβος), ενώ παραπέμφθηκαν 253 από αυτές. Όσον αφορά το σύνολο των οικογενειών που απευθύνθηκαν στο *Τμήμα Παιδιών* κατά τα έτη 1996-2002, ανέρχεται σε 1921 οικογένειες, εκ των οποίων αντιμετωπίστηκαν 1397 οικογένειες (γονείς και παιδί), ενώ παραπέμφθηκαν 524 από αυτές.⁶⁰⁰

Η εικόνα είναι ίδια και για τα προγράμματα πρόληψης ναρκωτικών. Το Κέντρο Πρόληψης του Δήμου Αιγάλεω επισημαίνει ότι έχει μεγάλη συμμετοχή από εκπαιδευτικούς, αλλά και γονείς.⁶⁰¹ Ο Δήμος Ζωγράφου, επίσης, ανέφερε ότι έχει κερδίσει την αποδοχή της τοπικής κοινότητας πράγμα το οποίο αποτυπώνεται στην ανταπόκριση που έχουν τα προγράμματα σε γονείς, εκπαιδευτικούς και παιδιά. «*Συνήθως, έχουμε 3-4 ομάδες με γονείς. Οι εκπαιδευτικοί δείχνουν πολύ ενδιαφέρον, αλλά υπάρχει μια δυσκολία με τα ωράρια*» (Κέντρο πρόληψης Δήμου Ζωγράφου).

Ωστόσο, όσον αφορά τα Κέντρα Πρόληψης, διατυπώθηκε και η άποψη ότι «...οι έφηβοι δεν έρχονται συχνά, έρχονται πολύ λίγοι, γιατί έχουν φροντιστήρια τα απογεύματα και δεν μπορούν να συγκροτηθούν ομάδες. Από την άλλη οι ομάδες γονέων πραγματοποιούνται 2 φορές το χρόνο... δεν είναι αρκετός χρόνος. «...τα σεμινάρια

⁶⁰⁰ Βλ. Παράρτημα IV.

⁶⁰¹ Βλ. Παράρτημα IV.

εκπαιδευτικών δεν έχουν ανταπόκριση, τα παρακολουθούν προαιρετικά, γιατί πρέπει να αφιερώνουν τα απογεύματά τους, αφού δεν τους δίνουν άδεια κι έτσι έρχονται πολύ λίγοι» (Κέντρο Πρόληψης Δήμου Ηλιούπολης).⁶⁰²

Επιπλέον, τα προγράμματα του ελεύθερου χρόνου φαίνεται ότι έχουν αυξημένη συμμετοχή του κοινού. Όσον αφορά τα Κ.Δ.Α.Π. των Δήμων, φαίνεται πως έχουν μεγάλη ανταπόκριση στην τοπική κοινωνία, καθώς απασχολούν δημιουργικά και εποικοδομητικά τα παιδιά σε ένα ασφαλές περιβάλλον, ενώ παράλληλα διευκολύνουν τους γονείς και δη τους εργαζόμενους. Απολογιστικά αναφέρουμε ότι από όλα τα ΚΔΑΠ συνολικά περνούν καθημερινά πάνω από 20.000 παιδιά. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι στο Δήμο Ζωγράφου λειτουργούν τρία Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (ΚΔΑΠ) που σε ετήσια βάση φιλοξενούν 80 έως 100 παιδιά ηλικίας 5-12 ετών.

Από την άλλη πλευρά, και τα προγράμματα εθελοντισμού φαίνεται πως έχουν μεγάλη συμμετοχή εθελοντών σε δράσεις της τοπικής κοινότητας. Στο Δήμο Αγίας Παρασκευής, που δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε παρόμοια προγράμματα, κατά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του προγράμματος 70 εθελοντές πρόσφεραν εθελοντική εργασία σε σταθερή βάση σε κοινωνικά προγράμματα, όπως πρόληψης ναρκωτικών, στα σχολεία, κ.ά. Αντίστοιχα, στο Δήμο Κηφισιάς δραστηριοποιούνται περίπου 50 εθελοντές από το 2002, που δραστηριοποιούνται, μεταξύ άλλων, στους τομείς ενισχυτικής διδασκαλίας παιδιών Δημοτικού και Γυμνασίου που αντιμετωπίζουν μαθησιακές δυσκολίες και προέρχονται από οικογένειες με κοινωνικά προβλήματα. Κάποιες επιπλέον δράσεις συνοψίζονται σε επισκέψεις και δημιουργική απασχόληση νέων που βρίσκονται στις φυλακές του Αυλώνα, εποπτεία και επικουρική φύλαξη παιδιών στο πλαίσιο του προγράμματος «Καλοκαιρινός Παιδότοπος», συμμετοχή σε δράσεις ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης της κοινότητας και συνεργασίες με άλλες υπηρεσίες και φορείς.

Τέλος, όσον αφορά τα προγράμματα κοινωνικής ένταξης/ πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού, φαίνεται ότι και για αυτά υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον του κοινού, πράγμα το οποίο ενισχύεται ειδικά αν αναλογιστεί κανείς το πρόβλημα της ανεργίας που συνεχώς εντείνεται στην εποχή μας. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι ο απολογισμός των παρεχόμενων υπηρεσιών του *Γραφείου Υποστηρικτικών Υπηρεσιών* του Δήμου Υμηττού, κατά τη διάρκεια της περιόδου από 06/02/2004 έως και το 2006, έδειξε ότι

⁶⁰² Βλ. Παράρτημα IV.

εξυπηρετήθηκαν 852 άτομα (κατέθεσαν 1504 αιτήματα).⁶⁰³ Τέλος, το *Σχέδιο δράσης συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών «Σύμπλευση»* (Δήμοι Αιγάλεω, Αγίας Βαρβάρας, Χαϊδαρίου, Κορυδαλλού, Νίκαιας, Περιστερίου)⁶⁰⁴ απευθύνθηκε σε 550 ανέργους (μέλη ευπαθών κοινωνικά ομάδων) στους οποίους αναλογούσε η υλοποίηση 20 ατομικών ή ομαδικών συνεδριών από εξειδικευμένο προσωπικό. Να αναφέρουμε ότι στο Δήμο Κηφισιάς συνολικά, επωφελήθηκαν 400 άτομα από το αντίστοιχο πρόγραμμα.

Από τα στοιχεία που παραθέτουμε παραπάνω φαίνεται ότι σε γενικές γραμμές τα προγράμματα έχουν ανταπόκριση στην τοπική κοινότητα. Η διαπίστωση αυτή αποτυπώνει την αναγκαιότητα που αναδύεται στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία για την παροχή κοινωνικών προγραμμάτων και την ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής. Ειδικότερα, το γεγονός ότι η ελληνική οικογένεια στρέφεται προς την αναζήτηση υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, προαγωγής της κοινωνικής ευημερίας και προστασίας αναδεικνύει ότι οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις προσελκύουν το ενδιαφέρον του κοινού. Οι συγκεκριμένες τάσεις χρειάζεται να εκτιμηθούν ουσιαστικά προκειμένου να συνεχιστεί και να βελτιωθεί η υλοποίηση παρεμφερών δράσεων σε τοπικό επίπεδο.

2.3.3. Επίτευξη στόχων/ επιτυχία προγραμμάτων

Η συγκεκριμένη ενότητα εξετάζει το εάν πέτυχαν τα προγράμματα τον αρχικό τους στόχο και εάν είχαν εν γένει επιτυχία σε σχέση με τι είχαν ορίσει αρχικά ως τέτοια. Η συγκεκριμένη παράμετρος εξετάζεται ως προς τις απαντήσεις των ερωτώμενων, τα αντικειμενικά στοιχεία σε σχέση με αυτά που προκύπτουν από αντίστοιχες μελέτες (όπου είναι διαθέσιμες), όπως και την αντιστοίχιση των απόψεων των ερωτώμενων με τους αντικειμενικούς στόχους και το περιεχόμενο των προγραμμάτων.

Σε γενικές γραμμές, οι περισσότερες απαντήσεις συγκλίνουν στο ότι τα προγράμματα πέτυχαν τον αρχικό τους στόχο. Με βάση την εμπειρία τους ως στελέχη των προγραμμάτων, οι περισσότεροι ερωτώμενοι χαρακτήρισαν ως «καλή» ή «πολύ καλή» την επιτυχία των προγραμμάτων. Αξίζει να παρατεθούν ορισμένες ενδεικτικές απαντήσεις: Η επιτυχία των προγραμμάτων στο Δήμο Υμηττού χαρακτηρίστηκε ως «πολύ καλή, καθώς παρέχονται πολύ καλές υπηρεσίες και μάλιστα ακόμη και σε

⁶⁰³ Βλ. Παράρτημα IV.

⁶⁰⁴ Το πρόγραμμα ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2007 και ολοκληρώθηκε στις 30/06/2008.

δημότες γειτονικών Δήμων». Παραθέτουμε μερικές ακόμη απαντήσεις των ερωτώμενων: «Ακόμη και 1, 2, 3 άτομα να βοηθηθούν καλό είναι. Όσοι έχουν ζητήσει βοήθεια στην περιοχή και είχαν ανάγκη έχουν βοηθηθεί» (Δήμος Βούλας). «Ναι, κυρίως τα προγράμματα ανεργίας. Έχουν βοηθηθεί αρκετοί...είναι σημαντικό ότι ο κόσμος γνωρίζει ότι υπάρχει η υπηρεσία» (Δήμος Αιγάλεω). «Έχουν βρει εργασία 20 εξυπηρετούμενοι, 10 άτομα έχουν προωθηθεί στο σχολείο, 5 άτομα έχουν ενταχθεί σε επιδοτούμενα προγράμματα του ΟΑΕΔ» (Δήμος Κορυδαλλού). «Οι κάτοικοι δεν έχουν σημαντικά προβλήματα, οπότε οι παρεμβάσεις πρόληψης και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης είναι αποδοτικές» (Δήμος Αγίας Παρασκευής). «Οι εξυπηρετούμενοι αυξάνονται συνεχώς, το ίδιο και το προσωπικό, υποβάλλονται συνεχώς προτάσεις για νέα προγράμματα, οι οποίες γίνονται δεκτές» (Δήμος Κηφισιάς). Να αναφέρουμε ότι, ο Δήμος Κηφισιάς έχει επιδείξει έργο σε ποικίλους τομείς κοινωνικής δράσης, διαθέτοντας ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών και δραστηριοτήτων. Σε απολογισμό του έργου του που πραγματοποιήθηκε το 2006, διαπιστώθηκε ότι 100 άτομα εντάχθηκαν σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, 150 μαθητές Λυκείου επωφελήθηκαν από τον επαγγελματικό προσανατολισμό, 50 άτομα προωθήθηκαν στην αγορά εργασίας, 10 άτομα επέλεξαν την αυτοαπασχόληση, 100 άτομα έλαβαν ψυχοκοινωνική στήριξη και 400 άτομα παραπέμφθηκαν σε φορείς κοινωνικής φροντίδας.

Πάντως, η επιτυχία των προγραμμάτων σε μεγάλο βαθμό κρίνεται από το ενδιαφέρον της τοπικής κοινότητας γι' αυτά, καθώς και την εμπιστοσύνη που αναπτύσσεται ανάμεσα στο προσωπικό και την κοινότητα: «Μπορώ να μιλήσω μόνο μέσα από την εμπειρία και να κάνω την προσωπική μου εκτίμηση για επιμέρους στόχους, καθώς συνολική αξιολόγηση του προγράμματος δεν έχει γίνει. Κοιτάζτε, υπάρχει καλή συμμετοχή και ενδιαφέρον στην τοπική κοινότητα. Στην πρόληψη έχουν γίνει σημαντικά βήματα σε γονείς, εκπαιδευτικούς, παιδιά. Όσον αφορά κάποια ποιοτική αξιολόγηση ένα σημαντικό επίτευγμα είναι η κινητοποίηση της κοινωνίας σε θέματα πρόληψης και προαγωγής υγείας. Είναι σημαντικό που μας γνωρίζουν, αναπτύσσεται εμπιστοσύνη και ξέρουν ότι υπάρχει η υπηρεσία. Όσον αφορά πιο μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, ευαισθητοποιεί την κοινωνία ευρύτερα» (Δήμος Αγίας Βαρβάρας).

Τα προγράμματα που υλοποιούνται στη σχολική κοινότητα φαίνεται πως αφενός χαίρουν της αποδοχής από τους γονείς, εκπαιδευτικούς και μαθητές και αφετέρου φαίνεται πως έχουν επιτύχει σε ικανοποιητικό βαθμό τους στόχους τους.

Έτσι, τα προγράμματα «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης στα Δημοτικά Σχολεία» του Δήμου Αγίας Παρασκευής και «Προληπτική ιατρική και αγωγή υγείας στη σχολική κοινότητα» του Δήμου Αγίας Βαρβάρας έχουν γνωρίσει μεγάλη επιτυχία στη σχολική κοινότητα. Συγκεκριμένα, η μέχρι σήμερα πορεία του προγράμματος «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης στα Δημοτικά Σχολεία» του Δήμου Αγίας Παρασκευής και οι αιτήσεις Συλλόγων διδασκόντων και γονέων προς την Κοινωνική Υπηρεσία προκειμένου να πραγματοποιηθούν επιπλέον ενημερωτικές συναντήσεις δείχνουν την αποδοχή του προγράμματος από τη σχολική κοινότητα. Στο Δήμο Αγίας Βαρβάρας απάντησαν, χαρακτηριστικά: «...δεν μπορούμε να απαντήσουμε με βεβαιότητα, καθώς δεν έχει γίνει έρευνα αποτελεσματικότητας. Από την εμπειρία μας, ωστόσο, υπάρχει καλή συμμετοχή και αποτελεσματικότητα».

Μεταξύ των παρεμβάσεων, υπάρχει και η περίπτωση των προγραμμάτων που έχουν αξιολογηθεί επίσημα. Το Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας του Δήμου Καλλιθέας, αξιολογήθηκε από το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας (Τμήμα Έρευνας και Αξιολόγησης) το 2002, το οποίο το αναγνώρισε ως πρότυπη υπηρεσία «καλής πρακτικής προγράμματος που στοχεύει στη στήριξη οικογενειών και στην πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού» μεταξύ 50 υποψήφιων Κέντρων πανελληνίως επικυρώνοντάς το επισήμως ως μια από τις 7 πρότυπες υπηρεσίες σε πανελλαδικό επίπεδο.

Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε απολογισμός και αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών και δραστηριοτήτων του Γραφείου Υποστηρικτικών Υπηρεσιών του Δήμου Ύμνητου (για το διάστημα από 06/02/2004 έως και το 2006). Βασικός στόχος αποτέλεσε εξ αρχής η παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας για την καταπολέμηση του κοινωνικού και εργασιακού αποκλεισμού και η δικτύωσή του με άλλες κοινωνικές υπηρεσίες και φορείς προώθησης στην απασχόληση: «Η αξιολόγηση κατέδειξε ότι ο συγκεκριμένος στόχος επετεύχθη σε αρκετά ικανοποιητικό βαθμό. Το Γραφείο συνέβαλε με ουσιαστικό τρόπο στην ομαλή επανένταξη των ατόμων που απειλούνται ή πλήττονται από κοινωνικό αποκλεισμό. Επιπλέον, η υπηρεσία πέτυχε σε ικανοποιητικό βαθμό την προώθηση και τη διασύνδεση των εξυπηρετούμενων με άλλες δομές προώθησης στην απασχόληση, με κοινωνικές υπηρεσίες, καθώς και την παρακολούθηση της πορείας τους μετά την παροχή υπηρεσιών». Σχετικά με τα Γραφεία Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών, ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι λειτουργούν περισσότερα από 140 Γραφεία σε αντίστοιχους Δήμους από τα οποία έχουν εξυπηρετηθεί περισσότερα από

70.000 άτομα. Ωστόσο, παρά την ανάπτυξη δομών και προγραμμάτων κοινωνικοοικονομικής επανένταξης σε ευρεία κλίμακα, όπως προκύπτει, ένας σημαντικός αριθμός ατόμων που απειλούνται ή πλήττονται από κοινωνικό αποκλεισμό αδυνατούν να επωφεληθούν από τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Ο λειτουργικός και οργανωτικός εκσυγχρονισμός του συστήματος κοινωνικής φροντίδας αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ποιοτική αναβάθμιση της κοινωνικής προστασίας, καθώς και την ομαλή κοινωνική, οικονομική και εργασιακή ένταξη/επανένταξη των ατόμων. Τέλος, το σχολείο για μετανάστες του Δήμου Υμηττού, έχει πολυπληθή συμμετοχή από τους μετανάστες που κατοικούν στο Δήμο και σε γειτονικές περιοχές.

Όσον αφορά τα προγράμματα πρόληψης ναρκωτικών, από τις απαντήσεις των ερωτώμενων διαφαίνεται ότι τα Κέντρα Πρόληψης επιτυγχάνουν τους στόχους τους σε γενικές γραμμές: *«Σίγουρα, έχουν επιτυχία. Υπάρχει πολύ ενδιαφέρον για τα προγράμματα.»* (Κέντρο πρόληψης Ζωγράφου). *«Τα προγράμματα αφενός επιτυγχάνουν τους στόχους τους και αφετέρου έχουν μεγάλη αποδοχή από την τοπική κοινότητα. Η συμμετοχή είναι μεγάλη, όπως και το ενδιαφέρον για καινούρια προγράμματα.»* (Κέντρο πρόληψης Αιγάλεω - Άρηξίς). Σε μικρότερο βαθμό αναφέρθηκε ότι τα προγράμματα δεν επιτελούν το στόχο τους. Σύμφωνα με τους δείκτες επιτυχίας των προληπτικών παρεμβάσεων, θετική παράμετρος για την Ελλάδα είναι η ανάληψη της επιστημονικής ευθύνης και η θεσμική και οικονομική στήριξη της πρόληψης των ναρκωτικών από την κεντρική εξουσία με την παράλληλη ανάθεση του σχεδιασμού και της υλοποίησης των παρεμβάσεων σε τοπικό επίπεδο.⁶⁰⁵ Επίσης, θετική παράμετρο αποτελεί η προσπάθεια που καταβάλλουν τα Κέντρα Πρόληψης για δικτύωση των φορέων και των κατοίκων της περιοχής τους. Στη χώρα μας υπάρχουν οι προϋποθέσεις για την περαιτέρω προώθηση των επιστημονικά τεκμηριωμένων παρεμβάσεων στην πρόληψη εφόσον τεθούν σε λειτουργία οι μηχανισμοί ενεργοποίησής τους. Παράλληλα, γίνονται προσπάθειες σε περιοχές όπου δεν λειτουργούν Κέντρα Πρόληψης, με σκοπό την ενημέρωση και ευαισθητοποίησή των κατοίκων και των φορέων για την ίδρυση Κέντρων.

Αναφορικά με τα ΤΟΣΠΑ, ο θεσμός έχει δοκιμαστεί με επιτυχία σε άλλες χώρες στον τομέα της κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής. Σήμερα, στη χώρα μας

⁶⁰⁵ ΕΚΤΕΠΝ (2009), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα 2009*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα, σελ 20-21. Βλ. Παράρτημα IV.

έχουν συσταθεί και λειτουργούν περίπου 89-90 ΤΟΣΠΑ σε διάφορους Δήμους με την επιστημονική στήριξη και το συντονισμό του Κεντρικού Συμβουλίου Πρόληψης παραβατικότητας και την παρότρυνση της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (ΚΕΔΚΕ).⁶⁰⁶ Ωστόσο, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, δε λειτουργούν ακόμη με ουσιαστικό τρόπο, καθώς σε κάποιες περιοχές είτε δε συστάθηκαν ΤΟΣΠΑ, είτε συστάθηκαν αλλά δε λειτούργησαν ουσιαστικά και παρέμειναν μόνο στα χαρτιά.⁶⁰⁷ Παρόλα αυτά, τελευταία υπάρχει ένα ενδιαφέρον για ουσιαστική λειτουργία των ΤΟΣΠΑ, με αρκετούς Δήμους της χώρας να παρουσιάζουν αξιόλογη δράση, όπως οι Δήμοι Ηλιούπολης, Κορυδαλλού, Μοσχάτου και Αγίας Βαρβάρας. Μάλιστα, αναδύεται η ανάγκη επέκτασης της λειτουργίας των ΤΟΣΠΑ και σε άλλες περιοχές με παράλληλη ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών, ώστε να γίνει ενεργότερη η συμμετοχή των πολιτών στην πρόληψη του εγκλήματος και να εμπεδωθεί με ουσιαστικότερο τρόπο το αίσθημα ασφάλειας.⁶⁰⁸

Σχετικά με άλλα προγράμματα πρόληψης της παραβατικότητας, ανέφεραν χαρακτηριστικά οι ερωτώμενοι: *«Στο Δήμο μας έχουμε και πρόγραμμα για παραβάτες, κοινωνική εργασία για νέους και ενήλικες. Αυτή τη στιγμή υπάρχουν στο Δήμο 10 άτομα σε διάφορες θέσεις που κάνουν κοινωνική εργασία. Στους νέους δεν πάει καλά το πρόγραμμα, κυρίως επειδή δεν έχουν πάει φυλακή και δεν εκτιμούν το μέτρο αυτό. Το πρόγραμμα έχει προβλήματα: δεν μπαίνουν παιδιά σε χρήση (δεν αποτελεί μέτρο για παιδιά που κάνουν χρήση ναρκωτικών), δεν υπάρχει υποδομή για την εφαρμογή του μέτρου, καθώς είναι ανασφάλιστοι και αν συμβεί κάποιο ατύχημα δεν αναλαμβάνει κανείς την ευθύνη, οπότε αυτή βαραίνει το Δήμο και άλλα πολλά»* (Δήμος Αγίας Βαρβάρας).

⁶⁰⁶ Κουράκης, Ν. (2005), «Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας ως μέσο αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας», εισήγηση στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα «Το μέλλον της Ενωμένης Ευρώπης», πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουλίου 2005, Αθήνα.

⁶⁰⁷ Μπέσιλα-Βήκα, Ε. (2005) «Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων», εισήγηση στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα: «Πρόληψη παραβατικότητας ανηλίκων» που πραγματοποιήθηκε στην Νέα Φιλαδέλφεια, 3 Οκτωβρίου 2005. Η εικόνα αυτή προκύπτει και από την κοινή συνάντηση εργασίας της Επιτροπής Κοινωνικής Πολιτικής της ΚΕΔΚΕ με τα μέλη του Κεντρικού Συμβουλίου του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, τον Ιανουάριο του 2006, όπου κοινή διαπίστωση αποτέλεσε το γεγονός ότι όσα ΤΟΣΠΑ έχουν συσταθεί στους ΟΤΑ βρίσκονται σε υπολειτουργία.

⁶⁰⁸ Η διαπίστωση αυτή διαφαίνεται και στη συνεδρίαση του Κεντρικού Συμβουλίου Πρόληψης της Παραβατικότητας με επικεφαλής τον καθηγητή, Νέστορα Κουράκη που διεξήχθη στις 29 Ιουνίου του 2009 στο Δήμο Αγίας Βαρβάρας. Κοινός τόπος για όλους υπήρξε η διαπίστωση ότι τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας είναι ένα όργανο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης με μεγάλες δυνατότητες να αναπτύξουν δράσεις πρόληψης στις τοπικές κοινωνίες.

Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι το ευρωπαϊκό δίκτυο πρόληψης της εγκληματικότητας (Ε.Δ.Π.Ε., European Crime Prevention Network/ EUCPN.) πραγματοποίησε απολογισμό του έργου και αξιολόγηση (Οκτώβριος, 2004) για τα 3 πρώτα χρόνια λειτουργίας του, τα οποία κατέδειξαν ότι σημείωσε πρόοδο όσον αφορά τη συλλογή, την περιγραφή, τη βελτίωση της ποιότητας και τη συγκρισιμότητα των στατιστικών της ποινικής δικαιοσύνης των κρατών μελών. Το δίκτυο έχει αναπτύξει συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Παρακολούθησης των Ναρκωτικών (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction- EMCDDA) στη Λισσαβόνα και με την Europol, ενώ φιλοδοξεί να αναπτύξει συνεργασία και με άλλους φορείς. Αυτό που έχει διαφανεί κατά το χρόνο λειτουργίας του είναι ότι χρειάζεται μια κοινή μεθοδολογία στο σχεδιασμό, στην υλοποίηση και στην αξιολόγηση των προγραμμάτων πρόληψης του εγκλήματος με απώτερο στόχο τη βελτίωση της ποιότητάς τους. Στο χρόνο λειτουργίας του, το Ε.Δ.Π.Ε. ασχολήθηκε με μια σειρά θεμάτων. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της λειτουργίας του συλλέχθηκαν πληροφορίες για πλήθος προσεγγίσεων πρόληψης του εγκλήματος, καλλιεργήθηκε ένα πνεύμα συνεργασίας ανάμεσα στα μέλη του και τέθηκαν οι βάσεις για περαιτέρω διάλογο. Μάλιστα, τα νέα κράτη μέλη που προστίθενται σε αυτό εμπλουτίζουν το δημόσιο διάλογο με νέες ιδέες και εμπειρίες, ενώ παράλληλα διευρύνουν τη σφαίρα επιρροής του Ε.Δ.Π.Ε. Η ελληνική εμπειρία, καθώς φαίνεται χρειάζεται να εναρμονίσει τη δράση της σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα προκειμένου να καταστεί δυνατή η ανάπτυξη προγραμμάτων πρόληψης της παραβατικότητας και στη χώρα μας.

Αναφορικά με τα προγράμματα του ελεύθερου χρόνου, σήμερα, λειτουργούν συνολικά σε όλη τη χώρα 240 ΚΔΑΠ, μεταξύ των οποίων 34 από αυτά είναι για παιδιά με αναπηρίες. Τα Κ.Δ.Α.Π παρόλο που ξεκίνησαν σαν πιλοτικό πρόγραμμα, αναδείχθηκαν σε επιτυχημένο θεσμό, καθώς πέτυχαν τους στόχους τους και ανταποκρίθηκαν στις αρχικές προσδοκίες. Ορισμένα από αυτά, μάλιστα, χαρακτηρίστηκαν ως «πρότυπα» από τα ελεγκτικά όργανα των Υπουργείων- και αυτό το πιστοποιεί η αύξησή τους ανά την Ελλάδα από 100 δομές το 2000 σε 240 το 2007.

Επιπλέον, τα καλοκαιρινά προγράμματα σημειώνουν μεγάλη επιτυχία. Ενδεικτικά, αναφέρουμε, ότι στο πλαίσιο των καλοκαιρινών αθλητικών προγραμμάτων η αθλητική κατασκήνωση του Δήμου Καλλιθέας για παιδιά 7 - 13 ετών είχε ιδιαίτερη επιτυχία με συμμετοχή 430 παιδιών (από 16 Ιουνίου έως και 10 Ιουλίου 2009), ενώ εντυπωσιακή ήταν η συμμετοχή των παιδιών στο πρόγραμμα της

ιστιοπλοΐας (370 παιδιά).

Όσον αφορά τα προγράμματα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, τα Τοπικά Συμβούλια Νέων (ΤΟΣΥΝ), παρά το γεγονός ότι είναι ένας νέος θεσμός έχουν επιτύχει αναγνωρισιμότητα στην τοπική κοινωνία και ικανοποιητική συμμετοχή των νέων σε αυτά. Οι δράσεις που αναπτύσσουν, όπως εκδηλώσεις και πρωτοβουλίες, αφενός κινητοποιούν τους νέους για συμμετοχή στα κοινά και αφετέρου ενδυναμώνουν την κοινωνική συνοχή και συνεργασία τους. Παράλληλα, στα Κέντρο Πληροφόρησης Νέων (ΚΠΝ) υπάρχει αξιόλογη συμμετοχή των νέων, ενώ παρατηρείται συνεχής αύξηση στην προσέλευση που συνοδεύεται από την παράλληλη κινητοποίηση των νέων σε κοινωνικά ζητήματα.

Επιπλέον, η έκθεση αξιολόγησης του προγράμματος «Νεολαία» 2000-2006» υπογραμμίζει ότι οι στόχοι του προγράμματος επιτεύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό.⁶⁰⁹ Στη διαδικασία αξιολόγησης συμμετείχαν όλοι οι συντελεστές του προγράμματος, καθώς και οι οργανώσεις νεολαίας, τα άτομα που εργάζονται με νέους και οι ερευνητές. Προκειμένου το πρόγραμμα να βελτιωθεί και να ανταποκριθεί αποτελεσματικότερα στις ανάγκες προτείνεται να μεριμνήσει περισσότερο για τους νέους που έχουν λιγότερες ευκαιρίες, όπως και για εκείνους που κατοικούν σε απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές, να απλουστευθούν οι διοικητικές διαδικασίες, να ενισχυθεί η διάδοση ορθών πρακτικών, να αξιοποιηθούν τα αποτελέσματα και να βελτιωθεί η ποιότητα των δραστηριοτήτων για νέους.

Τέλος, να αναφέρουμε ότι κάποιοι Δήμοι προκειμένου να αξιολογήσουν και να βελτιώσουν τις υπηρεσίες έχουν εγκαταστήσει Σύστημα Διαχείρισης Ποιότητας ISO (Δήμοι Κηφισιάς, Αγίας Παρασκευής, Κορυδαλλού).

Όπως φαίνεται από την παραπάνω ανάλυση, η επιτυχία των προγραμμάτων κρίνεται ως ικανοποιητική. Η συγκεκριμένη διαπίστωση στηρίζεται στην αντιστοίχιση των αντικειμενικών στόχων των προγραμμάτων με τις απόψεις των ερωτώμενων. Οι κύριοι στόχοι των προγραμμάτων είναι η προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας, η πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων, η ψυχοκοινωνική υποστήριξη, η ενίσχυση του ρόλου της οικογένειας και του σχολείου και η πλαισίωση των συγκεκριμένων δράσεων με την ενεργή συμμετοχή της κοινότητας. Οι ερωτώμενοι, αξιοποιώντας την καθημερινή τους εμπειρία με τον πληθυσμό που λαμβάνει τις

⁶⁰⁹ Έκθεση της Επιτροπής. Ενδιάμεση αξιολόγηση του προγράμματος «Νεολαία» 2000-2006 (που καλύπτει την περίοδο 2000-2003) τελικό της 1.1.2004 - Δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα], Δεκέμβριος 2007, <http://europa.eu/scadplus/leg/el/cha/c11603.htm>.

υπηρεσίες, συμφωνούν στο ότι οι συγκεκριμένοι στόχοι επιτυγχάνονται τουλάχιστον σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο. Η επίλυση των άμεσων ζητημάτων που αντιμετωπίζει ο πληθυσμός που απευθύνεται στις υπηρεσίες, η αυξημένη συμμετοχή στα προγράμματα και η παρακολούθηση της πορείας του αποτελούν ορισμένες από τις παραμέτρους με βάση τις οποίες οι ερωτώμενοι αξιολογούν την επιτυχία των προγραμμάτων. Η αντιστοίχιση αυτών των πεποιθήσεων με τους αντικειμενικούς στόχους των προγραμμάτων σε επίπεδο επίσημης αξιολόγησης είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Τα περισσότερα προγράμματα δεν αξιολογούνται ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο, όπως αναλύσαμε και παραπάνω. Συνεπώς, ο συσχετισμός στόχων και αποτελεσμάτων προκύπτει κατά κύριο λόγο από τις πεποιθήσεις των στελεχών και τα τεκμήρια, όπου αυτό κατέστη δυνατό. Η ανάλυση των δεδομένων συνηγορεί στο ότι τα προγράμματα, τουλάχιστον όσον αφορά τους βασικούς στόχους για τους οποίους σχεδιάζονται, επιτυγχάνουν σε ικανοποιητικό βαθμό τους στόχους τους. Η επίτευξη των στόχων δεν εξετάζεται σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, αλλά στο επίπεδο της κάλυψης του αιτήματος προσέλευσης και της δεδομένης αναγκαιότητας του πληθυσμού – στόχου. Η μακροπρόθεσμη εκτίμηση τη επιτυχίας των προγραμμάτων αποτελεί μέρος ευρύτερης αξιολόγησης των συγκεκριμένων υπηρεσιών, πράγμα το οποίο ακόμη δεν έχει ενταχθεί συστηματικά στην άσκηση της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής.

2.3.4. Ο προληπτικός ρόλος των προγραμμάτων

Αναφορικά με τα ερωτήματα που εξετάζουν το εάν και κατά πόσο τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης επιτελούν εγκληματοπροληπτικό ρόλο, φαίνεται πως όλοι οι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι τα προγράμματα μπορεί να λειτουργήσουν εγκληματοπροληπτικά, τουλάχιστον έμμεσα. Ορισμένες από τις απαντήσεις που δόθηκαν είναι: *«Ναι, καθώς ενισχύουν το θεσμό της οικογένειας και προωθούν την απασχόληση, επιλύουν ζητήματα ανεργίας»* (Δήμος Υμηττού). *«Ναι, ειδικά τα πολιτιστικά και αθλητικά προγράμματα στα οποία συμμετέχουν περισσότερο οι νέοι αξιοποιούν δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο τους και τους αποτρέπουν από παραβατικές συμπεριφορές»* (Δήμος Αγίας Παρασκευής). *«Η τοπική κοινότητα μπορεί μόνο να κερδίσει από προγράμματα σε τοπικό επίπεδο και παρεμβάσεις στα σχολεία που παρέχονται από εξειδικευμένο προσωπικό και μακροπρόθεσμα κερδίζει και σε άλλο επίπεδο, καθώς αποτρέπονται παραβατικές συμπεριφορές με την ενίσχυση των θεσμών και παραγόντων που δρουν ενισχυτικά προς κοινωνικά συμβατικές*

συμπεριφορές» (Δήμος Γαλατσίου). Επιπλέον, αναφέρουν: «Σαφέστατα μπορεί να λειτουργήσουν προληπτικά. Όταν το παιδί ή ο νέος αντί να είναι στους δρόμους έχει μια απασχόληση ή του δίνεται η δυνατότητα να επιστρέψει στο σχολείο αυτό σαφώς και το αποτρέπει από συμπεριφορές παραβατικές. Γενικά, είναι σημαντικό να μην περιθωριοποιούνται οι νέοι χαμηλών προσόντων» (Δήμος Αγίας Βαρβάρας). «Ναι, πιστεύω ότι μπορεί να λειτουργήσουν εγκληματοπροληπτικά. Ενισχύουν το ρόλο, την προσωπικότητα τόσο των γονέων όσο και των παιδιών. Τα προγράμματα λειτουργούν προληπτικά πρωτογενώς και δευτερογενώς» (Κέντρο πρόληψης Δήμου Ζωγράφου).

Η εικόνα που προκύπτει από την ανάλυση των πεποιθήσεων των ερωτώμενων, όπως αυτές αποτυπώνονται στις συνεντεύξεις είναι ότι τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης σε ένα πρώτο επίπεδο παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες, παροχές, ενισχύουν θεσμούς και παράγοντες που επιδρούν ενισχυτικά στην ευημερία των παιδιών και της οικογένειας και σε ένα δεύτερο επίπεδο με έμμεσο τρόπο και μακροπρόθεσμα αποτρέπουν παραβατικές συμπεριφορές, προωθούν υγιείς στάσεις και ενισχύουν την εναρμόνιση των συμπεριφορών με συμβατικές και κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές που συμβάλλουν στην κοινωνική συνοχή και ευημερία. Οι παραπάνω προσεγγίσεις που συνδυάζουν παρεμβάσεις κοινωνικής πολιτικής, οι οποίες απευθύνονται στην κοινότητα και σε βασικούς θεσμούς (οικογένεια, σχολείο, κ.ά.), αναγνωρίζονται από τη βιβλιογραφία ως πρωτογενείς παρεμβάσεις πρόληψης.⁶¹⁰ Οι πεποιθήσεις των ερωτώμενων ως προς την προληπτική λειτουργία των προγραμμάτων φαίνεται ότι συμφωνούν με τη θεωρητική σύνδεση, η οποία αναγνωρίζει κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης αιτιώδεις σχέσεις σε κάθε αναπτυξιακή φάση του παιδιού (προσχολικής ηλικίας και σχολικής ηλικίας: δημοτικού, γυμνασίου, λυκείου) που επηρεάζουν τη μετέπειτα κοινωνική ανάπτυξη και συμπεριφορά.⁶¹¹ Επιπλέον, οι συγκεκριμένες απόψεις συμφωνούν με την υπόθεση ότι οι παρεμβάσεις που λαμβάνουν υπόψη ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη διαμορφώνεται μέσα από πλήθος διαδικασιών και επικεντρώνονται στη διαχείριση πολλαπλών παραγόντων μέσα από έγκαιρες παρεμβάσεις, μπορούν να διακόψουν την πορεία της ανάπτυξης, η οποία οδηγεί το άτομο προς αντικοινωνικές ή παρεκκλίνουσες συμπεριφορές και πιθανόν προς μία χρόνια ή επαναλαμβανόμενη εγκληματικότητα (αναπτυξιακή προσέγγιση/ developmental perspective).⁶¹² Άλλωστε, οι παραπάνω

⁶¹⁰ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ. 137.

⁶¹¹ Βλ. Hawkins, D. (1996), ό. π., σελ. 154.

⁶¹² Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία»,

παρεμβάσεις προβλέπουν επιπλέον τη συμμετοχή του κοινού (συμμετοχικό πρότυπο)⁶¹³ στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής⁶¹⁴ στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων και ανισοτήτων, στοιχεία που συμφωνούν με τους στόχους της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής. Δικαιολογημένα, επομένως, αναγνωρίζεται από τους ερωτώμενους στα συγκεκριμένα προγράμματα η δυνατότητα να λειτουργήσουν εγκληματοπροληπτικά, εφόσον συνδυάζουν στοιχεία που συναντώνται στη βιβλιογραφία για τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης,

Κλείνοντας την ενότητα να πούμε ότι ο ρόλος των προγραμμάτων ως προς την πρόληψη της παραβατικής συμπεριφοράς δεν έχει αξιολογηθεί επίσημα από τους Δήμους της έρευνας. Η απουσία ερευνών αξιολόγησης της συγκεκριμένης λειτουργίας τους αποτελεί ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, το οποίο δε μας επιτρέπει να προχωρήσουμε στην αποτίμηση του έργου τους και στην ουσιαστική συζήτηση σχετικά με τα αποτελέσματά του επί αντικειμενικών στοιχείων. Συνεπώς, στη συγκεκριμένη μελέτη η αποτίμηση της προληπτικής λειτουργίας των προγραμμάτων περιορίζεται στις πεποιθήσεις των ερωτώμενων και στην εκτίμησή τους σε σχέση με αυτήν. Άλλωστε, τα συγκεκριμένα προγράμματα έχουν εξαιρετικά πρώιμο χαρακτήρα στη χώρα μας, ενώ η ουσιαστική αξιολόγηση της λειτουργίας και της αποτελεσματικότητάς τους αποτελεί υπόθεση μακροπρόθεσμου σχεδιασμού προκειμένου να διαφανεί η έκταση της επίδρασής τους στην παραβατικότητα των ανηλίκων.

2.4. Προβλήματα/ δυσκολίες στην υλοποίηση των προγραμμάτων

Τα προβλήματα και οι δυσκολίες που προκύπτουν στην υλοποίηση των προγραμμάτων αποτελούν τη βάση για την αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών και την περαιτέρω βελτίωση και ανάπτυξή τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διαφαίνονται οι μελλοντικές προοπτικές των προγραμμάτων, καθώς και ο προσανατολισμός που χρειάζεται να λάβουν προκειμένου να είναι πιο αποτελεσματικά. Συνεπώς αξίζει να εξετάσουμε τις πρακτικές δυσκολίες που

ό. π., σελ. 394. Βλ. επίσης σχετικά, Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), ό.π., όπως αναφέρεται στο Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 22. και Hawkins, D. (1996), *Delinquency and Crime: current theories*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 150.

⁶¹³ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 14. Βλ. σχετικά, Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 278.

⁶¹⁴ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

δυσχεραίνουν τους επαγγελματίες.

Τα κυριότερα προβλήματα που συναντώνται στην υλοποίηση των προγραμμάτων αφορούν τόσο θεσμικά όσο και λειτουργικά ζητήματα. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκαν προβλήματα χρηματοδότησης/ έλλειψης οικονομικών πόρων, έλλειψης υλικοτεχνικής υποδομής, έλλειψης κατάλληλα διαμορφωμένων και στελεχωμένων δομών, όπως αναφέρουν: «*Η έλλειψη κατάλληλα διαμορφωμένων και στελεχωμένων δομών για την υποστήριξη των αιτημάτων που δέχονται οι υπηρεσίες αποτελεί μια δυσκολία*» (Δήμος Αιγάλεω). «*Η έλλειψη υπολογιστών και internet για το προσωπικό*» (Δήμος Καλλιθέας). Μάλιστα, τα συγκεκριμένα προβλήματα (οικονομικά, υλικοτεχνικής υποδομής, έλλειψη κτιρίων, χώρων) αναφέρονται ακόμη και σε Δήμους, οι οποίοι δεν αντιμετωπίζει ιδιαίτερα προβλήματα στην παροχή υπηρεσιών (Δήμος Αγίας Παρασκευής).

Ειδικά, όσον αφορά τα Κέντρα Πρόληψης, η χρηματοδότηση και η ευελιξία σε παρόμοια θέματα αποτελούν τα κυριότερα προβλήματα που καθιστούν δύσκολη τη λειτουργία τους. Η έλλειψη χρηματοδότησης έχει ως αποτέλεσμα να εργάζεται το προσωπικό για μεγάλο χρονικό διάστημα, χωρίς να πληρώνεται για τις υπηρεσίες που προσφέρει (Κέντρο Πρόληψης, Δήμος Αιγάλεω), πράγμα το οποίο με τη σειρά του συνεπάγεται τόσο την υπολειτουργία των Κέντρων όσο και τη δυσαρέσκεια των εργαζόμενων που αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Αναφέρουν, χαρακτηριστικά οι ερωτώμενοι: «*Δεν υπάρχει θεσμικό πλαίσιο για τα Κέντρα πρόληψης. Η υποχρηματοδότηση είναι άλλο ένα πρόβλημα. Επίσης, υπάρχουν προβλήματα στα προγράμματα που υλοποιούνται στα σχολεία και στο στρατό....χρειάζεται άδεια και η πρόσβαση είναι εξαιρετικά δύσκολη*» (Κέντρο πρόληψης Ζωγράφου).

Τα προβλήματα γραφειοκρατίας αποτελούν άλλη μία σημαντική παράμετρο που δυσχεραίνει την υλοποίηση των προγραμμάτων. Σχετικά με τα προγράμματα στο χώρο των σχολείων, αναφέρθηκε χαρακτηριστικά σχεδόν από όλους τους ερωτώμενους: «*Για τα προγράμματα που υλοποιούνται μέσα στα σχολεία υπάρχει γραφειοκρατία και δυσκολίες, έτσι καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη η υλοποίηση προγραμμάτων μέσα στα σχολεία*» (Δήμος Γαλατσίου). «*Είχαμε τρέξει και προγράμματα προαγωγής υγείας, όπως σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, πριν καιρό τα οποία δεν προχώρησαν, καθώς δεν μπορεί να μπει κανείς στα σχολεία χωρίς να δουλεύει εκεί και έτσι είχαν γραφειοκρατικά προβλήματα με το Υπουργείο Παιδείας. Επίσης, υπάρχουν προβλήματα στη συγχρηματοδότηση των προγραμμάτων από την*

E.E.» (Δήμος Βούλας).

Ορισμένα επιπλέον προβλήματα που αναφέρθηκαν είναι τα εξής: Η έλλειψη ευελιξίας στην υλοποίηση αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα που δυσκολεύει την εφαρμογή τους: *«Οι εξειδικευμένες ανάγκες των κοινωνικά αποκλεισμένων χρειάζονται ευελιξία»*, αναφέρουν χαρακτηριστικά (Δήμος Κορυδαλλού). Άλλα προβλήματα που αναφέρθηκαν σχετίζονται με ελλείψεις σε προσωπικό (Δήμος Αιγάλεω). Συγκεκριμένα, σε αρκετούς Δήμους υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για συμμετοχή του κοινού σε συγκεκριμένα προγράμματα, τα οποία λόγω ελλείψεων σε προσωπικό αδυνατούν να ανταποκριθούν και να εξυπηρετήσουν τις δεδομένες ανάγκες. Πολύ σύνηθες είναι και το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης του προσωπικού που στελεχώνει τα προγράμματα. Συχνά, μάλιστα, το προσωπικό εργάζεται με συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου, οι οποίες αφού λήξουν, συχνά είτε δεν ανανεώνονται είτε ανανεώνονται μέσα από χρονοβόρες διαδικασίες με αποτέλεσμα την ελλιπή στελέχωση των προγραμμάτων. Επιπλέον, η έλλειψη γνώσης, κατάρτισης και επιμόρφωσης του προσωπικού που στελεχώνει τα προγράμματα αποτελεί μια επιπρόσθετη δυσκολία στη λειτουργία τους. Επιπρόσθετα, η περιορισμένη γνώση της κοινότητας για τα προγράμματα, τον τρόπο λειτουργίας και τη θέση τους στην τοπική κοινότητα δημιουργεί προβλήματα στη συμμετοχή του κοινού σε αυτά (Δήμος Κηφισιάς).

Ένα άλλο θέμα το οποίο θίχτηκε αφορά την απουσία ενός σαφούς θεσμικού πλαισίου για τον τρόπο λειτουργίας των προγραμμάτων (Δήμος Κηφισιάς, Κέντρο Πρόληψης Δήμου Ζωγράφου): *«Υπάρχουν προβλήματα στη νομοθεσία, κενά και ασάφειες. Τα περιστατικά που δέχεται η υπηρεσία αφορούν στην πλειοψηφία τους παιδιά, νέους, ανηλίκους ανθρώπους, οικογενειακά θέματα, παραβατικότητα, ενδοσχολική βία και άλλα ευαίσθητα θέματα με αποτέλεσμα να προκύπτουν συχνά προβλήματα στη διαχείρισή τους. Τα προβλήματα μπορεί να σχετίζονται με θέματα, όπως το απόρρητο, τα όρια στη δυνατότητα παρέμβασης της κάθε υπηρεσίας, καθώς και θέματα για τη γενικότερη διαχείριση των περιστατικών. Αναγκαζόμαστε και παίρνουμε μόνοι μας αποφάσεις χωρίς να μας διασφαλίζει κάποιο πλαίσιο. Ερχόμαστε αντιμέτωποι με θέματα νομικά, ιατρικά που αφορούν ανήλικους. Καταλαβαίνετε πόσο δύσκολο είναι να διαχειριστεί κανείς τέτοια θέματα....και γι' αυτό συνεργαζόμαστε με νομικούς που μας βοηθούν σε περιστατικά που δεν ξέρουμε τι να κάνουμε. Όμως δεν είναι αρκετό. Χρειάζεται να υπάρχει κάποιο σαφές πλαίσιο λειτουργίας των υπηρεσιών. Βέβαια, πολλά προβλήματα προκύπτουν, γιατί επειδή δεν*

υπάρχουν εξειδικευμένες υπηρεσίες και δομές και αναγκαζόμαστε να καλύπτουμε τα κενά και να προσφέρουμε υπηρεσίες που δεν είναι στις αρμοδιότητές μας».

Τα παραπάνω προβλήματα που απορρέουν είτε από απουσία νομοθετικής πρόβλεψης είτε από κενά που υφίστανται στην ήδη υπάρχουσα μπορεί να έχουν αντίκτυπο τόσο στους εξυπηρετούμενους όσο και στο προσωπικό των προγραμμάτων, το οποίο συχνά βρίσκεται εκτεθειμένο. Ειδικά, όσον αφορά τα περιστατικά παραβατικών συμπεριφορών από ανηλίκους, τα πράγματα είναι ιδιαίτερα δύσκολα, καθώς ακόμη και στην περίπτωση που υπάρχει νομοθετική πρόβλεψη για τη διαχείρισή τους, η έλλειψη δομών υποστήριξης των περιστατικών καθιστά δύσκολη την επιτυχή έκβασή τους. Επιπλέον, στις περιπτώσεις αυτές χρειάζεται και μια ευρεία συνεργασία φορέων και υπηρεσιών που σε πολλές περιπτώσεις είτε υπολειτουργούν είτε δεν υφίστανται.

Ένα άλλο πρόβλημα που εντοπίζεται στη λειτουργία των προγραμμάτων και υπηρεσιών είναι η ελλιπής τήρηση ή η τήρηση μη ενημερωμένων και οργανωμένων αρχείων, η έλλειψη στατιστικών στοιχείων που αφορούν τα περιστατικά που διαχειρίζονται, καθώς και η απουσία αξιολόγησης. Στις περισσότερες περιπτώσεις συντάσσεται απολογισμός του έργου των προγραμμάτων, παρά αξιολόγηση συγκεκριμένων δεικτών αποτελεσματικότητας. Τέτοιου είδους ελλείψεις δεν επιτρέπουν την αποτίμηση του παρεχόμενου έργου και την αξιολόγησή του ως προς τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητά του, αλλά μόνο εκτιμήσεις, οι οποίες δεν μπορούν να συμβάλλουν στην ουσιαστική βελτίωσή του. Επιπλέον, οι δυσκολίες αυτές δυσχεραίνουν την όποια προσπάθεια για μελέτη, αποτίμηση και αξιολόγηση των προγραμμάτων για ερευνητικούς σκοπούς, όπως και τις συγκρίσεις των προγραμμάτων που υλοποιούνται στη χώρα μας με άλλα που υλοποιούνται διεθνώς.

Επιπλέον, αναφέρθηκαν προβλήματα που σχετίζονται με την απουσία γνώσης του κοινού για το αντικείμενο των υπηρεσιών. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τις δυσκολίες που αναφέρθηκαν για το *Πρόγραμμα ολοκληρωμένη φροντίδα παιδιού και σχολείου*, στο Δήμο Αγίας Βαρβάρας: *«Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε από την αρχή της λειτουργίας της υπηρεσίας, οφείλονται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι γονείς απευθύνονται χωρίς να γνωρίζουν το ρόλο μας. Τα αιτήματα, που δεχόμαστε πολλές φορές απαιτούν πολύπλευρη, συστηματική αντιμετώπιση και εφαρμογή εξειδικευμένου θεραπευτικού προγράμματος. Η υπηρεσία, όμως, λειτουργεί στα πλαίσια της τοπικής αυτοδιοίκησης με στόχο την πρωτοβάθμια φροντίδα και ρόλο συμβουλευτικό – υποστηρικτικό. Έτσι, γίνεται παραπομπή σε δημόσιους φορείς για διάγνωση. Πολλοί*

γονείς, όμως, ακόμα κι αν το γνωρίζουν, επιστρέφουν στην υπηρεσία μας με αίτημα την θεραπευτική αντιμετώπιση του προβλήματος». Επίσης, αναφέρθηκε ότι: «η μεγαλύτερη δουλειά μας εξαντλείται σε ψυχολογική υποστήριξη όσων την επιζητούν, άσχετα από τα ναρκωτικά, αν και δεν υπάρχει στις αρμοδιότητές μας» (Κέντρο Πρόληψης, Δήμος Ηλιούπολης). Οι συγκεκριμένες απόψεις των ερωτώμενων αναδεικνύουν την ανάγκη για ενημέρωση της κοινότητας τόσο για την ύπαρξη, το περιεχόμενο και το ρόλο των προγραμμάτων όσο και για τη συμμετοχή των ίδιων των πολιτών στις διαδικασίες σχεδιασμού και υλοποίησης προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής. Η συγκεκριμένη παράμετρος είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς οι παρεμβάσεις της κοινωνικής πρόληψης είναι συνυφασμένες με το τοπικό επίπεδο αυτοδιοίκησης και τη συμμετοχή ολόκληρης της κοινότητας στις διαδικασίες διακυβέρνησης.

Σε γενικές γραμμές, αναφέρθηκε ότι τα προγράμματα αποτελούν ημιτελείς, μεμονωμένες προσπάθειες, αποσπασματικές, χωρίς οργάνωση, συνοχή, συγκρότηση και ευρύτερη συνεργασία φορέων. Συγκεκριμένα, ανέφεραν: «Γίνονται αποσπασματικά πράγματα» (Δήμος Βούλας). «Δεν υπάρχει πρόβλεψη για νέους χαμηλών προσόντων. Δεν είναι επαρκή τα προγράμματα. (Δήμος Αγίας Βαρβάρας). Η αποσπασματικότητα που επισημαίνεται από τους φορείς φαίνεται ότι συνάδει με τον παραδοσιακό χαρακτήρα της κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας. Η συγκεκριμένη παράμετρος αποτελεί μια από τις βασικότερες πτυχές των κοινωνικών προγραμμάτων που χρειάζεται να διευθετηθεί αποτελεσματικά προκειμένου οι όποιες δράσεις να αποτελούν μέρος μια ευρύτερης στρατηγικής κοινωνικής μέριμνας και πρόληψης με ενιαίους στόχους και μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.

2.5. Προτάσεις

Αναφορικά με τις προτάσεις, αυτές κατέχουν σημαντική θέση μεταξύ των παραμέτρων των προγραμμάτων που εξετάζουμε. Η σημασία τους έγκειται στο ότι μέσα από αυτές αναδύονται οι μελλοντικές προοπτικές που μπορεί να έχουν τα προγράμματα. Μάλιστα, το γεγονός ότι οι προτάσεις προέρχονται από το προσωπικό που στελεχώνει τις υπηρεσίες ενισχύει περισσότερο τη σημασία τους, καθώς οι συγκεκριμένοι άνθρωποι γνωρίζουν από μέσα την κατάσταση. Οι προτάσεις έρχονται να ολοκληρώσουν το προηγούμενο κεφάλαιο που αναφερόταν στις δυσκολίες και τα προβλήματα που προκύπτουν από την υλοποίηση των προγραμμάτων.

Σχετικά με τις αλλαγές που θα μπορούσαν να γίνουν στα ήδη υπάρχοντα προγράμματα, οι απαντήσεις των ερωτώμενων συγκλίνουν στο ότι χρειάζεται να

γίνουν θεσμικές αλλαγές. Σε γενικές γραμμές, στις αλλαγές που χρειάζεται να γίνουν αναφέρθηκαν η οικονομική ενίσχυση, η στελέχωση, η αξιολόγηση, η βελτίωση και η ανάπτυξη των ήδη υπαρχόντων προγραμμάτων, όπως και η ανάπτυξη καινούριων δραστηριοτήτων. Ενδεικτικά, επισημαίνουν οι ερωτώμενοι: *«Χρειάζεται να αλλάξει το πλαίσιο λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών. Είναι απαραίτητη η αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών, η εξειδίκευση του επιστημονικού προσωπικού, οι εξειδικευμένες ανάγκες των κοινωνικά αποκλεισμένων χρειάζονται ευελιξία. Επίσης, χρειάζεται να λειτουργήσει ουσιαστικά το Συμβούλιο Πρόληψης της παραβατικότητας»* (Δήμος Κορυδαλλού). *«Χρειάζεται απαραίτητα ψυχολόγος και κοινωνικός λειτουργός στα σχολεία, χρειάζεται πρόληψη της ψυχικής υγείας/εξαρτήσεων. Η προσπάθεια πρέπει να εστιαστεί στα σχολεία, να δοθεί έμφαση στα προγράμματα μέσα στο σχολείο»* (Δήμος Καλλιθέας). Για τα προγράμματα απασχόλησης αναφέρθηκε, ενδεικτικά: *«να περάσουν στο Δήμο τα προγράμματα, να χρηματοδοτούνται καλύτερα, να δημιουργηθεί κοινωνική υπηρεσία οργανωμένη και συντονισμένη και να μη γίνονται αποσπασματικές κινήσεις, να εργάζεται και να πληρώνεται σταθερά το προσωπικό»* (Δήμος Βούλας). *«Χρειάζεται βελτίωση, ανάπτυξη καινούριων δραστηριοτήτων, προγραμμάτων, παρεχόμενων υπηρεσιών»* (Δήμος Αγίας Παρασκευής).

Εξαιρετικά σημαντικές θεωρούνται οι αλλαγές στο σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής. Στις προτάσεις των ερωτώμενων αναδεικνύεται η αναγκαιότητα για συγκροτημένη πολιτική ως προς το σχεδιασμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων. Στο Δήμο Κηφισιάς αναφέρθηκε πολύ εύστοχα ότι: *«Χρειάζεται σχεδιασμός της κοινωνικής πολιτικής συνολικά. Οι δομές δεν είναι επαρκείς. Για να επιτευχθούν αυτοί οι σκοποί χρειάζεται η συνεργασία και στήριξη όλων των φορέων, συλλόγων και προπάντων των κατοίκων της Κηφισιάς»*. Επιπλέον, ανέφεραν άλλοι ερωτώμενοι: *«Μια τέτοια πολιτική χρειάζεται να έχει συγκεκριμένους στόχους»* (Δήμος Αγίας Παρασκευής). *«Τα συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας που έχουν συσταθεί να λειτουργήσουν επί της ουσίας. Χρειάζεται διασύνδεση των κοινωνικών υπηρεσιών με τα σχολεία, αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών, εξειδίκευση του επιστημονικού προσωπικού. Οι εξειδικευμένες ανάγκες των κοινωνικά αποκλεισμένων χρειάζονται ευελιξία»* (Δήμος Κορυδαλλού). *«Χρειάζεται ομαδική συνεργασία της επιστημονικής ομάδας και μεγάλη ευελιξία στις αποφάσεις που λαμβάνονται»* (Δήμος Καλλιθέας). *«Οι εξειδικευμένες ανάγκες των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων χρειάζονται ευελιξία. Χρειάζεται ενίσχυση των οικονομικών πόρων των προγραμμάτων για υποστήριξη των ατόμων στα οποία απευθύνονται τα προγράμματα. Χρειάζεται*

συνεργασία με Υπουργείο Παιδείας, χρειάζεται πολιτική» (Δήμος Αγίας Βαρβάρας).

Η αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών από έναν κεντρικό φορέα υλοποίησης, η καλύτερη εποπτεία, οι συγκεκριμένοι στόχοι, η εξειδίκευση του επιστημονικού προσωπικού και η συνεργασία μεταξύ διαφορετικών φορέων αποτελούν βασικά συστατικά της πολιτικής αυτής. Οι θεσμικές αλλαγές, επομένως, κρίνονται απαραίτητες. Ειδικά, όσον αφορά τα Κέντρα Πρόληψης αναφέρθηκε ότι χρειάζεται να γίνουν θεσμικές αλλαγές, ώστε να μπορέσουν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά: *«Χρειάζεται θεσμική αλλαγή, πρέπει να υπάρχει ένας κεντρικός φορέας υλοποίησης και αξιολόγησης των προγραμμάτων πρόληψης. Αυτό που ισχύει σήμερα είναι ότι τα προγράμματα υλοποιούνται από τα κέντρα των Δήμων, τα οποία γνωρίζουν καλύτερα τις τοπικές ανάγκες και υπάρχει ευελιξία. Ωστόσο, χρειάζεται να υπάρχει και ένας κεντρικός φορέας που να εποπτεύει και να ελέγχει τα προγράμματα κεντρικά. Ο κεντρικός φορέας πρέπει να αξιολογεί την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων, ώστε να βοηθούνται και τα στελέχη στη δουλειά τους. Γενικά, χρειάζεται ευελιξία, καλύτερη εποπτεία και αξιολόγηση, ενώ πολύ σημαντική θεωρείται και η εκπαίδευση των επαγγελματιών πρόληψης» (Κέντρο Πρόληψης, Δήμος Αιγάλεω).* Επιπλέον, ανέφεραν: *«Χρειάζεται να κατοχυρωθεί ένα ενιαίο θεσμικό πλαίσιο, να υπάρχει σταθερή χρηματοδότηση, να υπογραφεί μνημόνιο συνεργασίας με το Υπουργείο Παιδείας και με το στρατό. Πρέπει να έχουμε πρόσβαση σε αυτούς τους χώρους χωρίς άδεια, στο πλαίσιο μια συνεχούς συνεργασίας. Επίσης, να ενταχθούν προγράμματα εξάρτησης από το διαδίκτυο, καμπάνιες κατά του καπνίσματος, κατά του AIDS, για τη βία στα σχολεία...» (Κέντρο πρόληψης Ζωγράφου).*

Όσον αφορά τα ΤΟΣΠΑ, αναφέρθηκε ότι χρειάζεται να υπάρξει μια ολοκληρωμένη παρεμβατική πολιτική, ώστε να λειτουργήσουν ουσιαστικά, η οποία να περιλαμβάνει την κατάρτιση κανονισμού λειτουργίας και δράσεις με σαφή προσανατολισμό προς την επιστημονική στήριξη και ανάπτυξη συνεργασίας, την ύπαρξη συστήματος αξιολόγησης και τη χρηματοδότηση των δράσεων των ΤΟΣΠΑ. Γενικά, οι δράσεις πρόληψης της παραβατικότητας των Δήμων χρειάζεται να ενταχθούν στο γενικότερο πλαίσιο των κοινωνικών υπηρεσιών της τοπικής αυτοδιοίκησης, ώστε να είναι συντονισμένες και αποτελεσματικές, καθώς μέχρι τώρα η ίδρυσή τους είναι προαιρετική για τους ΟΤΑ.⁶¹⁵ Τα ΤΟΣΠΑ έχουν ως βασική μέριμνα την αντιμετώπιση των προβλημάτων παραβατικότητας με μεθόδους

⁶¹⁵ Βλ. Κουράκης, Ν. (2005), «Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας ως μέσο αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας», ό. π.

κοινωνικής πρόληψης, χωρίς εμπλοκή της ποινικής δικαιοσύνης. Επομένως, είναι σημαντική η συνεργασία τους με την κοινωνική υπηρεσία του εκάστοτε Δήμου, τις αστυνομικές και εισαγγελικές αρχές (για εξωδικαστηριακή επίλυση διαφορών), συλλόγους γονέων, θεραπευτικές κοινότητες και φορείς για την πρόληψη των ναρκωτικών, γραφεία ΟΑΕΔ, μεταξύ των ΤΟΣΠΑ άλλων Δήμων για ανταλλαγή σε θέματα τεχνογνωσίας, καθώς και άλλους τοπικούς φορείς. Ο ρόλος των ΤΟΣΠΑ⁶¹⁶ θα μπορούσε να περιλαμβάνει, επίσης, δραστηριότητες, όπως η στήριξη στην εύρεση εργασίας, κυρίως όσον αφορά νεαρούς άνεργους, αποφυλακιζόμενους, οι δραστηριότητες δημιουργικής απασχόλησης και ψυχαγωγίας για παιδιά και νεαρούς, όπως εργαστηρίων θεάτρου, ζωγραφικής και μουσικής, χώρων άθλησης, η εκπόνηση και εφαρμογή προγραμμάτων παροχής κοινωφελούς εργασίας, καθώς και η συνδρομή στο κοινωνικό έργο της αστυνομίας.

Στους περισσότερους Δήμους έχουν υλοποιηθεί διάφορα προγράμματα κατά καιρούς που εμπλέκουν την οικογένεια, το σχολείο και κοινωνικούς φορείς. Αυτό που φαίνεται ότι χρειάζεται είναι τα προγράμματα αυτά να συνεχιστούν, να οργανωθούν και να αυξηθούν. Ενδεικτικά, αναφέρουμε το πρόγραμμα *«Ολοκληρωμένη φροντίδα παιδιού και σχολείου»*: *«Για τη φετινή σχολική χρονιά προτείνουμε να συνεχιστούν οι δράσεις της υπηρεσίας μας, όπως κάθε χρόνο, να συνεχιστεί το πρόγραμμα της προληπτικής ιατρικής στα Δημοτικά Σχολεία, να καθιερωθεί η παρουσία μας στο χώρο των παιδικών σταθμών όχι μόνο για την παρακολούθηση των παιδιών, αλλά και ως σημείο αναφοράς για τους γονείς»* (Δήμος Αγίας Βαρβάρας). *«Η συμβουλευτική και ενημέρωση για γονείς με παιδιά στην εφηβεία πήγε πολύ καλά τα έτη 2005 και 2007, να ξαναγίνει»* (Δήμος Αιγάλεω). *«Περισσότερα προγράμματα για νέους και άπορους»* (Δήμος Αγίας Παρασκευής). *«Νομική συμβουλευτική υπηρεσία και ψυχιατρική υπηρεσία»* (Δήμος Κηφισιάς). Τα προγράμματα που ενισχύουν το θεσμό της οικογένειας, όπως συμβουλευτική γονέων, τα προγράμματα συμβουλευτικής στα σχολεία και οι κοινωνικές παροχές εν γένει προτείνονται ως καλές πρακτικές προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, απάντησαν *«Τα προγράμματα προώθησης στην απασχόληση, μέριμνας για κοινωνικά προβλήματα, η οικογενειακή συμβουλευτική κατ' οίκον και η συμβουλευτική στα σχολεία»* (Δήμος Υμηττού). *«Οι κοινωνικές παροχές γενικά»* (Δήμοι Αγίας Παρασκευής, Κηφισιάς).

Επιπλέον, ανέφεραν σε σχέση με τις προτάσεις για τα οικονομικά:

⁶¹⁶ Όπως περιγράφονται στην υπ' αριθ. 3002/1/14-στ'/14-1-1-02 (αρθρ.2) απόφαση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης.

«Χρειάζονται κονδύλια-χρήματα για ενίσχυση των οικογενειών» (Δήμος Αιγάλεω). «Χρειάζονται οικονομικοί πόροι για υποστήριξη μαθητών, οικογενειών, εξαρτημένων, παραβατών. Περισσότεροι οικονομικοί πόροι...» (Δήμος Υμηττού). «Να περάσουν στο Δήμο τα προγράμματα και να χρηματοδοτηθούν» (Δήμος Βούλας). Όσον αφορά το προσωπικό, χρειάζεται εξειδίκευση του επιστημονικού προσωπικού, ώστε να προέρχεται από διάφορες ειδικότητες, καθώς και ομαδική συνεργασία της επιστημονική ομάδας.

Συνολικά, από τις προτάσεις των ερωτώμενων διαφαίνεται ότι χρειάζεται να γίνουν συντονισμένες προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής και πρόληψης. Οι ολοκληρωμένες παρεμβάσεις θα πρέπει να πλαισιώνονται από μια ενιαία στρατηγική, συγκεκριμένη πολιτική, οργάνωση, οικονομική στήριξη και αξιολόγηση. Γενικά, για την υλοποίηση των δράσεων χρειάζεται να αναπτυχθεί συνεργασία για την ανταλλαγή γνώσης και εμπειρίας ανάμεσα στην ερευνητική κοινότητα, στους υπευθύνους χάραξης κοινωνικής πολιτικής και στους φορείς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Αναφορικά με το ρόλο των ΟΤΑ στη διαδικασία άσκησης κοινωνικής πολιτικής και συγκεκριμένα στην υλοποίηση κοινωνικών προγραμμάτων, φαίνεται ότι οι διευρυμένες αρμοδιότητες που τους έχουν παραχωρηθεί τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής δε συνάδουν με μια αντίστοιχη θεσμική πλαισίωση του ρόλου τους. Η συγκεκριμένη παράμετρος δημιουργεί μια σειρά από ελλείψεις σε θεσμικά, οικονομικά και διαδικαστικά ζητήματα, όπως και στην ευρύτερη πολιτική τους. Επομένως, η αποκέντρωση και η διευρυμένη παραχώρηση αρμοδιοτήτων από την κεντρική εξουσία προς την τοπική αυτοδιοίκηση πρέπει να στηρίζεται σε μια συγκροτημένη πολιτική που θα επιλύει καίριας σημασίας ζητήματα για την επιτυχή και ομαλή εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής και ανάπτυξης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής αναλύσαμε την εμπειρική διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων. Όπως προαναφέρθηκε, η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας πραγματοποιήθηκε με ποιοτικού τύπου εργαλεία και τεχνικές. Έπειτα από μια πρώτη διερεύνηση του υπό μελέτη πεδίου της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους, πραγματοποιήθηκε η επιλογή του δείγματος, η οποία βασίστηκε στα κριτήρια της σχετικότητας του δείγματος με τα ερευνητικά ερωτήματα και το σκοπό της έρευνας (*θεωρητική ή σκόπιμη δειγματοληψία*).⁶¹⁷ Στην τελική επιλογή του δείγματος συνεκτιμήθηκαν η δραστηριοποίηση των φορέων στον κοινωνικό τομέα και ειδικότερα στα κοινωνικά προγράμματα για τους ανηλίκους και την οικογένεια με στόχο την προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας και την πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών, η διαφοροποίηση στα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων της περιοχής, όπως και γεωγραφικά κριτήρια. Οι πηγές δεδομένων της έρευνας είναι οι συνεντεύξεις και το γραπτό υλικό που αφορά στοιχεία σχετικά με τα προγράμματα (περιγραφή, στόχοι, απολογισμοί, έρευνες προγραμμάτων, κ.ά.). Τα παραπάνω δεδομένα αναλύθηκαν με μεθόδους ποιοτικής ανάλυσης και συγκεκριμένα με τη διαμόρφωση θεματικών κατηγοριών (θεματοκεντρική προσέγγιση) για τα προς διερεύνηση ζητήματα. Κατά την ερευνητική διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων συναντήσαμε ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι συνδέονται τόσο με τη φύση της ποιοτικής έρευνας όσο και με τη διάρθρωση και τον τρόπο λειτουργίας των υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται αδυναμίες πρόσβασης σε υλικό σχετικό με την ικανοποίηση των αποδεκτών από τα προγράμματα και τις υπηρεσίες κοινωνικής ανάπτυξης, την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων ως προς τους στόχους τους και λήψης συνεντεύξεων από τους συμμετέχοντες σε αυτά. Οι συγκεκριμένοι περιορισμοί έχουν ως αποτέλεσμα την περιορισμένη δυνατότητα για αποτίμηση της λειτουργίας των προγραμμάτων και των υπηρεσιών τόσο ως προς την αποτελεσματικότητα όσο και ως προς την επίτευξη του εγκληματοπροληπτικού ρόλου τους. Εντούτοις, καταβλήθηκε προσπάθεια να περιοριστούν οι συγκεκριμένες δυσκολίες και να διασφαλιστεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητα της έρευνας.

Σε γενικές γραμμές, αυτό που προκύπτει είναι ότι στους ελληνικούς Δήμους

⁶¹⁷ Mason, J. (2008), ό.π., σελ. 205.

και ιδιαίτερα στους Δήμους της Αττικής υλοποιείται ένας ικανοποιητικός αριθμός προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών. Ειδικότερα, τα προγράμματα που εντοπίστηκαν από την έρευνα στους Δήμους της Αττικής καλύπτουν μια σειρά από παρεμβάσεις κοινωνικής πολιτικής για τους ανηλίκους, την οικογένεια, το σχολείο και την ευρύτερη κοινότητα: προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, πρόληψης της χρήσης ναρκωτικών, πρόληψης της παραβατικότητας, υποστήριξης της εκπαίδευσης, κοινωνικής ένταξης/ πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού, διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου και ευαισθητοποίησης της κοινότητας. Τα συγκεκριμένα προγράμματα απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό των ανηλίκων και των οικογενειών, όπως και σε ανηλίκους που διαβιούν σε οικογενειακές και κοινωνικές συνθήκες που ευνοούν την εμπλοκή τους στην παραβατικότητα, έχουν εκδηλώσει αντικοινωνικές συμπεριφορές ή έχουν πιο εξειδικευμένες ανάγκες. Ο άμεσος στόχος των παρεμβάσεων είναι η προαγωγή της κοινωνικής υγείας, η ομαλή ένταξη των παιδιών στην κοινωνία και στους θεσμούς της και η κοινωνική προστασία τους, ενώ μακροπρόθεσμα στοχεύουν στην πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών.

Θα λέγαμε ότι, γενικά, τα προγράμματα υλοποιούνται στο πλαίσιο της παροχής μέτρων κοινωνικής πολιτικής από το κράτος προς τον πολίτη. Για το σκοπό αυτό και στο πλαίσιο της ευρύτερης μεταρρύθμισης του ρόλου του σύγχρονου κράτους στον τομέα κοινωνικής παρέμβασης και της κατοχύρωσης της δημοκρατικής συμμετοχής της αυτοδιοίκησης στη λήψη αποφάσεων και άσκησης πολιτικής, το κράτος διοχετεύει στην τοπική αυτοδιοίκηση αρμοδιότητες παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και προγραμμάτων.⁶¹⁸ Ειδικά, από τη δεκαετία του '90, κυρίως, και μετά παρατηρούνται οι σημαντικότερες αλλαγές σε σχέση με το εύρος των αρμοδιοτήτων της τοπικής αυτοδιοίκησης, που συντέλεσαν στη διεύρυνση του ρόλου της στο πεδίο άσκησης της κοινωνικής πολιτικής.

Οι στρατηγικές που χαράσσονται και η αντίστοιχη πολιτική που ακολουθείται δεν είναι ανεξάρτητες από το πλαίσιο υλοποίησής τους, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις προκύπτουν ως απάντηση στις ανάγκες της τοπικής κοινότητας. Κατά τη βιβλιογραφία, η επιλογή στρατηγικών δράσης αποτελεί μια συμμετοχική διαδικασία, η οποία λαμβάνει υπόψη τα τοπικά δεδομένα και παράγοντες, όπως την έκταση και το είδος των αναγκών, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των κατοίκων, τα ζητήματα

⁶¹⁸ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό.π., σελ. 99.

διαπολιτισμικών σχέσεων, τις στάσεις και τους τρόπους αντιμετώπισης αυτών από τους τοπικούς φορείς και τους κατοίκους της τοπικής κοινωνίας, την ύπαρξη ή μη άλλων παρεμφερών υπηρεσιών, το ανθρώπινο δυναμικό και το επίπεδο συνεργασίας τους, την παρουσία εθελοντικών φορέων ή άλλων υποστηρικτικών δικτύων, τη δυνατότητα χρηματοδότησης των προγραμμάτων κλπ.⁶¹⁹ Στη χώρα μας, η συγκεκριμένη διαδικασία μπορεί να μην ακολουθείται κατά γράμμα, ωστόσο κατά το σχεδιασμό προγραμμάτων λαμβάνονται υπόψη ορισμένοι από τους παραπάνω παράγοντες: τα τοπικά προβλήματα, τα αίτια δημιουργίας τους, οι υπάρχουσες παρεμβάσεις, όπως και οι παρεμβάσεις που χρειάζεται να σχεδιαστούν προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι τους. Έτσι, το είδος των προγραμμάτων είναι προσαρμοσμένο και απεικονίζει τις ανάγκες και τη φυσιογνωμία της περιοχής. Η σύνδεση του περιεχομένου των προγραμμάτων με το προφίλ της τοπικής κοινότητας φαίνεται, άλλωστε, και από το γεγονός ότι τα ίδια προγράμματα όταν υλοποιούνται σε διαφορετικούς Δήμους συχνά έχουν διαφορετικό προσανατολισμό και διαφοροποιούνται σε σημεία προκειμένου να καλύψουν τις ιδιαιτερότητες της περιοχής. Επιπλέον, σε μεγάλο βαθμό ο αριθμός και το περιεχόμενο των προγραμμάτων προσδιορίζονται από τη χρηματοδότησή τους, η οποία προέρχεται κατά σημαντικό μέρος από πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης που προβλέπονται για την εφαρμογή των σχεδιαζόμενων στρατηγικών.

Όσον αφορά τη φυσιογνωμία των φορέων υλοποίησης των προγραμμάτων, πρόκειται κυρίως για κοινωνικές υπηρεσίες των Δήμων που παρέχουν υπηρεσίες πρωτοβάθμιας κοινωνικής φροντίδας και μέριμνας, καθώς και γενικότερου περιεχομένου κοινωνικά προγράμματα, που απευθύνονται σε ολόκληρο τον πληθυσμό των κατοίκων της περιοχής τους, αλλά και σε πιο εξειδικευμένες ανάγκες τους. Οι παραπάνω υπηρεσίες διακρίνονται σε ΝΠΔΔ που παρέχουν υπηρεσίες ανοιχτής ή κλειστής περίθαλψης σε διάφορες ομάδες του πληθυσμού, σε ΝΠΔΔ (δημοτικές επιχειρήσεις, αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες) με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, των συνθηκών ζωής της πόλης κλπ. και Διευθύνσεις ή τμήματα που εντάσσονται στον οργανισμό λειτουργίας των Δήμων με σκοπό το σχεδιασμό και την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας.⁶²⁰

Η πρωτοβουλία για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων

⁶¹⁹ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 128-129.

⁶²⁰ Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 187.

κοινωνικής ανάπτυξης ανήκει άλλοτε στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και άλλοτε σε εξωτερικούς φορείς που σχεδιάζουν τα προγράμματα και στη συνέχεια τα διοχετεύουν προς υλοποίηση σε αυτούς. Τα ευρωπαϊκά προγράμματα αποτελούν σημαντικό γνώμονα για την κατεύθυνση των τάσεων στο χώρο της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής. Η έρευνα έδειξε ότι, στην υλοποίηση των προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης, οι περισσότεροι ΟΤΑ συνεργάζονται με τοπικούς, εθνικούς και ευρωπαϊκούς φορείς και παρεμφερείς υπηρεσίες για θέματα που άπτονται της υγείας, της κοινωνικής ανάπτυξης και της ευημερίας. Τέλος, αναφορικά με τη στελέχωση των προγραμμάτων, συνίσταται από επαγγελματίες διαφόρων ειδικοτήτων με επικρατέστερη την ειδικότητα των κοινωνικών επιστημόνων (κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι, κ.ά).

Αναφορικά με το ζήτημα της αξιολόγησης στη χώρα μας, μπορούμε να πούμε ότι, σε γενικές γραμμές, η αξιολόγηση δεν αποτελεί απαραίτητα αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας υλοποίησης των πολιτικών. Η μειωμένη ανάπτυξη της αξιολόγησης στη χώρα μας στο χώρο των κοινωνικών προγραμμάτων φαίνεται ότι οφείλεται στην έλλειψη κοινωνικού σχεδιασμού και οργανωμένης κοινωνικής έρευνας.⁶²¹ Ο σχεδιασμός της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής μέχρι και το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα δεν είχε συστηματικό χαρακτήρα. Η κρατική παρέμβαση στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής ήταν κατά κύριο λόγο περιορισμένη, αποσπασματική, συγκυριακή και εντοπιζόταν στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων και όχι στο συνολικό σχεδιασμό προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής. Επιπλέον, η απουσία αναπτυγμένης κοινωνικής έρευνας, στην οποία κατεξοχήν βασίζονται οι μέθοδοι αξιολόγησης έδρασε επίσης ανασταλτικά στην ανάπτυξη της αξιολόγησης.

Η έρευνα επέμεινε στη διερεύνηση του κατά πόσο οι ΟΤΑ έχουν αναπτύξει μηχανισμούς αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας των προγραμμάτων και των υπηρεσιών τους από τον ίδιο τον οργανισμό/φορέα υλοποίησης ή και από εξωτερικούς φορείς. Επιπλέον, εξέτασε παραμέτρους που συνδέονται με την ανταποκρισιμότητα και την επίτευξη των στόχων των προγραμμάτων. Ως προς την ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης, αυτό που προκύπτει από την έρευνα είναι ότι στους περισσότερους ΟΤΑ δε γίνεται αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων, τουλάχιστον όσον αφορά την αντιστοιχία στόχων και αποτελεσμάτων. Η γενική εικόνα συνηγορεί στο ότι οι περισσότεροι

⁶²¹ Κασιμάτη, Κ. (2002), ό.π., σελ. 169.

οργανισμοί δεν αξιολογούν τα προγράμματα και τις δράσεις τους ως προς την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, την αποτελεσματικότητά τους σε σχέση με τους στόχους που έχουν τεθεί (αντιστοίχιση στόχων – αποτελεσμάτων), την ικανοποίηση των εξυπηρετούμενων, του προσωπικού και της ευρύτερης κοινότητας από τις παρεχόμενες υπηρεσίες -κατά πόσο ως προς την επίδρασή τους στην πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών που απαιτεί μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.⁶²² Οι μηχανισμοί αξιολόγησης που έχουν αναπτυχθεί, αποτελούν περισσότερο διαδικασίες αποτίμησης της λειτουργίας του εκάστοτε έργου (στατιστικά, απολογιστικά στοιχεία, ετήσιες εκθέσεις για την κατάθεση προϋπολογισμού, κ.ά.) που αποσκοπούν στη διασφάλιση της ομαλής και κατά τα προβλεπόμενα εφαρμογής του και συνήθως δεν υπεισέρχονται στη διερεύνηση παραμέτρων που σχετίζονται με την ποιοτική αξιολόγηση των χαρακτηριστικών του. Μάλιστα, οι όποιες αξιολογήσεις γίνονται κατά κύριο λόγο στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων που εντάσσουν τον απολογισμό των παρεχόμενων υπηρεσιών και την αξιολόγησή τους στα υποχρεωτικά στάδια της υλοποίησης των προγραμμάτων από κοινού με τις προτάσεις για βελτίωση και μελλοντική δράση. Για το λόγο αυτό, τα τελευταία χρόνια έχουν αναπτυχθεί σε περιορισμένη έκταση μηχανισμοί αποτίμησης του έργου στα χρηματοδοτούμενα από την Ε.Ε. προγράμματα. Επιπλέον, η διερεύνηση συγκεκριμένων παραμέτρων μπορεί να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της διεξαγωγής επί τούτου ερευνών επιστημονικά καταρτισμένων με πρωτοβουλία των Δήμων για την αποτύπωση και τη βελτίωση της κατάστασης στην περιοχή τους.

Χρειάζεται, ωστόσο να επισημανθεί ότι δε λείπουν και οι Δήμοι (π.χ. Δήμος Κηφισιάς), οι οποίοι έχουν αναπτύξει μηχανισμούς αξιολόγησης τόσο της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών όσο και του προσωπικού. Φαίνεται, συνεπώς, ότι σε μεγάλο βαθμό η ύπαρξη μηχανισμών αξιολόγησης συνδέεται με μεμονωμένες πρωτοβουλίες των Δήμων. Μάλιστα, η έρευνα έδειξε ότι αρκετοί Δήμοι προτίθενται να αξιολογηθούν ως προς την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών προκειμένου να κατανοήσουν το ρόλο τους στο σύστημα άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Η περιορισμένη αξιολόγηση συνεπάγεται την απουσία ανατροφοδότησης των οργανισμών με πληροφορίες που αφορούν την υλοποίηση των προγραμμάτων, την αποτελεσματικότητά τους και τις μελλοντικές προοπτικές για την υλοποίηση

⁶²² Βλ. σχετικά, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό.π. και Ιατρίδης Δ. Σ. (2005), *Οργανισμοί Κοινωνικής Φροντίδας Σχεδιασμός κοινωνικής πολιτικής για ανάπτυξη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 231.

παρεμφερών δράσεων, δεδομένα απαραίτητα για τη βελτίωση και την ανάπτυξή τους.

Όσον αφορά την παράμετρο της ανταποκρισιμότητας των προγραμμάτων, προσδιορίζεται, κυρίως, από την προσέλευση και τη συμμετοχή του πληθυσμού – στόχου και της ευρύτερης κοινότητας στα προγράμματα. Η συμμετοχή του κοινού μεταφράζεται τόσο ποσοτικά -σε αριθμό συμμετοχής- όσο και ποιοτικά -σε ενδιαφέρον για τα προγράμματα και τις υπηρεσίες. Αυτό που προκύπτει από την επεξεργασία των συνεντεύξεων και των σχετικών στοιχείων που τηρούν οι υπηρεσίες συγκλίνει στο ότι, γενικά, η προσέλευση στα προγράμματα είναι ικανοποιητική, ενώ και το ενδιαφέρον που επιδεικνύει το κοινό γι' αυτά είναι αξιοσημείωτο.

Σχετικά με το εάν πέτυχαν τα προγράμματα τον αρχικό τους στόχο και εάν είχαν εν γένει επιτυχία σε σχέση με τι είχαν ορίσει αρχικά ως τέτοια, αυτό που προκύπτει, είναι ότι οι περισσότερες απαντήσεις συγκλίνουν στο ότι τα προγράμματα πέτυχαν τον αρχικό τους στόχο. Με βάση την εμπειρία τους ως στελέχη των προγραμμάτων, οι περισσότεροι ερωτώμενοι χαρακτήρισαν ως «καλή» ή «πολύ καλή» την επιτυχία των προγραμμάτων. Επιπλέον, αναφορικά με το κατά πόσο τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης επιτελούν εγκληματοπροληπτικό ρόλο, φαίνεται πως όλοι οι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι τα προγράμματα μπορεί να λειτουργήσουν εγκληματοπροληπτικά, τουλάχιστον έμμεσα. Η προληπτική λειτουργία τους συνίσταται στο ότι συνδυάζουν παρεμβάσεις κοινωνικής πολιτικής, σε θεσμούς (οικογένεια, σχολείο), στην κοινότητα, κ.ά., οι οποίες αναγνωρίζονται από τη βιβλιογραφία ως πρωτογενείς παρεμβάσεις πρόληψης.⁶²³ Οι απόψεις των ερωτώμενων σχετικά με την επιτυχία των προγραμμάτων και την προληπτική λειτουργία τους αποτελούν προσωπικές πεποιθήσεις τους, καθώς όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δεν υπάρχουν επίσημα ερευνητικά δεδομένα που να στοιχειοθετούν τον ισχυρισμό. Εντούτοις, οι πεποιθήσεις τους απορρέουν από την καθημερινή επαφή τους με τον πληθυσμό που επωφελείται από τις υπηρεσίες, την τήρηση φακέλου όπου αποτυπώνεται το ιστορικό και η πορεία του κάθε ατόμου στο πρόγραμμα, καθώς και τα ευρύτερα μηνύματα που λαμβάνουν από την κοινότητα ως προς τη λειτουργία των υπηρεσιών. Στην περίπτωση που διατίθεντο επίσημα στοιχεία για τους αποδέκτες των υπηρεσιών είτε από έρευνες του Δήμου είτε από άλλες πηγές αυτές αξιοποιήθηκαν και αναλύθηκαν από κοινού με τις απαντήσεις των ερωτώμενων.

Οι παράμετροι που εξετάζουν την ανταποκρισιμότητα και την επιτυχία των

⁶²³ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ. 137.

προγραμμάτων συναρτώνται σε μεγάλο βαθμό με τη διαδικασία της αξιολόγησης, η περιορισμένη ανάπτυξη της οποίας έχει επίδραση και στην αποτίμηση των συγκεκριμένων παραμέτρων. Η αξιολόγηση βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης και δεν έχει καθιερωθεί στο βαθμό που υπαγορεύουν οι σύγχρονες ανάγκες και η διεθνής εμπειρία με αποτέλεσμα τα προγράμματα να αξιολογούνται σε περιορισμένη έκταση και βαθμό, ενώ συχνά τα ευρήματα δεν αξιοποιούνται επαρκώς.⁶²⁴ Αυτό που διαφαίνεται είναι ότι η αξιολόγηση προκύπτει ως μια ανάγκη στους περισσότερους Δήμους, καθώς αρκετοί ερωτώμενοι επεσήμαναν το κενό που υπάρχει από την απουσία ανατροφοδότησης για την παροχή των υπηρεσιών. Απ' ό,τι φαίνεται, οι περισσότεροι Δήμοι αφού ενέταξαν έναν ικανοποιητικό αριθμό προγραμμάτων στο πλαίσιο των δράσεων της κοινωνικής πολιτικής τους, προσανατολίζονται τώρα στην αξιολόγηση των δράσεων.

Αναφορικά με άλλες παραμέτρους, η διαδικασία της υλοποίησης των προγραμμάτων συναντά αρκετά προβλήματα και δυσκολίες που δυσχεραίνουν την αποτίμηση της αποτελεσματικότητάς τους. Συγκεκριμένα, η απουσία θεσμικού πλαισίου, πολιτικής, συντονισμού και οργάνωσης, η αποσπασματικότητα στις παρεχόμενες υπηρεσίες, η γραφειοκρατία, και η ελλιπής οικονομική υποστήριξη αναφέρθηκαν ως τα κυριότερα προβλήματα που πλαισιώνουν και δυσχεραίνουν τις οποιεσδήποτε προσπάθειες. Αντίστοιχα, οι προτάσεις που ανέδειξαν οι ερωτώμενοι κινούνται ακριβώς στο πλαίσιο αυτό απαντώντας στις ανάγκες που έχουν διαφανεί στη διαδικασία υλοποίησης των προγραμμάτων. Μεταξύ αυτών, επισήμαναν την αναγκαιότητα για πλαισίωση των δράσεων από συγκροτημένη πολιτική, οργάνωση και συντονισμό, τη διευθέτηση γραφειοκρατικών θεμάτων, την οικονομική στήριξη και τις αλλαγές στο σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής. Παράλληλα, επισημάνθηκε ότι η έρευνα και η αξιολόγηση μπορούν να συμβάλλουν με τη σειρά τους στη βελτίωση των υπηρεσιών και των προγραμμάτων ανατροφοδοτώντας τους φορείς με πολύτιμες πληροφορίες που αφορούν τον τρόπο λειτουργίας και την αποτελεσματικότητά τους.

Συνοψίζοντας τα ευρήματα της έρευνας, τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί ένα ικανοποιητικό δίκτυο κοινωνικών υπηρεσιών και προγραμμάτων στη χώρα μας μεταξύ των οποίων εντάσσονται και τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης. Τα εν

⁶²⁴ Βάγια, Χ. (1988), «Αξιολόγηση προγραμμάτων: Απαραίτητη διαδικασία για τη βιωσιμότητα της εθνικής και κοινοτικής κοινωνικής πολιτικής», Εκλογή, Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος και Varelidis N. (2000), *Μελέτη κοινωνικών δημόσιων υπηρεσιών. Η περίπτωση της Ελλάδας, Σύνοψη*, Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας.

λόγω προγράμματα έρχονται να καλύψουν τις τοπικές ανάγκες και υλοποιούνται στο πλαίσιο της αποκεντρωμένης κοινωνικής πολιτικής. Η ελληνική κοινωνία, παρά τις όποιες αναστολές που τη χαρακτηρίζουν ως προς την κοινοτική συμμετοχή και την ενεργοποίηση των πολιτών,⁶²⁵ φαίνεται ότι είναι πρόθυμη να εμπλακεί σε κοινωνικού τύπου προγράμματα. Η έρευνα έδειξε πως οι τοπικές κοινωνίες αποδέχονται την ένταξη των προγραμμάτων στο σύνολο των κοινωνικών υπηρεσιών, ενώ και η συμμετοχή τους στα περισσότερα από αυτά είναι αξιοσημείωτη. Η ελληνική κοινωνία φαίνεται ότι συνειδητοποιεί σιγά σιγά το ρόλο της στις διαδικασίες ανάπτυξης κοινωνικής πολιτικής. Στη διαδικασία αυτή είναι εξαιρετικά σημαντική η ευαισθητοποίηση των πολιτών. Εντούτοις, η απουσία συστηματικής αξιολόγησης, όχι τόσο ως προς το επιχειρησιακό σκέλος, αλλά κυρίως ως προς την ουσία των δράσεων, δηλ. ως προς το εάν επιτυγχάνουν τους στόχους για τους οποίους υλοποιούνται, δεν επιτρέπει την αποτίμηση και τη βελτίωσή τους. Επιπλέον, οι αδυναμίες της κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας, που απορρέουν από τους αργούς ρυθμούς ανάπτυξης, τα θεσμικά κενά, τις επικαλύψεις και τη γραφειοκρατία συνθέτουν τη γενική εικόνα που επικρατεί σε σχέση με την κατάσταση των προγραμμάτων. Μια συγκροτημένη πολιτική, εντούτοις, που θα λάβει υπόψη τις τοπικές ανάγκες, τις αδυναμίες, αλλά και τις δυναμικές της ελληνικής κοινωνίας μπορεί να αποφέρει ικανοποιητικά αποτελέσματα σε βάθος χρόνου. Το ζήτημα είναι να υπάρξει η πολιτική βούληση για την ανάπτυξη μιας κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής που θα ξεπερνά τα στενά όρια των επίσημων θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης και θα διευρύνει το πλαίσιο των κοινωνικών απαντήσεων στο εγκληματικό φαινόμενο.

⁶²⁵ Βλ. σχετικά, Μουζέλης, Ν. (1997), ό.π.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται διεθνώς ένα εκτεταμένο ενδιαφέρον του κοινού και των κρατών για την πρόληψη και τα προγράμματα πρόληψης, ειδικότερα όσον αφορά την παραβατικότητα των ανηλίκων. Στο πλαίσιο της διαχείρισης της παραβατικότητας με εναλλακτικούς τρόπους, η πρόληψη κερδίζει έδαφος σε αρκετές χώρες ως μια αποτελεσματική στρατηγική με μακροπρόθεσμα ενθαρρυντικά αποτελέσματα στη μείωση της παραβατικότητας των ανηλίκων. Ειδικά, τις τελευταίες δεκαετίες, οι τάσεις της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής διεθνώς στρέφονται στην πρόληψη, με έμφαση στις μεθόδους της κοινωνικής πρόληψης. Η προσοχή έχει στραφεί στην αναζήτηση και ενίσχυση των προληπτικών μέτρων παρέμβασης, που θα λειτουργήσουν σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης του ανήλικου αποτρέποντάς τον από παραβατικά πρότυπα συμπεριφοράς.

Οι πρακτικές της κοινωνικής πρόληψης αποτελούν μέρος των μεταβολών που πραγματοποιήθηκαν τόσο στο πολιτικό όσο και στον κοινωνικό χώρο και σηματοδότησαν τις νέες σχέσεις στην άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής.⁶²⁶ Οι εν λόγω πρακτικές εμφανίζονται ως μέσα αντεγκληματικής πολιτικής, κυρίως, κατά τη δεκαετία του '80 στο πλαίσιο της δυσαρέσκειας από την αναποτελεσματικότητα των επίσημων μηχανισμών της ποινικής δικαιοσύνης να διαχειριστεί την εγκληματικότητα, οπότε και αναζητούνται εναλλακτικά πρότυπα και μέτρα αντιμετώπισης των παραβατών. Οι τάσεις στην αντεγκληματική πολιτική φαίνεται ότι ακολουθούν κοινή πορεία προς αυτές της κοινωνικής πολιτικής. Η σταδιακή υποχώρηση του προνοιακού κράτους με την παράλληλη ανάδειξη και επικράτηση νεοφιλελεύθερων τάσεων αποδυνάμωσαν το ρόλο του κράτους από το αποκλειστικό προνόμιο στην άσκηση κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής. Στο πλαίσιο του πλουραλιστικού μοντέλου, το κοινωνικό κράτος παραχώρησε τη θέση του σε άλλους παράγοντες της κοινωνικής ζωής μεταξύ των οποίων η κοινότητα και ο ιδιωτικός τομέας. Η ανάληψη διευρυνμένων αρμοδιοτήτων από τις τοπικές κοινωνίες συνέπεσε με κοινωνικές συγκυρίες και οξυμένα κοινωνικά προβλήματα στα οποία το κράτος δεν μπορούσε να ανταποκριθεί ικανοποιητικά ως προς την επίλυσή τους. Το κράτος αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες και τα προβλήματα, τα οποία απαιτούσαν προσαρμοσμένη στο τοπικό πλαίσιο προσέγγιση.

⁶²⁶ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 275.

Έτσι, οι λειτουργίες της αντεγκληματικής πολιτικής εξειδικεύτηκαν για να διαχειριστούν το πρόβλημα της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο μέσα από πολιτικές προσαρμοσμένες στις ιδιομορφίες και τη διαφορετικότητα αυτού⁶²⁷.

Οι νέες πρακτικές δίνουν έμφαση στο «συμμετοχικό» κοινοτικό πρότυπο που αναγάγει το τοπικό πλαίσιο, τη συμμετοχή των πολιτών, τη διαιρετικότητα και την αποκέντρωση σε βασικά στοιχεία κάθε σοβαρής προσπάθειας άσκησης κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής.⁶²⁸ Η σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική προσανατολίζεται σε ένα πλουραλιστικό σχήμα συνεργασίας (συνεργατικό πρότυπο) της κεντρικής εξουσίας με την τοπική αυτοδιοίκηση, το κοινό, ιδιωτικούς φορείς, κυβερνητικές και μη οργανώσεις.⁶²⁹ Έτσι, για την αποτελεσματική διευθέτηση της εγκληματικότητας και τη διασφάλιση του κοινού αγαθού της ασφάλειας, οι τοπικές κοινωνίες διεκδικούν τη συμμετοχή τους στη διαχείρισή των ζητημάτων της κοινότητας μέσα από την ενεργοποίηση του συνόλου της κοινωνίας.⁶³⁰ Οι συγκεκριμένες δράσεις στηρίζονται στην άποψη ότι στο τοπικό επίπεδο ασκείται μια άτυπη μορφή κοινωνικού ελέγχου, η οποία μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά και να περιορίσει την εμπλοκή στην παραβατικότητα.⁶³¹

Οι κατευθυντήριες γραμμές της αντεγκληματικής πολιτικής που χαράσσονται σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο έχουν τον ίδιο προσανατολισμό. Οι συστάσεις των διεθνών οργανισμών (Συμβούλιο της Ευρώπης, ΟΗΕ) αναφέρουν ρητά ότι η κοινωνική πρόληψη πρέπει να έχει παιδοκεντρικό χαρακτήρα, να περιλαμβάνει κοινωνικο-οικονομικά μέτρα, εκπαιδευτικά, περιστασιακής πρόληψης και γενικά να προσανατολίζεται σε εναλλακτικά της ποινής μέτρα.⁶³² Σε αυτά περιλαμβάνονται δράσεις που προσανατολίζονται στην κοινωνική ανάπτυξη και εμπλέκουν μια σειρά από φορείς και δομές: τους νέους, την οικογένεια, το σχολείο, την εργασία, την κατάρτιση, την κατοικία, τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, την υγεία, τις κοινωνικές υπηρεσίες, την αστυνομία και την ποινική δικαιοσύνη προκειμένου να διαχειριστούν τις συνθήκες και τους παράγοντες που ευνοούν την εμφάνιση του

⁶²⁷ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), στο ίδιο, ό. π., σελ. 274.

⁶²⁸ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), στο ίδιο, ό. π., σελ. 278. Βλ. επίσης, Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 16-21 και 184.

⁶²⁹ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), στο ίδιο, ό. π., Ζαραφονίτου, Χ. (2003), στο ίδιο, ό. π., Σπινέλλη, Κ. (1992), ό. π., σελ. 243. Βλ. επίσης, Crawford, A. (1998) ό. π., σελ. 9 και 169.

⁶³⁰ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), στο ίδιο, ό. π., σελ. 275-276.

⁶³¹ Crawford, A. (1998) ό. π., σελ. 9.

⁶³² Ζαραφονίτου, Χ. (2003), στο ίδιο, ό. π., σελ. 15.

εγκλήματος.⁶³³

Στα κοινωνικά προγράμματα για ανηλίκους κεντρική θέση κατέχουν οι πρακτικές της κοινωνικής ανάπτυξης, η οποία αποτελεί ένα ολοκληρωμένο πρότυπο κοινωνικής πρόληψης που συνδυάζει κοινωνικές, κοινοτικές και αναπτυξιακές πρωτογενείς (και δευτερογενείς) παρεμβάσεις στη διαχείριση της νεανικής παραβατικότητας.⁶³⁴ Η συγκεκριμένη προσέγγιση, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη διαμορφώνεται μέσα από την επίδραση πλήθους διαδικασιών, επικεντρώνεται στη διαχείριση πολλαπλών παραγόντων.⁶³⁵ Ειδικότερα, για τα νεαρά άτομα θεωρείται σημαντική η έγκαιρη αναγνώριση των παραγόντων του κοινωνικού περιβάλλοντος που ευνοούν την ανάπτυξη παραβατικών συμπεριφορών (“παράγοντες κίνδυνου”), ώστε να σχεδιαστούν οι κατάλληλες παρεμβάσεις κατά την πρώιμη παιδική ηλικία για την επιτυχή διαχείρισή τους.⁶³⁶ Παράλληλος στόχος των προγραμμάτων είναι η ενίσχυση των “προστατευτικών παραγόντων”, που ενδυναμώνουν το δεσμό του παιδιού με τους βασικούς θεσμούς κοινωνικοποίησης και λειτουργούν προληπτικά στην εμφάνιση παραβατικών φαινομένων. Το σχήμα υλοποίησης των προγραμμάτων, επομένως, μπορεί να αποτυπωθεί ως εξής: πρόκειται για κοινωνικές παρεμβάσεις που εμπλέκουν τον ανήλικο, την οικογένεια, το σχολείο και άλλους βασικούς θεσμούς, υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο (συμμετοχικό κοινοτικό πρότυπο),⁶³⁷ στοχεύουν στην «ενεργοποίηση»⁶³⁸ και υπευθυνοποίηση της κοινότητας και απαιτούν «συνδυασμένη δράση»⁶³⁹ για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής. Τα προγράμματα που στοχεύουν σε πολλαπλούς παράγοντες, όπως οικογένεια, σχολείο, παρέες συνομηλίκων και κοινότητα έχουν περισσότερες πιθανότητες να επιτύχουν σε σχέση με τις παρεμβάσεις που στοχεύουν σε ένα μεμονωμένο παράγοντα, καθώς επιδρούν σε όλες της όψεις της ζωής των νέων.⁶⁴⁰ Στη διαδικασία αυτή, διαδραματίζει

⁶³³ Crawford, A. (1998), ό. π., σελ. 32. Βλ. επίσης σχετικά, Τσήτσουρα Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, ό.π.

⁶³⁴ Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», ό. π., σελ. 394.

⁶³⁵ Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), ό.π., όπως αναφέρεται στο Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 22. Βλ. σχετικά Hawkins, D. (1996), ό.π., σελ. 150., Βλ. Crawford, A. (1998), ό.π., σελ. 110-111. βλ. Επίσης, Βλ. Hawkins, D. (1996), ό.π., σελ. 80. Βλ. επίσης Hawkins, D. (1996), ό.π., σελ. 152-153.

⁶³⁶ Μαγγανάς, Α. (2004), ό. π., σελ. 14 και Βλ. σχετικά Hawkins, D. (1996), ό.π..

⁶³⁷ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 19.

⁶³⁸ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, σελ. 275-276.

⁶³⁹ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ. 130.

⁶⁴⁰ Φαρσεδάκης, Ι. (1985) ό. π. σελ. 7.

σημαντικό ρόλο η τοπική κοινότητα και οι τοπικοί φορείς τόσο στην διαμόρφωση των προγραμμάτων, μέσα από την αναγνώριση των τοπικών αναγκών, όσο και στην υλοποίησή τους. Επιπλέον, υπογραμμίζεται η σημασία της μείωσης των κινήτρων,⁶⁴¹ των αναγκών και των ευκαιριών διάπραξης παραβάσεων, που θα επιτευχθεί μέσα από τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας και συγκεκριμένα μέσα από την παροχή ευκαιριών εκπαίδευσης, την κατάλληλη ιατρική και ψυχική φροντίδα της υγείας, τη διατροφή, τη στέγαση, την πρόληψη της κατάχρησης ναρκωτικών και οιοπνευματωδών ποτών.⁶⁴² Μέσα από τις διαδικασίες αυτές αναδεικνύεται η στενή σχέση μεταξύ αντεγκληματικής και κοινωνικής πολιτικής που καθιστά απαραίτητη την ανάπτυξη ενιαίας στρατηγικής πρόληψης.

Παράλληλα με την ανάπτυξη δράσεων, για αρκετά από τα προγράμματα πρόληψης που υλοποιούνται διεθνώς έχουν ξεκινήσει προσπάθειες αξιολόγησης της αποτελεσματικότητάς τους. Η αποτίμηση της αποτελεσματικότητας πραγματοποιείται ως προς τη μείωση του εγκλήματος, της παραβατικότητας, της θυματοποίησης, τη μείωση του κόστους και των συνεπειών στα θύματα, τη μείωση του φόβου του εγκλήματος και της ανασφάλειας, καθώς και τα οικονομικά πλεονεκτήματα των παρεμβάσεων αυτών σε σχέση με το κόστος που βαρύνει τους κρατικούς προϋπολογισμούς από τη λειτουργία των επίσημων μηχανισμών απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Η αξιολόγηση των συγκεκριμένων δεικτών έδειξε, σε πολλές περιπτώσεις, ότι η πρόληψη μέσω προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης μπορεί να αποδώσει μακροπρόθεσμα αποτελέσματα στην πρόληψη ή τη μείωση της νεανικής παραβατικότητας (Βλ. *Ενότητα 4.3 Επισκόπηση προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης*). Επιδρώντας σε παράγοντες καθοριστικούς για την ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση των παιδιών, η πρόληψη μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια ομαλή ένταξη των νεαρών ατόμων στο κοινωνικό πλαίσιο, ενώ παράλληλα ενισχύονται θεσμοί, όπως η οικογένεια και το σχολείο -βασικοί θεσμοί κοινωνικοποίησής του ατόμου. Επιπλέον, οι έρευνες αξιολόγησης έδειξαν ότι, εκτός από την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων στη μείωση της εγκληματικότητας, η πρόληψη μπορεί να έχει και οικονομικά πλεονεκτήματα εν συγκρίσει με τα παραδοσιακά κατασταλτικά μέτρα της ποινικής δικαιοσύνης. Μια μελέτη του οργανισμού RAND⁶⁴³ συνέκρινε τον εκτιμώμενο αριθμό εγκλημάτων, που θα είχαν

⁶⁴¹ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ. 129.

⁶⁴² Βλ. σχετικά, Τσήτσουρα, Α. (2003), ό.π. και Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π. σελ. 137.

⁶⁴³ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό.π., σελ. 375.

προληφθεί με επένδυση 1.000.000 δολαρίων Η.Π.Α. σε διαφορετικές στρατηγικές παρέμβασης σε διαφορετικά αναπτυξιακά στάδια στις ζωές των παιδιών υψηλού κινδύνου, με τον αριθμό εγκλημάτων που αποτράπηκαν από το Νόμο “*Three strikes and you’re out*” στην Καλιφόρνια. Η μελέτη έδειξε ότι η μείωση της εγκληματικότητας με δαπάνη για την εκπαίδευση των γονέων και με στρατηγικές κινήτρων αποφοίτησης ήταν οικονομικά πιο συμφέρουσα σε σχέση με τον παραπάνω νόμο ή άλλες τακτικές επιτήρησης.

Παράλληλα, τα προγράμματα πρόληψης αρχίζουν να βρίσκουν υποστήριξη και από το κοινό. Αρκετές δημοσκοπήσεις που έχουν γίνει στο εξωτερικό δείχνουν ότι το κοινό τάσσεται υπέρ της χρήσης προληπτικών μέτρων για την καταπολέμηση του εγκλήματος σε σύγκριση με τις στρατηγικές της ποινικής δικαιοσύνης. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα δημοσκόπησης⁶⁴⁴ που έγινε στον Καναδά έδειξαν ότι το 61% του κοινού υποστηρίζει τη δαπάνη κονδυλίων για τη λήψη προληπτικών μέτρων και το 35% για την ποινική δικαιοσύνη. Στις Η.Π.Α., δημοσκόπηση⁶⁴⁵ που έγινε έδειξε ότι το 54% του κοινού θεωρεί την αύξηση των δαπανών για τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα αποτελεσματικότερη μέθοδο καταπολέμησης της εγκληματικότητας, ενώ το 31% προτιμά την δαπάνη υπέρ της αστυνομίας, των δικαστών και των φυλακών.

Στη χώρα μας, ο τομέας της κοινωνικής πρόνοιας άρχισε να συγκροτείται κατά τη δεκαετία του ‘80 με παράλληλες προσπάθειες συγκρότησης προνοιακού κράτους, ενώ μια δεκαετία περίπου αργότερα ξεκίνησαν οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού της κοινωνικής πολιτικής⁶⁴⁶. Η γενική εικόνα για την κατάσταση στην κοινωνική πολιτική συνοψίζεται στο ότι για δεκαετίες είχε ευκαιριακό, αποσπασματικό χαρακτήρα, επικεντρωνόταν στην αντιμετώπιση μεμονωμένων προβλημάτων και δεν αποσκοπούσε στο συνολικό σχεδιασμό πολιτικής για την αντιμετώπιση των παραγόντων που δημιουργούσαν τα κοινωνικά προβλήματα. Αντίστοιχα, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης ήταν περιορισμένος λόγω της εσωστρέφειας της ελληνικής κοινωνίας και της απουσίας συγκροτημένων προσπαθειών οργάνωσης και επίλυσης των τοπικών ζητημάτων.⁶⁴⁷ Σήμερα, γίνονται προσπάθειες εκσυγχρονισμού της κοινωνικής πολιτικής και της τοπικής αυτοδιοίκησης, αντίστοιχα με έμφαση στις διευρυμένες αρμοδιότητες της τελευταίας

⁶⁴⁴ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό.π., σελ 376.

⁶⁴⁵ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό.π., σελ 376.

⁶⁴⁶ Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 54.

⁶⁴⁷ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π., σελ. 20.

στην άσκηση πολικής.⁶⁴⁸

Στην Ελλάδα, η αντεγκληματική πολιτική για ανηλίκους ταυτιζόταν μέχρι πρόσφατα με τους μηχανισμούς του ποινικού συστήματος απονομής της δικαιοσύνης και τις αντίστοιχες κατασταλτικού τύπου απαντήσεις («πρότυπο δικαιοσύνης») με στοιχεία προνοιακού χαρακτήρα.⁶⁴⁹ Στα τέλη της δεκαετίας του '80, σε αντιστοιχία με τις εξελίξεις στην κοινωνική πολιτική (συμμετοχικό πρότυπο, αποκέντρωση, διαιρετικότητα) και τις κατευθύνσεις στις διεθνείς στρατηγικές (διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις για την προστασία και τα δικαιώματα των ανηλίκων των διεθνών οργανισμών) ξεκίνησαν οι προσπάθειες ένταξης των πολιτικών της κοινωνικής πρόληψης στην ελληνική αντεγκληματική πολιτική. Οι προσπάθειες της περιόδου αποτυπώθηκαν στη θεσμοθέτηση Συμβουλίων πρόληψης της παραβατικότητας και στην εισαγωγή αντίστοιχων νομοθετημάτων στη νομοθεσία ανηλίκων. Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός της νομοθεσίας συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Το νέο νομοθετικό πλαίσιο, μάλιστα, στοχεύει στην ηπιότερη αντιμετώπιση των ανηλίκων με την εφαρμογή εξωθεσμικών μέτρων και διευθετήσεων που σκοπό έχουν την επανένταξή τους στην κοινωνία, ενώ η κοινωνική πρόληψη προτάσσεται ως βασική προτεραιότητα.⁶⁵⁰ Εντούτοις, η μέχρι του παρόντος εμπειρία δείχνει ότι η εφαρμογή των νομοθετημάτων δεν έχει λειτουργήσει ακόμη ουσιαστικά, ενώ οι όποιες προσπάθειες είτε έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα είτε δεν αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης αντεγκληματικής στρατηγικής.

Η παρούσα διατριβή είχε ως σκοπό να αποτυπώσει τις αποτελεσματικότερες εμπειρικά τεκμηριωμένες πρακτικές στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων που έχει αναδείξει η διεθνής εμπειρία. Η θεωρητική της προσέγγιση βασίστηκε στη σύνδεση των πρακτικών της κοινωνικής πρόληψης και ειδικότερα εκείνων της κοινωνικής ανάπτυξης με την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων. Η εικόνα που διαμορφώθηκε σε σχέση με την εφαρμογή των πολιτικών πρόληψης σε διεθνές επίπεδο αποτέλεσε αφορμή για τη διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων που συνδέονται με την κατάσταση, το εύρος εφαρμογής και την αποτίμηση του έργου των συγκεκριμένων προγραμμάτων στην Ελλάδα με απώτερο στόχο τη διαμόρφωση μιας γενικής εικόνας σχετικά με την έκταση και την ποιότητα των υλοποιούμενων προγραμμάτων δράσεων.

⁶⁴⁸ Βλ. σχετικά και Πρόγραμμα “Καλλικράτης”.

⁶⁴⁹ Σπινέλλη, Κ. (1992), ό.π, σελ. 244.

⁶⁵⁰ Ν. 3189/2003 (ΦΕΚ Α' 243/21.10.2003) και Ν. 3860/2010 (ΦΕΚ Α' 111/12.07.2010).

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε Δήμους της Αττικής αναδείχθηκαν συνοπτικά τα παρακάτω συμπεράσματα:

Στην προσπάθεια εναρμόνισης της ελληνικής κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους με τα ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα υλοποιούνται πρωτογενείς παρεμβάσεις πρόληψης σε τοπικό επίπεδο. Σε γενικές γραμμές, διαφαίνεται ότι στη χώρα μας υλοποιείται ένα ικανοποιητικός αριθμός προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης που παρέχεται από υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας της τοπικής αυτοδιοίκησης. Πρόκειται για προγράμματα προαγωγής υγείας, πρωτογενούς πρόληψης, όπως και για προγράμματα που εξυπηρετούν συγκεκριμένες ανάγκες του πληθυσμού (μαθησιακές δυσκολίες, προβλήματα σχολικής διαρροής, προγράμματα υποστήριξης της εκπαίδευσης, πρόληψης αντικοινωνικών και παραβατικών συμπεριφορών, πρόληψης ναρκωτικών), καθώς επίσης και για κοινοτικά προγράμματα που εμπλέκουν ολόκληρη την κοινότητα στις δράσεις πρόληψης (προγράμματα εθελοντισμού). Οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις απευθύνονται στα παιδιά από μικρές ηλικίες ως και τα πρώτα τους νεανικά χρόνια, στην οικογένεια, στο σχολείο και σε ολόκληρη την κοινότητα. Το είδος των προγραμμάτων είναι προσαρμοσμένο και απεικονίζει τις ανάγκες, τις ιδιαιτερότητες και τη φυσιγνωμία του τοπικού πλαισίου, ενώ σε μεγάλο βαθμό είναι συνάρτηση της χρηματοδότησης, η οποία συνήθως, προέρχεται από ευρωπαϊκούς πόρους. Επιπλέον, αρκετές από τις δράσεις που υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης εθνικής ή και ευρωπαϊκής στρατηγικής. Τα προγράμματα σχεδιάζονται και υλοποιούνται είτε με πρωτοβουλία του εκάστοτε Δήμου είτε σχεδιάζονται στο πλαίσιο εθνικών ή ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η διερεύνηση των τοπικών αναγκών και η αντιστοίχιση με προγράμματα που καλύπτουν τις ανάγκες της περιοχής αποτελεί ευθύνη και πρωτοβουλία των Δήμων. Η έρευνα έδειξε ότι τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης αναγνωρίζονται ως αποτελεσματικές παρεμβάσεις πρόληψης και προαγωγής υγείας από τους επαγγελματίες. Επιπλέον, σύμφωνα με τις απόψεις των στελεχών τους, τα προγράμματα έχουν αναπτυχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό, ενώ παράλληλα χαίρουν αποδοχής από την ελληνική τοπική κοινωνία, καθώς η ανταποκρισιμότητά τους είναι αρκετά αξιόλογη.

Συγκριτικά με άλλες χώρες που έχουν αναπτύξει ένα αξιόλογο δίκτυο υπηρεσιών πρόληψης και προαγωγής υγείας, η χώρας μας βρίσκεται ακόμη σε αρχικό στάδιο. Τα προγράμματα, σε γενικές γραμμές, δεν έχουν αναπτυχθεί επαρκώς,

υπολειτουργούν ή δεν εντάσσονται σε ένα ευρύτερο δίκτυο υπηρεσιών κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής. Οι κυριότερες αδυναμίες των προγραμμάτων αφορούν θέματα θεσμικά, οργανωτικά και οικονομικά. Η απουσία πολιτικής, συντονισμού και οργάνωσης, η αποσπασματικότητα στις παρεχόμενες υπηρεσίες, η γραφειοκρατία, και η ελλιπής οικονομική υποστήριξη αποτελούν τα κυριότερα προβλήματα που πλαισιώνουν και δυσχεραίνουν τις οποιεσδήποτε προσπάθειες. Μάλιστα, φαίνεται ότι η αποσπασματικότητα συντηρείται από το είδος χρηματοδότησης. Επιπλέον, οι προσπάθειες αποτίμησης της αποτελεσματικότητας είναι περιορισμένες, καθώς η γενική εικόνα είναι πως η αξιολόγηση δεν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας. Συγκεκριμένα, η αξιολόγηση τις περισσότερες φορές περιορίζεται σε αξιολόγηση επί της διαδικασίας των δράσεων χωρίς να εξετάζει την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ως προς την επίτευξη των τιθέμενων στόχων και χωρίς την καταμέτρηση δεικτών αποτελεσματικότητας. Το αξιοσημείωτο είναι ότι η αξιολόγηση στα «χαρτιά» αποτελεί μέρος της υλοποίησης των προγραμμάτων, ειδικά όσον αφορά τα ευρωπαϊκά προγράμματα, ωστόσο, γίνεται κυρίως επί της διαδικασίας και όχι επί της ουσίας. Να αναφέρουμε, βέβαια, ότι αρκετοί Δήμοι, στο πλαίσιο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, έχουν αναπτύξει μηχανισμούς αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών.

Συνοπτικά αυτό που χρειάζεται να γίνει συνίσταται στην οργάνωση και στο συντονισμό των υπηρεσιών, στη διευθέτηση γραφειοκρατικών θεμάτων και στην οικονομική στήριξη και πλαισίωση των προγραμμάτων με μια σαφή πολιτική. Παράλληλα, η έρευνα και η αξιολόγηση μπορούν να συμβάλλουν με τη σειρά τους στη βελτίωση των υπηρεσιών και προγραμμάτων ανατροφοδοτώντας τους φορείς υλοποίησης με πολύτιμες πληροφορίες που αφορούν τον τρόπο λειτουργίας και την αποτελεσματικότητά τους. Μια συντονισμένη και προσεγμένη εφαρμογή των προγραμμάτων μπορεί να παράσχει αξιόλογες και αποτελεσματικές λύσεις ανοίγοντας αισιόδοξες προοπτικές για το μέλλον στη διαχείριση της παραβατικότητας των νέων και του εγκλήματος γενικότερα. Επιπρόσθετα, για την υλοποίηση των μέτρων της κοινωνικής πρόληψης δεν αρκεί η θεσμοθέτησή τους, αλλά συγχρόνως απαιτείται πολιτική ευαισθητοποίησης, κινητοποίησης και υπευθυνοποίησης του κοινού, αλλαγή στις κοινωνικές στάσεις και αντιλήψεις και ουσιαστική συμμετοχή ολόκληρης της κοινωνίας.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η ελληνική εμπειρία από τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης, αν και βρίσκεται σε πρώιμο ακόμη στάδιο και παρά τις

δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει στην υλοποίησή τους, εντούτοις μπορεί να έχει μια προοπτική ανάπτυξης στο μέλλον. Η διοχέτευση και ανάπτυξη των προγραμμάτων στους Δήμους σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον του κοινού για συμμετοχή σε αυτά αποτελούν σημαντικούς δείκτες για την επιτυχή υλοποίησή τους. Παράλληλα, η επιτυχημένη διεθνής εμπειρία σε ανάλογα προγράμματα αποτελεί ένα πολύ σημαντικό μονοπάτι που μπορεί να ακολουθήσει η ελληνική εμπειρία προκειμένου να οδηγηθεί σε ανάλογα αποτελέσματα. Η διαπίστωση αυτή πρέπει να συνεκτιμηθεί και με άλλα ερευνητικά πορίσματα και να αποτελέσει γνώμονα για μελλοντικές επενδύσεις στη διαχείριση του εγκληματικού φαινομένου.

Ανακεφαλαιώνοντας, τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη θεωρητική και εμπειρική μελέτη της κοινωνικής ανάπτυξης ως μέσου πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας, καταλήξαμε σε ορισμένες σκέψεις σχετικά με τα ζητήματα που αναλύσαμε.

Σήμερα, το περιεχόμενο των ρόλων που το κράτος αναλαμβάνει βρίσκεται σε φάση επαναπροσδιορισμού και αναδιοργάνωσης. Θεωρείται πως η κοινωνική πολιτική χρειάζεται να αναπροσανατολιστεί, ώστε να ανταποκρίνεται στην αντιμετώπιση των σύγχρονων αναγκών. Για το σκοπό αυτό, είναι σημαντικό να αναζητηθούν νέοι τρόποι παρέμβασης με παράλληλη αναδιοργάνωση της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους. Τα σύγχρονα συστήματα κοινωνικής πολιτικής χρειάζεται να λαμβάνουν υπόψη και να καλύπτουν τις ανάγκες ατόμων και συνόλου με σημαντικό, αλλά όχι αποκλειστικό το ρόλο του κράτους στη διαχείρισή τους. Έτσι, αναζητούνται νέοι τρόποι για αναδιάρθρωση των μηχανισμών του κοινωνικού κράτους και για ανάπτυξη νέων σχέσεων στην κάλυψη των αναγκών. Για την ενεργοποίηση των πολιτών και τη συμμετοχή τους σε τοπικές δράσεις χρειάζεται να προωθηθούν πρακτικές ενδυνάμωσης που θα συνδέουν την προσωπική εμπειρία του ατόμου με τους παράγοντες που προσδιορίζουν τις αιτίες των κοινωνικών προβλημάτων και την αναζήτηση βιώσιμων και ρεαλιστικών λύσεων.⁶⁵¹ Η ενεργοποίηση της κοινωνίας πολιτών απαιτεί σημαντικές προσπάθειες στη χώρα μας, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς ότι η κοινωνική πολιτική ανέκαθεν βρισκόταν μεταξύ της κρατικής υπερσυγκέντρωσης εξουσιών και της οικογενειοκρατίας.⁶⁵² Συνεπώς, οι προσπάθειες χρειάζεται να στραφούν στις μεταρρυθμίσεις σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο προκειμένου να επιτευχθεί μια σύμπραξη πολιτών. Οι

⁶⁵¹ Καραγκούνης, Β. (2008), ό. π. , σελ. 117.

⁶⁵² Βλ. σχετικά, Μουζέλης, Ν. (1997), ό.π.

συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής μπορούν να προετοιμάσουν το έδαφος για την προώθηση της συμμετοχής των πολιτών και στα ζητήματα αντεγκληματικής πολιτικής. Μάλιστα, αυτές αποτελούν βασικές προϋποθέσεις προκειμένου οι δράσεις της κοινωνικής πρόληψης να αποδώσουν.

Η έρευνα και η διεθνής εμπειρία έχει δείξει ότι η υλοποίηση των δράσεων της κοινωνικής πρόληψης είναι σημαντικό να βασίζεται σε ένα αποκεντρωμένο πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής που θα δίνει προτεραιότητα στο τοπικό πλαίσιο.⁶⁵³ Οι διαδικασίες σχεδιασμού των πολιτικών πρέπει να βασίζονται σε μια συστηματική ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου και των συνθηκών που το παράγουν, στην ανασκόπηση των ήδη υπαρχουσών υπηρεσιών για την αντιμετώπιση των συνθηκών αυτών και των πιθανών τρόπων βελτίωσής τους, στην αυστηρή εφαρμογή των προγραμμάτων και την αξιολόγηση της επίδρασης και της αποτελεσματικότητάς τους στο έγκλημα, έτσι ώστε να γίνουν βελτιώσεις. Το δίκτυο για την υλοποίηση των στρατηγικών πρόληψης πρέπει να αποτελείται από τα εξής στοιχεία: συνεργασία των κυβερνητικών φορέων σε εθνικό, περιφερειακό, επαρχιακό και σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, συλλογική προσπάθεια και συνεργασία μεταξύ των φορέων που στελεχώνουν τις κοινωνικές υπηρεσίες και ασχολούνται με τον σχεδιασμό των πόλεων και την κοινωνική ανάπτυξη, του ιδιωτικού τομέα, του συστήματος δημόσιας υγείας, της αστυνομίας και των άλλων τομέων του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης, των κέντρων νεότητας, των Πανεπιστημίων και των ερευνητικών κέντρων, καθώς και των Μ.Μ.Ε. Η ευαισθητοποίηση και η κινητοποίηση του κοινού στα ζητήματα που απασχολούν την κοινότητα είναι πολύ σημαντική συνιστώσα τόσο στη διαμόρφωση όσο και στην υλοποίηση των πρωτοβουλιών πρόληψης, καθώς οι πολίτες είναι σε θέση να γνωρίζουν και να προσδιορίζουν καλύτερα τις επιμέρους τοπικές ανάγκες. Για το λόγο αυτό, το κοινό χρειάζεται να ενημερωθεί για το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει. Τέλος, η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην πρόληψη της εγκληματικότητας αποτελεί μια εξίσου σημαντική παράμετρο. Οι επιχειρήσεις συχνά αποτελούν στόχο της εγκληματικότητας με αποτέλεσμα να τις αφορούν άμεσα οι προληπτικές πολιτικές. Επιπλέον, οι επιχειρήσεις μπορούν να συμμετάσχουν στην πρόληψη ανοίγοντας επαγγελματικές προοπτικές σε νέους που αντιμετωπίζουν κοινωνικά προβλήματα. Σε πολλές χώρες, η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην πρόληψη έχει καθιερωθεί. Περιλαμβάνει εισφορές και χορηγίες για

⁶⁵³ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 43.

διεξαγωγή συνεδρίων και ερευνών και χρηματοδότηση ερευνητικών και κοινωνικών προγραμμάτων.

Οι όποιες προσπάθειες χρειάζεται να υποστηρίζονται ευρύτερα από μια κεντρική συντονιστική αρχή, που θα τις κατευθύνει και θα τις αξιολογεί. Στη συγκεκριμένη αντεγκληματική προσέγγιση, ο ρόλος του κράτους είναι καθοριστικός στη χάραξη, στο σχεδιασμό και στο συντονισμό της αντεγκληματικής πολιτικής, ενώ η υλοποίηση και προσαρμογή της εναπόκειται στους τοπικούς φορείς (ΟΤΑ) τους οποίους το κράτος αφενός θα ελέγχει ως προς την ορθότητα εφαρμογής και αφετέρου θα στηρίζει για την ανάπτυξή της.⁶⁵⁴ Τα στοιχεία αυτά είναι κλειδιά σε οποιοσδήποτε συγκροτημένες προσπάθειες πρόληψης του εγκλήματος και προαγωγής της κοινωνικής ευημερίας. Οι πρωτοβουλίες μπορούν να χρηματοδοτηθούν και από την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο κοινοτικών προγραμμάτων για τον κοινωνικό αποκλεισμό. Επιπλέον, πρέπει να διευκολυνθεί ο διάλογος ανάμεσα σε κρατικές, δημοτικές και άλλες αρχές και ενώσεις πολιτών για να γίνει κριτική των ήδη εφαρμοζόμενων μέτρων, καθώς και να γίνουν υποδείξεις για το σχεδιασμό των πόλεων και την οργάνωση της ζωής σε αυτές.

Μερικά επιπλέον στοιχεία – κλειδιά στη διαδικασία υλοποίησης των προγραμμάτων πρόληψης αποτελούν η συνέχεια και η συνέπεια, η χρηματοδότηση και η οικονομική ενίσχυση από τις κυβερνήσεις προκειμένου να γίνουν οι επενδύσεις που θα επιφέρουν τα επιτυχή αποτελέσματα. Επιπλέον, τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης πρέπει να θέτουν ξεκάθαρους στόχους, να διαθέτουν καλά εκπαιδευμένο προσωπικό, να μεριμνούν περισσότερο για τους ανηλίκους που διαβιώνουν σε κοινωνικές συνθήκες που δυσχεραίνουν την ανάπτυξή τους, να προσαρμόζονται και να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της του πληθυσμού στον οποίο απευθύνονται. Ο συνδυασμός, μάλιστα, της κοινωνικής ανάπτυξης με τις πρακτικές της περιστασιακής πρόληψης γεννά ελπίδες για ακόμη επιτυχέστερη διαχείριση του εγκληματικού φαινομένου. Αν και το αφετηριακό σημείο και τα μέσα των δύο μορφών πρόληψης (δηλ. της πρόληψης μέσω της κοινωνικής ανάπτυξης και της περιστασιακής) είναι διαφορετικά, καθώς η κοινωνική ανάπτυξη θεωρεί το έγκλημα απόρροια κοινωνικών παραγόντων, ενώ η περιστασιακή πρόληψη το θεωρεί αποτέλεσμα των ευκαιριών που δίνονται στο άτομο για τη διάπραξή του, χρησιμοποιώντας κοινωνικά και βελτιωτικά του περιβάλλοντος/ αποτρεπτικά μέτρα, αντίστοιχα, εντούτοις φαίνεται πως στην

⁶⁵⁴ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 307.

πράξη ο συνδυασμός τους μπορεί να ευδοκιμήσει. Τέλος, είναι σημαντικό να πούμε ότι οι υπηρεσίες που παρέχουν οι τοπικοί φορείς, εκτός από το να αναπτύσσουν δράσεις και πολιτικές που θα προλαμβάνουν την εμφάνιση κοινωνικών προβλημάτων, χρειάζεται επιπλέον να διασφαλίζουν την προστασία των πολιτών από το στιγματισμό και την περιθωριοποίηση, ειδικά αναφορικά με τις στοχευμένες υπηρεσίες, οι οποίες μπορεί να στιγματίσουν και να περιθωριοποιήσουν τους αποδέκτες τους.⁶⁵⁵

Οι ανήλικοι αποτελούν μια κοινωνική ομάδα με τα δικά της χαρακτηριστικά, που χρειάζεται προστασία, μια σωστή και ολοκληρωμένη κοινωνικοποίηση, έτσι ώστε να κάνει τις σωστές επιλογές και στάσεις ζωής. Η εμπειρία έχει δείξει ότι η παραβατικότητα των ανηλίκων είναι, συνήθως, περιστασιακή και παύει όταν παρέλθει η εφηβική ή μετεφηβική ηλικία και επέλθει η ωρίμανση της προσωπικότητας.⁶⁵⁶ Το γεγονός, άλλωστε, ότι η ανάπτυξη των νεαρών ατόμων βρίσκεται σε εξελικτικό στάδιο και η προσωπικότητά τους δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί γεννά ελπίδες ότι μέσα από έγκαιρες παρεμβάσεις σε διάφορους τομείς της προσωπικής, οικογενειακής και κοινωνικής τους ζωής μπορεί να προληφθούν αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές.⁶⁵⁷ Εκεί βρίσκεται και το κλειδί για την αντιμετώπιση του φαινομένου της παραβατικότητας των ανηλίκων. Μια ολοκληρωμένη κοινωνικοποίηση από κοινού με μια σωστή παιδεία, που θα οδηγήσουν σε μια συγκροτημένη προσωπικότητα αποτελούν ισχυρό, αν όχι καθοριστικό παράγοντα αφενός για να συγκρατήσουν τους ανηλίκους από την υιοθέτηση παραβατικών συμπεριφορών και αφετέρου για να καλλιεργήσουν την εσωτερίκευση των κοινωνικών θεσμών, κανόνων και αξιών. Σε κάθε περίπτωση, στόχος των μέτρων κοινωνικής ανάπτυξης θα πρέπει να αποτελεί η ενδυνάμωση του ανήλικου να αξιοποιήσει στο έπακρο τις δυνατότητές του, η υπευθυνοποίησή του ώστε να μην είναι ευάλωτος απέναντι στις αρνητικές επιρροές και η προώθηση της ενεργούς συμμετοχής και ενσωμάτωσής του στην κοινωνία. Επιπλέον, θεωρείται σημαντική η ενίσχυση των φορέων του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου και ιδιαίτερα των θεσμών κοινωνικοποίησης (οικογένεια, σχολείο, κοινότητας, κ.ά.) που θα συνεπάγεται την παράλληλη άμβλυνση, ακόμη και υποχώρηση, της παρέμβασης και άσκησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.

⁶⁵⁵ Βλ. σχετικά και Σκαμνάκης, Χ. (2006), ό. π., σελ. 121.

⁶⁵⁶ Ζαραφονίτου, Χ. (1995), ό. π, σελ. 91.

⁶⁵⁷ Φαρσεδάκης, Ι. (1985), ό. π., σελ. 11.

Ακόμη όμως και όταν αυτή η διαδικασία αποτύχει, οι ανήλικοι παραβάτες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται στο πλαίσιο μιας ειδικής (ελάχιστης) παρέμβασης, απαλλαγμένης από κατασταλτικά ή περιοριστικά της ελευθερίας μέτρα. Σήμερα πλέον είναι πιο σίγουρο από ποτέ ότι η ποινική δικαιοσύνη μέσω των κατασταλτικών μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου και των αντιδραστικών αντεγκληματικών πολιτικών έχει αποτύχει ως προς τη μείωση της εγκληματικότητας αφενός και την επανακοινωνικοποίηση των παραβατών αφετέρου με επακόλουθο να τίθενται υπό αμφισβήτηση η προστασία και η ασφάλεια της κοινωνίας.⁶⁵⁸ Επιπλέον, το οικονομικό κόστος από τα κονδύλια που δαπανώνται στην ποινική δικαιοσύνη είναι δυσβάσταχτα από τα κράτη στερώντας οικονομικούς πόρους από άλλους σημαντικούς τομείς, όπως είναι η υγεία και η εκπαίδευση. Αξίζει τον κόπο έπειτα από την αποτυχία των αντιδραστικών μηχανισμών να δοκιμαστεί και μια πολιτική πρόληψης, που ως στόχο έχει να διαμορφώσει ένα πιο ελπιδοφόρο μέλλον για τους νέους. Άλλωστε, η ευημερία και η ποιότητα ζωής που, η πρόληψη μέσω της κοινωνικής ανάπτυξης διακηρύσσει, δεν αποτελούν παρά τις βασικές αρχές για την ανάπτυξη οποιωνδήποτε κοινωνικών δράσεων.

Αν και η πρόληψη φαίνεται να κερδίζει συνεχώς έδαφος στην παραβατικότητα των ανηλίκων, εντούτοις, ακόμη και σήμερα, οι πολιτικές απάντησης στο έγκλημα αναφέρονται κατά κύριο λόγο και περιορίζονται στις κατασταλτικές πρακτικές του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, που κάθε άλλο παρά διαπαιδαγωγικό ρόλο επιτελούν. Έτσι, παρόλο που παρατηρούνται διεθνώς σημαντικές εξελίξεις, δεν είναι πολλές οι χώρες που επενδύουν σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού τους σε προγράμματα πρόληψης της εγκληματικότητας ή επενδύουν σε μακροχρόνια έρευνα για την προσέγγιση των παραγόντων που συμβάλλουν στην εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς.⁶⁵⁹ Οι πολιτικές ελέγχου του ατόμου είναι ελκυστικές στις κυβερνήσεις, καθώς οι πληθυσμοί στους οποίους απευθύνονται αποτελούν προσδιορισμένες και αναγνωρισμένες πληθυσμιακές ομάδες. Η αναγνώριση και η παραπομπή των παραβατών στη δικαιοσύνη δημιουργούν την εντύπωση στο κοινό ότι δεν κινδυνεύει και ότι είναι ασφαλές με αποτέλεσμα οι πρακτικές αυτές να κερδίζουν υποστήριξη. Συχνά, μάλιστα, η αντανakλαστική και εφήμερη μείωση της εγκληματικότητας που προκαλούν οι κατασταλτικοί μηχανισμοί του εγκληματικού φαινομένου συνδέεται από την κοινή γνώμη με την πεποίθηση ότι

⁶⁵⁸ Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, ό. π. σελ. 1.

⁶⁵⁹ Waller, I. & Welsh, B. (1999), ό.π., σελ 377.

οι παραβατικές συμπεριφορές έχουν τεθεί υπό έλεγχο και έχουν πράγματι μειωθεί. Εντούτοις, μια πιο προσεγμένη και μακροπρόθεσμη προσέγγιση καταδεικνύει ότι η μείωση της εγκληματικότητας είναι τις περισσότερες φορές μόνο φαινομενική και είτε σύντομα επανέρχεται στα προηγούμενα επίπεδα (πριν τις κατασταλτικές παρεμβάσεις) είτε μετατοπίζεται γεωγραφικά. Ίσως θα ήταν χρήσιμο να γίνει μια αναθεώρηση των πρακτικών αυτών και οι απαντήσεις στο εγκληματικό φαινόμενο να στραφούν σε πιο μακροπρόθεσμες επενδύσεις, όπως είναι αυτή της πρόληψης. Η κοινωνική πρόληψη μέσω προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης αποτελεί μακροπρόθεσμη στρατηγική με μακροχρόνια αποτελέσματα. Συνεπώς, δε θα πρέπει να περιμένουμε ταχείες και εφήμερες λύσεις. Σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, η νεανική παραβατικότητα μπορεί να αντιμετωπιστεί με εναλλακτικά μέτρα (επανορθωτική δικαιοσύνη, κοινωνική διαμεσολάβηση, αποκατάσταση, κ.ά.).

Το συγκεκριμένο πρότυπο προληπτικής αντεγκληματικής πολιτικής γεννά πολλές ελπίδες για την επιτυχή διαχείριση της νεανικής παραβατικότητας. Εντούτοις, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τα μειονεκτήματα και τους κινδύνους που απορρέουν από ανάλογες προσπάθειες. Το εν λόγω πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής ενέχει τον κίνδυνο να «παραποιηθεί» και να προσανατολιστεί, έτσι ώστε να εξυπηρετεί συγκεκριμένες πολιτικές που κάθε άλλο παρά ενδιαφέρονται για την πρόληψη του εγκλήματος και σκοπό έχουν να απομονώσουν συγκεκριμένους πληθυσμούς που συγκεντρώνουν παράγοντες “κινδύνου” με το πρόσχημα της δημόσιας ασφάλειας.⁶⁶⁰ Στην περίπτωση αυτή, η αναγνώριση παραγόντων “κινδύνου” μπορεί να αποτελέσει το πρόσχημα για τη στοχοποίηση συγκεκριμένων ατόμων και τον περιορισμό των εννοιών της εγκληματικότητας και του εγκληματία σε πράξεις και ανθρώπους που ενέχουν κάποια από τα εν λόγω χαρακτηριστικά. Έτσι, η αναγνώριση παραγόντων “κινδύνου”, σε μια διαστρεβλωμένη εκδοχή της, μπορεί να καταλήξει να γίνει ένα «απλοποιημένο σύστημα διαχείρισης του εγκλήματος» που δε θα λαμβάνει υπόψη το ρόλο του κοινωνικού πλαισίου και των κοινωνικών δομών στην εμφάνιση της παραβατικότητας, αλλά θα επικεντρώνεται στον εντοπισμό δυσλειτουργιών στο ίδιο το άτομο.⁶⁶¹ Αντιθέτως, η «καλώς εννοούμενη» αναγνώριση των παραγόντων, που δεν αρκείται στην απομόνωση συγκεκριμένων στοιχείων ως ενδεικτικών για να

⁶⁶⁰ Haines, K., Case, S. (2008), ό.π., σελ. 11-13. Βλ. σχετικά, O' Mahony, P. (2009), “The Risk Factors Prevention Paradigm and the Causes of Youth Crime: A Deceptively Useful Analysis?”, *Youth Justice* (2009) Vol. 9(2): 99–114.

⁶⁶¹ Armstrong, D. (2004), “A Risky Business? Research, Policy, Governmentality and Youth Offending”, *Youth Justice*, 2004 Vol. 4 (2):100-116, σελ. 102.

χαρακτηριστεί ο ανήλικος “σε κίνδυνο”, αλλά προχωράει σε μια σφαιρική εκτίμηση της κατάστασης, του κοινωνικού πλαισίου, των κοινωνικών δομών και των ιδιαίτερων αναγκών της οικογένειας και του ανήλικου μπορεί ουσιαστικά να προλάβει δυσμενείς μελλοντικές συνέπειες.⁶⁶² Επιπλέον, είναι σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη οι διαδικασίες αλληλεπίδρασης των ανηλίκων με τις επίσημες και ανεπίσημες κοινωνικές δομές και τους θεσμούς, καθώς και ο αντίκτυπος που αυτές έχουν στη ζωή τους. Για το λόγο αυτό, οι παράγοντες “κινδύνου” δε θα πρέπει να χρησιμοποιούνται ως καθοριστικοί και ερμηνευτικοί της εγκληματικότητας με δογματικό και απόλυτο τρόπο, αλλά ως στοιχεία που, εφόσον συντρέχουν, μπορεί να επιδράσουν αρνητικά στη διαδικασία ανάπτυξης του ανήλικου και κατ’ επέκταση να επιβαρύνουν την επιτυχή κοινωνικοποίηση και την ομαλή ένταξή του στην κοινωνία. Υπό αυτήν τη λογική, η έγκαιρη παρέμβαση σε αυτούς μπορεί να μειώσει μακροπρόθεσμα τις πιθανότητες εμπλοκής των ανηλίκων σε παραβατικές συμπεριφορές.

Ένας άλλος κίνδυνος που απορρέει αφορά τη διεύρυνση της έννοιας του εγκλήματος⁶⁶³ συμπεριλαμβάνοντας σε αυτό απλές αντικοινωνικές συμπεριφορές (π.χ. bullying) και εν γένει συμπεριφορές που αποτελούν μέρος της ηλικιακής φάσης των νέων, όπως αντιδραστικές συμπεριφορές που κοπάζουν με το πέρασμα του χρόνου και την ωρίμανση της προσωπικότητας. Η αναγνώριση παραγόντων “κινδύνου” και ο χαρακτηρισμός του ανήλικου ατόμου που συγκεντρώνει συγκεκριμένους παράγοντες ως “παραβατικού” ή ότι βρίσκεται σε “κοινωνικό κίνδυνο” (προπαραβατικού) μπορεί να συμβάλλει στο στιγματισμό του ως τέτοιου και στην περαιτέρω εσωτερίκευση και ανάπτυξη της παραβατικής συμπεριφοράς.⁶⁶⁴ Η επισήμανση των νέων που εκδηλώνουν τέτοιες συμπεριφορές συχνά αντί να βοηθήσει μπορεί να συμβάλλει στη μεγιστοποίησή τους. Για το λόγο αυτό, μεγάλο μέρος της συζήτησης περιστρέφεται γύρω από το ποιες παρεμβάσεις είναι καταλληλότερες εκείνες που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό (universal) ή οι στοχευμένες (targeted).⁶⁶⁵ Οι πρώτες μειώνουν σημαντικά τον κίνδυνο στιγματισμού των ατόμων, καθώς παρέχουν ένα δίκτυο κοινωνικής προστασίας σε όλους τους ανηλίκους, ενώ οι

⁶⁶² Armstrong, D. (2004), ό.π., σελ. 110.

⁶⁶³ Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό. π., σελ. 186.

⁶⁶⁴ Βλ. σχετικά Haines, K., Case, S. (2008), “The Rhetoric and Reality of the ‘Risk Factor Prevention Paradigm’ Approach to Preventing and Reducing Youth Offending”, *Youth Justice* (2008), Vol. 8(1): 5–20.

⁶⁶⁵ Haines, K., Case, S. (2008), ό.π., σελ. 13.

δεύτερες ενέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο στιγματισμού, καθώς απευθύνονται σε συγκεκριμένα άτομα. Από οικονομικής άποψης η πρωτογενής πρόληψη μπορεί να στοιχίζει περισσότερο, ωστόσο εξασφαλίζει μακροπρόθεσμη εξοικονόμηση χρημάτων, καθώς το οικονομικό κόστος αποσβήνεται αν προληφθεί η μελλοντική συμπεριφορά. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, φαίνεται ότι και οι δύο προσεγγίσεις χρειάζονται ανάλογα με τους στόχους που επιδιώκονται κάθε φορά προκειμένου να καλυφθούν όλες οι ανάγκες και να προληφθούν φαινόμενα με κοινωνικές προεκτάσεις.

Προς αποφυγή τέτοιων καταστάσεων προτείνονται μέτρα, όπως η απαγόρευση σκληρών ή υποβιβαστικών μέτρων σωφρονισμού, η αποποινικοποίηση μορφών συμπεριφοράς, που ούτε στον ανήλικο ούτε σε τρίτο προκαλούν βλάβη και οι συστάσεις προς τα Μ.Μ.Ε., ώστε να μη χρησιμοποιούν χαρακτηρισμούς που στιγματίζουν τους νέους. Επιπλέον, φαίνεται ότι οι παρεμβάσεις που ενισχύουν τους προστατευτικούς παράγοντες αντί να μειώνουν τους παράγοντες “κινδύνου” έχουν ακόμη καλύτερα αποτελέσματα, καθώς έχουν θετικό χαρακτήρα και δεν επικεντρώνονται στο πρόβλημα.⁶⁶⁶ Παράλληλα, τα προγράμματα που βασίζονται σε τέτοιου είδους παρεμβάσεις είναι πιο ελκυστικά στους νέους και το κοινό.

Ο ίδιος κίνδυνος διαρκούς επιτήρησης και ελέγχου απορρέει και από συμμετοχικό χαρακτήρα των παρεμβάσεων που καθιστά το έγκλημα υπόθεση όλης της κοινότητας.⁶⁶⁷ Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη ότι στις κοινοτικές παρεμβάσεις υπάρχει ο κίνδυνος επέκτασης του άτυπου κοινωνικού ελέγχου μεταξύ των μελών της κοινότητας. Στόχος, επομένως, δεν πρέπει να είναι ο κοινωνικός έλεγχος και μόνο με αποτέλεσμα να περιθωριοποιούνται και να αποκλείονται από την κοινότητα συγκεκριμένα άτομα. Επιπλέον, ελλοχεύει ο κίνδυνος να στιγματιστούν ορισμένες περιοχές που υλοποιούν τις εν λόγω παρεμβάσεις ως επικίνδυνες με αποτέλεσμα να υποβαθμιστούν.

Εν κατακλείδι, αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη προσέγγιση θεωρείται πολύ σημαντική για οποιεσδήποτε προληπτικές παρεμβάσεις, εφόσον, όμως, αφενός οριοθετηθεί αυστηρά το πλαίσιο άσκησης του κοινωνικού ελέγχου και αφετέρου ξεκινούν με αφετηρία τη συμφιλίωση της κοινότητας και την επίλυση των συγκρούσεων και όχι την επιτήρηση μιας μερίδας από μια άλλη. Οι δράσεις πρέπει να

⁶⁶⁶ Βλ. σχετικά, Moore, K.A., Zaff, J.F. and Hair, E. (2002), “Research and Evaluation to Serve the Public” *Prevention and Treatment* 5: Article 3.

⁶⁶⁷ Ζαραφονίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, ό.π., σελ. 17.

προσανατολίζονται στην κοινωνική αλληλεγγύη και στην ομαλή ένταξη όλων των νέων και ειδικά αυτών που εκδηλώνουν παραβατικές συμπεριφορές στην κοινωνία, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος για το ρόλο της συμμετοχής της κοινότητας στα κοινά. Οι όποιες παρεμβάσεις προληπτικού χαρακτήρα θα πρέπει να γίνονται με γνώμονα το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ιδιωτική ζωή του ατόμου και όχι να αποτελούν πρόσχημα για την επέκταση της επιτήρησης και της εισβολής στην ιδιωτική ζωή των ατόμων με συνέπεια την επέκταση του επίσημου και ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου, το στιγματισμό και την περιθωριοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και ατόμων. Στη διασφάλιση των συγκεκριμένων όρων είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος τους κράτους, το οποίο έχει την ευθύνη για την ορθή υλοποίηση της αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς το αποκεντρωμένο πρότυπο δε συνεπάγεται και αποδέσμευση του κράτους από την ουσιαστική υποχρέωση άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής.⁶⁶⁸ Με το δεδομένο ότι θα διασφαλιστούν οι παραπάνω όροι, πρόκειται για ένα στοίχημα το οποίο αξίζει να λάβει τον απαιτούμενο χρόνο προκειμένου να δείξει τις δυνατότητές του ως προς τη διαχείριση της νεανικής παραβατικότητας.

⁶⁶⁸ Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, ό. π., σελ. 181.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

**Έρευνα για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής με θέμα:
Η πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας μέσω των προγραμμάτων της
κοινωνικής ανάπτυξης**

Οργανισμός:
Ονοματεπώνυμο ερωτώμενου:
Ημερομηνία:

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1^η **Ατομικά στοιχεία ερωτώμενου**

1.1. Θέση ερωτώμενου στον οργανισμό

1. Υπεύθυνος του προγράμματος
2. Άλλο

1.2. Ιδιότητα ερωτώμενου:

1.3. Φύλο

1. Άνδρας
2. Γυναίκα

1.4. Ηλικία.....

1.5. Εκπαίδευση

1. Απόφοιτος Λυκείου
2. Απόφοιτος ΑΕΙ
3. Απόφοιτος ΤΕΙ
4. Απόφοιτος Ανώτερης Ιδιωτικής Σχολής
5. Μεταπτυχιακές σπουδές

1.6. Οικογενειακή κατάσταση

1. Έγγαμος
2. Έγγαμος με παιδιά
3. Άγαμος
4. Χηρεία /Διαζύγιο
5. Μόνος γονέας

1.7. Επιμόρφωση στον τομέα της πρόληψης.

.....
.....

1.8. Προϋπηρεσία – Προηγούμενη εμπειρία σε προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης – πρόληψης.

.....
.....

1.9. Συμμετοχή σε δραστηριότητες πρόληψης άλλου φορέα;

.....
.....

1.10. Πώς προέκυψε η ενασχόληση του ερωτώμενου με τα προγράμματα;

.....
.....

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2^η

Φυσιογνωμία του οργανισμού/ φορέα

2.1. Η ταυτότητα του οργανισμού.

.....
.....

2.2. Από πότε λειτουργεί ο οργανισμός/φορέας που υλοποιεί τα προγράμματα;

.....
.....

2.3. Ποιο είναι το αντικείμενό του;

.....
.....

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η

Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης

3.1. Ποια προγράμματα υλοποιούνται;

.....
.....
.....

3.2. Πότε ξεκίνησε το καθένα από αυτά;

.....
.....

3.3. Ποιοι αποτελούν ομάδες - στόχους:

1. Ο γενικός πληθυσμός των νέων
2. Ειδικές ομάδες παιδιών-νέων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.....
3. Γονείς – γενικός πληθυσμός
4. Γονείς παιδιών-νέων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.....
5. Εκπαιδευτικοί
6. Άλλοι

3.4. Ποιοι είναι οι στόχοι των προγραμμάτων;

.....
.....

3.5. Η υλοποίηση των προγραμμάτων προέκυψε από κάποια ανάγκη τη δεδομένη στιγμή στη συγκεκριμένη περιοχή/ πόλη στην οποία υλοποιούνται;

.....
.....

3.6. Η υλοποίησή των προγραμμάτων είναι πρωτοβουλία του οργανισμού;

.....
.....

3.7. Υπάρχει συνεργασία με εξωτερικούς από τον οργανισμό φορείς στην υλοποίησή των προγραμμάτων;

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι,

.....
.....

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η

Αξιολόγηση των προγραμμάτων – Προτάσεις

4.1. Γίνεται αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας των προγραμμάτων από τον ίδιο τον οργανισμό/φορέα ή από εξωτερικούς φορείς;

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, παραθέστε τα αντίστοιχα στοιχεία:

.....
.....
.....
.....

4.2. Πέτυχαν τα προγράμματα τον αρχικό στόχο τους;

Αν ναι, αναφέρετε ποια προγράμματα:

.....
.....
.....
.....

4.3. Η προσέλευση στα προγράμματα

(βάσει στοιχείων ή βάσει εμπειρίας, εφόσον δεν διαθέτουν επίσημα στοιχεία).

.....
.....
.....
.....

4.4. Πώς κρίνετε την επιτυχία των προγραμμάτων;

.....

.....

4.5. Πιστεύετε ότι τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης επιτελούν εγκληματοπροληπτικό ρόλο;

.....

.....

.....

4.6. Ποιο πρόγραμμα προτείνετε ως υπόδειγμα καλής πρακτικής;

.....

.....

4.7. Κατά τη γνώμη σας, υπάρχει κάποιο πρόγραμμα, που δεν έχει υλοποιηθεί μέχρι σήμερα και θα μπορούσε να υλοποιηθεί στο μέλλον;

.....

.....

4.8. Ποια είναι τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζετε στην υλοποίηση των προγραμμάτων;

.....

.....

.....

4.9. Τι αλλαγές νομίζετε ότι θα μπορούσαν να γίνουν στα ήδη υπάρχοντα προγράμματα;

.....

.....

.....

4.10. Ποιες είναι οι προτάσεις σας;

.....

.....

.....

Παρατηρήσεις

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΩΤΩΜΕΝΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ		
	(N)	(%)
ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ	1	5,9
ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	1	5,9
ΔΗΜΟΣ ΑΙΓΑΛΕΩ	2	11,8
ΔΗΜΟΣ ΒΟΥΛΑΣ	2	11,8
ΔΗΜΟΣ ΓΑΛΑΤΣΙΟΥ	1	5,9
ΔΗΜΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ	2	11,8
ΔΗΜΟΣ ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ	1	5,9
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ	1	5,9
ΔΗΜΟΣ ΚΗΦΙΣΙΑΣ	1	5,9
ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ	3	17,6
ΔΗΜΟΣ ΜΟΣΧΑΤΟΥ	1	5,9
ΔΗΜΟΣ ΥΜΗΤΤΟΥ	1	5,9
Σύνολο	17	100,0

ΘΕΣΗ		
	(N)	(%)
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ/Η	9	52,9
ΑΛΛΟ	8	47,1
Σύνολο	17	100,0

ΙΔΙΟΤΗΤΑ		
	(N)	(%)
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΣ	3	17,6
ΨΥΧΟΛΟΓΟΣ	4	23,5
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΣ	7	41,2
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	1	5,9
ΠΑΙΔΟΨΥΧΙΑΤΡΟΣ	1	5,9
ΑΛΛΟ	1	5,9
Σύνολο	17	100,0

ΦΥΛΟ		
	(N)	(%)
ΑΝΔΡΑΣ	5	29,4
ΓΥΝΑΙΚΑ	12	70,6
Σύνολο	17	100,0

ΗΛΙΚΙΑ		
	(N)	(%)
26,00	1	5,9
30,00	1	5,9
32,00	1	5,9
33,00	1	5,9
35,00	4	23,5
37,00	1	5,9
42,00	3	17,6
45,00	3	17,6
58,00	1	5,9
60,00	1	5,9
Σύνολο	17	100,0

ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ		
	(N)	(%)
24-29	1	5,9
30-35	7	41,2
36-40	1	5,9
41-45	6	35,3
56+	2	11,8
Σύνολο	17	100,0

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ		
	(N)	(%)
ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΕΙ	9	52,9
ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΤΕΙ	8	47,1
Σύνολο	17	100,0

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ		
	(N)	(%)
ΕΓΓΑΜΟΣ	4	23,5
ΕΓΓΑΜΟΣ ΜΕ ΠΑΙΔΙΑ	9	52,9
ΑΓΑΜΟΣ	4	23,5
Σύνολο	17	100,0

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Δήμος Αγίας Βαρβάρας

- Υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας και κοινωνικής αλληλεγγύης
- Υποστήριξη Σχολικής Κοινότητας
- Προγράμματα υποστήριξης της απασχόλησης/ ενημέρωσης και συμβουλευτικής ανέργων
- Κοινωνική φροντίδα για ανηλίκους και ενήλικες παραβάτες: Πρόγραμμα κοινωφελούς εργασίας
- Υπηρεσίες για άτομα απεξαρτημένα ή στη διαδικασία απεξάρτησης, ειδικές κατηγορίες γυναικών
- Προγράμματα υποστήριξης και ένταξης μεταναστών
- Προγράμματα υποστήριξης της εκπαίδευσης – πρόληψης του αναλφαριθμητισμού
- Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων
- Πρόγραμμα «Ολοκληρωμένη φροντίδα παιδιού και σχολείου»
- Πρόγραμμα προληπτικής ιατρικής και αγωγής υγείας στη σχολική κοινότητα
- Συνοδευτικές υποστηρικτικές υπηρεσίες
- Σχέδιο δράσης συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών «Σύμπλευση» (Δήμοι Αιγάλεω, Αγίας Βαρβάρας, Κορυδαλλού, Χαϊδαρίου και Περιστερίου)
- Έργο "Επί Τροχών: Επόμενη Στάση Αγορά Εργασίας" για την πρόληψη της σχολικής διαρροής (Δήμοι Κορυδαλλού, Αγίας Βαρβάρας)
- Πρόγραμμα «Προώθηση της Ισότητας και Διαδρομές Κοινωνικής Ενσωμάτωσης» (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω)
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας
- Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης της Παραβατικότητας
- Κέντρο Πρόληψης «Άρηξ» των Δήμων Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω, Χαϊδαρίου
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου: Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (ΚΔΑΠ)
- Κέντρο Πληροφόρησης Νέων

- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα

Δήμος Μοσχάτου

- Κοινωνικές υπηρεσίες, προγράμματα βοήθειας ευπαθών κοινωνικών ομάδων, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης
- Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας
- Υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και συμβουλευτικής στη σχολική κοινότητα
- Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού: Γραφείο ενεργοποίησης ανέργων και επιχειρήσεων
- Προγράμματα υποστήριξης της εκπαίδευσης – πρόληψης του αναλφαριθτισμού
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου: Κέντρο Δημιουργικής απασχόλησης (ΚΔΑΠ)
- Κέντρο Πρόληψης «Σταθμός» των Δήμων Καλλιθέας, Μοσχάτου και Ταύρου
- Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης της Παραβατικότητας ΤΟΣΠΑ
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Κέντρο Πληροφόρησης Νέων
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας

Δήμος Κορυδαλλού

- Υπηρεσίες κοινωνικές, προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής στήριξης (Κέντρο Κοινωνικής Παρέμβασης, Σχολή Γονέων)
- Υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και συμβουλευτικής στη σχολική κοινότητα, γραφείο διερεύνησης δυσκολιών προσχολικής ηλικίας
- Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού
- Σχέδιο δράσης συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών «Σύμπλευση» (Δήμοι Αιγάλεω, Αγίας Βαρβάρας, Κορυδαλλού, Χαϊδαρίου και Περιστερίου)

- Έργο "Επί Τροχών: Επόμενη Στάση Αγορά Εργασίας" για την πρόληψη της σχολικής διαρροής (Δήμοι Κορυδαλλού, Αγίας Βαρβάρας)
- Γραφείο παροχής κοινωνικών υποστηρικτικών υπηρεσιών για ανέργους, αποφυλακισμένους, πρώην χρήστες ουσιών, μονογονεϊκές οικογένειες κλπ (Δήμοι Βούλας, Κορυδαλλού, Κηφισιάς και Ηλιούπολης)
- Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης της Παραβατικότητας
- Πρόγραμμα «Νεολαία»
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου: Κέντρο Δημιουργικής απασχόλησης (ΚΔΑΠ)
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Κέντρο Πληροφόρησης Νέων
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας - Εθελοντισμός
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα

Δήμος Βούλας

- Υπηρεσίες κοινωνικές, προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής στήριξης (Γραφείο Κοινωνικής Μέριμνας)
- Συμβουλευτική στα σχολεία
- «Ίσες Ευκαιρίες» (συνοδευτικές υποστηρικτικές υπηρεσίες)
- Γραφείο παροχής «Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών» (Δήμοι Βούλας, Κορυδαλλού, Κηφισιάς και Ηλιούπολης)
- Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού Γραφείο Κοινωνικής Υποστήριξης
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου: Κέντρο Δημιουργικής απασχόλησης (ΚΔΑΠ)
- Κέντρο Πληροφόρησης Νέων
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Συνοδευτικές Υποστηρικτικές Υπηρεσίες
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα

Δήμος Αγίας Παρασκευής

- Υπηρεσίες προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής στήριξης

- «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των μαθητών στα δημοτικά σχολεία»
- Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας
- Πρόγραμμα στήριξης ομάδων κοινωνικού αποκλεισμού
- Υπηρεσίες Οικογένειας, Παιδιού και Νεότητας
- Πρόγραμμα κοινωφελούς εργασίας
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου
- Το Κέντρο Πρόληψης Εξαρτήσεων & Προαγωγής Ψυχικής Υγείας «Αργώ» των Δήμων Αγίας Παρασκευής – Χολαργού
- Πρόκειται να συσταθεί Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης της Παραβατικότητας ΤΟΣΠΑ (2009)
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων

Δήμος Υμηττού

- Πρόγραμμα κοινωνικής μέριμνας, Γραφείο παροχής «Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών» (Δήμοι Βούλας, Κορυδαλλού, Κηφισιάς και Ηλιούπολης)
- Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού
- Σχολείο Μεταναστών
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου
- Το Κέντρο Πρόληψης της Χρήσης Εξαρτησιογόνων ουσιών Δήμων Ηλιούπολης – Υμηττού
- Κέντρο Πληροφόρησης Νέων
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας

Δήμος Κηφισιάς

- Υπηρεσίες προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής στήριξης

- Πρόγραμμα συμβουλευτικής στα σχολεία
- Πρόγραμμα ενισχυτικής μελέτης παιδιών «Αναγνώστηριο»
- Πρόγραμμα συμβουλευτικής στην απασχόληση και επαγγελματικού προσανατολισμού
- Γραφείο παροχής κοινωνικών υποστηρικτικών υπηρεσιών
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου
- Προγράμματα ευαισθητοποίησης της κοινότητας: ομάδες εθελοντών
- Κέντρο Πρόληψης Χρήσης Εξαρτησιογόνων Ουσιών «Πρόνοη»
- Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης της Παραβατικότητας (ΤΟΣΠΑ)
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Κέντρο Πληροφόρησης Νέων
- Εκπαίδευση φοιτητών και σπουδαστών επαγγελματιών Υγείας Πρόνοιας, κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας

Δήμος Καλλιθέας

- Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας
- Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου
- Κέντρο Πληροφόρησης Νέων
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Κέντρο πρόληψης «Σταθμός» των Δήμων Καλλιθέας, Μοσχάτου και Ταύρου
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας

Δήμος Αιγάλεω

- Συμβουλευτικό κέντρο (ατομική - οικογενειακή συμβουλευτική, ομιλίες σε σχολεία και παιδικούς σταθμούς)
- Σχολική κοινωνική υπηρεσία
- Κέντρο προώθησης και υποστήριξης της απασχόλησης

- Σχέδιο δράσης συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών «Σύμπλευση» (Δήμοι Αιγάλεω, Αγίας Βαρβάρας, Κορυδαλλού, Χαϊδαρίου και Περιστερίου)
- Πρόγραμμα «Προώθηση της Ισότητας και Διαδρομές Κοινωνικής Ενσωμάτωσης» (Δήμοι Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω)
- Πρόγραμμα του ελεύθερου χρόνου (Παιγνιοθήκη)
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας
- Κέντρο πρόληψης «Άρηξες» των Δήμων Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω, Χαϊδαρίου
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα

Δήμος Ηλιούπολης

- Υπηρεσίες προαγωγής υγείας, συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής στήριξης (Γραφείο Κοινωνικής Υποστήριξης)
- Υπηρεσίες υποστήριξης/ προώθησης της απασχόλησης και παροχής επαγγελματικού προσανατολισμού
- Τμήμα Ψυχολογικής Υποστήριξης
- Γραφείο παροχής «Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών» (Δήμοι Βούλας, Κορυδαλλού, Κηφισιάς και Ηλιούπολης)
- Αλληλεγγύη
- Κέντρο Πρόληψης της Χρήσης Εξαρτησιογόνων ουσιών Δήμων Ηλιούπολης – Υμηττού
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας

Δήμος Ζωγράφου

- Κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες κοινωνικής πολιτικής
- Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου
- Κέντρο Πρόληψης της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών και προαγωγής υγείας

- Υπηρεσίες υποστήριξης της απασχόλησης/ κατάρτισης
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά και ψυχαγωγικά προγράμματα
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας

Δήμος Γαλατσίου

- Υπηρεσίες κοινωνικής, ψυχοκοινωνική υποστήριξης, μέριμνας και ανάπτυξης
- Συμβουλευτικός Σταθμός Οικογένειας: συμβουλευτική γονέων, ατομική συμβουλευτική και συμβουλευτική ζεύγους
- Πειραματική Σχολική Κοινωνική Υπηρεσία
- Προγράμματα πρόληψης μαθησιακών δυσκολιών/ Πρόγραμμα Σχολικής Ετοιμότητας
- Προγράμματα ενημέρωσης σε νηπιαγωγεία και σχολεία (μαθητές – εκπαιδευτικούς και γονείς) με θέματα: «Κατάργηση Σωματικής Τιμωρίας στα Παιδιά», «Οδική Ασφάλεια – Αλκοόλ – Παραβατικότητα»: πρόγραμμα παρέμβασης και ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινότητας στα θέματα οδικής ασφάλειας, αλκοόλ και παραβατικότητας, Πρόγραμμα Κυκλοφοριακής Αγωγής «Κυκλοφορώ με Ασφάλεια», διανομή έντυπου ενημερωτικού υλικού από ομάδες μαθητών σε κεντρικά σημεία της πόλης σχετικά με την οδηγική συμπεριφορά και την κατανάλωση αλκοόλ.
- Υπηρεσίες υποστήριξης της απασχόλησης/ κατάρτισης
- Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου (Παιγνιοθήκη)
- Τοπικό Συμβούλιο Νέων
- Δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινότητας και εκπαίδευση εθελοντών
- Ενημέρωση και εκπαίδευση ευπαθών ομάδων πληθυσμού και ομάδων υψηλού κινδύνου
- Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης Παραβατικότητας (η λειτουργία του επίκειται)
- Προγράμματα υγείας – υγιεινής και ψυχικής υγείας από το Εθνικό Δίκτυο Δήμων Προαγωγής Υγείας (Ε.Δ.ΔΗ.Π.Υ.)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ IV

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΔΡΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

Ενδεικτικά παραθέτουμε ορισμένες περιπτώσεις προγραμμάτων των Δήμων αναλυτικά προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος λειτουργίας, οι παρεχόμενες υπηρεσίες και η διασύνδεσή τους με τις ανάγκες του πληθυσμού στο τοπικό πλαίσιο.

(1) Συμβουλευτικά Κέντρα Οικογένειας

α) Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας του Δήμου Καλλιθέας

Στο Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας του Δήμου Καλλιθέας λειτουργούν τρία τμήματα: βρεφών – νηπίων (από μηνών έως 4 ετών), παιδιών (έως 12 ετών), εφήβων (12-18 ετών), τα οποία επιδιώκουν να καλύψουν διαφορετικές ηλικιακές ανάγκες. Στο τμήμα βρεφών – νηπίων αφενός τα βρέφη και τα νήπια έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής σε δραστηριότητες που βοηθούν στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, όπως η δημιουργική απασχόληση (ζωγραφική, κουκλοθέατρο, παραμύθια, μουσική, χορός, χειροτεχνίες) και αφετέρου οι νέοι γονείς στηρίζονται στο ρόλο τους μέσα από συναντήσεις γονέων ή μητέρων με κάποιον ειδικό (π.χ. βρεφονηπιαγωγούς) για να συζητηθούν θέματα γύρω από το γονεϊκό τους ρόλο. Επιπλέον, πραγματοποιούνται ομαδικές δραστηριότητες παιδιών και γονέων με συγκεκριμένο θέμα, που είναι ανοιχτές προς την κοινότητα (π.χ. γιορτές, αποκριές). Αντίστοιχα, το τμήμα παιδιών απευθύνεται σε γονείς που το παιδί τους (2 – 5 ετών) εμφανίζει κάποιες ιδιαίτερες δυσκολίες στο παιχνίδι, στην ομιλία, στις σχέσεις του με τα άλλα παιδιά, καθώς και σε γονείς που το παιδί τους (6 – 12 ετών) έχει κάποιες δυσκολίες στο σχολείο, στο διάβασμα, στις σχέσεις με τους συμμαθητές του. Τέλος, το τμήμα εφήβων απευθύνεται σε εφήβους που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στις διαπροσωπικές σχέσεις, στο σχολείο, στην επιλογή επαγγέλματος, καθώς και σε γονείς εφήβων.

Στις υπηρεσίες που παρέχονται περιλαμβάνονται διαγνωστική εκτίμηση και θεραπευτική αντιμετώπιση, ψυχολογική υποστήριξη, ψυχοπαιδαγωγική ή λογοπεδική αντιμετώπιση των δυσκολιών του παιδιού, ατομική ψυχοθεραπεία, αποκατάσταση μαθησιακών δυσκολιών, συμβουλευτική γονέων, ομάδες γονέων και πληροφόρηση της κοινότητας σε θέματα ψυχικής υγείας. Η πρώτη επικοινωνία γίνεται τηλεφωνικά από τον έναν από τους δυο γονείς. Οι αρχικές πληροφορίες που δίνει καταγράφονται από τη γραμματεία σε ένα ειδικό έντυπο, το οποίο περιλαμβάνει το όνομα, την ηλικία

του παιδιού, την σχολική βαθμίδα και διάφορα άλλα στοιχεία της οικογένειας, καθώς επίσης, και το κύριο αίτημα τους.

Τα έντυπα καταγραφής αιτήματος (παραπομπή) συζητιούνται στην εβδομαδιαία συνάντηση της επιστημονικής ομάδας του κάθε τμήματος. Σε αυτήν αποφασίζεται ποιοι ειδικοί θα κάνουν την πρώτη συνέντευξη και με ποια σύνθεση. Συνήθως, η πρώτη συνάντηση γίνεται με τους γονείς προκειμένου να ληφθούν λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με τις δυσκολίες του παιδιού, το ατομικό και το οικογενειακό του ιστορικό. Σε δεύτερη φάση, όταν έχει ολοκληρωθεί το κοινωνικό ιστορικό, γίνεται η διαγνωστική εκτίμηση του παιδιού από έναν ή περισσότερους ειδικούς ανάλογα με την περιπλοκότητα των δυσκολιών του. Στη συνέχεια, αφού όλες οι πληροφορίες που προέρχονται από τους γονείς και το παιδί συζητηθούν εκ νέου στην συνάντηση της επιστημονικής ομάδας, αποφασίζεται ποια θα είναι η καταλληλότερη αντιμετώπιση των δυσκολιών του παιδιού και της οικογένειας και διαμορφώνονται οι σχετικές προτάσεις προς αυτούς. Σε μια από κοινού συνάντηση των ειδικών με τους γονείς (το παιδί μπορεί να παρευρίσκεται ή όχι) ανακοινώνεται μια ολοκληρωμένη πρόταση που αφορά στην καλύτερη δυνατή λύση σε σχέση με το αίτημα της οικογένειας.

Η προσέγγιση περιλαμβάνει, συνήθως, τις παρακάτω παρεμβάσεις:

- θεραπευτική αντιμετώπιση των δυσκολιών του παιδιού: ψυχολογική υποστήριξη, μαθησιακή αποκατάσταση, λογοθεραπεία, φαρμακευτική αγωγή
- συμβουλευτική επαγγελματικού προσανατολισμού εφήβων: διερεύνηση ικανοτήτων, δεξιοτήτων, κλίσεων και ενδιαφερόντων
- συμβουλευτική γονέων
- επικοινωνία με φορείς που εμπλέκονται στις δραστηριότητες του παιδιού (π.χ. σχολείο, φροντιστήριο, παιδίατρος)
- επικοινωνία με φορείς που αφορούν τους γονείς (κοινωνικοπρονοιακούς και ιατροκοινωνικούς φορείς)
- παραπομπή σε άλλες υπηρεσίες (Νοσοκομεία, Κέντρα ψυχικής υγείας)

Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζεται η προσέλευση των οικογενειών (γονείς και παιδιά) και η έκβαση των περιστατικών κατά τα έτη 1998-2002.

ΕΤΗ	ΑΠΕΥΘΥΝΘΗΚΑΝ	ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ
1998 (από Οκτ.)	45	29	15
1999	177	122	55
2000	213	138	75
2001	184	122	62
2002	148	102	46

Στον επόμενο πίνακα απεικονίζεται η προσέλευση των οικογενειών (γονείς και έφηβοι) και η έκβαση των περιστατικών κατά τα έτη 1996-2002.

ΕΤΗ	ΑΠΕΥΘΥΝΘΗΚΑΝ	ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ
1996	245	204	41
1997	278	183	95
1998	244	163	81
1999	269	191	78
2000	295	234	61
2001	276	198	78
2002	314	224	90

β) Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας του Δήμου Μοσχάτου

Το Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας του Δήμου Μοσχάτου στο πλαίσιο του απολογισμού του έργου και της μέτρησης της αποτελεσματικότητάς του διεξήγαγε μελέτη, η οποία είχε σκοπό την ανάδειξη των δυνατοτήτων της κοινοτικής δομής ψυχικής υγείας για έγκαιρη παρέμβαση σε αιτήματα σχετικά με ψυχοκοινωνικές δυσκολίες παιδιών και εφήβων. Για το σκοπό αυτό, μελετήθηκαν αναδρομικά οι 92 πρώτες παραπομπές (intakes) που αφορούσαν παιδιά από το Μάρτιο 2005 – Μάρτιο 2007. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε βασίστηκε στην καταγραφή της δυνατότητας άμεσης υποδοχής του αιτήματος, το προηγούμενο επαφών των αιτούντων με άλλες υπηρεσίες ψυχικής υγείας, την πηγή και το λόγο παραπομπής, καθώς και δημογραφικά στοιχεία.

Τα αποτελέσματα συνοψίζονται στα εξής: Η πρόσβαση στο Κέντρο ήταν άμεση. Το 77% του δείγματος ερχόταν για πρώτη φορά σε επαφή με υπηρεσία ψυχικής υγείας. Η πλειοψηφία των παραπομπών προερχόταν από διάφορες δημοτικές δομές (49%), από σχολεία της κοινότητας (29%), από προτροπή άλλης οικογένειας

που είχε επισκεφτεί το Κέντρο (17%). Τα τηλεφωνικά αιτήματα αφορούσαν συμβουλευτική γονέων (55%), συναισθηματικές δυσκολίες (15%), προβλήματα συμπεριφοράς (11%), μαθησιακές δυσκολίες (14%). Το 52% των αιτημάτων αφορούσε τη σχολική ηλικία, το 29 % την προσχολική και το 19% την εφηβική.

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν είναι ότι τα αιτήματα στο Σ.Κ.Ο. προέρχονταν απευθείας από την κοινότητα (σχολεία και ποικίλες δομές), ενώ παράλληλα υπήρχε η δυνατότητα πρώιμης παρέμβασης και έγκαιρης διάγνωσης, στοιχεία ιδιαίτερα σημαντικά για την προαγωγή της συναισθηματικής υγείας και ανάπτυξης. Μέσα από τα συγκεκριμένα δεδομένα αναδεικνύεται η ανάγκη στελέχωσης των υπαρχουσών κοινοτικών δομών και η δημιουργία νέων προκειμένου να εξυπηρετείται το σύνολο της κοινότητας.

Το Συμβουλευτικό Κέντρο Οικογένειας του Δήμου Μοσχάτου διεξήγαγε, επίσης, έρευνα με θέμα: «Τα ποσοστά προσέλευσης των ανδρών προς αναζήτηση ψυχολογικής βοήθειας σε μια νεοϊδρυθείσα δομή ψυχικής υγείας στην κοινότητα». Σκοπός της έρευνας ήταν η ανίχνευση του ποσοστού προσέλευσης των ανδρών ως γονέων και ως ατόμων αιτούντων ψυχολογικής βοήθειας στο Σ.Κ.Ο., κατά τη διάρκεια των 18 πρώτων μηνών λειτουργίας του. Η μέθοδος βασίστηκε στη μελέτη αναδρομικά 75 εντύπων παραπομπής (intake) από το Μάρτιο του 2005 έως και τον Αύγουστο του 2006 στα οποία αναφέρεται ο λόγος επικοινωνίας με το Κέντρο και δημογραφικά στοιχεία των αιτούντων, καθώς και έντυπα ιστορικών και ψυχολογικών συνεδριών.

Τα αποτελέσματα της έρευνας συνοψίζονται στα εξής: Από το σύνολο των αιτημάτων προς το Κέντρο, το 74% αφορούσε παιδιά, ενώ το 26% ενήλικες. Από τα αιτήματα που αφορούσαν παιδιά, την πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία έκαναν οι πατέρες σε ποσοστό μόλις 5%, ενώ οι μητέρες σε ποσοστό 95%. Στο πρώτο ραντεβού όπου κλήθηκαν και οι δύο γονείς, το ποσοστό παρουσίας των πατέρων ήταν 11%, ενώ αυξήθηκε κατά την εξέλιξη της διαγνωστικής φάσης σε 25%. Από τα αιτήματα που αφορούσαν ενήλικες, το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών ήταν 28%, ενώ των γυναικών 72%.

Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι η προσέλευση των ανδρών σε μια νέα υπηρεσία ψυχικής υγείας στην κοινότητα φαίνεται να είναι πολύ μικρότερη από αυτή των γυναικών. Τα ποσοστά παραμένουν μικρά ακόμη και όταν οι άντρες γονείς κλήθηκαν για τις δυσκολίες του παιδιού τους. Η μικρή συχνότητα προσέλευσης των ανδρών αναδεικνύει την ανάγκη εφαρμογής προγραμμάτων ευαισθητοποίησης στην

ψυχική υγεία σε χώρους όπου υπάρχει μαζική παρουσία ανδρικού πληθυσμού (εργασιακοί χώροι, σχολεία, αθλητικά σωματεία κ.λ.π.).

(2) Ψυχοκοινωνική υποστήριξη/ συμβουλευτική

α) Κέντρο Κοινωνικής Παρέμβασης του Δήμου Κορυδαλλού

Σημαντική δράση σε αυτήν την κατηγορία προγραμμάτων παρουσιάζει το Κέντρο Κοινωνικής Παρέμβασης του Δήμου Κορυδαλλού (Ιατροπαιδαγωγική μονάδα). Η προσέγγιση του Κέντρου περιλαμβάνει: ψυχοθεραπεία παιδιών και εφήβων, υποστηρικτική θεραπεία, οικογενειακή θεραπεία, συμβουλευτική γονέων, ειδική μαθησιακή βοήθεια και λογοθεραπεία, προληπτικές δράσεις ενημέρωσης σε συλλόγους γονέων των σχολείων της περιοχής, σε εκπαιδευτικούς ή άλλους φορείς που εκδηλώνουν ενδιαφέρον.

Αντίστοιχες δράσεις πραγματοποιούνται και για ενήλικες (Μονάδα Ενηλίκων) σε θέματα ψυχικής υγείας (συναισθηματικές δυσκολίες, προβλήματα συμπεριφοράς, προβλήματα επικοινωνίας μεταξύ συζύγων, δυσκολίες στις σχέσεις των δύο φύλων, οικογενειακά προβλήματα, τραυματικά γεγονότα ζωής) μέσα από την ευαισθητοποίηση και την ενημέρωση ομάδων, όπως οι νέοι γονείς, τη διάγνωση και τη θεραπευτική αντιμετώπιση (συμβουλευτική, υποστηρικτική ψυχοθεραπεία και θεραπεία ζεύγους).

β) Γραφείο Κοινωνικής Μέριμνας Δήμου Βούλας

Το Γραφείο Κοινωνικής Μέριμνας του Δήμου Βούλας παρέχει υπηρεσίες ατομικής και ομαδικής συμβουλευτικής. Πιο συγκεκριμένα, η ατομική συμβουλευτική σε έφηβους (ηλικίας 14-18 ετών) έχει στόχο να τους υποστηρίξει στο να αποκτήσουν δεξιότητες προκειμένου να διαχειρίζονται αποτελεσματικότερα τα προβλήματα και τις δυσκολίες στις σχέσεις με το περιβάλλον τους (οικογένεια, σχολείο, κλπ.), να αναγνωρίζουν και να ιεραρχούν τις ανάγκες, να αποδέχονται τον εαυτό τους και να κάνουν υπεύθυνες επιλογές τόσο σε προσωπικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο. Για τη συμμετοχή ενός εφήβου στο πρόγραμμα απαιτείται η γραπτή συναίνεση των κηδεμόνων του.

Επιπλέον, πραγματοποιούνται ομάδες συμβουλευτικής γονέων για υποστήριξη στο ρόλο τους, συμβουλευτική στα σχολεία σε εκπαιδευτικούς και μαθητές, διαλέξεις και συζητήσεις, όπως και ατομική συμβουλευτική με στόχο την προσωπική ανάπτυξη

ενηλίκων (υποστήριξη και καθοδήγηση για να διαχειριστούν πιο αποτελεσματικά και λειτουργικά τα προβλήματα και τις δυσκολίες τους, να αναπτύξουν καλύτερη σχέση με τον εαυτό τους και να βελτιώσουν την επικοινωνία σε διαπροσωπικό, οικογενειακό, επαγγελματικό και κοινωνικό επίπεδο).

(3) Προγράμματα στη σχολική κοινότητα

α) Προγράμματα στη σχολική κοινότητα του Δήμου Αγίας Βαρβάρας

Το πρόγραμμα «Ολοκληρωμένη φροντίδα παιδιού και σχολείου» του Δήμου Αγίας Βαρβάρας απευθύνεται στην προσχολική και σχολική κοινότητα. Στην προσχολική κοινότητα παρέχει σταθερή παρακολούθηση όλων των παιδιών στο χώρο των Δημοτικών παιδικών σταθμών, όπου γίνεται εκτίμηση των δυσκολιών μέσα από ομαδικές δραστηριότητες (συζήτηση, παιχνίδι, σταθμισμένα και μη διαγνωστικά εργαλεία) και αναπτύσσονται ατομικές συνεργασίες με τα παιδιά. Επιπλέον, αναπτύσσεται συνεργασία και συζήτηση με τις παιδαγωγούς των σταθμών για τις δυσκολίες που εμφανίζονται στις σχέσεις τους με τα παιδιά, καθώς και στις σχέσεις των γονιών με τα παιδιά τους. Στα Δημοτικά Σχολεία πραγματοποιούνται παρεμβάσεις σε κρίσιμα γεγονότα σε συνεργασία με εκπαιδευτικούς και διευθυντές, κατόπιν αιτήματος των τελευταίων. Στην αρχή της σχολικής χρονιάς πραγματοποιούνται ομιλίες με θέμα την προσαρμογή – προβλήματα ένταξης στο νέο σχολικό περιβάλλον, ενώ πραγματοποιείται συνάντηση και στο τέλος της σχολικής χρονιάς με θέμα την πρόοδο των παιδιών κατά τη διάρκεια της χρονιάς και τη μετάβαση σε επόμενες βαθμίδες εκπαίδευσης. Επίσης, πραγματοποιούνται ατομικές συναντήσεις με γονείς και παιδιά για θέματα λόγου, συμπεριφοράς, μαθησιακών δυσκολιών.

Όσον αφορά τη μεθοδολογία των ατομικών συναντήσεων, για δυσκολίες συμπεριφοράς και λόγου ακολουθείται η εξής διαδικασία: στην πρώτη επαφή καταγράφεται το αίτημα του αιτούντος και λαμβάνεται το ιστορικό, τα οποία στη συνέχεια διερευνώνται από την υπηρεσία. Εφόσον το πρόβλημα σχετίζεται άμεσα με το σχολικό πλαίσιο, γίνεται επαφή με εκπαιδευτικούς και διευθυντές, ενώ παρέχεται συνεργασία και συμβουλευτική στήριξη γονέων, εκπαιδευτικών και παιδιών κατά περίπτωση. Όπου κρίνεται αναγκαίο ή απαιτείται πολύπλευρη διεπιστημονική προσέγγιση από ιατροπαιδαγωγική ομάδα, γίνεται παραπομπή σε εξειδικευμένους φορείς για αποκατάσταση, όπως σε δημόσιους φορείς υγείας, όπως Κ.Ψ.Υ, ΙΚΑ,

παιδιατρικά νοσοκομεία κ.α. Σε παιδιά με προβλήματα λόγου γίνεται εκτίμηση – διάγνωση των δυσκολιών τους με σταθμισμένα και μη διαγνωστικά εργαλεία. Στην υπηρεσία παραμένουν για αποκατάσταση μόνο παιδιά που ο βαθμός δυσκολίας τους είναι μικρός και απαιτείται βραχυπρόθεσμο πλάνο αποκατάστασης ή παιδιά άπορων οικογενειών χωρίς ασφαλιστική κάλυψη. Τα παιδιά που γίνονται δεκτά έχουν διαταραχές ανάπτυξης της ομιλίας και του λόγου που δεν επηρεάζουν σημαντικά την επικοινωνία και την ψυχική εξέλιξη, όπως διαταραχές άρθρωσης.

Στο Δήμο Αγίας Βαρβάρας υλοποιείται, επιπλέον, το πρόγραμμα *«Προληπτικής ιατρικής και αγωγής υγείας στη σχολική κοινότητα»* σε όλα τα Δημοτικά σχολεία και παιδικούς σταθμούς της πόλης σε συνεργασία με εθελοντές γιατρούς και με φορείς παροχής ιατρικών και κοινωνικών υπηρεσιών.

β) *Ολοκληρωμένο πρόγραμμα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των μαθητών στα δημοτικά σχολεία* του Δήμου Αγίας Παρασκευής

Ο Δήμος Αγίας Παρασκευής πραγματοποιεί το *«Ολοκληρωμένο πρόγραμμα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των μαθητών στα δημοτικά σχολεία»*, το οποίο περιλαμβάνει μια σειρά παρεμβάσεων στα Δημοτικά σχολεία, όπως ενημερωτικές συναντήσεις, σεμινάρια, διαλέξεις και συμβουλευτικές υπηρεσίες σχετικά με τα προβλήματα (ψυχολογικά, συναισθηματικά, μαθησιακά κ.λ.π.) που παρουσιάζονται στους μαθητές. Κάποιες από τις δράσεις που περιλαμβάνει το ολοκληρωμένο πρόγραμμα είναι το βιωματικό ψυχοεκπαιδευτικό σεμινάριο νηπιαγωγών και δασκάλων σχετικά με τα ψυχοκοινωνικά προβλήματα της παιδικής ηλικίας και το ρόλο των εκπαιδευτικών στην αντιμετώπιση αυτών, καθώς και επιμορφωτικές συναντήσεις με τη σχολική σύμβουλο με θεματολογία τις διαταραχές συμπεριφοράς και συναισθήματος, τις μαθησιακές δυσκολίες και συγκεντρώσεις γονέων των Δημοτικών Σχολείων της πόλης. Στόχος του προγράμματος είναι να εφοδιαστούν οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί με γνώσεις, ώστε να βοηθήσουν τους μαθητές των δημοτικών σχολείων να ολοκληρώσουν ομαλά την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και να προληφθούν φαινόμενα παραβατικότητας και σχολικής «εγκατάλειψης».

(4) Προγράμματα πρόληψης των ναρκωτικών

α) Κέντρο Πρόληψης «Άρηξις» των Δήμων Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω και Χαϊδαρίου

Το Κέντρο έχει πραγματοποιήσει τις παρακάτω δράσεις:

Για την εκπαιδευτική κοινότητα και συγκεκριμένα για τους εκπαιδευτικούς, πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικά σεμινάρια ευαισθητοποίησης στη φιλοσοφία της πρόληψης, εκπαίδευση σε υλικά αγωγής υγείας για την τάξη και συμβουλευτική στην εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης. Για μαθητές και φοιτητές πραγματοποιήθηκαν παρεμβάσεις δημιουργικής απασχόλησης μαθητών δημοτικού («Κατασκήνωση στην Πόλη» το καλοκαίρι του 2003 και 2004, ενημέρωση για το Κέντρο σε μαθητές Λυκείου και φοιτητές ΤΕΙ, κλπ).

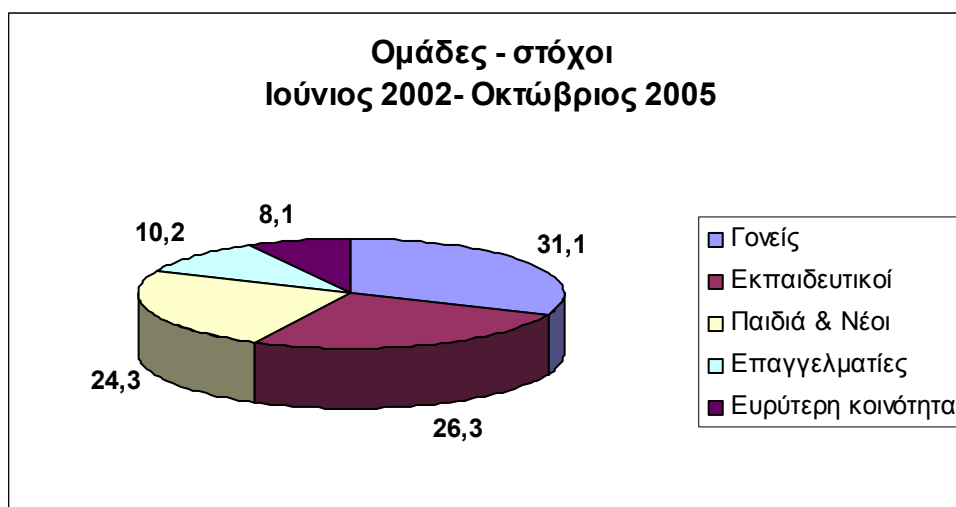
Αναφορικά με τις ομάδες επαγγελματιών, πραγματοποιήθηκαν τέσσερις εκπαιδευτικές ομάδες στο Κέντρο Διαβιβάσεων Χαϊδαρίου με στόχο την ενίσχυση του ρόλου των αξιωματικών, δύο σεμιναριακοί κύκλοι για τους σχολικούς φύλακες των Δήμων Αιγάλεω και Χαϊδαρίου με στόχο την ευαισθητοποίηση για το ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν ως ενήλικες υποστηρικτές δίπλα στα παιδιά, καθώς και ένα σεμινάριο για αστυνομικούς του Δήμου Αιγάλεω.

Όσον αφορά τις ανοιχτές εκδηλώσεις, έχει καθιερωθεί η πραγματοποίηση μιας σειράς εκδηλώσεων με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Κατά των Ναρκωτικών με στόχο την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινότητας και την ενίσχυση των δεσμών του Κέντρου με την τοπική κοινότητα. Οι εκδηλώσεις περιλαμβάνουν προβολή ταινιών, θεατρικές παραστάσεις, αθλητικούς αγώνες, συναυλίες, δημιουργικές δραστηριότητες και ενημερωτικά περίπτερα σε κεντρικά σημεία των τριών δήμων. Επιπλέον, έχουν πραγματοποιηθεί ημερίδες – ομιλίες στην κοινότητα με διάφορα θέματα: *«Η πρόληψη στην τοπική κοινότητα – δράσεις και προοπτικές»* (Αιγάλεω, Χαϊδάρι, 2003), *«Πρόληψη: μια υπόθεση όλων μας»* (Αγία Βαρβάρα, 2004), Ομιλίες για τους τοπικούς φορείς που σχετίζονται με την εκπαίδευση (2003), κ.ά.

Το Κέντρο έχει αναπτύξει συνεργασίες με θεραπευτικά προγράμματα και κοινωνικές υπηρεσίες με σκοπό τη δικτύωση, την ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών, καθώς και την αλληλοενημέρωση για τις δράσεις που πραγματοποιούνται. Επιπλέον, επιδιώκεται η συνεργασία με τα Μ.Μ.Ε. για την ενημέρωση της ευρύτερης κοινότητας σε θέματα πρόληψης και εξάρτησης.

Το Κέντρο Πρόληψης Αρξίς, σε απολογισμό του έργου που πραγματοποίησε κατά την περίοδο από τον Ιούνιο 2002 – Οκτώβριο 2005, κατέληξε σε μια σειρά από διαπιστώσεις: Οι ομάδες στόχοι στις οποίες πραγματοποιήθηκαν μακράς διάρκειας παρεμβάσεις (άνω των 4 ωρών) αφορούσαν γονείς (31,1%), εκπαιδευτικούς (26,3%), παιδιά και νέους (24,3%), επαγγελματίες (10,2%) και την ευρύτερη κοινότητα

(8,1%). Συνολικά, ο αριθμός των συμμετεχόντων ήταν 518 άτομα.

Το Κέντρο Πρόληψης πραγματοποίησε ομάδες συμβουλευτικής γονέων με παιδιά στη σχολική και την εφηβική ηλικία, οργάνωσε συναντήσεις ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης σε συλλόγους γονέων και κηδεμόνων και ανέπτυξε επικοινωνία με όλα τα προεδρεία των συλλόγων.

Οι συμμετέχοντες στις ομάδες γονέων (140 άτομα) ήταν, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, γυναίκες (94,3%), ενώ άνδρες ήταν μόλις το 5,7%. Οι ηλικίες τους ήταν από 25-34 ετών (7,1%), από 35 έως 54 ετών (87,9%), ενώ άνω των 55 ετών ήταν το 5,0%. Τέλος, ο τόπος διαμονής τους ήταν ο δήμος Αγίας Βαρβάρας (52,1%), ο δήμος Χαϊδαρίου (32,9%), ο δήμος Αιγάλεω (14,3%). Από άλλες περιοχές συμμετείχε το 0,7% των ατόμων.

Όσον αφορά τη συμβουλευτική/ ψυχοκοινωνική στήριξη, κατά το διάστημα από τον Ιούνιο 2002 – Οκτώβριο 2005 προσέγγισαν το Κέντρο Πρόληψης 351 άτομα, από τα οποία άνδρες ήταν το 18,8% και γυναίκες το 81,2%. Ο τόπος διαμονής τους ήταν το Αιγάλεω (42,7%), το Χαϊδάρη (22,5%), η Αγία Βαρβάρα (9,1%), άλλες περιοχές (19,9%), ενώ σχετικά στοιχεία δεν έδωσε το 5,7% των ατόμων.

Το είδος των προβλημάτων και αιτημάτων που διατύπωσαν τα άτομα που προσέγγισαν το Κέντρο είχε είτε γενικό χαρακτήρα (48,1%) είτε αφορούσε εξαρτήσεις (32,8%), πρόβλημα επικοινωνίας στην οικογένεια (9,7%), προσωπικές δυσκολίες (3,1%), αναπτυξιακά προβλήματα (3,1%), ήταν κλινικού τύπου (2,3%) ή άλλου χαρακτήρα (0,9%).

Τα μέλη της επιστημονικής ομάδας ανταποκρίθηκαν στα παραπάνω αιτήματα με τους εξής τρόπους: διερεύνηση σε προσωπικό/ά ραντεβού (41,6%), πρόταση για

συμμετοχή των ατόμων σε κάποια δράση (30,8%), πληροφόρηση (11,7%), άλλη συνεργασία (8,8%), καταγραφή πρόθεσης για εθελοντισμό, απευθείας παραπομπή σε άλλο φορέα (1,7%). Για ένα ποσοστό της τάξης του 1,4% δεν υπάρχουν στοιχεία.

Σχετικά με τα άτομα που προσέγγισαν το Κέντρο αναφέροντας πρόβλημα χρήσης (115 άτομα), το 76,5% αυτών έκαναν λόγο για πρόβλημα χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών, το 10,4% για χρήση αλκοόλ, το 8,7% για χρήση ουσιών και οικογενειακά προβλήματα, ενώ το 4,3% για χρήση ουσιών και προβλήματα κλινικού χαρακτήρα.

Στις παρεμβάσεις σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης συμμετείχαν 53 άτομα, εκ των οποίων το 35,8% ήταν άνδρες και το 64,2% γυναίκες. Τα σχολεία στα οποία δίδασκαν βρίσκονταν στο δήμο Αιγάλεω (43,4%), στο δήμο Αγίας Βαρβάρας (24,5%), στο δήμο Χαϊδαρίου (18,9%) και σε άλλες περιοχές (13,2%).

Στις παρεμβάσεις σε εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συμμετείχαν 130 άτομα, εκ των οποίων το 22,3% ήταν άνδρες και το 77,7% γυναίκες. Τα σχολεία στα οποία δίδασκαν βρίσκονταν στο δήμο Αιγάλεω (57,7%), στο δήμο Αγίας Βαρβάρας (16,2%), στο δήμο Χαϊδαρίου (22,3%) και σε άλλες περιοχές (3,8%).

Κατά την περίοδο Ιούνιος 2002 – Οκτώβριος 2005 ενημερώθηκαν στους τρεις δήμους περισσότερα από 900 άτομα. Οι ενημερώσεις πραγματοποιήθηκαν με προσωπικές επαφές, τηλεφωνικές επαφές, αποστολή επιστολών και φαξ.

Τέλος, παρατίθενται μερικά από τα σχόλια που, οι συμμετέχοντες στα προγράμματα του Κέντρου Πρόληψης Άρρξης των Δήμων Αγίας Βαρβάρας, Αιγάλεω και Χαϊδαρίου έγραψαν στο βιβλίο εντυπώσεων: *«Ένας πρωτότυπος για μένα τρόπος ενημέρωσης. Θα χαρώ αν υπάρχει συνέχεια», «Ήταν ένα σεμινάριο που μας δίδαξε τον εκπαιδευτικό από μια διαφορετική άποψη και ταυτόχρονα μας χαλάρωσε και μας έδωσε τη δύναμη να συνεχίσουμε το έργο για τους μαθητές κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες και προβλήματα» (Σεμινάρια ευαισθητοποίησης).*

«Αυτό που κυρίως με ικανοποίησε ήταν το «κλίμα», η ατμόσφαιρα που βοηθήσατε να δημιουργηθεί στην ομάδα. Θα τα ξαναπούμε!», «Φεύγω με μια πολύ όμορφη αίσθηση αισιοδοξίας και ελπίδας, πίστης στον άνθρωπο γενικότερα, στη νέα γενιά και στον εαυτό μου». (Εκπαιδεύσεις σε υλικά αγωγής υγείας).

«Ήταν μια υπέροχη εμπειρία γεμάτη δημιουργικότητα και διασκέδαση. Περάσαμε πολύ ωραία και θα μας μείνει αξέχαστη.» (Στρατός)

β) Κέντρο πρόληψης «Σταθμός» των Δήμων Καλλιθέας, Μοσχάτου και Ταύρου

Τα προγράμματα που στοχεύουν στην οικογένεια περιλαμβάνουν βιωματικά σεμινάρια που απευθύνονται στους γονείς και στην οικογένεια. Το Κέντρο υλοποιεί βιωματικά σεμινάρια για την επικοινωνία στην οικογένεια που απευθύνονται σε γονείς και ολοκληρώνονται σε 10 δίωρες συναντήσεις. Η διαδικασία βασίζεται στην ενεργητική συμμετοχή του γονιού με σκοπό να διευκολυνθεί στο να αναγνωρίσει και να επεξεργαστεί ανησυχίες και συναισθήματα. Στόχοι των σεμιναρίων είναι οι γονείς να κατανοήσουν τη συμπεριφορά και τις ανάγκες των παιδιών, να κατανοήσουν τη σημασία των πρώτων εμπειριών της παιδικής ηλικίας και της αυτοεκτίμησης, να μάθουν νέους τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων στην οικογένεια, να μοιραστούν απόψεις και εμπειρίες, να ενημερωθούν για θέματα εξάρτησης και για τη φιλοσοφία της πρόληψης και να βελτιώσουν την επικοινωνία στην οικογένεια.

Στην εκπαιδευτική κοινότητα, πραγματοποιείται το πρόγραμμα πρόληψης *«Η ουσία της ζωής είναι...»*. Στο πλαίσιο των βραχύχρονων παρεμβάσεων πραγματοποιείται πιλοτικό πρόγραμμα σε μαθητές του Γυμνασίου, η οποία αφορά μια επίσκεψη στο χώρο του Κέντρου στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών εκδρομών των σχολείων. Στόχοι του προγράμματος είναι να κατανοήσουν οι μαθητές την έννοια της εξάρτησης και τους παράγοντες της εξάρτησης, να ανακαλύψουν εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης και αντιμετώπισης μιας δυσκολίας, να επικεντρωθούν σε προσωπικούς παράγοντες δυσκολίας (μεγαλώνω – σχετίζομαι - βάζω στόχους), να μάθουν τρόπους να υπερασπίζονται την άποψή τους και κυρίως να κατανοήσουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως μέλη μιας ομάδας – σχολικής κοινότητας. Για το λόγο αυτό, λειτουργούν μικρές ομάδες με την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών σε ασκήσεις – παιχνίδια γνωριμίας, συνεργασίας, εμπιστοσύνης, ανάπτυξης της δημιουργικότητας και έκφρασης. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται είναι η συζήτηση, η ζωγραφική, η μουσική, οι βιντεοπροβολές και το role playing.

Παράλληλα, υλοποιείται το πρόγραμμα *«Δεξιότητες για παιδιά του Δημοτικού»*. Πρόκειται για πρόγραμμα που απευθύνεται σε μαθητές και εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στόχοι του προγράμματος είναι η ανάπτυξη ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών, η βελτίωση της επικοινωνίας εκπαιδευτικών – μαθητών, η βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων των μαθητών, η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε θέματα πρόληψης και προαγωγής της υγείας του παιδιού και η ενίσχυση των εκπαιδευτικών στο ρόλο τους.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ρόλο του εκπαιδευτικού μέσα στην τάξη και στην ανάπτυξη κλίματος εμπιστοσύνης και καλής επικοινωνίας μεταξύ αυτού και των μαθητών. Τα θέματα που επεξεργάζονται τα παιδιά κατά τη διάρκεια του προγράμματος αφορούν την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, τις φιλικές σχέσεις, την επίλυση διαφωνιών, την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, κ.ά. Η επεξεργασία των παραπάνω θεμάτων επιτυγχάνεται μέσα από ομαδικές δραστηριότητες και παιχνίδια. Το πρόγραμμα είναι μονοετές και μπορεί να υλοποιηθεί στους μαθητές Δημοτικού από εκπαιδευτικούς, οι οποίοι προηγουμένως παρακολουθούν πενήνήμερη ειδική εκπαίδευση από το Κέντρο Πρόληψης

Το Κέντρο διοργανώνει, επιπλέον, ημερίδες, οι οποίες απευθύνονται στη σχολική κοινότητα των Δήμων της περιοχής. Κάποιες από τις ημερίδες που υλοποιήθηκαν είναι οι παρακάτω:

- «Ο ρόλος του Διευθυντή στην πρόληψη της ουσιοεξάρτησης» (2001). Συμμετείχαν διευθυντές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης των τριών δήμων.
- «Πρόληψη: ένας τόπος συνάντησης για την οικογένεια και το σχολείο» (2004). Συμμετείχε η εκπαιδευτική κοινότητα των τριών δήμων.
- «Το παιδί που θρηνεί και ο ρόλος της σχολικής κοινότητας» (2005).
- «Η συμβολή της τοπικής κοινότητας και του σχολείου στην πρόληψη της κακοποίησης του παιδιού» (2006) σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού και τον Συνήγορο του Παιδιού.

Επιπλέον, έχουν πραγματοποιηθεί οι παρακάτω δράσεις:

- Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της σχολικής κοινότητας και του γενικού πληθυσμού για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της εξάρτησης (Νοέμβριος 2007) σε συνεργασία με τη Μονάδα Άμεσης Πρόσβασης του Θεραπευτικού Προγράμματος ΝΟΣΤΟΣ.

- Ανοιχτή εκδήλωση (Μάιος 2007) με στόχο την ενημέρωση για την απεξάρτηση από το αλκοόλ και τον τζόγο με μήνυμα: «Άλλαξε γεύση στη ζωή... Παίξε με ανοιχτά χαρτιά» σε συνεργασία με το θεραπευτικό πρόγραμμα ΑΛΦΑ Απεξάρτησης από το αλκοόλ και τα τυχερά παιχνίδια του ΚΕΘΕΑ.

- 2006: Διήμερο πολιτιστικών εκδηλώσεων σε συνεργασία με θεραπευτικά προγράμματα της Αττικής και με Κέντρα Πρόληψης της Αττικής με μήνυμα: «Στη ζωή δεν υπάρχουν αδιέξοδα».

- 2003: Διήμερο εκδηλώσεων σε συνεργασία με το Δίκτυο Έγκαιρης Παρέμβασης για έφηβους χρήστες ουσιών και τις οικογένειές τους ΠΛΕΥΣΗ με στόχο την προσέγγιση νέων υψηλού κινδύνου.

- Δεκαήμερο πρόληψης σε συνεργασία με την Κινητή Μονάδα Ενημέρωσης ΠΗΓΑΣΟΣ του ΚΕΘΕΑ σε σχολεία των τριών δήμων.

- Συνεργασία με τη Μονάδα Άμεσης Βοήθειας του ΟΚΑΝΑ με στόχο την προσέγγιση ενεργών χρηστών.

- 2001: Επταήμερο εκδηλώσεων σε συνεργασία με την Κινητή Μονάδα Ενημέρωσης ΠΗΓΑΣΟΣ του ΚΕΘΕΑ σε σχολεία των τριών δήμων.

γ) Κέντρο πρόληψης «*Αργώ*» των Δήμων Αγίας Παρασκευής – Χολαργού
Το κέντρο πραγματοποιεί τις παρακάτω δράσεις:

- σχολική κοινωνική εργασία στα Γυμνάσια του Δήμου με την παρουσία κοινωνικού λειτουργού σε εβδομαδιαία βάση στο χώρο των σχολείων
- ενημερωτικές εκδηλώσεις, παροχή συμβουλευτικής σε μαθητές γονείς και εκπαιδευτικούς σε συνεργασία με τον
- «Μαθητικά Φεστιβάλ»
- Ψυχοεκπαιδευτικό σεμινάριο παιδαγωγών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με την συμμετοχή εκπαιδευτικών (δασκάλων και νηπιαγωγών) με ειδικούς επιστήμονες ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς.

Για εκπαιδευτικούς πραγματοποιούνται κάθε χρόνο τα προγράμματα: «Παιχνίδια παιδιών», «Δεξιότητες για παιδιά Δημοτικού» (Πρωτοβάθμια εκπαίδευση), «Στηρίζομαι στα πόδια μου» (Δευτεροβάθμια εκπαίδευση), καθώς και ομάδες υποστήριξης εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

δ) Κέντρο πρόληψης «*Προνόη*» του Δήμου Κηφισιάς

Το Κέντρο πραγματοποιεί μια σειρά από εργαστήρια («Γονείς αρχιτέκτονες της οικογένειας», «Δεξιότητες επικοινωνίας για γονείς», «Επικοινωνία στην οικογένεια», «Εργαστήρι παραμυθιών για την κατανόηση της παιδικής συμπεριφοράς») με θέματα, που αφορούν το γονεϊκό ρόλο, την πρόληψη των εξαρτήσεων, τις τεχνικές επικοινωνίας, την έκφραση των συναισθημάτων, την αυτοεκτίμηση και τις συναισθηματικές συγκρούσεις, τις ανάγκες των παιδιών, καθώς και την ψυχική υγεία και πρόληψη. Επίσης, για τα παιδιά και τους εφήβους πραγματοποιούνται

προγράμματα βραχείας παρέμβασης για μαθητές Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου («Ένα Βήμα για Συζήτηση», «Είμαι κι Εγώ στην Πρόληψη»).

ε) Κέντρο πρόληψης των Δήμων Ηλιούπολης – Υμηττού

Το Κέντρο πραγματοποιεί τα παρακάτω θεματικά σεμινάρια:

- «*Παιχνίδια παιδιών*» (πρωτοβάθμια εκπαίδευση)
- «*Στηρίζομαι στα πόδια μου*» (δευτεροβάθμια εκπαίδευση)
- «*Εισαγωγή στην αφήγηση και την ερμηνεία του παραμυθιού*»: Πρόκειται για ένα τριήμερο σεμινάριο που απευθύνεται σε παιδαγωγούς που εργάζονται σε παιδικούς σταθμούς και νηπιαγωγεία. Τα θέματα με τα οποία ασχολούνται είναι τα ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά της παιδικής ηλικίας, ο λόγος δημιουργίας και η δομή των παραμυθιών, η εισαγωγή στην ερμηνεία του παραμυθιού και η εισαγωγή στις τεχνικές της αφήγησης.
- «*Η Παιδαγωγική Σχέση*»: Πρόκειται για ένα τριήμερο βιωματικό σεμινάριο, που απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σκοπός του σεμιναρίου είναι να αναθερμάνει τη συζήτηση και να διευρύνει τον προβληματισμό γύρω από την παιδαγωγική σχέση. Στο σεμινάριο επιχειρείται μια προσέγγιση της λειτουργίας του ανθρώπινου ψυχισμού και του ασυνείδητου στη παιδαγωγική πράξη.

(5) Προγράμματα πρόληψης της παραβατικότητας

Τα ΤΟΣΠΑ των Δήμων στην προσπάθειά τους να ευαισθητοποιήσουν την κοινότητα έχουν πραγματοποιήσει μια σειρά από εκδηλώσεις. Το ΤΟΣΠΑ του Δήμου Μοσχάτου, διοργάνωσε εκδήλωση – συζήτηση (1^η Δεκεμβρίου 2008) με θέμα «*Ασφαλής πλοήγηση στο διαδίκτυο*». Την εκδήλωση παρακολούθησαν γονείς, εκπαιδευτικοί και παιδιά, ενώ οι εισηγήσεις έγιναν από διακεκριμένους στο είδος τους ειδικούς επιστήμονες και επαγγελματίες, οι οποίοι έδωσαν το έναυσμα για περαιτέρω ενασχόληση με το θέμα της ασφαλούς χρήσης του διαδικτύου, κυρίως μέσα στις σχολικές κοινότητες.

Επιπλέον, ο Δήμος Κορυδαλλού διοργάνωσε (27 Μαΐου 2009) εκδήλωση παρουσίασης του θεσμού από ειδικούς επιστήμονες στους δημότες με στόχο να συμβάλλει στην πρόληψη και στην καταπολέμηση των κοινωνικών παραγόντων που ευνοούν την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών.

Τέλος, στις 29/6/2009 πραγματοποιήθηκε στο Δήμο Αγίας Βαρβάρας συνεδρίαση του Κεντρικού Συμβουλίου Πρόληψης της Παραβατικότητας, στο οποίο

συμμετείχαν καταξιωμένοι επιστήμονες και στελέχη στο χώρο τους, καθώς και εκπρόσωποι από ΤΟΣΠΑ του Δήμου Αθηναίων, που είχαν την ευκαιρία να ανταλλάξουν απόψεις με τα μέλη του Κεντρικού Συμβουλίου.

(6) Προγράμματα κοινωνικής ένταξης/ πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού

α) Γραφείο Υποστηρικτικών Υπηρεσιών του Δήμου Ύμηττου

Στο Γραφείο πραγματοποιήθηκε απολογισμός των παρεχόμενων υπηρεσιών και δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια της περιόδου από 06/02/2004 έως και το 2006. Τα συμπεράσματα συνοψίζονται στα εξής: εξυπηρετήθηκαν 852 άτομα (κατέθεσαν 1504 αιτήματα), η πλειοψηφία των εξυπηρετούμενων ήταν άτομα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης με ποσοστό 43%, ακολουθούν τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση με ποσοστό 32% και τα άτομα που είναι πτυχιούχοι της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης με ποσοστό 25%. Όσον αφορά στο φύλο των εξυπηρετούμενων, παρατηρήθηκε αυξημένη ζήτηση των γυναικών σε ποσοστό 68,2%, ενώ ακολουθούν οι άντρες με ποσοστό 32,8%. Προκύπτει, επομένως, ότι το πρόβλημα της ανεργίας των γυναικών μαστίζει έντονα και την περιοχή του Ύμηττου και είναι η πληθυσμιακή ομάδα που απειλείται περισσότερο με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας.

Παρακάτω, αναλύονται τα ποσοστά των εξυπηρετούμενων από την υπηρεσία:

Εξυπηρετούμενοι	%
Ανεργοί	75,18
Μετανάστες	25,25
Άτομα με λοιπά προβλήματα (ψυχολογικά, οικογενειακά, κ.ά)	32,25
Κακοποιημένες γυναίκες	2,14
Μονογονεϊκές οικογένειες	4,71
Παλιννοστούντες	1,00
Τσιγγάνοι	0,01
Άστεγοι	1,00
Απεξαρτημένοι	0,87
Αποφυλακισμένοι	0,14

Από τον παραπάνω πίνακα, διαφαίνεται ότι η πλειοψηφία των εξυπηρετούμενων προσήλθε στην υπηρεσία με το αίτημα να βοηθηθεί στην προώθηση στην απασχόληση. Από τα 585 αιτήματα που δέχτηκε η υπηρεσία για προώθηση στην απασχόληση, τα 478 άτομα κατάφεραν να απασχοληθούν ως μισθωτοί είτε μερικής απασχόλησης είτε πλήρους απασχόλησης με ποσοστό επιτυχίας 81,7%.

β) Πρόγραμμα «Πρώθηση της Ισότητας και Διαδρομές Κοινωνικής Ενσωμάτωσης» στους Δήμους Αγίας Βαρβάρας και Αιγάλεω

Η υλοποίηση του έργου εντάσσεται στο πλαίσιο του «Ευρωπαϊκού Έτους ίσων ευκαιριών για όλους (2007). Αναλυτικά το έργο που υλοποιήθηκε το 2007 περιλαμβάνει:

- Πρωτογενή έρευνα και μελέτη. Πραγματοποιήθηκε δειγματοληπτική έρευνα 400 νοικοκυριών στις περιοχές με υψηλή συγκέντρωση ευπαθών κοινωνικών ομάδων στους δύο Δήμους. Από την ανάλυση της έρευνας από το ΕΚΚΕ προέκυψαν χρήσιμα συμπεράσματα για τις ομάδες του πληθυσμού που διατρέχουν κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, για το βαθμό χρήσης των κοινωνικών υπηρεσιών των δήμων και για την ενδυνάμωση των υπαρχόντων δομών και την αναγκαιότητα ανάπτυξης νέων δομών και δράσεων προώθησης της ισότητας και κοινωνικής υποστήριξης
- Υλοποίηση ενός WORKSHOP στο Αιγάλεω με τη συμμετοχή των φορέων υλοποίησης της παρέμβασης, δημοσίων φορέων και Μ.Κ.Ο. που δρουν στην περιοχή παρέμβασης ε σκοπό την ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών για τις ανάγκες, προσδοκίες, δυνατότητες των ομάδων στόχου, καθώς επίσης και τη συζήτηση για νέες ιδέες ή επιτυχημένες πρακτικές άμβλυνσης των διακρίσεων και αντιμετώπισης των ρατσιστικών αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών στις τοπικές κοινωνίες.
- Υλοποίηση εξορμήσεων με σκοπό την ενημέρωση, ευαισθητοποίηση, κινητοποίηση για την αποδοχή της διαφορετικότητας, το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την καταπολέμηση των διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού, την αύξηση της συμμετοχής των πολιτών και την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ κοινωνικών ομάδων, φορέων και υπηρεσιών στις τοπικές κοινωνίες.
- Υλοποίηση «Forum ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης» με βασικό θεματικό προσανατολισμό την άμβλυνση των διακρίσεων και την κοινωνική ενσωμάτωση και με στόχο την πληροφόρηση, ευαισθητοποίηση και ενεργοποίηση όλων των συντελεστών εργασιακής και κοινωνικής ένταξης.
- Διάδοση πληροφοριακού υλικού, το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί στις δράσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης.

Σε όλη τη διάρκεια του έργου έγιναν δημοσιεύσεις άρθρων μέσω περιοδικής και τακτικής αποστολής Δελτίων Τύπου στα ΜΜΕ που αναφέρονταν στην πορεία και τα προϊόντα του.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελίδης, Μ. (1993), *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική: η σύγχρονη προβληματική*, επιμέλεια έκδοσης Γετίμης, Π., Γράβαρης, Δ., Θεμέλιο, Αθήνα.

Αλεξιάδης, Σ. (1994), «Η αντεγκληματική πολιτική: Προσεγγίσεις και προβληματισμοί», στο Κουράκης, Ν. (επιμ.) (1994), *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Αμίτσης, Γ. (2001), *Αρχές οργάνωσης και λειτουργίας του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας: το ελληνικό μοντέλο των κοινωνικών υπηρεσιών και η ευρωπαϊκή εμπειρία*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β. (2001), *Βία στο σχολείο: έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*, Μεταίχμιο, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β. (2007), *Κοινωνική διαμεσολάβηση*, Σημειώσεις μαθήματος Τμήματος Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β. (2009), «Η Σχολική Διαμεσολάβηση: Πιλοτική εφαρμογή σε μαθητές Γυμνασίου (στην Ιωνίδειο Σχολή)», Εισήγηση στην ημερίδα με θέμα «Κρίσεις και Συγκρούσεις στο Σχολικό Περιβάλλον» που πραγματοποιήθηκε στις 28 Μαρτίου 2009 στη Γερμανική Σχολή Αθηνών, Γραφείο Σχολικών Συμβούλων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Β' Αθήνας, <http://users.sch.gr/symbath/ekdiloseis>.

Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Κοινωνική διαμεσολάβηση: Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*, Συνεργασία: Καλαβρή, Χ., Μιχαήλ, Η., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β. (2010), *Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαϊκών συστημάτων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Αρτινοπούλου, Β. (2011), «Οι "γκρίζες ζώνες" της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», στον Τιμητικό τόμο για τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη (2011), Πρακτικά συνεδρίου «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας» που πραγματοποιήθηκε 5-7 Ιουνίου 2008, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 161-189.

Αστρινάκης, Α. (1990), *Παρεκκλίνοντες υποπολιτισμοί και στυλ της νεολαίας της εργατικής τάξης: βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωσή τους*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.

Αστρινάκης, Α., Στυλιανούδη, Α. (1996) *Χέβυ μέταλ, ροκαμπίλι και φανατικοί οπαδοί: νεανικοί πολιτισμοί και υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Αστρινάκης, Α. (2003), «Σύγχρονη ουσιώδης ελληνική έρευνα στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης – Διεύρυνση σημείων θεωρητικής συσσώρευσης» στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights,*

crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 121-146.

Βάγια Χ. (1988), «Αξιολόγηση προγραμμάτων: Απαραίτητη διαδικασία για τη βιωσιμότητα της εθνικής και κοινοτικής κοινωνικής πολιτικής», *Εκλογή*, Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος.

Becker, H. S. (2000), *Οι περιθωριοποιημένοι: μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης*, μετάφραση Κουτζόγλου, Α., Μπουρλιάσκος, Β. Γ.Ι., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Bottomley, K. (2000), «Πολιτική, εγκληματολογία και η μείωση της εγκληματικότητας», Μετάφραση Χ. Γαλανού, *Ποινική Δικαιοσύνη*, 10/2000: 1042-1047.

Γεωργούλας, Σ. (2000), *Ανήλικοι Παραβάτες στην Ελλάδα: Κοινωνική Αναπαράσταση και Αντιμετώπιση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Γεωργούλας, Σ. (2003), «Η παραβατικότητα των ανηλίκων ως προβληματική κατάσταση: Ο Συνήγορος του Παιδιού υπό το πρίσμα της καταργητικής πολιτικής», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 8-9/2003: 986-989.

Γιαννάτου, Α. (2010), «Εφαρμογή και Αποτελέσματα της Σχολικής Διαμεσολάβησης», Εισήγηση στην Ημερίδα με θέμα: «Σχολική Διαμεσολάβηση: Ειρηνική επίλυση συγκρούσεων στο σχολείο» που πραγματοποιήθηκε στις 11 Μαΐου 2010, στο Σπίτι του Πολιτισμού (Παλιά Πόλη) στο Ρέθυμνο, <http://diamesolavisi.blogspot.com>.

Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, Α. (1984), *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (Επιμελητής Έκδοσης) (2010), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία*, Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΕΒ), Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Cusson, M. (2002), *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, μετάφραση Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Η., Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα.

Delmas - Marty, M. (1991), *Πρότυπα & Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής*, μετάφραση και εισαγωγή Χ. Ζαραφωνίτου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Grawitz, M. (2006), *Μέθοδοι των κοινωνικών επιστημών*, Αστερίου, Ε. (μετάφραση), Κατερέλος, Γ. (επιμέλεια), Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.

Δαλαμάγκας, Β. (1985), *Δημόσιος τομέας και κοινωνική πολιτική*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Δασκαλάκης, Η. (1979), «Η μεταχείριση του ανήλικου εγκληματία», *Εκλογή Περιοδικό Κοινωνικών Λειτουργιών Ελλάδος*, Δεκέμβριος 1979, αρ.50.

Δασκαλάκης, Η. (1985), *Η Εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, Αντ.

Σάκκουλα, Αθήνα.

Δερμάτη, Σ. (1996), «Σύγχρονες αγγλοσαξονικές οικολογικές προσεγγίσεις της εγκληματικότητας: μελέτες ενδοαστιακής κατανομής της εγκληματικότητας» στο Ζαραφονίτου, Χ. (1996), *Η προστασία του περιβάλλοντος από εγκληματολογική σκοπιά*, Τετράδια Εγκληματολογίας Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

ΕΚΤΕΠΝ (2010), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα 2010*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

ΕΚΤΕΠΝ (2009), *Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα 2009*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, ΕΚΤΕΠΝ, Αθήνα.

Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (1995), *Κοινωνική πολιτική και τοπική αυτοδιοίκηση: παρούσα κατάσταση και προοπτικές*, Μελέτη ΚΕΔΚΕ-ΕΕΤΑΑ, Αθήνα.

Ετζιόνι, Α. (1999), *Η κοινωνία της υπευθυνότητας: κοινωνικότητα και ατομισμός*, μετάφραση Γανιάρη, Α. επιστημονική επιμέλεια Μανιάτης, Γ., εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Ευστρατιάδης, Σ. (2003), «Οι νέες διατάξεις για την παραβατικότητα των ανηλίκων – μια καινοτομία στο ποινικό σύστημα πηγή νέων δυσχερειών», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2003: 1178-1179.

Erikson, E. H. (1990), *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία* (3rd ed.), Καστανιώτης, Αθήνα.

Esping-Andersen, G., Gallie, D., Myles, J. Hemerijck, A. (2006), *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος*, προλογικό σημείωμα Σακελλαρόπουλος, Θ., επιμέλεια-μετάφραση Οικονόμου, Χ., Διόνικος, Αθήνα.

Ewald, F. (2000), *Ιστορία του κράτους πρόνοιας*, μετάφραση Κορασίδου, Μ., Gutenberg, Αθήνα.

Gellner, E. (1996), *Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοί της: Συνθήκες ελευθερίας*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Ζαραφονίτου, Χ.(1995), *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ζαραφονίτου, Χ. (1996), *Η προστασία του περιβάλλοντος από εγκληματολογική σκοπιά*, Τετράδια Εγκληματολογίας Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ζαραφονίτου, Χ. (2002), *Ο φόβος του εγκλήματος: εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας/ Fear of crime : a criminological approach and inquiry based on an empirical study of the phenomenon within the city of Athens*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Ζαραφωνίτου, Χ., Τσίγκανου, Ι. (2002), *Ναρκωτικά: τάσεις και εγκληματολογικές διαστάσεις στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2003), *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Hulsman, L., Bernat de Celis, J. (1997), *Άστοχες ποινές: το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση*, εισαγωγή - μετάφραση Νικολόπουλος, Γ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Θεοδωροπούλου, Μ. (2009), «Η γυναίκα ως δράστης και η αντιμετώπισή της από το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος: Η διαχείριση των ποσοτικών δεδομένων στην εγκληματολογική έρευνα*, 129 Β' 2009: 125-156.

Ιατρίδης, Δ. (2004), Τσαούσης, Δ. (επιμέλεια), *Σχεδιασμός κοινωνικής πολιτικής: θεωρία και πράξη του κοινωνικού σχεδιασμού*, Gutenberg, Αθήνα.

Ιατρίδης Δ. Σ. (2005), *Οργανισμοί Κοινωνικής Φροντίδας Σχεδιασμός κοινωνικής πολιτικής για ανάπτυξη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα (1993), *Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα: 3ο Συνέδριο* [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειο Πανεπιστήμιο, 27-29 Νοεμβρίου 1991, Αθήνα.

Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) (2006), *Φτώχεια, αποκλεισμός & κοινωνικές ανισότητες: πρακτικά συνεδρίου*, Πρακτικά συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Ιωαννίδη, Β., «Αγωγή Υγείας και Νεανική Παραβατικότητα: Η αγωγή και η προαγωγή της υγείας ως μέσα πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας, *Παρουσία*, 1998-2000, τόμ. ΙΓ' - ΙΔ', σελ. 397 - 406.

Καλίτσης, Θ. (2009), «Αστυνομική στατιστική: μια διαδικασία συλλογής ποσοτικών δεδομένων για την εγκληματικότητα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος: Η διαχείριση των ποσοτικών δεδομένων στην εγκληματολογική έρευνα*, 129 Β' 2009: 101-109.

Καραγκούνης, Β. (2008), *Κοινοτική εργασία και τοπική ανάπτυξη*, Εκδ. Τόπος, Αθήνα.

Καραντινός, Δ. (1992), *Οι κοινωνικές υπηρεσίες και η κοινωνική πολιτική καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού*, συντονιστές προγράμματος: Ιωάννου, Χ., Καβουνίδης, Ι., Υπουργείο Εργασίας σε συνεργασία με το ΕΚΚΕ και με την υποστήριξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αθήνα.

Κασιμάτη, Κ. (1998), *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Gutenberg, Αθήνα.

Κασιμάτη, Κ. (2002), *Κοινωνικός σχεδιασμός και αξιολόγηση: μέθοδοι και πρακτικές*, Gutenberg, Αθήνα.

Κατηχωρίτης, Σ. (2007), *Κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες ανάπτυξης στην τοπική αυτοδιοίκηση σε συνάρτηση με τον κοινωνικό αποκλεισμό: αναγκαίες παρεμβάσεις κατάρτισης και υποστήριξης ομάδων στόχων αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας*, Αθήνα

Κατρούγκαλος, Γ. (2009), *Θεσμοί κοινωνικής πολιτικής και προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων σε διεθνές και εθνικό επίπεδο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κατσιγαράκη, Ε. (2004), *Οικογένεια & Παραβατικότητα*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Κάτσικας, Χ., Θεριανός, Κ. (2004), *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης :Από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μέχρι το 2004*, Σαββάλας, Αθήνα.

Κατσούλης, Η. (επιστημ. υπεύθυνος) (1999), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής: έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο*, συντονιστής Καραντινός, Δ., επιστημονική επιτροπή Β. Κοτζαμάνης [κ.ά.], επιμέλεια έκδοσης Καραντινός, Δ., Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., Φρονίμου, Ε., ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Κουκουτσάκη, Α. (2002), *Χρήση ναρκωτικών – ομοφυλοφιλία: Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου*, Εκδόσεις Κριτική – Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κουράκης, Ν. (1991), *Εγκληματολογικοί ορίζοντες*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Κουράκης, Ν. (1994) (συντονισμός και επιμέλεια), *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Κουράκης, Ν., Μηλιώνη, Φ., και ερευνητική ομάδα φοιτητών Νομικής Αθηνών (1995), *Ερευνα στις ελληνικές φυλακές*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Κουράκης, Ν. (1999), *Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία: θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα (Juvenile delinquents and society: a study of the fundamental values, institutions and juvenile delinquency in Greece)*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Κουράκης, Ν. (2000), «Παραβατικότητα εφήβων 1983-1996: Συμπεράσματα μιας έρευνας», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 2/2000:185-186.

Κουράκης, Ν. (2000), «Παραβατικότητα εφήβων και αξίες στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Π., Τσαμπαρλή, Δ., Τσίγκανου, Ι., Φρονίμου, Ε. (2000) *Εγκληματίες και Θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αφιέρωμα στη μνήμη του Η. Δασκαλάκη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Κουράκης, Ν. (2004), «Η νέα ελληνική νομοθεσία για τους παραβατικούς ανήλικους (ν.3189/2003): Από τη θεσμοθέτηση (law in books) στην εφαρμογή (law in action)», *Ποινικός Λόγος*, 1/2004.

Κουράκης, Ν. (2005), «Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας ως μέσο αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας», εισήγηση στην εκδήλωση του

Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα «Το μέλλον της Ενωμένης Ευρώπης», πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουλίου 2005, Αθήνα.

Κουράκης, Ν., (2005), «Η συμμετοχή των πολιτών στην αντιμετώπιση του εγκλήματος και τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας», *Ποινικός Λόγος*, 2/2005.

Κουράκης, Ν. (2006), *Για να νιώθουμε ασφαλείς σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών: Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Κουράκης, Ν. (2006), *Έκταση και ποιότητα της νεανικής παραβατικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα: Οι επιπτώσεις από τη δυσλειτουργία των θεσμών*, <http://www.niotho-asfalis.gr/na/>.

Κουράκης, Ν. (2006), *Το Θεσμικό Πλαίσιο του Δικαίου Ανηλίκων (Ελλάδα και Ευρώπη)*, <http://www.niotho-asfalis.gr/na/>.

Κρεμαλής, Κ. (1990), *Κοινωνική πρόνοια: διερεύνηση και αξιολόγηση ενός νέου συστήματος*, Αθήνα.

Κυριαζή, Ν. (2001) *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Λάζος, Γ. (1998), *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρία και πράξη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Λάζος, Γ. (2001), *Οικονομικό Έγκλημα, Σημειώσεις μαθήματος*, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Λάζος, Γ. (2007), *Κριτική εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Λαμπροπούλου, Ε. (1994), *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Λαμπροπούλου, Ε. (1999), *Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας: Η περίπτωση της βίας και της εγκληματικότητας*, β' εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Λαμπροπούλου, Ε. (2003), «Κοινοτισμός και κοινοτική πρόληψη: Το “νέο παράδειγμα” στην αντεγκληματική πολιτική» στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 777-797.

Lorenz, K. (1978), *Επιθετικότητα*, μετάφραση Χατζηνικολή, Δ., εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα.

Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γ. (1997), *Κοινωνικές αξίες των παραβατικών και των μη*

- παραβατικών, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α. (1999), «Μέθοδοι πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας: Η Καναδική εμπειρία», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 4/1999:392-399.
- Μαγγανάς, Α. (1999), *Θέματα Εγκληματολογικά & Ποινικού Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α. (2000), «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 5/2000: 553-561.
- Μαγγανάς, Α. (2000), «Η εξέλιξη της νεανικής παραβατικότητας στο Κεμπέκ», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 6/2000: 671-676.
- Μαγγανάς, Α. (2001), «Υπάρχουν νέες εξελίξεις στον τομέα της δικαιοσύνης για ανήλικους; Μια συγκριτική επισκόπηση», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 7/2001, σελ. 758-769.
- Μαγγανάς, Α. (2003), «Παραβατική συμπεριφορά ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2003: 1176-1177.
- Μαγγανάς, Α. (2004), *Το Εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη: σεξουαλική εγκληματικότητα, ανήλικοι-θήτες και θύματα, κοινωνική αντίδραση, η μεταχείριση των παραβατικών, σχολιασμός δικαστικών αποφάσεων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γ., Σβουρδάκου, Δ. (2008), *Η εγκληματολογία από τα κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α. (2010), «Κοινωνικές υπηρεσίες για ανήλικους: Ένας αποτελεσματικός τρόπος πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. Η εμπειρία του Κεμπέκ», *Εγκληματολογία* τεύχος 1 (2010), εξαμηνιαία έκδοση, *Ποινική Δικαιοσύνη*.
- Μαλούτας, Θ. (2002), *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας: Οι Πόλεις*, 1^{ος} Τόμος, β' έκδοση, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα – Βόλος.
- Mason, J. (2008), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Κυριαζή, Ν., (επιστημονική επιμέλεια), Δημητριάδου, Ε. (Μτφρ.), 6^η έκδοση, Ελληνικά Γράμματα.
- Μουζέλης, Ν. (1997), «Τι είναι η κοινωνία των πολιτών: Πολυσημικότητα και πολλαπλότητα», *Το Βήμα*, Δημοσίευση 14/12/1997, <http://www.tovima.gr/opinions>.
- Μπενβενιστέ, Ρ. (1994), *Η ποινική καταστολή της νεανικής εγκληματικότητας τον 19^ο αιώνα (1833-1911)*, Σάκκουλα, Αθήνα (Εγκληματολογικά – 7).
- Μπέσιλα-Βήκα, Ε. (2004), *Τοπική αυτοδιοίκηση*, Σάκκουλας, Αθήνα.
- Μπέσιλα-Βήκα, Ε (2005), «Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων», εισήγηση στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας με θέμα: «Πρόληψη παραβατικότητας ανηλίκων», που πραγματοποιήθηκε στη Νέα Φιλαδέλφεια, στις 3 Οκτωβρίου 2005, εκδ. Φιλελεύθερη

Έμφαση, Τριμηνιαία Επιθεώρηση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2005, Τεύχος 25.

Νικολόπουλος, Γ. (2000), «Εγκληματολογικοί προβληματισμοί γύρω από την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού» στο Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Π., Τσαμπαρλή, Δ., Τσίγκανου, Ι., Φρονίμου, Ε. (2000) *Εγκληματίες και Θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αφιέρωμα στη μνήμη του Η. Δασκαλάκη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Νόβα - Καλτσούνη, Χ. (2001), *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία: ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*, Gutenberg, Αθήνα.

Πανάς, Ε. (1995), *Τοπικά αναπτυξιακά προγράμματα: εισαγωγή στη μεθοδολογία*, Gutenberg, Αθήνα.

Πανούσης, Γ. (1988), *Φυσιογνωμική: μια σύγχρονη εγκληματολογική προσέγγιση*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Πανούσης, Γ. (1993), *Εγκλημα και Τοπική Κοινωνία*, Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Πανούσης, Γ. (2008), «Ενδοσχολική βία: Χωρίς όρια και χωρίς ορίζοντα;», *Περιοδικό Αστυνομική Ανασκόπηση*, Ιούλιος-Αύγουστος 2008.

Πανταζόπουλος, Ν. (1993), *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, Παρουσία, Αθήνα.

Παπαδάτος, Π. (1980), *Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική: συγκριτική προσέγγιση*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2002), «Οι μεταμορφώσεις της μηδενικής ανοχής: Το νέο σχέδιο νόμου για τη μεταχείριση των ανηλικών παραβατών στη Γαλλία», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2002: 1197-1199.

Παρασκευόπουλος, Ν. (1988), «Η διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερητικών της ελευθερίας μέσων του ποινικού δικαίου των ανηλικών», *Νομικό Βήμα*, τόμος 36: 732-737.

Παρασκευόπουλος, Χ. (2001), «Κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνία πολιτών και δημόσια πολιτική: Συλλογική δράση και δημόσια αγαθά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 106, Γ' 2001: 43-65.

Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε. Α. (2008), «Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις»/ “Methodology of qualitative research in social sciences and interviews”, *The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, Volume 4, Number 1, 2008: 72-81, Open Education, Αθήνα.

Πιτσελά, Α. (1996), «Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Εξελικτικές τάσεις και στρατηγικές μεταρρύθμισης του ποινικού δικαίου ανηλίκων σε διεθνή σύγκριση» (Greifswald /Γερμανία από τις 26-31.8.1995), *Υπεράσπιση*/1996: 195-206.

Πιτσελά, Α. (2001), *Δίκαιο ανηλίκων*, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής - Διεθνή και Ευρωπαϊκά, Σάκκουλα, Αθήνα.

Πιτσελά, Α. (2002), *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, δ' έκδοση, Σάκκουλα, Αθήνα.

Πιτσελά, Α. (2003), «Ο Πρότυπος Νόμος των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο Ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 8-9/2003: 995-1005.

Robson, C. (2007), *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*, Μιχαλοπούλου, Κ. (επιστημονική επιμέλεια), Καλυβά, Φ. (επιμέλεια μετάφρασης), Νταλάκου, Β., Βασιλικού Κ. (μετάφραση), Gutenberg, Αθήνα.

Ρομπόλης, Σ., Δημουλάς, Κ. (1998), «Οι εταιρικές σχέσεις στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού», στο Κασιμάτη, Κ. (επιμ.) (1998), *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Gutenberg, Αθήνα.

Ρομπόλης, Σ., Χλέτσος, Μ. (1995), *Η κοινωνική πολιτική μετά την κρίση του κράτους πρόνοιας*, εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα.

Ρουμπέα, Γ. (2010), «Εκπαιδύοντες μαθητές διαμεσολαβητές», Εισήγηση στην Ημερίδα με θέμα: «Σχολική Διαμεσολάβηση: Ειρηνική επίλυση συγκρούσεων στο σχολείο» που πραγματοποιήθηκε στις 11 Μαΐου 2010, στο Σπίτι του Πολιτισμού (Παλιά Πόλη) στο Ρέθυμνο, <http://diamesolavisi.blogspot.com>.

Σακελλαρόπουλος, Θ. (2001), *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Κριτική, Αθήνα.

Schnapper, D. (2000), *Η κοινωνία των πολιτών: δοκίμιο πάνω στην ιδέα του σύγχρονου έθνους*, μετάφραση - πρόλογος Παπαδοπούλου Δ., Gutenberg, Αθήνα.

Sellin, T. (2003), *Πολιτισμική σύγκρουση και έγκλημα*, μετάφραση Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Η., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Σκαμνάκης, Χ. (2006), *Ο ρόλος των φορέων της αυτοδιοίκησης στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής: η περίπτωση των φορέων Αχαΐας*, Gutenberg, Αθήνα.

Σκλιάς, Π., Χουλιάρης, Α. (2002), *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών: οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και η διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Σπινέλλη, Κ. (1982), *Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων: θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Σπινέλλη, Κ. (1992), *Ελληνικό δίκαιο ανηλίκων, δραστών και θυμάτων: ένας κλάδος υπό διαμόρφωση*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Σπινέλλη, Κ. (1994), «Αντεγκληματική Πολιτική για ανήλικα άτομα: Προβληματισμοί, πρότυπα, προοπτικές», στο Κουράκης, Ν. (1994) *Αντεγκληματική Πολιτική*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Σταθόπουλος, Π. (1996), *Κοινωνική πρόνοια: Μια γενική θεώρηση*, 2^η έκδοση, εκδ. Έλλην, Αθήνα.

Σταθόπουλος, Π. (2000), *Κοινοτική εργασία: Διαδικασία, Μέθοδοι και Τεχνικές παρέμβασης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Στασινοπούλου, Ο. (1996), *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής: Από το Κράτος Πρόνοιας στον «Νέο» Προνοιακό Πλουραλισμό: φροντίδα και γήρανση - η σύγχρονη πλουραλιστική πρόκληση*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Στασινοπούλου, Ο. (2006), *Κοινωνική πολιτική, βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη, Σημειώσεις μαθήματος*, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Στασινοπούλου, Ο (2006), *Κράτος πρόνοιας: Ιστορική εξέλιξη – σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Gutenberg, Αθήνα.

Στασινοπούλου, Ο. (2009), *Κοινωνική πολιτική και τοπική αυτοδιοίκηση*, Σημειώσεις μαθήματος, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Στραβοσκούφης, Θ. (2006), «Κοινωνική ανάπτυξη, κοινωνία πολιτών και ΜΚΟ. Ένας διαδραστικός θεσμικός μηχανισμός», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 120, 2006: 93-133.

Σωτηρόπουλος, Δ. (επιμ.) (2004), *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών: κοινωνικές κινητοποιήσεις, εθελοντισμός και κράτος στη σύγχρονη Ελλάδα*, με κείμενα του Βουτσάκη Β., Ποταμός, Αθήνα.

Τερζόγλου, Μ. (2003), «Ο Ν 3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 11/2003: 1180-1183.

Τομαρά-Σιδέρη, Μ. (1999) *Η ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση: κοινότητα βίου - κράτος – πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Τράντας, Ν. (2004) *Η τοπική διάσταση της κοινωνικής πολιτικής: Ευρωπαϊκή Ένωση – Ελλάδα*, ΙΣΤΑΜΕ "Ανδρέας Παπανδρέου", Αθήνα.

Τσήτσουρα, Α. (1997), *Αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του ανθρώπου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Τσήτσουρα, Α. (2003), *Η πρόληψη της εγκληματικότητας*, Σημειώσεις μαθήματος, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Τσήτσουρα, Α. (2003), «Εγκληματικότητα και αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de*

l'homme, crime-politique criminelle, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 1405-1422.

Τσίγκανου, Ι. (2002), *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Τσίγκανου, Ι. (2003), «Εγκλημα και “επικινδυνopoίηση” στην κοινωνία της “διακινδύνευσης”, των κοινωνικών ανισοτήτων και της διαφοράς», στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη – Βρυξέλλες, Αθήνα. σελ. 1385-1404.

Τσίγκανου, Ι. (2006), «Προστασία Δικαιωμάτων και Έννομων Αγαθών: Όψεις, στάσεις και διαστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα» σε συνεργασία με Δασκαλάκη, Κ., Gazon, E., Παπλιάκου, Β., Τσαμπαρλή, Δ., Λαμπράκη, Ι. στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) (2006), *Φτώχεια, αποκλεισμός & κοινωνικές ανισότητες: πρακτικά συνεδρίου*, που πραγματοποιήθηκε 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Τσίγκανου, Ι. (2007), «Ο φόβος του εγκλήματος: δεδομένα και μεθοδολογικά παραλειπόμενα» στο Καφετζής, Π., Μαλούτας, Θ., Τσίγκανου, Ι. (2007), *Πολιτική-Κοινωνία-Πολίτες: Αναλύσεις δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας-ESS*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Τσίγκανου, Ι. (2009), «Η γνώση μας για το έγκλημα μέσα από δευτερογενείς πηγές και ποσοτικοποιήσεις: Ουσιαστικά ζητήματα και μεθοδολογικοί περιορισμοί», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος: Η διαχείριση των ποσοτικών δεδομένων στην εγκληματολογική έρευνα*, 129 Β' 2009: 5-31.

Τσομπάνογλου Γ. (2007), *Κοινωνική ανάπτυξη και κοινοτική συνοχή: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Τσουκαλάς, Κ. (1984), *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος: η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα*, 3η έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα.

Φαρσεδάκης, Ι. (1985), *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Φαρσεδάκης, Ι. (1996), *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Φαρσεδάκης, Ι., Χατζηκωνσταντή, Κ. (συνεργ.), (2006), *Δίκαιο ανηλίκων*, 2^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Varelidis N. (2000), *Μελέτη κοινωνικών δημόσιων υπηρεσιών: Η περίπτωση της Ελλάδας, Σύνοψη*, Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας.

Waller, I. & Welsh, B. (1999), «Πρόληψη της εγκληματικότητας: Ενέργειες, αποτελέσματα, πλεονεκτήματα και συμπεράσματα», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 4/1999:

Wolfgang, M., Ferracuti, F. (1995), *Η υποκουλτούρα της βίας: Προς μια ολοκληρωμένη θεωρία στην Εγκληματολογία*, μετάφραση Μηλιώνη, Φ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χάιδου, Α. (1989), *Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χάιδου, Α. (1990), *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και το εξωτερικό*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χάιδου, Α. (1996), *Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χάιδου, Α. (2003), *Εγκληματολογικά Κείμενα: Ανήλικοι – Ναρκωτικά – Κοινωνικός Έλεγχος*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χλιαουτάκης, Ι., Τζαμαλούκα, Γ. (2011), «Μπορεί ο τρόπος ζωής να αποτελέσει δείκτη προσήμανσης της παραβατικής συμπεριφοράς των μαθητών;», στον Τιμητικό τόμο για τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη (2011), Πρακτικά συνεδρίου «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας» που πραγματοποιήθηκε 5-7 Ιουνίου 2008, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 161-189.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adler, F., Mueller, G., Laufer, William S. (1998), *Criminology: the shorter version*, 3rd ed., McGraw-Hill, Boston, Mass.

Aichhorn, A. (1964), *Delinquency and child Guidance*, International Universities Press, INC, New York.

Anderson B., Beinart S., Farrington D., Langman J., Sturgis P., Utting D. (2005), *Risk and Protective factors associated with youth crime, and effective interventions to prevent it*, Youth Justice Board, London.

Anheir, H., Kendall, J. (2000), "Trust and voluntary organizations: Three theoretical approaches", LSE's Center for Civil Society, *Civil Society Working Paper*, No 5, February.

Armstrong, D. (2004), "A Risky Business? Research, Policy, Governmentality and Youth Offending", *Youth Justice*, 2004 Vol. 4 (2):100-116.

Ashford , D. (1988), *The emergence of the welfare states*, Basil Blackwell, Oxford.

Audit Commission (January 2004), *Youth justice 2004: A review of the reformed youth justice system*, Criminal Justice National report, Audit Commission, Belmont Press, UK.

Australian Institute of Criminology (2002), *What works in reducing young people's involvement in crime?*, Review of current literature on youth crime prevention, Reducing young people's involvement in crime – Project, Report prepared by the Australian Institute of Criminology, Australian Capital Territory Government.

Balabin, K. (1990), "*Family Care/Parenting Support Model: Parenting: It's Dad's Work Too!*", Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra.

Barber, B. K., and Olsen, J. A. (1997), "Socialization in context: Connection, regulation, and autonomy in the family, school, and neighborhood, and with peers", *Journal of Adolescent Research*, 12, 287-315.

Bargen, J. (1997), "The role and function of the NSW Juvenile Crime Prevention Advisory Committee - A Personal Perspective", Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997.

Baron, S. (2003) "Self-Control, Social Consequences, and Criminal Behavior: Street Youth and the General Theory of Crime", *Journal of Research in Crime and Delinquency* (November 2003), Vol. 40 (4): 403-425.

Becroft, A.(2003), "Youth justice-The New Zealand experience. Past lessons and future challenges", Paper presented at the Juvenile Justice: From Lessons of the Past to a Road for the Future Conference convened by the Australian Institute of

Criminology in conjunction with the NSW Department of Juvenile Justice and held in Sydney, 1-2 December 2003.

Belotti, V. (2009), "Survey on Child Well-Being Indicators in Italy", Paper presented at the European Seminar on Child Well-Being Indicators, http://www.childoneurope.org/activities/indicators/well-being_indicators.

Benioff, S. (1997), *A Second Chance. Developing Mentoring and Educational Projects for Young People*, Crime Concern, Swindon.

Ben-Arieh, A. (2007), *Multi-National Project for Monitoring and Measuring Children's Well-Being*, <http://multinational-indicators.chapinhall.org/domainlist.lasso>.

Ben-Arieh, A. (2008), *The Child Indicators Movement: Past, Present, and Future*. Child Indicators Research, 1(1), 3-16.

Benson, P. L., Scales, P. C., Hawkins, J. D., Oesterle, S., and Hill, K. G. (2004), *Successful Young Adult Development*, The Bill and Melinda Gates Foundation.

Berelson, B. (1952), *Content analysis in communication research*, Hafner Press, Νέα Υόρκη.

Bevan, O. (1997), "Young people and the police", Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997

Bhabra, S., Hill, E., Ghate D. (2004), *Safer School Partnerships*, National evaluation of the Safer School Partnerships Programme, Youth Justice Board for England and Wales.

Big Brothers Big Sisters Society of Edmonton & Area (2004), *Big Brothers Big Sisters*, Edmonton & Area, Annual Report.

Blackburn, R. (1993), *The psychology of criminal conduct: Theory, research and practice*, John Wiley and sons, Chichester, England.

Bornat, J. [et al.] (1993), *Community care: a reader*, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire.

Bornstein, M. H., Davidson, L., Keyes, C. L. M., Moore, K. A., and The Center for Child Well-Being (2002b), *Well-being: Positive Development across the Life Course*, Erlbaum, Mahwah, NJ.

Botvin, G.J. (2000), "Preventing drug abuse in schools: Social and competence enhancement approaches targeting individual-level etiologic factors", *Addictive Behaviors*, 25, (6): 887-897.

Bortner, M.A. & Williams, L. (1997), *Youth in prison: we the people of Unit Four*, Routledge, New York.

- Boss, P. (1967), *Social Policy and the Young Delinquent*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Bottrell, D., Armstrong, D., France, A. (2010), "Young People's Relations to Crime: Pathways across Ecologies", *Youth Justice* (2010), Vol. 10(1): 56–72.
- Bowen, G.(2005), "Preparing a Qualitative Research-Based Dissertation: Lessons Learned", *The Qualitative Report*, Volume 10, Number 2, June 2005:208-222.
- Bowles, R., Garcia Reyes, M., Pradiptyo R. (2005), *Monitoring and Evaluating the Safer School Partnerships Programme*, Youth Justice Board for England and Wales.
- Boyatzis, R. E. (1998), *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*, Sage, Newbury Park.
- Braithwaite, J. (1989), *Crime, shame and reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Braithwaite, J. (2002), *Restorative justice & responsive regulation*, Oxford University Press, Oxford.
- Bronfenbrenner, U. (1979), *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Bronfenbrenner, U. (1995), *Developmental Ecology through Space and Time: A Future Perspective*, American Psychological Association, Washington, DC.
- Brown, S. (1998), *Understanding youth and crime: listening to youth?*, Open University Press, Buckingham.
- Bradshaw, C. (2004), *Social-Cognitive Mediators of the Link between Social-Environmental Risk Factors and Aggression in Adolescence*, U.S. Department of Justice.
- Bradshaw, J., Hoelscher, P., and Richardson, D. (2007), "An Index of Child Well-Being in the European Union", *Social Indicators Research*, 80, 133-177.
- Bradshaw, J., Richardson, D. (2009), "An Index of Child Well-Being in Europe", Paper presented at the European Seminar on Child Well-Being Indicators.
- Brunson, S. S. & Smith, E. W. (2001), *Culinary Education and Training Program for At-Risk Youth*, OJJDP Fact Sheet, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, April 2001.
- Bryman, A., Burgess, R. (1994), *Analyzing qualitative data*, Routledge, London.
- Budd, T., Sharp, C., Weir, G., Wilson, D., Owen, N. (2005), *Young People and Crime: Findings from the 2004 Offending*, Crime and Justice Survey, Home Office Statistical Bulletins.
- Bullock, K. & Tilley, N. (May 2002), *Shooting, gangs and violent incidents in*

Manchester: Developing a Crime Reduction Strategy, Briefing Note, Crime Reduction Research Series Paper 13, A Publication of the Policing and Reducing Crime Unit, Home Office Research, Development and Statistics Directorate.

Bullock, K., Tilley, N. (2009) "Evidence-Based Policing and Crime Reduction", *Policing*, Oxford University Press [on behalf of CSF Associates: Publius, Inc].

Burney, E. (2005), *Making people behave: anti-social behaviour, politics and policy*, Willan Publishing, Cullompton, UK.

Burrows, M. H. (2003), *Evaluation of the Youth Inclusion Programme*, End of phase one report, Youth Justice Board, London.

Bushway S. & Reuter P. (1996), "Labor Markets and Crime Risk Factors" στο National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising, A report to the United States Congress*, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland.

Butler, L. & Howell, R. (1980), *Coping with growth: Community needs assessment techniques*, Oregon State University, Western Rural Development Center, Corvallis, Oregon.

Buttrum, K. (1997), "Juvenile Justice: What works and what doesn't!", Paper presented at Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice: Toward 2000 and Beyond, Adelaide, 26 & 27 June 1997.

Byrne, F. (1999), *The community, the council and the police: a combination to reduce crime in Footscray*, National Overview of Crime Prevention, Australia.

Caledon Institute of Social Policy (October 2000), *Project Early Intervention*, National Strategy on Community Safety and Crime Prevention, Ottawa, Ontario, Canada.

Caledon Institute of Social Policy (November 2000), *Crime prevention starts at an early age*, National Strategy on Community Safety and Crime Prevention, Ottawa, Ontario, Canada.

Cameron, M., MacDougall, C. (2000), *Crime Prevention Through Sport and Physical Activity, trends & issues in crime and criminal justice*, No. 165, September 2000, Australian Institute of Criminology, Canberra, Australia, <http://www.aic.gov.au>.

Canadian Council on Social Development (2004), "Perception", Volume 27, No. 1 & 2, 2004.

Canadian Council on Social Development, National Strategy on Community Safety, "Preventing Crime Through Social Development Bulletin", no. 1-2 (1999), no. 3 (2000), no. 4 (2000), no. 5 (2002), no. 6 (winter 2003), no. 7 (fall 2003), no. 8 (spring 2004), *Canadian Council on Social Development (CCSD)* in collaboration with the National Strategy on Community Safety and Crime Prevention, Justice Canada.

Canadian Council on Social Development (1994), *Crime Prevention Through Social Development: A Discussion Paper for Social Policy Makers and Practitioners*, Canadian Council on Social Development & Canadian Criminal Justice Association.

Canadian Council on Social Development. (2006), *The Progress of Canada's Children and Youth 2006*, Canadian Council on Social Development.

Carrington K., Hogg, R. (2002), *Critical criminology: issues, debates, challenges*, Willan Pub., Cullompton, Devon, U.K.

Catalano, R. F., Berglund, M. L., Ryan, A. M., Lonczak, H. S., and Hawkins, J. D. (1999), "Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs", U.S. Department of Health and Human Services Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation and The National Institute for Child Health and Human Development.

Catalano, R. (2004), *Developmental Prevention in Schools: Seattle Social Development and Raising Healthy Children Projects*, Social Development Research Group, School of Social Work, University of Washington.

Catalano, R. F., Haggerty, K. P., Oesterle, S., Fleming, C. B., & Hawkins, J. D. (2004) "The importance of bonding to school for healthy development: Findings from the Social Development Research Group", *Journal of School Health* (2004), 74(7): 252-261.

Chapman, S. (2000), *What Works Initiative*, Florida Department of Juvenile Justice.
Challinger, D. (1999), Prevention or displacement?, National Overview of Crime Prevention, Australia, σελ. 29-36.

Challinger, D. (1999), *Serendipitous crime prevention: success in the private sector*, National Overview of Crime Prevention, Australia, σελ. 159-170.

Chambliss, W., Seidman, R. (1982), *Law, order and power*, 2nd ed., Addison & Wesley, Reading, MA.

Chambliss, W. (1999), *Power, politics, and crime*, Westview Press, Boulder, Colo.

Chandler, D., Baker, G. (2005), *Global civil society: contested futures*, Routledge, London.

Cheetham, J. (1992) *Evaluating social work effectiveness*, Open University Press, Buckingham.

Clinard, B., Meier, F. (1979), *Sociology of Deviant Behavior* (5th ed.), Holt Rinehart and Winston, New York.

Coffee, J., Pestridge, S. (2001), *Career Academy Concept*. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, DC: U.S.

Coffey, A., Atkinson, P. (1996), *Making sense of qualitative data: complementary research strategies*, Sage, Thousand Oaks, Calif.

Cohen, A. (1955), *Delinquent boys: The culture of the gang*, Free Press, New York.

Community, Contract and aboriginal policing services (1998), “Creating safer communities: An introduction to Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) for architects, planners and builders”, *Community, Contract and aboriginal policing services*, Canada.

Connolly, M. (2003), “Qualitative Analysis: A Teaching Tool for Social Work Research”, *Qualitative Social Work* 2003, Vol. 2(1): 103-112.

Connor, S. & Brink S. (1999), “Understanding the Early Years: Community Impacts on Child Development”, *Applied Research Branch, Strategic Policy, Human Resources Development*, Canada.

Cooper, C., Anscombe, J., Avenell, J., McLean, F., Morris, J. (2006), “A national evaluation of Community Support Officers”, *Home Office Research Study 297*, Development and Statistics Directorate.

Correll, D. (2008) “The politics of poverty and social development”, *International Social Work* (2008), Vol. International Social Work 51(4): 453–466.

Cox, S., Davison, W., Bynum, T. (1995), “A Meta-Analytic Assessment of Delinquency-Related Outcomes of Alternative Education Programs”, *Crime and Delinquency*, 41(2): 219–34.

Cox, S. (1999), “An Assessment of An Alternative Education Program for At-Risk Delinquent Youth”, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36(3): 323–36.

Courakis, N. (2003), “A typology of juvenile justice systems in Europe” στον Τμητικό τόμο για την Αλική Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 251-273.

Crawford, A. (1998), *Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices*, Longman, London.

Crawford, A. (1999), *The local governance of crime: appeals to community and partnerships*, Oxford University Press, Oxford.

Cronin K. (1997), “Children in the Legal Process - A Comment on Juvenile Crime and Juvenile Justice”, Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997.

Creswell, J. W. (1998), *Qualitative inquiry and research design: choosing among five traditions*, Sage publications, Thousand Oaks, California.

- Crosbie, D. (2000), *Early school leaving: 'whatever happened to that kid?'*, Grassmere Youth Services, Victoria, Australia, σελ. 97-101.
- Cunneen, C., & White, R. (1995), *Juvenile justice: an australian perspective*, Oxford University Press, Melbourne.
- Cunningham N. J. (2007), "Level of Bonding to School and Perception of the School Environment by Bullies, Victims, and Bully Victims", *Journal of Early Adolescence*, (November 2007), Vol. 27 (4): 457-478.
- Davies, H., Nutley, S., Smith, P.C. (2000), *What works. Evidence-based policy and practice in public services*, Policy Press, Bristol.
- Dawson, P. (2005), *Early Findings from the Prolific and Other Priority Offenders Evaluation*, Home Office Development and Practice Report.
- Deakin, N. (1987), *The politics of welfare*, Methuen, London.
- Dean, H. (2006), *Social Policy*, Polity Press, Cambridge.
- Decker, S. (1984), *Juvenile justice policy: analyzing trends and outcomes*, Sage, Beverly Hills.
- De Laine, M (2000), *Fieldwork, participation and practice: ethics and dilemmas in qualitative research*, Sage, London.
- Denzin , N., Lincoln, Y. (1994), *Handbook of qualitative research*, Sage, Thousand Oaks, Calif.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S., (2003), *Strategies of qualitative inquiry* (2nd ed.), Sage, Thousand Oaks, CA.
- Department of Education (2004), *School Age Mothers Report 2003/04*, Department of Education, Northern Ireland, <http://www.deni.gov.uk>.
- Department of the Premier and Cabinet (December 1999), *Queensland Crime Prevention Strategy - Building Safer Communities*, prepared by the Department of the Premier and Cabinet, Queensland Government.
- Dixon, B. (2006), "Development, crime prevention and social policy in post-apartheid South Africa", *Critical Social Policy* (2006) Vol. 26: 169-191.
- Downes, D. (1966), *The Delinquent Solution: A Study in Subcultural Theory*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Downes. D. & Rock, P. (1988), *Understanding Deviance: A guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking*, 2nd edition, Clarendon Press, Oxford.
- Downes, D. & Rock, P. (2007), *Understanding Deviance: A guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford.

- Duke, D., Muzio, I. (1978), "How Effective Are Alternative Schools? A Review of Recent Evaluation and Reports", *Teachers College Record* 79: 461–83.
- Dutile, F., Foust, C., Webster, R., (1982), *Early Childhood Intervention and Juvenile Delinquency*, Lexington Books, D.C. Health and Company, Massachusetts.
- Eccles, J. S., and Gootman, J. (2002), *Community Programs to Promote Youth Development*, National Academy Press, Washington, DC.
- Economic Analysis Committee (1990), *Prevention through Social Development*, *Economic Analysis Committee*, National Crime Prevention Council, Canada.
- Elliott, D., Huizinga, D., Ageton, S. (1985), *Explaining Delinquency and Drug Use*, Sage publications, Beverly Hills, California.
- Elliot, D., Mayadas, N. (1999) "Infusing global perspectives into social work practice", στο Link R.J. & Ramanathan C.S. (1999) *All our futures: principles and resources for social work practice in a global era*, Brooks Cole, New York.
- Elsea, M., Rees, J. (2001), "At what age are children likely to be bullied at school?", *Aggressive Behavior*, Vol. 27: 419-429.
- Erikson, E. H. (1968), *Identity: Youth and Crisis*, Norton, New York.
- Erikson, K. (1986), *Wayward Puritans: a study in the sociology of deviance*, Macmillan, New York.
- Esty, D., Ivanova, M. (2002), *Global Environmental Governance: Options & Opportunities*, Yale School of Forestry and Environmental Studies.
- European Crime Prevention Network (2004), "Evaluation of the Operation and Future of the European Crime Prevention Network (EUCPN)", October 11, 2004, <http://www.eucpn.org/keydocs/EUCPN%20evaluation%20report%202004>.
- Fagan, A. A., Hanson, K., Hawkins, J. D., Arthur, M. W. (2008), "Implementing Effective Community-Based Prevention Programs in the Community Youth Development Study", *Youth Violence and Juvenile Justice* (July 2008), Vol. 6 Number 3, 256-278.
- Farrington, D. P. (2000), "Explaining and Preventing Crime: The Globalization of Knowledge", *Criminology* 38(1):1–24.
- Farrington D. (2001), "Effective Programs to Counter Juvenile Delinquency", *Ποινικός Λόγος*, 2621-2631.
- Finlay, L., Ballinger, C (2006), *Qualitative research for allied health professionals: challenging choices*, John Wiley, Chichester, East Sussex.

Fitz-Gibbon, C. T., Morris, L. L. (1987), *How to design a program evaluation*, University of California, Los Angeles, Center for the Study of Evaluation, Sage, Newbury Park, Calif.

France, A., Hine, J., Armstrong, D., Camina, M. (2004), *The On Track Early Intervention and Prevention Programme: from theory to action*, Home Office Online Report 10/04.

Gambone, M. A., Klem, A. M., and Connell, J. P. (2002), "Finding Out What Matters for Youth: Testing Key Links in a Community Action Framework for Youth Development", *Youth Development Strategies Inc. and The Institute for Research and Reform in Education*, Philadelphia.

Gant, F. & Grabosky, P. N. (2000), *The Promise of Crime Prevention: Second Edition*, Australian Institute of Criminology, Research and Public Policy Series, No. 31.

Geason, S. & Wilson, P. (1988), *Crime Prevention: theory and practice*, Australian Institute of Criminology, Canberra.

Geason, S. & Wilson P. (1989), *Designing out crime: Crime prevention through environmental design*, Australian Institute of Criminology, Canberra, 1989.

Glueck, S. & E. (1940), *Juvenile delinquents grown up*, The Commonwealth Fund, New York.

Gottfredson, G. (1987), "American Education - American Delinquency", *Today's Delinquent* 6(1): 1-65.

Grabosky, P. & James, M. (1995), *The promise of crime prevention: Leading crime prevention programs*, Australian Institute of Criminology, Research and Public Policy Series.

Gottfredson, D. (1996), "School-Based Crime Prevention", στο National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*, A report to the United States Congress, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland.

Gottfredson, G. D & Gottfredson, D. C. (2001), "What schools do to prevent problem behavior and promote safe environments", *Journal of Educational & Psychological Consultation*, Vol. 12: 313-344.

Government of Québec (2001), *Departmental Crime Prevention Policy: Making our Communities safer for everyone*, Government of Québec, November 2001.

Greenberg, M., Weissberg, R., Utne O'Brien M., Zins, J., Fredericks, L. and Resnik, H., Elias, M. (2003), "Enhancing School-Based Prevention and Youth Development Through Coordinated Social, Emotional, and Academic Learning", *American Psychologist*, Vol. 58, σελ. 466-474.

Griffin, P., Torbet, P., Szymanski L. (December 1998), *Trying Juveniles as Adults in Criminal Court: An Analysis of State Transfer Provisions – Report*, National Center for Juvenile Justice, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Grossman, J. B., & Garry, E. M. (1997), “Mentoring -- A proven delinquency prevention strategy”, *Juvenile Justice Bulletin*, Washington, DC: U.S. Department of Justice.

Gullotta, T., Adams, G., Montemayor, R. (1998), *Delinquent violent youth: Theory and Interventions*, Sage, U.S.A.

Hagan, J., McCarthy, B., in collaboration with Patricia Parker and Jo-Ann Climenhage (1998), *Mean streets: youth crime and homelessness*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hage, S. M., Romano, J. L., Conyne, R. K. Kenny, M., Matthews, C., Schwartz, J. P., Waldo, M. (2007), “Best Practice Guidelines on Prevention Practice, Research, Training, and Social Advocacy for Psychologists”, *The Counseling Psychologist* (July 2007) Vol. 35(4): 493-566.

Haines, K. and Case, S. (2004), “Promoting Prevention: A Multi-agency Initiative to Prevent Youth Offending Through Consultation in Swansea Schools”, *Youth Justice*, 2004, Vol. 4(2): 117-132.

Haines, K., Case, S. (2008), “The Rhetoric and Reality of the ‘Risk Factor Prevention Paradigm’ Approach to Preventing and Reducing Youth Offending”, *Youth Justice* (2008), Vol. 8(1): 5–20.

Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra.

Hartmann, D., Depro, B. (2006), “Rethinking Sports-Based Community Crime Prevention: A Preliminary Analysis of the Relationship Between Midnight Basketball and Urban Crime Rates”, *Journal of Sport & Social Issues* (May 2006), Vol. 30(2): 180-196.

Hawkins, J., Wall, J. (1980), *Alternative Education: Exploring the Delinquency Prevention Potential*, Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, DC: U.S.

Hawkins, D. (1996), *Delinquency and Crime: current theories*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hawkins, D., Laub, J., Lauritsen, J. (1998), “Race, Ethnicity and Serious Juvenile Offending” στο Loeber, R. & Farrington, D. (1998), *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Sage publications, Thousand Oaks, California.

- Hawkins, J. D., Shapiro, V. B., Fagan, A. A. (2010), "Disseminating Effective Community Prevention Practices: Opportunities for Social Work Education", *Research on Social Work Practice* (2010), Vol. 20(5): 518-527.
- Henwood, K. L., Pigeon, N. R. (1992), "Qualitative research and psychological theorising", *British Journal of Psychology*, 83(1): 97-112.
- Henwood, K., Pidgeon, N. (1994), "Beyond the qualitative paradigm: A framework for introducing diversity within qualitative psychology", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 4: 225-238.
- Hill, M., Bramley, G. (1986), *Analysing social policy*, Basil Blackwell, Oxford.
- Hill, M. (1983, 1986), *Understanding social policy*, 2nd ed., Basil Blackwell, Oxford.
- Hirschi, T. (1969), *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley.
- Hirschi, T., Gottfredson, M. (1994), *The generality of deviance*, Transaction Publishers, U.S.A..
- Hogan, M. (1990), "Youth Crime Prevention & the New Federalism: the Role of Governments", Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra.
- Hogan, M. (1999), *Towards a National Approach to Crime Prevention*, National Overview of Crime Prevention, Australia.
- Holden, T. (2004), *The role of education in enhancing life chances and preventing offending*, Home Office Development and Practice Report, Holden McAllister Partnership and Richard Lloyd.
- Hollingsworth, D. (1982), "The impact of Neuropsychology and Dysfunction on child development", στο Dutile, F., Foust, C., Webster, R. (1982) *Early Childhood Intervention and Juvenile Delinquency*, Lexington Books, D.C. Health and Company, Massachusetts.
- Holsti O. R., (1969), *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Reading, Mass, Addison-Wesley.
- Home Office (2004), *The role of education in enhancing life chances and preventing offending*, Home Office Development and Practice Report, 2004.
- Hope, T. (2001), "Community crime prevention in Britain: A strategic overview", *Criminology and Criminal Justice* (2001), Vol. 1(4): 421-439.
- Howell, J. [et al.] (1995), *Serious, violent & chronic juvenile offenders: a sourcebook* editors, Sage, Thousand Oaks, California.
- Hughes, G. (1998), *Understanding Crime Prevention: Social Control, risk and late modernity*, Open University Press, Buckingham.

Huesman, L. R., (1994) *Aggressive behavior: Current perspectives*, Plenum, New York.

Hughes, G., Edwards, A. (2002) *Crime control and community: the new politics of public safety*, Willan, Devon, U.K.

Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi>.

Iatridis D. (1994), *Social policy: institutional context of social development and human services*, Brooks/Cole Pub Co., Pacific Grove, Calif.

International Centre for the Prevention of Crime (1998), *The Role of the Police in Crime Prevention*, International Centre for the Prevention of Crime, Montreal Seminar, November 10-13, 1998.

International Centre for the Prevention of Crime (2005), *Urban Crime Prevention and Youth at Risk*, Compendium of Promising Strategies and Programmes from around the World, Prepared for the 11th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Bangkok, 2005, International Centre for the Prevention of Crime, Montréal, Québec, Canada.

Jessor, R. et al. (1995), "Protective factors in adolescent problem behavior: Moderator effects and developmental change", *Developmental Psychology*, Vol. 31: 923-933.

Jenson, J. M. (2010) "Advances in Preventing Childhood and Adolescent Problem Behavior", *Research on Social Work Practice* (2010), Vol. 20(6): 701-713.

John Howard Society (1995), *Crime Prevention Through Social Development: A Literature Review*, The John Howard Society of Alberta.

Johnson, S., Owers, K., Jordan, P., Mallender, J., Davidson, N., Hirschfield, A. (2004), "Evaluating Crime Prevention Scheme Success: Estimating 'Outcomes' or How Many Crimes Were Prevented", *Evaluation*, 2004, Vol 10(3): 327-348.

Judd, D. (1985), *Public policy across states and communities*, JAI Press, Greenwich, Conn.

Kaplan, H. (1995), *Drugs, Crime, and other Deviant adaptation: Longitudinal Studies*, Plenum Press, New York.

Kaviraj, S., Khilnani, S. (2003), *Civil Society: History and Possibilities*, CUP.

Keane, J. (1988), *Civil Society and the State*, Verso, London.

Keane, J. (1998), *Civil society: old images, new visions*, Polity Press, Cambridge, UK.

Keane, J. (2003), *Global civil society?*, Cambridge University Press, Cambridge.

Kemple, J., Snipes, J. (2000), *Career Academies: Impacts on Students' Engagement and Performance in High School*, Manpower Demonstration Research Corporation, San Francisco, Calif.

- Kelly, K. D., Caputo, T., Jamieson W. (2005), "Reconsidering sustainability: some implications for community-based crime prevention", *Critical Social Policy* (2005), Vol. 25(3): 306–324.
- Klein, M. (1976), *The juvenile justice system*, Sage publications, Beverly Hills, California.
- Kobrin, S. & Klein, M. (1983), *Community treatment of juvenile offenders: the DSO experiments*, Sage, Beverly Hills.
- Kohen D., Hertzman C., Brooks-Gunn J. (1998), *Neighbourhood Influences on Children's School Readiness*, Applied Research Branch, Strategic Policy, Human Resources Development, Canada.
- Korn, Y. (1997), "Strategic directions in the prevention of youth crime", Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997.
- Krippendorff, K. (1980), *Content Analysis: an introduction to its methodology*, The Sage Comtex Series, ap.5, Sage, Newbury, Park, CA.
- Kuhnle, S. Selle, P. (1997), *Government and voluntary organizations: a relational perspective*, Avebury, Aldershot Hants, England.
- Land, K. C., Lamb, V. L., Mustillo, S. K. (2001), "Child and Youth Well-Being in the United States, 1975-1990: Some Findings from a New Index", *Social Indicators Research*, 56, 241-320.
- Larson, R. W. (2000), "Toward a Psychology of Positive Youth Development", *American Psychologist*, 55(1), 170-183.
- Lavalette, M. and Pratt, A. (1997), *Social Policy: A Conceptual and Theoretical Introduction*, Sage Publications, London.
- Lavertue, R., Migneault, I. (2001), *Making our Communities safer for everyone*, Departmental Crime Prevention Policy, Government of Québec.
- Lea, J. (2002), *Crime & modernity: continuities in left realist criminology*, Sage, London.
- Lee, P., Raban, C. (1988), *Welfare theory and social policy: reform or revolution?*, Sage, London.
- Lemert E. (1972), *Human deviance, social problems, and social control*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Link R.J. & Ramanathan C.S. (1999) *All our futures: principles and resources for social work practice in a global era*, Brooks Cole, New York.

Lerner, R. M. and Benson, P. L. (2004), *Developmental Assets and Asset-building Communities*, Search Institute, Minneapolis.

Lerner, R. M. (2005), "Promoting Positive Youth Development: Theoretical and Empirical Bases", Paper presented at the Workshop on the Science of Adolescent Health and Development, <http://ase.tufts.edu>.

Lerner, R. M., Lerner, J. V., Phelps, E. and Colleagues (2008), *The Positive Development of Youth*, Technical Report, Institute for Applied Research in Youth Development, Medford.

Lincoln, Y. S., Guba, E. (1985), *Naturalistic inquiry*, Sage, Newbury Park, CA.

Little Hoover Commission (2001), *Never Too Early, Never Too Late... To Prevent Youth Crime & Violence – Introduction*, Little Hoover Commission, YCVP Report, U.S.A.

Lippman, L. (2004), "Indicators of Child, Family, and Community Connection", *US Department of Health and Human Services Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation*, Washington, DC.

Lippman, L., H., Anderson Moore, K., McIntosh, H. (2009), "Positive Indicators of Child Well-Being: A Conceptual Framework, Measures and Methodological Issues", *Innocenti Working Paper* No. 2009-21, Florence, UNICEF Innocenti Research Centre.

Loeber, R. & Farrington, D. (1998), *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Sage publications, Thousand Oaks, California.

Lurigio, A.J., Rosenbaum, D.P. (1986), "Evaluation research in community crime prevention. A critical look at the field" στο Rosenbaum D.P. (1986), *Community crime prevention. Does it work?* Sage, Beverly Hills.

Madill, A., Jordan, A., Shirley, C. (2000), "Objectivity and reliability in qualitative analysis: Realist, contextualist and radical constructionist epistemologies", *British Journal of Psychology*, 91: 1-20.

Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R. (2007), *The Oxford handbook of criminology*, 4th ed., Oxford University Press, Oxford.

Makhoul, A. (2001), *Healthy Families, Healthy Communities*, National Strategy on Community Safety and Crime Prevention, February 2001, Caledon Institute of Social Policy, Ontario, Canada.

Mark, M., Henry, G., Julnes, G. (2000), *Evaluation: an integrated framework for understanding, guiding and improving policies and programs*, The Jossey-Bass nonprofit & public management series, Jossey-Bass, San Francisco.

Mason, G. & Wilson, P. (1988), *Sport, recreation and juvenile crime: an assessment of the impact of sport and recreation upon Aboriginal and non-Aboriginal youth*, Australian Institute of Criminology, Canberra.

- Mason, P., Prior D. (2008), "The Children's Fund and the prevention of crime and anti-social behaviour", *Criminology and Criminal Justice* (2008), Vol. 8(3): 279-296.
- May, R. (1999), "A Youth Crime Prevention Program: Blue Light Youth Camps", *National Overview of Crime Prevention*, Australia, σελ. 259-262.
- Marshall, C., Rossman, G. (1999), *Designing qualitative research*, 3rd ed., Sage Thousand Oaks, Calif.
- Marshall, T. H. (1967), *Social policy: in the twentieth century*, Hutchinson University Library, London.
- Mason, P., Prior D. (2008), "The Children's Fund and the prevention of crime and anti-social behaviour", *Criminology and Criminal Justice* (2008), Vol. 8(3): 279-296.
- Matza, D. (1964), *Delinquency and drift*, with a new introduction by the author, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J, (reprint 1990, 1999).
- Maxwell, J. A. (1992), "Understanding and Validity in Qualitative Research", *Harvard Educational Review*, Fall 1992, Vol. 62, No 3:279-300.
- McBride, C. M., Curry, S. J., Cheadle, A., Anderman, C., Wagner, E. H., Diehr, P. and Psaty, B. (1995), "School-level application of a social bonding model to adolescent risktaking behaviour", *Journal of School Health*, 65 (2), 63–68.
- Mc Cord, W. & J., Zola, I. (1959), *Origins of Crime*, Columbia University Press, New York.
- McGarrell, E. (2001), *Restorative Justice Conferences as an Early Response to Young Offenders*, OJJDP Juvenile Justice Bulletin, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington.
- McLaughlin, E., Muncie, J., Hughes G. (2003), *Criminological perspectives: essential readings*, 2nd ed., Sage, London.
- Mead, G. (1934), *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Merton, R. K. (1968), *Social theory and social structure*, (enlarged. ed.), Free Press, New York.
- Miller, A., Ferguson, E., & Byrne, I. (2000) "Pupils' causal attributions for difficult classroom behaviour", *British Journal of Educational Psychology*, Vol. 70 (1): 85-96.
- Ministry of Social Development of New Zealand (2005), *Leading Social Development: Annual Report 2004/2005*, The Ministry of Social Development, New Zealand.
- Ministry of Health of New Zealand (May 2001), *Children in New Zealand*, Report on

Cross-Sectoral Outcome, Measures and Targets, Ministry of Health, Wellington, New Zealand.

Ministry of Social Development. (2008), *Children and Young People: Indicators of Wellbeing in New Zealand 2008*, Ministry of Social Development, Wellington, New Zealand.

Moore, K. A. and Halle, T. G. (2001), "Preventing Problems vs. Promoting the Positive: What do we want for our Children?" στο Hofferth, S., Owens T. (2001), *Children at the Millennium: Where have we come from, where are we going?* Advances in Life Course Research series: JAI Press.

Moore, K.A., Zaff, J.F. and Hair, E. (2002), "Research and Evaluation to Serve the Public" *Prevention and Treatment* 5: Article 3.

Moore, K. A., and Lippman, L. (2005), "What do Children Need to Flourish? Conceptualizing and Measuring Indicators of Positive Development", Springer, New York.

Moore, K. A., Theokas, C., Lippman, L., Bloch, M., Vandivere, S., and O'Hare, W. (2008), "A Microdata Child Well-Being Index: Conceptualization, Creation, and Findings", *Child Indicators Research*, 1(1), 17-50.

Moore, K. A., and Theokas, C. (2008), "Conceptualizing a Monitoring System for Indicators in Middle Childhood", *Child Indicators Research*, 1, 109-128.

Morris, T. (1958), *The criminal area: A Study in Social Ecology*, Routledge & Kegan Paul, London.

Morris, A. & McIsaac, M. (1978), *Juvenile justice: the practice of social welfare*, Heinemann, London.

Mukherjee, S. (1997), "Juvenile Crime: Overview of changing pattern", Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997.

Muncie, J. (1999), *Youth and crime: a critical introduction*, Sage, London.

Muncie, J. (2006), *Criminology*, London, Sage.

National Center for Juvenile Justice (July 1996), *State responses to serious and violent juvenile crime*, Research Report, National Center for Juvenile Justice, U.S.

National Crime Prevention Centre (2000), *Situational Crime Prevention*, Government of Canada.

National Crime Council (2002), *Tackling the Underlying Causes of Crime*, Stationery Office, Dublin.

National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't*,

what's promising, A report to the United States Congress, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland.

National Crime Prevention Strategy (2004), *Calgary's Crime Prevention Through Social Development Network: Youth At Risk*, Mount Royal College, Canada.

Nelson, G., Pancer, M., Hayward K., Kelly R. (2004), "Partnerships and Participation of Community Residents in Health Promotion and Prevention: Experiences of the Highfield Community Enrichment Project (Better Beginnings, Better Futures)", *Journal of Health Psychology* (2004), Vol. 9(2) 213–227.

Nyden, P. (1997), *Building community: social science in action*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, Calif.

New Zealand Government Report (February 2001), *Follow-up to the United Nations: World Summit for Children 1990*, New Zealand Government Report, Wellington, New Zealand.

O'Connor I. (1997), "Models of Juvenile Justice", Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997.

Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention of the United States (May 1998), *What Do You See?*, Report of the comprehensive strategy task force on serious, violent and chronic juvenile offenders, Jacksonville, Department of Justice, Florida.

Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (2001), *Culinary Education and Training Program for At-Risk Youth*, OJJDP Fact Sheet, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, April 2001.

Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (May 2001), *OJJDP Research 2000 – Report*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs.

Oldenhove, H. (1990), "Physical Activities Model Youth Sport ... The Next Step", Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra.

Olweus, D. (1994), "Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program", Huesman, L. R., *Aggressive behavior: Current perspectives*, Plenum, New York.

O' Mahony, P. (2009), "The Risk Factors Prevention Paradigm and the Causes of Youth Crime: A Deceptively Useful Analysis?", *Youth Justice* (2009) Vol. 9(2): 99–114.

Overview of UEY (2005), *Understanding the Early Years*, Community Development and Partnerships Directorate, Human Resources and Social Development, Canada.

Omaji, P. (1997), "Critical Issues in managing young offenders: A review of western

Australia's recent initiatives", Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997.

Padgett, D. K. (1998), *Qualitative methods in social work research: Challenges and reward*, Sage, Thousand Oaks, CA.

Patton, M. Q. (1980), *Qualitative evaluation methods*, Sage, Beverly Hills, CA.

Patton, M. Q. (1987), *How to use qualitative methods in evaluation*, University of California, Los Angeles, Centre for the Study of Evaluation, Sage, Newbury Park, Calif.

Patton M. Q. (1997), *Utilization – Focused Evaluation: The new century text* (ed.3), Sage publications, London.

Patton, Q. M. (2002), *Qualitative research & evaluation methods*, 3rd ed., Sage, Thousand Oaks, Calif.

Perakyla, A. (1997), "Reliability and validity in research based on tapes and transcripts", Silverman, D. (1997), *Qualitative research: theory, method and practice*, Sage, London.

Pierson, C., Castles, F. (2000), *The welfare state: a reader*, Polity Press, Cambridge.

Piquero, A. Farrington, D., Blumstein, A. (2007), *Key issues in criminal career research: new analyses of the Cambridge study in delinquent development*, Cambridge University Press, New York.

Pollard, E. L., and Lee, P. D. (2003), "Child Well-Being: A Systematic Review of the Literature", *Social Indicators Research*, 61, 59-78.

Popple K. (2006), "Community Development in the 21st Century: A Case of Conditional Development", *British Journal of Social Work* (February 2006) 36, 333-340.

Pritchard C. (2001), *A family-teacher-social work alliance to reduce truancy and delinquency – the Dorset Healthy Alliance project*, A research study by the Home Office Research, Development and Statistics Directorate in collaboration with the Performance and Innovation Unit and the Institute for Public Policy Research, London.

Quinney, R. (1969), *Crime and Justice in Society*, Little Brown, Boston.

Raphael D. (August 2004), *Making The Links: What Do Health Promotion, Crime Prevention, and Social Development Have in Common?*, Summary of Presentation to The Atlantic Summer Institute on Healthy and Safe Communities, UPEI.

Rapley, T. J. (2001), "The art(fulness) of open-ended interviewing: some considerations on analysing interviews", *Qualitative Research*, vol. 1(3): 303-323.

Resnick, M.D., Harris, M.J. & Blum, R.W. (1993), "The impact of caring and connectedness on adolescent health and well-being", *Journal of Pediatrics and Child Health*, 29: 3-9.

Ribeaud, D., Eisner, M. (2010), "Risk factors for aggression in pre-adolescence: Risk domains, cumulative risk and gender differences – Results from a prospective longitudinal study in a multi-ethnic urban sample", *European Journal of Criminology* (2010), 7(6) 460–498.

Richardson, D., Hoelscher, P., and Bradshaw, J. (2008), "Child Well-Being in Central and Eastern European Countries (CEE) and the Commonwealth of Independent States (CIS)", *Child Indicators Research*, 1(3), 211-250.

Rigby K. (2002), *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and in early primary school in Australia*, Attorney-General's Department, Commonwealth of Australia, Canberra.

Rigby, K. (2003), *Bullying in school: and what to do about it*, Jessica Kingsley Publishers, London.

Roehlkepartain, E., Scales, P., Roehlkepartain, J., Rude, S. (2002), *Building Strong Families: An In-Depth Report on a Preliminary Survey on What Parents Need to Succeed*, YMCA of the USA and Search Institute, U.S.A.

Rosenbaum, D. (1986), *Community Crime Prevention: Does it work?*, Sage publications, Beverly Hills, California.

Rossi, P. H., Lipsey, M., Freeman, H. (2004), *Evaluation: a systematic approach*, 7th ed., Sage publications, Thousand Oaks, Calif.

Ryan, C., Mathews, F., Banner J. (1994), *The Anti-Violence Community School: A Police/School Partnership Model*, Summary Report, Minister of Supply and Services Canada.

Ryan, C., Mathews, F. (1995), *A National Directory of Exemplary School-Based Police Programs To Combat Youth Violence*, Project Partners: Canadian Association for Safe Schools & Central Toronto Youth Services, Ministry of the Solicitor General of Canada, Minister of Supply and Services.

Ryan R. & Deci E. (2000), "Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being", *American Psychologist*, Vol. 55, No. 1, January 2000, σελ. 68-78.

Rychen, D. S., and Salganik, L. H. (2003), *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*, Hogrefe and Huber Publishers, Ashland, OH.

Salamon, L., Anheier, H. et al (1999), *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, MD.

Sampson, R. & Laub, J. (1993), *Crime in the making: pathways and turning points*

through life, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Scales, P. C., Benson, P. L., Roehlkepartain, E. C., Hintz, N. R., Sullivan, T. K. and Mannes, M. (2001), "The Role of Neighborhood and Community in Building Developmental Assets for Children and Youth: A National Study of Social Norms among American adults", *Journal of Community Psychology*, 29(6), 703-727.

Scales, P. C., and Benson, P. L. (2005), "Prosocial Orientation and Community Service" στο Moore, K. A., Lippman, L. H., *What Do Children Need to Flourish? Conceptualizing and Measuring Indicators of Positive Development*, Springer Science/Business Media, New York.

Schalock, R. (2001), *Outcome-based evaluation*, 2nd ed., Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York.

Seale, C. (2002), "Quality Issues in Qualitative Inquiry", *Qualitative Social Work*, Vol. 1(1): 97–110.

Search Institute Insights & Evidence (2003), "Boosting Student Achievement: New Research on the Power of Developmental Assets", Promoting Healthy Children, Youth, and Communities, October 2003, Vol. 1, No. 1.

Search Institute Insights & Evidence (2004), "Tapping the Power of Community: Building Assets to Strengthen Substance Abuse Prevention", Promoting Healthy Children, Youth, and Communities, March 2004, Vol. 2, No. 1.

Semmens, R. (1999), *Delinquency Prevention: Individual Control or Social Development?*, Institute of Education, University of Melbourne, Victoria.

Shaw, C. & McKay, H. (1969), *Juvenile delinquency and urban areas* (Rev. ed.), The University of Chicago Press, Chicago.

Sherman L. (1996), "Communities and Crime Prevention", National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*, A report to the United States Congress, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland.

Sherman, L. (1996), "Thinking about crime prevention", National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*, A report to the United States Congress, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland.

Sherman, L. (1996), "Family – Based Crime Prevention", National Institute of Justice (1996), *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*, A report to the United States Congress, National Institute of Justice, Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland.

Sherman, L.W., Gottfredson, D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P. & Bushway, S. (1998), *Preventing crime, what works, what doesn't, what's promising? A report to the United States congress*, National Institute of Justice, Washington DC.

- Short, J. (1997), *Poverty, Ethnicity, and Violent Crime*, Westview Press, U.S.A.
- Silverman, D. (1997), *Qualitative research: theory, method and practice*, Sage, London.
- Smith P. K., Sharp, S. (1994), *School bullying: insights and perspectives*, Routledge, London.
- Smith, P. K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., Slee, P. (1999), *The nature of school bullying: a cross-national perspective*, Routledge, London.
- Spector, M., Kitsuse, J. (2001), *Constructing social problems*, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J.
- Stenson, K., Cowell, D. (1991), *The politics of crime control*, Sage, London.
- Sullivan, M. (1987), *Sociology and social welfare*, Allen & Unwin, London.
- Sutherland, E. (1983), *White Collar Crime: The uncut version*, Yale University Press, New Haven, London.
- Swedish Ministry of Justice (2000), *Government action on crime prevention measures*, Fact Sheet, Ministry for Justice, Sweden.
- Taylor, I., Walton, P., Young, J. (1988), *The new criminology: for a social theory of deviance*, Routledge, London.
- Taylor D., Balloch S. (2005), *The Politics Of Evaluation: Participation And Policy Implementation*, Policy Press, Bristol.
- Tham, H., Von Hofer, H. (2009), "Individual Prediction and Crime Trends", *European Journal of Criminology* (2009), Vol. 6 (4): 313–335.
- The Home Office Strategic Plan 2004-08, "Confident Communities in a Secure Britain", Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department, by Command of Her Majesty, July 2004.
- The John Howard Society of Alberta (1995), *Crime Prevention Through Social Development: A Literature Review*, The John Howard Society of Alberta.
- Tierney, J. P., Grossman, B. J., Resch, N. L. (1995), *Making a Difference: An Impact Study of Big Brothers/ Big Sisters*, Public/Private Ventures, Philadelphia, Pennsylvania.
- Titmuss R. (1963), *Essays on "The welfare state"*, 2nd ed., Unwin University Books, London.
- Titmuss, R. M. (1974), *Social policy: an introduction*, New York, Pantheon Books.

Tittle, C. R., Ward, D. A., Grasmick, H., G. (2003) "Gender, Age, and Crime/Deviance: A Challenge to Self-Control Theory", *Journal of Research in Crime and Delinquency* (November 2003), Vol. 40 (4): 426-453.

Tonry, M., Farrington, D. P. (1995), *Building a safer society: strategic approaches to crime prevention*, University of Chicago Press, Chicago.

Turner, R. & Killian, L. (1987), *Collective Behavior*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.

UNICEF Innocenti Research Centre (2007), *Child Poverty in Perspective: An Overview of Child Well-Being in Rich Countries*, UNICEF Innocenti Research Centre (2007), Florence, Italy.

United Nations (1991), *The United Nations and Crime Prevention*, United Nations, New York.

United Nations (1995), *Report of the ninth United Nations Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders*, Cairo, Egypt, 29 April – 8 May 1995, A/CONF.169/16.

United Nations (1999), *Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice*, United Nations, No E.92.IV.1.

United Nations (2003), "Activities of the institutes comprising the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Programme network", United Nations E/CN.15/2003/4, Economic and Social Council, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Twelfth session Vienna, 13-22 May 2003, Work of the Centre for International Crime Prevention.

United Nations (2003), *Use and application of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice: "Standards and norms in crime prevention and criminal justice"*, United Nations, E/CN.15/2003/10/Add.2, Economic and Social Council, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Twelfth session, Vienna, 13-22 May 2003.

United Nations (2004), *Use and application of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice: "Good practices in crime prevention"*, United Nations E/CN.15/2004/12, Economic and Social Council, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Thirteenth session, Vienna, 11-20 May 2004.

United Nations. (2009), *United Nations Treaty Collection: Status of Treaties: Convention on the Rights of the Child*, <http://treaties.un.org>.

Urjadko, V. (1990), "Community Based Corrections: A Social Problem Approach", Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra.

U.S. Department of Education (November 2002), "Student-led Crime Prevention: A Real Resource With Powerful Promise", U.S. Department of Education, Office of

elementary and secondary education, Office of Safe and Drug-Free Schools.

Uwe, F. (1998), *An Introduction to Qualitative Research*, Sage, London.

Van Der Put, C.E., Dekovic, M., Stams, G. J. J. M., van Der Laan, P. H., Hoeve, M., van Amelsfort, L. (2011), "Changes in Risk Factors during Adolescence: Implications for Risk Assessment", *Criminal Justice and Behavior* (2011) Vol. 38(3): 248-262.

Van Dijk, J. (1990), "Crime prevention policy: current state and prospects" στο Crawford, A. (1998) *Crime prevention and community safety: politics, policies and practices*, Longman, London.

Van Noije, L., Wittebrood, K. (2010) "Fighting Crime by Fighting Misconceptions and Blind Spots in Policy Theories: An Evidence-Based Evaluation of Interventions and Assumed Causal Mechanisms", *American Journal of Evaluation* (September 2010), Vol. 31(4): 499-516.

Vedung, E. (2008), *Public policy and program evaluation*, 3rd ed., Transaction Publishers, New Brunswick.

Vincent, K. (1990), "Tasmanian Position Paper: Juvenile Crime and Crime Prevention", Halstead, B. (1990), *Youth Crime Prevention*, Proceedings of a Policy Forum, Held 28 and 29 August 1990, Australian Institute of Criminology, Canberra.

Vold, G., Bernard, T., Snipes, J., (1986, 1998), *Theoretical Criminology*, 3rd, 4th edition, Oxford University Press, New York.

Waite, S. (2005), *Splash Cymru*, Youth Justice Board Evaluation Report 2004/05, Youth Justice Board, London.

Waller, I., Weiler, R., Desgagné, J.-G., Jubinville, R. (1984), *Crime Prevention Through Social Development: A Discussion Paper for Social Policy Makers and Practitioners*, Canadian Council on Social Development & Canadian Criminal Justice Association.

Waller, I. (1999), *100 Crime Prevention Programs to Inspire Action Across the World*, International Center for the Prevention of Crime, Montreal Canada.

Walters, G. D. (2002), "Developmental Trajectories, Transitions, and Nonlinear Dynamical Systems: A Model of Crime Deceleration and Desistance", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* (2002) 46: 30-44.

Wasserman, G. & Miller, L. (1998), "The prevention of serious and violent juvenile offending", Loeber, R. & Farrington, D. (1998), *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Sage publications, Thousand Oaks, California.

Waters, T. (1999), *Crime & Immigrant Youth*, Sage Publications, Thousands Oaks, California.

Webster-Stratton, C. (1998), "Preventing conduct problems in Head Start children: Strengthening parenting competencies", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 715-730.

Weiss T., Gordenker, L. (1996), *NGOs, the UN, and the Global Governance*, Lynne Rienner Publishers, USA.

Wells, A. (1997), "New Directions In Juvenile Justice In Wa", Paper presented at Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice: Toward 2000 and Beyond, Adelaide, 26 & 27 June 1997.

Welsh, B. C., Farrington, D. P. (2001), "Toward an Evidence-Based Approach to Preventing Crime", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* (2001), 578: 158-173.

West, D. & Farrington, D. (1973), *Who becomes delinquent?*, Heinemann, London.

West, D. J. (1982), *Delinquency: Its roots, careers and prospects*, Heinemann, London.

White, R. (1997), "Public space and youth crime prevention: Institutions & Strategies", Paper presented at Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice: Toward 2000 and Beyond, Adelaide 26 & 27 June 1997.

Wilson, D.B., Gottfredson, D.C., Najaka, S. S. (2001), "School-based prevention of problem behaviours: A meta-analysis", *Journal of Quantitative Criminology*, 17, 247-272.

Wilson, S.J., Lipsey, M. W., & Derzon, J.H. (2003) "The effects of school-based intervention programs on aggressive behaviour: A meta-analysis", *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 71, 136-149.

Wu, P. & Kandel, D. (1995), "The roles of Mothers and Fathers in Intergenerational Behaviour Transmission: The Case of Smoking and Delinquency", Kaplan, H. (1995), *Drugs, Crime, and Other Deviant adaptation: Longitudinal Studies*, Plenum Press, New York.

Youth Justice Board (January-March 2003), *Youth Survey 2003*, Research study conducted for the Youth Justice Board by Mori, London.

Youth Justice Board (2000), *Together tackling Anti-social Behaviour - Anti-social Behaviour Guidance*, A guide to the role of Youth Offending Teams in dealing with anti-social behaviour, Youth Justice Board, England, Wales and N. Ireland Association of Chief Police Officers, Home Office.

Youth Justice Board for England and Wales (April 2000), *ASSET: A summary of the evaluation of the validity and reliability of the Youth Justice Board's assessment for young offenders*, Youth Justice Board, London.

Youth Justice Board (2004), *National evaluation of the Restorative Justice in Schools Programme*, Youth Justice Board for England and Wales, London.

Youth Justice Board for England and Wales (2004), *National evaluation of the Restorative Justice in Schools Programme*, Youth Justice Board for England and Wales.

Youth Justice Board News, *Preventing Youth Offending*, Issue 1: November 1999, Issue 2: February 2000, Issue 3: March 2000, Issue 6: December 2000, Issue 8: June 2001.

Zarafonitou, C. (2003), “New tendencies in prevention policy in Greece”, στον Τιμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Μαγγανάς, Α., (επιμ.), (2003), *Δικαιώματα του Ανθρώπου – Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική: Human rights, crime-criminal policy: droits de l'homme, crime-politique criminelle*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 1563-1573.

Zhong, L. Y., Broadhurst, R. G. (2007), “Building Little Safe and Civilized Communities: Community Crime Prevention With Chinese Characteristics?”, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* (February 2007), Vol. 51, Number 1, 52-67.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

www.unodc.org	United Nations Office on Drugs and Crime
www.usdoj.gov	United States Department of Justice
http://www.unric.org	Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης των Ηνωμένων Εθνών
http://www.unicef.org	United Nations Children's Fund
http://www.childindicators.org	International Society of Child Indicators
www.coe.int	Council of Europe
www.europa.eu	European Union
www.ec.europa.eu	European Commission
www.europol.europa.eu	Europol
www.hrw.org	Human Rights Watch
www.homeoffice.gov.uk	Home Office
http://www.eucpn.org	European Crime Prevention Network
http://www.aic.gov.au	Australian Institute of Criminology
www.ed.gov	U.S. Department of Education
http://www.ojjdp.gov/	Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention
www.ojp.usdoj.gov/nij	Office of Justice Programs
http://hdr.undp.org	Human Development Reports
http://www.deni.gov.uk	U.K. Department of Education
www.regeringen.se	Government Offices of Sweden
www.ministryofjustice.gov	Υπουργείο Δικαιοσύνης
www.ydt.gr	Υπουργείο Δημόσιας Τάξης
http://www.minocp.gov.gr	Υπουργείο Προστασίας του πολίτη
www.astynomia.gr	Ελληνική Αστυνομία, Υπουργείο

	Προστασίας του πολίτη
http://www.ypepth.gr/	Υπουργείο Παιδείας, Δια βίου μάθησης και Θρησκευμάτων
www.yyka.gov.gr	Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης
http://www.poinikos-logos.gr	Περιοδικό <i>Ποινικός λόγος</i>
www.niotho-asfalisi.gr	Ιστοσελίδα «Νιώθω ασφαλής»
http://www.neagenia.gr	Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς
http://www.okana.gr	ΟΚΑΝΑ
http://www.kethea.gr/	ΚΕΘΕΑ
http://www.ektepin.gr/	ΕΚΤΕΠΝ
http://www.agiavarvara.gr	Δήμος Αγίας Βαρβάρας
http://www.aigaleo.gr	Δήμος Αιγιάλεω
http://www.galatsi.gov.gr	Δήμος Γαλατσίου
http://www.korydallos.gr	Δήμος Κορυδαλλού
http://www.ymittos.gr	Δήμος Υμηττού
http://www.ilioupoli.gr	Δήμος Ηλιούπολης
http://www.dimosmoschatou.gr	Δήμος Μοσχάτου
http://www.kifissia.gr	Δήμος Κηφισιάς
http://www.agiaparaskevi.gr	Δήμος Αγίας Παρασκευής
http://www.zografou.gr	Δήμος Ζωγράφου
http://www.dimosvoulas.gr	Δήμος Βούλας
http://www.kallithea.gr	Δήμος Καλλιθέας